

Život v službe vlasti

Pamätnica
vydaná
pri príležitosti
životného jubilea
Imricha Purdeka

Vojenský historický
ústav Bratislava

VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV

2023

ŽIVOT V SLUŽBE VLASTI

Pamätnica vydaná
pri príležitosti životného jubilea

Imricha Purdeka

ŽIVOT V SLUŽBE VLASTI

Pamätnica vydaná pri príležitosti
životného jubilea Imricha Purdeka

Zostavovatelia: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD.
Mgr. Božena Šeďová

Recenzenti: PhDr. Viliam Čičaj, CSc.
doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc.
PhDr. Stanislav Sikora, CSc.

Vydal: Vojenský historický ústav v Bratislave

© Vojenský historický ústav

© Autorský kolektív: Igor Baka, Milena Balcová, Gabriel Blaško,
Jozef Bystrický, Lukáš Danko, Peter Holík, Viera Jurková, Ján Krajkovič,
Ján Lichner, Slavomír Michálek, Katarína Mináriková, Oldřich Pejs,
Jozef Petráš, Miloslav Púčík, Dušan Segeš, Vladimír Segeš, Leon Sokolovský,
Božena Šeďová, Pavol Šimunič, Peter Šumichrast, Marian Uhrin, Pavol Vitko

Open access umožňuje voľné bezplatné využitie obsahu pri zachovaní všetkých autorských
a vydavateľských práv podľa verejnej licencie Creative Commons CC BY 4.0

Grafická úprava, sadzba a zalomenie: Bc. Martin Horváth
Tlač: DMC, s. r. o., Nové Zámky

e-ISBN 978-80-89523-95-5

OBSAH

Spomienky a zdravice

<i>Pavol Šimunič</i> Môj priateľ Imriško – rýchlo a precízne (K 70. narodeninám RSDr. Imricha Purdeka, PhD.)	10
<i>Josef Mičan</i> Vyznanie spolužiaka	16
<i>Ján Krajkovič</i> Moje spomienky na Imricha Purdeka	18
<i>Jozef Petráš</i> Vinš Imrovi Purdekovi	21
<i>Ján Lichner</i> Oslávenec Imrich Purdek	22
<i>Pavol Vitko</i> Imrich Purdek – nielenže vie, ale má záujem, aby vedeli aj iní.	24
Z mozaiky dejín	
<i>Vladimír Segeš</i> Rytierstvo a jeho prejavy v stredovekom Uhorsku	42
<i>Leon Sokolovský</i> Vojenská symbolika v znakoch stolíc na Slovensku	62
<i>Lukáš Danko</i> Vedomosti uhorských stolíc od Mateja Bela a Nitrianska stolica	74
<i>Katarína Mináriková</i> Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v kontexte modernizácie na sklonku monarchie a medzi dvoma svetovými vojnami	83
<i>Viera Jurková</i> Jeden z mnohých Po stopách neznámeho legionára Aloisa Hégra	95

<i>Petr Švanda</i> Kľukatá púť generála Jána Ambruša	114
<i>Peter Šumichrast</i> Elegán so sokolímí krídlami Letecká služba plk. let. Júliusa Trnku (1934 – 1935)	126
<i>Oldřich Pejs – Marian Uhrin</i> Slovenská vojenská zástava a zástavky na automobiloch slovenskej armády	141
<i>Igor Baka – Jozef Bystrický</i> Správa veliteľa pešieho pluku 102 Zaisťovacej divízie pplk. pech. Michala Lokšíka o priebehu protipartizánskej akcie s krycím názvom ADI v auguste 1942.	152
<i>Dušan Segeš</i> Kontakty hodnostárov Slovenskej republiky s poľskou exilovou vládou na sklonku 2. svetovej vojny	178
<i>Milena Balcová</i> Činnosť Technického zboru na území Slovenska v roku 1945	192
<i>Gabriel Blaško</i> Zimný poľný výstroj príslušníka 1. československého armádneho zboru (Podľa figuríny vystavenej v múzejnej expozícii vo Svidníku)	215
<i>Peter Holík</i> Sovietsky Rad červenej hviezdy ako „tiché“ memento bojov o Duklianský priesmyk	224
<i>Miloslav Púčik</i> Zneužitie armády proti takzvanému vnútornému nepriateľovi („Prvé výročie udalostí z 21. augusta 1968“)	237
<i>Slavomír Michálek</i> „Sivé sedemdesiate“ v rovine rozporov na linke Praha – Washington	266
<i>Božena Šedová</i> Bibliografia publikačnej tvorby Dr. Imricha Purdeka, PhD.	288

**SPOMIENKY
A
ZDRAVICE**

Môj priateľ Imriško – rýchlo a precízne

(K 70. narodeninám RSDr. Imricha Purdeka, PhD.)

PAVOL ŠIMUNIČ

Priznám sa, že za svoj pomerne dlhý život nepoznám človeka, na ktorého by sa uvedená základná pracovná charakteristika vzťahovala viac ako na môjho priateľa Imricha Purdeka. Potvrďuje to moja takmer štvrtstoročná skúsenosť z rôznych druhov vzájomnej spolupráce, ktoré sme spolu absolvovali.

Spočiatku sme sa poznali viac-menej z videnia. Imrich od roku 1996 pracoval ako civilný zamestnanec Ministerstva obrany Slovenskej republiky na Sekcii ľudských zdrojov. V pracovnom zaradení sa venoval rozvoju národných a vojenských tradícií v Armáde Slovenskej republiky. To sa čiastočne prekrývalo s pôsobnosťou Vojenského historického ústavu, takže sme sa občas vídali aj na rôznych pracovných stretnutiach. Okrem iného, ústav patrilo k tej istej sekcii a sídlil v tej istej budove, v ubytovni Hviezda, ako Imrichovo pôvodné pracovisko – Úrad pre verejné záležitosti MO SR.

Bližšie sme sa spoznali v roku 1999, keď Imrich nastúpil do pracovného pomeru na Vojenský historický ústav. Obaja sme boli už v zrelom veku, keď nám už pomaly začínalo ťahať na päťdesiatku. Preto aj nejaký čas trvalo vzájomné „oŕukávanie“, kto je kto, a čo možno od neho v budúcnosti očakávať. Testovanie dopadlo pozitívne, preukázalo dostatok spoločného i odlišného, aby položilo základ nielen dobrých kolegiálnych vzťahov, ale i neskoršieho priateľstva.

Kolegami vo Vojenskom historickom ústave sme boli dvakrát, pričom sme si zásadne vymenili pozície. V prvom období, v rokoch 1999 – 2003 som bol nadriadeným ja. V druhom období, v rokoch 2010 – 2012, bol pre zmenu mojím nadriadeným Imrich. A slúži mi ku cti, že nezostal verný „tradíciám“ a žiadne predošlé „príkoria“ neoplácal. Vlastne, ani nebolo čo oplácať.

Z prvého obdobia našej spolupráce pochádza jedna humorná príhoda, ktorú mi Imrich občas pripomína. Raz som mu dal za úlohu pripraviť koncept informačnej správy pre ministra obrany. Dôležitý dokument, ktorý je dodnes základným podkladom pre rozhodovaciu činnosť a jeho schválenie a podpis ministrom príkazom na vykonanie navrhovaných postupov a opatrení. Výber spracovateľa vychádzal z mojej skúsenosti, že Imrich ako bývalý vysoký dôstojník je nielen znalcom vojenských reálií, ale aj počítačovým nadšencom, ktorý dokáže dokument spracovať na požadovanej formálnej úrovni a s vysokou štábnou kultúrou. Toto bezo zvyšku splnil, mal som však pripomienky k niektorým formuláciám. Keď sa to dvakrát opakovalo, Imrich to nezvládol, koncept roztrhal, zahodil ho v mojej kancelárii do koša a raketovo odišiel. Zostal som mierne zarazený, ale po chvíli zazvonil telefón. Volal Imrich a pýtal sa, či ešte mám kópiu toho dokumentu, lebo jemu sa to v počítači vymazalo. Napadlo mi čosi o božích mlynoch a povedal som mu, že je u mňa v koši, kde ho v hneve roztrhaný zahodil. Nebudem tajiť, že predstava ako Imrich skladá puzzle z útržkov konceptu a náročne rekonštruje stratený text, eliminovala u mňa akékoľvek šéfovské rozhorčenie nad jeho počínom. Záverečný produkt po týchto peripetiách bol po všetkých stránkach perfektný a minister ho bez problémov schválil.

Postupne sa začali prejavovať ďalšie, menej viditeľné, a tým i menej známe aspekty Imrichovej osobnosti. A to vysoká flexibilita a univerzálnosť pri všetkých pribúdajúcich úlohách, ktoré musel plniť. Hlavne pri zvyrazňovaní a precizovaní vojenského aspektu novozriadeného Vojenského historického ústavu ako vojenského útvaru. Ústav plynule nadviazal na inštitucionálny odkaz predchádzajúceho, relatívne samostatného Oddelenia vojenských dejín Slovenska, pôsobiaceho v štruktúrach bývalého federálneho Vojenského historického ústavu v Prahe. Tým pádom mal už vybudovanú istú pozíciu v slovenskej historickej obci, ktorú ďalej rozvíja. Nanovo však musel formovať svoje miesto a úlohu v rámci armády, neskôr Ozbrojených síl Slovenskej republiky.

Pod tlakom nie vždy priaznivých okolností sme sa rýchlo zhodli na tom, že na to nestačí len rozhodujúci podiel na formovaní historického povedomia jej príslušníkov a bojových tradícií. Ale že je potrebné, aby sme boli bezprostredne užitoční poskytovaním rozsiahlych, možno povedať každodenných historických služieb. Toto bol nový priestor aj pre Imricha. Nielenže osobne výrazne posilnil vojenský aspekt ústavu vysokou znalosťou relevantných vojenských predpisov, plánovacej činnosti a administratívnej bezpečnosti na čoraz vyššej požadovanej úrovni. Ale ujal sa aj riadenia novosformovaného interného útvaru, najskôr skupiny, potom oddelenia vojensko-historických služieb. A tým i prípravy dôležitých výstupov, ako návrhov rozkazov ministra obrany a hlavného veliteľa Ozbrojených síl, prezidenta Slovenskej republiky, k významným historickým výročiam. A v tejto oblasti sa žiadna chyba neodpúšťala.

Raz sme sa obaja, nie vlastnou vinou, dostali do takej časovej tiesne, že sme nestihli dať podpísať návrh rozkazu prezidenta SR ministrovi obrany. Bolo to potrebné urobiť ešte pred jeho odchodom na rokovanie vlády, v deň termínu odovzdania dokumentu administratíve hlavného veliteľa. Pán minister mal povedieť tvrdého a nekompromisného nadriadeného, a preto nám dvom o to viac „lepilo“.

Pochopiteľne sme upadli do trúchlivej nálady a farbisto sme si maľovali, čo nás všetko čaká a neminie, kým nás nenapadla spásonosná myšlienka. A to požiadať o pomoc nášho kamaráta, neskoršieho ministra, ktorý na náš výstup už netrpezlivo čakal. Veď on, ako vtedajší riaditeľ komunikačného odboru ministerstva, nám určite bude vedieť poradiť ako zachrániť čo sa dá. Nesklamal nás, prejavil maximálne pochopenie a sám sa ujal doručenia návrhu. Naložil nás do auta a odviezol na Úrad vlády. Tu sme vo vestibule netrpezlivo čakali na výsledok jeho misie. Pravdu povediac s výzorom, že by sa v nás nikto krvi nedorezal.

Nakoniec všetko dobre dopadlo, náš priateľ zastihol ministra v dobrom rozpoložení pri obede a vrátil sa s podpísaným návrhom rozkazu. Naša vďaka bola bezhraničná a hádam aj krv sa nám postupne vrátila do bledých tvárí. Potom už nezostávalo nič iné, ako dokument hrdo zaniest na miesto konečného určenia. Pre budúcnosť sme si už obaja dávali pozor, aby sa nič podobné nezopakovalo.

Naše kontakty s Imrichom sa neprerušili ani po mojom prvom odchode z Vojenského historického ústavu v roku 2003. Naďalej sme sa stretávali aj rodinne, absolvovali spoločné posedenia a grilovačky. Či už u neho doma v Malackách, alebo u nás v neďalekej Vysokej pri Morave, mojom rodisku, kam sme pravidelne každý víkend dochádzali. Vždy sme si mali čo povedať nielen my, ale aj naše manželky. Imricha, pôvodom Stredoslováka, som si často doberal, že napriek tomu, že je teraz podľa bydliska „mauacký tiger“, plnohodnotné záhoráč-

ke občianstvo nikdy nezíska, lebo nie je schopný zložiť jazykovú skúšku. On sa mi oplácal vyhrážkou, že so svojím kamarátom primátorom pracujú na tom, aby celé Malacky povinne hovorili spisovnou slovenčinou. Bol som bez obáv, také niečo sa nemôže stať, ani nestane.

S Imrichom mi však, okrem osobného, zostal aj dlhodobý pracovný kontaktný priestor. A to spoločná práca v medzivládnych a expertných komisiách v oblasti ochrany vojnových hrobov. Tu mala osobitný význam Imrichova perfektná znalosť ruského jazyka na úrovni certifikovaného tlmočníka. Ale aj ruských reálií i osobitostí ruskej mentality. To všetko, okrem tvrdej prípravy na každé rokovanie spoločnej slovensko-ruskej medzivládnej komisie pre starostlivosť o vojnové hroby, spoluvytváralo základné predpoklady pre obhajovanie našich národných a štátnych záujmov pri zabezpečovaní starostlivosti o slovenské, ale aj spoločné česko-slovenské vojnové hroby. Tu existoval veľký rozdiel medzi vtedajšou deklarovanou ochotou ústredných orgánov Ruskej federácie pomáhať pri obnove, prípadne novej výstavbe našich vojnových hrobov, cintorínov a pamätníkov a postojom veľkej časti verejnosti a miestnych orgánov. V nich totiž pretrvávala hlboko zakorenená antipatia voči tzv. „beločechom“, ako nazývali príslušníkov česko-slovenských légii v Rusku. Na niektorých miestach i voči príslušníkom armády vojnovy Slovenskej republiky, pretože pôsobili ako spojenci nacistického Nemecka a niekedy sa nevyhli účasti na fašistických represáliách, aj keď drvivá väčšina z nich skôr utkvela v historickej pamäti svojou pomocou civilnému obyvateľstvu i partizánom a prechodmi na stranu sovietskej armády.

Na prvých rokovaniach Imrich pôsobil ako náš prekladateľ. Potom, ako sa stal riadnym členom uvedenej komisie, aj ako naše kontrolné ucho. To umožňovalo zachytávať jemné nuansy a významové odchýlky prekladu iných predkladateľov. Umožňovalo nám pružne upravovať rokovaciu taktiku podľa skutočného významu toho, čo odznelo a nie podľa toho, o čom si náš partner myslel, že sme počuli. Zdanlivo detail, ale inak veľká výhoda.

Sme len ľudia a aj vážna práca v tejto významnej oblasti medzinárodného humanitárneho práva bola občas sprevádzaná humornými príhodami. Viaceré sa odohrali za Uralom, v Jekaterinburgu a Nižnom Tagile.

Do Jekaterinburgu nás po dvakrát, vďaka veľkorysosti našich českých kolegov, komfortne dopravil vládny špeciál A-319 letky Ministerstva obrany Českej republiky. Pri prvej návšteve som si ja naivne myslel, že ak si oblečiem krátky kožený kabát a k tomu koženú čapicu typu „furážka“, tak nenápadne zapadnem do prostredia. V uliciach mesta som si však všimol, že okoloidúci na mňa divne pozerajú a niektorí priam bočia. Postážoval som sa Imrichovi, ktorý ma vzápätí „utrel“ ako baganču: „Takto chodia v Rusku oblečení len zbohatlíci, mafíáni a tajní. Ty vyzeráš tak na tú tretiu skupinu.“ Povedané po záhorácky „a bolo vylíčené“.

Pri druhej návšteve Jekaterinburgu nastalo prelúdiu k ťažkostiam, tentoraz Imrichovým, už večer pri hľadaní lekárne. Začal padať nový sneh a Imrichove frajerské poltopánky sa zmenili na lyže, ktoré za žiadnu cenu nechceli držať „stopu“. Cestu tam a naspäť Imrich absolvoval per pazuch medzi mnou a kolegyňou Jankou Kráľovou z gestorského Ministerstva vnútra SR. Nepochybujem, že zvedavé oči okoloidúcich skôr predpokladali spoločenskú únavu jedného z bizarej trojice, ako problémy s obuvou.

Finále topánkovej story však malo nastať na druhý deň v sto kilometrov vzdialenom Nižnom Tagile. Táto destinácia bola akýmsi zázrakom v našom oficiálnom cestovnom itinerári definovaná ako obec. Prvé čo nás už na okraji privítalo, bol pohľad na obrovský

Imrich Purdek pri preberaní vyznamenania v roku 2014

priestor s pár stovkami precízne zoradených tankov, produktov miestneho, teraz častokrát spomínaného Uralvagonzavodu. A za ním štyristo tisícové mesto. Nuž nie je obec ako obec.

Pietny akt slávnostného odhalenia pamätníka čs. legionárov, ktorí padli počas občianskej vojny v Rusku pri obrane mesta pred bolševickou Červenou armádou, sa konal v areáli jednej z miestnych škôl. Na miestne pomery ani nebolo veľmi zima, iba zasnežených mínus 12°C bez vetra. Pripadla mi úloha prečítať za slovenskú stranu slávnostný príhovor a po chvíli som si všimol, ako Imrich zmizol z radov pietneho zhromaždenia. Našli sme ho až v autobuse, ako si spoločne s našim policajným pridelencom vyzutí šúchajú takmer omrznuté nohy. Tentokrát vyhrala praktickosť mojich zimných bagančí nad Imrichovou trvale vlastnou eleganciou.

Postupne sa Imrich stal členom všetkých ostatných medzivládnych komisií. Od roku 2003 je členom slovensko-českej komisie, od roku 2003 slovensko-rumunskej komisie, od roku 2004 slovensko-srbskej komisie, od roku 2005 člen slovensko-talianskej komisie a od roku 2012 člen slovensko-tureckej komisie pre starostlivosť o vojnové hroby a pamätníky. Taktiež pracoval v expertných komisiách na prípravu medzivládnych dohôd v uvedenej oblasti.

Mimoriadne dôležitá je jeho neoficiálna funkcia akéhosi „stýčného dôstojníka“ s Ministerstvom vnútra SR, zabezpečujúceho podklady a prístup k relevantným archívnym dokumentom nielen vo Vojenskom historickom archíve Vojenského historického ústavu v Bratislave, ale aj v partnerských archívoch: Vojenskom archíve – centrálnej registratúre MO SR v Trnave a Vojenskom historickom archíve v Prahe. To slúži, okrem iného, hlavne na budovanie elektronickej evidencie vojnových hrobov na Ministerstve vnútra SR, ale aj na výmenu údajov s obdobným systémom na partnerskom Ministerstve obrany Českej republiky.

Považujem za obdivuhodné, čo Imrich za necelé štvrtstoročie, odkedy sa plnohodnotne na vedeckej úrovni venuje vojenskej histórii, dokázal. Pritom je pracovníkom Vojenského historického ústavu iba od 1. apríla 1999. Primárne osobne rástol hlavne v rámci Odboru vojensko-historických výskumov, ktorý je špecializovanou zložkou Vojenského historického ústavu. Postupne zastával nasledovné riadiace funkcie: vedúci skupiny vojensko-historických služieb (1999 – 2001), vedúci oddelenia vojensko-historických služieb (2001 – 2003), zástupca riaditeľa Odboru vojensko-historických výskumov (od 2003). Ako ho poznám, práci sa vždy venoval s maximálnym nasadením. V týchto vedúcich pozíciách niesol vo veľkej miere osobnú spoluzodpovednosť za rozvoj slovenskej vojenskej historickej vedy a prezentáciu jej výsledkov na Slovensku i v zahraničí. Zároveň za rozvíjanie spolupráce s príbuznými vedeckými pracoviskami Slovenskej akadémie vied, vysokými školami na Slovensku a medzinárodnej vedeckej spolupráce v oblasti vojenskej historickej vedy.

Imrich Purdek sa za pomerne krátky čas vypracoval na uznávaného odborníka v oblasti histórie Armády Slovenskej republiky (1993 – 2002), respektíve dnešných Ozbrojených síl Slovenskej republiky (od r. 2002), a to s osobitným akcentom na vojenskú symboliku. Od začiatku je spoluvorcom vojenskej symboliky Armády SR a následných Ozbrojených síl SR. Od roku 1996 až doposiaľ pôsobí vo funkcii tajomníka Rady pre vojenskú symboliku, ktorá je poradným orgánom ministra obrany Slovenskej republiky.

V tomto kontexte je logické, že na túto málo známu oblasť sa zamerlal i vo svojej vedeckej príprave. Dávala totiž príležitosť byť „prvolezcom“ a dosiahnuť vysokú mieru originality. Preto sa v rokoch 2011 až 2014 stal externým doktorandom na Katedre archívnictva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Po úspešnej obhajobe dizertačnej práce na tému *Československá a slovenská vojenská symbolika v priesečníku heraldiky, faleristiky a vexilológie (1914 – 1945)* získal v roku 2014 akademický titul *philosophiae doctor* – PhD.

Ako vedeckému pracovníkovi mu bol za aktívnu prácu v oblasti vedeckej a publikačnej činnosti v roku 2015 Predsedníctvom Slovenskej akadémie vied priznaný kvalifikačný stupeň „IIa“ – samostatný vedecký pracovník.

RSDr. Imrich Purdek, PhD. naďalej, okrem plnenia úloh vyplývajúcich z riadiacich pozícií v Odbore vojensko-historických výskumov Vojenského historického ústavu, samostatne rieši závažné a zložité výskumné úlohy z najnovších vojenských dejín Slovenska. Hlavne s osobitným dôrazom na vojenské tradície a vojenskú symboliku. Koordinuje spoluprácu pri plnení najnáročnejších úloh s inými historickými pracoviskami, doma aj v zahraničí. Spracováva, posudzuje a nesie zodpovednosť za návrhy najzložitejších koncepčných vojensko-historických materiálov. Participuje na spracovávaní syntetických a kolektívnych prác, spolupracuje s inými historickými pracoviskami. Zapája sa do riešenia celoštátnych a medzinárodných výskumných úloh. Dlhodobo popularizuje vojenské dejiny Slovenska odbornými článkami, prednáškovou činnosťou, besedami a rôznymi formami prezentácie v tlačových a elektronických médiách. Svedčí o tom aj jeho publikačná činnosť a citačný ohlas na jeho odborné výstupy.

Svoju publikačnú činnosť rozvinul v celom rade pôvodných vedeckých štúdií, dokumentov, personálií a odborných statí v domácich aj zahraničných historických časopisoch. Ale aj vedecko-popularizačných a historicko-publicistických článkoch v periodickej tlači.

Je autorom pôvodných monografií *Československá vojenská symbolika v rokoch 1914 – 1939* (2013) a *Československá a slovenská vojenská symbolika v priesečníku heraldiky, faleristiky a vexilológie 1914 – 1945* (2015). Zároveň je spoluautorom viacerých publikácií: *Ozbrojené sily Slovenskej republiky. História a súčasnosť 1918 – 2005* (2005, 2. vydanie 2008), *Vojenská symbolika Slovenskej republiky 1993 – 2006* (2006), encyklopédie *Naša vlasť* (2004), *Slovenská vojenská generalita 1918 – 2009* (2009, 2. aktualizované a spresnené vydanie 2011), *Slovensko. Vojenská kronika (2006), Slovakia. Military Chronicle* (2009), *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom* (2013), *Naši v Perzskom zálive. Slovanskí a českí vojaci v operáciách Púštny štít a Púštna búrka 1990 – 1991* (2013). Bol vedúcim autorského kolektívu publikácií: *V službách vlasti, demokracie a mieru. 15 rokov Ozbrojených síl Slovenskej republiky 1993 – 2008* (2009), *15. rokov Vojenského historického ústavu* (2009), *Vojenské misie. Slovanskí vojaci v službách mieru, stability vo svete a v boji proti terorizmu* (2010), ako aj spolueditorom zborníka *Slovensko vo vojnách a konfliktoch v 20. storočí* (2003).

Do širokého diapazónu jeho odborného záberu patria aj návrhy výstav či expozícií, ako napríklad: *Vojnoví veteráni Slovenskej republiky* (2016), *25. rokov Ozbrojených síl Slovenskej republiky* (2018), *Slováci vo vojenských rovnošatách od roku 1848 do súčasnosti* (2021), *Spoločná minulosť, spoločná budúcnosť krajín Vyšegrádskej štvorky (V4) – od Varšavskej zmluvy po NATO* (2021). Je členom Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV.

Imrich je zaslúžene nositeľom viacerých vyznamenaní za aktívnu prácu, iniciatívny a zodpovedný prístup, za prezentáciu slovenskej historickej vedy doma i v zahraničí. Ďalej za spoluprácu s Ozbrojenými silami Slovenskej republiky, ako aj za celospoločenský prínos v oblasti starostlivosti o vojnové cintoríny a pamätníky, ale aj za ďalšie odborné a spoločenské aktivity. Patria k nim hlavne vojenské vyznamenania, napríklad: *Pamätná medaila 50. výročia SNP* (2003), *Za vernosť ozbrojeným silám Slovenskej republiky 3. stupňa* (2009), *Pamätná medaila k 60. výročiu SNP, oslobodenia Slovenska a víťazstva nad fašizmom* (2005), *Medaila SZPB generála M. R. Štefánika* (2004), *Pamätný kríž náčelníka Generálneho štábu Ozbrojených síl Slovenskej republiky 3. a 2. stupňa* (2008 a 2013), *Pamätná medaila ministra obrany SR 2. a 1. stupňa* (2008 a 2014), *Medaila Vojenskej kancelárie prezidenta Slovenskej republiky* (2015), *Pamätný odznak Ozbrojených síl Slovenskej republiky 3. stupňa* (2006), *Medaila Ministerstva vnútra Slovenskej republiky Za rozvoj verejnej správy* (2010) ale i ďalšie.

Ak sa však pri príležitosti Imrichových 70. narodenín pokúšam podať plastický profil jeho osobnosti, nemôžem opomenúť to, že jeho životné skúsenosti neboli bohaté len na šťastné okamihy osobných a pracovných úspechov. Ale kalili ich aj smutné, ba priam tragické udalosti, keď opakovane stratil milované blízke osoby a nimi budované zázemie. Smutné dni a roky, ktoré by slabšieho jedinca možno položili a zahnali do chmúrnej apatie. Zaslúži si úctu za to, že s hlbokou vnútornou silou nepriazeň osudu prekonal, zostal aktívnym a dokázal to, čo som sa aspoň v základných črtách a neúplnosti snažil priblížiť.

Imriškovi do budúcnosti želám len to najlepšie, veľa tvorivých síl, pevné zdravie, šťastie v osobnom živote a mnoho ďalších pracovných úspechov.

Vyznání spolužáka

JOSEF MIČAN

V mém rodném kraji na Šumavě se říká, že dobří lidé se sejdou nejméně dvakrát.

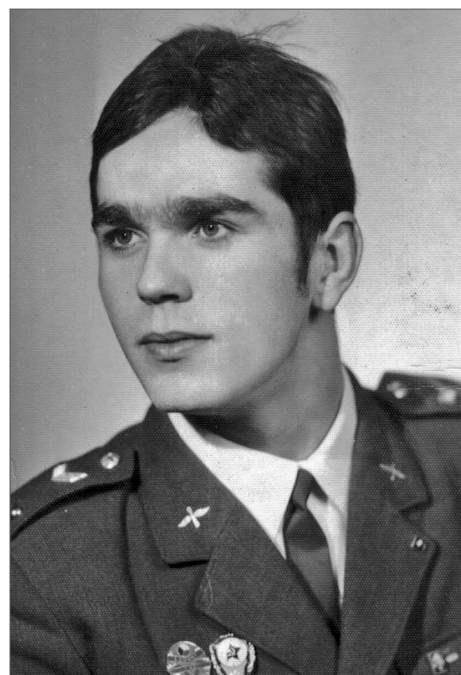
Já osobně jsem měl tu čest se sejit s Dr. Imrichem Purdekem třikrát. Osud tomu tak chtěl.

Poprvé to bylo v roce 1968, kdy jsme oba nastoupili ke studiu Vojenské střední odborné školy letecké v Košicích. Spojoval nás zájem o vojenskou leteckou techniku. Rok jsme prožili v Prešově a na jaře roku 1969 jsme přešli do prostorů Vyššího vojenského leteckého učiliště v Košicích. Organizačně jsme byli každý v jiné učební skupině (četě), ale u jedné školní roty. Takže jsme se denně setkávali od budíčku, rozcvičky až po večerku. Společně jsme prodělávali vojenský výcvik a chodili do služeb. Měli jsme velké štěstí na učitele, profesionály a praktiky.

Imrich Purdek byl již tehdy všestranně nadaný, jeho přirozeností bylo velké nasazení a zaujetí pro věc. Zdravou ctížádost projevoval i při sportu. Vynikal v disciplínách lehké atletiky, kolektivních hrách, zejména fotbalu a házené.

Žiak 2. ročníka VSOŠL Košice

Žiak 4. ročníka VSOŠL Košice

Po maturitě jsme dostali předurčení k bojovým útvarům Západního vojenského okruhu. Já k protivzdušné obraně státu a Imrich Purdek k 10. letecké armádě.

Podruhé jsme se setkali v roce 1973, kdy jsme byli přijati ke studiu na Vojenské politické akademii Klementa Gottwalda v Bratislavě. Studovali jsme na stejné fakultě, ale každý z nás v jiné učební skupině. Setkávali jsme se na společných přednáškách, cvičeních, vševojskové taktice a praktických cvičeních. Rovněž tak jsme se zúčastňovali bojových ostrých střelb ve Vojenském výcvikovém prostoru Malacky (Turecký vrch). Imrich Purdek v té době vynikal

v předmětech vojenského umění, bojového použití jednotlivých druhů zbraní a vojsk.

Po státnicích se rozhodovalo, do které vojenské posádky obdržíme kádrový rozkaz. Já nastoupil k 10. letecké armádě a Imrich zůstal u Východního vojenského okruhu.

Třetí setkání bylo o to více překvapivé – setkali jsme se, když jsme byli vysláni v roce 1984 k postgraduálnímu studiu na Vojenskou politickou akademii V. I. Lenina do Moskvy. Za ČSLA nás bylo celkem pět.

Studovali zde příslušníci armád tehdejší Varšavské smlouvy, ale i Kubu a Mongolska. Byli jsme připravováni na velitelské a vojensko-politické funkce v armádě od stupně divize a výše. Naše učební skupina, zejména za přispění v té době majora Imricha Purdeka, si svým přístupem ke studiu a dosahovanými výsledky vydobyla u pedagogického sboru, velení vojenské akademie, ale i u příslušníků ostatních armád, přirozenou vážnost a autoritu.

Imrich Purdek svojí usilovností při studiu dosáhl absolutoria, výborných výsledků. Studium zakončil se Zlatou medailí. Patřil mezi nejlepší posluchače při studiu předmětů vojenského umění, strategie, operačního umění a taktiky.

V červenci 1987 se naše cesty opět rozdělily. Já byl určen ke službě u protivzdušné obrany státu Západního vojenského okruhu a Imrich Purdek u Východního vojenského okruhu.

Jak ten čas letí, už to bude téměř 30 let.

Moje spomienky na Imricha Purdeka

JÁN KRAJKOVIČ

Moje spomienky na Imricha Purdeka majú svoj zrod v Bratislave a datujú sa od roku 1973. Ich priblížením by som chcel prispieť do obohatenia mozaiky pamätnice, venovanej jeho sedemdesiatročnému jubileu, ktoré si spolu s ním pripomíname v roku 2023. Spájala nás mladosť, priateľstvo a túžba po poznaní.

Spomienky by som rozdelil na tri obdobia:

- spoločné vysokoškolské štúdium;
- vojenská služba po vysokej škole;
- Imrichovo pôsobenie vo Vojenskom historickom ústave a naša spolupráca.

*Žiak 2. ročníka VSOŠL Košice
na výlete, kľáčiaci zľava*

a hodnotili, prečo jedna je lepšia, kvalitnejšia ako tá druhá.

Základom bolo vzájomné spoznávanie sa, výmena názorov na jednotlivé vojenské odbornosti, druhy vojsk a podobne. Imro bol hrdý, že je od letectva a samozrejme aj na odznak na svojej čapici – „vrabčiak na brigadírke“.

Pilierom zostalo štúdium – prednášky, semináre, samoštúdium, zápočty, klasifikované zápočty, ročníkové práce, skúšky, diplomovka, štátnice. Z toho si najviac vybavujem, ako sme si vymieňali názory, kto je dobrý, náročný a skvelý učiteľ, kto „uspávač hadov“, lebo títo

Spoločné vysokoškolské štúdium

Na Vojenskú vysokú politickú školu Vojenskej politickej akadémie Klementa Gottwalda v Bratislave sme spolu nastúpili v septembri 1973. On ako absolvent Vojenskej strednej odbornej školy (VSOŠ) Vojenského leteckého učilišťa v Prešove, ja ako absolvent VSOŠ – Raketového vojska a delostrelectva Vyššieho delostreleckého učilišťa Martin. VSOŠ sme ukončili v roku 1972 a po ročnej praxi vo vojsku, on v leteckom útvare v Pardubiciach, ja ako delostrelec v motostreleckom pluku v Tachove, sme sa rozhodli pre štúdium na vysokej škole, ktoré bolo nevyhnutnou podmienkou pre celoživotné pôsobenie dôstojníka z povolania, pre ktoré sme sa rozhodli.

Z tohto obdobia mi najviac rezonujú spomienky, ako sme si vymieňali spätné pohľady na štyri roky strávené na VSOŠ v Prešove, Liptovskom Mikuláši, Martine, Žiline, Novom Meste nad Váhom, Nitre

učitelia s titulmi pred menom a za menom nám prednášali, viedli semináre, chodili k nám na konzultácie, skúšali nás.

No najviac sme sa zblížili pri spoločnom poznávaní Bratislavy, ktorú sme vtedy vnímali ako krásavicu na Dunaji, jej historických pamätihodností, pri návšteve kín a divadiel, ale aj vech, vinární, barov a spoznávaní krásnych žien.

Najviac nás pri trávení voľného času spájali šport, zvlášť futbal, hokej a atletika. Imro bol i dobrý gymnasta. A keď sme hrali futbal medzi sebou, bol aj dosť hádavý – neústupčivý a už tam sa dalo identifikovať kto je východniar, kto Stredoslovák a kto západniar. On fandil Slovanu Bratislava, ja Spartaku Trnava, na hokeji sme boli obaja slovanisti, a pretože vtedy atletický míting – „Pravda – Televízia – Slovnaft“ mal „šmrnc“ vo svetovom atletickom kalendári, chodili sme na Pasienky povzbudzovať a dívať sa na Plachého, Daňka, Bugára, Železného, Mračnovú, Fibingero-
vú i Sergeja Bubku.

*Poslucháč 1. ročníka na vysokej škole
v Bratislave na ostrých strelbách, prvý zľava*

Vojenská služba po vysokej škole

Obaja sme boli zaradení k Východnému vojenskému okruhu, k 14. tankovej divízii Prešov. Imro k 10. ženijnému práporu do Banskej Bystrice, ja do Michaloviec k 63. motostreleckému pluku.

Stretali sme sa na vyhodnoteniach splnenia úloh bojovej a politickej prípravy (BPP) za dané výcvikové obdobie (zimné a letné) a výcvikový rok v Prešove a v Trenčíne, na cvičeniach, na rôznych zhromaždeniach, ukázkach, rozboroch, kontrolách. Po troch rokoch služby v 63. motostreleckom pluku v Michalovciach som prišiel na štáb 14. tankovej divízie do Prešova a kontakt s Imrom sa ešte viac zintenzívnil. Vybavuje sa mi humorná spomienka, ako sme my, „kádre“ z prešovskej divízie, navštívili na príprave kádrov v Trenčianskych Tepliciach vo večerných hodinách hotel Jalta, a tam v bare pri okrúhlym stole sme sa pasovali za účastníkov „Jaltskej konferencie“, a pretože Imro nosil fúzy, respektíve mal „bohatého kníra“ ako J. V. Stalin, tak mu prischla Stalinova pozícia.

V tomto období sme už viac pričuchli i k vojenskej histórii. 14. tanková divízia v Prešove mala do trvalej starostlivosti pridelené bojisko Karpatsko-duklianskej operácie a bojovú techniku v prírodnom areáli Múzea SNP. Každý rok sa táto technika ošetrovala a pamätníky, pomníky, cintoríny, hroby na Dukle, vo Svidníku, v Údolí smrti a Dargove sa udržiavali v náležitom stave. Zhodou okolností som bol v štábe divízie členom komisie, ktorá pláno-

vala údržbu, všetko sledovala a kontrolovala, aby na výročie osláv SNP v Banskej Bystrici a Karpatsko-duklianskej operácie na Dukle a vo Svidníku bolo všetko nachystané podľa predstáv bývalého ministra národnej obrany ČSSR arm. gen. Martina Dzúra.

Tiež by som pripomenul budovanie Siene revolučných a bojových tradícií, pri ktorom som chodil Imrovi pomáhať do Banskej Bystrice. A keď prišli predstavitelia z ministerstva obrany, neraz aj spolu s predstaviteľmi velenia Varšavskej zmluvy na spojenecké cvičenia vo Vojenskom výcvikovom priestore Lesť, tak sme ich sprevádzali po Múzeu SNP v Banskej Bystrici, prípadne aj v Sieni revolučných a bojových tradícií 10. ženijného práporu v Banskej Bystrici. Po skončení postgraduálneho štúdia – Imrichovho v Moskve a môjho v Bratislave, sa naše cesty a kontakty na chvíľu rozišli.

Imrichovo pôsobenie vo Vojenskom historickom ústave (VHÚ) a naša spolupráca

V čase príchodu Imricha do Vojenského historického ústavu v Bratislave som ja zastával funkciu náčelníka Okresnej vojenskej správy v Stropkove. Na ceste do Svidníka sa Imrich s kolegami z VHÚ – Jozefom Bystrickým, Miloslavom Čaplovičom, Antonom Vajdom, vždy zastavili u mňa v Stropkove a pospomínali sme. Najviac ma zaujímalo, prečo odsúvajú techniku z Údolia smrti do Piešťan, presúvajú pod Vyhladkovú vežu a nezabudol som sa pochváliť, že pravidelne vykášam trávu okolo tanku T-34 v rodnej obci Vápeník – v Údolí smrti, v okrese Svidník. Predtým to robili vojaci – tankisti 103. tankového pluku v Humennom a ja ako člen komisie veliteľa 14. tankovej divízie som to chodil kontrolovať.

Naša spolupráca sa zintenzívnila počas môjho pôsobenia v Slovenskom zväze protifašistických bojovníkov v Prešove, kde sme pripravovali publikáciu „V boji za slobodu – protifašistický odboj v prešovskom regióne v rokoch 1939 – 1945“ (vydaná v roku 2019). Vtedy som chodil konzultovať do Bratislavy s plk. v. z., doc. PhDr. Jozefom Bystrickým, CSc., ako aj s Imrom Purdekom nielen obsah, fotografie, vyhľadávanie z dokumentov vo Vojenskom historickom archíve, ale on mi poskytoval aj potrebnú literatúru a knihy, ktoré vydal VHÚ. Konzultoval som s ním starostlivosť o vojnové hroby, pamätníky, pamätné tabule.

Čo povedať na záver?

Imricha Purdeka som vnímal, a ďalej vnímam, ako priateľského človeka so zodpovedným vzťahom k povinnostiam. Bol obľúbený v každom kolektíve, má preň zmysel, pre tímovú prácu. Mal vždy široký, priateľský úsmev, ktorý mu zostal podnes.

Práca na sebe ho doviedla k vedeckej dráhe, a preto mu prajem k nastávajúcej sedemdesiatke sibírske zdravie, kaukazskú dlhovekosť, a aby na tejto dráhe ešte dlho zotrval.

Vinš Imrovi Purdekovi

JOZEF PETRÁŠ

Oslávenca Imricha Purdeka som prvýkrát stretol v roku 1974.

On bol už poslucháčom a ja som nastúpil na štúdium na Vojenskú vysokú politickú školu Vojenskej politickej akadémie Klementa Gottwalda v Bratislave.

Spočiatku sme sa len tak ledabolo pozdravili. Neskôr, keď sme sa bližšie poznávali, som zistil, že máme rovnaký sociálny pôvod i rovnaké názory a postoje na spoločenský vývoj a obranu vlasti.

Po absolvovaní štúdia sa naše cesty rozišli. Imrich pôsobil v útvaroch Východného vojenského okruhu. Ja v útvaroch protivzdušnej obrany štátu. Najskôr na území Čiech, neskôr na Slovensku.

Opäť sa naše cesty približovali, keď som v rokoch 2004 a 2005 pracoval vo Vojenskom historickom archíve, ktorý vtedy sídlil v Trnave.

Neskôr sme sa stretávali vo Vojenskom archíve – centrálnej registratúre MO SR v Trnave, kde som začal pôsobiť. Dr. Imrich Purdek študoval osudy protifašistických bojovníkov, o ktorých spolu s ďalšími pracovníkmi Vojenského historického ústavu v Bratislave tvorili ich životopisy a písali o ich bojových osudoch.

Neskôr pokračoval písaním histórie Československej ľudovej armády, Československej armády i Armády Slovenskej republiky.

Počas jeho štúdia u nás v Trnave sme diskutovali o tom, čo píše i o vývoji spoločnosti.

Nepoznám komplexne jeho tvorbu, ale utvrdzujem sa v tom, že Dr. Purdek sa napriek pribúdajúcim rokom nezmenil.

Stále prejavuje aktivitu a iniciatívu, ctižiadostivosť, precíznosť a tvorivosť!

Vážim si jeho charakterové vlastnosti – čestnosť, statočnosť, pracovitosť, pravdovravnosť!

Verím, že nám bude zdravie slúžiť a ešte dlho sa budeme stretávať v práci pre spoločnosť – poznávaním objektívnej pravdy a hlavne v objektívnom hodnotení histórie, ktorú najmä mladí autori prekrucujú a prispôbujú požiadavkám vládnucich.

Imrich, srdečne Ti blahoželám k významnému životnému jubileu. Prajem Ti v mene svojom i príslušníkov Vojenského archívu – centrálnej registratúry MO SR Trnava veľa-veľa zdravia, šťastia, pohody a tvorivosti.

A ako sa u nás na Záhorí hovorí – „*Imrich, ze stovky nespusti ani deň!!!*“

Živió, živió, živió!

Oslávenec Imrich Purdek

JÁN LICHNER

Meno Imrich Purdek som prvý raz počul v roku 1984. Veliteľstvo Východného vojenského okruhu v Trenčíne vtedy nariadilo komplexnú previerku 14. technickej divízie Prešov a mňa určili do kontrolnej komisie ženijného práporu tejto divízie. Prápor bol dislokovaný v Banskej Bystrici a Imrich tam vykonával službu profesionálneho vojaka. V mojej kompetencii bolo preveriť oblasť, za ktorú v útvare zodpovedal. K nášmu stretnutiu však nedošlo, nakoľko sa v čase kontroly v službe nenachádzal, keďže sa pripravoval na štúdium v zahraničí. Na jemu zverenom úseku neboli zistené nedostatky a jeho činnosť bola vyhodnotená ako veľmi dobrá.

K nášmu bližšiemu zoznámeniu došlo asi v roku 1996, keď pôsobil na Sekcii ľudských zdrojov Ministerstva obrany SR v Bratislave. Stretnutie sprostredkoval môj vtedajší nadriadený a dlhoročný priateľ plk. PhDr. Ivan Gosiorovský. Predmetom nášho spoločného služobného záujmu sa vtedy stal rozvoj národných a vojenských tradícií v Armáde Slovenskej republiky. Spolupráca sa ešte viac rozvinula po prechode Imricha Purdeka do Vojenského historického ústavu v Bratislave. Cieľom spoločných stretnutí bolo plánovanie vlasteneckej a etickej výchovy v zväzkoch, útvaroch a zariadeniach Generálneho štábu Armády SR, zabezpečenie lektorov a vydavateľskej činnosti a v podstatnej miere i diskusie a snahy o rozvoj vojenskej symboliky – bojových zástav, čestných a historických názvov zväzkov, útvarov a zariadení Armády SR. Tento proces bol po vzniku Armády SR pomerne intenzívny a značne rôznorodý. V útvaroch, vojenských školách a zariadeniach sa totiž objavovali znaky, logá, odznaky, plakety a podobne, ktoré vznikali často živelne a do značnej miery sa snažili kopírovať vojenskú symboliku cudzích armád, bez rešpektovania našich národných osobitostí a všeobecne platných heraldických zásad. K tomu dochádzalo i napriek tomu, že ministrom obrany boli vydané Smernice na výber názvov, sviatkov, symboliky a na utváranie tradícií vojenských zväzkov, útvarov, škôl a zariadení ASR, ktoré vychádzali zo všeobecne platných noriem a zákonov. Imrich Purdek bol spoluautorom týchto smerníc, ktoré, ak sa dobre pamätám, boli zverejnené v rozkaze ministra obrany SR niekoľko rokov po vzniku Armády SR.

Skúsenosti z praxe však ukazovali, že niektoré normy a smernice sú prežité a je potrebné ich novelizovať. Táto potreba sa ukázala ako veľmi významná pre ďalší rozvoj našej úzkej služobnej spolupráce. V rokoch 2003 až 2009 som pôsobil ako civilný zamestnanec v Kultúrnom a metodickom centre Ozbroyených síl SR v Trenčíne ako metodik so zameraním na rozvoj výchovy v oblasti vojenských tradícií. Spoločnými silami sa nám podarilo v spolupráci s Generálnym štábom Ozbroyených síl SR a so spolupracovníkmi z Vojenského historického ústavu pripraviť návrh nových smerníc a obhájiť ich u pracovníkov legislatívy. Po rezortnom pripomienkovom konaní bol návrh schválený a smernice uvedené do praxe. V tejto súvislosti sa musím zmieniť o tom, že s Imrichom sme niekoľko rokov spolupracovali v Rade pre vojenskú symboliku, ktorej som bol členom. Jednoznačnou hnacou silou tejto rady v čase môjho členstva bol práve Imrich Purdek. Počas môjho pôsobenia v komisii sme riešili množstvo návrhov vojenských zástav, znakov, čestných a historických názvov,

vyznamenaní, odznakov a podobne. Vždy som ho obdivoval, s akou zručnosťou finalizoval výstupy z rady do formy návrhov rozkazov MO SR o priznaní, zriadení, zapožičaní znakov, názvov, odznakov, medailí, bojových zástav a podobne. Našu spoluprácu som v tomto smere hodnotil vždy ako veľmi dobrú.

Imrich Purdek bol jedným z tých, ktorý má značnú zásluhu na tom, že som bol postupne zapájaný i do publikačnej činnosti ministerstva a Vojenského historického ústavu. Bol vedúcim autorského kolektívu publikácie „V službách vlasti, demokracie a mieru – 15 rokov Ozbroyených síl Slovenskej republiky 1993 – 2008“, ktorej som spoluautorom. Rovnako úspešne sme spolupracovali i pri kolektívnej práci s názvom „Generáli – slovenská vojenská generalita 1918 – 2009“. Naša spolupráca veľmi dobre pokračovala i v čase môjho trojročného pôsobenia vo Vojenskom historickom múzeu Piešťany.

Menovaného Imricha Purdeka považujem nielen za dobrého spolupracovníka ale hlavne vojenského historika a odborníka pre históriu Armády SR a Ozbroyených síl SR, a to nielen v oblasti vojenskej symboliky. Do nastávajúcich rokov mu prajem pevné zdravie, veľa tvorivých síl a úspechov v rozvoji historickej vedy a v ďalšej publikačnej činnosti.

Imrich Purdek – nielenže vie, ale má záujem, aby vedeli aj iní

PhDr. PAVOL VITKO

Erudovaný, rozhladený a informovaný odborník, s ktorým keď sa dohodnete na termíne dodania článku, nielenže ho dodrží, ale staval by som sa, že ho neraz dodá dokonca ešte v predstihu. Stretnutie s ním je stretnutím s eleganciou a slovom, ktoré má naširoko voňajúcu príchut' dejín. Kultivovaný dôstojný muž, s ktorým sa dá hovoriť aj z názorovo opačného brehu rieky, no vždy so snahou o premostenie a hľadanie spoločných prienikov – Dr. Imrich Purdek, Ph.D.

Keď som v roku 2001 prešiel z pozície riaditeľa komunikačného odboru a hovorca ministerstva obrany na funkciu šéfredaktora Obrany, jedným z mojich prvých cieľov bolo vybudovať sieť odborných spolupracovníkov redakcie. Mal som šťastie, že som sa zoznámil aj s Dr. Imrichom Purdekom, Ph.D. z Vojenského historického ústavu. S historikom, ktorý nielenže toho o vojenských dejinách veľa vie, ale má záujem aj na tom, aby vedeli tiež iní.

V službách vlasti, demokracie a mieru

Pravda je však taká, že skôr ako som ho oslovil ja, vyhľadal on mňa. Bolo to po tom, ako som v roku 2003 zostavil a v spoluautorstve vydal brožovanú publikáciu V službách mieru, ktorá ako prvá zachytávala účasť slovenských vojakov v operáciách medzinárodného krízového manažmentu (VITKO, Pavol a kol.: *V službách mieru*. Bratislava: Ministerstvo obrany SR, 2003, 84 s. ISBN 80-88842-61-1). Dr. I. Purdek ma následne vyzval k spolupráci na knihe V službách vlasti, demokracie a mieru – 15 rokov ozbrojených síl Slovenskej republiky 1993 – 2008 (LICHNER, Ján – NIŽŇANSKÝ, Jaroslav – PURDEK, Imrich – ŠMIDA, Milan – VITKO, Pavol: *V službách vlasti, demokracie a mieru – 15 rokov ozbrojených síl Slovenskej republiky 1993 – 2008*. Bratislava: Magnet Press Slovakia, 2008, 304 s. ISBN 978-80-89169-14-6). Publikácia, ktorú zostavoval a manažoval jej vydanie, vyšla v reprezentatívnej zlatej edícii Ozbrojené sily SR. Bola prvým odborným-popularizačným knižným vydaním o činnosti našich ozbrojených síl v ére samostatnosti SR. Všetci spoluautori sme boli Imrichovi Purdekovi vďační za jeho trpezlivosť, mravčiu prácu pri hľadaní informácií a fotografií, ako aj za neúnavné vodcovstvo pri zostavovaní tohto diela. Treba povedať, že v danej oblasti sa stala základným zdrojom informácií pre dlhšie obdobie. Nasledovala ďalšia spoločná publikácia Vojenské misie – Military operations, pri príprave ktorej bol I. Purdek opäť odborným aj organizačným ťahúňom v pozícii zostavovateľa (MINÁR, Miroslav – PURDEK, Imrich – VANGA, Milan – VITKO, Pavol: *Vojenské misie, Military operations*. Bratislava: Magnet Press Slovakia, 2010, 196 s. ISBN 978-80-89169-20-7). Opäť podobný scenár: my, ostatní spoluautori, sme dodali len svoje texty a fotografie – a on zmanažoval všetko ostatné. No a čo všetko sa skrýva pri vydaní knihy za slová „všetko ostatné“ vedľa azda len tí, ktorí majú sami na starosti podobnú činnosť. Je však isté, že je toho veľa!

Púštna búrka aj Vojenská symbolika

Pri príprave našej ostatnej spoločnej knihy sme si s I. Purdekom pozície vymenili. Publikáciu Naši v Perzskom zálive – slovenskí a českí vojaci v operáciách Púštny štít a Púštna búrka 1990 – 1991 som totiž zostavoval a pripravoval na vydanie ja (PURDEK, Imrich – VITKO, Pavol: *Naši v Perzskom zálive – Slovenskí a českí vojaci v operáciách Púštny štít a Púštna búrka 1990 – 1991*. Bratislava: Ministerstvo obrany SR a Vojenský historický ústav, 2014, 184 s. ISBN 978-80-89261-44-4). Ťažiská boli dve. To moje stálo na publicistickom stvárnení osobných skúseností, zážitkov a komentároch desiatok vojakov nasadených v Zálive – od veliteľa čs. protichemickej práporu cez protichemických dôstojníkov, až po vodičov či kuchára jednotky. Vklad I. Purdeka spočíval v odborno-historickej časti knihy. Analyzoval v nej medzinárodnopolitickú situáciu pred uvedenými vojenskými operáciami, ako historik spracoval systém prípravy našich vojakov na nasadenie a odborne zachytil aj ich pôsobenie v samotných operáciách Púštny štít a Púštna búrka.

Dlhodobá a ústretová je aj spolupráca I. Purdeka s časopisom Obrana. Mal som tú česť recenzovať niekoľko jeho prác – a on mi zase neraz odborne radil. Ako napríklad v roku 2021 pri písaní dvojdielného článku Symbolika osobnej pečate (VITKO, Pavol: *Symbolika osobnej pečate, časť 1 a časť 2*. In: *Obrana*, roč. 28, 2021, č. 4 – 5, s. 34–35. ISSN 1336-1910).

Veľmi sme mu aj za našich čitateľov vďační za seriál Vojenská symbolika, v ktorom od roku 2019 pravidelne každý mesiac predstavuje v Obrane symboly jednotlivých útvarov a zariadení ozbrojených síl a rezortu obrany.

Naši v Perzskom zálive – slovenskí a českí vojaci v operáciách Púštny štít a Púštna búrka 1990 – 1991 (zo spoločnej knihy)

Pred útokom vo vybudovaných postaveniach

Z uvedenej spoločnej práce ponúkam čitateľom úryvok. Okrem spoločného úvodu som vybral časť analytického textu I. Purdeka a rozhovor s plukovníkom v. v. Ing. Miloslavom Naďom. Rozhovor je zaujímavý aj v tom, že plk. Naď, v Zálive major, pôsobil v jednotke ako styčný dôstojník a zároveň tlmočník veliteľov do angličtiny aj arabčiny, takže mal prehľad o diania nielen v jednotke, ale tiež v širších koalíčných súvislostiach. Navyše po prechode z ministerstva obrany na mi-

nisterstvo zahraničných vecí bol na záver svojej diplomatickej kariéry veľvyslancom v Iraku. Práve vtedy nám vo svojom recenznom príspevku ku knihe napísal: „Predmetná publikácia je vôbec prvou, ktorá prináša prierezový a vo vývinových súvislostiach pomerne ucelený a objektívny pohľad na účasť československej protichemickej jednotky vo vojne v Zálive v rokoch 1990 – 1991. ... Zvolený spôsob spracovania, kde historická časť je doplnená osobnými spomienkami účastníkov (memoárová časť) a nimi poskytnutou fotodokumentáciou, prispieva k jej objektivite. Publikácia sa bezpochyby stane významným informačným zdrojom nielen pre odbornú verejnosť, ale aj pre

všetkých záujemcov o dejiny československej armády po roku 1989 a širšie vojenské skúsenosti smerom k Blízkemu východu. Pre slovenský rezort diplomacie a predovšetkým náš Zastupiteľský úrad v Kuvajte predstavuje vítaný informačný zdroj k oslobodeniu Kuvajtu a ako taká môže byť použitá pri propagácii SR v Kuvajte. (NAĎ, Miloslav: Posudok k publikácii MO SR o účasti Čechov a Slovákov vo vojne v Zálive a oslobodení Kuvajtu v rokoch 1991 – 1992. Bagdad, veľvyslanectvo SR, 25. 3. 2012, telegram v reči otvorenej, číslo 1.181/2012.IQVV).

Vozidlo UAZ-469-CH a plk. Ivan Lančarič so saudskými vojakmi dokazujú, že už druhý deň pozemných operácií boli slovenskí chemici 69 km od Kuvajtu City

V úvode knihy sa hovorí, že roku 1990 a 1991 Slováci a Česi ukázali svet, kam chcú po zániku železnej opony patriť. Československý protichemický prapor sa stal súčasťou koalície štátov, ktorá v operáciách Púštny štít a Púštna búrka porazila diktátora Saddáma Husajna. Kniha „Slováci a Česi vo vojne v Perzskom zálive“ je spomienkou na tých Slovákov a Čechov, ktorí urobili

dobré meno bývalej Česko-Slovenskej federácii a jej armáde. Má ambíciu doplniť a obohatiť vojenské dejiny spoločného štátu v uvedenom období a má znamenať prejav úcty tým, ktorí ich vytvárali.

V publikácii prinášame najskôr vojensko-historickú analýzu situácie a samotných operácií. V ďalšej kapitole publikujeme spomienky slovenských a českých víťazov vojny. Pravdaže, svoje strany by si zaslúžil každý zo skoro 200 našich vojakov. Snažili sme sa však, aby miesto v tejto kapitole našli tak dôstojníci, ako aj ich podriadení. Od veliteľa praporu cez chemikov – prieskumníkov až po kuchára či vodiča. Účastníkom vojny v Zálive zároveň ďakujeme za poskytnutie fotografií, ktorými sme ilustrovali ich spomienky, ako aj historickú časť publikácie.

A čím sa v knihe zaoberá Imrich Purdek? Pre informáciu možno odcitovať nasledovné:

Vytvorenie a príprava československej špeciálnej protichemickej jednotky

Po napadnutí Kuvajtu Irakom na začiatku augusta 1990 a jeho následnej anexii sa Československo jednoznačne postavilo na stranu protiirackej koalície.

Saudskoarabská armáda v tom čase nedisponovala významnejším chemickým vojskom, a preto dala prednosť ponuke ČSFR pred ponukou niektorých ďalších európskych štátov. Na základe vyhlásenia prezidenta ČSFR z 23. septembra 1990 v rámci humanitárnej pomoci bol pripravený návrh na vyslanie špeciálnej protichemickej jednotky do oblasti Perzského zálivu na jej nasadenie v rámci mnohonárodných síl pod vedením USA, ktorých cieľom bolo oslobodiť Kuvajt. Tento návrh na vyslanie špeciálnej protichemickej jednotky vytvorenej z radov dobrovoľníkov Čechov a Slovákov, príslušníkov Československej armády, bol predložený Fe-

derálnemu zhromaždeniu Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky (FZ ČSFR), ktoré 23. septembra 1990 vyslovilo súhlas.

Organizačná štruktúra a zloženie jednotky

Pomoc ČSFR na strane spojencov spočívala vo vytvorení malého, ale dobre pripraveného samostatného špeciálneho protichemickeho praporu. Jeho predurčením bolo predovšetkým zabezpečovať chemický a radiačný prieskum, zisťovanie prítomnosti chemických otravných látok, kontrola rádioaktívneho zamorenia, likvidácia následkov chemického útoku, poprípade prvá zdravotnícka pomoc zasiahnutým.

Podľa spracovaných Tabuliek číslo 949 540, Samostatný špeciálny protichemický prapor. I. Organizace; II. Plánované počty osob; III. Složení a počty; IV. Materiál a výstroj; V. Přehled kódů funkčních platů, sa na tento účel vytvárala aj organizačná štruktúra a zloženie jednotky, ktoré malo byť nasledovné:

- veliteľstvo a štáb
- jednotky: 3 (1. 2. a 3.) chemické odriady
 - 1 zdravotnícky odriad
- zabezpečovacie jednotky:
 - rota tylového a technického zabezpečenia
 - strážna rota
 - spojovacia čata
- skupina učiteľov protichemickeho zabezpečenia a chemického materiálno-technického zabezpečenia. (Podľa zápisníka, správ, rozkazov a hlásení na s. 7, bola tzv. vznesená požiadavka – žiadosť Saudskej Arábie začať výučbu protichemickej prípravy. V uvedenom hlásení pod por. č. 78 na s. 7, deň 25. 1. 20,00 – 20,25, je text v bode 2) Saudská Arábia chce aj za týchto podmienok začať výučbu protichemickej prípravy. Čs. strana potvrdila schopnosť začatia výučby a na základe správy č. 129 a č. 130 z 22. 1. 91 prisľúbila 7 chemikov-inštruktorov a ich pripravenosť učiť so súčasným vybavením. Predpoklad – aspoň 3 z nich majú znalosť anglického jazyka. Predložená požiadavka, aby boli 2 tlmočníci – arabisti, 1 tlmočník anglického jazyka. Za daných podmienok nie je vylúčený ich výjazd do poľných podmienok).

Začiatkom septembra 1990, v súlade so schváleným Plánom prípravy jednotky OPZHN (pomoc OSN), začala príprava jednotky ochrany proti zbraňam hromadného ničenia (OPZHN) pre pomoc silám OSN na Strednom východe (pôvodný názov jednotky), ktorá sa uskutočnila v dvoch etapách:

1. etapa – do doby prijatia požiadavky Ministerstva zahraničných vecí ČSFR sa jej príprava zameriavala na výber a prípravu osôb, techniky a materiálu.

Na zabezpečenie splnenia úloh tejto etapy bolo začiatkom septembra 1990 vydané naria-

Vojaci v pojazdnom chemickom laboratóriu AL 1. Vpravo v popredí plk. Ivan Lančarič.

Čs. víťazní vojaci a iracké palebné postavenie na nábreží Kuvajt City. Iračania očakávali vylodenie spojencov z mora, zaútočili však z opačnej strany, takže útok z pevniny ich zaskočil.

vojaci absolvovali kurz obslúh laboratórií AL-1.

2. etapa – do doby prijatia úlohy sa realizovalo sústredenie jednotky a jej organizačné a bojové stmelenie.

(Plán prípravy jednotky OPZHN (pomoc OSN), kópia archívneho dokumentu je v prílohe č. 2. VÚA-VHA Praha).

Začiatkom októbra 1990 protichemická jednotka prešla do podriadenosti náčelníka Správy zahraničných vzťahov GŠ. Súčasne začal stmelovací výcvik, sústreďovanie vybranej techniky a materiálu. Skupiny dobrovoľníkov podľa odborností boli sústredené v posádkach Liberec, Hostivice, Horní Počáply, Slaný a Prostějov, kde sa uskutočnila záverečná stmelovacia príprava. Jej cieľom bolo pripraviť osoby, materiál a techniku na plnenie úloh podľa ich predurčenia v náročných púštnych podmienkach v mieste nasadenia. Celý stmelovací výcvik a sústredenie riadil veliteľ plk. Ing. Ján Valo. (Plk. Ing. Ján Valo, s jeho súhlasom, ako dobrovoľník vybraný a vymenovaný za veliteľa špeciálnej protichemickej jednotky vtedajší náčelník oddelenia mierových síl Správy zahraničných vzťahov Ministerstva obrany ČSFR. Dobre poznal podmienky v oblasti Stredného východu, pretože niekoľko rokov pôsobil na vysokej vojenskej škole v Egypte, ovláda niekoľko cudzích jazykov a má dostatočné skúsenosti z diplomacie).

Prioritnou úlohou v rámci prípravy protichemickej jednotky okrem výberu osôb – jej príslušníkov z radov dobrovoľníkov z armády – bol aj výber špeciálnej techniky, jej dokonalá príprava, ako aj výber materiálu na vybavenie jednotlivca a celej jednotky. Celý tento proces vychádzal zo samotného predurčenia protichemickej jednotky, a to vykonávania chemického prieskumu, zisťovania chemických látok v teréne, likvidácie následkov chemického útoku, zisťovania úrovne radiácie, ako aj prípadného poskytnutia prvej zdravotnej pomoci.

Špeciálna chemická a zdravotnícka technika a materiál

Každý príslušník jednotky bol vybavený okrem ochrannej masky OM-10M (tento typ novej ochrannej masky umožňoval aj prijímanie tekutín v priestore zamorenia, čo je pre ľudský organizmus veľmi dôležité), protichemickej pláštenky JP-75, aj novinkou z posledných rokov,

denie na prípravu jednotky veliteľovi Západného vojenského okruhu (ZVO) a správam Federálneho Ministerstva obrany ČSFR. Súčasne sa uskutočňoval výber osôb z dobrovoľníkov z radov vojakov z povolania a vojakov základnej služby. Veliteľstvo ZVO v súčinnosti s Tankovou a automobilovou správou FMO vypracovalo organizačné zabezpečenie prípravy vodičov techniky. V termíne od 4. do 12. septembra 1990 sa vykonával výber a predbežná príprava techniky a materiálu a následne od 11. do 20. septembra 1990 predurčení

filtračným ochranným prevlekom FOP-85. Tieto individuálne prostriedky ochrany jednotlivca mali za úlohu dokonale ochrániť osoby v prípade, že v priestore nasadenia budú skutočne použité chemické zbrane. Dosať všetky používané prostriedky na protichemickú ochranu jednotlivca boli izolačné, tzn. telo vojaka bolo v nich hermeticky uzatvorené. To, samozrejme, zabráňovalo prístupu otravných látok, ale na druhej strane dochádzalo k prehrievaniu organizmu. Tieto uvedené nedostatky malo odstraňovať vo veľkej miere zavedenie filtračných odevov, ako je FOP-85 (filtračný ochranný prevlek).

Jednotka mala k dispozícii v tom období výrobné dokončený a zavedený ochranný protichemický odev OPCH-90, ktorý bolo možné pri plnení úloh v prípade potreby použiť až do 24 hodín, a to aj v letnom období. Vybavenie jednotky týmto ochranným odevom na jej pôsobenie v tejto oblasti z hľadiska podnebia bolo nevyhnutné, pretože zabezpečoval nútený prívod filtrovaného vzduchu do celého odevu, ktorý vháňala zvláštna filtračná jednotka nesená na chrbte.

Pre úlohy chemického a radiačného prieskumu bola jednotka vybavená prieskumnými aparatúrami na terénnom automobile UAZ a neskôr na obrnenom transportéri, ktorý zaisťoval aj aktívnu bezpečnosť proti pechotným zbraňam. Prieskumná aparatúra sa skladala z automatického signalizátora otravných látok GSP-71, rádiometrického prístroja na meranie úrovne radiácie AS-57 a chemického preukazníka CHP-71 na určovanie druhu otravných látok.

Zároveň na vykonávanie radiačného prieskumu a kontroly rádioaktívneho zamorenia bola jednotka vybavená moderným digitálnym dozimetrickým prístrojom DP-86. Na rýchlu analýzu chemických látok mala jednotka k dispozícii pojazdné a dobre vybavené laboratórium AL-1, ale aj prenosné chemické laboratórium PCHL-90. Toto prenosné zariadenie patrilo v danom období medzi najlepšie vývojové typy. Chemici mali taktiež k dispozícii prototyp jednoduchého, ale pritom veľmi účinného prostriedku na okamžitú detekciu najnebezpečnejších otravných látok orgánofosfátového typu, ktorý mal pracovné označenie DETEHIT.

Na odmorovanie terénu, stavieb alebo techniky bola jednotka vybavená odmorovacím automobilom ARS-12M na podvozku Praga V3S. Prepravu tohto materiálu zabezpečovalo vozidlo Tatra T-815.

Zdravotnícky odriad jednotky mal nasledovný zdravotnícky materiál a zdravotnícku techniku:

- poľná preväzovňa POP na automobilovom podvozku Praga V3S – 1 ks,
- malý terénny zdravotnícky automobil na podvozku UAZ A 52 – 2 ks,
- malá kúpacia súprava MKS – 4 spr.

Ostatný zdravotnícky materiál a techniku mala jednotka podľa Tabuliek počtov, výzbroje a výstroja, ktoré riadil náčelník zdravotníckej služby.

Vybavenie čs. protichemickej jednotky bolo v mnohých smeroch porovnateľné so špičkovými zahraničnými výrobkami. Techniku a osobný výstroj vojakov podľa potrieb a požiadaviek v priebehu pôsobenia v Perzskom zálive dopĺňali.

Špeciálnu protichemickú jednotku tvorilo 56 % vojakov z povolania a vojaci základnej služby, ktorí boli v súlade s nariadením vlády ČSFR prevedení do branného pomeru vojaka v ďalšej službe. Minister obrany na začiatku októbra 1990 listom informoval prezidenta ČSFR, že príslušníkom jednotky boli objasnené všetky požiadavky a podmienky, za ktorých budú plniť úlohy vo vybranej jednotke a rovnako boli oboznámení s materiálými a finanč-

Vítazná československá zástava nad púšťou, za volantom V3S nrtm. Luboš Baška

1991 zahynul čat. Petr Šimonka a 5. 2. 1991 jednotku doplnili o 37 vojakov, z toho bolo 11 Slovákov. Zároveň sa 7 príslušníkov práporu z rôznych dôvodov vrátilo do ČSFR. Po týchto zmenách mala jednotka celkom 198 vojakov, z toho 49 Slovákov.

Po skončení stmeľovacieho výcviku (5. október 1990) vyčlenené jednotky pokračovali v odbornom výcviku v posádkach. Stmeľovací výcvik a celková príprava osôb, techniky a materiálu dosiahla takú úroveň, že špeciálna protichemická jednotka pre oblasť Perzského zálivu po prijatí úloh na jej nasadenie bola schopná v priebehu dvoch až troch dní sa sústrediť v stanovenej posádke a presunúť sa na plánované letisko na prepravu do priestoru nasadenia.

V tom čase na zabezpečení celej akcie Perzský záliv intenzívne spolupracovala československá armáda s federálnym Ministerstvom zahraničných vecí ČSFR. Išlo najmä o zabezpečenie legislatívnych otázok, finančného zabezpečenia a spôsobu prepravy osôb, techniky a materiálu do uvedenej krízovej oblasti.

Začiatkom októbra 1990 minister obrany predložil prezidentovi ČSFR návrh na vyslanie špeciálnej protichemickej jednotky pre akciu Perzský záliv. Zároveň prezidenta informoval, že na základe vývoja situácie v Perzskom zálive je ČSA pripravená vyslať do uvedenej oblasti v rámci mnohonárodných síl špeciálnu protichemickú jednotku, ktorá je na plnenie úloh v rámci mnohonárodných síl pripravená.

Výber dobrovoľníkov ČSA, príprava techniky a materiálu, vrátane zladenia činnosti jednotlivých štruktúr a skupín, trvali len dva mesiace. Koncom novembra 1990 hlásil veliteľ plk. Ján Valo pripravenosť špeciálnej protichemickej jednotky s počtom 169 osôb na vyslanie do Kuvajtu.

Česi a Slováci počas prípravy na operáciu Púštna búrka

Dňom 1. januára 1991 boli dva (1. a 2.) protichemické odriady zaradené do zostavy 4. obrnenej a 20. mechanizovanej saudskoarabskej brigády. Zaujali priestor v ich tyle vo vzdialenosti približne 35 až 45 km od irackých a kuvajtských hraníc. Zdravotnícky odriad zostal dislokovaný v základnom tábore Hafar Al Batin a velenie, štáb a 3. protichemický odriad pri štábe KKMC. Nikto nečakal, že jednotka bude musieť pôsobiť na štyroch miestach. Plniť také náročné úlohy so 169 vojakmi nebolo jednoduché. Vyžadovalo si to od všetkých jej príslušníkov siahnuť až na dno svojich síl. Na základe vzájomného informovania sa s náčelníkom operač-

nými náležitosťami. Zároveň prezidenta informoval, že stmeľovací výcvik jednotky bude ukončený do 5. októbra 1990. V tom čase mala jednotka 179 osôb, z toho bolo 38 Slovákov.

V priebehu nasadenia sa počet špeciálnej protichemickej jednotky menil. V 1. etape bolo vyslaných 169 vojakov, z toho bolo 38 Slovákov. Dňa 14. 1. bola jednotka doplnená o 2 vojakov tylového zabezpečenia na celkový počet 171 vojakov. 18. 1.

ného štábu brigádnym generálom Al Okasimom a veliteľom severnej oblasti Al Alkhamimom sa plk. Ján Valo rozhodol, že československý prápor bude mať tri chemické odriady a jeden postupom času vybuduje, až keď dorazia posily z Československa, o ktoré Valo taktiež ihneď požiadal pražské ústredie. Toto jeho rozhodnutie a požiadavka na pražské ústredie spôsobili určitý rozruch.

Zo zápisu z rozhovoru z 13. mája 1997 v Prahe s Ing. Lubomírom Šmehlíkom, ktorý zastával funkciu náčelníka chemickej služby – zástupcu veliteľa práporu, v bode 2 sa konštatuje (čo potvrdzuje správne rozhodnutie veliteľa plk. J. Vala), že armáda Kráľovstva Saudskej Arábie (KSA) nemala protichemickú jednotku, nemala systém varovania a nevedeli ani používať prostriedky chemickej ochrany jednotlivca (PCHOJ) a dňa 29. 12. 1990 dostal požiadavku pripraviť prápor tak, aby mohol pôsobiť v prospech 4. a 20. brigády armády KSA a v prospech KKMC. To znamená, že museli naraz zabezpečiť štyri miesta. Bolo nevyhnutné pre KKMC a spomenuté dve brigády vyčleniť tri chemické odriady a na základni improvizovať – vytvoriť dočasný štvrtý odriad.

Aj napriek problémom, ktoré vznikli nepochopením vzniknutej situácie v Prahe, veliteľ jednotky plk. Ján Valo prevzal celú zodpovednosť na seba, ale pár dní po jeho odvážnom rozhodnutí sa na jeho stranu postavil informovaný minister Luboš Dobrovský.

Keď už bola jednotka podľa rozhodnutia veliteľa plk. Jána Vala rozdelená na štyri časti, minister obrany Luboš Dobrovský zaslal 7. januára 1991 veliteľovi plk. Jánovi Valovi správu, v ktorej sa konštatuje, že rozhodnutie veliteľa o použití jednotky na zabezpečenie činnosti saudskoarabských vojsk a prípravu veliteľského zboru v oblasti ochrany pred zbraňami hromadného ničenia je v súlade s jej poslaním a preto ho schválil a ocenil jeho rozhodnosť v danej veci.

Zároveň si však plk. Ján Valo uvedomoval, že aby jednotka dokázala v Perzskom zálive zabezpečovať dvadsaťštyri hodín denne základný tábor v King Khalid Military City (KKMC), poľnú nemocnicu v Hafe Al Batin a taktiež dve saudskoarabské brigády (4. a 20.), ktoré sa pripravovali ako prvé oslobodzovať Kuvajt (bolo to politické rozhodnutie, že na územie Kuvajtu vstúpi medzi prvými saudskoarabské vojsko) bude nevyhnutne potrebovať posily.

Toto bolo kľúčové taktiež pre ďalšiu činnosť československého špeciálneho protichemického práporu, pretože práve on mal zabezpečovať ich protichemickú ochranu vrátane špeciálnej zdravotníckej starostlivosti.

Na základe reálneho zhodnotenia danej situácie požiadal československé vedenie asi o 60 ďalších odborníkov, celý rad ďalších protichemických prostriedkov a neskôr tiež o dvanásť obrnených transportérov BRDM prispôbených na chemický prieskum, s ktorými by vojaci mohli spolu so saudskoarabskými brigádami ísť do priameho konfliktu s vojakmi Saddáma Husajna na území Kuvajtu.

Plk. Ján Valo si uvedomoval, že tie dva protichemické odriady, ktoré pôjdu v zostave 4. a 20. saudskoarabskej brigády (brigády, ktoré majú vstúpiť na územie Kuvajtu ako prvé a budú sa podieľať na jeho oslobodzovaní), musia byť chránené prinajmenšom v obrnených vozidlách. Nemohol pripustiť, aby postupovali v prvej línii proti irackým delám, tankom, ako aj lietadlám len v terénnych vozidlách UAZ.

Napriek tomu, že veliteľ plk. Ján Valo žiadal o dodanie chemických prieskumných trans-

*Ukoristený iracký tank na nábřeží Kuvajt City,
mjr. Miloslav Nad'vpravo*

s USA. Československý speciální protichemický prápor bol pripravený plniť úlohy, pred ktoré bol postavený.

Tesne pred vypršaním ultimáta 15. januára 1991 prezident a vrchný veliteľ ozbrojených síl ČSFR Václav Havel zaslal pozdravný telegram československej jednotke v Saudskej Arábii. Veliteľ československej protichemickej jednotky plk. Ján Valo poďakoval prezidentovi za pozdrav a zároveň mu poslal depešu.

Československý protichemický prápor v pozemnej operácii

Ultimátum USA, ktoré dali Iraku na odsun jeho vojsk z Kuvajtu, vypršalo 23. februára 1991. Irak ho neakceptoval. Oznamil svoje odhodlanie ďalej bojovať. Československý protichemický prápor deň pred pozemnou operáciou mal nasledujúce členenie protichemických odriadov:

Prvý protichemický odriad, veliteľ pplk. Lubomír Polívka, bol rozmiestnený v KKMC, kde bolo veliteľské stanovište veliteľa čs. protichemického práporu a jeho štábu. Jeho úlohou bolo zabezpečovať radiačnú, chemickú a biologickú ochranu vojenskej základne a vojsk, ktoré sú tam dislokované, so zameraním na prieskum a dekontamináciu. Zároveň mal zabezpečovať rozbor pitnej vody používanej na základni.

Druhý protichemický odriad, veliteľ kpt. Peter Horák, bol rozmiestnený blízko saudskoarabskej poľnej nemocnice v severnej časti mesta Hafar Al Batin. Úlohou odriadu bola radiačná, chemická a biologická ochrana poľnej nemocnice, zásobovanie chemických oddielov materiálom, výzbrojou a technikou. Súčasne zabezpečoval chod základného tábora čs. protichemického práporu.

Tretí protichemický odriad, veliteľ pplk. Ladislav Šuta, bol zaradený do druhosledovej 4. obrnenej brigády armády Saudskej Arábie k poľnému obväzisku. Brigáda sa nachádzala asi 40 km od kuvajtských hraníc. Jeho úlohou bola radiačná, chemická a biologická ochrana boja vojsk 4. obrnenej brigády.

Štvrtý protichemický odriad, veliteľ pplk. Ján Kurucz, bol vytvorený začiatkom februára 1991 a bol zaradený do zostavy prvosledovej 20. mechanizovanej brigády armády Saudskej Arábie. Jeho úlohou bolo zabezpečiť radiačnú, chemickú a biologickú ochranu útoku vojsk 20. mechanizovanej brigády, so zreteľom na prieskum a dekontamináciu jej vojsk.

Nadránom 24. februára 1991 o 2,00 hod. SEČ sa začala pozemná operácia spojencov.

portérov a mal zabezpečenú aj ich prepravu do Kráľovstva Saudskej Arábie, transportéry do priestoru rozmiestnenia nedorazili. Jednotku doplnili chemickým, zdravotníckym, technickým a tylovým materiálom, nevyhnutným pre život a zabezpečenie plnenia úloh.

Blížil sa 15. január 1991, ultimátum BR OSN. Vypršaním ultimáta a nesplnením jej požiadaviek sa očakával konflikt medzi Irakom a medzinárodnou koalíciou na čele

Čs. vojaci 12. marca 1991 s miestnymi obyvateľmi v Kuvajt City. Mjr. M. Nad' stojí štvrtý zľava

Už v ranných hodinách prvosledové vojská prekročili hranice Kuvajtu a v popoludňajších hodinách obsadili Kuvajt City a prenikli 50 km do vnútrozemia Iraku. Aj napriek mohutnej ofenzíve pozemných síl koalície 25. februára 1991 iracká riadená strela Scud zasiahla budovu v Chobaru pri Zahráne v Saudskej Arábii. Zahynulo 28 amerických vojakov a 98 bolo zranených. Následne ako prvé prekročili kuvajtské hranice saudskoarabské vojská, medzi ktorými bola 20. mechanizovaná brigáda bojujúca na smere Rukví, Chauní, Džahrú a Kuvajt City. V tle jej zostavy postupoval 4. protichemický odriad a jeho vojaci 26. februára 1991 vstúpili na územie Kuvajtu. Následne na územie Kuvajtu vstúpil aj 3. protichemický odriad.

Československé protichemické odriady pri vykonávaní radiačného, chemického a biologického prieskumu na ochranu saudskoarabských vojsk pátrali po prítomnosti chemických zbraní. Zabezpečovali protichemickú ochranu a zneškodňovali chemickú muníciu v bývalých kasárňach kuvajtskej armády, ktorú zanechala iracká armáda. V Kuvajt City čs. vojaci zabezpečovali budovu československého veľvyslanectva. Vyčistili ambasádu od zvyškov munície, obnovili energetické napájanie, zabezpečili zásoby vody a sprevádzkovali čiastočne rozstrielanú budovu. Vojská postúpili až ku Kuvajt City, kde v blízkosti kasární vybudovali tábor.

Za irackými ustupujúcimi vojskami zostávala doslova spálená zem. Práve pri tomto „nedobrovoľnom“ ústupe odpaľovali nálože v skladoch ropy a v ropných vrtoch. Bolo to vlastne v súlade s ich taktikou „spálenej krajiny“. Niektoré plamene z ropných vrtoch šľahali až do výšky cca 150 metrov a tak bola v tejto oblasti aj cez deň tma. V kuvajtskom emiráte, krajine, ktorá je v množstve ropných zásob tretia na svete, zhoreli každý deň najmenej tri milióny ton surovej ropy a do ovzdušia sa pritom dostali tisíce ton dymu, sadzí, nebezpečných plynov a častíc látok vyvolávajúcich rakovinu.

Tri dni od začatia pozemnej operácie sa Iráčania pod tlakom útokov spojencov stiahli z Kuvajtu. Irak dal teda OSN na vedomie svoje rozhodnutie prijať požiadavky. Tak po 1 014 hodinách od vypuknutia vojnového konfliktu 28. februára 1991 o 3.00 hod. SEČ bolo vyhlásené zastavenie palby. Vojská protiirackej koalície 28. februára 1991 oficiálne skončili vojenské akcie.

V tento deň 28. februára 1991 maršal letectva sir David Craig z Ministerstva obrany Veľkej Británie zaslal ďakovný list náčelníkovi Generálneho štábu Československej armády za účasť nášho protichemickeho práporu pri zabezpečovaní chemickej obrany vo vojne v Perzskom zálive (v prílohe č. 7 kópia listu v anglickom jazyku a v preklade do českého jazyka).

Bezpečnostná rada OSN chválila 2. marca 1991 rezolúciu, ktorá stanovila podmienky prímeria. Irak mal ukončiť všetky vojenské operácie, zrušiť anexiu Kuvajtu, musel sprístupniť všetky informácie týkajúce sa uskladňovania biologických a chemických zbraní, prepustiť všetkých zajatých cudzincov a prevziať zodpovednosť za obeť a materiálne škody spôsobené počas okupácie Kuvajtu.

Operácia Púštna búrka trvala šesť týždňov a zúčastnilo sa na nej 28 štátov. Spojenci porazili irackú armádu pozostávajúcu z jedného milióna vojakov, z ktorých padlo takmer 100 000, 65 000 ich bolo zranených a viac ako 50 000 zajatých. Iraku zničili 3 000 tankov, približne také isté množstvo obrnených vozidiel a vyše 2 000 delostreleckých kompletov. Spojenci dohromady stratili 234 vojakov (z toho 79 Američanov) a desiatky ich bolo zranených a nezvestných. Počas operácie zahynul 1 príslušník československého protichemickeho práporu.

Československí vojaci po oslobodení Kuvajtu do leta 1991

V súvislosti so skončením vojny došlo aj k zmenám v rozmiestnení niektorých častí čs. protichemickeho práporu v danej oblasti. Štáb a velenie práporu zostali na základni pri KKMC, kde boli taktiež rozmiestnené ďalšie časti práporu a štáby vojsk spojeneckej koalície, najmä USA, Francúzska, Veľkej Británie, Egypta a Sýrie. Ďalšie časti práporu – 1. a 2. protichemický odriad sa premiestnil severným smerom od mesta Hafar Al Batin k hranici Kuvajtu. Základný tábor protichemickeho práporu bol 40 km juhovýchodne od Kuvajt City. Dva protichemické odriady (3. a 4.) zostali pri saudsckoarabských brigádach a nachádzali sa v priestore asi 30 – 40 km juhovýchodne od Kuwajt City.

Vojna v Perzskom zálive sa skončila. V jej rámci spojenecká protiiracká koalícia uskutočnila dve operácie Púštny štít a Púštnu búrku. Ich cieľom bolo nedopustiť ďalšiu agresiu Iraku a oslobodiť Kuvajt, ktorý násilím anektoval susedný Irak. Operácia za oslobodenie Kuvajtu, ktorá pozostávala z dvoch fáz, predstavovala v prvom rade mohutné vojenské nálety spojeneckých leteckých síl a následne pozemné sily uskutočnili rozhodný útok, ktorý znamenal postupné ničenie a zároveň vytlačanie irackých vojsk z okupovaného Kuvajtu. Keď sa iracké vojská stiahli na vlastné územie, spojenecké sily ich ďalej neprenasledovali.

Československý protichemický prápor sa bezprostredne podieľal na obidvoch operáciách, ale v operácii Púštna búrka plnil úlohy v bezprostrednom bojovom nasadení pri zabezpečovaní radiačnej, chemickej a biologickej ochrany útoku saudsckoarabských brigád. Zároveň však plnil veľmi dôležité úlohy, týkajúce sa radiačnej, chemickej a biologickej ochrany aj ostatných, nemenej dôležitých objektov.

Prezentácia knihy Naši v Perzskom zálive – Slovenskí a českí vojaci v operáciách Púštny štít a Púštna búrka 1990 – 1991 v rezidencii veľvyslanca Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska v Bratislave v roku 2014. Zľava Miloslav Nad', priamy účastník operácie a veľvyslanec SR v Iraku, Pavol Vitko, zostavovateľ a spoluautor, Imrich Purdek, spoluautor, Miriam Fajnorová, pracovníčka britského veľvyslanectva, britský veľvyslanec Andrew Garth, manželka britského veľvyslanca.

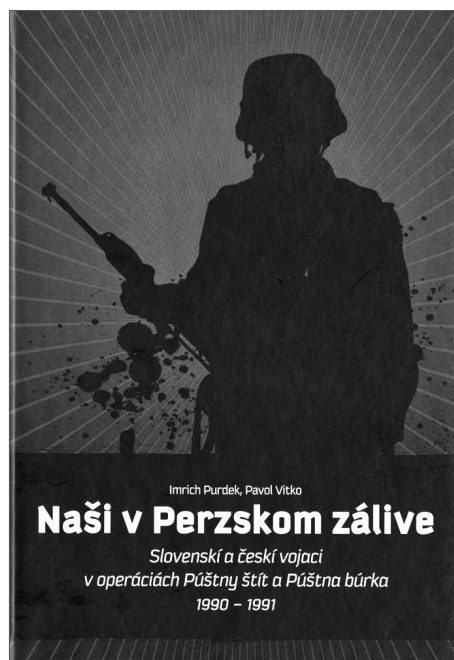
Pôvodným zámerom vyslania

eskoslovenského protichemickeho práporu bolo jeho humanitárne poslanie. Veliteľ plk. Ján Valo so svojím štábom dokázal vyriešiť zložité úlohy, týkajúce sa bojového nasadenia časti práporu v súčinnosti s armádou KSA a zabezpečovať radiačnú, chemickú a biologickú ochranu útoku jej zväzkov, ako aj splniť ostatné úlohy v zabezpečovaní protichemickej ochrany.

Československý protichemický prápor splnil všetky úlohy v operácii Púštny štít a Púštna búrka a jeho príslušníci dostali celý rad ocenení a vyznamenaní.

Z mojej kapitoly nazvanej Spomienky víťazov vojny citujem rozhovor s Miloslavom Nadom pod názvom Neznesiteľná ľahkosť nevedenia

Ing. Miloslav Nad', plukovník v zálohe, absolvoval vojenské gymnázium a vysokú vojenskú školu – ženijný smer. Je absolventom NATO Defense College v Ríme a Naval Postgraduate School v Monterrey, USA. Velil od ženijnej čaty po ženijný prápor. Dialkovo absolvoval arabský jazyk na ZF VAAZ Brno. Bol vyslaný do Líbye ako tlmočník v rámci vojenskej technickej pomoci (1998 – 1990). Po návrate zo Zálivu pôsobil v hlavnom štábe UNPROFOR v Sarajeve (1992 – 1994), odkiaľ odišiel z funkcie UNPROFOR Deputy Force Engineer na sekretariát OSN v New Yorku (1994 – 1996) ako ženijný špecialita pre zabezpečenie mierových operácií. Následne bol vojenský poradca Stálej misie SR pri OSN v New Yorku (1996 – 1997). Od roku 1999 do roku 2015 pracoval na Ministerstve zahraničných vecí SR: 2001 – 2005 zástupca veľvyslanca v Damasku, 2007 – 2010 vedúci Styčného úradu SR v Prištine, od roku 2011 do roku 2014 bol veľvyslanec SR v Irackej republike.

Obálka knihy

Predpokladám, že Vaša cesta do Bagdadu, kde teraz pôsobíte ako veľvyslanec SR, nebola po Púštnej búrke asi úplne priamočiara...

Keď sa po vyhlásení zastavenia paľby ráno 28. 2. 1991 4. protichemický odriad, v ktorom som bol styčný dôstojník, zastavil spolu s celou 20. mechanizovanou brigádou (okrem kuvajtskej jednotky, ktorá ako prvá vstúpila do mesta a nominálne ho oslobodila) v púšti na okraji hlavného mesta Kuvajtu, otázka, čo bude ďalej, bola ešte niekoľko dní otvorená. Celá tá obrovská spojenecká mašinéria, ktorej sme boli miniatúrnym kolieskom, bola už viac ako jednou nohou pevne v Iraku a netrpezlivo čakala iba na jediný povel, ktorý ak mal prísť, musel prísť milosrdne veľmi skoro – o dva týždne začínal v tom roku pôstny mesiac Ramadán a v druhej polovici marca sa začala nepríjemne zohrievať púšť. Tušili sme, že dotedy musí byť po všetkom. Každý deň

okolo nás prechádzali kolóny smerujúce do Iraku, ale aj späť. Už nám všetkým akosi otrnulo, ešte pred týždňom sme sa bez rozdielu navzájom ubezpečovali, že ak to všetko dobre dopadne a my vyviazneme so zdravou kožou, už sa nikdy nedáme dobrovoľne natiahnúť do niečoho podobného. Teraz sme boli neodškriepiteľnou súčasťou víťaznej armády, nikto nám neodopieral podiel z pomyselnej morálnej „koristi“, a to nám všetkým nesmierne zdvihlo nielen sebadôveru, ale aj ambície. Niektoré koalíčné jednotky prenikli totiž medzičasom už tak hlboko, že od Bagdadu ich delilo iba nejakých 250 km, čo pri dovedajšom tempe a všeobecnom kolapse protivníka predstavovalo maximálne 3 denné pochody. Už sme sa pomaly všetci videli v oslobodenom (aj nami) Bagdade, či niekde inde v Iraku (nevedeli sme, že národný mandát schválený FZ nám vlastne nedovoľoval ani vstup do Kuvajtu, technicky vzaté sme mali iba chrániť civilné obyvateľstvo na saudska-arabskom území...). Nevedeli sme hneď, že naša víťazná prítomnosť v Kuvajte bola vlastne výsledkom insubordinácie nášho veliteľa plk. Vala, ktorý na vlastnú zodpovednosť a proti inštrukcii z Prahy rozhodol, že sa útoku zúčastníme. Aký neuveriteľne osamelý musel byť vo chvíľach, keď zvažoval toto rozhodnutie? Ísť povedať spojencom v poslednej chvíli, že do útoku s nimi nepôjdeme, to musela byť pre neho po toľkých očakávaniach nepochybne rovnako desivá predstava ako ignorovať zákaz Prahy vstúpiť do Kuvajtu. Pri podobných desivých dilemách československej armády v rokoch 1938 a 1968 medzi vojenskou ctou a povinnosťou si niektorí dôstojníci po splnení rozkazu siahli aj na vlastný život. Plk. Valo bol navyše v situácii brokera, ktorý tuší, že ak nepredá svoje akcie práve teraz, keď majú najvyššiu cenu a bude ich držať, zajtra mu môžu zostať v rukách iba bezcenné papiere. Do útoku boli naše akcie vysoké a korešpondovali s obavami Saudov z použitia chemických zbraní. Už po prvom dni útoku však hlásili všetky fronty chemickú situáciu ako nezme-

nenú a bolo zrejmé, že ak Irak nepoužil tieto zbrane v prvý deň vojny, už ich ani použiť pravdepodobne nestihne. Musíme mu byť všetci vďační, že urobil to zásadné rozhodnutie, a že my vpredu, ktorí sme už boli rozvinutí do útočnej zostavy, sme nemuseli svojim kolektívnym spolubojovníkom v poslednej chvíli trápne vysvetľovať, že ďalej už musia ísť bez nás. Prešlo už vyše dvadsať rokov, ale stále si dobre pamätám, že ak by sme to predsa len boli museli urobiť, naše pocity bezmocnosti z toho a následné reakcie by asi neboli moc odlišné od tých, ktoré mali československí vojaci, ktorí po Mníchove museli vydávať Wehrmachtu bez boja prvotriedne hraničné opevnenia alebo vojaci, ktorí sa 21. augusta 1968 zobudili obklúčení v kasárňach, ako som to videl ako chlapec v rodnom meste.

Nerád sa k tomu priznávam, ale sebecky som si želal, aby to neskončilo práve teraz, v najlepšom. Vo vojenskej uniforme som bol od 15 rokov a vtedy, konečne po 20 rokoch som sa ako 35-ročný konečne dožil bez úhony skutočnej vojny so všetkým, čo k tomu patrilo. A to bez jediného škrabanca, na správnej strane a navyše na vtedajšie pomery mimoriadne dobre platený. Ale nakoniec bolo aj tak všetko inak. Štastena múdro rozhodla, že sme už prídlho pytliačili v jej revíre a poslala nás pekne prezieravo domov. Avšak do toho Bagdadu som sa nakoniec aj tak dostal, ale až oveľa neskôr.

Aká bola Vaša cesta k jednotke?

Vlastná okupácia Kuvajtu 2. augusta 1990 a aj následné formovanie našej protichemickej jednotky, ktoré začalo v auguste, ma zastihli ešte v Líbyi. Bol som tam v rámci vojenskej technickej pomoci. Celkom dobre si pamätám vzrušenie mladých dôstojníkov, keď som v ten deň prišiel na pracovisko. Líbyjský vodca Kaddáfí síce okamžite okupáciu Kuvajtu odsúdil, ale ja som mal dojem, že značná časť mladých dôstojníkov, ktorých som poznal, vo vnútri tento počin irackého prezidenta Saddáma Husajna schvaľovala. Možno aj preto, lebo bol otvoreným rivalom Kaddáfího o pozíciu „jednotky“ na panarabskej aréne. Kto mohol vtedy tušiť, že obaja budú raz na svoj biedny koniec čakať v obyčajných dierach – jeden pod zemou na brehu Tigrisu a druhý v obyčajnej betónovej drenážnej rúre? Keď som sa na jeseň roku 1990 vrátil domov, jednotka už bola sformovaná. Napriek októbrovému vyhláseniu prezidenta Havla v Ríme, že je plne pripravená, čakala (i keď málokto, okrem pár najzasvätenejších, vtedy vedel prečo). V zajatí „babylonskom“ bolo totiž stále 38 našich krajanov, na ktorých sa nejakým spôsobom nadšený zabudlo. Nikto ich včas nestiahol. Situáciu nakoniec vyriešil vtedy už bývalý minister obrany gen. Miroslav Vacek, ktorý „súkromne“ odletel do Bagdadu. Aj vďaka svojej prirodzenej autorite dostal týchto „rukojemníkov“ po dramatickom handrkovaní nakoniec domov. Hneď potom, ako jeho lietadlo 11. decembra 1990 s čs. občanmi na palube opustilo iracký vzdušný priestor, začala sa preprava jednotky do Zálivu. Ja som sa po návrate z Líbye vrátil do útvaru. Krátko nato však prišiel koncom januára 1991 ďalekopis, aby som sa okamžite hlásil v Prahe na personálny pohovor. Tam som sa dozvedel, že jednotku, ktorá sa koncom roka presunula do Saudskej Arábie, potrebujú čo najskôr posilniť, okrem iného, styčnými dôstojníkmi ovládajúcimi anglický a arabský jazyk. Zo zákulisia som sa dozvedel o dovedajšej stratégii našej účasti v tomto konflikte. Mój informátor z GŠ ju neuveriteľne výstižne prirovnal k „Chytrej horákyni“. Žiaľ, medzi slovenskými rozprávkami nemáme ekvivalent tejto českej rozprávky, takže najbližšia paralela, avšak oveľa menej sofistikovaná, ktorá mi napadá v slovenčine, je až príliš prízemná „aby sa vlk nažral a aj ovca ostala celá“. Stratégia teda vychádzala z toho, že do

vojny ako nová demokracia aj „akože“ pôjdeme, ale nakoniec v nej aj tak nebudeme, lebo sa jej chytro vyhneme, pretože Saddám Husajn musí určite nakoniec cúvnuť. Táto predstava však práve dostala vážne trhliny. Ultimátum na stiahnutie z Kuvajtu stanovené BR OSN na 15. 1. vypršalo, a Saddám Husajn sa z neho nepohol ani o centimeter. A nepohol sa ani vtedy, keď ho začali spojenci 17. 1. intenzívne bombardovať. Po dvoch týždňoch bombardovania, keď CNN hlásila, že podľa amerických plánovačov je najmenej 50 percent jeho armády v Kuvajte zničené, vyrazila táto „napoly zničená“ armáda 29. 1. do protiútok a prekvapivo dobyla saudské pobrežné mesto Al-Khafji. Iba s vypätím síl a nemalých strát bolo toto mesto znovu po dvoch dňoch oslobodené. Po Al-Khafji bolo všetkým (vrátane Prahy) jasné, že pozemný vojnový stret môže odvrátiť iba zázrak, a že sa z neho na spôsob „Chytrej horákyne“ asi nevyvlečieme. Táto situácia nemohla nemať vplyv na jednotku, ktorá mala mať pôvodne v Saudskej Arábii „humanitárne“ poslanie. Preto bola aj tak vybavená - nemala ani jedno obrnené vozidlo. Jeden jej príslušník tragicky zahynul a sedem požiadalo o okamžitý návrat. Za týchto okolností sa začiatkom februára pripravovalo posilnenie jednotky, v ktorom som figuroval aj ja.

Kedy ste prileteli do Perzského zálivu a čo bolo Vašou úlohou?

Do Saudskej Arábie sme prileteli našim špeciálom 5. februára 1991 cez Káhiru. Museli sme nakrátko pristáť v Džidde, pretože Rijád práve ostreľovali iracké rakety SCUD. Spali sme v Rijáde v päťhviezdičkovom hoteli bez rozdielu hodností, každý v inej izbe. Prvýkrát v živote okolo nás behal personál a mohli sme si objednať čokoľvek z jedálneho lístka. Na druhý deň sme preleteli na základňu pri hraniciach s Kuvajtom, ktorá sa volala Vojenské mesto kráľa Khalida (KKMC), kde bolo veliteľstvo našej jednotky. Po prenocovaní som bol na druhý deň odvezený do tábora pri hraničnom meste Hafr Al Batin, kde sa práve formoval 4. protichemický odriad (42 vojakov všetkých hodností) v podriadenosti 20. saudskej mechanizovanej brigády. Jeho veliteľovi pplk. Jánovi Kuruczovi som robil styčného dôstojníka a tlmočníka.

Čo Vám pôsobenie v Zálive dalo...

Smerovanie do budúcnosti. Začínali sme takmer od začiatku, čo je niekedy lepšie. No a niektoré veci sme vtedy nevedeli, čo je niekedy to úplne najlepšie. Najskôr bolo treba rýchlo stmeliť ten náš novovytváraný „zlepenec“, pretože pozemný útok sa blížil každým dňom a časom nebolo nazvyš. Začal sa tvrdý stmelovací výcvik, ktorý sprevádzala tvrdá disciplína. Nám, ktorí sme prišli v poslednej várke a tvorili sme v tomto odriade väčšinu, to nerobilo problém. Už doma nám medzi riadkami povedali, aby sme boli pripravení na vojnovú realitu. Problém bol len s niektorými, čo prišli skôr. Stále spomínali na to, čo podpísali doma... Bolo im treba natvrdo povedať, že ak neprestanú, 4. odriad sa bude musieť bez nich obísť. To zabralo. Nakoniec si zbalil veci iba jeden. Intenzívny výcvik do nás vliel sebadôveru. Ja som často pendloval s veliteľom medzi veliteľstvom saudskej brigády a veliteľstvom amerického prieskumného práporu, ktorý mal koordinovať útok našej brigády s útočiacimi jednotkami po oboch stranách. Bolo to asi najintenzívnejších 20 dní môjho života. Musel som sa neuveriteľne rýchlo naučiť odbornú terminológiu (vtedy som nevedel, že je to v podstate terminológia NATO, čo sa mi v budúcnosti nesmierne zišlo) v oboch jazykoch. Aj Saudsi totiž používali jej obmenu. V Saudskej Arábii sme boli predmetom živého záujmu oboch jednotiek. Chodili s nami konzultovať nielen otázky súčinnosti, ale napríklad aj chemický materiál a predpisy, ktoré našli u irackých

dezertérov. Doniesli napríklad štandardný individuálny protichemický balíček (IPCHB), aký používali armády Varšavskej zmluvy – v bakelitovom obale s nemeckým návodom. Vedeli, že to nie je azbuka, ale nevedeli, že je to nemecký jazyk (výrobok bývalej NDR). Hrubá príručka o chemických zbraniach v arabskom jazyku ich znepokojovala rozsahom. Ukázali sme im, že to nie je iracký výtvor, ale preklad prekonanej ruskej príručky z 50. rokov. Pri niektorých obrázkoch bol dokonca ponechaný popis azbukou. Ak získali tieto iracké predpisy vo viacerých výtlačkoch, vždy sme ich presvedčili, aby jeden ponechali aj pre nás. Po večeroch som z nich poctivo študoval odbornú terminológiu. Nevedeli sme, čo nás čaká, a tak sa nijaká nadpráca nezdať zbytočná. Snažil som sa maximálne odbremeniť veliteľa. Učil som napríklad naše spojovacie družstvo efektívne komunikovať s arabskou brigádou a jej jednotkami, vrátane kuvajtskej. Dohodli sme sa na vopred stanovených a na vývoj situácie kalibrovaných kódových trojmiestnych číselných signáloch vysielaných vo fónii do celej brigádnej siete. Napríklad signál 111 (arabsky wáhid, wáhid, wáhid) znamenal, že chemická situácia je v norme, atď. Spojárom arabské číslovky sprvu nijako nešli do hlavy. Nie a nie si ich zapamätať. Tak som ich s nimi precvičoval do nemoty. Došlo dokonca aj na fyzické sankcie (kliky), ale nakoniec ich odriekavali poslepiacky ako keď bičom práska.

Využili ste neskôr svoje skúsenosti zo Zálivu v armáde?

Záliv bola nepochybne škola skúseností pre všetkých z nás. To, čím som prešiel v Zálive, determinovalo môj ďalší život či už v armáde alebo následne v diplomacii. Vojna v Zálive sa mi vtedy zdala byť poslednou veľkou vojnou (sám Saddám ju nazval „Matkou“ všetkých vojen), ktorú som našťastie stihol na poslednú chvíľu. Bol som totiž nekriticky ovplyvnený vtedy dosť populárnou úvahou „Koniec histórie“, ktorú napísal dva roky predtým Francis Fukuyama. V marci 1991 so Saddámom Husajnom na kolenách, čakajúcim každú chvíľu na poslednú ranu, ako aj s rozpadajúcim sa ZSSR, to naozaj vyzeralo tak, že Fukuyama mal asi pravdu. Teda že s koncom studenej vojny naozaj končí aj história a s ňou logicky aj veľké vojny. Nemal som v tej diaľke ani potuchy, že moje nasledovné pôsobisko Juhoslávia je už v obrovskom vnútornom kvase, a že keď sa začiatkom septembra 1991 vrátim zo Saudskej Arábie domov, vojna tam bude v plnom prúde. Takže koniec histórie avizovaný Fukuyamom sa zatiaľ (žiaľ) nekonal. Práve naopak, ako na povel sa objavili všetky možné a dovtedy driemajúce regionálne konflikty. Už vo februári 1992 som odchádzal ako starší národný predstaviteľ ČSFR na hlavný štáb Mierových síl OSN (UNPROFOR) do Sarajeva so skupinou šiestich dôstojníkov (traja sme boli veteráni zo Zálivu). Kým vojna v Zálive predstavovala prvé vojnové nasadenie našej armády po druhej svetovej vojne, UNPROFOR zasa predstavoval našu historicky prvú ozbrojenú účasť v mierových silách OSN (dovtedy sme sa na misiách OSN zúčastňovali iba ako pozorovatelia).

Čo Vás dnes napadne, keď si spomeniete na tie dni v Zálive?

Znie to neuveriteľne, ale stále to úplne všetko neskončilo. S následkami vojny v Zálive sa ako veľvyslanec v Bagdade stretávam aj po dvadsiatich rokoch od jej konca. Keď sme stáli v oslobodenom Kuvajte, na vlastné oči sme všetci videli tú nezmyselnú skazu, ktorú po sebe zanechala okupačná armáda Saddáma Husajna. Tušili sme, že mu to len tak neprejde. Málokto z nás by však vtedy veril, že Irak bude raz musieť zaplatiť do posledného centa každý zapálený

ropný vrt, každý vyhorený barel ropy, každú, aj najmenšiu škodu, ktorú v Kuvajte spôsobil. Po kapitulácii Iraku prijala BR OSN 3. apríla 1991 rezolúciu č. 687 (ironicky nazývanú diplomatmi aj „Matkou“ všetkých rezolúcií). Jej kapitola č. VII požaduje o. i. aj zaplatenie všetkých spôsobených škôd, s čím musel Irak bezodkladne začať. Dnes, plných 20 rokov po vojne, keď väčšina z nás, ktorí sme tam boli, už má nejaký ten šedivý vlas, Irak stále spláca vojnové reparácie (doteraz uhradil 34,3 mld. USD, z toho 25 mld. Kuvajtu, k úhrade mu však stále zostáva ďalších 18 mld.). Nový Irak považuje tieto reparácie za krajne nespravodlivé dedičstvo po Saddámovi Husajnovi a za obmedzenie svojej suverenity. Chce, aby Kuvajt investoval tieto reparácie v Iraku. Vytvára diplomatický nátlak na medzinárodné spoločenstvo, ale usiluje sa aj bilaterálne, aby tieto reparácie a ďalšie záväzky, vyplývajúce z kapitoly VII boli zrušené alebo zásadne modifikované. Bez súhlasu Kuvajtu je však málo pravdepodobné, že BR OSN zruší uvedenú kapitolu. To sa spätne premieta do iracko-kuvajtských vzťahov, ktoré ani 20 rokov po skončení vojny nie sú zďaleka bezproblémové.

V závere môjho príspevku pripájam krátky vinš:

*Milý Imrich,
veľká vďaka za spoluprácu a s úsmevom vpred!*

Z MOZAIKY DEJÍN

Rytierstvo a jeho prejavy v stredovekom Uhorsku

VLADIMÍR SEGEŠ

Rytieri a rytierstvo sa v našich predstavách stali neodmysliteľným symbolom stredoveku. Pritom je zaujímavé, že široká verejnosť má s predstavou o rytieroch omnoho menšie problémy než samotní historici. Prevláda totiž zväčša učebnicový obraz, v ktorom sa spájajú romantické ideály, láska k ženám, boj za vznešené ciele, za vieru i cirkev a predovšetkým vernosť a služba svojmu pánovi – seniorovi. Nechýba ani priam rozprávková kulisa, čiže predstava malebného či majestátneho hradu, kde rytier žije, hoduje a zabáva sa, kde dvorí pekným dámam a odkiaľ vyráža na bojovú výpravu. Tento vo verejnosti prevládajúci a takmer emblémovo rozšírený pohľad ovplyvnila sčasti krásna literatúra, no predovšetkým filmové umenie. Avšak odborníci vedia, že samotný pojem rytier i rytierstvo je mimoriadne zložitý, a niektorí tvrdia, že o jednotnom rytierstve ani nemožno hovoriť.¹

Vďaka renesancii záujmu o stredovek, ako aj zásluhou intenzívneho vedeckého bádania najmä v ostatnom polstoročí sa pohľad na problematiku rytierstva významne prehĺbil, no dodnes sa nepodarilo uspokojivo objasniť niektoré stránky fenoménu rytierstva. V prvom rade ide o samotnú genézu rytierov, čiže obrnených, ťažkoodených jazdeckých bojovníkov, ktorí sa postupne sformovali na špecifickú elitnú vrstvu feudálnej spoločnosti. Tento proces prebiehal v Európe čo do teritória i čo do času nerovnomerne a s rôznou intenzitou, preto aj závery, ku ktorým sa dopracovali predovšetkým západoeurópski (najmä francúzski, nemeckí, holandskí či britskí) historici, sa v mnohom zhodujú, no neraz sú i rozdielne, ba aj protichodné.²

1 Rytierstvu a rytierom je venovaných množstvo vedeckých, odborných i populárnych monografií rozdielnej kvality. Napokon aj takmer každá serióznejšia historická syntéza o dejinách stredoveku, ako aj každá práca s tematikou stredovekého vojenstva neopomína fenomén rytierstva a venuje mu väčšiu či menšiu pozornosť. Ich výpočet a hodnotenie by presahovali rámec i poslanie tejto štúdie. Zo základných a všeobecných moderných prác, ktoré ovplyvnili súčasný kritický prístup k skúmaniu a interpretácii stredoveku i rytierstva, sa žiada v prvom rade spomenúť prácu holandského historika HUIZINGA, Johann Herfstij der Middeleeuwen: *Studie over levens - en gedachtevormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*; práca vyšla prvýkrát v holandčine roku 1919 a len v tomto jazyku bola doposiaľ vydaná viac než 25-krát, zkrátka bola preložená do angličtiny i nemčiny a ďalších jazykov; slovenský preklad (od Viktora Krupu) HUIZINGA, Johann. *Jeseň stredoveku. Homo ludens*. Bratislava 1990, s. 7-218. Nový prístup v bádani a interpretácii stredoveku (a tým aj rytierstva) v Európe podstatne ovplyvnila francúzska historická škola Annales a práce jej predstaviteľov, spomedzi ktorých spomeniem aspoň najvýznamnejších autorov, akými boli Marc Bloch, Lucien Febvre, Fernand Braudel, Georges Duby, Philippe Ariès, Emmanuel Le Roy Ladurie a hlavne Jacques Le Goff; vďaka prekladom ich prác do češtiny (respektíve aj nemčiny, poľštiny či maďarčiny) sú známi aj v slovenskej (nefrankofónnej) odbornej čitateľskej verejnosti. Tituly prác spomínaných historikov možno dohľadať na internete.

2 Zo základných a relevantných či posledných prác o západoeurópskom rytierstve, kde je uvedená aj ďalšia literatúra, možno aspoň výberovo poukázať napríklad na WINTER van, Johanna M. *Rittertum. Ideal und Wirklichkeit*. München 1979. FLORI, Jean. *Chevaliers et chevalerie au Moyen Age*. Paris 1998; tenže v českom preklade *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha 2008. BARBER, Richard. *The Knight and Chivalry*. Woodbridge 1995; tenže v poľskom preklade *Rycerze i rycerskość*. Warszawa 2003. JONES, Robert. *Knight: The Warrior and World of Chivalry*. Oxford 2011; tenže v českom preklade *Rytíři. Jejich svět a doba*. Praha 2013. BORST, Arno (Hrsg.). *Das Rittertum im Mittelalter*. Darmstadt 1976, 1998. GÖTTERT, Karl-Heinz. *Die Ritter*. Stuttgart 2011. POHANKA, Reinhard. *Das Rittertum*. Wiesbaden 2011.

Produkcia českých, slovenských ani maďarských medievalistov takmer neovplyvnila pohľad na zásadné otázky problematiky rytierstva či rytierov, a to z viacerých dôvodov. Moderná slovenská historiografia pomerne dlhý čas nemala výraznejšiu ambíciu venovať pozornosť uhorskej (a v jej rámci ani slovenskej) stredovekej šľachte, a tobož rytierstvu.³ Maďarská historiografia (a to aj marxistická) tradične nezanedbávala stredoveké dejiny Uhorska – vrátane tém o štruktúrach a sociografii feudálnej spoločnosti – avšak problematika rytierov a rytierstva až na ojedinelé výnimky významnejšie neprenikla do bádateľskej pozornosti maďarských historikov.⁴ V poľskej historiografii a knižnej produkcii je prác o rytierstve či už vedeckých, odborných alebo populárnych nepomerne viac.⁵

3 Problematikou rytierstva sa v slovenskej historiografii komplexnejšie zaoberal iba Igor Graus. Z jeho priele kopnickej a bohatej tvorby treba spomenúť aspoň GRAUS, Igor. Laické rytierske rády v Uhorsku 14. – 20. storočia (stav a perspektívy výskumu). In: *Vojenská história*, 1999, roč. 3, č. 2, s. 3-27; tenže: Dračí rád Žigmunda Luxemburského a jeho symbolika v 15. a 16. storočí. In: *Slovenská archivistika*, 1996, roč. 31, č. 2, s. 86-106; tenže: Rádová symbolika a jej aplikácia v heraldickej tvorbe. In: *Heraldika na Slovensku*. Martin 1997, s. 100-113; tenže: Rad draka a jeho insígnie. In: *Vojenská história*, 2006, roč. 10, č. 4, s. 3-25. Pozri aj Grausov mimoriadne prínosný seriál Rády a ich insígnie. In: *História*, 2002, 2, č. 1 – 6; 2003, 3, č. 1 – 3. Posledná monografia (roku 2020 nečakane zosnulého) autora, ktorá sa v hlavnej miere venuje faleristike, ale pomerne vyčerpávajúco aj duchovným rytierskym rádom a laickým rytierskym rádom, patrí medzi špičkové práce európskej historiografie: GRAUS, Igor. *Pro virtute et merito. Vznik a vývoj vyznamenání do roku 1815. Panovnícke, dynastické, pontifikálne, záslužné a dámske rady a dekorácie*. Bratislava 2017, (tamže aj zoznam takmer všetkých publikovaných prác autora, s. 541-543).

Kontext rytierstva a vojenstva v stredovekom Uhorsku načrtávam v monografii SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava: MO SR, 2004, s. 162-177; základné aspekty rytierstva približujem v príspevku SEGEŠ, Vladimír. Piliere rytierstva. Stredovekí rytieri a ich svet. In: *História*, 9, 2009, č. 3-4, s. 11-16.

Za sympatický pokus možno považovať zborník príspevkov vydaný študentským Trnavským historickým spolkom *Rytierstvo. Element v živote stredovekého človeka*. Zost. MELIŠ, Jozef. Trnava 2005.

Na tomto mieste možno spomenúť, že presah do problematiky rytierstva badať v niekoľkých prácach, ktorých autorkou je Daniela Dvořáková. Tu možno uviesť napríklad DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ. Slibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský*. Budmerice 2003 (tamže i ďalšie dve vydania). Faktograficky rozsiahla a v mnohom zaujímavá práca sa venuje prevažne obdobiu Žigmunda Luxemburského; vojenstvo však nie je silnou stránkou autorky; nerozozná napríklad kušostrelca od lukostrelca (s. 277), stotožňuje ťažkého jazdca rytierskeho typu s rytierom (s. 278), mylí si taktiku so stratégiou (s. 382). Slabšie orientovanie sa v problematike vojenstva, ale aj v pojmosloví a konceptualite rytierstva sa prejavuje aj v jej zatiaľ ostatnej práci DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Pod vládou ženy. Rytier bez kráľa I. část (1437 - 1442) : Pankrác zo Sv. Mikuláša a jeho doba*. Budmerice 2021. Ako je z názvu zrejme, popri kráľovnej Alžbete protagonistom tejto práce je Pankrác zo Svätého Mikuláša, pričom je potrebné poznamenať, že hoci ho autorka už v názve okázalo označuje za rytiera, nejstuje dôkaz ani indícia, žeby rytierom vôbec bol.

4 Celkom výnimočné a ojedinelé miesto v maďarskej medievalistike venovanej rytierstvu má KURCZ, Ágnes. *Lovagi kultúra Magyarországon a 13 – 14. században*. Budapest 1988; rukopisný korpus tejto roku 1976 predčasne zosnulej autorky z jej pozostalosti edične spracoval a sprístupnil Gábor Klaniczay. Populárno-odborný charakter má ZOMBORI, István. *Lovagok és lovagrendek*. Bratislava 1988. Ďalej pozri FÜGEDI, Erik. Rittertum im mittelalterlichen Ungarn. In: PRICKLER Harald (ed.). *Die Ritter*. Burgenländische Landesausstellung 1990, Burg Güssing 4. Mai – 28. Oktober 1990. Burgenländische Forschungen Sonderband VIII. Eisenstadt 1990, s. 32-39. Viaceré svoje tematicky rozmanité štúdie monograficky vydal vojenský historik VESZPRÉMY, László. *Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztészek, hadmérnökök a középkori Magyarországon*. Budapest 2008.

5 Z početných monografií poľských autorov pozri napríklad OSSOWSKA, Maria. Ethos rycerski i jego odmiany. Warszawa 1973. IWAŃCZAK, Wojciech. Tropem rycerskiej przygody. Wzorec rycerski w piśmiennictwie czeskim XIV wieku. Warszawa 1985; tenže v českom preklade Po stopách rytířských

Základný obsahový historiografický problém rytierstva úzko súvisí s interpretáciou latinského pojmu *miles*, známeho už v antike. Označoval bojovníka či vojaka ako takého. Od kedy však tento termín začal označovať rytiera a v plurálnej podobe *milites* zasa spoločenskú vrstvu rytierov, je doposiaľ otázkou diskusie. Interpretácia tohto pojmu je pre historikov kľúčový problém, no ten širokú verejnosť nezaujíma. V tejto súvislosti napríklad renomovaný britský historik Richard Barber vyslovil názor, že až do konca 11. storočia bol bojovník na koni len embryonálnou verziou rytiera z obdobia neskorého stredoveku; a aj rytier – *miles* – v 12. storočí bol ešte iba priekopníkom rytierstva ako novej tradície.⁶

Predmetom sporov medzi historikmi je aj otázka vzťahu medzi šľachtou a rytierstvom v jednotlivých etapách stredoveku. Zjednodušene povedané, ide o platnosť tézy, že každý rytier je šľachticom, ale nie každý šľachtic je rytierom. Rytierom sa teda nikto nemohol narodiť, musel sa ním stať, a to na základe aktu pasovania. Z tohto hľadiska sa dôvodí, že ani každý panovník – či už kráľ alebo knieža – nemusel byť rytierom. Aj téza, že rytiera mohol pasovať ktorýkoľvek rytier, nie je zrejme univerzálna, môže mať isté obmedzenia. Načrtnutá rozdielnosť názorov zväčša súvisí s rozdielnym chronologickým vývojom stredovekej šľachty a rytierstva jednak vo Francúzsku a v Burgundsku, jednak v Nemecku či presnejšie na území Svätej ríše rímskej, ďalej v Anglicku, Španielsku, ako aj v ostatných krajinách stredovýchodnej Európy vrátane Uhorska.

Jediným plnohodnotným bojovníkom v priebehu 8. až 9. storočia v Európe bol *miles*,

příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví v 14. století. Praha 2001. KUSIAK, Franciszek. *Rycerze średniowiecznej Europy łacińskiej*. Warszawa 2002. PIWOWARCZYK, Dariusz. *Obyczaj rycerski w Polsce późnośredniowiecznej (XIV-XV wiek)*. Warszawa 2006; v uvedených prácach sa cituje ďalšia početná zahraničná i poľská literatúra k téme rytierstva.

⁶ BARBER, R. *Rycerze i rycerskość*, c. d., s. 12.

čiže bojovník na koni, neskorší rytier.⁷ Transformácia jazdeckých bojovníkov na rytierov ako príslušníkov osobitnej sociálnej skupiny kulminovala na prelome 10. – 11. storočia, keď sa definitívnym potvrdením jej existencie stala novovznikajúca teória o rozdelení spoločnosti na tri hierarchicky usporiadané a komplementárne spoločenské triedy či stavy. Aj vďaka tomu sa rytierstvo, ktoré možno stručne charakterizovať ako prejav svojbytného životného štýlu istej časti feudálnej spoločnosti, stalo nielen rozhodujúcim a určujúcim činiteľom v európskom vojenstve,⁸ ale aj dominantnou duchovnou a mravnou ideológiou v stredoveku. Štruktúra stredovekej spoločnosti bola však omnoho členitejšia než oficiálny trojčlenný model, ktorý pôvodne predstavovali *oratores*, čiže modliaci sa (kňazi), *bellatores*, čiže bojujúci (rytieri, bojovníci) a *laboratores*, čiže pracujúci (vidiecky ľud).⁹

Feudálny svet, majúci množstvo teritoriálnych i dobových špecifik, tvoril rozvetvenú pyramídu, na ktorej vrchole stáli panovníci a základňu predstavovali poddaní. Medzi týmito dvoma pólmi jestvovala pestrá, vzájomne prepojená sieť vazalov najrôznejších stupňov. Predovšetkým šľachtickej vazali zabezpečovali panovníkom najbojaschopnejšiu časť vojska, slúžili ako obrnení jazdci. Z toho vyrastala osobitná psychológia feudalít a jej vzťah k okolitému svetu. Ústredným momentom rytierstva bol iniciálny obrad – pasovanie, ktorého zložitý rituál sa ustálil až v 14. storočí. V tejto súvislosti sa spravidla zdôrazňuje aj zásada, že rytiera mohol ustanoviť (pasovať) iba rytier.

Medzi rytierskym bojovým kódexom a kresťanským humanizmom sa už od počiatku prejavoval vážny protiklad. Cirkev uznávala len obrannú vojnu alebo boj proti neveriacim a odporcom cirkvi, od útočnej vojny sa dištancovala. Presadzovaním koncepcie Božieho prámeria a mieru (*treuga Dei* či *pax Dei*) sa pod trestom exkomunikácie snažila regulovať a minimalizovať ozbrojené konflikty šľachty.¹⁰

Snahou o prevzatie aktívnej účasti pri odovzdávaní zbraní a pasovaniach rytierov sa cirkev pokúšala novým rytierom vstiepiť myšlienky o hriechnosti vojny a ozbrojenej agresivity, ak neboli zamerané na obranu slabých, pomstu nepotrebaných zločincov a na rozšírenie vplyvu kresťanstva. Keďže cirkvi sa zamýšľaný prienik medzi iniciálne obrady pasovania rytierov ani podriadenie vojenstva pod svoju autoritu v požadovanej miere nepodaril, ag-

⁷ Na tomto mieste treba poukázať na to, že francúzsky výraz pre rytiera – *chevalier* od *cheval* (kôň), ako aj nemecké slovo *Ritter* od *Ritt* (jazda na koni) presne vystihujú podstatu vtedajšieho skutkového stavu. Nemecká obdoba anglického *knicht*, t. j. *Knecht* označuje však v modernom jazyku nevoľníka, čeladníka či paholka. Ide tu do istej miery o obdobu sémantického posunu vo výraze *jobbagio* (*jobbagiones*) v uhorských podmienkach, keď najprv označoval príslušníka výsadnej vrstvy a neskôr poddaného.

⁸ V súčasnej európskej vojensko-historickej spisbe sa najčastejšie cituje a za najlepšiu prácu o stredovekom vojenstve sa pokladá CONTAMINE, Philippe. *La guerre au moyen age*. Paris 1980; v anglickom preklade *War in the Middle Ages*. Oxford 1984; český preklad *Válka ve středověku*. Praha 2004.

⁹ K štruktúre stredovekej spoločnosti a jej hlavných prototypov pozri vynikajúcu antológiu LE GOFF, Jacques (Ed.) *Středověký člověk a jeho svět*. Praha 1999. Autorom kapitoly o bojovníkoch a rytieroch je taliansky medievalista CARDINI, Franco. Válečník a rytíř. Tamže s. 69-99. České spoločensko-štruktúrne pomery prínosne približuje už spomínaný poľský historik IWAŃCZAK, Wojciech. *Lidé meče, modlitby a práce*. Praha 2011. Uhorské pomery načrtáva ENGEL, Pál *Társadalom és politikai struktúra az Anjou-kori Magyarországon*. Budapest 1988, s. 13. Na tomto mieste si zaslúži aspoň odkázať na ďalšie základné pojmové encyklopedické medievalistické dielo medzinárodného kolektívu historikov LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude (Eds.). *Encyklopedie středověku*. Praha 2002.

¹⁰ Bližšie pozri HOFFMANN, Hartmut. *Gottesfriede und Treuga Dei*. Stuttgart 1964.

resivitu bojovnej šľachty úspešne nasmerovala mimo hraníc kresťanského západu v rámci križiackych výprav.¹¹ V prostredí križiackych vojen za oslobodenie Božieho hrobu sa spomedzi kresťanských rytierov od konca 11. storočia začali formovať špeciálne zbory, tvoriace základy neskorších duchovno-rytierskych rádov templárov, johanitov a nemeckých rytierov. Ich členovia k obvyklým trom rehoľným sľubom – chudoby, čistoty, poslušnosti – pripojili aj štvrtý sľub Kristovho bojovníka (*votum militiae Christi*).¹²

Až do prelomu 13. a 14. storočia boli jazdecké vojská zložené z rytierov v ťažkej zbroji pánmi na európskych bojiskách a konkurovať im mohli iba vojská rovnakého druhu. Rytier či ťažkoodenec rytierskeho typu si však sám nevystačil, lebo v plnej zbroji nedokázal bez pomoci ani nasadnúť na koňa. Rytierov sprievod spravidla tvorili ďalší traja až piati pomocníci, a to zbrojnoš či štítonoš, panoš alebo páža, ľahkoodený jazdec alebo pešiak, ktorý plnil všestranné úlohy počnúc zásobovaním, cez výzvednú a strážnu službu až po pomocné úlohy v boji. Táto základná jednotka sa nazývala latinsky *lancea* či *gleve*, čiže kopija.¹³

V bitke uplatňovala ťažká jazda rytierskeho typu pomerne jednoduchú taktiku. Jej bojová zostava sa proti nepriateľskému jazdectvu zoskupovala spravidla do línie a proti pechote zväčša do klína. Po nájazde do protivníkovho šíku si každý rytier vybral súpera a snažil sa ho zhodiť kopijou zo sedla. Potom vytasil meč alebo sekeru či palcát a bojoval proti ďalším protivníkom. Bitka sa teda atomizovala, čiže rozdrobila do množstva individuálnych súbojov jednotlivých ťažkoodencov. Statickú taktiku i spôsob rytierskeho boja vo veľkej miere determinovala už samotná rytierova individuálna výzbroj a výstroj o hmotnosti takmer 40 kg. Krúžková košeľa, ktorú tvorilo 20 000 tisíc navzájom prepojených krúžkov, mala hmotnosť 15 kg, plátové brnenie cca 20 kg, 10 kg pripadalo na zbrane (meč, sekera, dýka, kopija 3 metre dlhá), štít mal hmotnosť 5 kg a samotná prilba s úzkym priezorom 2 – 5 kg.¹⁴ Nielen pohyblivosť, ale aj viditeľnosť ťažkého jazdca bola teda veľmi obmedzená.

Rytierstvo bolo osobitým a svojským fenoménom stredoveku. Rozhodujúcim spôsobom ovplyvnilo život a dianie stredovekej spoločnosti aj napriek tomu, že jeho bezprostredným nositeľom bola iba vybraná a úzka vrstva spoločenskej elity, ktorá ho vyznávala ako dominantnú duchovnú a etickú ideológiu. V rytierskej ideológii a etike sa hneď spočiatku vyprofilovali tri základné, navzájom súvisiace i podmienené idey, ktoré mali charakter záväzku a ktorých podstatou bola služba: služba pánovi, služba cirkvi a kresťanstvu, služba žene

11 Z početných prác venovaných križiackym výpravám spomeniem aspoň výberovo z českej, nemeckej a maďarskej produkcie: HROCH, Miroslav – HROCHOVÁ, Věra. *Křižáci ve Svaté zemi*. Praha 1996; KAUFHOLD, Martin. *Die Kreuzzüge*. Wiesbaden 2007; MAYER, Hans Eberhard. *Dějiny křížových výprav*. Praha 2013; *Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik*. Szerk.: Laszlovszky, József – Majorossy, Judit – Zsengelér, József. Máriabesnyő – Gödöllő : Atraktor, 2006; vo všetkých uvedených dielach sú citované stovky prác venované problematike kruciát.

12 GRAUS, Igor. Laické rytierske rády, c. d., s. 3 a nasl. (tamtiež aj ďalšia literatúra). Aspoň námatkovo treba v tejto súvislosti poukázať na tri staršie práce venované johanitom a Rádu nemeckých rytierov REISZIG, Ede. A János-lovagok részvétele Nagy Lajos király hadjárataiban, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1911, s. 1 – 18; tenže A János-lovagok szerepe Zsigmond király korában, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1912, s. 321 – 348; JOACHIM, E.: König Sigmund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn 1429 – 1432. In: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 33, 1912, s. 87 – 119.

13 SEGEŠ, V. *Od rytierstva po žoldnierstvo*, c. d. s. 27.

14 KLUČINA, Petr – ROMANÁK, Andrej. *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby. I. díl. 5. – 17. stol.* Praha 1983, s. 109 a nasl.

(dáme).¹⁵ V oblasti vojenstva sa bezprostredne prejavovali a vplývali naň prvé dve idey, no nepriamy vplyv mala aj tretia – služba žene, keďže za rytiersku cnosť sa považovalo nielen prijímanie vznešených sľubov, ale v prípade potreby aj obetovanie sa pre milovanú ženu, takže ne jeden rytier padol na bojisku práve pre túto príčinu.

Rytiersky étos výstižne charakterizuje francúzske štvorveršie:

A Dieu mon âme,

Ma vie au roi,

Mon coeur aux dames,

*L'honneur pour moi.*¹⁶

Vo voľnom preklade do slovenčiny znie nasledovne:

Bohu dušu odovzdám,

za kráľa zas život dám,

moje srdce patrí dámam,

*česť si však vždy ponechávam.*¹⁷

Rytierske ideály sa ďalej modifikovali najmä v súvislosti s hnutím za Boží mier. Táto morálka do istej miery oslabil heroický kult a zvýraznila ideál rytiera ako ochrancu slabých. Úsilie využiť rytierskych bojovníkov v prospech cirkevných a pápežských ideálov pápež Gregor VII. pretavil do propagácie myšlienky bojovníka svätého Petra. Rytier sa už nemal riadiť len vášňami a záujmami, ale svoj život a meč mal dať do služieb Krista, respektíve jeho pozemských zástupcov.¹⁸ Tento posun v chápaní rytiera našiel odraz aj v rôznych ritualizovaných prejavoch. Pôvodný iniciačný ceremoniál, založený na preukazovaní fyzickej sily, nadobudol v dôsledku spiritualizácie rytierstva takmer podobu sviatosti krstu. Cirkev požehnávala zbrane a propagovala uctievanie tzv. rytierskych svätcov, ktorými sa stali sv. Juraj, Michal, Teodor, Demeter, Martin. Silný vplyv cirkvi na rytierstvo sa prejavil aj vo vzniku početných rytierskych rádov. Spomedzi rehoľných to boli johaniti (neskôr zvaní maltézske rytieri), templári, nemeckí rytieri či rád svätého Ducha, ktoré v neskoršom období stredoveku pôsobili aj v Uhorsku.¹⁹

Už za Gejzu II. (1141 – 1162) sa v Uhorsku usídlil rytiersky rád johanitov – špitálnikov.²⁰ Okolo roku 1165 Štefan III. umožnil aj rytierskemu rádu templárov usadiť sa v Uhorskom kráľovstve. Uhorským sídlom templárskeho rádu, ktorého hlavné poslanie spočívalo v ochrane pútnických miest vo Svätej zemi a v charitatívnej činnosti, sa neskôr stala komenda v chorvátskej Vrane. Templári mali v Uhorsku viacero rádoých domov, napríklad v Ostrihome, Budíne, Stoličnom Belehrade, Bratislave i Rábe. Po rozpustení rádu templár-

15 Bližšie pozri WINTER van, Johanna Maria. *Rittertum*, c. d., s. 25-87.

16 Citované podľa KUSIAK, F. *Rycerze*, c. d., s. 8.

17 Preklad do slovenčiny Vladimír Segeš.

18 WINTER van, J. M. *Rittertum*, c. d., s. 66, 70.

19 Základné stručné údaje o nich prináša KVASNIČKOVÁ, Jana. *Rehole včera a dnes – vo svete i u nás*. Bratislava 1995, s. 38-43. Porovnaj JIRÁSKO, Luděk. *Církevní řády a kongregace v zemích českých*. Praha 1991, s. 27-34. Prehľadne a hutne sa týmito rytierskymi rehoľnými rádmí zaoberá ZOMBORI, I. *Lovagok és lovagrendek*, c. d., s. 51-103; ďalej pozri napr. HEYDENREICH, Bernhard. *Ritterorden und Rittergesellschaften. Ihre Entwicklung vom späten Mittelalter bis zur Neuzeit. Ein Beitrag zur Phaleristik*. Würzburg 1960.

20 ZOMBORI, I. *Lovagok és lovagrendek*, c. d., s. 55-74, 143-147.

ských rytierov roku 1312 ich majetky v Uhorsku prešli do vlastníctva johanitov.²¹ Tretím rytierskym rehoľným rádom v Uhorsku boli nemeckí (teutónski) rytieri, ktorých roku 1211 pozval Ondrej II. a udelil im rozsiahle donácie v Sedmohradsku v oblasti Brašova (zvané maďarsky Barcaság a nemecky Burzenland). Rád úspešne čelil nájzdom Kumánov, a to aj vďaka tomu, že na pridelenom území usídlil nemeckých a valónskych kolonistov a vybudoval tu aj viacero hradov; keďže sa však nemeckí rytieri vzpriečili kráľovi a snažili sa dostať pod zvrchovanosť pápeža, Ondrej II. proti nim vojensky zakročil a roku 1225 ich vyhnal z Uhorska.²² Rád nemeckých rytierov sa potom usadil v pruskom Pobaltí.

Na rozdiel od nemeckých rytierov príslušníci templárskeho rádu i rádu johanitov verne slúžili uhorským kráľom. V rozhodujúcej bitke medzi uhorským a mongolským (tatárskym) vojskom pri rieke Slaná 11. apríla 1241 bojoval v radoch uhorského vojska aj nepočtený, no vojensky kvalitný kontingent rytierskeho templárskeho rádu, vedený veľmajstrom Jakubom z Mont-Royalu. Uhorské vojsko utrpelo ťažké straty a bitku prehralo, v boji padli aj všetci templári, vďaka čomu sa kráľovi Belovi IV. s malou skupinkou podarilo uniknúť z obkľúčenia a zachrániť si život.²³ V bitke pri Rozhanovciach 15. júna 1312 sa zasa johaniti zaslúžili o víťazný zvrst, keď vďaka ich rozhodnému bočnému protiútoky uhorský kráľ Karol I. Anjouovský porazil nepriateľské spojené vojsko uhorských oligarchov.²⁴

Laické rytierske rády – slovami Igora Grausa – mali pôsobiť predovšetkým ako nástroje integrácie šľachticov z rôznych teritórií. Ich hlavným poslaním bolo spojenie verných prívržencov zakladateľa a suveréna rádu spomedzi najvyššej aristokracie a neskôr aj nižšej šľachty, a to na podporu jeho politických cieľov. Samotné členstvo v takejto organizácii bolo veľkou poctou až vyznamenaním, s ktorým boli spojené nemalé spoločenské aj hmotné výhody. Členstvo v laickom rytierskom ráde sa obmedzovalo na úzky okruh osôb, ktoré vyberal zakladateľ. Členovia mu boli zaviazaní prísahou vernosti a poslušnosti. Zakladateľ voči členom rádu vystupoval ako vodca s úlohou arbitra a protektora. Rytieri pri vstupe do rádu neskladali rehoľné sľuby a vlastné členstvo ich neobmedzovalo v účasti na spoločenskom živote. Laické rády poznali iba jediný hodnostný stupeň člena, ktorým bol rytier. Členovia rádov sa od ostatných príslušníkov šľachty navonok odlišovali nosením predpísaného rádového odevu, plnením predpísaných záväzkov – zväčša liturgických a sociálnych – nosením insígnie, čiže znamenia príslušnosti k rádu. Insígnie laického rádu už nepoužívali len znamenie kríža, lebo pri ich tvorbe sa využívali rozmanité motívy zo živej i neživej prírody, často s komplikovaným alegorickým výkladom.²⁵

21 Tamže, s. 77-94, 150-152.

22 Tamže, s. 94-100; pozri aj PÓŠÁN László. A Német Lovagrend megítélése Magyarországon II. András korában. In: *Történelmi Szemle*, LVIII, 2016, č. 3, s. 465-474.

23 K bitke pri rieke Slanej pri obci Muhi pozri VESZPRÉMY, László. *Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratái*. Budapest 2008, s. 125-132.

24 Podrobnejšie pozri Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín. (Eds. Ferdinand Uličný – Drahošlav Magdoško). Zborník štúdií z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorú v dňoch 22. – 23. marca 2012 zorganizovali v Košiciach Katedra histórie FF UPJŠ, Kultúrne centrum Abova, Historický ústav SAV a Slovenská historická spoločnosť pri SAV pri príležitosti 700. výročia bitky pri Rozhanovciach. In: *Studia historica. Acta facultatis philosophicae Universitatis Šafarikianae*, 24. Košice 2012.

25 GRAUS, Igor. Laické rytierske rády, c. d., s. 6. K motívom insígní pozri BOULTON, D'Arcy Jonathan Dacre. Belts, Brooches, Collars and Crosses: The Development of the Insignia of the Monarchical Orders

Charakteristickou črtou rytierskych rádov boli písomné stanovy, obsahujúce práva a povinnosti rytierov. V ich preambule zakladateľ a suverén odôvodňoval príčiny založenia rádu a jeho ciele. Stanovy ďalej upravovali vzájomné vzťahy medzi rádom suverénom a rytiermi, ako aj medzi rytiermi navzájom. Cieľom týchto ustanovení bolo obmedziť vzájomné nepriateľstvo medzi členmi rádu, urovnať prípadné konflikty, ďalej to bola kolektívna ochrana záujmov a spoločný postup v intenciách politiky rádového suveréna. Dôležitou súčasťou stanov bol aj opis rádového odevu a rádových insígní spolu s uvedením spôsobu ich nosenia. Mnohé rády členom ukladali povinnosť trvalo nosiť rádové insígnie. Strata insígní sa často postihovala vylúčením z rádu. Stanovy ďalej upravovali podmienky prijatia nových členov rádu, ich počet a požadovaný pôvod, rôzne povinnosti sociálneho, liturgického alebo charitatívneho charakteru, ako napríklad omše za spásu duše zomretého druhu, povinnej účasti na jeho pohrebe, dodržiavanie pôstu, nosenie rádového odevu, účasť na zasadaniach rádu či almužny chudobným. Súčasťou stanov boli aj sankcie za ich porušenie.²⁶

Starí Uhri (či v užšom zmysle slova Maďari) boli bojovým jazdeckým národom, spôsobom boja a mentalitou sa výrazne odlišovali od západoeurópskeho štýlu vojenstva. Nová etablojúca sa spoločenská funkcia rytierstva im bola dosť vzdialená.²⁷ Údajne prvé prejavy rytierskeho spôsobu života a ideológie do Uhorska prenikli zo západnej Európy už na prelome 10. – 11. storočia. Ako príklad toho sa v staršej historiografii často uvádzali dve kronikárske pasáže o opásaní kráľa Štefana I. Huntom a Poznanom mečom vo vlnách Hrona.²⁸ Tomuto aktu venovalo pozornosť viacero maďarských medievalistov, naposledy vojenský historik László Veszprémy na základe kritickej analýzy prameňov a literatúry dospel k správne presvedčeniu, že uvedené pasáže o opásaní Štefana I. sú dodatočne interpolované, a teda nehodnoverné.²⁹ Ďalšie kľúčové prejavy, medzi ktoré prvorodo patril obrad opásania rytierskym mečom a upevnenie ostrôh, sa v uhorskej spoločnosti pozvoľne udomácnili do konca 12. storočia.³⁰ Rytierstvo v západoeurópskom štýle sa v Uhorsku plne etablovalo v 1. polovici 13. storočia,³¹ vrchol však dosiahol až v období vlády anjouovských panovníkov.

Existencia osôb označených ako *miles* je doložená už na začiatku 11. storočia v texte

of Knighthood, 1325 – 1693. In: *Heraldry in Canada*, 21, 1987, č. 5, s. 9-39.

26 GRAUS, I. Laické rytierske rády, c. d., s. 7.

27 Pozri FÜGEDI, E. *Rittertum*, c. d., s. 32-38.

28 „*Vierunt etiam istis diebus Hunt et Paznan qui sunt Stephanum regem in flumine Goron gladio theutonico more accinretunt.*“ Chronicon Pictum. Képes krónika (Faksimilové vydanie) Budapest 1964.

29 VESZPRÉMY, László. *Lovagvilág*, c. d., s. 66-77 (štúdiá Szent István felővezéséről, tamže aj odkazy na príslušné pramene a citovanú literatúru).

30 Ešte na prelome 13. a 14. storočia v Uhorsku nebol celkom udomácnený obrad pasovania podľa nemeckého (čiže západného) zvyku (mečom), ako o tom svedčí pasáž z veršovanej kroniky Otokara z Geul: „*von iwers vater hant ist mir die er bekannt daz ich nach tiutschen orden ze ritter bin worden, des die Unger nicht phlegen.*“ Pozri ENGLISCH, Ernst – VOCELKA, Karl. Das europäische Rittertum des Hoch- und Spätmittelalters. Lebensform, Aufstieg und Krise einer Elite. In: *Die Ritter*, c. d., s. 22.

31 FÜGEDI, Erik. Turniere im mittelalterlichen Ungarn. In: FLECKENSTEIN, Josef (ed.). *Das ritterliche Turnier im Mittelalter*. Beiträge zu einer vergleichenden Formen- und Verhaltensgeschichte des Rittertums. Veröffentlichungen des Max – Planck – Instituts für Geschichte Bd. 80. Göttingen 1985, s. 392.

mravných ponaučení kráľa Štefana I. synovi Imrichovi,³² resp. listinne z nášho územia z roku 1193.³³ V tomto období ide však zaiste o jazdeckých bojovníkov z radov šľachty, a nie o rytierov ako takých.³⁴ O udomácnovaní rytierskych ideálov v Uhorsku svedčí aj postupný proces transformácie kultu svätého Ladislava (zomrel roku 1095, kanonizovaný bol roku 1192), ktorý prešiel vývojovým procesom od ideálneho kráľa a dynastického hrdinu cez kresťanského rytiera (*athleta Christi*) a rytierskeho kráľa až po národného svätca (*athleta patriae*).³⁵

Nezanedbateľný podiel na upevňovaní novovznikajúcej ideológie rytierstva mala aj literatúra. Možno predpokladať, že aj v prostredí uhorskej šľachty boli známe všetky žánre stredovekej literatúry, čiže kurtoáznej (dvorskej) lyriky, hrdinskej epiky a vagantskej poézie, ktoré čerpali z rytierskej tradície, aj keď sa nezachovali.³⁶ O ich znalosti však svedčia mená predstaviteľov uhorskej šľachty, ktoré sa pod vplyvom rytierskej literatúry začali vyskytovať od polovice 13. storočia.³⁷ Zachovali sa aj správy o kontaktoch uhorskej šľach-

32 Podľa Knihy mravných ponaučení svätého Štefana kráľa kráľovičovi Imrichovi si kráľovič má vážiť a cíť kniežatá a rytierov (zvýraznil V.S.). Pozri MARSINA, Richard (ed.). *Legends stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*. Budmerice 1997, s. 28-29. Marsinov preklad slova *militis* ako rytierov nie je však správny, v tomto prípade ide o bojovníkov či vojakov.

33 „Vrazlo et Stoyza, ... iobagiones castri de Trenchin, milites strenu“. MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris slovaciae I.*, Bratislava 1971, s. 95, č. 103.

34 Podrobnejšie o obsahu termínu *miles* v tomto období pozri RAPANT, Daniel. Drobné štúdie k slovenskému stredoveku V. *Milites, cives, civiles. Slovenská archivistika*, 11, 1976, č.1, s. 88-109, ako aj SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo*, c. d., s. 41-43. Porovnaj KUČERA, Matúš. *Slovensko po páde Veľkej Moravy*. Bratislava 1974, s. 123, 282.

35 KERNY, Terézia. Der Ladislauskult in Ungarn. In: *Die Ritter*, c. d., s. 61 – 62.

36 VIZKELETY, András. Literatur zur Zeit der höfisch-ritterlichen Kultur in Ungarn. In: *Die Ritter*, c. d., s. 85.

37 FÜGEDI, E. *Rittertum*, c. d., s. 34. Podrobnejšie pozri KURCZ, A. *Lovagi kultúra*, c. d., s. 313-314.

ty s tvorcami a šíriteľmi literárneho ideálu rytierstva z radov francúzskych trubadúrov. Uhorský kráľovský dvor v 12. storočí napríklad navštívili Chrétien de Troyes, Pierre Vidal a Gaucelm Faidit.³⁸ Významný vplyv na šírenie rytierskych ideálov mali aj príslušníci duchovno-rytierskych rádov, ktorí sa v priebehu 12. a 13. storočia usadili a pôsobili na území Uhorska.³⁹

Absenciu pôvodnej či prekladovej rytierskej literatúry v Uhorsku nahrádza nezvyčajne rozsiahly opis rytierskych skutkov a činov v arengách a naráciách donačných listín. Hrdinské skutky, na základe ktorých sa dotýčným udeľovala dotácia, majú širokú epickú podobu, omnoho rozsiahlejšiu než tomu bolo v súvekej nemeckej či francúzskej diplomatickej produkcii. V centre pozornosti je vždy *strenuus miles*, čiže udatný bojovník – rytier, ktorý v službách kráľa nasadil a neraz aj obetoval vlastný život. V rámci opisu preukázaných zásluh a ich odmeny sa v tomto druhu listín očividne prejavuje aj snaha o prezentáciu dobového ideálu, čiže vlastne vytýčenia vzorca správania, v ktorom dominujú kľúčové pojmy, ako *fidelitas* – vernosť, verná služba; *honestas* – česť, počestnosť; *audacia* – hrdinstvo, odvaha; *strenuitas* – udatnosť, chrabrosť; *gloria* – sláva; v neposlednom rade však aj *militia* či adjektívna podoba *militaris* so širokým sémantickým záberom. Hrdinské skutky opísané v listinách nie sú však nikdy štylizované ako rytierske avantúry či dobrodružstvá a netýkajú sa ani ľúbostnej tematiky; prvoradý a vlastne výlučný je vždy rýdzo vojenský aspekt.⁴⁰

Na dvore uhorského kráľa Karola I. Róberta z Anjou v období rokov 1325 – 1326 vznikol rád alebo bratská milícia rytierov svätého Juraja, ktorý je zatiaľ najstarším doloženým laickým rytierskym rádom v Európe.⁴¹ Panovník založil rád so zámerom o upevnenie spojenectva najvýznamnejších, jemu verných príslušníkov uhorskej šľachty v počte 50 členov. Členstvo v ráde znamenalo nielen veľké výhody, ale aj spoločenskú prestíž. Úlohy rádu v oblasti obrany cirkvi a pravej viery, ktoré sa zoširoka proklamovali v preambule rádu, našli v stanovách iba skromné miesto. Rytieri si mali navzájom preukazovať úctu a pomoc, a to v mieri aj za vojny a mali si vzájomne napomáhať pri spoločenskom vzostupe. Ak by napriek zákazu niektorý z nich hanil alebo ohováral iného rytiera, za trest mal v nasledujúci pondelok na raňajky zjesť peceň chleba zmiešaný s popolom. Stanovy tiež predpisovali vykonať satisfakciu za rytiera, ktorému bola spôsobená neprávosť, alebo ktorého okradli. Rád formálne viedli dvaja sudcovia pre svetskú a duchovnú oblasť, ktorí vo svojom rozhodovaní podliehali panovníkovi. Úlohou sudcov bolo riešiť a urovnávať vzájomné spory členov rádu, asistovali pri prijímaní nových členov a od roku 1326 mali zvolávať príslušníkov rádu na pravidelné mesačné zasadania.⁴²

38 MINÁRIK, Jozef. *Stredoveká literatúra*. Bratislava 1977, s. 167. Chrétien de Troyes vo svojej poézii po prvý raz v dejinách stredovekej literatúry ospieval potulného rytiera, rovnako ako turnaje či heraldiku. Porovnaj BARBER, R.: *The Knight and Chivalry*, c. d., s. 111.

39 ZOMBORI, István. *Lovagok és lovagrendek*, c. d., s. 143-155; SLIVKA, Michal. Rádové domy v štruktúre osídlenia Slovenska a v jeho politických a sociálno-ekonomických vzťahoch (so zameraním na križovnícke rády). In: *Archaeologia historica* 12, Brno 1987, s. 383-402.

40 Bližšie pozri KURCZ, A. *Lovagi kultúra*, c. d., s. 175-193.

41 VESZPRÉMY, László. Az Anjou-kori lovagság egyes kérdései. A Szent György – lovagrend alapítása. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 107, 1994, č. 1, s. 4.

42 GRAUS, I. Laické rytierske rády, c. d., s. 12, ktorý poukazuje na to, že neskôr podobnú funkciu arbitrov

Dôležitou súčasťou života rádových rytierov bolo dodržiavanie predpísaných rádových ceremoniálov, ako aj plnenie liturgických a sociálnych záväzkov. Rytieri mali každý piatok nosiť predpísaný odev, ktorým bola čierna, po kolená dlhá sutana s rádovým heslom na hrudi. Nedodržanie predpísaných povinností sa malo trestať celodenným pôstom. V prípade absencie insígnie na odevu musel postihnutý rytier zaplatiť pokutu a zaobstaráť si novú insígniu. Ak dáky člen spoločnosti umrel, mali všetci zostávajúci členovia rádu dať odslúžiť desať omší a všetci – s výnimkou ťažko chorých alebo zaneprázdnených službou panovníkovi – sa museli osobne zúčastniť na omši za spásu jeho duše a na jeho pohrebe. Každý piatok sa mali zúčastňovať na rannej pobožnosti a po celý deň mali zachovávať dôstojnosť. V uvedený deň sa mali vyvarovať všetkých sporov, oferovať v prospech príslušného kostola jeden denár a pomodliť sa 10 otčenášov a 10 zdravasov.⁴³

Keď sa rytieri nachádzali na kráľovskom dvore, mali sa pod hrozbou pokuty stravovať v spoločnej jedálni, pričom zvyšky stravy sa mali rozdať chudobným. Rytieri sa mali trikrát ročne (v deň sviatku rádového patróna, čiže svätého Juraja, v deň sviatku narodenia Panny Márie a ôsmy deň po Novom roku) schádzať na spoločných zasadaniach. Tí, ktorí boli prítomní na kráľovskom dvore, sa mali stretávať na spoločných zasadaniach raz za mesiac a riešiť tam aktuálne problémy kráľovstva.⁴⁴ Údaje o činnosti a aktivitách rádu sa nezachovali, no je pravdepodobné, že jestvoval prinajmenej do smrti Karola I. Róberta (roku 1342) a azda pôsobil aj za vlády Ludovíta I. Veľkého, ktorý rovnako ako jeho otec, bol veľkým podporovateľom rytierskych tradícií.

V poradí druhý laický rytiersky rád súvisí s osobou Karola II. Malého z Anjou. Je paradoxné, že tento takmer epizódny uhorský panovník v čase korunovácie za kráľa Neapolska roku 1381 založil laický rytiersky rád Lode (*L'Ordre de la Nef*), ktorý napriek krátkemu trvaniu mal najrozsiahlejšie a najprepracovanejšie stanovy spomedzi všetkých laických rytierskych rádov vrcholného a neskorého stredoveku, resp. raného novoveku.⁴⁵

Koncom roka 1408 bol založený Dračí rád (*Societas cum signo draconis, Gesellschaft mit dem Trakchen*). Vznikol v pohnutých začiatkoch vlády Žigmunda Luxemburského, ktoré sa odohrávali v znamení dramatického zápasu o udržanie si uhorského kráľovského trónu. Rád vznikol ako formálne odôvodnenie existencie barónskej ligy Gorjanský – Ciljský, ktorej členom sa stal aj uhorský panovník. Založenie rádu bolo v tomto kontexte účelovou akciou, preto aj stanovy rádu z 12. decembra 1408 predstavujú vlastne právnu kodifikáciu uvedeného politického zoskupenia, ktoré navonok dostalo podobu vtedy módného rytierskeho rádu. Žigmund si pomocou členov Dračieho rádu a ich príbuzných upevnil postavenie na uhorskom tróne a uvoľnil si ruky pre ďalšie dôležité akcie v cudzine – predovšetkým pre zisk českej a ríšskonemeckej koruny. Pod záštitou rytierskej spoločnosti sa v Uhorsku preskupila moc a začal sa rýchly mocenský vzostup jednotlivcov či rodín zastúpených v Dračom ráde.⁴⁶

vo vzájomných sporoch členov rádu plnili aj sudcovia menovaní spomedzi príslušníkov Dračieho rádu. Pozri listinu z 8. novembra 1411, ktorú publikoval BORSA, Iván. *Zsigmondkori oklevéltár III. (1411 – 1412)*. Budapest 1993, č. 3190, s. 727-728.

43 GRAUS, I. Laické rytierske rády, c. d., s. 12-13.

44 Podrobný rozbor stanov rádu pozri BOULTON, D'A. J. D.: *The Knights*, c. d., s. 27 – 45.

45 Bližšie pozri GRAUS, I.: *Laické rytierske rády*, c. d., s. 14-16.

46 GRAUS, I. Dračí rád, c. d., s. 89. Ďalej aj LÖVEI, Pál. *Der ungarische Drachenorden*. In: *Die Ritter*, c. d., s. 65-67.

Založenie Dračieho rádu sa stalo významným medzníkom v upevnení Žigmundovho postavenia a jeho definitívneho zblíženia sa s uhorskou aristokraciou. Stanovy rádu z 12. decembra 1408 predstavujú vlastne právnu kodifikáciu politického zoskupenia barónskej ligy a panovníka. Navonok dostala liga podobu vtedy módného rytierskeho rádu združujúceho kráľa Žigmunda, jeho manželku Barboru a ďalších 22 popredných uhorských šľachticov. Menovite to boli: srbský despota Štefan Lazarevič, slavónsky a chorvátsky bán Hermann Celjský (de Cilli, Cillei) a jeho syn Fridrich Celjský (de Cilli, Cillei), palatín Mikuláš Gorjanský (de Gara, Garai) a jeho brat Ján Gorjanský (de Gara, Garai), viacnásobný župan a niekdajší sedmohradský vojvoda Stibor zo Stiboric, sedmohradský vojvodovia Ján z Tamási a Jakub Lack zo Szántó, mačviansky bán Ján z Marótu (Maróti), severinský bán a temešský župan Pipo z Ozory (Filippo Spano, nazývaný Scolari), kráľovský taverník Mikuláš zo Seče (de Sech, Szécsi), kráľovský pokladník gróf Karol z Krbavy (de Corbavia, Korbáviai), kráľovský dverník Šimon zo Sečian (de Sechen, Szécsényi), kráľovský stolník gróf Ján z Krbavy (de Corbavia, Korbáviai), kráľovský pohárnik Ján z Alšanu (de Alsan, Alsányi), kráľovský stajník (štolba) Peter Čech z Levíc, niekdajší sedmohradský vojvoda Mikuláš Čáky, niekdajší dalmátsky a chorvátsky bán Pavol Bešeň (Bisenus, Besenyő) z Izdegu, niekdajší slavónsky a chorvátsky bán Pavol Pěči, sikulský župan Michal z Nádašdu (Nádasdy), župan viacerých stolíc Peter z Perína (de Peren, Perényi), kráľovský tajný kancelár Imrich z Perína (de Peren, Perényi).⁴⁷

Žigmund si pomocou členov Dračieho rádu a ich príbuzných upevnil postavenie na uhorskom tróne a uvoľnil si ruky pre ďalšie dôležité akcie v cudzine – predovšetkým pre zisk českej a ríšskonemeckej koruny. Pod záštitou rytierskej spoločnosti sa v Uhorsku preskupila moc a začal sa rýchly mocenský vzostup jednotlivcov či rodín zastúpených v Dračom ráde. Rast sily malej skupiny veľmožov, mohutná koncentrácia pôvodne kráľovského majetku v ich rukách a citeľné oslabenie kráľovskej moci boli nevyhnutnou daňou vyriešenia Žigmundovej politickej situácie v Uhorsku na počiatku jeho vlády. Silná barónska skupina predstavovala významnú politickú a vojenskú silu, o ktorú sa panovník mohol bez obáv opierať, ktorej dal však zároveň voľnú ruku v správe krajiny. Z hľadiska vyšších dynastických cieľov (zisk luxemburského dedičstva po Karolovi IV., ktoré český kráľ Václav IV. nedokázal udržať) bolo Žigmundovo počínanie v Uhorsku celkom ospravedlniteľné a v konečnom dôsledku prinieslo aj zamýšľaný úspech.

Dračí rád predstavoval klasickú rytiersku spoločnosť. Svedčí o tom aj účasť ženy – kráľovnej Barbory – v celkovom počte dvadsiatich štyroch členov. V texte zakladajúcej listiny Dračieho rádu z 12. decembra 1408, ktorá má jednoznačný charakter politickej dohody medzi Žigmundom, jeho manželkou Barbarou a ďalšími dvadsiatimi dvoma poprednými uhorskými šľachticmi, sa panovník zaviazal odmeniť členstvom v ráde tých šľachticov, ktorí mu poskytli veľké služby v boji proti jeho nepriateľom. Jednotliví rytieri sa zaviazali vzájomným priateľstvom a pomocou. Dohoda ďalej stanovovala postup pri vystúpení niektorého z účastníkov dohody proti panovníkovi, ako aj postup pri riešení vzájomných sporov členov. Záver listiny obsahuje len krátku pasáž o povinnostiach rytierov v súvislosti s rádovým ce-

47 SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena (eds.). *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/3. 1387 – 1526*. Bratislava 2013, s. 57-64.

remonialom.

V prípade smrti niektorého člena rádu sa pozostali druhovia zavazovali zúčastniť na jeho pohrebe. V prípade neúčasti boli povinní dať odslúžiť tridsať omší za spásu jeho duše. Na pamiatku zosnulého mal každý rytier počas jedného dňa nosiť skvostný odev a na druhý deň ho mal venovať dákmu chudákovi. Všetci rytieri mali za povinnosť nosiť každý piatok čierny odev. Ak hociktorý člen rádu niektoré z uvedených ustanovení opomenul alebo ak si na odev zabudol upevniť rádové insígnie, za trest mal dať odslúžiť päť omší a za prípravu každej mal zaplatiť štyri denáre. V prípade ak niektorý člen rádu prišiel o rádové insígnie, napríklad v zajatí, bol zo spoločnosti vylúčený, až kým si dal vyrobiť nové insígnie, alebo si ich zaobstaral iným spôsobom.⁴⁸

Kým v prvej etape (1408 – 1410) sa rád konštituoval ako formálne odôvodnenie existencie barónskej ligy, v druhej etape (1411 – 1432) sa stal významným prostriedkom medzinárodných diplomatických aktivít, ktoré výrazne presahovali rozmer Uhorského kráľovstva.⁴⁹ Tretie vývinové obdobie rádu nastalo v súvislosti s panovníkovou druhou rímskou korunováciou. Žigmunda na cisársky trón osobne uviedol pápež Eugen IV. 30. mája 1433. V júli toho istého roka na panovníkovu žiadosť pápež schválil zmeny a doplnky k stanovám rádu.⁵⁰ Po Žigmundovej smrti v roku 1437 rád nezanikol, ako sa zvykne mylne občas uvádzať, ale v udeľovaní rádových insígnií pokračovali aj ďalší, a to nielen uhorskí panovníci, ako napríklad Albrecht Habsburský, ríšsko-nemecký cisár Fridrich III. a aj Matej Korvín.⁵¹

Insígnie Dračieho rádu spočiatku predstavovali okrídleného, do kruhu stočeného štvornohého draka, ktorý má chvost omotaný okolo krku a chrbát rozseknutý do tvaru kríža. Symbolika draka mala podľa slov zakladateľa vyjadriť zámer zničenia pohanov a odpadlíkov od pravej viery. Od konca 20. rokov 15. storočia sa insígnia čiastočne modifikovala. Kríž z chrbáta zvierat sa stal jeho prevýšením a zároveň došlo k výmene prostého svätoturajského kríža za plamenný víťazný konštantínovský kríž. V rovnakom období sa objavil aj nový prvok, ktorým bolo heslo či devíza „*O QUAM MISERICORS EST DEUS, IUSTUS ET PACIENS*“ – Ó, aký milosrdný je Boh, spravodlivý a láskavý. Insígnia sa na odeve na ľavej strane hrude nosila vo forme výšivky alebo v podobe kovovej brošne, pretože Dračí rád ako jeden z mála rytierskych rádov nepoužíval kolanu. Insígnia do kruhu stočeného draka bola taká atraktívna, že sa s obľubou používala aj v heraldickej tvorbe, a to dokonca aj v období, keď rád už dlhé storočia nejestvoval.⁵²

48 Maďarský národný archív (MNL), DI 9470. Listinu publikoval FEJÉR, Georgius. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis XI/4*, Budae 1841, č. CCCXVII., s. 682-694.

49 GRAUS, I.: Dračí rád, c. d., s. 10.

50 Doplnok stanov publikoval FRAKNÓI, Vilmos. Genealógiai és heraldikai közlemények a Vatikáni leveltárból. In: *Turul* 11, 1893, s. 1-8. Okrem pôvodných ustanovení doplnok stanov požadoval, aby uhorskí príslušníci rádu každoročne odovzdávali v prospech špitála svätej Alžbety v budínskom predmestí Hévíz patriacom do Vespímskej diecézy päť uhorských zlatých. Príslušníci rádu z cudziny popri rovnakej povinnosti museli každoročne venovať ďalších päť zlatých v prospech chudobných podľa vlastného uváženia.

51 Jedno z posledných známych prepožičaní insígnií Dračieho rádu sa konalo roku 1460, keď Matej Korvín do rádu prijal Andreja Tuskanyga z Dalmácie. Listinu publikoval VÉGHÉLY, Dezső. A Sárkány-rend történetéhez. In: *Történelmi tár*. Budapest 1880, s. 775-776.

52 Podrobnejšie pozri GRAUS, I.: Rádová symbolika, c. d., s. 5-10. V muzeálnych zbierkach sa zachovala jedna textilná insígnia, fragment plášte s insígniou a niekoľko strieborných miniatúr rádovej insígnie.

Roku 1433 rakúsky vojvoda Albrecht V. (neskôr uhorský kráľ Albrecht) založil rád Poslušnosti alebo Bielej orlice (*Ordo Disciplinarum, Adlerorden*).⁵³ Hoci v stanovách rádu azda z dôvodov absencie preambuly nie je explicitne vyjadrené poslanie tejto rytierskej spoločnosti, z kontextu vyplýva, že vojvoda založil rád predovšetkým v súvislosti s bojom proti husitom, čo bola povinnosť všetkých členov. Uvedené poslanie rádu bez ohľadu na jeho skutočné vojenské možnosti plne korešpondovalo s vojvodovou cirkevnou politikou, usilujúcou sa o reformu a povznesenie cirkvi, v ktorej dôležité miesto zaujímal práve ozbrojený boj proti husitom. Zamýšľanému bojovému poslaniu rádu nasvedčuje aj podoba rádovej insígnie, ktorá bola podobne ako u rádu Lode modifikovateľná v závislosti od vykonaných skutkov a plnila tak funkciu výkonnostného odznaku.⁵⁴

Posledný uhorský rytiersky rád Zlatej ostrohy (*Equites aureati*) prešiel dlhú vývinovú cestu z čestného pseudorádu až po panovnícky rád. Súvisí s tým, že uvedenie do rytierskeho stavu alebo obrady pasovania na rytierov sa vo všeobecnosti konali buď za vojen na bojisku alebo v čase mieru na najrôznejších slávnostiach, akými boli napríklad turnaje, svadby alebo korunovácie.⁵⁵ Obdobne to bolo aj v stredovekom Uhorsku. Pravdepodobne od začiatku 14. storočia sa s nástupom anjouovskej dynastie na uhorský trón zaviedol pravidelný zvyk pasovania rytierov v priebehu kráľovskej korunovácie. Noví rytieri sa spočiatku neodlišovali od iných rytierov, neskôr sa však rytieri, ktorí získali meč, opasok a ostrohy počas kráľovskej korunovácie, začali nazývať Zlatí rytieri alebo sa o nich hovorilo ako o ráde rytierov Zlatej ostrohy.⁵⁶ Rád však v skutočnosti nejestvoval, rytieri neboli členmi nijakého združenia s pevnými pravidlami a nemali ani žiadnu insígniu.

Osobitným prejavom rytierskej ideológie a spôsobu života bol rytiersky turnaj. Rytierske turnaje sa vyznačovali slávnostnou atmosférou, ktorú zvýrazňovala honosnosť a pompéznosť zbroje, výstroja i oblečenia aktérov aj divákov. Turnaje boli vlastne prípravou a výcvikom na skutočný boj a súčasne príležitosťou na predvedenie individuálnej schopnosti, vyspelosti, odvahy a bojovej zručnosti zúčastnených aktérov. Zároveň sa však stali aj obľúbenou zábavou na panovníckych a šľachtických dvoroch. Turnaje prispeli aj k nebývalému rozmachu heraldiky, veď erb na štíte, zástava i klenot boli identifikačnou vizitkou každého rytiera.

Motívy účasti rytierov na turnaji boli rôzne, čo napríklad básnik Ulrich von Lichtenstein (v skladbe *Frauendienst*, čiže Služba panej) vyjadril nasledovne: „*Niektorí sa kolú z vyššieho princípu, iní zasa preto, aby čosi získali; mnohí rytieri bojujú proti sebe iba kvôli ženám, ďalší sa kolú, aby sa niečo naučili, a opäť ďalší, aby získali ocenenie.*“⁵⁷ Popri nepochybne ušľachtli-

Známe sú mnohé vyobrazenia insígnií na náhrobkoch rádových rytierov, erboch, rôznych architektonických článkoch a najrôznejších predmetoch vrátane mincí.

53 Uvedené pomenovania sa objavujú iba v literatúre, zakladateľ rádu ho nepomenoval a v stanovách o ráde hovorí iba ako o „*ein Klainat am Diuysse und Gesellschaft... so ist die Diuys in aims Adlers Figur.*“ GRAUS, I. Laické rytierske rády, c. d., s. 20.

54 Bližšie pozri tamže, s. 20-21.

55 O pasovaní na rytiera pozri KEEN, Maurice. *Chivalry*. New Heaven – London 1984, s. 64-82, BARBER, R.: The Knight, c. d., s. 26-37, LINDECK-POZZA, Irmitraud Schwertleite und Ritterschlag. In: *Die Ritter*, c. d., s. 94-100.

56 Napríklad Žigmund Luxemburský v deň svojej korunovácie na cisára Svätej rímskej ríše nemeckého národa v Ríme roku 1433 na moste nad Tiberou pasoval na rytierov 200 mužov, tí však nepatrili medzi uhorských zlatých rytierov. GRAUS, I.: Laické rytierske rády, c. d., s. 23.

57 „*die stächen hie durch höhen muot, die andern dort wan umb daz guot: dâ tyostirt manges ritters lip durch*

lých ideáloch rytierstva nemožno však v konaní rytierov opomenúť ani sexuálne – čiže vlastne pudové – pohnútky. Priam extrémne túto motiváciu reflektuje francúzska básnická skladba *Lai du lecheor* (Pieseň o ľúbosti), kde sa dvorné dámy zamýšľajú nad dvornosťou (kurtoáziou) a udatnosťou rytierov: Prečo sú dobrými jazdcami? Prečo obľubujú turnaje? Prečo sa mladí muži ozbrojujú? Prečo nosia nové šaty? Prečo rozdávať svoje klenoty, retiazky a prstene? Prečo sú šľachetní a láskavi?... A dámy vzápätí nachádzajú odpoveď: Pre jedno jediné – pre *con* (lat. *cunnius*); všetky dobré skutky robia len kvôli tomu.⁵⁸

Cirkev spočiatku rázne brojila proti turnajom, zákaz účasti na nich vydali na viacerých konciloch v 12. storočí. Rytierom, ktorí zahynuli v turnaji alebo podľahli na následky turnajového zranenia, sa dokonca odopieral kresťanský pohreb. Významný cirkevný hodnostár Jakub z Vitry v mravokázni *Ad potentes et milites* (Mocným a rytierom) začiatkom 13. storočia dokazoval, že neodmysliteľnou súčasťou turnajov je všetkých sedem hlavných hriechov: pýcha, hnev, závišť, márnivosť, lakomstvo, obžerstvo a smilstvo. V závere kázne zdôraznil, že najhriechnejším zlom svetského života sú práve turnaje. Negatívny postoj cirkvi vyplýval aj z toho, že turnaje sa takmer nelíšili od skutočných vojen, boli len ich kodifikovanou replikou.⁵⁹

Veľká obľuba turnajových hier a najmä to, že neodmysliteľne patrili k životnému štýlu svetskej politickej elity, boli dôvodom postupnej zmeny postoja cirkvi, ktorá sa s existenciou tohto spôsobu zábavy zmierila, respektíve ho ticho tolerovala.

Rytiersky turnaj bol spočiatku zväčša zápasom skupín bojovníkov, nie jednotlivcov, preto aj typ kolektívneho zápasu pripomínajúci skutočný boj bol pre turnajové hry typickejší. Hlavný cieľ – rovnako ako vo vojne – spočíval v zisku víťazstva a hromadení koristi vrátane zajatcov, v zvyšovaní osobnej prestíže, a nie vo fyzickej likvidácii protivníka, hoci aj takéto nehody boli pomerne bežné. Na rozdiel od skutočnej bitky sa však turnajový zápas uskutočňoval za základe pozvania, ktoré buď listom doručovali poslovia, alebo ho verejne vyhlasovali spravidla tri až šesť týždňov pred turnajom. Vopred sa dohodli aj podmienky a pravidlá zápolenia vrátane miesta azylu či oddychu súperiacich strán. Turnajovú družinu tvorilo niekoľko desiatok, ba neraz až stoviek rytierov. Je zaujímavé, že spočiatku bol najčastejším turnajovým dňom pondelok.⁶⁰

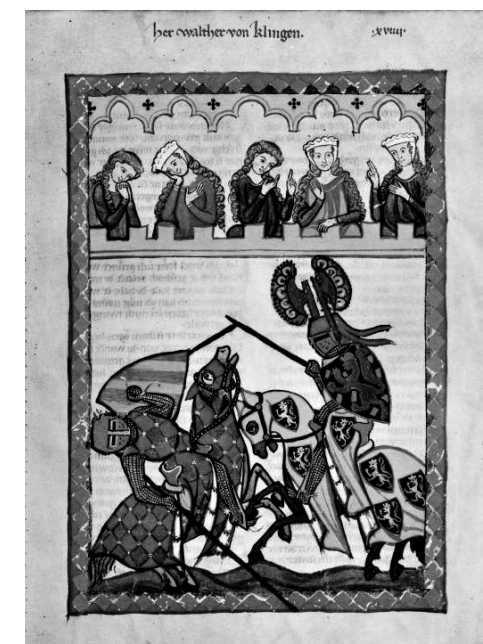
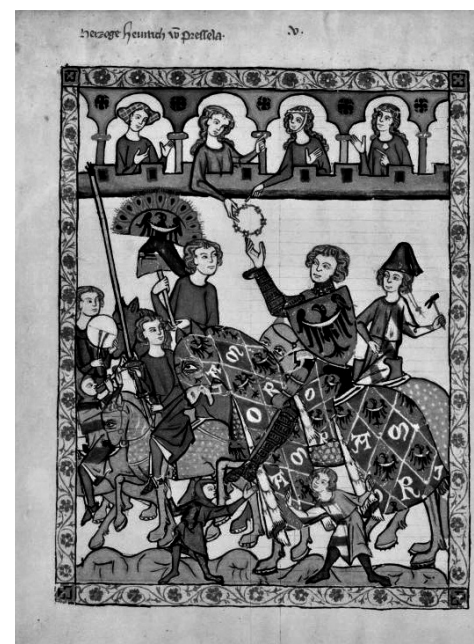
Koncom stredoveku sa rytiersky turnaj spravidla delil na dve disciplíny. Prvou z nich bol tzv. tjust (juxta, joute), počas ktorého sa cvičil jeden z najdôležitejších prvkov taktiky boja jednotlivca – útok kopijou. Proti sebe súperili dvaja protivníci, ktorých úlohou bolo na koni v trysku zasiahnuť kopijou súpera. Bolo potrebné vedieť sa kryť, preto jazdci útočili v tzv. ľavom garde. Súpera mali po ľavici, kde sa chránili štítom. Pri nájazde mali dve možnosti;

anders niht wan durch diu wip: sô stâchen die durch lernen dâ, jen durch prîs dort anderswâ. "Ulrich von Liechtenstein, Frauendienst 210, 3-8, citované podľa BUMKE, Joachim. *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*. München 2002, s. 366. Výnimočnosť tejto práce spočíva v tom, že autor v nej v širokom zábere cituje v pôvodine pramene, ktoré sú len málokterému dnešnému historikovi dostupné.

58 Tamže, s. 571.

59 Podrobnejšie pozri FLORI, J. *Rytíři a rytířství*, c. d., s. 111-124. Porovnaj JONES, R. *Rytíři*, c. d., s. 85-89; ďalej pozri CARDINI, F.: *Válečník a rytíř*, c. d., passim.

60 SEGEŠ, Vladimír. Rytierske turnaje a hry. In: *História*, 4, 2004, č. 1 – 2, s. 4. Širšie pozri tenže *Bojové zápolenia a rytierske hry zvané turnaje*. In: *Miles semper honestus*. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla. Eds. Segeš, Vladimír – Šedová, Božena Bratislava, 2007, s. 53-62.

buď sa pokúsili protivníka zasiahnuť do štítu s úmyslom vraziť doňho tak, že súper úder nevydrží a spadne zo sedla, alebo druhou možnosťou bolo mieriť na prilbu, čo si však vyžadovalo veľkú zručnosť, lebo prilba predstavovala menší cieľ. Úder do prilby bol účinnejší než úder do štítu. Neskôr sa na turnajoch prestali používať kopije s ostrým bojovým hrotom, ktorý nahradil trojklanný hrot (turnajová korunka), aby sa zabránilo prebodnutiu protivníka.⁶¹ Okrem tupých zbraní sa na zmiernenie rizika zvykli turnajové kopije napíliť, takže pri zrážke sa skôr zlomili, čo zároveň zvyšovalo efekt súboja a umocňovalo vzrušenie divákov. Na ohromenie publika sa neraz používali triky. Poľský kráľ Kazimír IV. (1445 – 1492) pri príležitosti svojej svadby v Onoltzbachu nariadil účastníkom turnaja, aby si pod brnenie priprevnili mechy naplnené červeným vínom. Pri zásahu sa mechy roztrhli a víno sťa krv zalialo bojujúcich rytierov. Ilúzia neľútostného boja sa dala dosiahnuť aj tak, že vyvrtané vnútro kopije sa naplnilo dobytčou krvou, ktorá po zlomení kopije pokropila súperov i divákov.⁶²

Druhou turnajovou disciplínou bol turnaj v pravom slova zmysle. Počas neho sa precvičovala nielen individuálna obratnosť v používaní zbrane, ale aj mnohé dôležité prvky kolektívneho boja. Išlo teda o výcvik nájazdu v jazdeckom šiku a o orientáciu v bojovom virvare. V tejto turnajovej disciplíne bojovali proti sebe dve rovnako veľké skupiny rytierov,

61 Najvýznamnejším dielom reflektujúcim stredoveké turnaje z hľadiska vývoja, obsahových a teritoriálnych foriem je impozantná (680-stranová) antológia štúdií 21 európskych medievalistov, ktorú zostavil FLECKENSTEIN, Josef. *Das ritterliche Turnier*, c. d.. Spomedzi ďalšej početnej literatúry o turnajoch pozri aspoň WOZEL, Heidrun. *Turniere*. Berlin 1979. Dobrý prehľad podávajú aj KLUČINA, Petr – ROMAŇÁK, Andrej. *Člověk, zbraň a zbroj*, c. d., s. 252-271. Pozri aj MACEK, Josef. *Česká středověká šlechta*. Praha 1997, a to v rámci samostatnej kapitoly Turnaj ve středověkých Čechách, tamže, s. 114-133. OLIVOVÁ, Věra. *Lidé a hry. Historická geneze sportu*. Praha 1979, s. 178 a nasl. Poľské reálie približuje BRZUSTOWICZ, Bogdan W. *Turniej rycerski w Królestwie Polskim w późnym średniowieczu i renesansie na tle europejskim*. Warszawa 2003.

62 KLUČINA, P. – ROMAŇÁK, A. *Člověk, zbraň a zbroj*, c. d., s. 264.

často aj niekoľko sto na každej strane. Priebeh bol na začiatku podobný ako pri tjoste. Obe skupiny sa cvalom priblížili k sebe a každý jazdec zaútočil na protivníka kopijou. Tí, ktorí nespádli zo sedla, potom bojovali ďalej mečom, prípadne ďalšími pobočnými zbraňami, ako v skutočnej bitke. V 13. a 14. storočí nemali ešte turnaje pevné pravidlá, takže sa bojovalo s ozajstnými zbraňami, nezriedka sa teda končili aj smrťou viacerých účastníkov. Relatívne umiernenú formu mal tzv. *buhurt*, ktorý pripomínal skôr slávnostné jazdecké defilé než ozbrojený zápas. Pri buhurte sa nikdy nepoužívali meče, súper sa zrážali nanajvýš štítmi. Pod vplyvom kurtoáznej poézie sa od 13. storočia rozšírili aj tzv. turnaje okrúhleho stola (*tabula rotunda*), ich forma ani podstata nie je zatiaľ náležite osvetlená. V 15. storočí sa vytvorila pre každú turnajovú disciplínu istá modifikácia turnajovej výzbroje, ako aj výstroja.⁶³

Hoci rytierske turnaje v Uhorsku nemali takú veľkú tradíciu a popularitu ako v západnej Európe, postupne sa udomácnili aj tu, a to najmä za panovania Karola Róberta v rokoch 1301 – 1342. Kráľ Karol Róbert pochádzajúci z Neapolska významne prispel k obľube rytierskych turnajov, dokonca aj ako ich priamy aktér. Zachovalo sa písomné svedectvo o priam kurióznom prípade, ktorý sa stal na turnaji roku 1319, keď kráľ v dueli vyrazil kopijou Štefanovi z rodu Hontovcov-Poznanovcov tri zuby. Rytiersky i kráľovský však svojho súpera odškodnil. Daroval mu tri dediny v Biharskej stolici.⁶⁴ Zo súvekeho svedectva o pohrebe Karola I. Róberta vyplýva, že kráľ mal osobitné brnenie na *tornamentum* a osobitné na *hastiludium*, čo nasvedčuje, že aj turnajové hry v Uhorsku mali viaceré disciplíny, ktoré sa však v slovenčine označujú jedným súborným termínom turnaj. Výraz *tornamentum* bol známy už začiatkom 13. storočia, keď synonymicky označoval vojenské cvičenie, výcvik. Ako *hastiludium* sa označovalo zápolenie, pri ktorom sa rytier pokúšal vyhodit súpera zo sedla tyčou (kopijou), ktorá sa po latinsky nazýva *hasta*.⁶⁵ Adekvátnym slovenským názvom tohto typu hry je kolba, od čoho je odvodené slovo kolbište, označujúce miesto konania rytierskych súbojov.

Je nepochybné, že aj kráľ Ľudovít I. Veľký (1342 – 1382), sám veľký ctiteľ a nositeľ rytierskych ideí, obľuboval turnaje, hoci skúpe súveké pramene zaznamenávajú najmä jeho náklonnosť na lov. Keď roku 1353 poľoval v okolí Zvolena, kopijou napadol medveďa, ktorý ho však zvalil a spôsobil mu viacero hrozivých rán. Nebyť jedného z dvoranov, ktorý medveďa zabil, mohla lovecká vášeň vtedy 27-ročného kráľa vyústiť do tragédie.⁶⁶

Turnaje sa konali najmä pri príležitosti významných návštev a rokovaní. V lete roku 1412 na pozvanie kráľa Žigmunda Luxemburského zavítal do Budína poľský kráľ Vladislav II. Jagieľlo (panoval v rokoch 1386 – 1434). Zároveň sa na uhorskom dvore zišli ďalšie kniežatá s početnými sprievodmi. Žigmund zorganizoval veľkolepý turnaj, ktorý podľa svedectva kronikára Jána Długosza trval dva dni. Od rána do večera zápolilo okolo sto rytierov z takmer dvadsiatich krajín. Honosnosť budínskych hier potvrdzuje aj svedectvo istého nemeckého rádového rytiera, ktorý zaznamenal, že víťazov turnaja bohato odmenili. Rytier zo Sliezska vyhral koňa podkutého zlatými podkovami, rakúsky panoš dostal za odmenu

63 Blížšie pozri tamže, s. 260-265.

64 ZOLNAY, László. *Az elátkozott Buda – Buda aranykora*. Budapest 1982, s. 514.

65 Pozri DVOŘÁKOVÁ, D.: *Rytier a jeho kráľ*, c. d., s. 220 a 448, pozn. 716.

66 KRISTÓ, Gyula. *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest 1988; ZOLNAY, László. *Vadászatok a régi Magyarországon*. Budapest 1971, s. 103-104.

striebróm podkutého koňa.⁶⁷

Žigmund Luxemburský vynikal síce omnoho viac diplomatickými schopnosťami než bojovou zdatnosťou, no podľa listu Henricha Odernheima z 15. februára 1418, adresovaného ríšskemu mestu Frankfurtu nad Mohanom sa na Kostnickom koncile aktívne zúčastnil na turnaji. Bojoval údajne v cudzom brnení a spoznali ho až keď premohol dvoch súperov a snažil si prilbu, aby prijal hold nadšeného publika.⁶⁸

O tom, že rytierske turnaje v Uhorsku sa vyznačovali istou osobitosťou, podal svedectvo aj rytier Bertrand de la Brocquière. Tento hlavný stolník burgundského vojvodu sa v rokoch 1432 – 1433 zdržiaval v Uhorsku a zúčastnil sa aj na turnaji, ktorý sa konal pri príležitosti svadby syna palatína Mikuláša Gorjanského. Do denníka si zaznamenal: „*Rytiersky súboj sa podľa zvykov krajiny koná na malých koňoch s nízkymi sedlami. Súperi v slávnostnom brnení odení v náprsnom pancieri alebo drôtenej košeli bojujú s veľmi krátkymi kopijami. Je to pekné a podmanivé predstavenie. Ak sa jazdci zrazia, stáva sa, že neraz obaja spadnú na zem. Tu sa teda hneď ukáže, kto pevnejšie sedí v sedle. Pri týchto súbojoch alebo turnajoch víťaz dostáva ako odmenu zlatý jazdecký bič. Kone a sedlá, ktoré sú rovnakej veľkosti, si rytieri ešte pred súbojom vyžrebujú ...*“⁶⁹

Veľkým milovníkom rytierskeho duelu bol aj uhorský kráľ Matej Korvín, ktorý panoval v rokoch 1458 – 1490. Neprehral údajne ani v jednom súboji, čomu sa nemožno veľmi čudovať. Veď kto z poddaných by sa odvážil poraziť kráľa. Už menej známou skutočnosťou je, že v čase uhorsko-českej vojny český kráľ Juraj Poděbradský vyzval kráľa Mateja na súboj, ktorý mal rozhodnúť vzájomné spory, a tým aj vojnu. V liste jeho radcov sa doslova uvádza: „*Také poněvadž k Jeho Milosti kráľovské osobě a životu takú svévolnú mysl ozdvihli jste, ale aby tiemto stavena byla taková záhuba a škoda, chce se Jeho Milost s Vaší Milostí sám a s Vámi samými bití, v podobném mieste mezi vojskami a rovnú braní a v rovném odění. A aby Vaše Milost viec odění na sobě nemieval než tolikéž a takové jako Jeho Milost, leč mně který z Vašich Milostí ráčí mieti, o kteréž se svolíte. Však takto Vaše Milost dobře vie, že Jeho Milost jest obtiežený tělem, a proto aby z Vašich Milostí žádný jeden od druhého nemohl běhati ani utiekati, aby slušné místo připraveno bylo, dobře úzké. A tu, dopustil-li by Pán Buoh na Jeho Milost, že by Vaše Milost Jeho Milost přemohl, učiníte s Jeho Milostí, jak budete ráčiti. Také, pomuož-li Pán Buoh Jeho Milosti kráľovské Vaši Milost přemoci, aby také Jeho Milost učinil s Vaší Milostí, jakž bude ráčiti. A tak také budu moci přestati záhuby a vylévání krve křesťanské.*“⁷⁰ Kráľ Matej listom z 24. júla 1470 síce súboj neodmietol, napokon sa mu však vyhol.⁷¹

Na jar 1494 sa v Levoči zišli predstavitelia jagelovskej dynastie a viacerí významní európski predstavitelia. Historiograf na uhorskom dvore Antonio Bonfini v tejto súvislosti okrem iného zaznamenal: „*Potom za všeobecného veselía usporadúvali veľké hostiny, pompézne hry, v rámci ktorých, okrem iného, Uhri a Česi bojovali kopijami proti Poliakom stáby v ozajst-*

67 DVOŘÁKOVÁ, D.: *Rytier a jeho kráľ*, c. d., s. 705.

68 Tamže, s. 220.

69 Citované podľa nemeckého prekladu, ktorý publikoval ENGEL, Johann Ch. *Geschichte des Ungarischen Reichs*. II. Theil. Wien 1813, s. 379-380. Porovnaj HORÁKOVÁ, Andrea: Stredoveké Uhorsko očami rytiera Bertranda de La Brocquière, In: *Vojenská história*, 18, 2014, č. 2, s. 17-18.

70 ČORNEJ, Petr. *Království dvojího lidu*. České dějiny let 1436–1526 v soudobé korespondenci, Praha 1989, s. 193.

71 Tamže, s. 195-197.

nej bitke. Viacerých urodzených Uhrov, ktorí vynikli hrdinstvom, ako napríklad Juraj z Bátoru a Gabriel, syn pána z Perína, kráľ odmenil honosným darom.“⁷²

Popri uvedených formách kolektívnych a duelových turnajových zápolení a súbojov sú písomne doložené aj rýchlostné preteky na koňoch. Hoci primárne išlo skôr o zábavu či šľachtickú hru v rámci voľného času, preteky prispievali k zvyšovaniu obratnosti a fyzickej zdatnosti, takže ich možno oprávnene považovať za osobitný druh bojového výcviku jazdcov. Svedectvo o jazdeckých pretekoch medzi Čechmi a Chorvátmi z vojska kráľa Mateja podáva český veľmož Petr Holický zo Šternberka. V liste datovanom 16. apríla 1478 v Třebíči žiada svojho švagra Voka Rožmberského, aby mu poslal a zapožičal kobyľu menom Bedeja, lebo – ako píše – „tu okolo mne Charváti leží a hrdě na závody mluví; a již jest jeden kuoň muoj proti nim prohrál.“⁷³ V takýchto jazdeckých pretekoch išlo však nielen o prestíž a slávu, ale aj o nemalé peniaze, lebo stávka na výhru v tomto prípade znela „až do sta zlatých.“⁷⁴ Oblíbenými jazdeckými pretekmi bolo aj napichovanie zavesenej kovovej obruče kopijou v prudkom cvale.

Stredoveké turnaje a hry upevňovali spolupatričnosť rytierskych družín a zvyšovali kolektívnu aj individuálnu bojovosť. Zároveň prispievali k formovaniu rytierskej mentality a jej špecifickej morálky, v ktorej dominoval kult odvahy a hrdinských činov, dodržiavania daného slova, galantnosti a dôstojného správania vôbec.

Na význam ustanovizne dvorských rytierov v Uhorsku, medzi ktorých v širšom ponímaní popri samotných rytieroch (*militēs aulae regis*) patrili aj panoši (*iuvenes*), pážatá (*parvuli*), a aj familári (*familiares*) kráľa i kráľovnej, poukazuje už ich prekvapujúco vysoký počet. Prehľad zostavený na základe najmodernejšej archontologickej príručky,⁷⁵ kde sú na základe listinného doloženia menovite uvedení dvorania rytierskeho stavu v rokoch 1301 – 1457, vyzerá nasledovne:

za kráľa Václava roku 1301 je menovite známy jeden panoš;

za Karola I. možno v rokoch 1311 – 1342 menovite doložiť spolu 67 príslušníkov rytierskeho stavu: 12 rytierov, 44 panošov, 2 familárov a 9 pážat;

za Ľudovíta I., čiže od 16. 7. 1342 do 10. 9. 1382 je po mene známych spolu 233 príslušníkov rytierskeho stavu (z nich 19 pôsobilo na dvore už za Karola I.), a to 143 rytierov, 66 panošov, 20 familárov a 4 pážatá;

Mária v rokoch 1382 – 1395 kreovala 33 príslušníkov rytierskeho stavu, a to 17 rytierov, 14 panošov a 2 familárov, pričom za jej vlády pôsobilo ešte 9 rytierov kreovaných Ľudovítom I.;

Žigmund zdedil 8 rytierov (zhodne po 4 z obdobia vlády Ľudovíta I. a Márie) a 1 familára, pričom sám v rokoch 1387 – 1437 kreoval 252 príslušníkov rytierskeho stavu – 140 rytierov, 53 panošov, 58 familárov a 1 páža;

72 „Hinc publice hilaritatis causa magnifica multa convivia apparatus insignesque ludi editi, in quibus etiam fuit, ut Ungari et Bohemi cum Polonis infestis contra se hastilibus in vere pugne speciem concurrent, ex quibus nobilissimi Ungari aliquot, qui sa strenue gesserant (ut Georgius Bathoreus et Gabriel Perenii filius), magnifica a rege premia retulerunt.“ Dekády uhorských dejín (Decades) 5.4.37, s. 251.

73 Tamže, s. 302. Pozri aj Archiv Český, 9, 1889, s. 233.

74 Tamže.

75 ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológia I.*, Budapest 1996, s. 469-510.

za Albrechta v rokoch 1438 – 1439 sú známi 4 rytieri;

na dvore kráľovnej vdovy Alžbety v rokoch 1440 – 1442 pôsobili 2 rytieri, 1 panoš, 2 familári, čiže spolu 5 príslušníkov rytierskeho stavu;

za Vladislava v rokoch 1440 – 1444 sú známi iba 2 rytieri a jeden familár; z obdobia vlády Ladislava V. Pohrobka sú doložení 8 rytieri.

Treba podotknúť, že uvedené údaje nie sú kompletne ani definitívne, majú teda v mnohom orientačný, pritom však dostatočne výpovedný charakter.

+++

Problematika rytierstva v Uhorsku a jeho zástoja vo vojenstve a v celkovom význame v živote uhorskej stredovekej spoločnosti zatiaľ čaká na svojho spracovateľa. Ide pritom nielen o pôsobenie viacerých rytierskych rádov v Uhorsku, ale aj o rytierov kráľovského dvora, ktorí plnili významné úlohy v politickom živote, správe a administratíve uhorského štátu a za vojny pôsobili ako velitelia (dôstojníci) kráľovského bandéria či vojska.

* Štúdiu ilustrujú obrázky z Manesseho kódexu (Codex Manesse), ktorý vznikol v Zürichu začiatkom 14. storočia a je uložený v Univerzitnej knižnici v Heidelbergu.

Vojenská symbolika v znakov stolíc na Slovensku

LEON SOKOLOVSKÝ

Úvodom

Počas prvých storočí existencie uhorského štátu ovládal panovník jeho územie prostredníctvom organizácie hradských španstiev na čele s funkcionármi, ktorí mu boli podriadení a od neho plne závislí. V dôsledku postupného rozpadu kráľovského patrimonía v 12. a 13. storočí začala táto mocenská sústava strácať svoje pôvodné poslanie. Namiesto nej sa na vidieku postupne presadili samosprávne šľachtické stolice. Najstaršie správy o týchto stolicích pochádzajú z prvej tretiny 13. storočia. Pôvodne vznikali ako združenia pospolitaj, respektíve drobnej a strednej šľachty, ktorá žila v priestore spomínaných hradských španstiev. Tu však ich príslušníci často čelili útlaku zo strany bohatých veľmožov a mali tiež problémy s riešením ďalších otázok právneho charakteru. Výlučné právo súdiť množiace sa záležitosti šľachticov patrilo kráľovi, prípadne ním povereným kráľovským (neskôr krajinským) sudcom. Títo uplatňovali svoju jurisdikciu v prvom stupni na vidieckych súdnych zhromaždeniach, ktoré sa konali v rozličných termínoch a na rozličných miestach kráľovstva.

Po početnom náraste šľachty, a tým aj jej súdnych záležitostí počas 13. storočia však už tento spôsob riešenia jej káz nevyhovoval. Preto sa jednotlivé šľachtické pospolitosti začali naliehavo dožadovať súdnej samostatnosti, na základe ktorej by si mohli niektoré (najmä majetkovo-právne a iné netrestné) záležitosti riešiť vo vlastnej kompetencii, a to pred nimi zvolenými sudcami, ktorí sa označovali ako *judices sevientium regis* (sudcovia služobníkov kráľa), neskôr *judices nobilium* (sudcovia šľachty). Po získaní tohto práva ho potom uplatňovali na svojich súdnych konaniach – súdnych stolicích (*sedes judiciaria*).

Popri súdnych stolicích sa členovia šľachtických pospolitosti stretávali aj na iných zhromaždeniach (*congregationes*). Riešili na nich ostatné záležitosti spoločného záujmu. Na oboch týchto inštitúciách sa postupne a čoraz častejšie zaoberali nielen vlastnými, ale aj vecami verejnoprávneho charakteru tykajúcimi sa obyvateľstva a územia v okruhu ich pôsobnosti. Z toho dôvodu sa slovenské označenie stolica (po latinsky *comitatus*) prenieslo napokon aj na príslušné územie v pôsobnosti týchto šľachtických ustanovizní.

Už od 13. a potom najmä od 14. storočia začali stolice vydávať zo svojej súdnej a úradnej činnosti rozličné dokumenty, ako napríklad rozličné listinné svedectvá, listy a podobne. V súlade s dobovými diplomatickými zvyklosťami tieto písomnosti overovali ich vedúci predstavitelia (spravidla župan alebo podžupan a slúžni), až na zopár výnimiek, svojimi osobnými pečatami.¹

V dôsledku narastania aktivít stolíc počas 15. storočia a prvej polovice 16. storočia v živote Uhorského kráľovstva sa posilnil ich celkový význam natoľko, že v jeho správ-

nych štruktúrach získali nespochybniteľné verejnoprávne postavenie. A práve predchádzajúcim vývojom nadobudnutý charakter stolíc viedol aj k narastajúcej potrebe vytvoriť ich inštitucionálne znaky (erby). Tie sa mali uplatniť predovšetkým na pečatiach umiestňovaných na dokumentoch vydávaných stolicou administratívou.

Rozhodujúcim krokom vedúcim k zavedeniu stolicích znakov a pečatí bol zákonný článok číslo 62, ktorý schválil uhorský snem 12. februára 1550.² Hovorí sa v ňom síce najmä o pečatiach, ale formulár kráľovského privilégia, ktorým malo byť ich používanie stoliciam povolené, má paradoxne charakter erbovej listiny (armálesu).³ A tak všetky listiny, ktorými kráľ Ferdinand I. a jeho nasledovníci udelili každej konkrétnej stolici právo na jej znak, obsahujú jeho heraldický opis (blazón) a farebné zobrazenie (tzv. miniatúru). Niektoré stolice požiadali o udelenie znaku už hneď vo februári 1550, niektoré tak urobili neskôr – v druhej polovici 16. storočia iné až v priebehu 17. storočia. Na tomto mieste treba ešte pripomenúť, že napriek celoštátnej platnosti a účinnosti citovaného zákonného článku sa vyskytli aj stolice, ktoré o takýto armáles kráľa nepožiadali, teda ho ani nedostali (napríklad Gemerská), ale svoj znak si vytvorili svojvoľne a používali ho bez uskutočnenia tohto právneho aktu.⁴

Z obsahového hľadiska sú znaky stolíc používané pred rokom 1918 nielen na Slovensku, ale i v rámci celého Uhorského kráľovstva veľmi rozmanité. Pokým niektoré majú charakter klasických erbov, iné sa im svojou štruktúrou viac-menej podobajú, no sú aj také zobrazenia, ktoré s heraldikou nemajú nič spoločné. Tie sa však vo väčšej miere vyskytovali na územiach mimo našich dnešných hraníc. V symbolike historických stolíc sa objavujú napríklad ľudské postavy, časti ľudského tela, zvieratá a ďalšie živočíchy, nebeské telesá, rastliny, prírodné objekty, mytologické kreatúry, rozličné predmety dennej potreby atď.

Do uvedeného výpočtu patria aj rozličné symboly, ktoré priamo či nepriamo súvisia s vojenstvom. Dajú sa rozdeliť do dvoch hlavných skupín, a to na útočné a obranné, respektíve ochranné. Mohli by sme ich označiť aj ako aktívne, teda používané priamo v boji, a pasívne, tvoriace záštitu proti priamemu útoku. V znakov stolíc používaných od polovice 16. storočia do roku 1918 sa vyskytovali obe z týchto skupín. Do prvej patria predovšetkým tzv. chladné zbrane. Najčastejšie to boli meče, šable, kopije, v menšom počte luky, šípy, ojedinele sekera. Celouhorskou raritou je palná zbraň – spredu nabíjaná, dymiaca (!) pištoľ v erbe stolice Hajdú.⁵

Druhú skupinu daného druhu vojenskej symboliky v znakov stolíc na Slovensku (ale platí to aj pre ostatné územie Uhorského kráľovstva) tvoria najmä hradné brány, veže a múry, ktoré by sa dali považovať za prejav „kolektívneho obranného opevnenia“. Pomerne časté sú tiež znaky súvisiace s individuálnou ochranou bojovníkov. Sú to buď celé postavy ľudí v brnení, alebo niektoré ich časti. Z tohto počtu treba na prvom mieste

1 Podrobne o tejto praxi SOKOLOVSKÝ, Leon. *Pečate a znaky stolíc na Slovensku*. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2010, s. 17-24.

2 SOKOLOVSKÝ, 2010, ref. 1, s. 237.

3 SOKOLOVSKÝ, 2010, ref. 1, s. 238.

4 Bližšie o celej tejto problematike SOKOLOVSKÝ, 2010, ref. 1, s. 34-36.

5 HOPPÁL, Dezső. *A történelmi Magyarország vármegyéinek címerei*. Budapest : Cartographia, 2001, s. 60-61. CSÁKY, Imre. *A Magyar királyság vármegyéinek címerei a XVIII-XIX. században*. Budapest : Corvina, 1995, s. 100-101.

uviesť opancierované ramená. Niektoré z nich držia v ruke meč prípadne šablu, čím sa v takomto „dvojsymbole“ spája do jedného celku ich súbežná útočná aj ochranná funkcia. Do skupiny obranných symbolov patria potom ešte štíty, ktoré sa objavujú spravidla ako výstroj obrneného bojovníka.

Hoci vojenská symbolika v znakoch uhorských, a teda (z dnešného územného pohľadu) aj slovenských stolíc predstavuje len jednu z ich obsahových (predmetových) častí, jej relatívne početný výskyt nie je zanedbateľný a má svoje pochopiteľné vysvetlenie. To spočíva v skutočnosti, že v podstate jedinou povinnosťou uhorskej šľachty voči kráľovi a štátu, ktorá bola zakotvená už v Zlatej bule Ondreja II. z roku 1222, bolo nastúpiť do boja (*insurekcia*) na obranu kráľovstva. Od 14. storočia prevzali organizovanie výkonu tejto služby pre svojich príslušníkov (prevažne drobných a stredne bohatých šľachticov) stolice. V rámci svojich samosprávnych kompetencií zostavovali osobitné vojenské oddiely – tzv. stoličné bandéria. Tie potom pod vlastným velením nastupovali do kráľovského vojenského tábora a plnili úlohy určené panovníkom alebo ním poverenými zástupcami (veliteľmi).

Činnosť a tým aj význam stoličných bandérií sa výrazne zvýšili od polovice 16. storočia v dôsledku osmansko-tureckého nebezpečenstva. Priamo s ním súviseli časté bojové strety na osmansko-habsburskom pomedzí, značnou súčasťou ktorého bolo aj územie dnešného (najmä južného) Slovenska. Tieto vojenské aktivity sa viditeľným spôsobom zákonite prejavili i v tvorbe stoličných znakov, ktorá (ako sme to už uviedli) sa začala rozvíjať práve od roku 1550.⁶ Bolo preto celkom samozrejmé, že viaceré stolice premietli túto svoju každodennú realitu v podobe vojenskej symboliky aj do ich novovytváraných znakov (erbov). Súčasne však podotýkame, že nie všetky vojenské symboly v znakoch stolíc mali tento pôvod. V niektorých prípadoch spočíval ich výber a prijatie v iných príčinách. V nasledujúcom prehľade poukážeme na jednotlivé prípady konkrétne.

Gemerská stolica

V obrazovej kompozícii prvej pečate Gemerskej stolice pochádzajúcej z druhej polovice 16. storočia dominuje hradná veža, ktorá stojí na vrchu, a na nej je umiestnený orol. Na neskorších pečatiach sa orol dostal zo štítu do klenotu erbu tejto stolice a hradná veža sa upravila do podoby hradnej brány. Tento symbol sa do znaku stolice preniesol pravdepodobne z erbu rodu Tornaljaiovcov (*Tornallyay*), z ktorého pochádzali viacerí jeho príslušníci, pôsobiaci ako jej vedúci funkcionári.

Hradná veža, respektíve hradná brána ako hlavná figúra v znaku Gemerskej stolice je vo vojenskej symbolike stolíc na území Slovenska celkom ojedinelá. Z celouhorskeho hľadiska sa však opevnenia tohto typu objavujú častejšie, a to konkrétne v šiestich ďalších stoliciach.⁷

6 Doslova v masovej miere sa udeľovanie erbov s vojenskou tematikou (obrnené ramená, meče, šable, na nich nastoknuté hlavy Turkov a pod.) prejavilo v armálesoch vydávaných panovníkmi uhorským šľachticom aj počas 17. storočia.

7 Ide o stolice: Aradská, Baraňanská, Veľkokuklovská, Sibinská, Železná, Vesprímska. Podľa CSÁKY, 1995, ref. 5, s. 79-156.

Znak na pečati Gemerskej stolice z 2. pol. 16. stor.
Foto: Igor Graus⁸

Znak na pečati Gemerskej stolice z roku 1695⁹

Znak na pečati Gemerskej stolice z roku 1790¹⁰

Hontianska stolica

Hlavným symbolom v znaku Hontianskej stolice bolo mečom ozbrojené obrnené rameno, sprevádzané v horných rohoch štítu hviezdou a mesiacom, niekedy len samotnou hviezdou. Táto výtvarná kompozícia patrí v rámci slovenskej aj celouhorskej stoličnej heraldickej tvorby medzi relatívne najjednoduchšie, a tým i „najčistejšie“ a z formálneho hľadiska má klasický erbový charakter.

Samostatná kombinácia meča a obrneného ramena bola v znakoch stolíc na Slovensku aj v Uhorsku pomerne zriedkavá.¹¹ V prípade Hontianskej stolice možno predpokladať, že pri jeho navrhovaní a následnom schválení kráľom, si ho presadila hontianska stoličná šľachta ako prejav významu svojej spoločnej vojenskej a obrannej úlohy.

Znak na pečati Hontianskej stolice z 2. pol. 16. stor.¹²

Znak na pečati Hontianskej stolice z 1. pol. 17. stor.¹³

Znak na pečati Hontianskej stolice odlačený pečatidlom z roku 1790¹⁴

8 Štátny archív Banská Bystrica, fond Gemerská župa I (ďalej: ŠA BB, GeŽ-I), šk.6, 1624, č. 4 (17. 6. 1624).

9 ŠA BB, GeŽ-I, šk. 29, 1700, b. č. (21. 5. 1700).

10 Štátny archív Žilina v Bytči, fond Oravská župa (ďalej: ŠA BY, OrŽ), šk. 213, 1792, fasc. 74, č. 23 (16. 3. 1792).

11 Nachádza sa iba v znaku Trojstolice (*Háromszék*) a v erbe Turčianskej stolice z roku 1709. CSÁKY, 1995, ref. 5, s. 102. Do určitej miery možno k nim ešte priradiť znak Hajdúšskej stolice, aj keď meč sa v ňom stvárňoval skôr ako šabla. HOPPÁL, 2001, ref. 5, s. 61.

12 Slovenský národný archív, Bratislava, fond Ústredný pálfiovský archív (ďalej: SNA, ÚPA), šk. 5, /Arm.1, Lad. 3, fasc. 5, Nr. 4 (6. 9. 1589).

13 Prímási Levéltár, Esztergom (ďalej: PLE), fond Archivum saeculare, Classis X, zv. 26, s. 412. (2.12.1655).

14 Štátny archív Nitra v Ivanke pri Nitre, fond Tekovská župa (ďalej: ŠA NR, TeŽ), šk. 511, 1832, fasc. 7, č. 669 (26. 3. 1832).

Komárňanská stolica

Znak Komárňanskej stolice sa svojím dynamickým charakterom líši od prevažnej väčšiny znakov uhorských stolíc, ktoré sú vo svojej podstate statické, čiže len zobrazujú jednotlivé symboly ako také, a to buď jednotlivo alebo v rozličných kombináciách. Zo stolíc na území Slovenska mala znak s podobným akčným prejavom už iba Nitrianska.¹⁵ Komárňanská stoličná pospolitosť vložila do štítu svojho erbu scénu, v ktorej muž v brnení a ozbrojený mečom, respektíve šablou zápasí s medveďom. Medveď tu zrejme predstavuje akéhokoľvek nepriateľa.

Pokým toto zviera na najstaršej známej pečati z druhej polovice 16. storočia svojou veľkosťou a mohutnosťou prevyšuje obrnenca, na mladších znakoch zo 17. až 19. storočia je už veľkostný pomer danej dvojice obrátený. Niekedy sa medveď svojimi rozmermi podobá skôr na väčšieho psa. Tieto úpravy možno považovať za prejav úsilia o zdôrazňovanie významu ozbrojenca vnímaného ako symbol vojenského významu samotnej stolice.

Znak na pečati Komárňanskej stolice z roku 1589¹⁶

Znak na pečati Komárňanskej stolice z roku 1625¹⁷

Drevená plastika znaku Komárňanskej stolice nad vstupom do jej niekdajšieho sídla v Komárne (19. stor.)

Liptovská stolica

Liptovská stolica patrila medzi tie, ktoré už v roku 1550 požiadali kráľa Ferdinanda I. o vydanie listiny, na základe ktorej začala následne používať svoj erb. V jeho prvom variante sa však ešte žiadne znamenie z oblasti vojenskej symboliky nenachádza. Situácia sa zmenila až v roku 1649, keď Ferdinand III. vydal pre túto stolicu v poradí druhý armáles. Výslovním (okrem iného) povolil úpravu liptovského stoličného znaku tak, že orol v klenote mal už šípom prestrelenú hrud. Ďalší armáles prijala stolica od Leopolda I. v roku 1680. Podľa jeho znenia aj obrazovej miniatúry sa šípom prestrelený orol dostal aj do štítu jej upraveného erbu. Takéto doplnenie figurálnej kompozície znaku Liptovskej stolice vychádzalo zrejme priamo z požiadavky jej vtedajšieho župana Juraja Ilešháziho (*Illésházy*).¹⁸ Orol so šípom prestrelenou hrudou je totiž hlavným symbolom v erbe rodu Ilešháziovcov, príslušníci ktorého boli v rokoch 1582 až 1838 dedičnými liptovskými županmi.¹⁹

15 Píseme o ňom nižšie.

16 SNA, ÚPA, šk. 5, Arm. 1, Lad.3, fasc.5, Nr. 3b (26. 9. 1589).

17 PLE, Archivum saeculare, Acta radicalia, Classis X, fasc. 49, s. 366 (10. 12. 1680).

18 SOKOLOVSKÝ, 2010, ref. 1, s. 84.

19 FALLENBÜCHL, Zoltán. *Magyarország fõispánjai 1526 - 1848*. Budapest : Argumentum kiadó, 1994, s. 84.

Ako vidno aj na zachovanom pečatidle Liptovskej stolice z roku 1680, šípom prestrelený orol na štíte, aj v klenote jej erbu, sa odvtedy skutočne používal, a to nielen v administratíve, ale i ostatnej praxi. Relatívne tenký rozmer šípu v pomere k ostatným znameniam v kompozícii tohto znaku (orol, strom, koruna, vlk, ďalší orol z profilu) však spôsobil, že na niektorých dobových zobrazeniach je až takmer neviditeľný. No jeho prítomnosť celkom zreteľne dokazuje aj miniatúra v poslednom armálese stolice z roku 1837.

Miniatúra erbu Liptovskej stolice z 29. 5. 1649²⁰

Znak na typáriu Liptovskej stolice z roku 1680²¹

Miniatúra erbu Liptovskej stolice zo 16. 3. 1837²²

Nitrianska stolica

Pokým v komárňanskom stoličnom znaku zápasí ozbrojenec s medveďom, v erbe Nitrianskej stolice sa odohráva boj medzi dvoma ľuďmi. Konkrétne ide o sv. Ladislava víťaziaceho nad Kumánom. Je to variant scény z tzv. svätoladislavskej legendy.²³ Celý dynamický dej je umiestnený v poli štítu. Kráľ v brnení so štítom, na ktorom je uhorský štátny znak, sa bojovou sekerou zaháňa na Kumána ležiaceho pri jeho nohách, ktorý je vyzbrojený lukom a šípom.

Prevzatie tohto výjavu do nitrianskeho stoličného erbu malo zrejme niekoľko príčin. Spája sa v ňom symbolika vojenskej úlohy šľachty pri obrane Uhorského kráľovstva s postavou svätca, ktorý zároveň predstavuje cirkevný (kresťanský) motív. Je dosť pravdepodobné, že na jeho prijatí sa mohol svojím vplyvom podieľať aj niektorý z nitrianskych biskupov, ktorým v tejto stolici dlhodobo patrila i županská hodnosť.²⁴

20 ŠA BY, fond Liptovská župa (ďalej: ŠABY, LŽ), Kongregačné písomnosti, inv. č. 3.

21 Liptovské múzeum v Ružomberku, evid. č. 82085.

22 ŠA BY, LŽ, Kongregačné písomnosti, inv. č. 5.

23 Jadrom tejto legendy je boj sv. Ladislava s Kumánom, ktorý uniesol dievčinu Ladivu a jej oslobodene. Výjavy z nej sa vyskytujú na freskách niektorých gotických kostolov (napríklad Bijacovce, Kraskovo, Rimavská Baňa, Rimavské Brezovo, Veľká Lomnica). DVOŘÁKOVÁ, Vlasta - KRÁSA, Josef - STEJSKAL, Karel. *Stredoveká nástenná malba na Slovensku*. Praha - Bratislava : Odeon - Tatran, 1978, s. 74-54, 109, 137, 163. Obrazová časť č. 23, 85, 119.

24 FALLENBÜCHL, 1994, ref. 19, s. 88-89.

Znak Nitrianskej stolice na pečati podľa pečatidla z roku 1606²⁵

Znak Nitrianskej stolice na pečati z roku 1838²⁶

Znak Nitrianskej stolice nad vstupom do jej niekdajšieho sídla v Nitre (1874–1908)

Foto: Ladislav Čisárik, ml.²⁷

Novohradská stolica

Prvý znak získala Novohradská stolica erbom listinou udelenou Ferdinandom I. v roku 1551.²⁸ Obsahoval stojacu postavu rytiera v brnení ozbrojeného vztýčeným mečom. Na základe širších súvislostí a podľa známeho pečatidla zachovaného z roku 1655 vieme, že v uvedenom roku došlo k vydaniu ďalšieho armálesu pre túto stolicu, a to Leopoldom I. Spomínaný erb bol v nej doplnený o štít po boku postavy obrnenca a na ňom zobrazený uhorský štátny znak (v štiepenom poli tzv. arpádovské brvná a dvojkríž na trojvrší).²⁹

Mečom ozbrojený muž v brnení bezpochyby aj v tomto prípade vyjadroval vojenské aktivity príslušníkov danej šľachtickej pospolitosti. Pridaním štítu so štátnym znakom do jeho pôvodnej figurálnej kompozície chceli zrejme predstavitelia Novohradskej stolice zdôrazniť jej významný podiel na obrane kráľovstva, ktorá bola práve v polovici 17. storočia, s ohľadom na časté osmanko-turecké útoky, veľmi aktuálna. No a potom, prakticky až do konca existencie Rakúsko-Uhorska v roku 1918, nebol na zmenu takto upraveného znaku dôvod.

Znak na pečati Novohradskej stolice podľa pečatidla z roku 1553

Foto: Igor Graus³⁰

Znak na pečati Novohradskej stolice podľa pečatidla z roku 1655³¹

Znak na pečatidle Novohradskej stolice z roku 1813³²

25 PLE, Archivum saeculare, Acta radicalia, Classis X, fasc. 49, s. 307 (27. 8. 1680).

26 ŠA BY, OrŽ, šk. 164, 1847, fasc. 152, č. 22 (13. 7. 1847).

27 Na štíte sv. Ladislava sa nachádzal pôvodne uhorský štátny znak, ktorý bol pravdepodobne v prvej polovici 20. storočia vymenený za slovenský dvojkríž na trojvrší.

28 SOKOLOVSKÝ, 2010, ref. 1, s. 103.

29 SOKOLOVSKÝ, 2010, ref. 1, s. 104-105.

30 ŠA BB, GeŽ-I, šk. 6, 1643, fol.74 (29. 6. 1643).

31 ŠA BB, GeŽ-I, šk. 13, 1666, bez č., (26. 5. 1666).

32 Magyar Nemzeti múzeum, Budapest, inv. č. 31/1851.4.

Ostrihomská stolica

Ako je evidentné, správnym centrom historickej Ostrihomskej stolice, ktorej približne polovica leží na území dnešného Slovenska, bol Ostrihom. Sídlil tu arcibiskup a zároveň uhorský primas, ktorý bol súčasne z titulu svojej funkcie dedičným županom tejto stolice. Zo svojej pozície ovplyvňoval jej činnosť, vrátane podoby jej znaku. A to až do takej miery, že niektorí preláti v takomto postavení vkladali do stoličných pečatí počas svojej vlády pod opakujúcu sa postavu biskupa aj symboly z ich osobných, respektíve rodových erbov. Túto prax dokázateľne uplatňovali minimálne počas 17. storočia. Zásadná zmena v uvedenom smere nastala až v roku 1711, keď ostrihomská stoličná pospolitosť rázne prišlo k používaniu svojho stáleho a nemenného znaku.³³

S akými – možno pre niekoho – prekvapením, pre iného celkom samozrejme, sa novým symbolom Ostrihomskej stolice stal patrón Ostrihomskej arcidiecézy sv. Vojtech, viac známy pod birmovným menom sv. Adalbert. Zobrazovali ho ako biskupa v sede, pričom v pravej ruke má tri kopije, v ľavej biskupskú berlu.

Spomínané tri kopije sa viažu na legendu o tomto svätcovi. Podľa nej pražský biskup sv. Adalbert, ktorý podporoval šírenie kresťanstva v Uhorsku a, okrem iného, pokrstil aj neskoršieho prvého uhorského kráľa sv. Štefana, odišiel ako misionár k pohanským Prusom do Pomoranska, kde bol v roku 997 zavraždený. S týmto zločinom sa ako jeden z viacerých atribútov pri jeho zobrazovaní spája zväzok kopijí.³⁴ Symbolizuje zrejme zbraň, ktorými ho útočníci pripravili o život.

Znak na pečati Ostrihomskej stolice podľa pečatidla z roku 1711³⁵

Znak na pečati Ostrihomskej stolice podľa pečatidla z roku 1836³⁶

Znak Ostrihomskej stolice na priečelí jej niekdajšieho sídla v Ostrihome

Tekovská stolica

Znak Tekovskej stolice sa počas jeho aktívneho používania zásadne nemenil. Svedčia o tom tri erbové listiny (armálesy) z rokov 1552 od Ferdinanda I., 1668 od Leopolda I. a 1846 od Ferdinanda V. Jedným z jeho hlavných symbolov (popri troch kostoloch a pravošíknom brvne, ktoré sa považuje za „ilustráciu“ rieky Hron), bol meč prechádzajúci cez otvorenú listovú

33 SOKOLOVSKÝ, 2010, ref. 1, s. 118-119.

34 SACHS, Hannelore – BADSTÜBNER, Ernst – NEUMANN, Helga. *Christliche Ikonographie in Stichworten*. 3. vyd. Leipzig : Koehler & Amelang, 1988, s. 17; ATTWATER, Donald. *Slovník svatých*. Vimperk – Rudná u Prahy : Papyrus – Jeva, 1993, s. 362 a 389.

35 Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, Esztergom, Fond: Esztergom vármegye, Documenta rationum perceptoralium comitatus Strigioniensis anni militaris 1748/1749.

36 ŠA NR, TeŽ, šk. 594, 1841, fasc. 2, č. 653 (2. 3. 1841).

korunu. Pozoruhodnou výnimkou je len znak tejto stolice zachovaný na jej pravdepodobne prvej pečati (a teda typáriu) z polovice 16 storočia. Na nej ako na jedinej tento meč chýba.³⁷

Otázkou je, čo meč v zostave ostatných figúr v znaku Tekovskej stolice symbolizoval. Po zvážení viacerých možností sme prišli k záveru, že kombinácia dvoch prelínajúcich sa znamení – meča a koruny predstavuje kráľovské vlastníctvo dvoch banských miest ležiacich na území tejto stolice.³⁸ Nedá sa samozrejme vylúčiť, že ďalší výskum tohto problému prinesie aj inú interpretáciu. Samotný fakt, že súčasťou znaku Tekovskej stolice bol aj meč, ostane však nemenný.

Znak Tekovskej stolice na miniatúre armálesu z roku 1552

Foto: Boris Zábrazný³⁹

Znak Tekovskej stolice na miniatúre armálesu z roku 1668

Foto: Boris Zábrazný⁴⁰

Znak Tekovskej stolice na miniatúre armálesu z roku 1846

Foto: Boris Zábrazný⁴¹

Trenčianska stolica

Trenčianska stolica získala svoj prvý armáles od Ferdinanda I. už 12. februára 1550, prakticky v čase vydania spomínaného zákonného článku 62/1550. Na miniatúre tejto listiny nevidno a ani v texte sa však nespomína žiadne znamenie súvisiace s vojenskou symbolikou. Nachádza sa tam len jeleň opierajúci sa o skalné bralo, na ktorom sa týči strom.⁴² K úprave erbu tejto stolice došlo o jedno storočie neskôr, keď v poradí druhý armáles pre ňu vydal 10. augusta 1650 Ferdinand III. Znak na ňom bol už upravený tak, že na štíte s pôvodnou konfiguráciou pribudol srdcový štítok s orlom prestreleným cez hrud' šípom.⁴³ Podobne, ako sme už uviedli v prípade liptovského stoličného znaku, aj v Trenčianskej stolici pôsobili v hodnosti dedičných županov od konca 16. do začiatku 19. storočia Ilešháziovci.⁴⁴ V tomto prípade presadil znamenie z ich rodového erbu, teda šípom prestreleného orla, do štítu trenčianskeho stoličného znaku Gabriel Ilešházi.⁴⁵

37 SOKOLOVSKÝ, 2010, ref. 1, s. 153.

38 SOKOLOVSKÝ, 2010, ref. 1, s. 152-153.

39 ŠA NR, TeŽ, Kongregačné písomnosti, Župné armálne listiny, Ferdinand I. (12. 2. 1552).

40 ŠA NR, TeŽ, Kongregačné písomnosti, Župné armálne listiny, Leopold I. (17. 7. 1668).

41 ŠA NR, TeŽ, Kongregačné písomnosti, Župné armálne listiny, Ferdinand V. (13. 8. 1846).

42 ŠA BY, fond Trenčianska župa I (ďalej: TrŽ-I), Zbierka listín, sign. L2, č. 60 (12. 2. 1550); Viac o osudoch tohto armálesu SOKOLOVSKÝ, Leon. Stratené armálesy Turčianskej a Trenčianskej stolice. In *Genealogicko-heraldický hlas*. 1 – 2, 2014, s. 7-9.

43 ŠA BY, TrŽ-I, Zbierka listín, šk. 4, č. 107-108 (Overený odpis z 1. 10. 1786.).

44 FALLENBÜCHL, 1994, ref. 19, s. 103.

45 SOKOLOVSKÝ, 2010, ref. 1, s. 164.

O uplatnení uvedenej úpravy znaku Trenčianskej stolice v administratívnej a určite aj ostatnej praxi svedčia po roku 1650 zachované pečatidlá a nimi odtlačené pečate. V tejto podobe sa opísaný znak ustálil a bez podstatnejších zmien používal až do začiatku 20. storočia. No šíp v ňom (podobne ako v prípade erbu Liptovskej stolice), vzhľadom k jeho tenkosti a malej veľkosti, vizuálne často zanikal, alebo sa ani vôbec nezobrazoval.⁴⁶

Znak Trenčianskej stolice na pečatidle z polovice 17. storočia⁴⁷

Znak Trenčianskej stolice na miniatúre armálesu Ferdinanda V. z roku 1837⁴⁸

Znak Trenčianskej stolice na pečiatke slúžneho Púchovského okresu⁴⁹

Turčianska stolica

Znak Turčianskej stolice prešiel zo všetkých stoličných znakov na Slovensku i v celom Uhorsku najpohutejším vývojom. Jej prvý armáles vydal Ferdinand I. dňa 1. novembra 1557.⁵⁰ No vzhľadom na to, že neobsahuje žiadnu figúru z oblasti vojenskej symboliky, netýka sa našej témy.⁵¹ Tento erb bol však spolu s ďalšími symbolmi Turčianskej stolice „oficiálne“ zničený prívržencami Františka II. Rákociho na tzv. onódskom sneme v roku 1707 ako súčasť krvavej pomsty voči jej vyslancom a celej šľachtickej pospolitosti za údajnú zradu.⁵²

Náprava dôsledkov uvedenej udalosti nastala po zmene vojensko-politickej situácie v Uhorskom kráľovstve roku 1709. Dňa 27. septembra toho roku vydal kráľ Jozef I. pre Turčiansku stolicu druhé erbové privilegium.⁵³ Z jeho obsahu a neskorších sfragistických či ďalších zachovaných prameňov vyplýva, že ním udelený nový turčiansky stoličný znak bol úplne iný, než ten pôvodný. Vznikol ako „heraldická konštrukcia“ pozostávajúca z vybraných znamení niekoľkých erbov popredných turčianskych rodov.⁵⁴

Tak na štíte, ako aj v klenote toho nového turčianskeho stoličného erbu sa v dôsledku uvedenej zmeny objavili (popri iných)⁵⁵ aj dva symboly vojenského charakteru. V pravom

46 Príkladom pre takúto situáciu je kresba trenčianskeho stoličného znaku v diele SZEGEDI, Johannes. *Cerographia Hungariae, seu notitia de insignibus, et sigillis regni Mariano-aspostolici*. Tyrnaviae, 1734, Tab. III Sigilla comitatum, č. XXIX.

47 Trenčianske múzeum v Trenčíne, Historická zbierka, sign. H 1155.

48 ŠA BY, TrŽ-I, Zbierka listín, šk. 5, č. 113 (6. 4. 1837).

49 Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest (ďalej: MNL-OL) fond V5 Altenburger pecsétgyűjtemény, doboz 1, tétel 54.

50 SOKOLOVSKÝ, 2014, ref. 42, s. 3-7 (edícia armálesu v Prílohe na s. 10-12).

51 Nachádza sa na ňom obrazová kompozícia symbolov rieky, vlka, raka, koruny, slnka a mesiaca.

52 SOKOLOVSKÝ, 2010, ref. 1, s. 176.

53 Originál tejto listiny sa nezachoval, ale jeho odpis sa nachádza v tzv. kráľovských knihách (MNL-OL, Budapest), fond A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, zv. 28, č. 164, s. 331-335.

54 Konkrétne ide o rody Révaiovcov, Rakovských a Okoličaniovcov.

55 Rak, polmesiac, hviezda, srdcový štítok a na ňom z otvorenej koruny vyrastajúci vlk držiaci tri ruže.

hornom rohu štiepeného štítu vyrastá z otvorenej listovej koruny obrnená postava muža držiaceho v pravej ruke vztýčený meč, v ľavej palmovú ratolesť.⁵⁶ Ľavú stranu štítu zaberá na trojvrší položené obrnené rameno držiace šabľu s nastoknutou hlavou Turka.⁵⁷ Tieto symboly, tak ako aj celý v poradí druhý erb Turčianskej stolice sa potom udržali v používaní bezo zmeny ako jej znak prakticky až do konca rakúsko-uhorskej monarchie v roku 1918.

Znak Turčianskej stolice na pečati podľa pečatidla z roku 1711/1712⁵⁸

Znak Turčianskej stolice v kresbe z roku 1734⁵⁹

Užská stolica

Posledný z preberaných znakov patrí niekdajšej Užskej stolici, ktorej západná časť o veľkosti niečo menej ako jedna tretina, leží dnes na krajnom východe Slovenska. Presnú dobu vzniku jej znaku sa zatiaľ nepodarilo určiť. No podľa zachovaných prameňov sa tak zrejme stalo niekedy medzi rokmi 1550 a 1571.⁶⁰ Jeho pravdepodobne najstaršiu podobu predstavujú pečate zachované na písomnostiach z rokov 1591 až 1775, respektíve 1786.⁶¹

Figurálne zobrazenie na týchto, ale aj na ďalších (novších) užských stoličných pečatiach je pomerne jednoduché. V hornej polovici štítu vyrastá z koruny do panciera odetá postava s korunou na hlave, so zväzkom obilných klasov v pravej a strapcom hrozna v ľavej ruke. V dolnej časti sú dve heraldické brvná.⁶² Napriek tomu sa jeho interpretácie v prácach heraldikov, ktorí sa ním zaoberali, rôznia.

Károly Tagányi videl v spomínanej postave obrneného korunovaného rytiera s obilnými klasmi v oboch rukách. S týmto pohľadom sa stotožnil aj Imre Csáky. No Dezső Hoppál ju označil ako obrnenú pannu.⁶³ Pre účel našej štúdie je však dôležité, že ani jeden z citovaných heraldikov nepochybnil pri opisovaní erbu Užskej stolice minimálne fakt, že postava (v tomto prípade jedno či mužská alebo ženská) je stvárnená v tzv. rytierskom brnení. A teda prislúcha do rámca vojenskej (presnejšie ochrannej) symboliky.

Znak na pečati Užskej stolice podľa pečatidla z 2. pol. 16. stor.⁶⁴

Kresba znaku Užskej stolice z roku 1734⁶⁵

Znak na pečati Užskej stolice podľa pečatidla z roku 1837⁶⁶

Záver

Z 19 historických stolíc,⁶⁷ ktoré patria k územia dnešného Slovenska buď vcelku alebo určitými časťami, malo 11 vo svojich znakoch znamenia súvisiace s vojenskou symbolikou, čo je viac ako polovica. Z konkrétnych preskúmaných symbolov sa najčastejšie, a to až päťkrát, vyskytovali postavy v brnení (Komárňanská, Nitrianska, Novohradská, Turčianska, Užská), trikrát šíp (Nitrianska, Liptovská, Trenčianska), dvakrát mečom, respektíve šabľou obrnené rameno (Hontianska, Komárňanská) a tiež štíty (Nitrianska, Novohradská), po jednom raze obranné opevnenie (Gemerská), samotný meč (Tekovská), luk (Nitrianska) a zväzok troch kopijí (Ostrihomská). Aj z tohto hľadiska je zrejme, že vojenské aktivity (minimálne od polovice 16. do polovice 19. storočia) do značnej miery ovplyvňovali život šľachty, a tým aj jej poddaného i ostatného obyvateľstva obývajúceho stolice na Slovensku.

56 Táto figúra korení v erbe Rakovských.

57 Predobraz tohto znamenia pochádza z erbu Okoličaniovcov.

58 ŠABY, fond Turčianske župa, šk. 34, 1728, č. 25 (30. 4. 1728).

59 SZEGEDI, 1734, ref. 46, Tab. III Sigilla comitatum, č. XXX.

60 SOKOLOVSKÝ, 2010, ref. 1, s. 187.

61 SOKOLOVSKÝ, 2010, ref. 1, s. 188, pozn. 888.

62 Hrozno v ľavej ruke rozpoznal a kreslenou ilustráciou dokumentoval aj SZEGEDI, 1734, ref. 46, s. 159, Tab. III Sigilla comitatum, č. XXXII.

63 TAGÁNYI, *Magyarország címertára*. Budapest : Altenburger, G. és Rumbold, B., 1880, s. 37; CSÁKY, 1995, ref. 5, s. 141; HOPPÁL, 2001, ref. 5, s. 140-141.

64 MNL-OL, fond A 27 Cancellaria Hungarica, Litterae comitatum, C. Ungvariensis, No: 307/1703 (27. 8. 1703).

65 SZEGEDI, 1734, ref. 46, Tab. III Sigilla comitatum, č. XXXII.

66 Štátny archív Košice, fond Abovská župa, šk. 511, Súdne písomnosti, 1842, č. 2754 (13. 9. 1842).

67 Nerátame medzi ne v tomto zmysle priestorovo ale aj historicky zanedbateľné územia Mošonskej a Rábskej stolice v Zadunajsku, ktoré sa stali súčasťou Slovenska až od roku 1947.

Vedomosti uhorských stolíc od Mateja Bela a Nitrianska stolica

LUKÁŠ DANKO

Matej Bel nepochybne patril k najväčším vedeckým kapacitám súdobého Uhorska. Bol polyhistorom, pedagógom, encyklopedistom, evanjelickým kazateľom a priekopníkom modernej vedy i zakladateľom vlastivedy v Uhorsku. Jeho prínos možno postrehnúť predovšetkým vo vedeckej oblasti, no netreba zabúdať ani na pedagogickú a cirkevnú oblasť, do ktorých prispel taktiež nemalou mierou. Počas svojho života napísal množstvo prínosných prác, avšak jedna z nich výrazne prevyšovala nad ostatnými. Je to monumentálne vedecké dielo *Notitia Hungariae Novae Historico-geographica (Historicko-zemepisné vedomosti o súvekom Uhorsku)* alebo skrátene *Vedomosti*.

Latinský termín *Notitia* je gramaticky v singulári (jednotnom čísle), preto sa prekladal ako znalosť alebo vedomosť. Slovo však neoznačuje iba jednotlivý poznatok, ale aj ich celý súbor. Keďže podoba jednotného čísla nevyjadruje encyklopedickú povahu Belovho diela, slovenský filológ Daniel Škoviera, navrhol titul prekladať ako *Historické a zemepisné vedomosti o novom Uhorsku*.¹

V podrobných a ucelených historických a geografických opisoch Matej Bel systematicky predstavil všetkých 48 stolíc súvekeho Uhorska. Tlačou však vyšlo iba 12, ostatné zostali len v rukopise.²

V súvislosti s plánovaným veľkým vlastivedným projektom *Posol starého a nového Uhorska (Prodrumus)*, bola od cisára Karola VI. prisľúbená každoročná finančná podpora vo výške 400 zlatých. Panovník nechal vyplatiť túto podporu iba raz. Postupom času bolo zrejme, že projekt vlastivedného charakteru je nerealizovateľný. Výskumná činnosť nedosiahla takú úroveň, aby bolo prácu možné uskutočniť. Hlavnými nedostatkami boli chýbajúca literatúra, publikované pramene i inštitucionálna základňa. Dostatočný nebol ani počet vedeckých osobností, ktoré by dokázali celoplošne zbierať pramene a údaje k dejinám a geografii celého územia Uhorska (heuristický výskum).³

Od pôvodného projektu sa upustilo, a tak sa počítalo s menším, ktorý by našiel taktiež podporu u cisára. To sa podarilo za pomoci príhovoru Pia Nicolu Garelliho, ktorý bol cisárovým osobným lekárom a prefektom Dvorskej knižnice. Panovník prisľúbil, že bude podporovať vydávanie jednotlivých zväzkov a prikázal stoliciam, aby Belovi vychádzali v ústrety. Platilo to i pre kartografa Samuela Mikovíniho, ktorý mal vyhotoviť k opisom mapy.⁴

Pri posudzovaní *Vedomostí* ako prameňa treba brať do úvahy, že bolo nemožné fyzicky, ale aj z daného stavu uhorskej vedy (histórie, geografie a prírodných vied), aby Bel ako jediný

človek spracoval komplexný historicko-geografický výskum všetkých stolíc. Kvalita i úroveň informácií o jednotlivých stolicách závisela od toho, akých mal spolupracovníkov a informátorov.⁵

Spracovanie diela si od samého začiatku vyžadovalo systematický heuristický výskum minulosti a súčasnosti Uhorska. Bolo potrebné zbierať listiny, rukopisy starých kníh a celkového podkladového materiálu. Už od roku 1718 začal svojim najstarším žiakom a najbližším spolupracovníkom zadávať dotazník na základe Parschitiovho *Opisu Uhorska*, aby podľa neho spracovali popisy vlastných stolíc. V dotazníku mali byť obsiahnuté údaje o hraniciach stolice, obyvateľoch, počte okresov stolice, počte miest a mestečiek, zoznam vrchov, rieky, šľachtické rody i zoznam županov.⁶

Belovi okrem žiakov pri výskumoch a pri získavaní podkladov pomáhali vzdelaní protestantskí šľachtici a evanjelickí vzdelanci z radov učiteľov i farárov, prevažne zo slovenského územia. Napríklad učiteľ a farár J. Buchholtz z Kežmarku informoval, že sa podľa jeho dotazníka rozbehla práca na opisoch Spišskej a Liptovskej stolice. Medzi jeho verných spolupracovníkov patrili jeho žiaci J. Matolai a J. Tomka-Sásy. Matolai spracoval Komárňanskú a Bratislavskú stolicu, Tomka-Sásy Rábsku stolicu. Ďalšími spolupracovníkmi, ktorí dodávali dokumenty a literatúru boli: P. Rádai, A. Rajčáni, J. Záborský, E. Davidus, S. Sékeli, S. Seremlei, S. Mayo-od, J. Bahil, M. Peyrl, J. Bahil, J. A. Raymann, F. Török, J. F. Richter a J. Revický.⁷ V *Poslovi* z roku 1723 boli uvedení najstarší spolupracovníci. Bol to lekár a Belov švagor Andrej Hermann, lekár Otto Moller, rektor kežmarského gymnázia Juraj Bohuš, matematik Pavol Krai, Štefan Berzeviccia, kartograf Samuel Mikovíni. Posledný z menovaných vytvoril mapy a veduty niektorých miest a hradov (Bratislava, Modra, Budín, Červený Kameň a iné).⁸

Približne koncom druhého desaťročia sa museli zozbierané podklady upravovať a spracovávať. Bel musel podklady najskôr prepísať a zatriediť do jednotlivých celkov. Niekde musel informácie opraviť, text štylisticky zjednotiť a začleniť do danej štruktúry, ktorá bola rovnaká aj pri ostatných opisoch. Práce napredovali aj počas 30-tych rokov, pretože bolo potrebné opisy stále dopĺňať o nové alebo upravené informácie.⁹

Bel pôvodne plánoval vydať sedem zväzkov, no nakoniec sa mu podarilo vydať iba štyri. V prvom zväzku je spracovaná Bratislavská stolica spoločne s Bratislavou ako hlavným mestom (1735). Druhý obsahuje dokončenie Bratislavskej stolice spolu s Turčianskou, Zvolenskou a Liptovskou (1736). Tretí zväzok v sebe zahŕňa opisy Peštianskej, Pilišskej a Šolstskej stolice (1737). Posledný zväzok, ktorý bol vydaný v roku 1742 obsahuje Novohradskú, Tekovskú, Nitriansku a Hontiansku stolicu. V piatom zväzku mala byť spracovaná Gemerská, Šarišská, Zemplínska a Abovská. Šiesty zväzok by potom obsahoval Komárňanskú, Ostrihomskú, Oravskú a Trenčiansku.¹⁰

1 KIANIČKA HAAS, Daniel et al. Matej Bel – Dejiny mesta Kremnice. Kremnica : NBS – Múzeum mincí a medailí, 2018, s. 22-23.

2 TIBENSKÝ, Ján. Miesto Mateja Bela vo vývoji slovenskej vedy, myslenia a kultúry. In DRDOŠ, Ján (ed.). *Matej Bel – slovenský geograf*. Bratislava : VEDA, 1984, s. 28.

3 KIANIČKA HAAS, D. *Matej Bel*, c. d., s. 23.

4 KIANIČKA HAAS, D. *Matej Bel*, c. d., s. 23.

5 TIBENSKÝ, Ján. O práci, koncepcii, štruktúre a osudoch Belových Notícií. In TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Matej Bel: doba, život, dielo*. Bratislava : VEDA, 1987, s. 218.

6 PRIKRYL, Lubomír Viliam. Matej Bel a geografia. In BEL, Matej. *O osudoch zemepisu od najstarších čias*. Prel.: NOVACKÁ, Mária. Martin : Osveta, 1984, s. 65.

7 BEL, Matej. *Oravská stolica*. Prel.: MINÁRIK, Jozef. Liptovský Mikuláš : Transcius, 2001, s. 12-13.

8 KIANIČKA HAAS, D. *Matej Bel*, c. d., s. 25-26.

9 TURÓCI, Martin. Život a dielo Mateja Bela. In TURÓCI, Martin – NAGY, Imrich (eds.). *Matej Bel – Trenčianska stolica*. Čadca : Kysucké múzeum, 2013, s. 23.

10 BEL, M. *Oravská*, c. d., s. 12.

I napriek podpore cisára a kráľa Karola VI. (1711 – 1740) práce na *Vedomostiach* spre-vádzali ťažkosti a komplikácie. Hneď na začiatku vznikla situácia, ktorá mohla byť pre celé dielo osudná. Bel bol krivo obvinený zo špionáže pre cudziu mocnosť a vlastizradu. Celé obvinenie vzniklo kvôli distribúcii dotazníkov a terénnych výskumov, pri ktorých sa vyho-tovovali rozličné topografické náčrty. Záležitosť sa dostala až na kráľovský dvor. Kráľovská kancelária na základe obvinenia pozastavila ďalší výskum.¹¹ Bel sa ako vzdelaný človek do-kázal obhájiť a očistiť svoje meno od podozrení. Celú záležitosť vysvetlil cisárovi. V októbri 1730 vydal *Najponíženejšie vyhlásenie*, ktoré adresoval cisárovi a odpovedal na 6 hlavných bodov, čím zároveň vyvrátil obvinenia na svoju adresu. Jeho Veličenstvu ozrejmil motívy a ciele výskumu, v ktorom uviedol lásku k vlasti.¹² Karol VI. ho nielen zbavil obvinení, ale dokonca prikázal, aby mu v ďalšom výskume nikto nekládol prekážky do cesty. Celý projekt finančne podporil vo výške 600 zlatých.¹³

Spomínané obvinenie z vlastizrady nebolo jediným problémom, s ktorým sa musel au-tor vysporiadať. Nebolo ničím neobvyklým, že ťažkosti privodili i samotní spolupracovníci. Napríklad, ak niektorý z nich prisľúbil svoje príspevky a nedodal ich načas, poprípade ich nedodal vôbec. Napriek týmto komplikáciám dokázal dielo vďaka svojmu veľkému odhod-laniu nakoniec úspešne dokončiť.¹⁴

Azda rovnako náročné ako dielo napísať, bolo po finančnej stránke aj dielo vydať. Ani v tomto prípade nebolo vždy všetko podľa autorových plánov a predstáv. Boli to najmä od-mietavé postoje stolíc pri neskoršom vydaní diela. Uhorská kráľovská kancelária musela na príkaz cisára zaslať rukopis pred vydaním príslušnej stoličnej vrchnosti. Tá ho mala následne posúdiť, preštudovať a s prípadnými pripomienkami zaslať autorovi. Stoličná šľachta nebola nadšená z diela a pristupovala k nemu so značnou nevoľou. Nie celkom správne pochopený vedecký zámer k dielu zaujali aj magistráty niektorých miest. Šľachta i magistráty odmietali pod rozličnými zámienkami plniť nariadenia kráľovskej kancelárie. Zrejme ne jeden šľachtic sa obával, že informácie obsiahnuté vo *Vedomostiach* by mohli narušiť jeho majetkové pome-ry. Znepokojenie vyplývalo pravdepodobne z toho, že opisy šľachtických majetkov by mohli poslúžiť k zavádzaniu nových daní či poplatkov.¹⁵

Všetky zväzky, ktoré boli podporené dvorom vydal viedenský kníhkupec Pavol Straub. Knihy tlačil a vyhotovil typograf Johann Peter van Ghelen v Amsterdame. Zväzky boli re-prezentačnou prácou viazané v jemnej koži so zlatorezom a rozsahom cez 600 strán. Bel v roku 1735 osobne odovzdal cisárovi na slávnostnej audiencii prvý zväzok. Ďalšie dva zväz-ky vyšli po sebe. Jeden v roku 1736 a druhý v 1737.¹⁶ Štvrtý zväzok mal pôvodne vyjsť v roku 1738. Po intervencii vplyvných ľudí na viedenskom dvore, sa cisár nakoniec rozhodol vydanie podporiť sumou 3 100 zlatých ročne. Karol VI. zomrel 20. októbra 1740 a vydanie sa opäť oddialilo. Po nástupe jeho dcéry, Márie Terézie, na trón sa rozpútala vojna o rakúske

11 TURÓCI, M. *Život*, c. d., s. 23.

12 TIBENSKÝ, Ján. Veľký vlastivedný projekt Mateja Bela a jeho snahy o organizovanie vedeckého života v Uhorsku. In TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Matej Bel: doba, život, dielo*. Bratislava : VEDA, 1987, s. 160.

13 TURÓCI, Martin. Život a dielo Mateja Bela. In BEL, Matej: *Liptovská stolica*. KORDOŠ, Jozef – TURÓCI, Martin (eds.). Prel.: KORDOŠ, Jozef. Čadca : Kysucké múzeum, 2014, 35.

14 TURÓCI, M. *Život*, c. d., s. 24.

15 TURÓCI, M. *Život*, c. d., s. 37.

16 TIBENSKÝ, J. *O práci*, c. d., s. 222.

dedičstvo. To predstavovalo pre vydávanie ďalších častí novú komplikáciu. Štvrtý zväzok obsahujúci opisy preddunajských stolíc Novohrad, Tekov, Nitra, Hont a Malohont vyšiel v roku 1742.¹⁷ Pre zlý zdravotný stav ho nemohol panovníčke predstaviť osobne. Požiadal baróna Bertensteina, aby odovzdal list, v ktorom ju prosil, aby prevzala záštitu nad publiko-vaním zvyšných troch zväzkov.¹⁸

Z obsahového hľadiska sú *Vedomosti* zamerané predovšetkým historicky, pričom pozor-nosť je venovaná v menšej miere aj prírodným pomerom danej stolice. Priblížené sú vrchy, pohoria, vodná sieť, lesy, bane, minerálne pramene, taktiež aj všetky prírodné zaujímavosti, ktoré sa nachádzali na území opisovaného územia. Dozvedieť sa dá aj o národnostných po-meroch obyvateľstva, zvykoch, obyčajoch, odievaní a mnohých iných poznatkoch zo života vtedajšieho ľudu. Je dôležité spomenúť, že mnoho informácií z tohto diela na nenachádza v žiadnom inom prameni, a preto sú *Vedomosti* unikátnym historickým prameňom s neza-stupiteľnou výpovednou hodnotou.¹⁹

Osnova vydaných i všetkých nevydaných *Vedomostí* jednotlivých stolíc je jednotná. Delí sa na dve hlavné časti, a to na všeobecnú (generálna) a špeciálnu (osobitná). Všeobecná časť (*pars generalis*) sa skladá z dvoch kapitol (oddielov). Na začiatku sa nachádza predho-vor (*proemium*). Oddiel prírodovedný (*membrum physicum*) obsahuje niekoľko paragrafov, v ktorých sa hovorí o názve stolice, o ohraničení jej územia, o úrodnosti, vrchoch, rastlin-stve, živočíšstve a nerastoch, riečnej sieti, jaskyniach, charaktere (čistota) riečnych tokov, kúpeľoch, žriedlach a kyselkách. Druhý oddiel, spoločenskovedný (*membrum politicum*) sa skladá z paragrafov, ktoré sa zaoberajú obyvateľmi územia, charakterom ľudových vrstiev, zamestnaním a mravmi. Samostatný paragraf obsahuje informácie o županoch, podžupa-noch, o erbe stolice, panstvách a najvýznamnejších rodinách v stolici.²⁰

Špeciálna časť (*pars specialis*) sa člení podľa slúžnovských okresov na oddiele (*membrum*) a tie sa delia ešte na state (*sectio*). Prvá stať sa väčšinou venuje príslušným hradom a mesteč-kám. Druhá sa zase zaoberá dedinami príslušného okresu. Pri popise stolice sa spomína azda každá dedina. Tie v priemere obsahujú 3 až 4 riadkovú charakteristiku.²¹

Nitrianska stolica v 1. polovici 18. storočia

Nitrianska stolica patrila svojím územím k najväčším stoliciam na území historického Uhor-ska, no zároveň mala aj najneprírodzenejší tvar. Roztiahnuté územie pripomínalo ypsilon, pričom sa odhadovalo, že územie malo v 16. až 19. storočí rozlohu približne 6 655 km². Hra-nice stolice sa ustálili v 16. storočí a ostali nezmenené až do polovice 19. storočia. Na severe ich tvorili pohorie Považský Inovec a Javorina, na severovýchode Strážovské vrchy. Západné hranice tvorila rieka Morava, juhozápadné Myjava, Blava a Váh. Východ ohraničovala rieka Žitava a pohoria Tríbeč, Vtáčnik a Žiar. Južný výbežok sa tiahol až do okolia Nových Zám-

17 KIANIČKA HAAS, D. *Matej Bel*, c. d., s. 28.

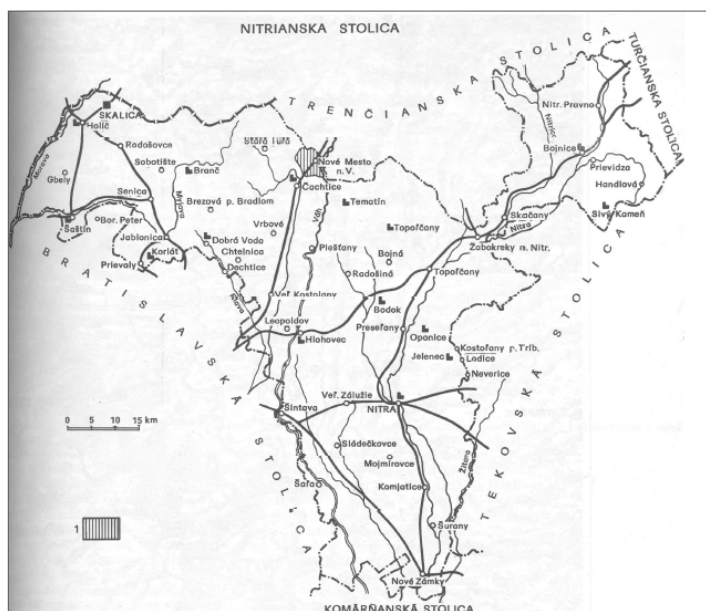
18 KIANIČKA HAAS, D. *Matej Bel*, c. d., s. 29.

19 TURÓCI, Martin. Život a dielo Mateja Bela. In BEL, Matej. *Tekovská stolica*. TURÓCI, Martin (ed.). Prel.: KORDOŠ, Jozef. Čadca : Kysucké múzeum, 2019, s. 61.

20 BEL, Matej. *Nitrianska stolica*. Martin : Osveta, 1989, s. 8.

21 TIBENSKÝ, Ján. *Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela*. Bratislava : Tatran, 1984, s. 158.

kov a bol ohraničený riekami Váh a Žitava.²² Nitrianska stolica susedila s viacerými stolicami, a to Bratislavskou, Trenčianskou, Turčianskou, Tekovskou a Komárňanskou stolicou.

Nitrianska stolica

Zdroj: ŽUDEĽ, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1984, s. 81.

Z geografického hľadiska územie stolice vyplňali Podunajská nížina, Myjavská pahorkatina, Chvojnická pahorkatina a výbežok Borskej nížiny, Biele Karpaty, Hornonitrianska kotlina a tiež vyššie spomínané pohoria.²³ Riečna sieť bola bohato zastúpená, ovplyvnená najmä rozložením a tvarom pohorí a nížin. Hlavné zastúpenie mali rieky Váh, Nitra, Morava, Myjava, Blava a Žitava. Rieky dosahovali značný prietok na jar. V lete bol odtok malý, pričom to bolo zapríčinené najmä silným odparovaním vody. Pri niektorých riekach na dolnom toku, najmä pri Váhu, bol tok hadovito prehýbaný s oblúkovitými zákrutami (meandrmi).²⁴

Územie sa už od stredoveku delilo na štyri slúžnovské okresy a na ich čele stáli slúžni. V latinčine sa pre ne používal termín *processus*. Spočiatku nemali svoje názvy, jednoducho sa ešte na začiatku 17. storočia nazývali podľa mena a priezviska príslušného slúžneho, podobne ako v iných stolicach. V rokoch 1576 – 1608 sa označovali ako *Prvý*, *Druhý*, *Tretí* a *Štvrtý* slúžnovský okres. Prvým bol neskoršie pomenovaný Novomestský, druhým Bojnický, tretím Obdokovský a štvrtým Nitriansky slúžnovský okres. Niesli názvy podľa svojich sídiel, čo bolo omnoho racionálnejšie. Novomestský (*Processus Vágujheliensis*) sa v polovici 17. storočia rozdelil. Novoutvorený sa nazýval podľa svojho strediska Skalický (*Processus Szakolczensis*). Bolo to predovšetkým z toho dôvodu, že jeden slúžny nedokázal spravovať tak

rozľahlé územie. Tým sa celkový počet navýšil zo štyroch na päť.²⁵

Ústredný zaberá južné časti až po oblasť Nových Zámok, Hlohovca a Dolných Lefantoviec. Nazýval sa podľa stoličného mesta Nitry ako *Processus Nitriensis*. Obdokovský (*Processus Bodokiensis*) sa rozprestieral na Strednej Nitre. Pomenovaný bol podľa sídla Horné Obdokovce. Najmenej prirodzený tvar mal Bojnický (*Processus Bajmociensis*). Vo *Vedomostiach* Mateja Bela sa uvádza aj názov Senický, čo nasvedčovalo, že ešte v prvej polovici 18. storočia nemal stále centrum. Celé územie stolice bolo v minulosti rozdelené na dva geografické celky, konkrétne na Predvážie a Závažie. V kongregačných zápisniciach sa objavovali pod menami *Cisvagum* a *Transvagum*. Do Predvážia patrili Novomestský, neskôr vzniknutý Skalický a do Závažia patrili Nitriansky, Bojnický a Obdokovský slúžnovský okres. Rozdelenie stolice na 5 okresov sa ponechalo počas celého 18. storočia. Neskôr sa Nitriansky, najmä pre svoju ľudnatosť, rozdelil na Hornonitriansky a Dolnonitriansky.²⁶

Počas novoveku si výsadné postavenie miest a mestečiek udržali, napríklad Bojnice, Čachtice, Hlohovec, Holíč, Chtelnica, Nitra, Nové Mesto nad Váhom, Prievidza, Šintava i Vrbové. Zo stredovekých dedín sa na mestečká pretvorili, napríklad Piešťany a Dobrá Voda. Negatívny vplyv na vývoj sídiel mali turecké nájazdy, pričom mnoho dedín bolo vypálených. Aj vplyvom stavovských povstaní osídlenie upadlo. Podľa krajinského súpisu z roku 1720 mala stolica 454 sídiel. Úpadok bol zaznamenaný vo všetkých častiach stolice okrem Myjavskej pahorkatiny, ktorá bola intenzívne osídľovaná. Mestečkami sa opäť stali Sobotište, Komjatice a Nitrianska Blatnica.

Z obilnín sa tu pestovali najmä pšenica a raž, taktiež bolo rozšírené vinohradníctvo. V oblasti Čavoja sa nachádzali bane na striebro, zlato a olovenú rudu. V roku 1736 vznikla kartúnka v Šaštíne, ktorú založil manžel Márie Terézie, František Lotrinský. Bola najväčšou manufaktúrou na našom území. Druhou bola manufaktúra v Holíči, ktorá sa zaoberala majolikou a porcelánom. Významnými strediskami trhu boli, napríklad Nové Zámky, Nové Mesto nad Váhom, Nitra i Skalica. Obyvateľstvo na Záhorí (Holíč, Čáry, Chropov) navštevovalo trhy i na Morave.²⁷

Nitrianska stolica vo *Vedomostiach* Mateja Bela

Nie je známe, kedy presne Bel pracoval na opise Nitrianskej stolice a ani, kto boli jeho spolupracovníci. Pri mestečku Holíč sa však zmieta o istom zaslúžilom občanovi (zomrel v roku 1729), ktorý v čase písania diela ešte žil. Z toho teda vyplýva, že na opise sa pracovalo v roku 1729 a skôr. Prvý variant bol začiatkom 30. rokov 18. storočia predložený Kráľovskej miestodržiteľskej rade. Tá následne odoslala rukopis Nitrianskej stolici na schválenie.²⁸ Šľachta zaujala k *Vedomostiam* jeden z najtvrdších postojov. Pod rozličnými zámienkami odmietala Belovi rukopis vrátiť. Stoličným funkcionárom sa napríklad nepáčilo používanie slovenských geografických názvov. Išlo samozrejme o účelové argumenty. S posudzovaním

22 KERESTEŠ, Peter. *Lexikón erbov šľachty na Slovensku*. Bratislava: Hajko & Hajková, 2010, s. xviii.

23 ŽUDEĽ, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1948, s. 80.

24 LUKNIŠ, Michal – PLEŠNÍK, Pavol. *Nížiny, kotliny a pohoria Slovenska*. Bratislava: Osveta, 1961, s. 20-21.

25 KERESTEŠ, P. *Lexikón*, c. d., s. xviii-xix.

26 KERESTEŠ, P. *Lexikón*, c. d., s. xix.

27 ŽUDEĽ, J. *Stolice*, c. d., s. 86.

28 ZEMENE, R. Marián. Belov opis Nitrianskej stolice. In: TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Matej Bel: doba, život, dielo*. Bratislava: VEDA, 1987, s. 328.

rukopisu sa začala stoličná vrchnosť zaoberať v roku 1733.²⁹ Proces sa tiahol viac ako dva roky a z toho dôvodu požiadal Bel o urýchlenie posudku. Dňa 11. júla 1735 bola urgencia prerokovaná nitrianskou šľachtou na stoličnom zhromaždení a zaslala miestodržiteľstvu odpoveď. V nej znelo, že opis obsahuje množstvo chýb, ktoré bude ľahšie opraviť a doplniť ako písať nové dielo.³⁰ Opis Nitrianskej stolice však nevyšiel v druhom zväzku, ako sa pôvodne plánovalo. Vydaný bol až o niekoľko rokov neskôr vo štvrtom zväzku, kde Bel pôvodne plánoval zaradiť opisy Trenčianskej a Oravskej stolice. Kvôli protestom šľachty musel od zámeru ustúpiť, a preto zostali iba v rukopise.³¹

Pripomienky posudzovateľov k spracovanému textu boli spísané na štrnástich listoch veľkého formátu. Z asi 200 pripomienok v posudku sa približne polovica týkala nesprávnych údajov, najmä lokalít, ktoré nepatrili do územia stolice, ale autor ich tam omylom zaradil. Bez väčších výhrad boli pripomienky prijaté, neskôr sa už vo vytlačenej verzii vyznačené chyby neobjavovali. Na rukopise sa pracovalo aj naďalej. Drobné doplnky sa objavovali aj po roku 1739. Zmieňuje sa o morovej epidémii pri Nitre a Hlohovci, ktorá bola v tomto roku. Od odovzdania po tlač, teda uplynulo viac ako desať rokov.³²

Bel rozdelil historicko-zemepisný opis Nitrianskej stolice tak ako pri ostatných, na všeobecný a zvláštny (špeciálny). Všeobecný diel obsahuje oddiel prírodovedný (*membrum prius physicum*), ktorý zahŕňa 12 paragrafov. Tie obsahujú informácie o poľnohospodárstve, geografii, pohoriach, kúpeľoch, ťažbe nerastov i riekach. Z prírodných pomerov stoja za zmienku informácie o vrchu Zobor. Okrem chvály zoborského vína sa zmieňuje o nevidanej čistote a priehľadnosti vzduchu. Výhľad bol kedysi vraj až taký, že umožňoval dovidieť do susedných stolíc. Dnešných ekológov by určite nadchol údaj pri rieke Livine (pri Krušoviciach), v ktorej sa vtedy nachádzalo veľké množstvo úhorov a rakov.³³ Autor v diele značnú pozornosť upriamil aj na vodné toky, konkrétne opísal 9 riek a 6 menších tokov. Vodné toky nerozdělil podľa povodí (Váhu, Nitry a Moravy), ale usporiadal ich podľa vlastného kritéria, najmä podľa veľkosti toku i hospodárskeho významu. Z opisov rieky Váh (*Vagus*) možno zistiť, kde daná rieka pramení, cez ktoré stolice, dediny a mestá preteká. Autor nezabúda ani na vodné živočíšstvo, konkrétne ryby. Tie sa všetky nachádzali aj v iných stolicích, okrem jedného cudzieho druhu v blízkosti Dunaja, ktorým boli jesetery.³⁴ Pri termálnych prameňoch spomína kúpele v Piešťanoch a Bojniciach.

V paragrafe o poľnohospodárstve sa zmieňuje o pestovaní šafranu. O tomto korení je možné sa detailnejšie dočítať pri opise Dolných Vesteníc. Je tam podrobne spomenutý celý proces pestovania od sadenice až po zber. V minulosti to bol artikel, s ktorým sa obchodovalo po celej habsburskej ríši. Nitrianski šafraníci tak boli rovnako povestní ako napríklad turčianski olejári.³⁵ Posledný dvanásť paragraf obsahuje nerastné bohatstvo stolice. Z neho sa dozvedáme, že veľké zásoby bielej a červenej hlinky sa nachádzali v obci Banka.

29 TURÓCI, M. *Život*, c. d., s. 38.

30 ZEMENE, R. M. *Belov*, c. d., s. 328.

31 TURÓCI, M. *Život*, c. d., s. 67.

32 ZEMENE, R. M. *Belov*, c. d., s. 329.

33 ZEMENE, R. M. *Belov*, c. d., s. 330.

34 RÁCOVÁ, Katarína. Vodné toky Nitrianskej stolice v Belových *Vedomostiach*. In *Studia Historica Nitriensia*, 2017, roč. 21, č. 1, s. 193-194.

35 TIBENSKÝ, Ján. *Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela*. Bratislava: Tatran, 1984, s. 186.

Okrem toho, tu bol aj veľmi výnosný kameňolom, z ktorého vyťaženy kameň vychvalovali architekti. Žily sa okrem Banky nachádzali aj v Sobotišti.³⁶

V druhom oddiele spoločenskovednom (*membrum posterius politicum*) sa v šiestich paragrafoch venuje obyvateľstvu, presnejšie národnostiam, zamestnaniam, zvykom i významným šľachtickým rodinám. Po spomenutí Markomanov, Kvádov a Avarov, Bel prechádza na maďarské, slovenské a nemecké obyvateľstvo. Podobnosť reči Slovákov s moravskou češtinou pripisuje najmä vplyvu husitov, bratříkov a exulantov. U Nemcov vyzdvihuje vlastnosti ako pracovitosť, u Slovákov veselosť a znášateľnosť. Obyvateľstvo sa venovalo najmä poľnohospodárstvu, pastierstvu, vinohradníctvu a remeslám. Medzi strediská remesiel podľa neho patrilo Sobotište, kde boli obuvníci a hrnčiari, Skalica (súkenníci), Prievidza (čizmári), Myjava (garbiari a obuvníci).³⁷

Rozsah opisov jednotlivých sídel je odlišný, mení sa predovšetkým podľa dôležitosti, významu a dostupnosti informácií. Mestečká poväčšine bývajú spracované na niekoľko odsekov alebo strán. Platí to predovšetkým pre mestečká Nitra, Skalica alebo Nové Zámky. Pri obciach je text výrazne kratší, najčastejšie pozostáva v priemere z 3 – 4 riadkovej charakteristiky. Nie je ničím výnimočným, že pri niektorých je uvedený iba názov, ktorý už bližšie neobsahuje žiaden text. Autor najčastejšie čerpal z diel iných autorov: Bacco, Bombardi, Bonfini, Ferrari, Ortel, Reva, Roger, Thuróczi, Istvánffy, Warger, Trajan a mnoho iných.³⁸

Špeciálny diel Nitrianskej stolice začína opisom mesta a hradu Nitra na 19 stranách. Autor sa podrobnejšie zaoberá dejinami mesta, ale nezabúda i na cirkevné inštitúcie sídliače v ňom. V texte je zahrnutý zoznam nitrianskych biskupov, informácie o nitrianskej katedrále, dejiny hradu a mesta až po ukončenie stavovských povstaní. Taktiež spomína domy členov sídelnej kapituly, Zoborský kláštor benediktínov v 11. – 15. storočí. Miestne obyvateľstvo bolo pokladané podľa reči a zvykov za Maďarov. Autor pokračuje charakteristikou ďalších mestečiek a 99 obcí.³⁹

Druhá časť špeciálneho dielu sa venuje Bojnickému slúžnovskému okresu. Zahŕňa v sebe dejiny hradu mestečka a kúpeľov Bojnice. Autor pokračuje ďalšími mestečkami: Prievidzou, Nitrianskym Pravnom, Žabokrekami a Skačanmi. Hovorí sa tu o 91 obciach.

Predmetom tretej je Obdokovský, kde začína opisom Obdokovského hradu, pokračuje tromi mestečkami (Topoľčany, Bojná a Radošina). Počtom sídel je najväčší, zahŕňa 101 obcí. Pri mestečku Radošina autor detailnejšie opísal miestny kaštieľ.⁴⁰

Štvrtá časť špeciálneho dielu je venovaná Novomestskému slúžnovskému okresu (*Procesus Ujhelyiensis*). Pozostáva z 82 obcí, hradov (Dobrá Voda, Tematín, Čachtice, Hlohovec). Obširnejší opis majú mestečká Nové Mesto nad Váhom, Piešťany, Čachtice, Hlohovec. Vo Vrbovom a Chtelnici spomína tunajších remeselníkov a ich cechy. Pri viac ako polovici obcí je uvedený iba názov.⁴¹

36 CHRASTINA, Peter. Nerudné suroviny Nitrianskej stolice pohľadom Mateja Bela. In *Studia Historica Nitriensia*, 2019, roč. 23, č. 1, s. 35.

37 ZEMENE, R. M. *Belov*, c. d., s. 331.

38 ZEMENE, R. M. *Belov*, c. d., s. 331.

39 ZEMENE, R. M. *Belov*, c. d., s. 331.

40 ZEMENE, R. M. *Belov*, c. d., s. 335.

41 ZEMENE, R. M. *Belov*, c. d., s. 335-336.

Päťicu okresov zakončuje Skalický. Okrem kráľovského mesta Skalica, siedmich mestiečiek, piatich hradov sa hovorí aj o 40 obciach. Tie sú na rozdiel od predchádzajúcich zaradené do štyroch panstiev. Sú to panstvá Branč, Holíč, Šaštín a Korlátka, piatou skupinou sú dediny, ktoré patrili zemanom.⁴²

V 4. zväzku *Vedomostí* sú pripojené aj mapy stolíc od Samuela Mikovíniho spracované astronomickou metódou.

Mapa S. Mikovíniho vo *Vedomostiach Nitrianskej stolice*

Zdroj: http://147.213.131.4:85/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB__LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_LYC_B_VIII_FOL_2ZZIN0ES01R.htm

42 ZEMENE, R. M. *Belov*, c. d., s. 336.

Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v kontexte modernizácie na sklonku monarchie a medzi dvoma svetovými vojnami

KATARÍNA MINÁRIKOVÁ

Medzivojnové obdobie neprineslo pre obyvateľstvo na Slovensku práve najjednoduchšie momenty života. Ľudia sa spamätávali z dôsledkov prvej svetovej vojny a už v polovici 30. rokov 20. storočia sa opäť začali nacvičovať letecké popluchy, kupovať plynové masky, upisovať štátne pôžičky na obranu krajiny. A tak sa v priebehu dvoch desaťročí obava o bezpečnosť radikálne zmenila. Život na našom území bol po roku 1918 poznamenaný už viac ako polstoročím modernizácie, ktorá ho približovala k vtedajšiemu civilizačnému vzorcu západnej Európe. Dovtedy sme boli súčasťou uhorskej spoločnosti, ktorá síce nebola obrazom úplnej stagnácie, no znamenala kontrast zaostávania niektorých oblastí života oproti dynamickému vývoju iných spoločností, čo postupne viedlo k jej rozpadu. Modernizačná etapa nám tu zanechala nielen materiálnu základňu v podobe železníc, ciest, výrobných objektov, budov, meliorácií, ale aj sústavy zákonov, inštitúcií, úradov, vzdelávacieho systému, ktoré postupne vytvorili rámec pre fungovanie kapitalizmu.¹

Uhorsko sa vedelo oveľa lepšie vyrovnáť s hmotnými civilizačnými výtobkami ako s demokratickými štruktúrami a v ich rámci predovšetkým s národnostnou otázkou.² Skúsenosť vojny zasiahla veľmi intenzívne a osobne celú spoločnosť.³ Všade bol rozšírený pocit straty tradičných istôt, obavy z neistej budúcnosti, objavovali sa prejavy stavovských a triednych rozdielov zoči-voči proklamovanej jednote vlastencov, nacionálne rozpory ovplyvňovali politickú kultúru v podobe silnejúceho radikalizmu a netrpezlivosti. Jeden zo základných prvkov vojny, brutalita, sa nezastavila iba na frontovej línii, za bránou kasární ani podpísaním prímeria. Na jednej strane prevládali zveličené nádeje, na strane druhej to bol zase strach, čo sa mohlo podľa situácie veľmi rýchlo vymeniť. Otrás spôsobený vojnou a z neho vyvolaný nový politický systém, politická kultúra, spoločenské hodnoty a konvencie boli akoby urýchľovačom modernizácie.⁴

Medzivojnové obdobie je charakteristické aj tým, že v jeho závere sa prejavili aj gene-

1 Táto etapa trvala dosť dlhú dobu na to, aby zasiahla celú krajinu a spoločnosť, aj keď na rôznom stupni a rôznym spôsobom. Nielen krajina, ale aj ľudia, ich vzťahy a postoje k ostatnému svetu i každodennej konvenčnej realite sa nachádzali zatiaľ len v počiatočnom štádiu prechodu. LIPTÁK, Lubomír. *Život na Slovensku v medzivojnovom období*. In BYSTRICKÝ, Valerián. *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : Veda, 2004, s. 463.

2 Celá uhorská spoločnosť síce dávala verejne najavo snahu otvárať sa navonok k impulzom rozvinutého sveta, avšak nedokázala prekonať svoju vnútornú uzavretosť v prospech konzervatívnych síl, ktoré sa v istom historickom okamihu zmenili na reakčné. Uhorsko sa nedokázalo vyrovnáť s prvou vážnou skúškou, ktorú predstavovala masová a ničivá vojna. Práve po etape modernizácie je prvá svetová vojna ďalším časovým riadiacim východiskom medzivojnového obdobia. LIPTÁK, L. *Život na Slovensku*, c. d., s. 463.

3 U mužskej populácie išlo o priame zázitky a traumy z frontov, u obyvateľstva v zázemí o problémy spôsobené odchodom živelov, nedostatkom a hladom. Tamže, s. 464.

4 LIPTÁK, L. *Život na Slovensku*, c. d., s. 464.

račné postoje poprevratových, čiže po roku 1918 vychovávaných a socializovaných generácií. Ďalšou črtou tohto obdobia bolo, že mnohé dôsledky väčšej otvorenosti československej spoločnosti oproti uhorskej, vo vzťahu k inováciám a vonkajším vplyvom, sa mohli prejavovať často ešte iba ako náznak, prísľub, nie ako určujúci faktor. Medzi dôležité priestorové faktory patrili zmeny geopolitického postavenia Slovenska, zmena regionálnych vzťahov vnútri Slovenska a pretrvávajúce, posuny v tradičnej relácii mesto – dedina. Postupne sa vymedzili hranice Slovenska a jeho vlastný priestor, s problémami integrácie, vzťahov centra vidieka, osvojenia a plošného rozšírenia dovtedy iba pre malú časť spoločnosti bežných národných symbolov, identifikačných rituálov a mýtov.⁵

Modernizácia znamenala aj znižovanie rozdielov medzi dedinami a mestami, ktoré boli v minulých storočiach omnoho väčšie. Iniciátorom zmien a sprostredkovateľom spomínaných impulzov zo sveta boli práve mestá. V porovnaní s takmer homogénnymi dedinami sa v mestách prejavovalo pestré kultúrne, konfesijné a sociálne rozvrstvenie spoločnosti. Charakteristické pre slovenské mestá bolo, že neexistovali bez významnej etnickej a konfesijných menšiny, ich štruktúra sa líšila percentuálnym pomerom Slovákov, Nemcov, Maďarov, Židov a v niektorých prípadoch aj východných Slovanov. Po roku 1918 došlo k zmenám, keďže sa rozšírila tradičná škála etník o Čechov. Táto zmena bola rovnako radikálna, ako výrazné zvýšenie počtu Židov, ktorí sa prisťahovali v druhej polovici 19. storočia. Pomerne stabilné boli reálne majetkové a triedne rozdiely.

Náročnejšie na čas a náklady boli premeny v oblasti bývania. Urbanizácia Slovenska prebiehala v porovnaní s inými európskymi krajinami pomaly, čo pretrvávalo až do konca 20. storočia.⁶ V tomto období stále pokračoval trend vybavovania miest základnou infraštruktúrou, ktorý sa rozbehol od konca 19. storočia. Politický režim neoplýval až do takej miery na tempo a spôsob realizácie investícií do infraštruktúry sídel, ako majetkové pomery jednotlivých miest, iniciatívne a podnikavosť zástupcov miest.⁷

Čo sa týka bytovej situácie v mestách, tá bola už pred prvou svetovou vojnou dosť napätá. Navonok bolo vidieť honosné fasády budov na námestiach a hlavných uliciach, kde sa

5 Vznik Československa znamenal aj presuny vo váhe referenčných vzorov, najmä oslabenie Budapešti a Viedne a posilnenie, pred vojnou okrajovej, Prahy. Praha sa stala postupne pre Slovensko filtrom a sprostredkovateľom impulzov z dobových svetových metropol. Keďže sa zmenila ekonomická a politická moc Slovenska zo smeru sever – juh na východ – západ, ovplyvnilo to aj vzťahy, postavenie a charakter jednotlivých regiónov Slovenska, z čoho plynuli výhody najmä pre západné časti. Z bývalých dynamických oblastí stredu sa stali teraz stagnujúce časti. Šance na odstránenie zaostávania východu, prejavene už pred rokom 1918, sa rapídne znížili. Geopolitika významne vplývala na rozsah, tempo i dôsledky ekonomiky a politiky regiónov, ktoré už neboli také izolované. Tamže, s. 464.

6 V roku 1921 malo iba 15 sídiel viac ako 10 000 obyvateľov, z toho iba dve viac ako 20 000 obyvateľov, a to Bratislava a Košice. Počet miest nad 10 000 obyvateľov vzrástol do roku 1930 na 23 a tesne nad 20 000 mali ďalšie štyri mestá – Nitra, Nové Zámky, Trnava a Prešov. Pri pohľade na spôsob života nie je veľkosť obcí vždy rozhodujúca. Veľké dediny často presahovali počtom obyvateľov malé mestá s rozvinutou mestskou ekonomikou, výstavosťou aj kultúrnym prostredím. Pozri tamže, s. 468.

7 Síce uskutočnenie určitých predstáv znamenalo stále len víziu budúcnosti, no už teraz sa mesto vnímalo ako niečo, k čomu by mal patriť vodovod, kanalizácia, elektrifikácia, dláždenie ulíc i chodníkov, centralizované odstraňovanie odpadkov, zariadenia zdravotníckej, školskej, sociálnej starostlivosti. Náročnejšie stavby ako kanalizácia či vodovod museli byť odsunuté často až do druhej polovice 20. storočia, čo bolo spôsobené zadlženosťou, ekonomickou stagnáciou miest, ako aj poprevratovými zmätkami. Tamže, s. 468.

nachádzali typické obchodíky a dielne na prízemí a samotné byty majiteľov na poschodí, ktoré však skrývali dvory preplnené skladmi, stiesnenými dielňami, nekvalitnými tmavými a vlhkými bytmi so spoločnými sociálnymi zariadeniami.⁸ Nejaký čas po vojne došlo ku konjunktúre výstavby blokov štátnych a mestských bytov, čo bolo spôsobené zvýšením počtu úradov, príchodom českých štátnych zamestnancov a nárastom počtu vojenských posádok. Napriek všetkému úsiliu stále prevládala nedostatok bytov, čo viedlo k novým formám ich hromadnej výstavby za pomoci stavebných družstiev. Takto vznikol aj fenomén koncentrácie obyvateľov stredných vrstiev v uniformovanom prostredí.⁹

V oblasti architektúry, ktorá výrazne stvárňovala životné prostredie, sa postupne presadil funkcionalizmus, vyznačujúci sa v slovenských pomeroch aroganciou, necitlivou deštrukciou historických prostredí. Z toho vyplývalo, že byty, ktoré sa budovali v 30. rokoch, sa radili svojou dispozíciou ako aj vybavením až do 90. rokov 20. storočia k najlepším. Keďže architekti a staviteľia v celom stredoeurópskom prostredí študovali na rovnakých školách a pracovali s tými istými materiálmi, bývanie v slovenských mestách bolo na celom území relatívne rovnaké, hoci na dedinách boli regionálne rozdiely stále veľké. Rovnako aj v stravovaní boli regionálne rozdiely na dedinách oveľa väčšie ako v mestách, pričom veľkú váhu tam mala najmä sezónnosť dostupných potravín, ale i striedanie zaťaženia poľnými prácami. No ani pre mestá sa nedala v tomto období uplatniť nejaká štandardná strava, čo bolo spôsobené veľkými sociálnymi rozdielmi.¹⁰

Zmeny v každodennom živote obyvateľstva v medzivojnovom období boli veľké a v mnohom aj revolučné, no ich prameňom boli zriedka prevrat či štátoprávne premeny. Výnimku však tvorili jazyková komunikácia v slovenčine a demokratizácia.¹¹ Podnety prichádzali zo všetkých strán a súčasníci mali pocit, že ich život je pesternejší, rušnejší a voľnejší ako pred-

8 V predchádzajúcom období predstavoval zónu centra pás prízemných domov, záhrad, maštali a iných poľnohospodárskych objektov, ktoré boli ohraničené hradbami, v tomto období už väčšinou zbúranými. Byty boli najmä jednoizbové, najviac dvojizbové a často sa vyskytovali aj tzv. obytné kuchyne ako jediná miestnosť. V roku 1930 sa uskutočnilo sčítanie ľudu vo vybraných slovenských mestách, kde sa zistilo, že 16,79 % bytov v nájomných domoch malo jednu miestnosť, 40,98 % bolo dvojizbových, 23,08 % bolo jednoizbových. V nájomných domoch nebolo žiadnou nezvyčajnosťou, že mali spoločné sociálne zariadenia a vodovod na chodbe alebo v pavlačí, prípadne aj na dvoroch. Veľké byty a mestské vily mali veľakrát obývací priestor prepojený s priestorom pre prax, napr. lekárov, advokátov, kancelárie veľkoobchodníkov a podobne. Tamže, s. 468.

9 Zo začiatku mala táto výstavba, ako aj súkromné nájomné domy, charakter predvojnových štandardov, no veľmi rýchlo sa začali presadzovať aj súdobé hygienické požiadavky, medzi ktoré patrili najmä kúpeľňa, priame osvetlenie všetkých miestností, racionálnejšie využitie zastavanej kubatúry znížením miestností a zväčšením obytnej plochy. Aj napriek týmto výtvarným výdobytkom boli ústredné kúrenie či výtahy ešte stále ojedinelé. Malé mesto tohto obdobia sa vyznačovalo jedno- a dvojposchodovými centrami, na perifériách sa nachádzali prevažne prízemné obytné objekty, pričom aj v našom hlavnom meste sa presadzoval štandard maximálne päťposchodových budov. Tamže, s. 469.

10 Do pozornosti sa dostávali zvýšené nároky a predstavy o hygiene, ktoré sa uplatňovali v podobe väčších okien, drevenej dlážky, komínov a oddeľovania hospodárskych činností od bývania. Táto zmena sa prejavovala však aj v nahrádzaní horľavých materiálov na krytinu, ako slama, čiastočne aj šindeľ za škridlu, plech, nahrádzanie nabíjanej hliny a nepálenej hliny za pálenú. Zatiaľ ešte stále používanie povrchovej vody z potokov postupne nahrádzali kopané a razené studne. Ako hlavný cieľ osvetly bolo odstránenie potencionálnych zdravotníckych hrozieb, propagovala sa i výstavba od splaškov chránených studní, riadnych hnojísk, močových jám aj suchých záchodov. Tamže, s. 469.

11 Tamže, s. 477.

tým. Mestské ulice boli lepšie vydláždené, všade sa zavádzalo elektrické osvetlenie namiesto plynových lúčok, výklady obchodov boli bohatšie, okná na domoch sa postupne zväčšovali. Stále pretrvávali honosné bály a reprezentačné plesy, no už aj mimo sezóny bola návšteva baru či tanečnej kaviarne samozrejmosťou. Medzivojnová spoločnosť bola otvorenejšia než predprevratová, nielen politicky, ale aj svojím cítením a každodenným prejavom, s dosahom na život väčšieho počtu ľudí.¹²

Fungovanie, ako aj celkovú štruktúru miest, ovplyvňovala aj armáda. Život a formovanie miest ovplyvnila zavedená všeobecná branná moc v roku 1868, s čím súvisela nevyhnutnosť prejsť na kasárenské ubytovanie vojska. Stále posádky existovali aj predtým, no až v tomto období dostali trvalejší a všeobecnejší charakter. Spočiatku sa všeobecná vojenská povinnosť neuplatňovala dôsledne, no i tak viedla k zmenám sociálneho zloženia armády, ktorá sa začala oveľa viac podobať civilnej spoločnosti. Zmeny sa uskutočnili aj v dôstojníckom zbore, ktoré sa týkali zvyšovania kvalifikácie i prenikania nešľachtických, hlavne meštianskych, živlov do zboru.¹³

Pôsobenie stálej posádky a vyšších veliteľstiev sa prejavovalo vo viacerých sférach, a to v rovine armáda a ekonomika mesta, vo výstavbe kasární a urbanizme, v kultúrnom živote mesta a v pôsobení posádky na politickú a národnostnú situáciu v meste. Pozitívny vzťah miest k vytváraniu stálych posádok pramenil najmä z hospodárskych dôvodov. Výstavba kasární v meste znamenala trvalé pripútanie posádky k mestu. Kasárne sa budovali len čiastočne zo štátnych prostriedkov, väčšinou boli stavané župami a mestami, ktoré ich potom prenajímali eráru. Mestá sa od 70. rokov 19. storočia snažili aj o umiestnenie jednotky honvédov. Mestá stavali kasárne aj za cenu dlhodobého zadlženia. Ako príklad možno uviesť Prešov, ktorý v roku 1885 postavil kasárne za 45 000 zlatých.¹⁴ Hospodárske prínosy do pokladnice miest zo stálej posádky plynuli aj z prenajímania bytov pre dôstojníkov, zo zvýšenia počtu solventných obyvateľov, z priamych dodávok produktov pre posádku, ktoré si armáda nezaobstarávala centralizovane, ale z miestnych zdrojov.¹⁵ Vojsko znamenalo pre mestá určitý zdroj zárobkov, najmä pre živnostníkov, pre pohostinstvá všetkých kategórií, či už išlo o kaviarne, krčmy aj nevestince, ale aj pre stavebné remeslá, obuvníkov a krajčírov. Tento hospodársky prínos bolo nutné posudzovať predovšetkým z optiky rozmerov vtedajších miest.¹⁶ Stabilizácia ako aj rast posádok prebiehali najmä na konci 19. storočia, čiže v období, keď sa väčšina miest nachádzala v zložitej hospodárskej situácii. Všetky mestá postupne strácali starú hospodársku základňu, ktorá bola založená na cechovom remese a obchode, priemysel bol ešte len v počiatkoch svojho rozvoja. Vojsko sa javilo ako jedno z východísk ako naplniť

12 Pozri tamže, s. 478.

13 LIPTÁK, Lubomír. Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období (Náčrt problematiky). In *Vojenská história*, 1999, roč. 3, č. 3, s. 4.

14 V roku 1896 postavilo mesto rozsiahle kasárne pre delostrelectvo za 340 000 zlatých, ktoré mali až 20 budov. SEDLÁK, Imrich. *Dejiny Prešova*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1965.

15 Medzi spomínané produkty potrebné pre armádu patrili základné suroviny, ako chlieb, mäso, mlieko, zelenina, zemiaky, seno, slama, krmná aj posteľná, či drevo na vykurovanie. LIPTÁK, L. *Armáda*, c. d., s. 4.

16 V roku 1891 mali napríklad Košice 28 884 obyvateľov, popri nich 2 994 vojakov spoločnej armády, 527 husárov a 64 žandárov. Trenčín mal dva pluky posádky a v roku 1910 – 7 800 obyvateľov, Nitra rovnako s dvoma plukmi mala 16 600 obyvateľov a Komárno s tromi plukmi 22 300 obyvateľov. Tamže, s. 4.

pokladnicu, keďže mestá prišli aj o mnohé tradičné príjmy z regálov a mýta.

Vojaci pôsobili aj v iných oblastiach života civilného obyvateľstva, a to napríklad v oblasti kultúry, v ktorej vynikala vojenská hudba a stala sa čoskoro všeobecne známou. Vojenská hudba bola prínosom pre mesto, jeho hudobný život obohacovala novými žánrami a na rozdiel od miestnych amatérskych alebo cirkevných kapiel bola schopná reprodukovat' aj vážnu hudbu komponovanú pre väčšie telesá.¹⁷ Taktiež je možné doložiť viacero zmienok o účasti dôstojníkov a poddôstojníkov pri začiatkoch športu a zakladaní športových klubov, pri propagácii nielen tradičných disciplín, ako šerm, jazdectvo, ale aj lyžovanie, cyklistika, vodné športy aj loptové hry.¹⁸

Mestá sa pustili do výstavby kasární podľa nového územného prerozdelenia už krátko po vzniku Československa. Predpisy, podľa ktorých sa riadila výstavba nových vojenských areálov, boli prevzaté ešte z čias Rakúsko-Uhorska. Kasárne sa delili podľa typu do prvej a druhej skupiny, pričom prvú skupinu tvorili účelovo vystavané objekty a druhú adaptované stavby na vojenské účely. Všetky plány budov zabezpečovali Zemské vojenské stavebné riaditeľstvá a ich Vojenské projektové kancelárie. Pôdorysy kasární vychádzali stále z rovnakých dispozíčných zásad ako v období monarchie. Určitý posun architektonického myslenia bolo možné badať len na strohejších a racionálnejších fasádach novostavieb. Stavebné objekty, ktoré sa zoskupovali na jednom pozemku, dostali po dokončení spoločné pomenovanie a budovy v rámci jedného areálu sa následne označovali rímskymi číslicami.¹⁹ Kasárne sa z urbanistického hľadiska delili do troch kategórií.²⁰ V spoločnej armáde a v honvédstve sa na slovenskom území na začiatku 20. storočia nachádzalo viac ako 19 000 vojakov.²¹ V poslednej

17 Často ich viedli skvelí hudobníci, napríklad Franz Lehár v 25. pešom pluku v Lučenci alebo Leopold Kohout v 67. pešom pluku v Prešove, ktorý bol aj organizátorom koncertov symfonickej hudby v meste. Koncerty vojenských hudieb či už v parkoch alebo pri slávnostiach boli prístupné všetkým. Vojenské hudby sa stali nevyhnutnou súčasťou nielen tradičných slávností, procesie ale zúčastňovali sa aj na nových aktivitách, a to na občianskych slávnostiach, jubileách, výročiach politických udalostí a postupne spolupracovali aj pri filmových predstaveniach. Tamže, s. 5.

Účinkovanie vojenských hudieb v kaviarňach, v divadlách častokrát napádali organizácie profesionálnych hudobníkov. Tento jav bol bežný nielen do prvej svetovej vojny, ale vyskytoval sa aj po nej. MACEK, Václav – PAŠTÉKOVÁ, Jelena. *Dejiny slovenskej kinematografie*. Bratislava: Osveta, 1997, s. 11.

18 Dôstojníci a poddôstojníci so svojimi rodinami sa postarali aj o rozširovanie okruhu konzumentov zábavy i kultúry, ktorú predstavovali kočovné divadelné spoločnosti, pričom ich počet bol v menších mestách obmedzený a často nedostatočný. LIPTÁK, L. *Armáda*, c. d., s. 5.

19 VHA Praha, Služební předpisy čs. armády 1918 – 1939. T- V -1c – 1: Správa vojenských stavebných objektů, 1927. PASTOREKOVÁ, Laura. Architektúra historických kasární na Slovensku (2. časť). Historicko-spoločenský a architektonický vývoj v období rokov 1918 – 1939 a vplyv vojenskej architektúry na podobu slovenských miest. *Vojenská história*, 2018, roč. 22, č. 1, s. 26.

20 Prvý typ predstavovali najstaršie budovy kasární umiestnené vo vnútornom meste, no v tesnom kontakte na mestské opevnenie. Druhý typ sa začal utvárať v 19. storočí po zbúraní opevnenia. Do tejto kategórie sa radili kasárne s centrálnym átriom – cvičiskom, ktoré bolo budované hlavne pre domáce vojsko honvédov v miestach väčších posádok. Tento typ kasární bol situovaný najmä na okraji starej stredovekej štruktúry v mieste niekdajších hradieb. Bolo to na rozhraní vnútorného mesta a periférie. Do tretej kategórie boli zaradené kasárenské areály, ktoré sa utvárali od konca 19. storočia, ich lokalizácia bola v okrajových častiach mesta, zaberali najväčšie plochy a na ich výstavbu sa vynaložili najväčšie finančné prostriedky. PASTOREKOVÁ, L. *Architektúra historických kasární*, c. d., s. 26.

21 DANGL, Vojtech. *Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava: Veda – HÚ SAV, 2006, s. 83.

tretine 19. storočia sa starý blokový typ kasární, umiestňovaných v centre mesta a chápaných ako pevnosti a základne pre zásahy proti nepokojom, začal nahradzovať novým pavilónovým typom kasární, ktorý bol prevzatý z Anglicka. Obdobie, keď sa kasárne začali postupne dostávať na okraj miest bolo aj obdobím, keď tam začali vznikať továrne.²² Stále sa však stavali alebo rekonštruovali aj kasárne v podobe klasických uzavretých dvorov v širších centrách.²³

Armáda sa zapájala aj do politického života na miestnej úrovni a jedným zo spôsobov bolo využívanie asistencií pri voľbách, štrajkoch, pri nastolovaní verejného poriadku a potláčaní rôznych nepokojov. Armáda sa však držala bokom od vytvárania masových politických strán, no svojou prítomnosťou v mestách ovplyvňovala iný politický jav, a to národnostnú otázku.²⁴ Otázka národnostného zloženia armády bola komplikovaná, čo podčiarkoval aj vtedajší spôsob dopĺňovania plukov, ktorý spôsobil, že v niektorých posádkach na území Slovenska bola prevažnosť vojakov slovenskej národnosti. Zo spôsobu života vojakov môžeme vyvodzovať závery, že vojaci mali kontakty predovšetkým s tými vrstvami obyvateľstva, ktorých sa maďarizácia dotkla menej a dôstojníci zase s obyvateľmi, intenzívne maďarizovanými.²⁵

Najvýraznejšou zmenou vo vzťahu mesto – armáda po roku 1918 bolo najmä zvýšenie počtu posádok, čo bolo dôsledkom zmeny geopolitického postavenia Slovenska. Rovnako sa zväčšil aj počet veľkých posádok, kde sídlil aspoň jeden pluk. Na porovnanie v roku 1914 bolo takýchto posádok deväť a v roku 1938 už 22. Najväčšie posádky mali mestá Bratislava, kde v roku 1922 sídlili štyri pluky, a Košice päť plukov a množstvo menších jednotiek i vyšších veliteľstiev.²⁶

Nové hranice znamenali oslabenie niektorých posádok a na druhej strane došlo k rozptylu menších jednotiek do menších miest na juhu, ako napr. do Serede, Štúrova, Šiah, Levíc, Filakova, Tornale, Trebišova, Betliara, ale i na severe a východe – do Liptovského Mikuláša, Podolínce, Spišskej Novej Vsi, Vranova a Sečoviec. Nové posádky boli často umiestňované v malých mestečkách, čo prinášalo nemalé problémy. Vojaci museli byť ubytovaní v opustených a často spustených majeroch v okolí miest, v továrenských halách, tehelnách, maštaliach či stodolách. Ťažkosti vznikli aj v súvislosti s ustajňovaním koní jazdeckých a delostreleckých jednotiek. Samotné veliteľstvá boli umiestňované v kaštieloch, v súkromných prenajatých budovách, a tento stav pretrvával dosť dlho. Hraničiar sky prápor 10²⁷ v Trebi-

22 Nasledovala stavba komunikácií, tam kde už boli vybudované cesty sa budovali ďalšie inžinierske siete – vodovod, elektrický a plynový rozvod, a tak sa mohli otvárať nové urbanistické priestory. LIPTÁK, L. *Armáda*, c. d., s. 5.

23 Takéto kasárne sa nachádzali v Nových Zámkoch či Košiciach. V Košiciach však kasárne pre vozatajstvo, sklady, vojenská reálka a tábor pre vojakov na cvičenie boli vybudované na kraji mesta. Tamže, s. 6.

24 Pred vojnou nemecko-maďarský ráz dôstojníckeho zboru pôsobil ako istý typ urýchlovača odslovenčenia meštianstva. Keďže veľká časť dôstojníckeho zboru patrila medzi nositeľov idey monarchie, nemčina im umožňovala voľne sa pohybovať po svete. V Košiciach sa stala pár rokov pred vypuknutím prvej svetovej vojny predmetom nacionalistických vášní aj kvalitná vojenská hudba. Vyčítané jej boli najmä nemecky tlačené programy, hranie rakúskej hymny *Gott erhalte* aj pri cirkevných sviatkoch. Tamže, s. 6.

25 Tamže, s. 6.

26 Svoj status si zachovali tradičné vojenské centrá v Prešove či Levoči. Niektoré mestá, ktoré mali pred vojnou iba malú posádku, sa stali plukovnými sídlami a medzi ne sa radila napríklad Jelšava. Novými silnými sídlami sa stali Michalovce, Poprad, Kežmarok. Tamže, s. 7.

27 Hraničiar sky prápor 10, vojskové teleso pechoty. Prápor vznikol nanovo 15. januára 1920 na základe

šove musel byť ubytovaný v baraku sezónnych robotníkov v tehelni, v robotníckych ubytovniach cukrovaru, pričom jeho veliteľstvo bolo umiestnené v Andrásyho kaštieli. Podľa kroniky Hraničiar skeho práporu 10 minister národnej obrany František Udržal v roku 1922 priznal po vykonanej inšpekcii, že stav ubytovania je katastrofálny.²⁸ V roku 1924 sa časť práporu presťahovala do nových kasární, avšak z kaštiela odišlo veliteľstvo až v roku 1935.²⁹

Podobne ako pred vojnou aj v tomto období vznikali nové kasárne na okrajoch miest a otvárali tak nové urbanizačné priestory. Stavebná činnosť armády v medzivojnovom období zahŕňala v sebe rôzne špecifické javy, ako stavbu opevnení, letísk, skladov i veľkých opravárenských zariadení. V prevratovom období armáda prišla o mnohé významné budovy. V časti nových kasární v Ružomberku bola umiestnená meštianska škola a časť 5. horského práporu³⁰ bola umiestnená v barakoch, časť Likavka. V roku 1926 bola pre meštiansku školu postavená nová budova a kasárne mohli byť vrátené armáde.³¹ Svoje miesto si armáda formovala od postoja k vojsku ako k nutnému zlu v 20. rokoch, k drastickým úsporným opatreniam v začiatkoch 30. rokov až po vynútenú revíziu postoja po príchode Hitlera k moci.³²

Pre urýchlenie výstavby kasární bolo podnetom zvýšenie stavu vojska, ako aj predĺženie vojenskej služby. Dlhú dobu odkladaná aj výstavba kasární v pohraničnom Štúrove, ktoré boli skolaudované až v roku 1937. Išlo o veľmi moderné kasárne, každá rota mala svoju vlastnú budovu a dobre vybavenú umyváreň, v kasárni sa nachádzali už aj vodovod, kuchyňa, osobitná budova pre zátišie s predajňou, klubovňou, čítárňou, osobitná budova s divadelnou sálou, ktorá sa využívala aj ako kino.³³

Mestá mali v medzivojnovom období, rovnako ako pred vojnou, záujem o stálu vojenskú posádku, avšak na rozdiel od predvojnových rokov hospodárska situácia bola pre investície do

výnosu MNO čj. 50162-org.1919. Jeho veliteľstvo sa nachádzalo v Prahe (Kasárne Juraja z Poděbrad), od februára 1920 v Prešove (Staré kasárne), od marca 1920 v Stanči (obecná budova), od júla 1920 v Trebišove (Hraničiar ske kasárne) a od februára 1938 v Holešove (Hraničiar ske kasárne). Podliehalo veliteľstvu 1. divízie, od februára 1920 veliteľstvu 12. divízie, od januára 1938 veliteľstvu 12. pešej divízie a od februára 1938 veliteľstvu 2. mechanizovanej brigády. Súčasťou práporu boli veliteľstvo s hospodárskou správou, pomocnou čatou a náhradnou rotou, 1. pešia rota (od marca 1920) v Kráľovskom Chlmcí, od februára 1921 v Slovenskom Novom Meste, od júla 1921 v Úpore, od decembra 1921 v Slovenskom Novom Meste, od januára 1922 vo Veľatoch, od februára 1922 v Trebišove, od februára 1933 v Holešove, 2. pešia rota, 3. pešia rota, guľometná rota, hraničiar ska technická rota a rota sprievodných zbraní. FIDLER, Jiří et al. *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha : Nakladatelství Libri, 2006, s. 277-278.

28 VHA Bratislava, f. Hraničiar sky prápor 10, Trebišov. Kronika 1922.

29 LIPTÁK, L. *Armáda*, c. d., s. 7.

30 Horský prápor 5, vojskové teleso pechoty. Prápor vznikol 1. januára 1921 premenovaním II. práporu Horského pešieho pluku 2 na základe výnosu MNO čj. 43418-org.1920. Jeho veliteľstvo sa nachádzalo v Ružomberku (Tatranský tábor) a podliehalo veliteľstvu Horského pešieho pluku 2. Súčasťou práporu boli veliteľstvo práporu s hospodárskou správou a horskou technickou rotou, 1. horská pešia rota, 2. horská pešia rota, 3. horská pešia rota, horská guľometná rota a náhradná rota. Všetky jednotky boli dislokované v Ružomberku s výnimkou horskej guľometnej rotu a náhradnej rotu. Na základe výnosu MNO čj. 1536/Döv.-hl.-št./1.oddel.1933 bol prápor 15. septembra 1933 premenovaný na II. prápor Horského pešieho pluku 2. FIDLER, J. et al., *Encyklopedie*, c. d., s. 264.

31 VHA Bratislava, f. Horský prápor V, Ružomberok. Kronika, 1926.

32 LIPTÁK, L. *Armáda*, c. d., s. 7.

33 VHA Bratislava, f. Hraničiar sky prápor 11, Parkáň. Kronika, 1937.

kasární omnoho nepriaznivejšia.³⁴ Od polovice 30. rokov sa rozbehla búrlivá výstavba vojenských objektov, ktorá nezaťažovala iba štátny rozpočet, ale aj samotné mestá.³⁵ Na udržanie a rozšírenie posádok boli mestá dokonca ochotné podstúpiť aj riskantné finančné operácie. Okrem ubytovania vojakov bolo problémom aj ubytovanie dôstojníkov a vojenských gážiztov.³⁶ Počas vojny a po nej výstavba bytov stagnovala. O katastrofálnom ubytovaní profesionálnych vojakov sa zachovali správy zo starých aj nových posádok. V niektorých mestách dochádzalo ku konfiškácii bytov pre dôstojníkov, čo vyvolávalo nespokojnosť mešťanov. V roku 1920 prišiel do Starej Ľubovne 9. horský prápor³⁷, voči ktorému bolo obyvateľstvo veľmi zaujaté. Dôstojníci mali problém nájsť si ubytovanie, v dôsledku čoho boli nútení prespávať v kanceláriách. „Až za asistencie četníkov si byty vynútili a ukázalo sa, že je ich dosť.“³⁸ Ani v 30. rokoch neboli presuny vyšších veliteľstiev bez problémov.³⁹

Bytová núdza nútila vojenskú správu stavať byty vo vlastnej réžii. Takéto byty sa zvlášť pre dôstojníkov a zvlášť pre rotmajstrov stavali vo viacerých mestách Slovenska.⁴⁰ Bytový problém sa síce riešil rozličnými spôsobmi, napriek tomu pretrvával ešte aj v 30. rokoch. Postupnú akceptáciu prítomnosti posádok v mestách uľahčoval najmä hospodársky prínos, čo sa na druhej strane prejavilo aj v postupnej zmene postoja civilného obyvateľstva k samotnému vojsku. Ako príklad možno uviesť aj situáciu v Starej Ľubovni, čo dokladá Kronika Horského práporu IX.: „Hodne k tomu prispela aj skutočnosť, že z prítomnosti vojska malo obyvateľstvo hospodársky úžitok.“⁴¹ V nasledujúcom období prebiehal zápas s Podolíncom o umiestnenie IX. horského práporu, zástupcovia Starej Ľubovne ponúkali vojenskej správe zadarmo pozemky, ale aj stavebný materiál – tehly, piesok za režíjnu cenu, ako aj výhodný prenájom pozemkov pre cvičisko a strelicu. Napokon zasadala komisia, zložená

34 Ako príklad možno uviesť kasárne v Nových Zámkoch, ktoré mali v roku 1931 hodnotu 3 000 000 Kč, mesto do nich v roku 1928 z vlastných financií investovalo 320 000 Kč, no za ubytovanie vojska dostávalo ročne len 16 000 Kč. Z toho vyplýva, že mesto nemalo 20 rokov z kasární žiadny príjem a k tomu bolo nutné počítať s potrebnými opravami. Preto sa mesto rozhodlo, že kasárne ponúkne vojsku buď do bezplatného užívania, s tým, že ich erár bude udržiavať alebo za vyššie poplatky. Ministerstvo však oba varianty zamietlo. VHA Bratislava, f. Zemské vojenské veliteľstvo Bratislava, 1931, šk. č. 111.

35 LIPTÁK, L. *Armáda*, c. d., s. 7.

36 Bývalá rakúsko-uhorská armáda nestavala osobitné bytové objekty pre profesionálnych vojakov. Slobodní dôstojníci bývali buď v kasárňach alebo v rôznych podnájmoch a ženatí si hľadali byty na voľnom trhu. Výstavba nájomných domov v predvojnovom období bola vyhľadávanou, ako aj veľmi výhodnou investíciou a vznik posádky viedol automaticky k rýchlej výstavbe potrebných bytov. VHA Bratislava, f. Horský prápor IX., Kronika, 1920.

37 Horský prápor 9 /IX./, vojskové teleso pechoty. Prápor vznikol 1. januára 1921 premenovaním z III. práporu Horského pešieho pluku 3 na základe výnosu MNO č. 43418-org.1920. Jeho veliteľstvo sa nachádzalo v Starej Ľubovni a od februára 1921 v Podolínci (Tatranské kasárne). Podliehalo veliteľstvu Horského pešieho pluku 3. Súčasťou práporu bolo veliteľstvo práporu s hospodárskou správou a horskou technickou rotou, 1. horská pešia rota, 2. horská pešia rota, 3. horská pešia rota, horská guľometná rota, náhradná rota v Podolínci. Na základe výnosu MNO č. 1536/Döv.-hl.št./1.oddel.1933 bol prápor 15. septembra 1933 premenovaný na III. prápor Horského pešieho pluku 3. FIDLER, J. et al. *Encyklopedie*, c. d., s. 265.

38 VHA Bratislava, f. Horský prápor IX., Kronika, 1920.

39 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo V. zboru Trenčín. Kroniky, válečné denníky II., 1936.

40 V roku 1925 sa byty tohto typu kolaudovali napríklad v Bratislave, Trenčíne, Nitre. LIPTÁK, L. *Armáda*, c. d., s. 9.

41 VHA Bratislava, f. Horský prápor IX. Kronika, 1920.

zo zástupcov civilných aj vojenských úradov, ktorá rozhodla v prospech Podolíncu, ktorý už disponoval budovou kláštora a gymnázia.⁴² Po dokončení stavby kasárne pre Hraničiarsky prápor 10 v Trebišove, roty z okolitých dedín boli stiahnuté do posádky. Proti tomu bolo však obecné zastupiteľstvo vo Veľatoch, ktoré sa 31. decembra 1924 uznieslo vyslať deputáciu k Zemskému vojenskému veliteľstvu do Užhorodu, aby posádku v dedine ponechali, pretože „obec je bez života, obchodníci nepredávajú.“⁴³ Rovnako aj Okresné živnostenské spoločenstvo Bardejov bolo proti nútenému odchodu XI. horského práporu z mesta a žiadalo o ponechanie posádky s odôvodnením: „Pred prevratom obyvateľstvo a živnostníci mesta Bardejova mali čulý styk s Poľskom. Teraz zavreté hranice udusili všetok bývalý obchodný ruch. Iba čiastočne to nahradilo tu sídliace vojsko. V prípade, ak odíde, tak živnostnícky stav ako aj roľníctvo, ktoré je biedne a chudobné, príde celkom na mizinu. Samotné mesto investovalo veľké peniaze (pozemky), aby sa tu vojsko mohlo umiestniť. Táto investícia sa odchodom vojska stane márnou a daromnou. Z toho vyplýva, že celé mesto bude bité a odchod vojska pocíti každý.“⁴⁴

Hospodárske pôsobenie posádky na mesto v medzivojnovom období bolo úplne iné ako pred prvou svetovou vojnou, keďže v tom čase boli posádky viac rozptýlené aj do malých miest. V malých či väčších mestách s posádkou jedného až dvoch plukov, z ktorých každý jeden mal okolo 50 dôstojníkov, 40 – 50 rotmajstrov a okolo 1 200 mužov, pohyboval sa podiel vojakov na celom obyvateľstve v rozpätí 10 – 20 percent, ale aj viac. Nákup niektorých potravín pre potreby vojakov bol centralizovaný⁴⁵, no samotné dodávky chleba, mäsa či zeleniny a ovocia znamenali pre miestnych obchodníkov natoľko veľký a stály obrat, že boli ochotní poskytovať aj zľavy a pritom boli ešte stále ziskoví.⁴⁶ Napriek tomu, že ani vojaci, ani dôstojníci nepatrili do skupiny finančne privilegovaných vrstiev, prínos celej posádky bol nesporný a obyvateľmi viac než vítaný, pretože znamenali stálu kúpnu silu, ktorá nezávisela od sezóny, hospodárskej konjunktúry alebo od kolísania kúpnej sily roľníkov v bezprostrednom okolí mesta podľa aktuálnej úrody či neúrody.⁴⁷ Hospodársky význam posádok v medzivojnovom období zdôraznil aj iný faktor, úpadok priemyslu a jeho faktickú likvidáciu v niektorých mestách.⁴⁸

Posádka neznamenala len hospodársky prínos, ale aj posilnenie kultúrneho potenciálu mesta, po roku 1918 nielen tradičnými spôsobmi, ako boli koncerty plukovních hudieb,

42 Tamže.

43 VHA Bratislava, f. Hraničiarsky prápor 10, Trebišov. Kronika, 1924.

44 VHA Praha, MNO – Presídium 1927 – 1939, šk. 10566, 1933, sign. 786/18. In VHA Bratislava, f. Horský prápor IX., Kronika, 1920.

45 Medzi centralizovaný nákup potravín patrili konzervy, tuky, strukoviny, korenie a podobne. LIPTÁK, L. *Armáda*, c. d., s. 10.

46 Každý vojak mal denne nárok na stravu v hodnote 5,60 Kč, okrem štandardných raňajok, ktoré pozostávali z čiernej alebo bielej kávy, mäsitý obed obsahoval 200 gramov mäsa a dvakrát do týždňa mal nárok aj na mäsitú večeru. Ročne sa spotreba mäsa vyšplhala na 83 kg, čo bol trojnásobok civilného priemeru. Ak sa v meste nachádzal jeden pluk, ročne zjedol 300 kusov hovädzieho dobytku a 700 – 800 bravov. Každý vojak mal denne nárok na 700 gramov chleba, čo predstavovalo tiež asi dvojnásobok civilnej spotreby v mestách. KOHOUTEK, Jozef – KROPÁČEK, Václav – HLADÍK, Miloslav. *Vojsko v republice Československé*. Praha : Státní nakladatelství, 1933.

47 LIPTÁK, L. *Armáda*, c. d., s. 10.

48 Celková zamestnanosť obyvateľstva v priemysle na Slovensku bola v roku 1937 približne rovnaká ako v roku 1913, a o to bola každá možnosť zárobku vzácnejšia. Tamže, s. 10.

rozšírenie radov konzumentov kultúry a podobne, ale aj aktívnejším zasahovaním vojakov do kultúrnej ponuky. Okrem tradičných vojenských hudieb pri samotných práporoch sa vytvárali aj amatérske telesá, ktoré boli určené hlavne na obsluhu jednotky, no rýchlo začali vystupovať aj na verejnosti.⁴⁹ Vojenské hudby tvorili neoddeliteľnú súčasť rôznych osláv ako aj iných príležitostí, a to nielen na prehliadkach, ale aj na štandardných večerných akadémiách. Častá bola aj spolupráca s civilnými spolkami. Hudba Hraničiarskeho práporu 11⁵⁰ v Štúrove vystupovala na rozličných slávnostiach a spevácky krúžok v Štúrove spolu so speváckym krúžkom práporu sa predviedol napr. aj na Vianoce 1935, keď vystúpil v kostole so slovenskými koledami. „*To bola pre mnohých Slovákov nezabudnuteľná slávnosť, keď v maďarskom kostole boli po prvýkrát spievané koledy. Je prirodzené, že koledy vzbudili pozornosť a záujem aj maďarského obyvateľstva, ktoré sa v tomto smere chovalo veľmi znášanlivo a koledy si tiež vypočulo.*“⁵¹ V roku 1920 nebola vojenská hudba ešte v povedomí ľudí, no už o rok neskôr, po symfonických koncertoch hudby Pešieho pluku 39,⁵² bolo možné konštatovať, že sa už tešili obrovskému záujmu príslušníkov všetkých národností.⁵³ Takéto vystúpenia vojakov boli nápomocné pri lámaní ľadov nedôvery a odstupu občanov k vojsku.⁵⁴

49 V Trebišove hudba hraničiarskeho práporu č. 10 si dokonca trúfala vystúpiť len po 14-dňovom návku v marci 1921 na akadémiu k narodeninám T. G. Masaryka, pričom si získala veľký obdiv obecnstva. VHA Bratislava, f. Hraničiarsky prápor 10, Trebišov. Kronika, 1920.

50 Hraničiarsky prápor 11, vojskové teleso pechoty. Prápor vznikol nanovo 15. septembra 1933 na základe výnosu MNO čj. 1865/Döv.-hl.št./1.oddel.1933. Veliteľstvo práporu sa nachádzalo v Parkáni (Štefánikove kasárne), od septembra 1937 v Náne a od mája 1938 v Hrušovanech pri Brne. Podliehalo veliteľstvu 10. divízie, od mája 1935 veliteľstvu 9. divízie, od januára 1938 veliteľstvu 10. pešej divízie a od mája 1938 veliteľstvu 6. pešej divízie. Súčasťou práporu boli veliteľstvo s hospodárskou správou, pomocnou čatou, guľometnou rotou a hraničiarskou technickou rotou, 1. pešia rota, 2. pešia rota, 3. pešia rota, náhradná rota. Na základe výnosu MNO čj. 1913/Taj.-hl.št./1.oddel.1938 bolo z veliteľstva práporu 15. septembra 1938 vyčlenené veliteľstvo Hraničiarskeho práporu 3. FIDLER, J. et al. *Encyklopedie*, c. d., s. 278.

51 VHA Bratislava, fond Hraničiarsky prápor 11., Parkán. Kronika, 1935.

52 Peší pluk 39, vojskové teleso pechoty – vznikol 1. októbra 1920 v rámci unifikácie brannej moci zlúčením 39. streleckého pluku talianskych légii a 72. pešieho pluku domáceho vojska na základe výnosu MNO čj. 5700-org.1919. Jeho veliteľstvo sa nachádzalo v Dunajskej Strede, od novembra 1920 v Bratislave (Hurbanove kasárne), od júna 1921 v Petržalke (Jelínkove kasárne) a od januára 1930 v Bratislave (Svätoplukove kasárne). Podliehalo veliteľstvu 17. pešej brigády a od januára 1938 veliteľstvu 9. pešej divízie. Súčasťou pluku boli veliteľstvo pluku s hospodárskou správou, technickou správou, pomocnou rotou, technickou rotou a plukovnou hudbou v Dunajskej Strede, od novembra 1920 v Bratislave, od júna 1921 v Petržalke a od januára 1930 v Bratislave, I. peší prápor v Hornom Bare, od januára 1921 v Bratislave a od júna 1923 v Petržalke, II. peší prápor v Třinci, od decembra 1920 v Hornom Bare a od augusta 1921 v Petržalke, III. peší prápor v Bratislave, od júna 1921 v Petržalke a od januára 1930 v Bratislave, IV. peší prápor v Bratislave, náhradný prápor v Bratislave, rota pomocných zbraní v Petržalke a rota veľkých guľometov proti lietadlám v Petržalke. Od svojho legionárskeho predchodcu pluk obdržal prápor so stuhami, jeho kópia mu bola udelená 28. októbra 1931 mestom Bratislava. Na základe dekrétu prezidenta republiky publikovaného výnosom MNO čj. 32630-pres.voj.1920 obdržal pluk 1. októbra 1920 čestné pomenovanie „Výzvedný“. Pomenovanie dostal na základe dekrétu prezidenta republiky publikovaného výnosom MNO čj. 2035-pres./1.oddel.1931 doplnené 16. apríla 1931 na „Výzvedný generála Grazianiho“. FIDLER, J. et al., *Encyklopedie*, c. d., s. 500.

53 LIPTÁK, L. *Armáda*, c. d., s. 11.

54 V Podolínci usporiadali vojaci v decembri 1920 spolu s miestnou Slovenskou besedou večierok s hudobným programom. Ako sa uvádza v Kronike Horského práporu IX, „*morálny význam akadémie bol veľký, pretože civilné obyvateľstvo po tejto stránke vojsko nepoznalo a bolo prekvapené, že príslušníci vojska pestujú hudbu a svedčia dokážu so svojimi výkonomi vystúpiť na verejnosť. Po tejto akadémii úroveň vojska v očiach tunajšieho civilného*

Vystúpenia civilným ochotníkom umožňovali zase vojenské zátišia. Kultúrne a zábavné aktivity boli veľmi mnohostranné, počnúc tradičnými bálmi dôstojníkov, rotmajstrov a zábavami pre vojakov až po rozličné kurzy, odborné prednášky. Vojaci boli častokrát v niektorých menších mestách akoby poslednou záchranou v úlohe divákov, ale aj účinkujúcich. Usporiadávanie kultúrnych podujatí bolo významné najmä pri prvých kontaktoch posádky s miestnymi obyvateľmi. Podobným spojivom boli aj tenisové ihriská, ktoré dôstojníci zriaďovali pri kasárňach. V oblasti telovýchovy boli už pred vojnou známe kontakty vojska s obyvateľstvom pri šírení nových športov, ako futbal, korčuľovanie, lyžovanie, volejbal, ľahká atletika a asi najväčší význam mal podiel armády na zakladaní a rozbiehaní Sokola. Podľa vzoru Sokola sa neskôr zakladali aj iné telovýchovno-spoločenské organizácie, medzi ktoré patrili Orol a iné robotnícke telovýchovné spolky. Pred prvou svetovou vojnou takéto spolky na Slovensku neexistovali.⁵⁵

Prítomnosť posádok v mestách mala vplyv aj na politickú a národnostnú situáciu, ovplyvnené to bolo predovšetkým etnickým zložením mesta, jeho tradíciami a predvojnovou politickou a národnostnou orientáciou. Z tohto obdobia neboli neobvyklé početné správy o nepriaznivom prijatí československého vojska miestnym obyvateľstvom. Veľakrát išlo o všeobecnú únavu z armády, ktorá už piaty rok prechádzala krajom, vojsko žiadalo ubytovanie, zásoby, často bolo veľmi nedisciplinované a pre obyvateľstvo záťažou.⁵⁶ Bol to veľký kontrast oproti situácii v Čechách, kde boli vojaci po prekročení nemeckých hraníc vítaní s nadšením. V roku 1921 sa osvetový dôstojník 9. pešej divízie nadporučík Sladký vyjadril, že pri styku s verejnosťou majú oveľa väčšie ťažkosti s porovnaním situácie v Čechách a na Morave.⁵⁷ Občania sa k vojsku stavali negatívne, podceňovali a bagatelizovali jeho činnosť, nepozerali sa na to, že vojsko je tu s ľuďmi a pre ľudí. Niektoré mestá dokonca požadovali zrušenie vojenskej posádky, pričom poukazovali na vzniknuté škody, ako aj na samotnú chudobu mesta. Problém bol však v tom, že tieto informácie neboli vždy pravdivé a mestá, ktoré mali väčšinu nemeckého a maďarského obyvateľstva, len neradi vychádzali v ústrety a najradšej by nevideli ani jedného československého vojaka. Už od začiatku spoločnej republiky Slovákov a Čechov stála pred vojskom neľahká úloha, získať si dôveru civilného obyvateľstva a dosiahnuť aspoň nejaký rešpekt. Armáda demonštrovala svoju prítomnosť v mestách aj početnými organizovanými vystúpeniami pri štátnych sviatkoch, výročiach, oslavách.⁵⁸ Veľmi rýchlo

obyvateľstva značne stúpila a v porovnaní s bývalým rakúskym, resp. maďarským vojskom priznáva nášmu v tomto ohľade veľké plus. VHA Bratislava, f. Horský prápor IX. Kronika, 1920.

55 Napríklad dôstojníci posádky v Poprade založili Sokol už vo februári 1919. Hnacím motorom organizácií boli síce väčšinou Česi, no pomocou symboliky československej štátnosti, presadzovaním nových sekulárnych sviatkov, zatláčaním maďarčiny a nemčiny zo spoločenského styku pomáhali poslovenčovať Slovensko. LIPTÁK, L. *Armáda*, c. d., s. 13.

56 Správy takéhoto charakteru sa zachovali aj v Kronike Horského práporu IX., kde sa uvádza, že v Spišskej Belej sa miestne nemecko-maďarské obyvateľstvo správalo k vojsku „upäto a nepriaznivo“. VHA Bratislava, f. Horský prápor IX. Kronika, 1920.

57 Tamže, s. 14.

58 Vojsko sa zúčastňovalo aj osláv 1. mája, spomienkových osláv Jána Husa, organizovali sa verejné športové preteky, ale aj zápasy s civilnými klubmi. Postupne sa Husove oslavy ako aj oslavy 1. mája dostali do úzadia a preniesli len do kasární, kde sa konali prednášky. V roku 1925 sa v Košiciach museli ešte dôstojníci a vojaci Pešieho pluku č. 32 povinne zúčastniť slávností na Husovom námestí, v roku 1926 zase lampiónového sprievodu, no o rok neskôr sa už oslavy presunuli do hotela Salkház, kde sa zúčastnila len

sa ujali oslavy narodenín prezidenta T. G. Masaryka, ktoré sa konali 7. marca. Tieto oslavy nadviazali na tradíciu hlavného sviatku z monarchie, ktorým boli narodeniny panovníka.⁵⁹

Postupne sa vzťah obyvateľstva k armáde menil aj v takých odmietavých mestách, ako Bratislava, Košice či Nové Zámky. Po počiatočnom odmietaní a ľahostajnosti, ktoré boli zapríčinené vojnovou skúsenosťou, národnostnými alebo štátoprávnymi dôvodmi, sa armáda postupne stávala zase súčasťou života mesta, a to ešte intenzívnejšie ako to bolo v období pred prvou svetovou vojnou. Zmenil sa aj charakter armády a stále viac prenikala do tkaniva kultúrneho, sociálneho aj politického života. Postupne došlo aj k zmenám v nacionálnom zložení posádok, k nárastu počtu slovenských vojakov, a to najmä v 30. rokoch. Pôsobenie posádok v mestách spôsobilo jazykové približovanie sa civilného obyvateľstva k češtine, no na druhej strane, si zase časť dôstojníctva a gážistov osvojila slovenčinu a maďarčinu.⁶⁰

deputácia dôstojníkov, a pre vojakov sa konala prednáška na dvore kasární. VHA Bratislava, f. Peší pluk 32, Košice. Kronika, 1923, 1927, 1930.

59 LIPTÁK, L. *Armáda*, c. d., s. 16.

60 Tamže, s. 18.

Jeden z mnohých Po stopách neznámeho legionára Aloisa Hégra

VIERA JURKOVÁ

Hoci sú múzeá súčasťou spoločnosti vnímané prevažne len ako inštitúcie zamerané na prezentačnú činnosť, jednou z ich hlavných úloh je uchovávanie historickej pamäte tezaurovaním predmetov ako dokladov minulosti a vedecké skúmanie a zhodnocovanie týchto, tzv. zbierkových predmetov. Spomenuté činnosti ako hlavné ciele vedeckovýskumnej činnosti múzeí tak prirodzene vedú k ďalšej úlohe: prinášaniu a rozvíjaniu nových poznatkov a informácií ako súčasti vedomostného systému múzea v súlade s jeho zameraním a špecializáciou. Základným predpokladom využitia zbierkového predmetu ako relevantného prameňa pri skúmaní hospodárskeho, politického a kultúrneho vývoja spoločnosti je jeho odborné spracovanie.¹ A aj keď múzeum nie je primárne považované za vedeckú inštitúciu *expressis verbis*, súčasná legislatíva ho vníma ako inštitúciu využívajúcu vedecké metódy pri plnení jeho poslania, ktorým je nadobúdanie, odborné spravovanie, vedecké skúmanie a sprístupňovanie zbierkových predmetov verejnosti rôznymi formami.² Zjednodušene povedané, ak má byť predmet z hľadiska historickej pamäte zaujímavý (a pre laickú verejnosť prítiažlivý), musíme poznať jeho „príbeh“. Predmet ako taký, sám o sebe väčšinou poskytuje len obmedzenú mieru informácií, až jeho vedeckým skúmaním a odborným spracovaním sa z neho stane relevantný historický prameň porovnateľný s archívnymi prameňmi. Jedným z takýchto príkladov môžu byť rôzne pozostalosti po konkrétnych vojakoch, ktoré nám poskytujú priestor pre hlbšiu analýzu historických udalostí z pohľadu jednotlivca. Takýto „personifikovaný“ historický výskum nám môže slúžiť nielen v širšom kontexte dokumentácie vojenských dejín, ale napríklad aj ako sonda do vývoja spoločnosti cez prizmu života konkrétnej osoby a podobne.

Pozostalosť po desiatnikovi Aloisovi Hégrovi, príslušníkovi 1. čs. streleckého pluku Jána Husa, Vojenské historické múzeum Piešťany nadobudlo do svojich zbierok nákupom ešte v roku 1997. A hoci ide o legionára českej národnosti, časť svojho povojnového života strávil v Bratislave. Súbor tvorí 24 zbierkových predmetov, ktorého súčasťou sú pohľadnice, fotografie a väčšie množstvo vyznamenaní a rôznych odznakov.³ Vzhľadom na podobnosť mien bol pôvodným vlastníkom pozostalosti pravdepodobne rodinný príslušník, ktorý však o svojom predkovi neposkytol žiadne informácie. K pozostalosti však patrí aj legitimácia člena Československej obce legionárskej, ktorá o Hégrovi podáva aspoň základné osobné údaje. Veľkým prínosom sú aj venovania na fotografiách a informácie z dekrétov, ktoré sú,

1 MAJCHROVIČOVÁ, Viera. Špecifika vedeckovýskumnej činnosti v múzeách. In KOCHANOVÁ, Gabriela (zost.). *Vedeckovýskumná činnosť v múzeách. Zborník príspevkov z odborného sympózia Banská Bystrica, 16. – 17. 4. 2013*. Košice : Slovenské technické múzeum – Slovenské národné múzeum, 2013, s. 6-7.

2 Zákon č. 206/209 Z. z. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov zo dňa 28. apríla 2009

3 VHM Piešťany, Múzejná dokumentácia, Zápisnica č.10/1997, Kúpna zmluva z 13. mája 1997.

i keď sporadicky, súčasťou vyznamenaní. Keďže ide o pomerne neznámeho radového vojaka, jediným relevantným zdrojom informácií o priebehu jeho služby v československých légiách v Rusku, no čiastočne aj v rámci rakúsko-uhorskej c. a k. armády, je jeho osobná legionárska karta a legionársky poslužný spis. Samozrejme, pri rekonštrukcii jeho legionárskeho príbehu je nutné doplniť toto obmedzené množstvo informácií štúdiom archívnych prameňov, predovšetkým pamätí legionárov či pamätnej knihy 1. čs. streleckého pluku Jana Husa, ale aj rôznej sekundárnej literatúry. V celom texte bude uvádzané jeho priezvisko v počestenej forme „Hégr“, teda tak, ako si ho sám uviedol v prihláške do čs. légii a pravdepodobne aj pri odvodoch do rakúsko-uhorskej c. a k. armády.

Život Aloisa Hégra pred prvou svetovou vojnou

O živote mladého Aloisa pred vojnou toho vieme veľmi málo. Aj samotný dátum jeho narodenia sa vo viacerých dokumentoch jeho spisu líši.⁴ Podľa záznamu z matriky krstených však vieme s určitou povedať, že sa narodil 22. októbra 1896 o deviatej hodine ráno manželom Václavovi Hégrovi (orig. Wenzel Heger) a manželke Františke, rodenej Kadlecovej.⁵ Obaja rodičia boli pravdepodobne českej národnosti, mali krátko po štyridsiatke a v čase sobáša 19. novembra 1893 boli už vdovcami. Václav Hégr sa narodil 21. februára 1851 v obci Libáň rodičom Jozefovi a Barbore, rodenej Jelínkovej a v čase narodenia syna Aloisa pôsobil ako mlynársky pomocník v Horní Růžodole. Františka sa narodila 25. júla 1852 v obci Čerov, dnešnej časti Jičína⁶ a z prvého manželstva mala aj dcéru Cecíliu Burešovou (nar. 4. mája 1876)⁷. Podľa údajov, ktoré Hégr uviedol v služobnom výkaze, absolvoval päť ročníkov obecné školy a vzdelanie si doplnil dvoma ročníkmi v pokračovacej škole v remeselnom odbore. Bol kováčom a aktívnym členom Sokola.⁸

Na jeho angažovanosť v tomto hnutí nepriamo odkazujú aj dve pohľadnice, ktoré sú súčasťou jeho pozostalosti. Prvá z nich pochádza z roku 1912 a bola venovaná VI. Vsesokolskému zletu v Prahe v roku 1912.⁹ Pohľadnica nie je značená, a teda nie je známy ani autor výtvarného návrhu či vydavateľ. Možno však predpokladať, že patrila k sérii propagačných pohľadníc Českej obce sokolskej, ktoré boli vydávané umeleckým záväzom a vydavateľ-

4 V niektorých dokumentoch, ktoré sú súčasťou Legionárskeho poslužného spisu, je uvádzaný dátum narodenia 21. 10. 1896, niekde 22. 10. 1896. VÚA – VHÚ Praha, Zbierka kmeňových listov a kvalifikačných listín, Legionársky poslužný spis, Služobný výkaz č. 738298 Alois Hégr.

5 Štátny oblastný archív v Třeboni, Matrika krstených 1890 – 1897. Dostupné na: Czech Republic, Church Books, 1552 – 1981, database with images, FamilySearch (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:6VGS-FKXL> : 26 December 2022), Alois Heger, 1896.

6 Štátny oblastný archív v Třeboni, Sobášna matrika 1864 – 1911. Dostupné na: “Czech Republic, Church Books, 1552-1981”, database with images, FamilySearch (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:6VGV-2SPH> : 26 December 2022), Franziska Kadlec in entry for Wenzel Heger, 1893.

7 Štátny oblastný archív v Třeboni, Sobášna matrika 1864 – 1911. Dostupné na: Czech Republic, Church Books, 1552 – 1981, database with images, FamilySearch (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:6VG4-9KCN> : 26 December 2022), Cäcilie Bureš in entry for Anton Bilek, 1897.

8 VÚA – VHÚ Praha, Zbierka kmeňových listov a kvalifikačných listín, Legionársky poslužný spis, Služobný výkaz č. 738298 Alois Hégr.

9 VI. Vsesokolský zlet, ktorý sa konal pri príležitosti 50. výročia založenia telocvičnej jednoty pražskej, bol zároveň I. zletom Zväzu slovanského sokolstva. Podujatie trvalo päť týždňov, od 25. mája do 4. júna 1912. KOZÁKOVÁ, Zlata. *Sokolské slety: 1882–1948*. Praha : Orbis, 1994, s. 20.

stvom Minerva.¹⁰ Boli súčasťou propagačného materiálu spolu s plagátmi, rôznymi sokolskými publikáciami a tzv. jubilejnými legitimáciami s odznakmi. Tie boli distribuované jednotlivým jednotám spolu s pokynmi o predaji vstupeniek. Pohľadnice i jubilejné odznaky sa dali kúpiť aj priamo v areáli letenského cvičiska počas podujatia.¹¹ Výtvarný návrh tejto pohľadnice oproti ostatným z kolekcie, na ktorých je hlavným motívom zletová scéna „V Athénách po bitve u Marathónu“ a estetický aspekt helénskej telovýchovy,¹² táto podčiarkuje medzinárodný význam podujatia. Centrálnej časti dominuje štylizovaný dvojportrét dvoch najvýznamnejších osobností Sokola – Miroslava Tyrša a Jindřicha Fügnera v kruhu, po obvode ktorého je umiestnených štrnásť znakov slovanských zemí. V jej spodnej časti je umiestnená maľba ikonického Karlovhovho mosta a Hradčan a nápis „VI. SLET VŠESOKOLSKÝ / V PRAZE 1912“.¹³

Pohľadnica VI. Vsesokolský zlet v Prahe v roku 1912

Druhá pohľadnica z Hégrovej pozostalosti pripomína iné podujatie – Zlet sokolstva v Brne (27. – 29. júna 1914). Sokolský zlet sa konal v nepríjemnej atmosfére napätých vzťahov s Nemcami. Aj z toho dôvodu mestská radnica, na čele s príslušníkmi prevažne nemeckého pôvodu, nepovolila zlet priamo v Brne. Podujatie sa nakoniec konalo na Kráľovom poli¹⁴ (v roku 1919 obec zlúčená s Brnom), no doprevádzali ho rozsiahle bezpečnostné opatrenia a potýčky. Aj toto podujatie sa nieslo v duchu manifestácie českej a slovanskej myšlienky, zúčastnili sa ho zástupcovia parížskeho, slovinského, srbského, amerického, ruského i peštianskeho Sokola. Zlet bol však predčasne ukončený už 28. júna v súvislosti s atentátom na následníka trónu Františka Ferdinanda.¹⁵ Ani tento

10 V roku 1911 bola podpísaná zmluva s vydavateľstvom Minerva o predaji zletových pohľadníc na 22 000 korún splatných vopred, čím prípravný výbor hneď získal príjem. HERMANN, Otakar. Přípravy sletové. In *Památník sletu slovanského sokolstva roku 1912 v Praze*. Praha : Česká obec sokolská, 1912, s. 22-26.

11 HELLER, Karel. Sletová setba – sletová sklizeň. (Závěrečná zpráva o přípravných i konečných pracích sletových). In *Památník sletu slovanského sokolstva roku 1912 v Praze*. Praha : Česká obec sokolská, 1912, s. 359-378.

12 Tento „olympijský“ motív nielen pohľadníc, ale aj celého zletu, odkazuje na Tyršov „*Hod Olympický*“ vydaný v Sborníku Sokolském v roku 1867, v ktorom poukazuje na význam telesnej zdatnosti občanov pri obrane krajiny. MAZÁČ, Tomáš. *Proměny sokolství ve výtvarné řeči sletové propagace (1901 – 1948)* (magisterská diplomová práca). Brno : Masarykova univerzita, 2012, s. 30-33.

13 VHM Piešťany, Zbierka XXII – Písmomnosti, P 100 Pohľadnica VI. Slet všesokolský v Praze 1912, katalogizačný záznam.

14 Hlavným organizátorom bola Telocvičná jednotka Sokol Brno a jednoty brnenských predmestí a konal sa pod záštitou mestskej rady Kráľovo pole, Husovice a obecných zastupiteľstiev Židonice a Žabovřesk.

15 Druhá časť sa potom konala v náhradnom termíne v júli, kedy ho zas prerušilo počasie. STRACHOVÁ, Milena – VOSTRÝ, Zdeněk. Brnenské sokolské slety. In *Brno v minulosti a dnes*. Brno : Statutární město

zlet sa nezaobišiel bez predchádzajúcej propagácie, súčasťou ktorej boli aj pohľadnice, tzv. dopisnice, ktoré boli pod ochrannou známkou vydávané v prospech zletu. Pohľadnica, ktorá bola poslaná kováčskemu pomocníkovi Hégrovi od jeho priateľov, bola tlačaná firmou V. Neubert, Smíchov a vydaná nakladateľstvom J. Prochádzka, Brno. Za výtvarnou predlohou stál Emil Kosa, niekdajší asistent Alfonsa Muchu. Ceruzkou písaný pozdrav je adresovaný mladému Hégrovi a je relatívne čitateľný: „Milý příteli Přijmi odemne srdečný pozdrav z okr. cvičení Dol. Benešov v závodech jsem získali 1. ceny.“ Pohľadnica bola zaslaná z pošty Dolní Benešov, no nanešťastie známka chýba, a tým pádom chýba aj datovanie pohľadnice. Medzi priateľmi, ktorí mu pozdrav posielali, nájdeme viacero mien: Jelínek, B. Havlíček, Langerová, Ferenčík a i. Z uvedeného tak vyplýva, že pohľadnice boli rovnako ako v predchádzajúcom prípade, distribuované aj do regionálnych jednôt.¹⁶

Hoci sa Hégr týchto podujatí pravdepodobne priamo nezúčastnil, možno predpokladať, že práve v prostredí Sokola nasiakol myšlienkami, ktoré mali vplyv na jeho neskorší vstup do légii. Sokoli už dávno pred vojnou chápali sokolstvo aj ako životný názor český, ako národný program, ktorému nechýbala ani povinnosť branného obhájenia slobody vlasti. Ako deklarovala rezolúcia V. zjazdu Českej obce sokolskej z roku 1910: „Ve velkých otázkach politických a národných budíž veškeré Sokolstvo předním hlasatelem nedílnosti a celistvosti vlasti, či národné jednoty a zelené síly veškerého lidu českého, snažící se o úplné osamostatnění politické českého národa.“¹⁷ V tomto kontexte preto českí zajatci – členovia Sokola, prirodzene považovali vstup do légii za svoju sokolskú povinnosť.

Brusilovova ofenzíva a Hégrovo zajatie

V predvečer vypuknutia prvej svetovej vojny rakúsko-uhorská c. a k. armáda nebola dostatočne pripravená, a to nielen materiálne, ale ani personálne. Výstavba brannej moci nedržala krok s nárastom počtu obyvateľov. Nový branný zákon z roku 1912, ktorý síce predvídal navýšenie počtu brancov, nezaručil však ani doplnenie armády do mierového stavu. Vojnový stav, do ktorého sa monarchia dostala, bol preto veľkým hazardom. Čiastočná mobilizácia, ktorá bola vyhlásená 26. júla 1914, sa už o päť dní neskôr, 31. júla, zmenila na všeobecnú a povolané boli všetky osoby neaktívneho stavu (ročníky 1877 – 1892).¹⁸ V súvislosti s vývojom udalostí sa ukázala potreba povolávať aj staršie ročníky záložníkov a v rámci tzv. mimoriadnych odvodov boli povolávaní čoraz mladší nováčikovia, teda už v priebehu prvého roku vojny boli povolaní muži vo veku 18 – 41 rokov. Toto nariadenie sa týkalo aj mladého Aloisa Héggra, ktorý bol v marci 1915 domobraneckou prehliadkou uznaný za schopného a v apríli 1915 nastúpil do služby v Jičine. Bol pridelený k 11. vlastibraneckému pluku¹⁹, ktorý bol zaradený do zostavy 51. pešej brigády 26. pešej divízie 9. armádneho zboru, ktorý bol už na jeseň 1914, teda ešte pred nástupom Héggra do armády, vyslaný pod velením plk.

Brno a Archiv města Brno, 2018, s. 44.

16 VHM Piešťany, Zbierka XXII – Písomnosti, P 101 Pohľadnica Slet sokolstva v Brne 1914, katalogizačný záznam.

17 JANDÁSEK, Ladislav. *Za společným cílem*. Brno : Moravský legionár, 1923, s. 8.

18 Vyhláška oznamujúca všeobecnú mobilizáciu rakúsko-uhorskej armády publikovaná v slovenskom jazyku. In CHORVÁT, Peter – ZAŤKOVÁ, Jana – ČAPLOVIČ, Miloslav. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska IV/1*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2016, s. 34-36.

19 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslušný spis c. d. Demobilizačný záznam.

Emila Stanga na front do Haliče. Mapovať Hégrove pôsobenie v zostave tohto pluku nie je jednoduché, keďže sa nám z tohto obdobia nezachovali takmer žiadne informácie okrem dvoch fotografií.²⁰

Čiastočne však možno vychádzať zo všeobecne známych faktov, ktoré nám do istej miery môžu pomôcť pochopiť prostredie, v ktorom sa Hégr ako vojak formoval a v ktorom pôsobil. Nie je úplne zrejmé, kedy sa vôbec na front dostal. Pluk už od začiatku vojny pôsobil vo Volyňsku a doma zostali len náhradné prápory, ktoré boli dopĺňané a podľa potreby zasielané na bojové pole. Časť pochodových práporov, ktoré boli čiastočne tvorené aj nováčikmi odvedenými len v marci 1915, bola pod vplyvom vývoja udalostí už koncom apríla odvelená na východný front do Haliče a do Karpát. Tieto prápory tak namiesto plánovaného odchodu 15. júna, opúšťali posádkové mestá o mesiac skôr, už 15. mája (vojaci tak mali za sebou sotva päťtýždňový výcvik).²¹ Začiatkom júna 1915 bola väčšia časť českých jednotiek, vrátane 11. vlastibraneckého pluku, sústredená v radoch 4. armády. Pluk sa zúčastnil júnových bitiek pri Moscisk – Lubaczow a Grodku – Magierow, začiatkom júla ťažkých bojov pri Krašniku. V priebehu leta postupovali na Lublin a zúčastnili sa vojenských stretov v priestore medzi riekami Vislou a Bugom, bitky pri Lubartowe a v okolí Ostrowa. V priebehu augusta bol pluk presunutý pod 1. armádu a zúčastnil sa ofenzívy na Volyni a ruskej protiofenzívy pri Lucku. Na jeseň bol presunutý do zálohy, v rámci ktorej sa do bojov zapojil ešte pri Lopuszne. V zime bola bojová činnosť jednotky obmedzená, zimu a jar 1916 strávili vojaci na fronte v oblasti pri obci Czartorysk.²² V týchto pozíciách pluk zastihol jeden z najväčších ruských útokov v priebehu prvej svetovej vojny – Brusilovova ofenzíva.

Portrét vlastibranca Aloisa Héggra

20 Sú klasického formátu 140 x 90 mm, bez značenia, pričom ich rubová strana je upravená na formát klasickej pohľadnice. VHÚ-VHM, Zbierka XXII – Písomnosti, P 93 Pohľadnica Portrét vojaka; P 94 Pohľadnica Portrét vojaka.

Takéto „pozdravy z vojny“ neboli na začiatku vojny už ničím výnimočným. Rozvoj pohľadnic prebehol na prelome 19. a 20. storočia, pričom zlatý vek pohľadnic nastal po roku 1896, kedy sa stali najrozšírenejšou formou poštových zásielok. Dnešná forma pohľadnic (ľavá zadná strana je určená na vpísanie adresáta) bola v Rakúsko-Uhorsku zavedená v roku 1904. Výnimočnými neboli ani vojenské pohľadnice z frontu a lazaretov, z víťazných poľných ťažení a pod. *Sbírame pohlednice*. Praha : Ústřední kulturní dům železničářů, 1991, s. 16-20.

21 TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Dotaz německých poslanců o chování se českého národa za války. II. díl*. Praha : Tobolka, 1918. s. 12.

22 LIR 11. Dostupné na: https://velkavalka.info/wiki/doku.php?id=bojova_cesta_lir_11

Život jednotky prebiehal v tomto období pomerne jednotvárne – pobyt v zálohe striedal pobyt v poli a naopak. Zima, ktorú vystriedalo jarné blato a zhoršujúce sa zásobovanie, znižovanie dávok chleba i mäsa, znižovali morálku vojakov, obzvlášť u antimilitaristicky a protirakúsky ladených českých vojakov. Medzi vojakmi sa už doma šírili protirakúske a protivojnové myšlienky, ktoré mali dokonca za následok aj ostrý perzekučný útok proti českému mužstvu i záložným dôstojníkom ešte v priebehu roka 1915.²³ Mesto Jičín, ktoré bolo doplnovacím obvodom pre 74. peší pluk a 11. vlastibranecký pluk c. a k. armády, nebolo výnimkou. Ešte na jar 1916 sa jeden z dôstojníkov sťažoval, že na front sú posielaní vojaci, ktorí sa pri prvej príležitosti vzdávajú a že Česi dávajú neustále najavo svoju nenávisť voči Rakúsku.²⁴ Rovnako však zmýšľali aj príslušníci iných českých plukov pôsobiacich v tejto oblasti, ktorí spomínajú na udalosti tesne pred zahájením ofenzívy: „V poledne prišiel rozkaz ihned nastoupiti cestu do fronty. My Češi se zišli – věděl jsem, že půjde nyní do tubého – a radili se, co budeme delat. Jednomyslně usneseno, vzdáti se neb přeběhnout k nepříteli, jakmile se naskytne vhodná příležitost.“²⁵ Treba tiež podotknúť, že pozdĺž celého frontu už v tom čase pôsobili aj výzvedné oddiely tzv. Českej družiny, s ktorými sa českí vojaci v rakúsko-uhorských uniformách tiež stretávali.²⁶ Aj tieto faktory do výraznej miery ovplyvnili nasadenie rakúsko-uhorských vojakov českej národnosti počas tejto ofenzívy.

Mohutný útok, ktorý bol koordinovaný s britsko-francúzskymi operáciami na južnom, západnom i talianskom fronte, bol zahájený 4. júna 1916. 26. divízia, ktorej súčasťou bol aj 11. vlastibranecký pluk, a ktorá podliehala vojenskej skupine generála Linsingena, operovala v oblasti severne od 4. armády v oblasti medzi Czartorijskom, Kolkami a Okonskom. Proti nej stál V. jazdecký zbor, podliehajúci veleniu 8. armády generála Kalledina. A práve tu prebiehali najťažšie boje ofenzívy. Útok, ktorý predznamenovala mohutná delostrelecká paľba, sa začal 4. júna okolo 9 hodiny ráno. Hoci sa vojenskej skupine generála Linsingena podarilo svoje pozície v oblasti severne od línie Rovno – Kovel udržať, už v priebehu nasledujúceho dňa bolo rakúske postavenie X. armády pri Olyke v šírke asi 12 km prerazené. V nasledujúcich dňoch pri ústupe 4. armáda stratila aj dôležitý železničný uzol, mesto Kolky. Ruský postup sa armádam ústredných mocností podarilo zastaviť až koncom júna. V priebehu tejto prvej fázy ofenzívy stratila rakúsko-uhorská c. a k. armáda okolo 300 000 vojakov, spomedzi ktorých bolo veľa nezvestných a mnohí padli do ruského zajatia.²⁷ Medzi nimi bol aj slobodník Hégr²⁸, príslušník 3. roty 11. vlastibranecského pluku, ktorý padol do zajatia 5. júna 1916 v Kolkoch.²⁹

23 Tieto perzekúcie vyústili na konci marca 1915 k návrhu vrchného armádneho velenia o zmenu dislokácie náhradných formácií jednotiek z takýchto oblastí, ktoré bolo realizované v priebehu júna a júla 1915. Nariadenie sa týkalo najmä peších jednotiek 8. a 9. zboru, kde okrem nemeckých plukov boli české pluky presunuté do národnostne cudzieho posádkového mesta. Náhradné jednotky 11. vlastibranecského pluku tak boli preložené do Šopronu. Či sa to týkalo aj jednotky, do ktorej bol Hégr zaradený, nevedno, ale pravdepodobne áno. PICHLÍK, Karel. *Čeští vojáci proti válce (1914 – 1915)*. Praha : Naše vojsko, 1961, s. 133-134.

24 TOBOLKA, Z. c. d., s. 12.

25 NESNÍDAL, Josef. *Osudy ruského legionáře*. Plzeň : Nakl. Neodvislosti, 1919, s. 82.

26 MARVAN, František. *Brusilovova ofenzíva roku 1916*. Praha : Vědecký ústav vojenský, 1937, s. 11.

27 MARVAN, F. Brusilovova ofenzíva, c. d., s. 17-44.

28 Hoci bola jeho jednotka vystavená najťažším bojom, nemožno, vzhľadom na pomery z ktorých pochádzal, s určitou istotou vylúčiť ani dezerciu.

29 Zaujímavosťou je, že jeho meno je už uvedené v „počestenej forme“ Hégr. *Zoznam strát č. 624 zo dňa 3.*

Jeho ďalšia cesta, rovnako ako cesta väčšiny ruských zajatcov, putovala cez Rovno a Žitomír priamo do zajateckého tábora v Dárnici. Tento tábor, „*Kijevskij izolacionno – propustnoj punkt dlja plennyh*“, ležal blízko železničného uzla Kyjevsko – moskovsko – voronežskej železnice a vojenského skladu, ktorý zásoboval ruskú armádu na juhozápadnom fronte a zajatcov tu využívali ako lacnú pracovnú silu. Už na prelome rokov 1915/1916 bol tunajší písarsky zbor, ktorý robil registráciu zajatcov, zložený prevažne z českých zajatcov, ktorí robili aj náborovú činnosť do Českej družiny.³⁰ Aj vďaka nim boli zajatci českého a slovenského pôvodu oddeľovaní a bola pre nich zabezpečená práca v ruských a českých podnikoch (oproti zajatcom iných národností, ktorí boli transportovaní ďalej na Sibír alebo východ).³¹ V priebehu júna 1916 sa už náborová činnosť čs. dobrovoľníkov rozbehla naplno.

V službách čs. légii

Alois Hégr si podal prihlášku do légii 15. septembra 1916.³² S ostatnými dobrovoľníkmi bol potom v priebehu októbra odoslaný do Borispolu³³, mestečka v poltavskej gubernii, kde sa sformoval záložný prápor 1. čs. pešieho Pražského pluku. Borispolský tábor sa stal nielen miestom výcviku, ale aj zberným miestom pre prichádzajúcich dobrovoľníkov, ktorými boli dopĺňané čs. pluky.³⁴ Hégr počas pobytu v tábore ochorel na pľúcny katar (zápal priedušiek). Do 1. záložného práporu bol zaradený 4. marca 1917³⁵ a 5. mája na základe rozkazu č. 186 § 5 bol zapísaný do nestáleho stavu 3. roty.³⁶

Informácie o jeho ďalšom zaradení, ktoré sú obzvlášť zaujímavé v kontexte jeho účasti v bitke pri Zborove, nie sú úplne jasné. Pri svojom opise uvádza: „*Odtud nás zaslaly první maršovou rotu do pole, rota byla pod vedením praporečika Hrušky, který nás vedl k I. pluku „Jana Husi“.* Byl jsem přidelen ku 4. rotě poručíku Zaorálkovi. U 4. roty byl jsem až ke Zborovskému nástupu, kde jsem byl raněn a odvezen do Kijeva do nemocnice. Po uzdravení byl jsem uznán zbraně neschopen, tak mě poručík Kutlvašr přidělil k neřadové rotě za kováře. Správcem kovárny jsem byl k úplné spokojenosti mých představených až do návratu do vlasti.“³⁷ Práporčík Zaorálek velil ako mladší dôstojník 1. polrote 4. roty, ktorá tvorila počas bitky pri Zborove zálohu 1. práporu 1. čs. streleckého pluku. Pod velením poručíka Čechku pôsobili v severnom podúseku v rámci útočnej skupiny zákopu Marusja, umiestnenej v druhom slede (v druhej

novembra 1917. Viedeň : K. u. K. Kriegministerium, 1917, s. 22.

30 GRUND, Ladislav B. Karel Vašátko v Dárnici. In SEIDL, František – SYŘIŠTĚ, František. *Zborovský hrdina Karel Vašátko*. Brno : Moravský legionář, 1937, s. 215.

31 JAROLÍMEK, Jan. *Darnica – Kyjev*. Praha : Družina čs. legionáru, 1926, s. 161.

32 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslužný spis, c. d. Služobný výkaz.

33 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslužný spis, c. d.

34 Prápor bol oficiálne zriadený rozhodnutím ruského vrchného veliteľa č. 6190 zo dňa 23. apríla 1917, rozkazom kyjevského vojenského okruhu č. 31 zo dňa 5. mája 1917 a rozkazom predsedu komisie pre formovanie čs. vojska č. 5 zo dňa 17. mája 1917. PRÁŠEK, V. Historie 5. pražského pěšího pluku T. G. Masaryka. In *Československý legionář*, roč. 9, 1927, č. 35-36, s. 1.

35 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslužný spis, c. d., Preukaz o službe č. 401.

36 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslužný spis, c. d.

37 Priebeh svojej služby opisuje v žiadosti o opravu legionárskeho preukazu, ktorá bola v roku 1923 adresovaná Kancelárii čs. légii v Prahe, pričom časť o zranení je vyznačená ako nepravdivá. VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslužný spis c. d.

a tretej línii zákopov) a nastúpili za 1. rotou 3. čs. streleckého pluku.³⁸ Hlavné boje sa odohrali 1. – 3. júla 1917 na západ od mesta Zborov v rámci tzv. Kerenského ofenzívy, ktorá prebiehala až do konca júla 1917. Bola to prvá bojová operácia, do ktorej bola nasadená Čs. strelecká brigáda (ako súčasť ruského 49. armádneho zboru) a dosiahla významné víťazstvo.³⁹ Po bitke a vystriedaní boli čs. jednotky stiahnuté do Cecovej a odtiaľ do Krasnej do zálohy. 6. júla boli navrhnuté vyznamenania (účastníci boli vyznamenaní Radom sv. Juraja) a povýšenia za bojové zásluhy.⁴⁰

Výpis priebehu Hégrovej služby však o jeho nasadení v bojoch vôbec neinformuje. Zápis zmiňuje až rozkaz veliteľa záložného práporu č. 250 § 27 zo dňa 6. júla, na základe ktorého bol odoslaný s pochodovými rotami k 3. čs. streleckému pluku a bol vymazaný zo zoznamu záložného práporu.⁴¹ 3. čs. strelecký pluk (2. prápor) vystriedal 7. júla ruský 2. prápor 328. pluku v priestore Trawotłoki – Kota 394 Do Dęba, 1. prápor zostal v zálohe. K opätovnému vystriedaniu došlo 8. júla, keď pluk odišiel cez Krásnu a Jezernu do Nestorowic. Významným spôsobom sa do bojov zapojili pluky čs. streleckej brigády ešte v rámci tzv. tarnopolského ústupu.⁴² Ďalší priebeh Hégrovej služby je už spájaný výlučne s 1. čs. streleckým plukom Jana Husa, do ktorého 4. roty bol zaradený na základe rozkazu veliteľa

1. čs. streleckého pluku č. 1064/5 20. júla 1917. V októbri toho istého roku bol pridelený do podkováčskej školy 1. delostreleckej divízie, z ktorej sa však vrátil. 26. decembra 1917 ho preradili do neradovej rot, tzv. plukového obozu⁴³ ako správca kováčskej dielne.⁴⁴

Začiatok roka 1918 priniesol pre čs. vojsko ďalšie veľké nebezpečenstvo. Ukrajinská Centrálna rada uzavrela (bez ohľadu na podpísanie brestlitovského mieru) vlastnú mierovú zmluvu s Rakúsko-Uhorskom a Nemeckom a na pomoc proti boľševikom pozvala nemeckú armádu, následkom útokov ktorej začali z Ukrajiny ustupovať aj čs. jednotky. Hégr sa tohto ústupu zúčastnil v rámci plukového obozu 1. čs. streleckého pluku. Pluk bol od januára 1918 dislokovaný v Žitomiri. Pred postupom nemeckej armády sa začal koncom februára presúvať ku Kyjevu a odtiaľ do Bachmača. Tu sa 8. až 13. marca odohrali boje o dôležitý bachmačský železničný uzol, v ktorom sa vyznamenal predovšetkým 6. čs. strelecký pluk. 26. marca bola uzavretá zmluva so sovietskou vládou o transporte čs. légii do Vladivostoku, a tak sa jediným cieľom legionárov stala preprava do tohto mesta na druhej strane krajiny. Revolúcia, na základe ktorej sa k moci dostali boľševici, spôsobila všeobecný rozvrat v krajine, čo značne cestu legionárov skomplikovalo. Čs.

jednotky sa pre boľševikov stávali čoraz väčším nebezpečenstvom, na jednej strane sa obávali ich spojenia s kontrarevolucionármi, na strane druhej si uvedomovali ich cenu, keďže nemali vlastnú armádu. Keď sa im však

nepodarilo strhnúť celé čs. vojsko na svoju stranu, nariadili odzbrojenie. 1. čs. strelecký pluk prešiel od Bachmača cez Kursk, Jelec a Inokovku do Penzy, kde došlo k prvému odzbrojeniu a následne v máji aj k prvému stretu s boľševikmi o dôležitý železničný uzol.⁴⁵ Medzičasom bol Alois Hégr 22. apríla 1918 rozkazom veliteľa 1. čs. str. pl. č. 1288 povýšený zo strelca na mladšieho majstra.⁴⁶ Preprava čs. jednotiek sa aj naďalej komplikovala, boli od seba odstrihnuté, narastal tlak na odzbrojovanie a narastal aj vplyv agitácie českých boľševikov. Situácia sa zhoršila predovšetkým po udalostiach, ktoré sa odohrali v máji v Čeljabinsku, po ktorých bol vydaný jasný rozkaz zastrelieť alebo zajať každého čs. legionára a za každú cenu zastaviť ich prechod do Vladivostoku. Po niekoľkých ďalších útokoch na stanici Bezenčuk, v Trostjanke, v meste Ufa či v Buzuluku sa 1. čs. streleckému pluku podarilo dostať do stanice Miňar, kde sa podarilo spojiť penzenskú a čeljabinskú skupinu. Pluk potom pokračoval v bojoch pri Simbirsku v stanici Čerdakly a Vrchná Časovna.⁴⁷ Počas týchto bojov Hégr od mája do septembra 1918 obsluhoval lokomotívu vlaku neradovej rot ako samostatný strojvedúci.⁴⁸ Počas októbra a novembra jednotka zostala v meste Belebej, veliteľom pluku sa stal major Kutlvašr, veliteľom divízie plukovník Švec. Tu vojakov zastihla 15. novembra správa o uzavretí mieru na západnom fronte a o vzniku Československej republiky. Koncom mesiaca sa pluk presunul do Čeljabinska, kde boli legionári prestrojení a kde ich navštívil aj generál Štefánik. Začiatkom decembra 1918 sa pluk presunul do Petropavlovsk, kde zostal až do februára 1919.

Bežný posádkový život plný výcviku a zdokonaľovania sa v streľbe, ktorý sa striedal s ochranou trate medzi mestami Petropavlovsk a Omsk, bol do značnej miery narušený aj chorobami, ktorými bola oblasť doslova zamorená (predovšetkým týfus, kiahne a i.).⁴⁹ Nevyhli sa ani vojakom, z ktorých šesť dokonca podľahlo. Aj Hégr začiatkom decembra ochorel a v nemocnici strávil takmer tri mesiace (9. 12. 1918 – 27. 2. 1919).⁵⁰

Koncom januára 1919 sa pluk začal sťahovať do Irkutsku. Cesta sa však kvôli bojom v tajgách sibírskej železnice medzi Krasnojarskom a Irkutskom predĺžila až na štyri mesiace. Úsek magistrály bol rozdelený medzi jednotlivé

K. Kutlvašr v zime 1918 – 1919 v Petropavlovsku

Odznam Zborov 1917 – 1937

38 IVŠIN, Konstantin. *Čs. brigáda u Zborova na Ukrajine 1917*. Praha : Památník osvobození, 1937, s. 14-24.

39 MOJŽIŠ, Milan – RAK, Michal. *Zborov 1917 – 2017*. Praha : Epoque, 2019, s. 37-44.

40 IVŠIN, K. *Čs. brigáda*, c. d. s. 14.

41 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslušný spis, c. d.

42 IVŠIN, K. *Čs. brigáda*, c. d., s. 49-77.

43 V dnešnom ponímaní plnil oboz úlohu ženijných jednotiek a jednotiek tylového zabezpečenia.

44 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslušný spis, c. d.

45 LANGER, František. *Pamětní kniha 1. střeleckého pluku Jana Husi*. Praha : Památník odboje, 1920, s. 35-41.

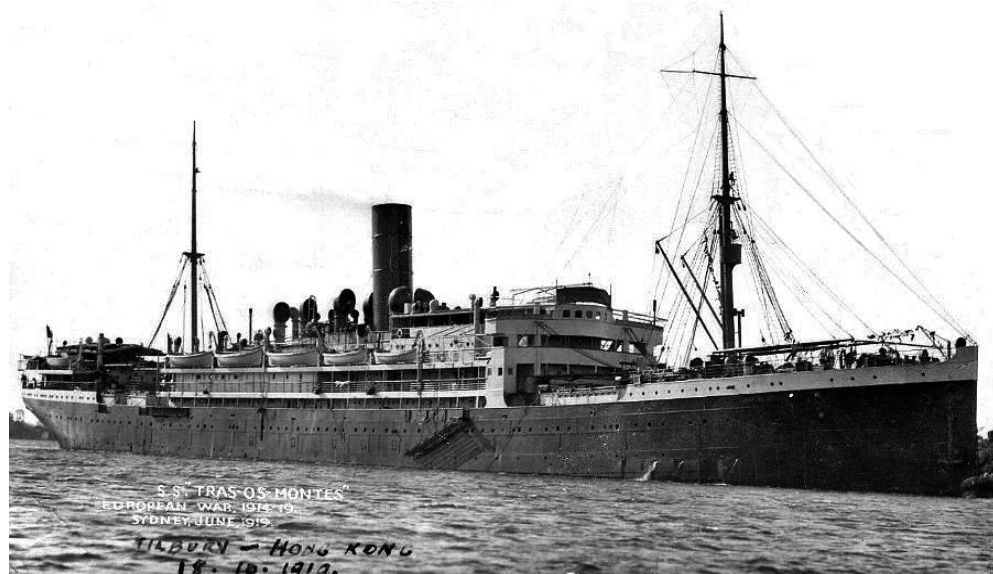
46 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslušný spis c. d.

47 LANGER, F. *Pamětní kniha*, c. d., s. 41-61.

48 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslušný spis, c. d.

49 LANGER, F. *Pamětní kniha*, c. d., s. 64-65.

50 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslušný spis, c. d.

Lod *Tras-os-Montes* (VHÚ Praha)

prápory, ktoré ochraňovali časti železnice medzi Krasnojarskom a Kanskom, pričom ale 1. prápor i neradová rota odišli priamo do Irkutsku. Do polovice júna sa v meste zišiel celý pluk a zostal tu až do konca septembra. Vojaci sa vrátili k bežnému posádkovému životu, precvičovali nový cvičebný poriadok a nacvičovali rôzne bojové formácie. V polovici júna prišiel do tábora vrchný veliteľ spojovacích vojsk generál Janin s čs. ministrom vojny Štefánikom. Pri prehliadke pluku bol na plukovú zástavu pripnutý Rad Sokola.⁵¹ Alois Hégr bol 3. októbra 1919 absolvoval Armádnú podkováčsku školu s dobrým prospechom.⁵²

Začiatkom októbra sa pluk začal presúvať do Vladivostoku, kde sa zhromaždil 4. novembra. Väčšina pluku so štábom bola ubytovaná v meste Podnožije na Ruskom ostrove, na pevnine zostal 1. prápor, výzvedná rota, delostrelectvo a neradová rota, ktorá bola ubytovaná na východnom konci mesta. V priebehu mesiaca, ktorý tu vojaci strávili, bolo zastavené cvičenie a vojaci sa venovali prípravám na odchod. Došlo k likvidácii plukového majetku, časť predmetov bola zbalená a zbrane zakonzervované.⁵³ Alois Hégr bol v priebehu novembra (10. 11. a 21. – 23. 11.) ešte dvakrát vyslaný na služobnú cestu na stanicu do miest Pohraničné (rus. Pogranichny) a Nikolsk Ussirijský (dnes pravdepodobne mesto Novonikolsk).⁵⁴ Predpokladaným účelom bola oprava železničnej trate.

Odchod 1. čs. streleckého pluku z Vladivostoku bol zabezpečený tzv. 13. a 14. transportom. Loď 13. transportu, japonská Yonan – Maru, ktorá prepravovala 1 392 čs. legionárov – celý štáb pluku, 1. a 2. prápor, vyplávala z Vladivostoku 9. decembra 1919. Zvyšná časť pluku, vrátane Hégrovej neradovej roty, vyplávala z Vladivostoku vo štvrtok 18. decembra 1919 krátko po deviatej hodine ráno.⁵⁵ 14. transport s 1 800 pasažiermi zabezpečovala portugalská

51 LANGER, F. Pamětní kniha, c. d., s. 66-70.

52 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslušný spis, c. d.

53 LANGER, F. Pamětní kniha, c. d., s. 77-78.

54 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslušný spis, c. d.

55 RYBNÍČEK, František. V Šanghaji s lodí Traz-os-Montes. In ZEMAN, Adolf (zost.). *Cestami odboje V.*

loď *Tras-os-Montes*, ktorej pôvodným majiteľom bola severonemecká spoločnosť Lloyd a ktorá bola zabraná počas vojny a pridelená k spojeneckému morskému štábu.⁵⁶ Najbližšou zastávkou po opustení Vladivostoku bolo japonské mesto Karatsu, potom pokračovali cez Žlté a Východočínske more do Šanghaju, kde 14. transport strávil aj Vianoce⁵⁷. Ďalšou zastávkou, už na ceste cez Indický oceán, bol ostrov Cejlón (dnes Srí Lanka), odkiaľ pokračovali do somálskeho mesta Džibuti. Cez Červené more a Suezský prieplav sa do prístavu Port Said doplavili 21. januára 1920. Odtiaľ pokračovali cez Stredozemné more do prístavu Terst, kde zakotvili 2. februára. Z Terstu pokračovali čs. legionári 1. čs. streleckého pluku vlakom cez Ľubľanu, do Prahy prišli 8. februára 1920.⁵⁸)

Predmetov, ktoré by priamo odkazovali na Hégrovu činnosť v légiách, je v jeho pozostalosti málo. Ako jeden zo suvenírov si z Ruska pravdepodobne priniesol pohľadnicu „Československá armáda v Rusku – Pro vítězství za praporem, ku předu!“⁵⁹ Pohľadnica, za výtvarným návrhom ktorej stál František Paroutka, bola vydaná Informačno – osvetovým odborom Československého vojska na Rusi, po roku 1918 na Sibíri.⁶⁰ Za zmienku stojí určite aj séria troch fotografií, ktoré Hégrovi venoval jeho veliteľ generál Kutlvašr na IV. manifestačnom zjazde Čsl. obce legionárskej v júli 1947 v Hradci Králové. Na týchto fotografiách, venovaných „bratru Hégrovi“, je mladý Kutlvašr ako jeho veliteľ. Sám ich aj datoval: jedna zachytáva Kutlvašra na jeseň 1917 po Zborove⁶¹, dve sú z jesene a zimy 1918/1919⁶², keď pluk sídlil v Petropavlovsku.

Život po vojne

Hégrova cesta domov z Vladivostoku do Prahy tak trvala celkovo 52 dní. Od marca 1915, kedy bol odvedený, sa vrátil do Československa ako dvadsaťtriročný mladý muž po takmer

Praha : Pokrok, 1929, s. 221-223.

56 Loď *Tras-os-Montes* bola skontštruovaná v roku 1906 vo fabrike J. C. Teklenborg AG Geestemünde. Kapitánom lode bol J. B. Comelo. *Lloyd's Register of Shipping. Vol. II Steamers*. London : Lloyd's Register of Shipping, 1919, s. 1049.

57 HŘIVŇA, Květoslav. Vánoce čsl. legionářů v Šanghaji. In ZEMAN, Adolf (zost.) *Cestami odboje V.*, c. d., s. 223-226.

58 LANGER, F. Pamětní kniha, c. d., s. 78-79.

59 Text „Pro vítězství za praporem, ku předu!“ opäť odkazuje sa sokolskú symboliku, je refrénom piesne Sokolské šilky. *Pochodové písně čs. vojáka. Sešit 1*. Irkutsk : Nakladatelství IOO, 1919, s. 5.

60 VHM Piešťany, Zb. XXII – Písomnosti, P 95 Pohľadnica Čs. vojsko v Rusku, katalogizačný záznam

61 VHM Piešťany, Zb. XXII – Písomnosti, P 96 Fotografia Kutlvašr, katalogizačný záznam.

62 VHM Piešťany, Zb. XXII – Písomnosti, P 99 Fotografia Kutlvašr, P 102 Fotografia Kutlvašr, katalogizačný záznam.

Paroutkova pohľadnica Čs. vojsko v Rusku

päťročnej službe v armáde. Keďže prišiel so 14. transportom o niečo neskôr, nestihol sa zúčastniť slávnostného privítania a prehliadky najstaršieho a najslávnejšieho pluku čs. légii v Rusku – prehliadky 1. čs. streleckého pluku Jana Husa v Prahe. Po prvotnom nadšení z návratu domov sa však, rovnako ako väčšina legionárov, musel vysporiadať s mnohými problémami, ktoré ich v mladej republike čakali. Po príchode do vlasti boli jednotlivé legionárske pluky rozmiestnené do posádok po celej republike, začalo sa s demobilizáciou – najprv starších, neskôr aj mladších ročníkov. V novovznikajúcej čs. brannej moci zostali naďalej slúžiť len dôstojníci a poddôstojníci. Desiatnik Hégr tak bol krátko po návrate zaradený späť do 4. roty 1. čs. streleckého pluku, ktorý bol umiestnený v Delostreleckých kasárňach v Prahe. 8. júla bol však preradený opäť do neradovej roty⁶³ k vozatajskému oddielu⁶⁴. Podľa Demobilizačného záznamu odišiel 24. mája na trojmesačnú „repatriačnú“ dovolenku, podľa údajov o priebehu služby však na „existenčnú“ dovolenku odišiel až 27. augusta⁶⁵. Následne sa hlásil na Domobraneckom okresnom veliteľstve v Jičine a pravdepodobne k 16. decembru 1920 bol demobilizovaný.⁶⁶ Medzitým sa ešte stihol oženiť, sobáš s Magdalénou Kračmarovou sa konal 14. novembra 1920 v kostole sv. Štefana v Prahe.⁶⁷

Aj v ďalšom, civilnom, živote po vojne zostal verný železniciam a hneď po demobilizácii nastúpil ako strojník zámočník v dielni výtopne na Hlavnej stanici v Bratislave.⁶⁸ Na povestnú „nazamestnateľnosť“ legionárov sa očividne nemohol sťažovať, pri svojej snahe o integráciu do bežného života pravdepodobne využil možnosť presťahovania sa na Slovensko a získania tzv. „slovenskej výhody“ – príplatku ku mzde. Na železnici, ale aj v iných oblastiach života na Slovensku, chýbal odborný personál a kvalifikovaná pracovná sila. Riešením tohto problému bol aj masívny nárast prisťahovalcov z Čiech.⁶⁹ Počas svojho pobytu v Bratislave si doplnil aj vzdelanie štvrtým ročníkom meštianskej školy (1921) a zložil aj klasifikačné skúšky československých štátnych dráh (11. 8. 1922).⁷⁰ Jeho ďalšie osudy nie sú známe.

Spoločenské postavenie legionárov po ich príchode do Československa nebolo jednoznačné. Kým časť verejnosti a novinárov ich vnímala ako hrdinov a očakávala, že vyriešia všetky problémy v republike, druhá časť spoločnosti ich vnímala cez prizmu akejsi nemorálnosti a skazenosti, symbolom ktorých boli pohlavné choroby či ruské manželky, ktoré si

63 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslušný spis, c. d. Priebeh služby

64 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslušný spis, c. d. Potvrdenie kpt. Jaromíra Froněka zo dňa 14. októbra 1922.

65 Je pravdepodobné, že na plánovanú trojmesačnú dovolenku odišiel s oneskorením reálne až koncom augusta, keďže Demobilizačný záznam bol vydaný ešte koncom februára 1920.

66 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslušný spis, Demobilizačný záznam.

67 Štátny oblastný archív v Třeboni, Matrika krstených 1890 – 1897. Dostupné na: Czech Republic, Church Books, 1552 – 1981, database with images, FamilySearch (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:6VGS-FKXL> : 26 December 2022), Alois Heger, 1896.

68 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslušný spis, c. d. Priznanie úradného charakteru zo dňa 20. januára 1923.

69 Maďarsky hovoriaci personál bol po roku 1919 prepustený alebo odišiel. Na železničiach tvoril 90 % všetkých zamestnancov, ktorých nahradilo 7 000 Čechov. CHORVÁT, Michal. „Die Katze muss weg!“: odchod českého obyvateľstva zo Slovenska 1938. In *Právněhistorické studie*, roč. 48, 2018, č. 2, s. 75-92.

70 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslušný spis, c. d. Priznanie úradného charakteru zo dňa 20. januára 1923.

priniesli. Aj medzi samotnými legionármi bolo mnoho názorových nezhôd.⁷¹ V ich postojoch môžeme nájsť niekoľko stereotypov: celkové sklamanie z pomerov v Československu, nedocenenie ich zásluh, problémy so začlenením sa do spoločnosti a nájdením si zamestnania, a s tým spojenú ťaživú sociálnu situáciu.⁷² Aj vláda si uvedomovala zložitosť integrácie legionárov, čo zhoršovali aj obrovské počty nezamestnaných demobilizovaných vojakov. Na zmiernenie ich situácie prijala tzv. legionárske zákony⁷³ a v novembri 1918 vznikla pri Ministerstve národnej obrany aj Kancelária československých légii, ktorá mala v gescii evidenciu legionárov, sprostredkovala im zamestnanie, pomáhala pri vybavovaní živnostenských úverov a pod. Rozhodnutím komisie č. 28 417 bola Aloisovi Hégrovi na základe § 2 zákona 462/1919 Zb, a čl. 5 vládneho nariadenia č. 151 dňa 12. februára 1923 priznaná služba v légii od 15. septembra 1916 do 6. februára 1920.⁷⁴

Prirodzenou súčasťou ocenenia zásluh bola sústava vyznamenaní, ktorými mali byť vojaci odmeňovaní za statočnosť preukázanú pred nepriateľom a za zásluhy o vznik Československa. Legionárom ako prejav vďačnosti štátu boli udeľované tri základné typy vyznamenaní: Čs. vojnový kríž 1914 – 1918 za konkrétny vojenský čin a Čs. revolučná medaila a Medaila Víťazstvo, ktoré dostal každý účastník odboja na požiadanie.⁷⁵ Medzi vyznamenaniami, ktoré sú súčasťou Hégrovej pozostalosti, sa nachádzajú všetky tri. Československý vojnový kríž bol zriadený dekrétom čs. zahraničnej dočasnej vlády 7. novembra 1918 s cieľom morálne oceniť príslušníkov zahraničného vojska. Bol symbolom zjednotenia štyroch oslobodených krajín a území: Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska.⁷⁶ Aloisovi Hégrovi bol 14. marca 1920⁷⁷ udelený „vládou zemí československých na základe výnosu zo dňa 7. novembra 1918 a na základe výnosu ministra vojny zo dňa 8. novembra 1918 a dokladu vrchného veliteľa zo dňa 29. februára 1920“ dekrétom č. 5640 ako „výraz vďačnosti národa, ktorý nikdy nezabudne na obeť prinesenú za jej oslobodenie“.⁷⁸ Na stuhe je pripravená bronzová lipová ratolesť (za pochvalu jednotky v rozkaze armády) a dve bronzové hviezdičky.⁷⁹ V danej dobe išlo o najprestížnejšie vyznamenanie, ktoré oceňovalo hrdinské činy, stmeľovalo legionárov a vyzdvihovalo ich nasadenie. Do roku 1934 ho udelili celkovo 6 613 vojakom.⁸⁰ Vyzname-

71 Príslušníci légii neboli jednoliaty celkom. Podľa zákona č. 462/1919 Sb. boli rozdeľovaní na tých de iure, teda legionárov z doby pred 28. októbrom 1918 a ďalších, ktorí mali problém dokázať svoj legionársky štatút (takmer 110 000 osôb). Rozdeľovali ich však aj rôzny svetonázor či politická orientácia.

72 VÁCHA, Dalibor. Až pŕijdem po Václaváku. In *Soudobé dějiny*, roč. 25, 2018, č. 1-2, s. 55-84.

73 Zákony č. 1919/282 Sb. a č. 462/1919 okrem iného jasne zafinovali pojem legionár a dávali právo legionárom žiadať o pridelenie miesta v štátnej správe a pod.

74 Potvrdenie č. 3121 bolo na základe jeho žiadosti 18. júna 1924 opravené. V pôvodnom znení je uvedený ako vstup do légii 5. máj 1917. VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslušný spis, c. d.

75 MĚŘIČKA, Václav: *Československá vyznamenání*. 5. část. Hradec Králové : ČSN, 1979, s. 25.

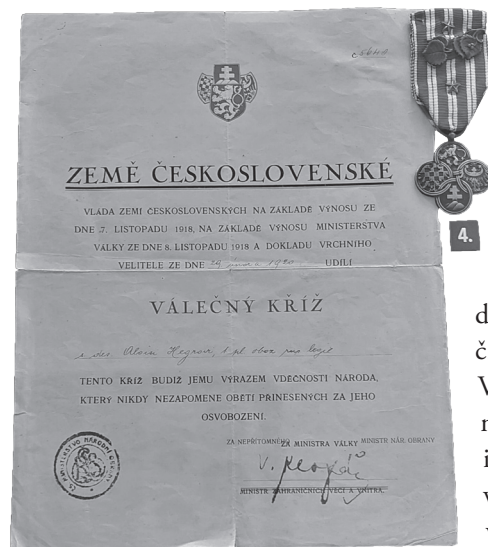
76 Vyznamenanie udeľovalo vtedajšie Ministerstvo vojny. Autorom výtvarného návrhu bol pravdepodobne francúzsky sochár a medailér Antoine Bourdelle, i keď autorstvo je pripisované aj českému medailérovi Františkovi Kupkovi. PURDEK, Imrich. *Československá a slovenská vojenská symbolika v priesečníku heradliky, faleristiky a vexikologie (1914 – 1945)*. Bratislava : Vojenský historický ústav, s. 139-140.

77 Dátum uvedený v poslušnom spise. VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslušný spis, c. d.

78 VHM Piešťany, Zbierka XV – Rady, vyznamenania, medaily, RVM 50, Vyznamenanie Československý vojnový kríž 1914 – 1918, Dekrét.

79 Bronzové hviezdičky sa na stuhu pripínali za individuálnu pochvalu v rozkaze divízie.

80 GROWKA, Květoslav. *K problematice „nárokových“ medailí československých legionářů*. Dostupné online: <https://www.valka.cz/15677-K-problematice-narokovych-medaili-ceskoslovenskych-legionaru>

Československý vojnový kříž 1914 – 1918 s dekrétom

Hégrovej medaile sa však žiadne štítky nenachádzajú, čo minimálne v súvislosti s jeho údajnou účasťou na zborovskej bitke vytvára isté pochybnosti. Zaujímavé je tiež, že v Hégrovej pozostalosti sa zachovali dve verzie medzispojeneckej medaily Víťazstvo – jej česká i belgická verzia. Spojenecká medaila víťazstva (Médaille Interalliée de la Victorie) bola zriadená rozhodnutím mierovej konferencie v Paríži 24. januára 1919. Belgická verzia medaily bola zavedená belgickým kráľom Albertom I. 15. júla 1919. Navrhol ju medailér Paul du Bois a boli razené v Jules Fonson. Udelených bolo 300 – 350 000 medailí, pričom v našich podmienkach ide o pomerne bežné vydanie, ktoré nosili všetci naši legionári.⁸⁵ Československo, ako jedno z víťazných mocností, zriadilo vlastnú verziu tejto medaily. Jej zavedenie bolo schválené 10. apríla 1920 a stanovy boli neskôr doplnené 13. februára 1922. Udeľovalo ju Ministerstvo národnej obrany, ktoré si výrobu 50 000 ks objednalo v Štátnej mincovni v Kremnici, ako pamätný symbol účasti Čechoslovákov vo vojne po boku spojencov. Bola udeľovaná všetkým dobrovoľníkom čs. vojska, ktorí sa bez nátlaku alebo bez rozkazu prihlásili pred 28. októbrom 1918 a boli doň zaradení najneskôr do 11. novembra 1918. Autorom

nanie spolu s dekrétom je umiestnené v stálej expozícii VHM Piešťany *Slováci v rovnošatách 1848 – 2020*.

Ďalšie dve vyznamenania mohli legionári získať na požiadanie, ich legionársky status im automaticky zaručoval právny nárok na ich udelenie.⁸¹ 14. marca 1920 bola Hégrovi príkazom č. 1719 udelená Čs. revolučná medaila. O čosi neskôr, 23. mája 1920 príkazom č. 1771 mu bola udelená aj Spojenecká medaila Víťazstvo.⁸² Dekréty k týmto medailám sa však nezachovali. V prípade Čs. revolučnej medaily⁸³ ide pravdepodobne o staršiu razbu, tzv. parížske vydanie, o čom svedčia iniciály autora na rubovej strane.⁸⁴

Na stuhu medaily bolo možné pripievať aj ďalšie doplnky (lipová ratolesť, lipový lístok i kovové štítky s miestami bojov či ťažení). Na

81 Zaujímavosťou je, že veľa legionárov o tieto medaily neprejavilo záujem. Čs. revolučných medailí bolo udelených len takmer 15 000, obdobne pri medaile Víťazstvo. GROWKA, K. *K problematice*, c. d.

82 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslužný spis, c. d.

83 Bola zriadená dekrétom prezidenta republiky v Paríži 1. decembra 1918 a potvrdená zákonom č. 243/1920 na ocenenie zásluh súvisiacich s čs. odbojom počas prvej svetovej vojny. Bola určená pre vojenské osoby, ale aj pre príslušníkov domáceho odboja – civilistov. Mohla byť udelená aj občanom spriatelovaných štátov za zvlášť vynikajúcu vojenskú, politickú a organizačnú činnosť v prospech osamostatnenia Československej republiky počas prvej svetovej vojny. Autorom výtvarného návrhu bol francúzsky sochár a medailér Antoine Bourdelle. MAREK, Martin. *Československá revoluční medaile*. Dostupné online: <https://martinmarek.eu/ceskoslovenska-revolucni-medaille>

84 Existuje aj novšie československé vydanie medaily bez iniciál autora.

85 VHM Piešťany, Zbierka XV – Rady, vyznamenania, medaily, RVM 172 Medaila Víťazstvo, katalogizačný záznam.

výtvarnej predlohy, ktorá zohľadňovala podmienku rovnakých znakov medaily pre všetky národné verzie, bol významný československý medailér a sochár prof. Otakar Španiel. Známe sú aj neoficiálne medaily (bez podpisu autora), ale aj rôzne napodobeniny z neoficiálnej výroby. V prípade medaily z Hégrovej pozostalosti ide práve o neoficiálnu razbu bez podpisu autora.⁸⁶

V súvislosti s prvovojnovými vyznamenaniami, ktoré sú súčasťou Hégrovej pozostalosti, je nutné sa pristaviť ešte pri jednej rarite, ktorou je ruský Kříž sv. Juraja. Tieto ruské vyznamenania, ktorých udeľovanie siaha hlboko do 19. storočia, mohli byť udeľované aj príslušníkom čs. légií v Rusku. Podľa nariadení z roku 1917 mohli byť týmto křížom 4. stupňa vyznamenávaní dôstojníci na návrh vojakov jednotky alebo vojaci

a poddôstojníci, ktorí zastávali dôstojnícku alebo náčelnícku funkciu na návrh dôstojníkov, kolektívu poľnej bojovej jednotky. Kříže vyrábala pôvodne mincovňa Monetnyj dvor v žltom a bielom kove. Po vojne však vznikali aj rôzne náhradné razby (napr. pražská vo firme Hojtaš, Praha), ktoré boli vyhotovované v dvoch verziách – v pozlátenom alebo postriebrenom bronze a sú zásadne bez uvedenia stupňa.⁸⁷ Podľa demobilizačného záznamu, v ktorom sú uvedené aj vyznamenania, ktoré Hégr v légiách obdržal, je práve „Georgijevská med. 4. stupňa“ preškrtnutá a je pri nej dopísaná poznámka „nepatří jemu“.⁸⁸ S ohľadom na túto skutočnosť, a tiež na to, že na razbe nie je vyrazený stupeň a číslo medaily „92 – 28“ je vyryté dodatočne⁸⁹ (a ani nesúhlasí s oficiálnym číslovaním medailí), možno s určitou povedať, že toto vyznamenanie je len náhradnou razbou, na ktorej nosenie ani Hégr nemal právo.

Príslušníci čs. vojska mohli na svojich vojenských rovnošatách nosiť len oficiálne zriadené vyznamenania, ktoré im boli udelené za slobodu a vznik československého štátu, tiež

86 VHM Piešťany, Zbierka XV – Rady, vyznamenania, medaily, RVM 169 Medaila Víťazstvo, katalogizačný záznam.

87 SEDLÁK, Ladislav – PATEJDL, P. Nový pohľad na problematiku ruských Vojenských křížů svatého Jiří a medailí Za statečnost. In *Sběratelské zprávy* 52. Hradec Králové : Česká numismatická společnost, pobočka v Hradci Králové, 1986, s. 207-213.

88 VÚA – VHÚ Praha, Legionársky poslužný spis, c. d. Demobilizační záznam.

89 VHM Piešťany, Zbierka XV – Rady, vyznamenania, medaily, RVM 56 Vyznamenanie Kříž svätého Juraja pre poddôstojníkov a mužstvo, katalogizačná karta.

Rubová strana Čs. revolučnej medaily

Neoficiálna razba Čs. medaily Víťazstvo

Náhradná (neoficiálna)
razba ruského Kríža
sv. Juraja bez triedy

dekorácie udelené spojeneckými štátmi. Tie mohli byť doplnené aj Pamätným odznakom čs. dobrovoľníka z rokov 1918 – 1919, tiež nazývaného „Križ v ťažkých dobách“, ktorý bol zriadený až v roku 1938. Tento odznak bol určený všetkým dobrovoľníkom, ktorí v období od 28. októbra 1918 do 31. júla 1919 konali vojenskú povinnosť na Slovensku a všade tam, kde išlo o zaistenie integrity čs. štátnych hraníc.⁹⁰ Udeľovalo ho Ministerstvo národnej obrany spätne po roku 1938. Autorom výtvarného návrhu bol štábný kapitán Oldřich Pilz. V Hégrovej pozostalosti sa toto vyznamenanie nachádza, avšak bez dekrétu alebo akéhokoľvek iného dokladu o udelení.⁹¹

Povojnový život Hégra bol do výraznej miery ovplyvnený aj spolkovým životom. Ako uvádza jeho členská legitimácia, už od októbra 1920 bol členom miestnej jednoty Čs. obce legionárskej v Bratislave⁹² (ČsOL).

V čase jeho príchodu do Bratislavy tu už pôsobili viaceré legionárske spolky – odbočka Svazu čs. legionáru, Organizácia čs. legionárov pre Slovensko a Karpatskú Rus a Združenie slovenských legionárov. Ťažko povedať, členom ktorej z týchto organizácií sa stal, keďže ČsOL oficiálne vznikla spojením viacerých legionárskych organizácií až v máji 1921.⁹³ Jeho aktívnu účasť na legionárskom spoločenskom živote dokladá okrem samotnej legitimácie (č. 9847) aj niekoľko zbierkových predmetov. Súčasťou pozostalosti je aj malý zapichovací chlopňový odznak ČsOL⁹⁴, ktorý plnil zároveň funkciu členského odznaku. Vznikol na jeseň roku 1921, pričom výtvarný návrh je prisudzovaný prof. Ottovi Gutfreudovi, bývalému príslušníkovi čs. légii vo Francúzsku, ktorý po vojne pôsobil na Umeleckopriemyselnej škole v Prahe. Ikonický odznak, ktorý ČsOL používa dodnes, mohli nosiť len členovia ČsOL, i keď dochádzalo k jeho zneužívaniu. Výťažok z predaja týchto odznakov bol hlavným príjmom garančného fondu, ktorý podporoval nemajetných legionárov pri získavaní úverov.⁹⁵

Druhý chlopňový pamätný odznak odkazuje na veľké oslavy 20. výročia bitky pri

90 PURDEK, I. *Československá*, c. d. s. 147.

91 VHM Piešťany, Zbierka XV – Rady, vyznamenania, medaily, RVM 53 Vyznamenanie s nápisom „V TĚŽKÝCH DOBÁCH“, katalogizačná karta.

92 VHM Piešťany, Zbierka XV – Rady, vyznamenania, medaily, RVM 1535 Legitimácia člena Československej obce legionárskej.

93 Ustanovujúci zjazd sa konal 22. mája 1921 v Národnom dome v Prahe. Stanovy tejto organizácie schválilo Ministerstvo vnútra 5. júla 1921 a Zemská politická správa v Prahe o čosi neskôr 11. júla 1921. Základným obsahom programu v rámci čs. verejného života bola pozornosť na sociálne zabezpečenie a zamestnanie legionárov. Vznik ČsOL a prví republiky. In *Legionársky směr. Speciál 100 let ČsOL*. Praha : Československá obec legionárska, 2021, s. 3-5.

94 VHM Piešťany, Zbierka XV – Rady, vyznamenania, medaily, RVM 498 Odznak Československá obec legionárska, katalogizačná karta.

95 Členský odznak ČsOL. In *Legionársky směr*, roč. 10, 2021, č. 4, s. 66.

Zborove, ktoré sa konali 1. – 5. júla 1937. Ministerstvo národnej obrany pri tejto príležitosti dalo vyrobiť slávnostné odznaky, ktoré spolu s informačnou brožúrou, plniacou funkciu legitimácie, oprávňovali nositeľa odznaku k vstupu na všetky slávnosti. Na základe tejto legitimácie a odznaku získavali účastníci aj polovičnú zľavu na dopravu vlakom z a do Prahy. Uvedených osláv sa mohli zúčastniť aj príslušníci z radov legionárov za predpokladu, že včas zaslali prihlášku, pričom mohli prísť aj v legionárskej uniforme. Na tieto oslavy museli byť, v prípade ich záujmu o účasť, uvoľnení zo svojich civilných zamestnaní.⁹⁶ Priamy doklad o tom, že sa tejto udalosti Hégr zúčastnil, sa však nedochoval.

V udržiavaní legionárskych tradícií ČsOL pokračovala aj po druhej svetovej vojne. Azda najväčšou udalosťou bol IV. manifestačný zjazd ČsOL v Hradci Králové v júli 1947. O tom, že sa ho Hégr osobne zúčastnil, svedčí spomínaný súbor fotografií, ktoré mu gen. Kutlvašr venoval. Medzi nimi je aj fotografia, na ktorej je Hégr odfotený priamo na zjazde, i keď v civilnom obleku. Na zadnej strane je venovanie: „Vzpomínku ze IV. legionársého sjezdu zasíla Ti, otec, br. Zábřana a br. gen. Kutlvašr“.⁹⁷ Druhá fotografia gen. Kutlvašra, ktorá bola vydaná ako pohľadnica firmou F. Patzel Hradec Králové, má na zadnej strane datovanie 11. 7. 1947. Zaujímavejšie je rukou písané venovanie na prednej strane: „Bratru Hégrovi v zpomínku na společnú službu v légii gen. K. Kutlvašr.“⁹⁸

V povojnovom období, predovšetkým v súvislosti s 30. výročím vzniku Československa, boli legionárom udeľované aj ďalšie pamätne medaily. V Hégrovej pozostalosti tak môžeme nájsť pamätnú medailu 22. streleckého pluku Argónskeho, ktorá mu bola podľa dekrétu č. 051 udelená 9. mája 1948 v Liberci pri príležitosti 30. výročia založenia pluku Výborom pre oslavy ako „bojovníkovi za naši samostatnosť, vernému obránci vlasti a národa“. Súčasťou medaily je aj malý chlopňový odznak.

Za zmienku stojí poznámka pri mene Hégra na dekréte, kde je ako miesto bydliska uvedené mesto Klatovy, kam sa presťahoval a kde pravdepodobne aj dožil.⁹⁹ Na

96 Oslavy 20. výročí p. pl. 5 T. G. Masaryka, děl. Pl. 1 Jana Žižky z Trocnova a děl. Pl. 101 Dr. Edvarda Beneše. In *Hlas národní obrany*, roč. 19, 1937, č. 13-14, s. 3.

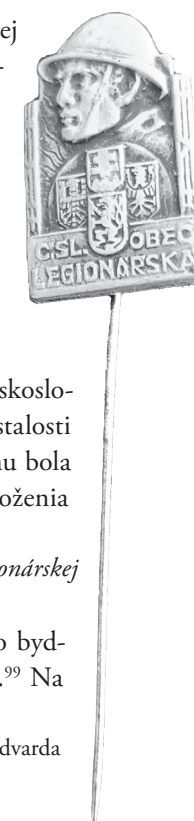
97 VHM Piešťany, Zbierka XV – Rady, vyznamenania, medaily, P 97 Fotografia – Kutlvašer.

98 VHM Piešťany, Zbierka XV – Rady, vyznamenania, medaily, P 98 Fotografia – Kutlvašer.

99 V týždenníku ČsOL Hlas revoluce z októbra 1971 je blahoprianie, v ktorom si miestna jednota

Legitimácia člena ČsOL A. Hégra

Odznak Čs. obce legionárskej

Fotografia zo IV. manifestačného zjazdu ČsOL v Hradci Králové v roku 1947, Hégr uprostred

a štátne sjednotenie Čechov a Slovákov“ a ako označenie a odmenu pre účastníkov bojov v rokoch 1918 – 1919 na Slovensku a za zásluhy v budovateľskej práci Slovenska v ČSR v rokoch 1918 – 1938 udelilo ČsOL – Združenie čs. dobrovoľníkov zo Slovenska z rokov 1918 – 1919 so súhlasom Ministerstva národnej obrany a Slovenskej národnej rady, des. v zál. A. Hégrovi v Bratislave 9. septembra 1948 dekrétom č. 26/6139/48 pamätnú medailu Za vernosť a brannosť Slovenska v rokoch 1918 – 1919.¹⁰²

Posledným zbierkovým predmetom z Hégrovej pozostalosti je čestný odznak Českého zväzu protifašistických bojovníkov. Ten bol udeľovaný ako pamätná a záslužná medaila prevažne k výročiam narodenín, tiež funkcionárom a príslušníkom jednotiek Ľudových milícií, pracovníkom

základe jeho členstva v ČsOL mu bola udelená aj pamätná medaila Medzinárodnej federácie starých bojovníkov FIDAC, ktorá bola vydaná pre bojovníkov víťazných armád. Medaily boli legionárom udeľované v Prahe v priebehu roka 1948, buď pôvodné francúzske razby alebo československé verzie s podpisom výrobcu (Pichl). Súčasťou Hégrovej medaily je aj dekrét ČsOL o udelení, ale bez dátumu.¹⁰⁰ V priebehu roka 1948 boli bývalým čs. legionárom na základe rozhodnutia starostu a členov mestskej rady francúzskeho mesta Darney, udeľované aj francúzsko-československé pamätné medaily mesta Darney. Táto francúzska mestská, teda nie vojenská medaila, bola udelená aj Hégrovi. Súčasťou je aj informačná brožúra, samotný dekrét však chýba.¹⁰¹

„Na uctenie a pripomenutie tridsaťročnej pamiatky vyvrcholenia bojov za národné oslobodenie Slovákov

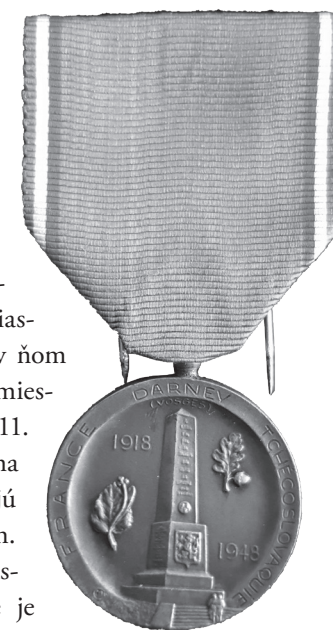

Medaila 22. streleckého pluku Argónskeho

OV KSC a predstaviteľom armády ZSSR a pod. Pravdepodobne mu bola udelená niekedy po roku 1968.¹⁰³

Záver

Rekonštruovať legionársky príbeh „jedného z mnohých“ príslušníkov čs. vojska v Rusku sa síce čiastočne podarilo, napriek tomu je v ňom ešte veľa otáznikov. Tieto sporné miesta, napr. jeho pôsobenie v radoch 11. vlastibraneckého pluku či účasť na zborovskej bitke a pod., si vyžadujú ďalší hĺbkový a archívny výskum. Aj tento konkrétny príklad je jasným dôkazom toho, aké zložité je dohľadávanie informácií o pôvodných vlastníkoch predmetov a ako môže zanedbanie základného výskumu pri nadobúdaní zbierkových predmetov sťažiť ďalšiu katalogizáciu týchto predmetov.

Francúzsko-československá medaila Darney

Medaila Za vernosť a brannosť Slovenska v rokoch 1918 – 1919

ČSPB Klatovy pripomína 75. narodeniny Aloisa Hégr. *Hlas revoluce*, roč. 42, 1971, č. 42, s. 4.

100 VHM Piešťany, Zbierka XV – Rady, vyznamenania, medaily, RVM 184 Medaila Medzinárodnej federácie starých bojovníkov – FIDAC, katalogizačná karta.

101 VHM Piešťany, Zbierka XV – Rady, vyznamenania, medaily, RVM 186 Francúzsko-československá pamätná medaila mesta Darney, katalogizačná karta.

102 VHM Piešťany, Zbierka XV – Rady, vyznamenania, medaily, RVM 150 Medaila Za vernosť a brannosť 1918 – 1938, dekrét.

103 VHM Piešťany, Zbierka XV – Rady, vyznamenania, medaily, RVM 486 Odznak čestný Českého zväzu protifašistických bojovníkov, katalogizačná karta.

Kľukatá púť generála Jána Ambruša

PETR ŠVANDA

Svetlo sveta uvidel 19. 5. 1899 v obci Gorna Mitropolija, vzdialenej asi 15 km severozápadne od bulharského Plevnu, ako štvrté dieťa (staršie sestry Anna, Mária, Alžbeta) v rodine potomka slovenských vystáhalcov na Dolnú zem Jána Ambruša a jeho manželky Anny, rodenej Lavrovičovej. Tam začal malý Janko chodiť do školy. Po smrti manžela sa vdova Anna koncom roka 1905 s deťmi presťahovala, resp. vrátila do Nadlaku v Čanadskej župe Uhorského kráľovstva (dnes mesto v Aradskej župe, Rumunsko), kde jej syn navštevoval slovenskú evanjelickú ľudovú školu. Patril k vnímavým žiakom a veľmi dobre prospieval. Štvorročnú meštiansku školu s vyučovacím jazykom maďarským ukončil v lete 1915 v Nagyszentmiklós (Veľký Svätý Mikuláš, rum. Sinnicolau Mare) v susednej Torontálskej župe.

Avšak to už takmer rok trval svetový vojnový požiar, ktorý sa rozhorel po vražedných výstreloch študenta Gavrila Principa v bosniatskom Sarajeve (28. 6. 1914). Násilná smrť synovca rakúskeho cisára, uhorského a českého kráľa, následníka habsburského trónu a generálneho inšpektora rakúsko-uhorskej brannej moci arcivojvodu Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželky Žofie Chotkovej, vojvodkyne z Hohenbergu, sa totiž stala vítanou zámienkou (nie bezprostrednou príčinou) na rozpútanie vojnového konfliktu, neskôr nazvaného Veľká, resp. Svetová vojna, ktorý do svojho diania vtiahol aj mladého Jána. Od septembra 1915 sa stal frekventantom štvorročnej Delostreleckej kadetskej školy v rakúskom Traiskirchene, ktorú však už nestihol dokončiť. Prímerím medzi mocnosťami Dohody a Rakúsko-Uhorskom, podpísaným 3. 11. 1918 vo Villa Giusti pri Padove sa pre mnohonárodnostnú podunajskú monarchiu skončilo na druhý deň o 15.00 h nepriateľstvo na západnom (francúzskom) a juhozápadnom (talianskom) fronte. Nasledoval ústup jej vojsk z dosiahnutých pozícií a ich odsun na rakúske, resp. uhorské (maďarské) územie.

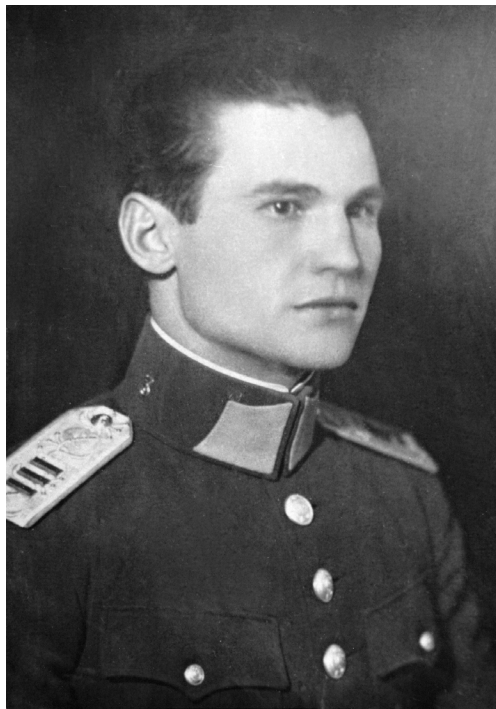
Ešte predtým sa Jánova pravlasť Slovensko, po tisícročnej maďarskej porobe, stala na samom konci októbra 1918 integrálnou súčasťou nového, demokratického štátneho útvaru – Československej republiky. Súčasne s budovaním štátu sa formovala aj jeho branná moc. Práve pre službu v nej sa rozhodol (po stretnutí s Ivanom Markovičom v novembri 1918 vo Viedni) deväťnásťročný mladý muž. Už krátko po príchode na Slovensko sa 14. 8. 1919 zúčastnil obsadenia bratislavského predmestia Petržalky čs. vojskom. V hodnosti rotmajstra nastúpil 21. 8. 1919 do činnnej služby v Horském delostreleckom pluku č. 203 (15. 7. 1920 premenovaný na Horský delostrelecký pluk č. 201 a 1. 1. 1923 na Delostrelecký pluk 201). Prezident republiky Tomáš Garrigue Masaryk mu 6. 7. 1920 udelil povolenie na vstup do čs. armády. Ambruš (písali ho vtedy Ambrúš) v pluku vykonával funkciu veliteľa čaty, zástupcu veliteľa (2. a 1.) batérie, od 23. 8. 1924 druhého pobočníka veliteľstva pluku. Počas čiastočnej mobilizácie čs. brannej moci (27. 10. – 10. 11. 1921), reagujúcej na druhý pokus rakúskeho excisára Karola I. o reštauráciu Habsburgovcov v susednom Maďarsku, bol spojovacím dôstojníkom pluku. Postupne prešiel vojenskými posádkami vo Falknove nad Ohří (od 1948 Sokolov), v Mariánskych Láznach, Drietome, Dobrej Nive, Buči (od 1927 Budča), Nemeckej Lupči (od 1946 Partizánska Lupča), Liptovskej Teplej, Krupine a Ružomberku.

Súčasne so službou v delostrelectve si Ambruš postupne dopĺňal a zvyšoval vojenské vzde-

lanie. Počas niekoľkých rokov navštevoval celý rad najrôznejších odborných kurzov. Od 11. 4. do 29. 11. 1920 absolvoval vôbec prvý zdokonaľovací kurz pre mladších dôstojníkov zriadený vo Vojenskej akadémii v moravských Hraniciach, ktorý ukončil s veľmi dobrým prospechom. Už 1. 10. 1920 bol vymenovaný za podporučíka z povolania. V roku 1921 ho zaradili do spojovacieho kurzu v Kutnej Hore a o rok neskôr do horolezeckého kurzu vo výcvikovom tábore v Smokovci (1923 Vojenské Sruby, po 1945 Tatranské Zruby, od 1947 obec Vysoké Tatry). Zároveň bol v rokoch 1921 – 1922 frekventantom olomouckej Delostreleckej aplikačnej školy. Všade dosahoval veľmi dobrý prospech. Navyše výborne plával a patril k zdatným jazdcom na koni. Dňom 1. 11. 1921 ho dekrétom prezidenta republiky vymenovali za poručíka z povolania. Ružomberok opustil koncom augusta 1924, od 1. 9. ho totiž premiestnili k samostatnému horskému delostreleckému oddielu 262 (zaradený do 1. batérie) do Vranovského Čemerného (od 1927 Čemerné, 1970 pripojené k Vranovu nad Topľou). Vo východoslovenskom Vranove získal Ambruš ex offio 25. 4. 1925 domovskú príslušnosť. Na základe výnosu Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska z 19. 10. 1925 nadobudol čs. štátne občianstvo.

Medzitým koncom mája 1925 odoslali Ambruša do Leteckého učilišťa dislokovaného v západočeskom Chebe. Učilište predstavovalo jediné univerzálne stredisko určené na prípravu, výcvik a výchovu všetkých kategórií leteckého personálu. Táto činnosť sa v 20. rokoch minulého storočia delila na výcvik výkonných letcov a výcvik technického a pomocného personálu. K výkonným letcom patrili okrem pilotov tiež leteckí pozorovatelia, palubní strelci, ako aj pechotní, delostreleckí a jazdeckí pozorovatelia z lietadiel, určení zabezpečovať súčinnosť svojho druhu vojska s letectvom. Podľa francúzskych zásad sa pozorovateľmi mohli stať iba dôstojníci. Boli školení v kurzoch trvajúcich od dvoch do desiatich mesiacov. Po skončení kurzu boli vymenovaní za pozorovateľov letcov a po ďalšom výcviku (väčšinou v materskom útvaru) za poľných pozorovateľov letcov. Pilotmi mohli byť dôstojníci, rotmajstri, poddôstojníci i mužstvo. Pilotní žiaci najskôr absolvovali elementárny a potom pokračovací letecký výcvik. Po jeho skončení ich vymenovali za pilotov letcov a odoslali k leteckému pluku. Po ďalšom výcviku v pluku ich vymenovali za poľných pilotov letcov. Vybraných jedincov povolávali do Pilotnej školy stíhacej, v ktorej vrcholil výcvik na stíhacích pilotov (učilište v rokoch 1925 – 1927 postupne presťahovali z Chebu do moravského Prostějova, 1. 10. 1928 ho premenovali na Vojenské letecké učilište).

V chebskom učilišti zaradili poručíka Ambruša do dvojmesačného (1. 4. – 30. 5. 1925) kurzu delostreleckých pozorovateľov z lietadiel. V záverečnom hodnotení dosiahol veľmi dobrý prospech. V ďalšom výcviku pokračoval v Leteckom pluku 1 (sídlo veliteľstva v Černínových kasárňach na pražských Hradčanoch, od decembra 1925 v Leteckých kasárňach na Letisku Praha II, čiže v Kbeloch pri Prahe). 1. 10. 1925 Ambruša vymenovali za delostreleckého pozorovateľa letca, preložili do kategórie dôstojníkov letectva a premiestnili k Leteckému pluku 3 „Generála letca M. R. Štefánika“ s veliteľstvom v Nitre (Štefánikove kasárne). Od 2. 10. ho prideliť do tamojšej (pozorovacej) letky 8. Rozhodnutím ministra národnej obrany Františka Udržala ho dňom 28. 10. 1925 vymenovali za nadporučíka z povolania (s poradím od 1. 4. 1925). Od začiatku januára 1926 bol už opäť v Chebe. Tam pobudol päť mesiacov v XII. pozorovateľskom kurze, určenom pre leteckých pozorovateľov (12. 1. – 12. 6.). Aj tento kurz ukončil s veľmi dobrým prospechom. Jeho absolvovaním získal všetky predpoklady na výkonnú službu v letectve. 1. 7. 1926 ho zaradili do Leteckého pluku 1,

Npor. Ján Ambruš vo vychádzkovej rovnošate v druhej polovici 20. rokov 20. storočia (VÚA-VHA Bratislava)

sen, o uskutočnenie ktorého sa usiloval už niekoľko predchádzajúcich rokov. Prijali ho a zaradili do pilotného výcviku. Od 1. 6. do 9. 9. 1929 absolvoval v prostějovskom Vojenskom leteckom učilišti pilotnú školu elementárnu a pilotnú školu pokračovaciú. Cvičil stúpanie, klesanie, zákruty, špirály, okruhy, pády, vývrtky. Nasledoval samostatný okruh a prvý diaľkový prelet. A zasa špirály vpravo a vľavo, riadenie zo zadného sedadla, orientačné lety, prelety, používanie výzbroje, výškové lety. Nacvičovala sa aj zlietanosť trojčlenných a päťčlenných skupín. Po skončení výcviku v Prostějove sa 10. 9. 1929 hlásil v chebskej Pilotnej škole stíhacej. Tam pod vedením inštruktorov vyše dva mesiace (do 15. 11.) cvičil znova dvojité riadenie, samostatné okruhy, zákruty a pády. Tam tiež poznal význam leteckej akrobacie pre bojové úlohy, ktorá mu učarovala. Presvedčil sa, že pilot, ktorý dokonale pozná svoj stroj a ovláda ho v každej polohe, môže vďaka tomu presne odhadnúť, čo si s ním môže dovoliť. V priebehu výcviku npor. Ambruša administratívne premiestnili k Leteckému pluku 6 a ustanovili za pobočníka jeho I. perute. 30. 9. 1929 ho zaradili do letky 81 (od 15. 9. začlenenej do Leteckého pluku 6). S účinnosťou a poradím od 1. 10. ho povýšili na kapitána. Po návrate z Chebu ho 1. 12. 1929 ustanovili do funkcie druhého plukovního pobočníka Leteckého pluku 6, no nepôsobil v nej dlho. Už 31. 3. 1930 sa znova ocitol na MNO, kam nastúpil ako referent 1. (všeobecné leteckého) oddelenia III. (leteckého) odboru. Dňom 1. 8. 1930 ho vymenovali za pilota letca a 1. 8. 1931 za poľného pilota letca. Práca ministerského úradníka ho však príliš netešila, ťahal ho späť na letisko, k riadiacej páke lietadla. To sa mu podarilo koncom septembra 1931, keď opustil nudnú a monotónnu prácu na ministerstve a opäť nastúpil do Leteckého pluku

v ktorom absolvoval ďalší náročný výcvik delostreleckých pozorovateľov z lietadiel (už 18. 6. ho ustanovili do funkcie taktického pobočníka I. perute pluku). Výnosmi ministerstva národnej obrany (MNO) ho 1. 10. 1926 vymenovali za pozorovateľa letca a 1. 7. 1927 za poľného pozorovateľa letca. Od 24. 5. do 5. 9. 1927 Ambruša určili do kurzu nočného lietania. Dňom 15. 9. 1927 ho premiestnili k Leteckému pluku 6, dislokovanému taktiež v Kbeloch, k jeho (ťažkej bombardovacej) letke 81 (vzbrojená 10 strojmi Bréguet Bré.XVI.BN.2), na funkciu zástupcu veliteľa letky. Od 15. 11. 1927 pôsobil na MNO, 28. 2. 1928 ho preložili do Leteckého pluku 1. Od polovice februára do konca mája 1929 navštevoval v Olomouci mechanický kurz, určený pre nižších dôstojníkov letectva. Tam nadobudol toľko potrebné vedomosti o aerodynamike a leteckej technike. Ukončil ho s výborným prospechom.

V lete 1929 sa konečne splnil Ambrušov

6. Dňom 1. 10. 1931 ho ustanovili za veliteľa jeho práve zriadenej (ľahkej stíhacej) letky 43, vyzbrojenej lietadlami Avia Ba.33.

Medzitým sa mladý, vzhľadný muž stačil zamilovať. Vyvolenou jeho srdca sa stala slečna Emilie Schillerová z Prahy zo silno veriacej katolíckej rodiny. 18. 8. udelilo MNO kapitánovi Ambrušovi povolenie oženiť sa. Kvôli podmienke súhlasu so sobášom zo strany jej rodičov (otec Theodor, matka Marie, rodená Šťastná) 1. 9. 1931 vystúpil z cirkvi českobratskej-evanjelickej a konvertoval na rímskeho katolíka. Snúbenci sa zobrali 1. 10. 1931 v Kostole sv. Ludmily na Mierovom námestí (dnes Námestie Mieru) vo vtedajších Kráľovských Vinohradoch (od 1960 Praha 2 – Vinohrady). Počas svadobnej cesty manželia navštívili Paríž a Londýn. Bývali vo vinohradskej ulici U Zvonařky, v dome patriacom testiným rodičom.

Funkciu veliteľa letky 43 prevzal Ambruš po návrate zo svadobnej cesty 15. 10. 1931. Zásluhou svojej usilovnosti a húževnatosti sa vo funkcii všestranne osvedčil. Bol spoľahlivý, pri realizácii svojich rozhodnutí dôsledný. Ako veliteľ bol náročný voči sebe aj svojim podriadeným. Zároveň pokračoval v ďalšom zvyšovaní svojich vedomostí a schopností. Od 1. 5. do 13. 7. 1932 absolvoval pilotný kurz lietania v noci a podľa prístrojov. Dňom 1. 10. 1932 ho povýšili na štábného kapitána. Celý október 1932 bol frekventantom automobilového kurzu pre veliteľov letiek. Prvý z kurzov ukončil s výborným a druhý s veľmi dobrým prospechom. Na prelome rokov 1932 – 1933 (3. 11. – 31. 1.) absolvoval v prostějovskom učilišti s výborným hodnotením kurz veliteľov letiek. Vzápätí nato ho vyslali na služobný pobyt do Poľska (10. 4. – 31. 5. 1933).

Bohaté letecké skúsenosti štábného kapitána letectva (1. 1. 1934 vstúpilo v čs. brannej moci do platnosti pomenovanie hodností podľa druhu vojska – vo vtedajšej terminológii zbrane, v prípade letcov prívlastkom „letectva“) Jána Ambruša, jeho veľmi dobrá technická kvalifikácia boli využité v novej funkcii. Dňom 30. 9. 1934 ho premiestnili k Vojenskému technickému a leteckému ústavu v Letňanoch pri Prahe a ustanovili do funkcie veliteľa 1. pokusnej letky leteckého skúšobného oddielu (pri II. odbore VTLÚ). Stal sa skúšobným (zalietavacím) pilotom. Výrazným spôsobom sa podieľal na skúškach prototypov lietadiel predstavujúcich chrbtovú kosť čs. vojenského letectva. Rozhodnutím vlády z 20. 7. 1935 ho povýšili na majora letectva (s účinnosťou a poradím od 1. 7. 1935). Ani vtedy nezabúdaval na rozširovanie svojich vedomostí. V školskom roku 1937 – 1938 (od 4. 10. 1937) navštevoval 13-týždňový kurz pre veliteľov vojskových telies a oddielov (Veliteľská škola, Kasárne Jana Roháča z Dubé v pražských Vršoviciach), určený pre perspektívnych veliteľov útvarov. Hodnostne bol najvyšším čs. letcom slovenskej národnosti.

Tridsiate roky 20. storočia patrili k najúspešnejším, a tým aj k najšťastnejším v Ambrušom živote. V tom čase sa v nebyvalej miere preslávil ako vynikajúci letecký akrobat a odvážny pilot, dosahujúci celý rad mimoriadnych výkonov a rekordov, doma i za hranicami štátu. Samozrejme, mal aj neúspechy. Už v roku 1930 (23. 8. – 1. 9.) sa zúčastnil IV. (posledného) ročníka pretekov krajinami Malej dohody a Poľskom, avšak osádka, ktorú tvoril spolu so škpt. Josefom Kallom (dvojnásobným víťazom týchto pretekov v predchádzajúcich ročníkoch 1928 a 1929), letiaca na stroji Letov Š.616, musela pre poruchu palivovej inštalácie odstúpiť. Neskôr sa (v rámci služobného pobytu v Poľsku) objavil s Letovom Š.31 na II. medzinárodnom leteckom mítingu (24. – 25. 5. 1933) usporiadanom Varšavským aeroklubom na mokotóvskom letisku. Na Svetovom pohári v leteckej akrobacii (*Coupe Mondiale d'Acrobatie Aérienne*) vo Vincennes pri Paríži (9. – 10. 6. 1934), považovanom za neoficiálne majstrovstvá sveta v leteckej

akrobacii, skončil škt. let. Ambruš v súťaži celkove ôsmy (dosiahol 309 bodov). Napriek tomu, že povinnú zostavu zvládol veľmi dobre, jeho voľná zostava zložená z efektných a obťažných figur utrpela predovšetkým tým, že ju nestačil vykonať v predpísanom čase a navyše dve figúry vynechal. V tejto súvislosti je potrebné poznamenať, že prototyp Avie B.122.1 (imatrikulácia OK-AVI), ktorý konštrukčná skupina Ing. Františka Novotného urýchlene pripravila práve na spomenutú súťaž, mal plne k dispozícii prakticky iba týždeň pred odletom do Francúzska. Svoju negatívnu rolu zohralo nielen nevýhodné vylosovanie, ale aj menej priaznivé počasie počas jeho vystúpenia. Napriek tejto skutočnosti bol Ambrušov výkon hodnotený ako obdivuhodný. Od 29. do 31. 7. 1936 sa Ambruš zúčastnil medzinárodnej súťaže v leteckej akrobacii (*Internationaler Kunstflugwettbewerb*) na letisku Rangsdorf (na južnom predmestí nemeckého hlavného mesta), usporiadanej pri príležitosti XI. letných olympijských hier (1. – 16. 8.) v Berlíne. Napokon s technicky vylepšenou Aviou Ba.122.1 skončil vo veľmi silnej a kvalitnej konkurencii (14 súťažiacich) v celkovom poradí opäť ôsmy (597,08 bodu). Spolu s ďalšími úspešnými čs. letcami ho prijal 18. 8. 1936 na Pražskom hrade prezident Edvard Beneš.

Rovnako na domácom nebi dosahoval Ambruš v leteckej akrobacii rad vynikajúcich úspechov. V rámci prvého Armádneho leteckého dňa (10. 9. 1933) na kbelskom letisku predviedol akrobaciu na novom type stíhacieho lietadla Letov Š.131. Vyvrcholením akrobatických ukážok sa stala skupinová akrobacia sedemčlenného roja Avii Ba.33 vedeného Ambrušom. Na prvej Národnej súťaži v leteckej akrobacii ČSR (15. 9. 1935), taktiež v Kbeloch, obsadil Ambruš po priam bravúrnom výkone s Aviou B.122.1 v kategórii vysokej akrobacie veľmi cenené druhé miesto, pričom tento úspech dosiahol takmer bezprostredne po dosť bolestivom poranení prstov na oboch rukách. Ambrušovo letecké umenie s tou istou Aviou obdivovalo 23. 8. 1936 asi 5 000 divákov na leteckom dni organizovanom miestnou pobočkou Masarykovej leteckej ligy v Humpolci na improvizovanom letisku v Budíkovke. Na druhej Národnej súťaži v leteckej akrobacii ČSR (26. 9. 1937), opäť na kbelskom letisku, však už nesúťažil. Bol totiž poverený dôležitou funkciou riaditeľa pretekov.

Značnú popularitu dosiahol J. Ambruš na Slovensku, kde osobne zorganizoval niekoľko praktických ukážok leteckej akrobacie. Nezabudnuteľné zrejme zostane jeho vystúpenie na prvom Leteckom dni (6. 5. 1935) na vojenskom letisku v Piešťanoch, ktorým priam nadchol prítomných divákov. Stal sa horlivým propagátorom športového lietania. Nemenej úspešným bol v oblasti dosahovania leteckých rekordov. Na IV. (poslednom) ročníku Medzinárodných pretekov turistických lietadiel (*Challenge Internationale de Tourisme*) Európou, organizovanom Aeroklubom Poľskej republiky vo Varšave (28. 8. – 16. 9. 1934), obsadil v celkovej klasifikácii veľmi pekné štvrté miesto (dotované cenou v hodnote 10 000 fr. frankov). So strojom Aero A.200 absolvoval okruh dlhý 14 313 km (z toho 2 136 km nad severným pobrežím Afriky). Z celkového počtu 34 zúčastnených lietadiel napokon dokončilo preteky len 19 z nich. Najmä Ambrušovou zásluhou získalo Československo prvú cenu v súťaži národných tímov. Po návrate uskutočnil prednáškové turné, na ktorom o priebehu pretekov informoval. Práve na Slovensku, prostredníctvom jeho výborných rozprávačských schopností, vzbudil obrovský záujem a priaznivý ohlas širokej verejnosti.

Od 22. do 26. 2. 1937 absolvoval mjr. let. Ambruš III. ročník medzinárodných pretekov Okružný let nad oázami v Egypte, usporiadaný Kráľovským egyptským aeroklubom. Po lete na trase dlhej 2 100 km skončil so Zlínom Z.XII v silnej konkurencii celkove siedmy. Spolu

so šéfpilotom firmy Ringhoffer-Tatra Vojtěchom Matěnom uskutočnili na stroji Tatra T.101 let bez medzipristátia z pražskej Ruzyně do sudánskeho Chartúmu (17. – 18. 5. 1938). Trasu dlhú 4 320 km preleteli za 26 hodín, čo bol v kategórii malých dvojmiestnych športových lietadiel svetový rekord, ktorý zostal štyri desaťročia neprekonaný. Vynikajúce výkony J. Ambruša v oblasti letectva doma i za hranicami boli niekoľkokrát vysoko ocenené.

Do životných osudov manželov Ambrušovcov, podobne ako do životov miliónov ľudí v celej Európe, dramaticky zasiahol politický vývoj nepokojných 30. rokov 20. storočia. S nástupom nacistov k moci v susednom Nemecku začalo stúpať napätie v medzinárodných vzťahoch. Stále dôraznejšie volanie ríšskeho kancelára Adolfa Hitlera po revízii „versajlského diktátu“ a rozšírení nemeckého životného priestoru bolo pre Európu veľmi nebezpečné a varujúce. V marci 1936 obsadil Wehrmacht demilitarizované Porýnie a o dva roky neskôr (12. 3. 1938) bolo k Nemecku násilne pripojené Rakúsko (napriek zjavnému porušovaniu povojnových mierových dohôd ich hlavní signatári Francúzsko, USA a Veľká Británia zaujímali iba pasívne postoje). Celkom zlyhala ženevská Spoločnosť národov, ktorá mala byť garantom svetového mieru. Po anšluse Rakúska sa bezprostredným objektom nacistických agresívnych plánov stalo Československo. Zložitá situácia vyvrcholila prijatím potupného mníchovského diktátu (30. 9. 1938), ktorý E. Beneš považoval za zradu západných demokracií voči svojmu spojencovi, prinútenému obeť rozsiahle pohraničné oblasti s vybudovaným opevnením. Rovnako východný spojenec, Sovietsky zväz, zostal vo vtedajších kritických okamihoch indiferentný. Vzápätí sa so svojimi územnými nárokmi prihlásili Poliaci a Maďari. Došlo aj k faktickému rozpadu Malej dohody (aliancia ČSR, Rumunska a Južoslávie). Svet sa menil na sud pušného prachu. Čs. spoločnosť sa ocitla v hlbokoj spoločensko-politickej a morálnej kríze. Po krátkej epizóde a agónii „druhej“ republiky už len nasledoval v polovici marca 1939 jej úplný rozpad – vznik Slovenského štátu, nemecká okupácia zvyšku českých krajín, zriadenie Protektorátu Čechy a Morava a maďarská anexia Karpatskej Ukrajiny.

Všetky tieto udalosti predstavovali zásadný zlom aj v živote J. Ambruša. Ako vyšší dôstojník slovenskej národnosti odišiel 16. 3. z Prahy a už na druhý deň pokračoval v činnnej službe vo vznikajúcej slovenskej brannej moci. S nástupom do funkcie sa však začala aj tragédia jeho manželstva. Pani Emilie odmietla (kvôli vážnym výhradám svojej matky) odísť za manželom na Slovensko. Podľa Drahoslava Machalu (Návrat do Itaky) ju nemecké orgány po zistení, že manžel pôsobí v čs. vojsku v zahraničí, poslali spolu s jej matkou do koncentračného tábora v Ravensbrücku, z ktorého sa vrátili na jar 1945. Údaj pražského Archívu bezpečnostných zložiek uvádza, že 15. 4. 1939 bolo manželstvo Ambrušovcov rozvedené. To napokon potvrdil vo svojich nepublikovaných povojnových spomienkach aj Ferdinand Čatloš.

Už týždeň po príchode na Slovensko sa J. Ambruš podieľal na organizácii obrany mladého štátu proti agresívnemu vpádu horthyovského Maďarska na východe krajiny (23. 3.). Jeho návrh na bombardovanie Budapešti (ako odvetu za nálet na Spišskú Novú Ves 24. 3.) však minister národnej obrany div. gen. F. Čatloš striktne odmietol. Za prejavenu rozhodnosť, ako aj prácu v delimitačnej komisii Ambruša 5. 5. 1939 ustanovili za veliteľa letectva Hlavného vojenského veliteľstva a prednostu leteckej služby (býval v Bratislave na Grösslingovej ulici), 17. 5. ho povýšili na podplukovníka letectva. Onedlho sa však dostal do vážneho konfliktu s Vojtechom Tukom (od 14. 3. 1939 zástupca predsedu vlády Jozefa Tisa, minister bez kresla, od 18. 4. 1939 v súčinnosti s Tisom minister vnútra). Dôvodom bola Tukova požiadavka, ovplyvnená

dezerciou ôsmich letcov (z nich dvaja Česi) na štyroch lietadlách z piešťanského letiska (7. 6.) a dvoch mechanikov letky 10 v Nitre (27. 6.), na dôkladnú očistu letectva od príslušníkov českej národnosti a židovského vierovyznania. V rámci tejto požiadavky trval na prepustení z armády por. let. Josefa Hnátku, prvého dôstojníka letky 10 (k jeho osobe mali výhrady najmä nitrianski gardisti) a jeho odoslani do protektorátu. Okrem toho mu vyčítal, že v letectve trpí neporiadky, ako aj to, že u mnohých slovenských letcov pretrvávajú čs. zmýšľanie. Ambruš však nesúhlasil s represívnymi postihmi a Hnátku vyhlásil za nenahraditeľného. Svoj postoj zdôraznil hrozbou demisie. Keďže napokon neuspel, rozhodol sa celú kauzu riešiť žiadosťou o uvoľnenie z funkcie a preložením do výslužby. Minister národnej obrany gen. I. tr. F. Čatloš jeho žiadosti bez prieťahov („v záujme nápravy pomerov v letectve“) dňom 1. 8. 1939 vyhovel. V tom čase sa však aj na slovenské územie preniesli bezprostredné prípravy Nemecka na poľné ťaženie proti Poľsku. V tejto situácii sa Ambruš prekvapivo pokúsil vrátiť do armády, avšak Čatloš mu to už neumožnil. Zákerým prepadnutím slovenského suseda 1. 9. 1939 sa začala druhá svetová vojna.

Po ministrovom zápornom stanovisku sa Ambruš rozhodol pre emigráciu. Už 3. (iné údaje 4. alebo 5.) 9. 1939 opustil ilegálne Slovensko. Cez maďarské územie sa mu podarilo na juhoslovenskej nákladnej lodi dostať do Kráľovstva Juhoslávie (po príchode do Belehradu 8. 9. strávil istý čas v Báčskom Petrovci). Za jeho odchod mu bola správnym opatrením MNO (na základe rozhodnutia slovenskej vlády zo 17. 8. 1940) odňatá dňom 1. 11. 1939 hodnosť podplukovníka letectva vo výslužbe a bol degradovaný na vojaka v zálohe (administratívne premiestnený od MNO k Pešiemu pluku 4 v Ružomberku a vzatý do evidencie Doplňovacieho okresného veliteľstva v Michalovciach).

Po podpísaní accordu (2. 10. 1939) na francúzskom konzuláte v Belehrade zaradili Jána Ambruša do čs. armády vo Francúzsku. Po vybavení nutných formalít nasledovala cesta vlakom cez Záhreb a Terst do Talianska. Odtiaľ pokračoval cez Simplonský tunel do Švajčiarska. Hranice krajiny galského kohúta prekročil 14. 10. v savojskom Modane. O deň neskôr ho prideliť do Čs. vojenskej kancelárie v Paríži. Po ustanovení Čs. národného výboru (*Comité National Tchécoslovaque*) sa kancelária 17. 11. premenila na Čs. vojenskú správu (ČSVS). Sídlila na Rue de la Bourdonnais v siedmom parížskom obvode. Od 1. 11. Ambrušovi priznali iba hodnosť majora, čo sám osobne dosť ťažko niesol (hodnosti dosiahnuté v slovenskej armáde čs. vojenské úrady vtedy jednoznačne neuznávali). Napriek jeho túžbe čo najskôr sa zúčastniť na priamych vzdušných bojoch s nepriateľom, do 1. 4. 1940 bol príslušníkom leteckej skupiny, z ktorej sa postupne vytvoril III. (letecký) odbor ČSVS. Až 15. 4. 1940 ho premiestnili na leteckú základňu *Armée de l'Air* v Chartres (*Base Aérienne*), kde absolvoval taktický letecký výcvik na stíhacích lietadlách Marcel Bloch MB.151 a Morane-Saulnier MS.406.

Prepadnutím neutrálneho Holandska, Belgicka a Luxemburska 10. 5. 1940 (*Fall Gelb*) začalo Nemecko svoje ťaženie v západnej Európe. 16. 5. prideliť Ambruša do ľahkej obrannej letky (*Escadrille Légère de Défense*) v Chartres (od 28. 5. do 12. 6. naliel celkovo 6:05 operačných letových hodín). Na úsvite 5. 6. sa začala bezprostredná bitka o Francúzsko (*Fall Rot*). Vojská *Wehrmachtu* veľmi rýchlo prenikli do francúzskeho vnútrozemia. Zrejme z neznalosti identifikácie vlastných a cudzích lietadiel si Ambruš v kokpíte stíhačky MS.406 (po rozkaze prinútiť na pristátie neznáme lietadlo) 6. 6. napoludnie zamenil francúzsky dvojmotorový dolnoplošník Potez 630 (nereagujúci na vypálenú výstražnú dávku a pokúšajúci sa evidentne o únik) s nemeckým Messerschmittom Bf 110 a strelbou palubných zbraní ho poškodil. Na-

šťastie nebol nikto zranený. Pilotovi zasiahnutého stroja sa podarilo núdzovo pristáť v Chartres. Francúzsku však rýchlo ubúdali sily. V čase vrcholiacej katastrofálnej porážky, v chaose spôsobenom piatou kolónou, demoralizovanými francúzskymi vojenskými jednotkami a nekonečnými prúdmi utečencov sa Ambrušovi podarilo 19. 6. v Bordeaux nalodiť s transportom mjr. let. Alexandra Hessa (nachádzal sa v ňom aj takmer osemnásťročný Milan Píka s kamarátom Zdeňkom Řezáčom) na plavidlo Kráľovského loďstva (*Royal Navy*) HMS *Ary Scheffer*. Do britského Falmouthu dorazili 23. 6.

Po príchode do Spojeného kráľovstva sa Ján Ambruš prihlásil do služby v stíhacom letectve. Už 12. 7. ho na leteckej základni v Duxforde (grófstvo Cambridgeshire) prijali do Dobrovoľníckej zálohy Kráľovských vzdušných síl (*Royal Air Force Volunteer Reserve – RAF VR*). 17. 8. ho ako príslušníka zálohy 310. čs. stíhacej perute odoslali na preškolenie k 6. operačno-výcvikovej jednotke (*No 6 Operational Training Unit*) do Sutton Bridge. Po návrate do Duxfordu ho 11. 9. (podľa iných údajov už 9. 9.) ustanovili v hodnosti *Squadron Leader* (S/Ldr) za čs. veliteľa 312. čs. stíhacej perute (*No 312 Czechoslovak Fighter Squadron*). V priebehu leteckej bitky o Britániu (*Battle of Britain*), v čase vrcholiaceho úsilia *Luftwaffe* dosiahnuť absolútnu prevahu vo vzduchu nad britskými ostrovmi a pripraviť tak podmienky na úspešnú inváziu operáciu (*Seelöwe*), bol Ambruš, podobne ako tomu bolo predtým v bitke o Francúzsko, jediným čs. pilotom slovenskej národnosti, ktorý sa týchto bojov zúčastnil.

26. 9. 1940 premiestnili britské vojenské orgány 312. čs. stíhaciu peruť z Duxfordu na letisko Speke (južne od Liverpoolu, grófstvo Lancashire), ležiace na pravom brehu rieky Mersey ústiacej do Írskeho mora. Na západnej strane susedilo letisko s dôležitým liverpoolským prístavom a na juhu s továrenskými objektmi leteckého závodu produkujúceho dvojmotorové ľahké bombardovacie lietadlá Bristol Blenheim. Okrem toho neďaleko letiska pracovali montážne dielne kompletizujúce lietadlá Lockheed L-214 (britské označenie Hudson Mk.I), dodávané z USA rozložené v debnách. Peruti tak bola zverená zodpovedná úloha chrániť vzdušný priestor nad týmito významnými britskými vojnovými zariadeniami. Už 2. 10. sa stala operačnou jednotkou. Od svitu do mrku bola stále v pohotovosti, do ktorej stavala tri roje po troch lietadlách. Plnila vzlety na poplach, úlohy hliadkovania pozdĺž pobrežia a stíhanie nemeckých bombardérov, prilietajúcich počas dňa nad mesto a prístav. Okrem toho začala s výcvikom v nočnom lietaní. Už 11. 10. mal Ambruš na stroji Hawker Hurricane Mk.I osminový podiel na zostrelení nemeckého bombardovacieho lietadla Dornier Do 17Z-3.

Onedlho však došlo v peruti k dvom veľmi nepríjemným a nešťastným udalostiam, ktoré výrazne poznamenali ďalšie osudy jej veliteľa. 13. 10. (desať minút pred 18.00 h) odštartoval zo Speke trojčlenný roj Hurricaneov perute v zostave S/Ldr Ambruš, *Flight Lieutenant* (F/Lt) Harry A. G. Comerford a *Sergeant* (Sgt) Josef Stehlík na hliadkovací let. V priestore, kde sa zvyčajne objavovali bombardéry *Luftwaffe*, upútala ich pozornosť dvojica lietadiel, nachádzajúcich sa vo výške od 5 300 do 6 000 m. V rýchlosti a zlej viditeľnosti piloti nesprávne vyhodnotili situáciu. Presvedčení, že ide o Junkersy Ju 88A, okamžite zaútočili. Ambruš dlhou dávkou jeden z nich zostrelil a druhý poškodil. Jeho obe čísla až v poslednom okamihu rozpoznali a uvedomili si, že ide o vlastné lietadlá Bristol Blenheim Mk.IF (patrili britskej 29. stíhacej peruti dislokovanej na letisku Ternhill), avšak veliteľa už nemohli upozorniť. Zasiahnutý stroj spadol do mora a jeho osádka zahynula. Druhý Blenheim, síce poškodený, ale s nezranenou osádkou, sa vrátil na svoju základňu. Čo uviesť na Ambrušovú obranu? Azda fakty z vyšetrovania. Peruti nebola doru-

čená dôležitá informácia o tom, že v zakázanej zóne sa budú pohybovať dve vlastné lietadlá. Tiež trestuhodná nepozornosť oboch osádok Blenheimov, ktoré si všimli útočiace Hurricany až v poslednom momente, pričom poznávacie rakety vystrelila jedna z nich, keď už došlo k priamemu zasiahnutiu. Jej veliteľ sa po pristátí prišiel Ambrušovi osobne ospravedlniť. Nebol to prvý prípad, keď Blenheimy padli za obeť vlastným stíhačom práve pre zámenu s Junkersmi. Navyše bola vojna a v tej zavše rozhodovali aj sekundy. Žiaľ, séria nešťastných udalostí v živote perute a jej veliteľa pokračovala o dva dni neskôr. 15. 10. (o 17.30 h) odštartoval trojčlenný roj Hurricanov vedený Ambrušom na patrolu vzdušného priestoru južne od Liverpoolu. Let v nariadenom sektore vo výške 7 000 m spočiatku prebiehal normálne. Potom však došlo k nedisciplinovanosti lietadla F/Lt Harryho A. G. Comerforda, ktorý predletel vedúceho roja a mávaním krídiel dával znamenie, ktoré si aj tretí v roji *Pilot Officer* (P/O) Tomáš Vybíral vysvetlil tak, že vidí nepriateľské lietadlo. Obaja piloti preto Brita nasledovali a honba za latentným súperom skončila v hustých, vodou nasiaknutých mrakoch. V nastalom súmraku stratili orientáciu. Napriek tomu trojica letela ďalej na sever. Po rozdelení nad Morecambským zálivom piloti pokračovali individuálne v lete. Ambruš sa pokúsil núdzovo pristáť, čo sa mu napokon podarilo o 20.15 h severne od Lancasteru, pričom značne poškodil lietadlo. Ďalším dvom lietadlám na druhej strane zálivu došlo palivo a museli sa v okolí Dalton in Furness zachraňovať na padákokoch. Vybíral sa zniesol na zem pri dedine Gleastone, Comerford pri Carnforthu. Udalošťou stratila peruť tri celkom nové stroje. Čo k tomu ešte dodať? Snáď len to, že hlavnou príčinou bol aj v tomto prípade ľudský faktor. Pritom nie je možné dávať všetku vinu len na Ambrušove veliteľské plecia. Ako každý pilot bol určite zdravo ctižiadostivý, túžil po úspechu v boji. Mal aj svoje slabé okamihy. V žiadnom prípade však nemožno súhlasiť so značne tendenčnými tvrdeniami niektorých historikov, vydávajúcich obe uvedené udalosti za produkt Ambrušovej nezdravej ambície, zaslepenosti a túžby po sláve. Jeho veliteľská autorita však značne utrpela. Po ich prešetrení, hoci mu nebola jednoznačne preukázaná vina, Ambruša z funkcie odvolali (či boli dôvodom spomenuté incidenty, to sa nedá bez existencie hodnoverných archívnych dokumentov preukázať, svoju úlohu určite zohral jeho vek, pre operačného pilota predsa len vysoký, niektorí autori uvádzajú aj konflikty s podriadenými). Celkovo v peruti nalietal 11:55 operačných letových hodín. Na mieste veliteľa perute ho 12. 12. nahradil o päť rokov mladší škpt. let. (S/Ldr) Evžen Čížek.

Dňom 17. 12. 1940 Jána Ambruša premiestnili na Inšpektorát čs. letectva v Londýne. Tam ho 7. 3. 1941 (s účinnosťou a poradím od 28. 10. 1938) povýšili na podplukovníka letectva. Vlastne už po druhýkrát v jeho vojenskej kariére. Ambrušove organizačné schopnosti aj skúsenosti boli využité v nových funkciách. V polovici februára 1943 sa stal zástupcom šéfa Čs. vojenskej misie v Kanade. O necelé tri týždne neskôr (6. 3. 1941) ho ustanovili za čs. vojenského a leteckého pridelenca (atašé) pri kanadskej vláde so sídlom v Ottawe. V týchto funkciách sa podieľal na náboře krajanov do služby v čs. leteckých jednotkách RAF. Ešte pred skončením vojny v Európe ho 7. 3. 1945 (s účinnosťou a poradím od 28. 10. 1941) povýšili na plukovníka letectva. Z Kanady sa do vlasti vrátil v polovici októbra 1945.

Už 25. 5. 1945 nadobudla platnosť prvá (dočasná) mierová organizácia čs. armády. Podľa nej bolo územie štátu rozdelené na štyri (vojenské) oblasti (VO), v rámci ktorých (okrem pozemných vojsk) bolo dislokované aj letectvo. Každá oblasť mala mať jednu leteckú divíziu podriadenú priamo veliteľstvu letectva ako súčasť MNO, respektíve jeho Hlavného štá-

bu. Pozemné zložky letectva vrátane letísk podliehali veliteľstvám leteckých oblastí (1 – 4), plniacich vlastne funkciu leteckého tyla oblasti. V novej organizácii letectva platnej od 1. 10. 1945 zriadilo MNO v jednotlivých oblastiach veliteľstvá letectva oblasti, ktorým boli podriadené všetky letecké jednotky a útvary dislokované na teritóriu každej oblasti. Na čelo stál veliteľ letectva oblasti, ktorý bol poradcom veliteľa oblasti v leteckých záležitostiach, zodpovedný za bojovú pohotovosť, výcvik, disciplínu a morálku leteckých jednotiek, útvarov a ústavov. Usmerňoval súčinnosť všetkých druhov letectva v oblasti a predkladal veliteľovi návrhy na použitie letectva a podľa jeho požiadaviek organizoval súčinnosť s pozemnými vojskami. Veliteľovi letectva bol priamo podriadený veliteľ leteckej oblasti so svojím štábom, zodpovedný za fungovanie materiálno-technického zabezpečenia letectva oblasti.

*Brig. gen. Ján Ambruš, 1946
(VÚA-VHA Bratislava)*

Pri príležitosti štátneho sviatku a prvých povojnových osláv vzniku Československa ustanovili plk. let. Ambruša 28. 10. 1945 do funkcie veliteľa letectva 4. oblasti (VO 4) so sídlom na bratislavskej Panenskej ulici. Okamžite sa vrhol so všetkým elánom do výkonu náročnej funkcie, v ktorej ho prezident republiky E. Beneš dekrétom z 2. 4. 1946 povýšil 27. 4. 1946 (s účinnosťou a poradím od 1. 12. 1945) do hodnosti brigádneho generála. Funkciu vykonával do konca októbra 1946. V tom čase sa v Bratislave zoznámil a neskôr zasnúbil s magistrou farmácie Elenou Gallovou, bývajúcou na Štefánikovej ulici, kam sa aj neskôr presťahoval. Od 1. 11. 1946 sa stal za Demokratickú stranu členom obnovenej Slovenskej národnej rady (SNR). V tejto súvislosti mu (na základe rozkazu prezidenta republiky zo 7. 9. 1945) udelili dovolenku, čiže dočasne prerušili výkon činnosti v armáde. Poslancom Ústavodarného národného zhromaždenia, ako uvádzajú niektorí autori, však nebol. Od 31. 12. 1946 funkciu dočasného veliteľa letectva 4. oblasti vykonával plk. let. Mikuláš Lisický, dovtedajší Ambrušov zástupca, veliteľ 4. leteckej divízie (od 1. 8. 1945 do 30. 12. 1946) so sídlom v Trenčíne. Rozhodnutím náčelníka Hlavného štábu čs. brannej moci arm. gen. Bohumila Bočka zrušili v rámci reorganizácie armády dňom 1. 8. 1947 veliteľstvá letectva štyroch oblastí a namiesto nich zriadili I.–IV. letecký zbor. Na čelo veliteľstva IV. leteckého zboru so sídlom v Bratislave ustanovili od 31. 7. 1947 plk. let. Lisického. Generál Ambruš sa do tejto funkcie už nevrátil.

Za zásluhy v boji proti fašizmu, za slobodu Československa Jána Ambruša vyznamenali Čs. vojnovým krížom z r. 1939 (1944), Čs. medailou Za chrabrosť pred nepriateľom (1944), Čs. vojenskou medailou Za zásluhy I. stupňa (26. 6. 1944), Čs. vojenskou Pamätnou medailou so štítkami Francúzsko a Veľká Británia (7. 3. 1944), ako aj ďalšími dekoráciami. Britský panovník Juraj VI. mu 19. 4. 1947 udelil čestný Rad britského impéria, určený pre dôstojníkov cudzích štátov (*Honorary Officer of the Most Excellent Order of the British Empire/Military Division*).

Po februárovom prevrate v roku 1948 začal vládnucci čs. režim postupne likvidovať svojich odporcov. Už 27. 2. 1948 akčný výbor Demokratickej strany na čele s pplk. pech. v zál. Milanom Polákom ako úradujúcim predsedom odvolal J. Ambruša z miesta člena SNR. Vzápätí nato, 29. 2., Ústredný akčný výbor Národného frontu navrhol Ambrušovo odvolanie z činnjej služby. Na základe rokovania Armádneho poradného zboru 2. 3. 1948 ho minister národnej obrany arm. gen. Ludvík Svoboda poslal 8. 3. na dovolenku s čakaním. Generál Ambruš veľmi rýchlo pochopil, čo ho môže v nasledujúcich dňoch čakať. Ako logicky uvažujúci človek a vojak sa okamžite rozhodol pre emigráciu. A tak po druhýkrát v živote a vlastne naposledy, opustil posádku Bratislava a Československo (Drahoslav Machala v *Návrate do Itaky* vyrozprával priebeh jeho odchodu v rozpore s historickou skutočnosťou, navyše s nádychom bondovky). S pomocou skupiny slovenských vlastencov (kpt. pech. v zál. Jozef Brunovský, mjr. tech. Titus Iskra, mjr. pech. Ján Šavel, Oto Batelka a jeho spojka Oto Polák), s bezprostredným podielom Jána Riglera (bývalého lesníka na stupavskom panstve Lajosa Károlyiho) a rybára Moravčíka z Hochštetna (od 1948 Vysoká pri Morave) sa ho spolu s pplk. pech. Ladislavom Sečanským podarilo v noci z 20. na 21. 3. 1948 previezť na loďke cez hraničnú rieku Morava do americkej okupačnej zóny v Rakúsku. Odtiaľ sa dostal do Veľkej Británie a po čase do USA. Za jeho odchod do exilu (vyhlásený za zbeha) ho 1. 8. 1948 exemplárne vylúčili zo skupiny výkonných letcov. Na základe výnosu MNO mu bola správnym pokračovaním 21. 12. 1948 odňatá vojenská hodnosť brigádneho generála. O tri dni neskôr ho zbavili nároku nosiť udelené čs. vyznamenania. V našom príbehu sa patrí spomenúť aj hodnotenie generálovej osoby (zahŕňajúce približne obdobie rokov 1939 – 1947) uvedené v spomienkach exministra F. Čatloša, vrátane ironizujúcej veršovanej básničky kritizujúcej Ambrušove negatívne charakterové črty (datovaná februárom 1948).

Generálov odchod do exilu sa nepriamo negatívne podpísal aj na životných osudoch plk. let. Lisického. O Ambrušovu luxusnú limuzínu, americký osemvalec Buick, garážovaný v bratislavských Masarykových (predtým Delostreleckých) kasárňach na Kutuzovovej (do roku 1945 Henrika Marschnera, resp. Maršnerovej) ulici (dnes objekt MO SR) totiž prejavil eminentný záujem Ladislav Holdoš, účastník španielskej občianskej vojny (1936 – 1939) a francúzskej rezistencie, väzeň nacistického koncentračného tábora Buchenwald (1943 – 1945), významný povojnový komunistický funkcionár, od 8. 3. 1948 generálny tajomník Ústredného akčného výboru Slovenského národného frontu (v 50. a 70. rokoch 20. storočia politicky perzekvovaný). Po odmietnutí vydať mu automobil, v liste z apríla 1948 adresovanom náčelníkovi Hlavného štábu čs. brannej moci arm. gen. Bohumilovi Bočkovi Lisického účelovo nepravdivo obvinil, že ešte ako veliteľ 4. leteckej divízie a posádkový veliteľ v Trenčíne nezabránil násilnostiam, ktorých sa tam dopustili niektorí podnapití príslušníci letectva voči taktiež podnapitým civilistom (komunistom) počas kampane pred voľbami do Ústavodarného národného zhromaždenia (26. 5. 1946), ako ani písaniu protikomunistických hesiel na chodník pred trenčianskymi leteckými Masarykovými kasárňami. Na konečný verdikt v uvedenom spore Lisický dlho nečakal. Dekrétom z 10. 12. 1948 ho zbavili koncom roka výkonu služby a od 1. 1. 1949 poslali na dovolenku s čakaním. Ďalším dekrétom z 10. 6. 1949 ho koncom uvedeného mesiaca prepustili z vojenskej činnjej služby a dňom 1. 7. preložili do výslužby. Dekrétom z 22. 2. 1950 ho dňom 31. 12. 1949 preložili do zálohy. Zároveň stratil nárok na vojenské zaopatrovacie platy.

V zahraničí sa Ján Ambruš zapojil do krajanského hnutia. Angažoval sa pri ustanovení

Čs. obce legionárskej v exile (1949). Patril k zakladajúcim členom Rady slobodného Československa (25. 2. 1949 vo Washingtone), ktorú však z osobných dôvodov v septembri opustil. Na jar roku 1953 stál na čele prípravného výboru Zväzu čs. dôstojníkov v exile. V USA dlhé roky pracoval ako odborný poradca a konštruktér v rôznych leteckých závodoch. Vládnucci režim v bývalom Československu sa usiloval jeho meno vymazať z dejín čs. letectva, k čomu sa prepožičali aj niektorí historici.

Morálnej rehabilitácie sa J. Ambruš dočkal až po novembri 1989. On sám žil od roku 1985 v ústraní chicagského *Bohemian Home for the Aged* (Český domov pre zostarnutých). Rozhodnutím čs. ministra obrany Luboša Dobrovského mu v rámci rehabilitácie vrátili v roku 1991 hodnosť brigádneho generála. Rozkazom prezidenta Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky (ČSFR) Václava Havla č. 016 z 2. 12. 1991 ho dňom 10. 12. 1991 povýšili do hodnosti generálplukovníka vo výslužbe. O päť mesiacov neskôr ho rozkazom prezidenta ČSFR č. 08 z 8. 5. 1992 vyznamenali Radom Milana Rastislava Štefánika III. triedy.

Generál Ambruš veľmi túžil ešte raz navštíviť svoju bývalú vlasť, Prahu a Bratislavu, uvidieť Tatry a majestátné Bradlo, položiť kvety na hrob milovanej mamičky v rumunskom Nadlaku. Avšak osud mu to už nedožičil. Dôvodom bol predovšetkým jeho vysoký vek a chatrné zdravie. Zomrel 20. 1. 1994 (niektorí historici a novinári doposiaľ uvádzajú nesprávny dátum 21. 1.), ráno o 4.30 h vo *Swedish Covenant Hospital* v Chicagu vo veku nedožitých 95 rokov. Z nich iba dvadsaťtri prežil na Slovensku, resp. v bývalom Československu. Napriek tomu sa natrvalo zapísal do pamäti svojho národa, ktorý tak nevýslovne miloval. Posledná rozlúčka so zosnulým sa uskutočnila 29. 1. 1994 v chicagskom *Trinity Slovak Lutheran Church*. V testamente prejavil vôľu byť pochovaný v krajine svojich predkov. Jeho spolopené telesné pozostatky uložili 26. 5. 1994, za slávnostných vojenských pôct, s pietou a úctou na cintoríne v bratislavskom Slávičom údolí. Tým sa definitívne uzatvorila jeho dlhá životná cesta, cesta vlastenca, dôstojníka, letca a diplomata. Jeho meno hrdo nesie 51. krídlo Vzdušných síl Ozbrojených síl Slovenskej republiky v Prešove.

Pramene a literatúra:

Archívy:

VÚA-VHA Praha, f. Zbierka kmeňových listov a kvalifikačných listín (personálne doklady J. Ambruša).
 VHÚ-VHA Bratislava, f. MNO SR 1939–1945, HVV 1939, č. 204097, dôv. 1939, šk. 23.
 VHÚ-VHA Bratislava, f. MNO SR 1939–1945, spisy dôverné 1940, č. 155401, šk. 68.
 VHÚ-VHA Bratislava, f. MNO SR 1939–1945, spisy dôverné 1940, č. 162224, šk. 68.
 VHÚ-VHA Bratislava, f. MNO SR 1939–1945, f. 55-18-4, zl. 10-6/5, č. 100801/16 Taj.
 VHÚ-VHA Bratislava, f. Generál Ferdinand Čatloš (1914 – 1971).
 Archív Múzea SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 120/67 (F. Čatloš).

Knižné publikácie:

MACHALA, Drahoslav. *Návrat do Itaky*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998. ISBN 80-88878-16-0.
 RAJLICH, Jiří. *Na nebi hrdého Albionu*. 1. časť (1940). Praha : Ares, 1999. ISBN 80-86158-17-9.
 ŠTAIGL, Jan a kol. *Slovenskí generáli–slovenská generalita 1918–2012*. Druhé, aktualizované vydanie. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2012. ISBN 978-80-89169-25-2.
 ŠVANDA, Petr. *Pilot-generál. Životné osudy generála letectva Jána Ambruša*. In *Zaujímavosti*, 1995, roč. 1, č. 2. Trenčín: SVK GŠ Armády SR, s. 39–44.
Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945. Praha : MO ČR, 2005. ISBN 80-7278-233-9.
Volebné výsledky do Ústavodarného národného zhromaždenia. Bratislava : Slovenská grafia, 1946.
 ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica. *Zapomenutá elita*. Praha : Mladá fronta, 2012. ISBN 978-80-204-2165-4.

Elegán so sokolými krídlami

Letecká služba plk. let. Júliusa Trnku (1934 – 1935)

PETER ŠUMICHRASŤ

Letecká služba Júliusa Trnku v rokoch 1934 – 1958 patrí medzi zaujímavé kapitoly histórie československého a slovenského vojenského letectva v nepokojnom predvojnovom, dramatickom vojnovom, ale aj v búrlivom povojnovom období.¹ Počas tejto doby sa postupnými krokmi vypracoval na vynikajúceho vojenského letca, ktorý svojím neobyčajným pilotným umením prezentovaným pri ukázkach leteckej akrobacie vyvolával nefalšované nadšenie prítomných divákov a uznanie leteckých odborníkov. V neposlednom rade treba vyzdvihnúť aj jeho nespochybniteľné veliteľské a organizačné schopnosti preukázané nielen pri výstavbe Leteckej školy slovenských vzdušných zbraní, ale aj výcvikového strediska čs. letcov v ZSSR, 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR² či vykonávaní významných funkcií v povojnovom čs. vojenskom letectve.

O to prekvapujúcejšie vyznieva fakt, že J. Trnka spočiatku neplánoval spojiť svoj životný osud nielen s armádou, ale ani s vojenským letectvom. Mal v pláne úspešne absolvovať štúdium architektúry a pozemného inžinierstva v pražskom Českom vysokom učení technikom, a v ďalšom živote sa profesionálne venovať odboru, ktorý vyštudoval. Jeho plán mu však prekazila hospodárska svetová kríza, ktorá mala nepriaznivý vplyv aj na Trnkovu rodinu. Táto mu nebola schopná poskytnúť nevyhnutné finančné prostriedky na pokračovanie jeho štúdia na univerzite. Taktiež mu nedostatok pracovných pozícií v odbore architektúra a pozemné inžinierstvo neumožňoval pracovať popri vysokoškolskom štúdiu a týmto spôsobom získal finančné zdroje na jeho samofinancovanie.³

Z tohto dôvodu po skončení 2. ročníka dočasne prerušil vysokoškolské štúdium a napriek trvalej dovolenke udelennej pre povolenie odkladu prezenčnej služby z dôvodu jeho štúdia nastúpil 1. októbra 1932 na vykonanie prezenčnej služby v pešom pluku 25 v Lučenci. Medzi

1 Július Trnka (29. 9. 1910, Zvolen, Rakúsko-Uhorsko – 24. 6. 1989, Bratislava, ČSSR) slúžil v predtým vojnovej čs. armáde, slovenskej armáde a povojnovej čs. armáde od 1. októbra 1932 do 30. septembra 1958. Úspešnú vojenskú kariéru zavŕšil vo funkcii zástupcu veliteľa čs. vojenského letectva pre tyľ. Rehabilitovaný bol posmrtno v roku 1992 v hodnosti plukovníka letectva vo výslužbe. Podrobnejšie: *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*. Hl. red. Lánik, Jaroslav; ved. slov. časti: Čaplovič, Miloslav. Praha – Bratislava : Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005, s. 300-301. ISBN 80-7278-233-9; CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939–1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 249. ISBN 978-80-89523-20-7; *Stručný biografický slovník (A-Z). Mimosúdne rehabilitovaní vojaci z povolania a občianski zamestnanci vojenskej správy prepustení z čs. armády v r. 1948 – 1989 na Slovensku*. Zost. DROPPA, Anton – SUJA-ŽIAK, Július. Bratislava : VITA MO SR, 1994, s. 183-184. ISBN 80-967113-6-9.

2 ŠUMICHRASŤ, Peter. Výstavba 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR z pohľadu Júliusa Trnku (30. august 1944 – 15. január 1945). In *Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 2, s. 187-220. ISSN 1335-3314; DAŇKO, Ján a kol. *1. Československá smiešaná divízie v SSSR*. Praha : AVIS MO ČR, 1998.

3 Počas štúdia, ako aj v období prázdnin, pracoval ako geometer pre zvolenskú projekčnú kanceláriu stavieb železníc a ciest Ing. Vojtěcha Večeřa. V roku 1932 sa táto stavebná firma ocitla v kríze a z tohto dôvodu stratil zamestnanie. VÚA-VHA Praha, f. kmeňových dokladov a kvalifikačných listín, osobný spis J. Trnku, životopis z 8. októbra 1951; Osobnosti späté s mestom Zvolen. In <https://www.zvolen.sk/osobnosti-mesta.html>.

strohými kasárenskými múrmi mal v úmysle „prečkat“ vo vojenskej rovnošate najťažšie obdobie hospodárskej krízy a potom sa opäť vrátiť do „školských lavíc“.⁴

Žiaľ, hospodárska kríza počas prvého roka jeho prezenčnej služby „neprehrmela“, ale, naopak, naďalej sužovala veľkú časť obyvateľov vtedajšieho Československa. J. Trnka nevidel reálnu možnosť ako ďalej pokračovať vo svojom vysokoškolskom štúdiu, a tak sa po racionálnej úvahe rozhodol, že bude ako absolvent Školy pre výchovu dôstojníkov pechoty v zálohe v Košiciach⁵ pokračovať vo vojenskej činnosti v čs. brannej moci. Podľa Trnkových pamätí zo 70. rokov minulého storočia jeho rozhodnutie nastúpiť na dráhu vojenského profesionála podporil aj div. gen. Josef Votruba,⁶ veliteľ 10. divízie, oceňujúc nielen jeho osobnostné kvality, so zreteľom na dovtedajší výkon vojenskej služby, ale aj výbornú telesnú pripravenosť, vďaka ktorej pre materský peší pluk, brigádu a divíziu vybojoval na športovom poli viaceré ocenenia v najrozličnejších ľahkoatletických pretekoch.⁷

Jeho zámer sa mu podarilo naplniť dňa 15. septembra 1933, keď bol v hodnosti čatára ašpiranta prijatý ako vojenský akademik do Vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave.⁸ Táto elitná výchovno-vzdelávacia inštitúcia čs. brannej moci⁹ mala za úlohu komplexne pripravovať budúcich dôstojníkov z povolania, a to nielen po stránke vojenských odborných vedomostí, ale aj po stránke telesnej zdatnosti, ktorá sa považovala za rozhodujúci činiteľ v boji.¹⁰

Nový vojenský akademik¹¹ prichádzal do špecifického prostredia, v ktorom na neho boli kladené vysoké požiadavky: presná a bezpodmienečná disciplína, vzorné vojenské vystupovanie, vytrvalosť a pracovitosť pri štúdiu.¹² Medzi hlavné vyučovacie predmety, ktoré musel voj. akad. J. Trnka počas štúdia zvládnuť, ak chcel absolvovať štúdium vo Vojenskej akadémii, boli vojnové (rozumej – vojenské) dejiny, služobný jazyk (čeština) a cudzie jazyky (francúzšti-

4 VÚA-VHA Praha, f. kmeňových dokladov a kvalifikačných listín, kmeňový list J. Trnku.

5 Školu pre výchovu dôstojníkov pechoty v zálohe absolvoval od 10. októbra 1932 do 31. mája 1933 s veľmi dobrým prospechom ako v poradí 6. z 350 frekventantov. VÚA-VHA Praha, f. kmeňových dokladov a kvalifikačných listín, kmeňový list J. Trnku.

6 Josef VOTRUBA (8. 11. 1879, Debř, Rakúsko-Uhorsko – 7. 10. 1959, Praha, ČSR). Podrobnejšie: FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branne moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha : Libri, 2006, s. 708. ISBN 80-7277-256-2; VHA-VHÚ Bratislava, zberka spomienok a životopisov, pr. č. ŠZX-103 – plukovník letectva v zálohe Július Trnka, s. 2.

7 VHA-VHÚ Bratislava, zberka spomienok a životopisov, pr. č. ŠZX-103 – plukovník letectva v zálohe Július Trnka, s. 2.

8 VÚA-VHA Praha, f. kmeňových dokladov a kvalifikačných listín, kmeňový list J. Trnku.

9 Vojenská akadémia v Hraniciach na Morave bola zriadená dňom 3. januára 1920 na základe výnosu Ministerstva národnej obrany ČSR čj. 2840-5.odd.1919. Podliehala 5. oddeleniu (školskému a výcvikovému) Hlavného štábu brannej moci. FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branne moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha : Libri, 2006, s. 690-691. ISBN 80-7277-256-2.

10 *Vojenská akademie Hranice na Moravě. Historie, tradice, současnost. 1920 – 1990*. Praha : Správa sociálního řízení, 1991, s. 25.

11 Vojenským akademikom sa mohol stať občan ČSR vo veku 17 až 25 rokov, s ukončeným stredoškolským vzdelaním. Uchádzač na štúdium vo Vojenskej akadémii musel byť slobodný, telesne a duševne schopný, mravne zachovalý a bezúhonný. Pri prijatí boli uprednostnení tí adepti, ktorí už slúžili v čs. brannej moci aspoň jeden rok. Na štúdium boli prijímaní aj uchádzači z radov ďalších slúžiacich poddôstojníkov a rotmajstrov, ktorí slúžili v armáde aspoň dva roky a dosahovali výborné hodnotenie. Títo adepti však museli absolvovať prijímaciu skúšku v rozsahu stredoškolskej látky. FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branne moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha : Libri, 2006, s. 690-691. ISBN 80-7277-256-2.

12 *Vojenská akademie Hranice na Moravě. Historie, tradice, současnost. 1920 – 1990*. Praha : Správa sociálního řízení, 1991, s. 25.

na, nemčina, maďarčina), matematika, balistika, fyzika, zbrane, výzbroj a materiál, materiál delostrelectva, taktika, vojenský zemepis a topografia.¹³ Veľká pozornosť bola venovaná aj výchove na historických tradíciách, a to predovšetkým na tradíciách legionárskych. Voj. akad. J. Trnka však úskalia neľahkého štúdia, ako aj prísneho vojenského režimu a života v kolektíve zvládol, a úspešne ukončil 1. ročník Vojenskej akadémie.

Po skončení 1. ročníka Vojenskej akadémie vyhlásili medzi jeho absolventmi výzvu na dobrovoľné sa prihlásenie k leteckému výcviku a následnej službe v čs. vojenskom letectve. Voj. akad. J. Trnka spočiatku na túto výzvu nereagoval, ale jeho spolužiak zo Slovenska, vojenský akademik František Wágner¹⁴, ho presvedčil, aby sa tiež prihlásil. Okrem nich z radov vojenských akademikov – absolventov 1. ročníka Vojenskej akadémie prejavilo záujem o letecký výcvik a následnú službu v čs. vojenskom letectve cca 180 záujemcov.¹⁵ Obaja Slováci úspešne prešli náročnými lekáorskými prehliadkami a psychotechnickými skúškami vo Vojenskom leteckom učilišti v Prostějove a s ďalšími 26 vojenskými akademikmi boli prijatí medzi tých, ktorí sa v budúcnosti mali stať vojenskými letcami.¹⁶ Medzi úspešnými uchádzačmi a Trnkovými spolužiakmi nájdeme aj neskoršie osobnosti čs. vojenského letectva, akými sa v období druhej svetovej vojny stali František Mrázek¹⁷ a František Fajtl¹⁸, resp. Oldřich Štangel¹⁹, účastník domáceho odbojového hnutia, ktorý v povojnovom čs. vojenskom letectve zastával významnú funkciu náčelníka Hlavnej správy letectva a vojsk PVO – zástupcu ministra národ-

13 *Vojenská akademie Hranice na Moravě. Historie, tradice, současnost. 1920 – 1990.* Praha : Správa sociálního řízení. 1991, s. 24.

14 František WÁGNER (29. 10. 1911, Mýto pod Ďumbierom, okres Brezno nad Hronom, Rakúsko-Uhorsko – 18.1.1966, Prešov, ČSSR). Podrobnejšie: CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dějin Slovenska 1939 – 1945.* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 266-267. ISBN 978-80-89523-20-7; VHA-VHÚ Bratislava, zbička spomienok a životopisov, pr. č. ŠZX-103 – plukovník letectva v zálohe Július Trnka, s. 2;

15 Podľa Trnkovho spolužiaka Františka Fajtla sa prihlásilo 170 uchádzačov. Z nich malo prejsť nelútošným „sitom“ lekáorských prehliadok a psychotechnických skúšok 27 uchádzačov. Porovnaj: RAJLICH, Jiří – REŽNÁ, Jitka. *Generál Fajtl slovem historika, rodiny a objektivem fotografů.* Cheb – Svět křídel, 2012, s. 21-22. ISBN 978-80-87567-12-8.

16 Vojenský akademici – absolventi 2. ročníka Vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave – letecké oddelenie (1935): Jindřich Bartoš, František Bauer, Jan Čermák, František Fajtl, Stanislav Fejfar, Ladislav Fibikar, Rudolf Fiala, Josef Hanuš, Vladimír Hlavatý, František Hrnčíř, Leopold Janíček, František Janoušek, Vladimír Janota, Josef Kloboučník, Josef Lorenc, Karel Mrázek, Evžen Pirko, Alois Růžička, Václav Svoboda, Otakar Šidlák, Oldřich Štangel, Miroslav Štěpánek, Július Trnka, Karel Trojáček, Vlastimil Veselý, František Wágner, Josef Žampach. RAJLICH, Jiří – REŽNÁ, Jitka. *Generál Fajtl slovem historika, rodiny a objektivem fotografů.* Cheb : Svět křídel, 2012, s. 29. ISBN 978-80-87567-12-8.

17 Karel MRÁZEK (29. 11. 1910, Náchod, Rakúsko-Uhorsko – 5. 12. 1998 Jablonec nad Nisou, ČR). In *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945.* Hl. red. Láník, Jaroslav; ved. slov. části: Čaplovič, Miloslav. Praha – Bratislava : Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005, s. 67-68, s. 200-201. ISBN 80-7278-233-9;

18 František FAJTL, (20. 8. 1912 Donín, okres Louny, Rakúsko-Uhorsko – 14. 10. 2006, Praha, ČR). In *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945.* Hl. red. Láník, Jaroslav; ved. slov. části: Čaplovič, Miloslav. Praha – Bratislava : Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005, s. 67-68. ISBN 80-7278-233-9.

19 Oldřich ŠTANGL (11. 6. 1912, Praha, Rakúsko-Uhorsko – 14. 11. 1983, ČSSR). In MAREK, Jindřich. *Vznik vojenské komise ČNR v dubnu 1945.* In <https://www.vhu.cz/vznik-vojenske-komise-cnr-v-dubnu-1945>; MASKALÍK, Alexej. *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992.* Košice : HWSK, s. r. o. v spolupráci s VHÚ, 2012, s. 588. ISBN 978-80-970941-0-2.

Vojenský akademici – príslušníci leteckého oddelenia Vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave, zaradení do stíhacieho kurzu a ich velitelia na letisku v Prostějove (1935); druhý zľava voj. akad. Karel Mrázek, tretí zľava voj. akad. Július Trnka. Zbierka rodiny J. Trnku via P. Šumichrast.

nej obrany.

Po prijatí do leteckého oddelenia Vojenskej akadémie sa úspešní uchádzači o „krídla“ na vojenskej rovnošate presunuli z Hraníc na Morave do Prostějova, kde sídlilo Vojenské letecké učilište.²⁰ V tomto vojenskom vzdelávacom ústave sa z nich mali stať, pod prísny dozorom skúsených leteckých inštruktorov, budúci „rytieri nebies“.

Vojenský akademici – príslušníci leteckého oddelenia Vojenskej akadémie po ich príchode do Prostějova rýchlo zistili, že stanovený Denný poriadok sa v Prostějove od toho, ktorý platil v Hraniciach na Morave, v zásade nelíšil. Z vyučovacích predmetov „vypadli“ len nemčina a maďarčina, ktoré nahradili špeciálne letecké predmety, ako navigácia, náuka o strelbe a bombardovaní, meteorológia a ďalšie odborné predmety. Prirodzene, jedným z hlavných vyučovacích predmetov bol praktický letecký výcvik.²¹

Voj. akad. J. Trnka začal „prvé kroky“ vo svojej leteckej kariére dňom 28. augusta 1934, keď bol zaradený do leteckého oddelenia Vojenskej akadémie a zároveň aj do praktického pilotného výcviku v pilotnej škole elementárnej Vojenského leteckého učilišta. Jeho veliteľom sa stal skúsený letec mjr. let. Josef Mezera.²²

O deň neskôr vtesnal svoju vyšportovanú 181-centimetrovú postavu²³ do kabíny škol-

20 Vojenské letecké učilište v Prostějove vzniklo 1. októbra 1928 premenovaním Učilišta pre letectvo. FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920 – 1938.* Praha : Libri, 2006, s. 699. ISBN 80-7277-256-2.

21 RAJLICH, Jiří – REŽNÁ, Jitka. *Generál Fajtl slovem historika, rodiny a objektivem fotografů.* Cheb : Svět křídel, 2012, s. 23. ISBN 978-80-87567-12-8.

22 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 6. Kópia v zbierke autora.

23 VÚA-VHA Praha, f. kmeňových dokladov a kvalifikačných listín, kmeňový list J. Trnku.

ného dvojpláštníka Letov Š-218.²⁴ kde pod vedením učiteľa lietania rtm. let. poľného pilota Antonína Hampla absolvoval svoj prvý výcvikový let. Účel letu zaznamenaný v Trnkovom zápisníku letov pod poradovým číslo 1 bol „Dvoje riadenie. Držanie horizontu“. Stroj sa pri plnení výcvikovej úlohy nachádzal v letovej hladine 300 m a na trávnatú letiskovú plochu prostějovského letiska úspešne dosadol po 20 minútach letu.²⁵ Vojenský akademik J. Trnka sa v tento deň, pre neho taký významný, vzniesol na prostějovské nebo ešte raz. Účel cvičného letu bol takmer totožný s predchádzajúcim letom. Okrem dvojitého riadenia lietadla a držania horizontu pribudla v ňom úloha „Držanie smeru“. Pod prísny dohľadom rtm. let. A. Hampla tento cvičný let, trvajúci 14 minút, vykonal vo výške 200 m.²⁶

Jeho bezprostredné pocity po absolvovaní jeho prvých dvoch letov v kabíne lietadla, žiaľ, nepoznáme... Môžeme si ich aspoň čiastočne priblížiť na základe spomienok jeho spolužiaka Františka Fajtla, ktorý v rovnaký deň absolvoval taktiež svoje prvé štarty a pristátia. Na tieto chvíle, pre neho neopakovateľné, spomínal takto: „*Sedel som na prednom sedadle pred učiteľom lietania, rotmajstrom Hamplom. Štart po trávnatom letisku prebehol spočiatku ako nadhadzovanie autom. Za chvíľu sme prešli do pre mňa zatiaľ neznámej plavby vzduchom. Díval som sa uprene dopredu cez pumpujúce ventily valcov motora a kúsok dolava na ubiehajúcu a vzdalujúcu sa zem. Zmocnilo sa ma zvedavé napätie a výborná nálada. Konečne sa mi začal plniť veľký sen. Stúpali sme. Naraz som sa nalákal, pán rotmajster hodil Komára²⁷ tak ostro do zatáčky, že som sa bál, aby som z otvorenej kabíny nevypadol. Ihneď som sa chytil za jej okraj a ukludnil som sa, až keď inštruktor vyrovnal let do horizontu. Brázdili sme vzduch 23 minút v miernom stúpaní, klesaní a oblakoch. Bol to vlastne zoznamovací let a ukážka funkcie kormidiel, ako ma rotmajster poučoval pomocou aviofónu do slúchadiel pripevnených na mojej leteckej prilbe – kasku. Po pristatí som povedal kamarátovi, ktorý ma striedal: Bola to bašta...“²⁸*

Vojenský akademik J. Trnka si po prvých dvoch letoch v rýchлом slede zapisoval ďalšie

24 Dvojmiestny jednomotorový dvojpláštník Letov Š-218 vznikol v 20. rokoch minulého storočia. Továrň „Letov“ Vojenská továrň na lietadlá vyprodukovala 44 kusov lietadiel Š-218 a Š-218A. Okrem čs. vojenského letectva ho na výcvik pilotov používalo aj fínske vojenské letectvo, ktoré zakúpilo 10 lietadiel tohto typu a následne aj licenčné práva na výrobu ďalších 29 kusov (podľa iných prameňov až 31 kusov). Tzv. Veľký Komár sa vyznačoval dobrými letovými vlastnosťami, dobrým motorom Walter NZ-120, prepracovaným podvozkom „odpúšťajúcim“ tvrdé pristátia leteckých elévov a celkovou spoľahlivosťou. Od začiatku 30. rokov minulého storočia čs. vojenská správa tento typ lietadla odpredávala, resp. zapožičiavala aeroklubom alebo pobočkám Masarykovej leteckej ligy za účelom výcviku pilotov v rámci akcie „1 000 nových pilotov“, ktorá bola financovaná z Národnej leteckej zbierky. Lietadlá boli bezplatne udržiavané československou armádou. Za každého vycvičeného pilota obdržala školiaca organizácia sumu 5 000 Kč. NĚMEČEK, Václav. *Československá letadla (I) 1918 – 1945*. Praha : Naše vojsko, 1983, s. 36-37 a 246-247; ALEXANDER, Josef. Volání po lepší organizaci. In *Letectví*. Srpen 1935, roč. 15. (1935), čís. 8, s. 285-287. In <https://digitalnlistudovna.army.cz/view/uuid:9f535b82-572e-482e-a285-ef7720a75f1f?page=uuid:f9cc9c7d-5ef7-11e9-82e4-005056b73ae5>; ŠOREL, Václav. *Encyklopedie českého a slovenského letectví*. Brno – CP Books, 2005, s. 44. ISBN 80-251-0733-7; KHOL, Miroslav – RAJLICH, Jiří – SÝKORA, Jan – ŠÍMA, Jan. *Katalog Leteckého muzea VHÚ Praha*. Praha : MO ČR – VHÚ OPP, 2020, s. 104-105.

25 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 10, por. č. letu 1. Kópia v zbierke autora.

26 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 10, por. č. letu 2. Kópia v zbierke autora.

27 Rozumej – cvičné lietadlo Š-218.

28 RAJLICH, Jiří – REŽNÁ, Jitka. *Generál Fajtl slovom historika, rodiny a objektívom fotografu*. Cheb : Svět křidel, 2012, s. 26. ISBN 978-80-87567-12-8.

výcvikové lety do svojho zápisníka letov.²⁹ Okrem držania horizontu a smeru v ňom nachádzame zápisy o lietaní v zatáčkach s plynom či bez plynu a následne let v okruhu, nácvik sklzu, pádov či špirál...

Jeho úroveň napredovania v leteckom výcviku postupne preverovali niekoľkí príslušníci Vojenského leteckého učilišťa. Už 12. septembra 1934, po trinástich výcvikových letoch dvojitého riadenia, preveril jeho rodiace sa „pilotné inštinkty“ mjr. let. J. Mezera. Let trval 33 minút.³⁰ Ďalší preskúšavací let s ním absolvoval neznámy dôstojník letectva dňa 19. októbra 1934.³¹ Počas cvičného letu s poradovým číslom 84 absolvoval Trnka preskúšanie. Cvičný let trvajúci 23 minút vykonal v kabíne jemu známeho lietadla Š-218.8.³²

O štyri dni neskôr, po ďalších šiestich cvičných letoch s rtm. let. A. Hamplom, vykonal ďalší preskúšavací let opäť s mjr. let. J. Mezerom, veliteľom pilotnej školy elementárnej. Po 36-ich minútach letu ich stroj Š-218.29 dosadol na prostějovskú vzletovú a pristávaciu dráhu.³³

Na základe skutočnosti, že voj. akad. J. Trnka pokračoval v základnom leteckom výcviku, je zrejmé, že nielen jeho letecký inštruktor a niektorí ďalší piloti Vojenského leteckého učilišťa, ale aj najvyšší nadriadený v pilotnej škole elementárnej, boli spokojní s jeho napredovaním pri získavaní praktických schopností pilota.

Jeho základný letecký výcvik ďalej úspešne napredoval a J. Trnka si do svojho zápisníka zapisoval ďalšie a ďalšie splnené výcvikové lety. Vyvrcholením jeho snahy stať sa vojenským letcom bol prvý samostatný let, ktorý vykonal 6. novembra 1934 v kabíne lietadla Š-218.8, po absolvovaní 5-minútového preskúšavacieho letu s mjr. let. J. Mezerom.³⁴ Do zápisníka letov si ho zapísal pod poradovým číslom 115 ako „Samostatný okruh. v = 150“.³⁵

V ďalšom období elementárneho leteckého výcviku si do svojho zápisníka letov okrem výcvikových letov v priestore materského prostějovského letiska, resp. letu na trase Prostějov – Kroměříž – Přerov – Prostějov³⁶, zapísal aj prelety na vojenské letiská dislokované v rôznych častiach Československa. Voj. akad. J. Trnka ako pilot spoznal vojenské letiská Malacky – Nový Dvůr³⁷ a Brno.³⁸

29 30. 8. 1934 „Dvoje riadenie. Držanie horizontu, zmeny výšky“; 5. 9. 1934 „Dvoje riadenie. Stúpenie, let kľzavý“; 5., 6. a 11.9.1934 „Dvoje riadenie. Zatáčky“. Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 10-11, por. č. letu 3-9. Kópia v zbierke autora.

30 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 12, por. č. letu 14. Kópia v zbierke autora.

31 V citovanom zápisníku letov zapísaný ako npor. let. Priezvisko nečitateľné.

32 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 20, por. č. letu 84. Kópia v zbierke autora.

33 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 21, por. č. letu 91. Kópia v zbierke autora.

34 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 24, por. č. letu 114. Kópia v zbierke autora.

35 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 24, por. č. letu 115. Kópia v zbierke autora. Pre ilustráciu uvádzam, že jeho spolužiak voj. akad. František Fajtl prvé „sólo“ vykonal po 117 štartoch.

F. Fajtl na to spomínal týmito slovami: „Po 117 štartoch mňa vypustil na samostatný päťminútový okruh kolem letiště. Uspěl jsem, moje spokojenost vrcholila. Už mi létání nic a nikdo nevezme. RAJLICH, Jiří – REŽNÁ, Jitka. *Generál Fajtl slovom historika, rodiny a objektívom fotografu*. Cheb : Svět křidel, 2012, s. 26. ISBN 978-80-87567-12-8.

36 Tento výcvikový let absolvoval 4. januára 1935 ako 176. v poradí v lietadle Š-218.6. Let trval 45 minút. Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 32, por. č. letu 176. Kópia v zbierke autora.

37 Prelet na trase Prostějov – Malacky vykonal 24. januára 1935. Let trval 60 minút a J. Trnka ho vykonal pod „pozorným okom“ jeho učiteľa lietania rtm. let. A. Hampla. Do materskej posádky sa vrátili v ten samý deň. Čas preletu sa oproti letu do Malaciek predĺžila o 25 minút. Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 34, por. č. letu 186-187. Kópia v zbierke autora.

38 Prelet na trase Prostějov – Brno vykonal 29. januára 1935. Let do Brna trval 25 minút a J. Trnka ho

Posledné lety v pilotnej škole elementárnej vykonal dňa 30. januára 1935. V tento zimný deň absolvoval spolu štyri výcvikové lety. Prvé dva z nich, trvajúce 12 a 11 minút, absolvoval s leteckým inštruktorom rtm. let. Vilémom Murcekom.³⁹ Počas nich precvičoval aj zvládnutie situácie pri vypnutí leteckého motora. Po nich absolvoval dva samostatné výcvikové lety, každý trvajúci 10 minút. Jeden vykonal za účelom návratu kĺzavého letu a druhý s riešením mimoriadnej situácie pri vypnutí leteckého motora Walter NZ-120.⁴⁰

Základný letecký výcvik v pilotnej škole elementárnej úspešne ukončil 30. januára 1935 s veľmi dobrým hodnotením. Počas tohto výcviku absolvoval v kabíne Š-218-ky stodvadsaťdva letov dvojitého riadenia, v trvaní 18 hodín a 27 minút, a 72 samostatných letov, v trvaní 12 hodín a 6 minút.⁴¹

Deň po ukončení základného leteckého výcviku bol zaradený do pilotnej školy pokračovacej na ďalší výcvik, počas ktorého mal zvládnuť rôzne typy pádov lietadla, vývrtky, leteckú akrobáciu a v neposlednom rade aj prelety na cudzie letiská.⁴²

Jeho najvyšším veliteľom sa na ďalších päť mesiacov stala ďalšia osobnosť predvojnového československého letectva mjr. let. František Diviš, ktorý v čase jeho štúdia velil nielen pilotnej škole pokračovacej, ale aj pilotnej škole stíhacej.⁴³

vykonal v lietadle Š-218.10 samostatne. V Brne nezotrval, ale v ten istý deň preletel do Prostějova. Jeho let do materskej posádky trval 35 minút. Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 34, por. č. letu 189-190. Kópia v zbierke autora.

39 Vilém MURCEK (4. 11. 1902, Staříč, okr. Frýdek Místek, Rakúsko-Uhorsko - 24. 7. 1964, Olomouc, ČSSR). Príslušník čs. armády v rokoch 1922 – 1939 a 1945 – 1948. Účastník národného boja za oslobodenie. Po februári 1948 prepustený z armády a perzekvovaný. V roku 1991 posmrtno rehabilitovaný a povýšený na plukovníka letectva in memoriám. In <https://www.vets.cz/vpm/vilem-murcek-2581/>.

40 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 34, por. č. letu 191-194. Kópia v zbierke autora.

41 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 35, záznam z 30. januára 1935. Kópia v zbierke autora.

42 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 6, záznam osobných zmien z 31. januára 1935. Kópia v zbierke autora; RAJLICH, Jiří – REŽNÁ, Jitka. *Generál Fajtl slovom historika, rodiny a objektívem fotografií*. Cheb : Svět křídel, 2012, s. 27. ISBN 978-80-87567-12-8.

43 Mjr. let. František Diviš bol skúseným vojenským pilotom a uznávaným leteckým akrobatom. V čs. vojenskom letectve zanechal „prvú stopu“ ešte ako čs. legionár v Rusku. Najskôr ako príslušník leteckého oddielu, neskôr Československej leteckej školy v Omsku. V nej vykonával od 4. mája 1919 do 6. júna 1920 funkciu vrchného ošetrovateľa lietadiel. V povojnovom období sa okrem výkonu veliteľských funkcií venoval ďalšiemu zdokonaľovaniu svojich schopností leteckého akrobata. Okrem účasti na domácich a zahraničných podujatiach sa v roku 1927 zúčastnil ako člen čs. tímu vrcholného leteckého podujatia – medzinárodného leteckého mítingu vo švajčiarskom Zürichu v roku 1927. V kráľovskej disciplíne – leteckej akrobácii obsadil v ťažkej konkurencii celkovo 12. miesto. Vojenskú činnú službu zakončil v predvojnovnej čs. brannej moci po rozbití Československa v hodnosti pplk. let., vo funkčnom zaradení veliteľa leteckého školského oddielu I. Vojenského leteckého učilišťa v Prostějove. Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava pracoval ako úradník v Strakoniciach. Po skončení druhej svetovej vojny nastúpil na vykonanie činnnej služby v čs. armáde. Od 30. júna 1945 do 31. júla 1946 bol veliteľom letiskovej perute v Plzni. Od 1. augusta 1946 bol premiestnený od veliteľstvu letectva 2. oblasti k veliteľstvu letectva 4. oblasti, kde bol ustanovený za veliteľa leteckej základne 8. V tejto funkcii bol 14. apríla 1947 povolaný do kurzu leteckej zabezpečovacej služby pre veliteľov leteckých základní v Chrudimi. Od 1. februára 1948 bol ustanovený za veliteľa výcvikového tábora v Plaveckom Podhradí. Ďalšie údaje o činnnej službe v čs. armáde sa nenachádzajú v jeho osobných záznamoch. VÚA-VHA Praha, f. kmeňových listov („KmL“) a kvalifikačných listín („KvL“), KmL a KvL Františka Diviša narodeného 1. decembra 1896; RAJLICH, Jiří – REŽNÁ, Jitka. *Generál Fajtl slovom historika, rodiny a objektívem fotografií*. Cheb : Svět křídel, 2012, s. 29. ISBN 978-80-87567-12-8; In https://www.idnes.cz/technet/vojenstvi/ivan-bazilevic-knazikovskyy-akrobaticky-letec-kral-vzduchu-frantisek-malkovsky.A210504_133851_vojenstvi_hm1.

Do kabíny školského jednomotorového dvojmiestneho dvojplošníka Praga E-41 sa po prvýkrát posadil v posledný januárový deň v roku 1935.⁴⁴ V tento deň vykonal 21-minútový výcvikový let s dvojítm riadením v kabíne preňho doposiaľ neznámeho lietadla typu Praga E-41.⁴⁵ Jeho učiteľom lietania sa stal práp. let. Vojtěch Svozil⁴⁶, ktorý v tejto funkcii v rámci pilotnej školy pokračovacej nahradil jeho predchádzajúceho učiteľa lietania v pilotnej škole elementárnej rtm. let. A. Hampla. Rovnaké výcvikové lety vykonával až do 26. februára 1935, keď ho v technike pilotáže preskúšal kpt. let. Vojtěch Žáček. Dvanásťminútový let úspešne absolvoval na stroji E-41.12.⁴⁷ Následne vykonal s kpt. let. Žáčkom ešte jeden 7-minútový let, ktorý si do svojho zápisníka letov zapísal ako „Dvojité riadenie – okruh“.⁴⁸ Po splnení týchto preskúšavacích výcvikových letov dvojitého riadenia absolvoval päť samostatných výcvikových letov s návratom lietania v okruhu, v trvaní 28 minút s lietadlom E-41.3.⁴⁹

O tom, že život pilota prináša aj dramatické chvíle, ktoré sa môžu skončiť aj fatálne, sa voj. akad. J. Trnka presvedčil na vlastnej koži 8. februára 1935. V tento deň vykonával

pod dohľadom leteckého inštruktora práp. let. V. Svozila výcvikový let dvojitého riadenia. Po troch minútach letu boli s lietadlom E-41.21 prinútení núdzovo pristáť na poli

pri letisku v Prostějove.⁵⁰ Je zrejme, že počas tejto mimoriadnej udalosti nedošlo k zraneniu žiadneho z letcov, pretože v ten istý deň spolu absolvovali ešte ďalšie dva výcvikové lety v trvaní 15 minút. Núdzové pristátie očividne nemalo negatívny vplyv na sebavedomie J. Trnku, pretože po týchto letoch samostatne vykonal ešte ďalšie tri samostatné výcvikové lety.⁵¹

O tom, že mimoriadne udalosti pri výcvikových letoch vojenských akademikov – frekventantov pokračovacieho pilotného výcviku neboli ojedinelým zjavom, vypovedá

aj spomienka Františka Fajtla, ktorý si na dramatické chvíle prežité v kabíne „Éčka“ spomínal takto: „*Dňa 26. marca 1935 som prežil svoju prvú drámu pri výškovom lete na E-41 do troch tisíc metrov. Pri zostupe prasklo olejové potrubie. Protivne páchnuci ricínový olej, po ktorom*

44 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 36, por. č. letu 195. Kópia v zbierke autora.

45 Praga E-41 bol československý školský dvojplošník, ktorý vyrábala spoločnosť Praga – súčasť concernu Českomoravská Kolben-Daněk. Skúšky na prototypu lietadla sa začali v pražskom Vojenskom technickom leteckom ústave 15. septembra 1931. Po úspešných skúškach bol tento typ ako lietadlo určené pre pokračovací pilotný výcvik a výcvik nočného lietania zaradený do leteckého parku čs. vojenského letectva. Pre čs. vojenskú správu vyrobila „Pragovka“ 43 kusov tohto typu lietadla. V roku 1936 Ing. Jaroslav Šlechta, šéf konštruktér leteckého oddelenia závodu Praga, prepracoval pôvodný drak E-41-ky, s dôrazom na potrebu inštalácie novej pohonnej jednotky Walter Pollux II, ktorá nahradila pôvodný motor Škoda HS 8Fb (licenčne vyrábaný francúzsky motor Hispano Suiza 8Fb s výkonom 220 kW). Nové lietadlo dostalo typové označenie Praga E-241. Po rozbití Československa v marci 1939 zostalo na území Slovenska 33 kusov Pragy E-241-ky, ktoré boli zaradené do leteckého parku Slovenských vzdušných zbraní. NĚMEČEK, Václav. *Československá letadla (I) 1918 – 1945*. Praha : Naše vojsko, 1983, s. 69, s. 161 a s. 163.

46 Vojtěch SVOZIL (24. 4. 1894, Příkazy, okres Olomouc, Rakúsko-Uhorsko – 13. 1. 1963, Příkazy, ČSSR). Službu v rámci Vojenského leteckého učilišťa v Prostějove ukončil k 15. marcu 1935, keď bol premiestnený k leteckému pluku 2 v Olomouci. Posledný let s J. Trnkou vykonal 23. februára 1935. Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 41, por. č. letu 233. Kópia v zbierke autora; VÚA-VHA Praha, f. kmeňových listov („KmL“) a kvalifikačných listín („KvL“), KmL a KvL Vojtěcha Svozila, narodeného 24. apríla 1894; RAJLICH, Jiří. *Cheb 1917-1947. Aviatiki a letadla prvného vojenského letiště v Českých zemích*. Cheb : Svět křídel, 2020, s. 272. ISBN 978-80-7573-077-0.

47 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 39, por. č. letu 216. Kópia v zbierke autora.

48 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 39, por. č. letu 217. Kópia v zbierke autora.

49 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 39, por. č. letu 218-222. Kópia v zbierke autora.

50 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 40, por. č. letu 223. Kópia v zbierke autora.

51 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 40, por. č. letu 226-228. Kópia v zbierke autora.

Cvičné lietadlo Avia B-22 vzniklo na základe konštrukcie stíhacieho lietadla Avia B-21.

Letovými vlastnosťami sa v plnom rozsahu vyrovnalo svojmu predchodcovi, umožňovalo nielen kvalitný stíhací výcvik pilotov, ale aj nácvik leteckej akrobacie. Voj. akad. J. Trnka vykonal prvý let s týmto typom lietadla dňa 16. 4. 1935. Nie je vylúčené, že lietadlo na fotografii pilotuje J. Trnka. Zbierka rodiny J. Trnku via P. Šumichrast.

*sa mi robilo zle, striekal do kabíny, do mojej tváre, všade; špinil sklo, zakrýval výhľad. Bol som zo všetkého zúfalý a rýchlo, rýchlo som zamieril na pristátie. V poslednej fáze som vypol motor a šťastne dosadol. Tep môjho vystrašeného srdca sa vrátil do normálu.*⁵²

Tak ako F. Fajtl, aj J. Trnka, po ich dramatickom zážitku so šťastným koncom, pokračoval v leteckom výcviku a postupne zaplňal zápisník letov zápismi o vykonaní ďalších výcvikových letov v rámci stanoveného programu. J. Trnka tieto výcvikové lety vykonal nielen s jeho leteckým inštruktorom práp. let. V. Svozilom⁵³, ale aj ďalšími príslušníkmi prostějovského Vojenského leteckého učilišťa.⁵⁴

Medzi výcvikovými letmi nachádzame okrem už doposiaľ vykonaných letov, ako sú lety v kruhu, nácvik zatáčok, či preletov, aj nácvik dvojitých zatáčok, súvratov, zvrátov, pádov, premetov, špirál, výškových letov či akrobacie. V posledných dvoch mesiacoch pilotného po-

⁵² RAJLICH, Jiří – REŽNÁ, Jitka. *Generál Fajtl slovom historika, rodiny a objektívom fotografií*. Cheb : Svět křídel, 2012, s. 27. ISBN 978-80-87567-12-8.

⁵³ Posledný let s práp. let. V. Svozilom, pred jeho premiestnením k leteckému pluku 2, vykonal 23. februára 1935. Po tomto dni s ním počas dvojmiestnych letoch ako jeho leteckí inštruktori najviac lietal rtm. let. P. Široký, čat. J. Flekal a rtm. let. R. Zima. Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934. Kópia v zbierke autora.

⁵⁴ V zápisníku letov figurujú tieto mená: pplk. let. K. Navrátil, mjr. let. F. Diviš, kpt. let. V. Žáček, npor. let. M. Seidl, rtm. let. P. Široký, rtm. let. J. Kamaryt, rtm. let. Z. Ťok, rtm. let. R. Zima a čat. J. Flekal. Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 36-60, por. č. letu 195-383. Kópia v zbierke autora.

kračovacieho výcviku pribudli do jeho zápisníka letov aj záznamy o vykonaní letov v 3-, 4- a 5-člennej formácii. Tieto výcvikové lety vykonal nielen na lietadlách typu Praga E-41, ale aj na lietadlách Avia typu B-21, Bš-21, B-22 a B-33.

V budúcnosti výborný letecký akrobat J. Trnka si výcvikový let za účelom nácviku akrobacie po prvýkrát vyskúšal 3. apríla 1935, pri výcvikovom lete s leteckým inštruktorom rtm. let. poľným pilotom Zdeňkom Ťokom.⁵⁵ Výcvikový let trval 19 minút a vykonal ho v kabíne E-41.14. Ďalší výcvikový let za účelom nácviku akrobacie absolvoval o šesť dní neskôr. Stroj E-41.17 „popreháňal“ po oblohe pod dohľadom 31-ročného skúseného leteckého inštruktora rtm. let. poľného pilota Rudolfa Zimu.⁵⁶ Let s poradovým číslom 286 ukončil bezpečným pristátím po 25-tich minútach letu.⁵⁷

Po ďalších siedmich úspešných štartoch a pristátiach na prostějovskom letisku s lietadlom typu E-41, ktoré vykonal v dňoch 9. – 11. apríla 1935, po prvýkrát nasadol do kabíny lietadla typu B-21, ktoré dovtedy nepilotoval.⁵⁸ Konkrétne na tomto jednomotorovom a jednomiestnom stíhacom lietadle s výrobným číslom 134 nacvičoval 90°, 180° a 360° zatačky. Po ďalších desiatich výcvikových letoch s lietadlami typu B-21 opäť zasadol do kabíny cvičného lietadla, s ktorým sa ešte vo vzduchu osobne „nezoznámil“.

V tomto prípade išlo o cvičné jednomotorové lietadlo typu B-22, ktoré vzniklo na základe konštrukcie stíhacieho lietadla B-21.⁵⁹ S týmto lietadlom samostatne nacvičoval rôzne druhy

⁵⁵ Zdeněk ŤOK (12. 9. 191908 – 3. 6. 1935). Poľný pilot letec rtm. let. Zdeněk Ťok, príslušník Vojenského leteckého učilišťa zomrel 3. 6. 1935 následkom úrazu, ktorý utrpel pri leteckej havárii počas Hanáckeho leteckého dňa. Pri leteckej akrobacii nevybral vývrtku, dopadol na pole blízko letiska. VHÚ-VHA Bratislava, špeciálne zbierky, Věstník MNO – část osobní, ročník 1935, č. 32, s. 183; In <https://www.vets.cz/vpm/14730-hrob-zdenek-tok/>

⁵⁶ Rudolf ZIMA (6. 3. 1904, Jindřichův Hradec, Rakúsko-Uhorsko – 11. 6. 1972, Prostějov, ČSSR). Príslušník predvojnového a povojnového čs. letectva, účastník národného boja za oslobodenie v radoch francúzskeho letectva a britského letectva v rokoch 1939 – 1945. Po februári 1948 prepustený z čs. armády a perzekvovaný. V civile pracoval ako skladník v železniarňach. Rehabilitovaný posmrtno v hodnosti plk. let. in memoriam. *Príslušníci československého letectva v RAF*. Zost. VÁŇA, Josef – SIGMUND, John – PADIOR, Emil. Praha : MO ČR – Avis, 1999, s. 147. ISBN 80-86049-58-2; In https://www.rafaci.cz/?sekce1=cs_letci&sekce2=letci_raf&pismo=z; [https://www.bbm.org.uk/airmen/Zima.htm;](https://www.bbm.org.uk/airmen/Zima.htm) <https://fcfa.com/2010/08/15/victims-of-communism-3/>.

⁵⁷ Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 47, por. č. letu 286. Kópia v zbierke autora.

⁵⁸ Stíhacie lietadlo B-21 vyrábané spoločnosťou Miloš Bondy a spol., továrňou na lietadlá Avia bolo ich prvým úspešným vojenským bojovým typom. Jeho konštruktérmi boli Ing. Pavel Beneš a Ing. Miroslav Hajna. Prototyp sa po prvýkrát vzniesol na oblohu 24. februára 1925. Vojskové skúšky absolvoval do septembra 1925. V záverečnom posudku Vojenského leteckého ústavu študijného z 8. septembra 1925 sa konštatovalo, že typ zodpovedá po všetkých stránkach podmienkam objednávky, dokonca ju aj prekonáva. Skúšobní piloti taktiež konštatovali, že stroj je dokonale ovládateľný. Dovedna bolo vyrobených 139 kusov tohto lietadla, z ktorých jeden bol použitý ako vzorový kus pre licenčnú výrobu 44 lietadiel tohto typu v Belgicku. Čs. vojenská správa prevzal do svojho majetku 136 lietadiel B-21 (B.21.1 až B-21.66 – 1. séria; B-21.67 až B-21.91 – 2. séria; B-21.92 až B-21.116 – 3. séria; B-21.117 až B-21.136). Podrobnejšie: KRUMBACH, Jan – VRANÝ, Jiří – HURT, Zdeněk. *Avia BH-21, Jakovlev Jak-15,-17 a -23, Supermarine Spitfire Mk. IX a XVI. Ilustrovaná historie letectví. Svazek 2*. Praha : Naše vojsko, 1986. s. 6-43, 28-054-86; RAJLICH, Jiří – SEHNAL, Jiří. AVIA BH-22 – éro zlaté éry. In *Historie a plastikové modelářství*, 1994, č. 10, s. 3; FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branne moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha : Libri, 2006, s. 39-40. ISBN 80-7277-256-2.

⁵⁹ Cvičné lietadlo Avia B-22 vzniklo na základe konštrukcie stíhacieho lietadla Avia B-21. Taktiež ako jeho predchodcu ho vyrábala spoločnosť Miloš Bondy a spol., továrňou na lietadlá Avia. Jeho konštruktérmi boli opäť uznávaní čs. leteckí konštruktéri svojej doby, Ing. Pavel Beneš a Ing. Miroslav Hajna. Podľa spomienok neskoršieho prof. M. Hajna, jedného z jeho konštruktérov, stroj vznikol na základe požiadaviek vojakov,

zatáčok, lety v okruhu, pády a vývrtky, premety, zvraty a súvraty, leteckú akrobaciu či lety vo formáciách.⁶⁰

Prvý výcvikový let vo formácii vykonal ako člen 3-členného roja dňa 10. mája 1935. J. Trnka tento 17-minútový let absolvoval v kabíne B-22-ky, patriacej do 2. série, s výrobným číslom 25.⁶¹ Ďalšie výcvikové lety v 3-, 4- a 5-člennej formácii „pridal“ do svojho zápisníka letov v dňoch 11., 14. - 18., 22. mája a 1. a 18. júna 1935.⁶²

Okrem lietadiel typu B-22 ich vykonal aj na lietadlách typu Bš-21, ktorých celú 10-ku-sovú produkciu spoločnosti Miloš Bondy a spol., továrň na lietadlá Avia po obstaraní čs. vojenskou správou dostalo prostějovské Vojenské letecké učilište.⁶³ Na týchto strojoch vykonal aj niekoľko výcvikových letov s nácvikom akrobacie, orientačných letov do 100 km či preletov.

Posledný výcvikový let v rámci osnov pokračovacieho pilotného výcviku absolvoval 27. júna 1935. Išlo o samostatný let s lietadlom B-33.⁶⁴ za účelom nácviku letu v okruhu. Let

ktorí chceli lietadlo špeciálne akrobatické, ale z úsporných dôvodov poháňané motorom HS 180 k a chceli ho mať čo najskôr. Prototyp bol asi za mesiac postavený, po malých úpravách sa v plnej miere osvedčil a bola objednaná séria týchto lietadiel. Na lietadlách sa usilovne cvičila akrobacia. Prototyp po prvýkrát „zdvihol“ do vzduchu K. Fritsch (K. Frič), uznávaný zalietavajúci pilot Avie, dňa 29. júla 1925. Napriek úspešným vojenským skúškam vo Vojenskom leteckom ústave študijnom, ktorého piloti hodnotili letové vlastnosti nového cvičného akrobatického stroja ako výborné, objednalo čs. MNO 1. sériu 18 kusov lietadiel typu B-22 až 20. júla 1926. Dňa 9. januára 1928 nasledovala po 1. sérii druhá objednávka na 20 lietadiel rovnakého typu, ktoré boli dodané do októbra 1928. Celková produkcia B-22 bola 40 lietadiel tohto typu. Svojimi letovými vlastnosťami sa v plnom rozsahu vyrovnala stíhacím lietadlám typu B-21. Z tohto dôvodu umožňovala nielen kvalitný stíhací výcvik pilotov, ale aj nácvik leteckej akrobacie. KRUMBACH, Jan – VRANÝ, Jiří – HURT, Zdeněk. *Avia BH-21, Jakovlev Jak-15,-17 a -23, Supermarine Spitfire Mk. IX a XVI. Ilustrovaná história letectví. Svazek 2*. Praha : Naše vojsko, 1986, s. 25-26. 28-054-86; FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branne moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha : Libri, 2006, s. 40. ISBN 80-7277-256-2; RAJLICH, Jiří. Pilot Karel Frič čili Karl Fritsch (1895-1968). In *Historie a vojenství*. 2014, roč. LXIII, č. 2, s. 56-79. ISSN 0018-2583. ŠOREL, Václav. *Encyklopedie českého a slovenského letectví*. Brno – CP Books, 2005, s. 43. ISBN 80-251-0733-7.

60 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 50-51, por. č. letu 305-316. Kópia v zbierke autora.

61 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 53, por. č. letu 334. Kópia v zbierke autora.

62 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 54-55, por. č. letu 337, 340, s. 342-348. Kópia v zbierke autora.

63 Avia Bš-21 vznikla na základe požiadavky čs. MNO, ktoré už 12. marca 1934 zadalo spoločnosti Miloš Bondy a spol., továrň na lietadlá Avia objednávku na 10 cvičných nevyzbrojených lietadiel tohto typu, ktoré im spoločnosť dodala do konca roka 1934. V prípade sériovo vyrábaného typu Bš-21 išlo o zmodernizovaný typ B-21-ky. Oproti jeho „staršiemu predchodcovi“ mal zlepšené riadenie, aké sa používalo v stíhacích lietadlách B-33. Taktiež všetky čapy boli vybavené tlakovým mazaním. Celá séria lietadiel typu Bš-21 bola po prevzatí vojenskou správou odoslaná do Vojenského leteckého učilišta, kde slúžili až do roku 1938. KRUMBACH, Jan – VRANÝ, Jiří – HURT, Zdeněk. *Avia BH-21, Jakovlev Jak-15,-17 a -23, Supermarine Spitfire Mk. IX a XVI. Ilustrovaná história letectví. Svazek 2*. Praha : Naše vojsko, 1986, s. 23-24. 28-054-86.

64 Pri vzniku stíhacieho lietadla B-33 stáli opäť Ing. Pavel Beneš a Ing. Miroslav Hajna. Prototyp lietadla BH-33 poháňaný motorom Jupiter VI s výkonom 330 kW (450k) po prvýkrát vzlietol 27. septembra 1928. O dva dni neskôr po štarte BH-33 s motorom Jupiter VI sa na oblohu vzniesol aj ďalší prototyp tohto lietadla s motorom Jupiter VI s 309kW (420k). Preberacie skúšky prototypu lietadla pred komisiou čs. MNO boli realizované v októbri 1928. Ich výsledky boli úspešné. Spoločnosť Miloš Bondy a spol., továrň na lietadlá Avia, dodala na základe objednávky čs. vojenskej správe 6 lietadiel. Podľa niektorých zdrojov ešte v roku 1928 (J. Rajlich – J. Sehnal), podľa iných až v roku 1929 (V. Němeček). V nasledujúcom roku letecký park čs. vojenského letectva obohatili ďalšie 3 kusy tohto typu lietadla. V roku 1929 zakúpila čs.

pod poradovým číslom 383, v trvaní 7 minút, bol definitívnym zavŕšením jeho pilotného výcviku ako vojenského akademika 2. ročníka Vojenskej akadémie zaradeného do leteckého oddelenia.⁶⁵

V rámci pokračovacieho pilotného výcviku vykonal 49 výcvikových letov dvojitého riadenia v trvaní 13 hodín 59 minút a 140 samostatných letov s v trvaní 28 hodín a 13 minút. Spolu počas výcviku v pilotnej škole pokračovacej vykonal 189 letov v trvaní 42 hodín a 12 minút.⁶⁶

Dňa 2. júla 1935, po 2-ročnom štúdiu vo Vojenskej akadémii v Hraniciach na Morave, bol menovaný za poručíka letectva a zaradený k leteckému pluku č. 3 gen. letca Dr. Milana Rastislava Štefánika. Tak ako v iných prípadoch, J. Trnka si na tento významný deň vo svojich spomienkach nespomenul. Neopakovateľnú atmosféru v živote každého dôstojníka opísal F. Fajtl, jeden z jeho dvadsiatich siedmich spolužiakov, takto: „... v deň výročia slávnej bitky československých legionárov v Zborove, som si po prvýkrát obliekol uniformu poručíka letectva s dvomi zlatými hviezdami na ramenách. Na ľavý bok som zavesil kordík merajúci tridsať centimetrov, navliekol si biele rukavice a vydal sa na priestranstvo Vojenskej akadémie k slávnostnému vyradeniu na dôstojníka československej armády. Na dvorane boli naši rodičia, príbuzní, priatelia a rada pozvaných osobností aj obyvateľov mesta. Stáli sme vo vyrovnaných radách, v nových uniformách s leteckým kordíkom po boku, navlečení do bielych rukavíc a obutí do nových čiernych lakovaných poltopánok. Horúce letné slnko pražilo vysoký lak našich topánok nemilosrdne ako pod lupou, až to niekoľko kamarátov priviedlo na pokraj mldôb. V skupine kamarátov letcov som si vypočul prejav ministra národnej obrany Františka Machníka⁶⁷, veliteľa akadémie generála Hněvkovské-

vojenská správa dva stroje BH-33E, ktoré mali od svojho predchodcu zmiešanú konštrukciu a vylepšený tvar draka. Obe lietadlá boli určené pre čs. pilotov – účastníkov III. ročníka vojenskej leteckej súťaže „Závod krajinami Malej dohody a Poľskom“. Ďalší stroj tohto typového radu, ktorý vznikol zástavbou motora Jupiter VII, bol typ BH-33E-VII. V jednom kuse bol zakúpený pre súťažiacu v Závode krajinami Malej dohody a Poľskom. Na záver Ing. Pavel Beneš a Ing. Miroslav Hajna prepracovali drak B-33-ky pre zástavbu motora Škoda L (čs. variant pôvodne francúzskeho motora HS 8Fb). Vznikol tak stroj BH-33L, ktorý bol po úspešných skúškach zaradený do výzbroje čs. vojenského letectva ako Ba-33 v počte 81 kusov. Jedným z ich užívateľov bolo aj Vojenské letecké učilište v Prostějove. NĚMEČEK, Václav. *Československá letadla (I) 1918 – 1945*. Praha : Naše vojsko, 1983, s. 117-120; RAJLICH, Jiří – SEHNAL, Jiří. AVIA BH-22 – éro zlaté éry. In *Historie a plastikové modelářství*, 1994, č. 10, s. 2-6; RAJLICH, Jiří – SEHNAL, Jiří. AVIA BH-22 – éro zlaté éry. In *Historie a plastikové modelářství*, 1994, č. 11, s. 2-8; ŠOREL, Václav. *Encyklopedie českého a slovenského letectví*. Brno : CP Books, 2005, s. 47. ISBN 80-251-0733-7.

65 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 60, por. č. letu 383. Kópia v zbierke autora.

66 Zápisník letov J. Trnku vydaný dňa 28. augusta 1934, s. 60, zápis z 28. júna 1935. Kópia v zbierke autora.

67 František MACHNÍK (30. 4. 1886, Nebřechovice, Rakúsko-Uhorsko – 21. 11. 1967, Ždanice, ČSR). Minister národnej obrany ČSR v rokoch 1935-1938. ŠRÁMEK, Pavel. Chrudimský ministr obrany (František Machník 1886–1967). *Východočeské listy historické*, 2005, čís. 23–24, s. 343-358. ISSN 1211-8184; FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branne moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha : Libri, 2006, s. 398. ISBN 80-7277-256-2.

bo⁶⁸ a staršieho akademika Humaja⁶⁹. Za nás prehovril najúspešnejší absolvent a potom slávnosť vyvrcholila. „K prisaha!“ zaznel povel veliteľa prehladky. Spolu s ostatnými som pritisol k nohe pobočnú zbraň a čakal. Humaj prečítal slávnostný slub vernosti československej vlasti menom všetkých poručíkov. „Tak prisaháme!“ zaznelo z úst dvestošesťdesiatich promovanych kadetov. Pripojil som k nim svoj hlas a potvrdil svoj čestný záväzok zdvihnutím pravej ruky. V tichom pozore a napäto vzrušený som vypočul velebné tóny československej hymny. Slávnosť zakončil slávnostný pochod 156 pešiakov, 42 delostrelcov, 28 letcov, 23 jazdcov, 5 ženistov a 6 telegrafistov. Na defilé sme si dali

68 František HNĚVKOVSKÝ (15. 11. 1887, Praha, Rakúsko-Uhorsko – 6. 5. 1960). Podrobnejšie: FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branne moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha: Libri, 2006, s. 250. ISBN 80-7277-256-2.

Spomienka F. Fajtla v bode veliteľa Vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave nekorešponduje s historickou realitou. Veliteľom Vojenskej akadémie bol v tom čase už brig. gen. Otakar Zahálka. Do funkcie bol ustanovený dňom 31. júla 1934 a v tejto funkcii zotrval až do likvidácie čs. brannej moci. Počas Protektorátu Čechy a Morava založil v Hraniciach na Morave ilegálnu organizáciu Obrana národa. 3. mája 1942 bol zatknutý nemeckým Gestapom a na základe rozsudku stanného súdu pri riadiacej úradovni brnianskeho Gestapa odsúdený na trest smrti. Zastrelený bol 21. júna 1942 na dvore Kounicových internátov v Brne. STEHLÍK, Eduard – LACH, Ivan. *Vlast a čest byly jim dražší nežli život*. ing. Jan ŠKODA - FORT print pre Vojenský úřad pro veterány válek a odboje – Dvůr Králové, 2000, s. 214-215. ISBN 80-86011-12-7.

69 Štefan HUMAY (HUMAJ), narodený 22. augusta 1907 v Nitre. Na prezenčnú vojenskú službu nastúpil dňa 1. októbra 1927 v pešom pluku 23 „Amerických Slovákov“ v Bratislave. V tento deň bol premiestnený do Školy pre výchovu dôstojníkov pechoty v zálohe v Košiciach, ktorú ukončil 30. mája 1928 v hodnosti desiatnika aspiranta s dôstojníckou skúškou. 30. marca 1929 ukončil prezenčnú službu v hodnosti čatára aspiranta s dôstojníckou skúškou. Od 1. novembra 1929 nastúpil dobrovoľnú ďalšiu činnú službu v Pešom pluku 39 Výzvednom generála Grazianiho v Bratislave vo funkčnom zaradení veliteľa čaty. V tomto funkčnom zaradení zotrval do 16. augusta 1933, keď ho prijali ako vojenského akademika do Vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave. Štúdium absolvoval 1. júla 1935, keď bol vymenovaný za poručíka pechoty a premiestnený k pešiemu pluku 28 Tyrša a Fugnera v Prahe. V rámci tohto pluku zastával funkcie veliteľa čaty a roty. V posledných dňoch spoločného štátu Čechov a Slovákov, konkrétne 11. marca 1939, bol premiestnený k pešiemu pluku 16 v Prešove a zaradený na výkon funkcie veliteľa roty. Po vzniku Slovenského štátu pokračoval v činnnej službe v slovenskej brannej moci. 1. mája 1939 bol premiestnený k pešiemu pluku 1 v Levoči ako veliteľ práporu. S účinnosťou od 17. mája 1939 bol povýšený na npor. pech. V Levoči zotrval len do 25. septembra 1939, keď ho premiestnili k MNO SR, kde konal službu dôstojníka zbraní štábu. Od 15. februára 1940 do 14. februára 1942 poslucháč Vysokej vojenskej školy v Bratislave, ktorú ukončil s dobrým hodnotením. Počas štúdia povýšený na stot. pech (14. 3. 1941). 1. marca 1942 odoslaný do poľa k Zaisťovacej divízii ako pridelený dôstojník štábu na veliteľstve divízie. V poli zotrval do 3. decembra 1942, keď sa vrátil na Slovensko. Následne bol zaradený k MNO SR. Od 1. januára 1943 mu bol priznaný titul a charakter dôstojníka generálneho štábu. 31. marca 1944 ho odoslali k Armádnemu veliteľstvu v Prešove ako prednostu 4. oddelenia štábu. V rámci nemeckej akcie *Kartoffeln mit Premie* bol zajatý a internovaný v nemeckom zajateckom tábore Stalag X.B Sandbostel. Na základe záverov rokovaní slovenskej vlády s predstaviteľmi Nemecka bol prepustený z internácie a 17. decembra 1944 sa aj s ďalšími slovenskými vojakmi vrátil na Slovensko. 4. januára 1945 bol zaradený k Technickému zboru ako prednosta materiálneho oddelenia zboru. Podľa vlastných vyjadrení na konci marca 1945 obdržal dovolenku za účelom návštevy manželky v Prahe, kde zotrval až do 1. dekády mája 1945. Dňa 6. mája 1945, po vyhlásení povstania českého ľudu, sa prihlásil na čs. vojenskom veliteľstve v Prahe – Vršoviciach, kde ho zaradili na výkon funkcie pobočníka čs. vojenského veliteľa Prahy XIII. Po skončení vojny ho prijímacia komisia MNO ČSR pre dôstojníkov a rotmajstrov z povolania slovenskej národnosti navrhla nepovolať do čs. armády so zdôvodnením: „...Konal službu po 29.8.1944 v zbytku slov. armády a prejavil sa ako osoba štátne nespohľadivá“. Predseda odvolacej komisie pri MNO ČSR po preskúmaní jeho odvolania z 24. februára 1947 konštatoval: „...Po 24. auguste slúžil v zbytku bývalej slovenskej armády, čím sa prejavil ako osoba protidemokratická a štátne nespohľadivá. Opustil územie Slovenska pred postupujúcou RA..., ...,Je v podozrení, že pracoval pre SD“. VA-CR MO SR Trnava, f. osobných spisov a kmeňových listov, kmeňový list Štefana Humaja narodeného 22. augusta 1907.

Absolventské tablo vojenských akademikov – príslušníkov leteckého oddelenia Vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave (1935). Prvý rad (veliteľský zbor) zľava: npor. let. J. Duda, mjr. let. Köller, pplk. let. Stránsky, pplk. let. Dršata, neznámy, plk. let. Starý, pod ním mjr. let. Diviš a mjr. let. J. Mezera; druhý rad zľava: Otakar Šidllák, Jan Čermák, Miroslav Štěpánek, Vlastimil Veselý, Vladimír Janota, Vladimír Hlavatý, Július Trnka, František Wágner, Stanislav Fejfar; tretí rad vľavo – zľava: František Hrnčíř, Alois Růžička, František Bauer, Oldřich Štangl; tretí rad vpravo – zľava: Ladislav Fibíkar, Václav Svoboda, Leopold Janiček, Josef Kloboučník, Evžen Pirko; štvrtý rad zľava: Karel Trojáček, František Janoušek, Josef Lorenc, František Fajtl, Josef Žampach; piaty rad zľava: Josef Hanuš, Karel Mrázek, Rudolf Fiala, Jindřich Bartoš. Zbierka rodiny J. Trnku via P. Šumichrast.

záležat.⁶⁷⁰

Poručík letectva J. Trnka, ktorý svoj pokračovací pilotný výcvik ukončil s výborným hodnotením, ho vo svojich spomienkach k skončeniu štúdia vo Vojenskej akadémii zhodnotil týmito slovami: „...V roku 1935 som absolvoval akadémiu a mne sa to veľmi dobre podarilo, lebo som skončil ako prvý v ročníku a mal som to privilégium, že som si mohol vybrať posádku.“⁶⁷¹

Jeho dovtedajší život vojenského akademika sa definitívne uzatvoril. Skončil sa jeho život plný rozkazov a nariadení jeho veliteľov, život plný tvrdej akademickej rehole. Z jeho života definitívne zmizli ranné polhodinky za každého počasia, spoločné nástupy, poplachy, vojenský dril, štúdium nezáživných vojenských predpisov, povinná večierka či spánok na vojen-

70 RAJLICH, Jiří – REŽNÁ, Jitka. *Generál Fajtl slovom historika, rodiny a objektívom fotografií*. Cheb: Svět křídel, 2012, s. 30-31. ISBN 978-80-87567-12-8.

71 VHA-VHÚ Bratislava, zbierka spomienok a životopisov, pr. č. ŠZX-103 – plukovník letectva v zálohe Július Trnka, s. 3.

Jeho tvrdenia potvrdzuje aj zápis v jeho dochovanom Kmeňovom liste, Osobný záznam – Časť II. – o službe: „Vojenská akadémia – letecké oddelenie 1. 9. 1933 – 1. 7. 1935 s prospechom výborným (.) poradie 1. medzi 28. VÚA-VHA Praha, f. kmeňových dokladov a kvalifikačných listín, kmeňový list J. Trnku, časť Osobné záznamy – Časť II. o službe, časť. Výcvik školy, kurzy a pridelenia.

Budúci „rytieri nebies“ – príslušníci leteckého oddelenia Vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave. Druhý zľava voj. akad. František Fajtl, štvrtý zľava Stanislav Fejfar, trinásty zľava Karel Mrázek a šestnásty zľava Július Trnka; druhý sprava mjr. let. František Diviš, Zbierka rodiny J. Trnku via P. Šumichrast.

skom slamníku... Teraz sa pred ním ako premiantom ročníka vojenských akademikov – letcov otvorila priama cesta smerujúca k osobnému úspechu a spoločenskému uznaniu, s reálnou vyhlídkou na úspešnú kariéru vojenského pilota s trvalým finančným, zdravotným a sociálnym zabezpečením.

Po skončení Vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave zamierili kroky čoskoro 25-ročného por. let. J. Trnku najskôr do Piešťan, kde sídlilo veliteľstvo leteckého pluku 3 Generála letca Milana Rastislava Štefánika, ktorému v tom čase velil pplk. let. Gustav Studený.⁷² Následne sa jeho neľahká cesta vojenského pilota letca⁷³ začala vo Vajnorochoch, kde v tom čase sídlila 37. stíhacia letka leteckého pluku 3. Jej príslušníkom sa oficiálne stal dňom 15. júla 1935.⁷⁴

Letecká služba v podmienkach bojového vojenského útvaru, v mnohých jej častiach taká odlišná od predchádzajúceho života vojenského akademika zaradeného do pilotného výcviku, je však iná kapitola života vojenského profesionála J. Trnku...

72 FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branne moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha : Libri, 2006, s. 381. ISBN 80-7277-256-2.

73 Por. let. J. Trnka bol menovaný pilotom letcom s účinnosťou od 1. júla 1935. VÚA-VHA Praha, f. kmeňových dokladov a kvalifikačných listín, kmeňový list J. Trnku, časť Osobné záznamy – Časť II. o službe, por. č. 26 a č. 28. VÚA-VHA Praha, f. kmeňových dokladov a kvalifikačných listín, kmeňový list J. Trnku, časť Osobné záznamy – Časť II. o službe, por. č. 26 a č. 28.

74 VÚA-VHA Praha, f. kmeňových dokladov a kvalifikačných listín, kmeňový list J. Trnku.

Slovenská vojenská zástava a zástavky na automobiloch slovenskej armády

OLDŘICH PEJS – MARIAN UHRIN

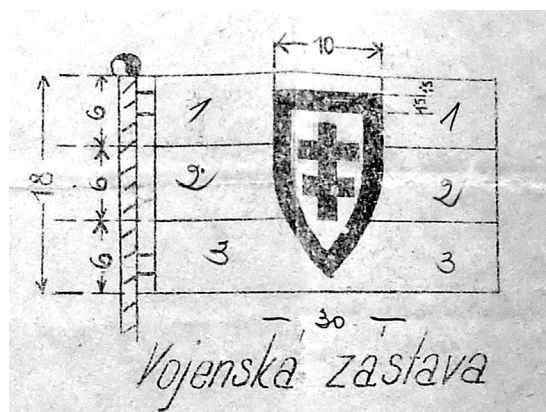
Po vzniku slovenskej brannej moci v marci 1939 dochádzalo postupne aj k zmenám používanej vojenskej symboliky. Tento proces samozrejme trval nejaký čas, armáda mala množstvo problémov, ktoré musela operatívne riešiť a materiálny nedostatok v čase vojnového konfliktu zohrával zásadnú úlohu. Vychádzalo sa pritom nielen z československých tradícií, ale boli vnesené aj prvky symboliky rakúsko-uhorskej armády a samozrejme symboliky nemeckého Wehrmachtu. K prvým zmenám patrilo odstránenie symbolu českého/československého leva. Zatiaľ čo čiapkové odznaky s levom zmizli okamžite ešte v marci 1939, opaskové spony s týmto symbolom sa používali až do roku 1942. Problematika hodnotného označenia sa riešila v niekoľkých fázach. Vzhľad a prevedenia výložiek, napriek rôznym návrhom, napokon kombinovali symboliku československú s rakúsko-uhorskou. Farby zbraní a služieb boli upravené podobne, zavedená bola napríklad samostatná zbraň – útočná vozba, pričom podľa vzoru Wehrmachtu dostala svetloružovú farbu zbrane. Takto by sme mohli pokračovať ďalej. Vzhľad príslušníka slovenskej brannej moci sa v podstate postupne a po malých krokoch menil až do konca existencie štátu na jar 1945. Zmeny sa však netýkali len rovnosiť, respektíve vzhľadu vojaka. Zmeny sa týkali aj symboliky používanej na lietadlách, lodiach či automobiloch slovenskej brannej moci. V našej práci sme sa zamerali na dva okruhy používaných prvkov symboliky, ktoré napriek tomu, že nie sú neznáme, zaznamenali len okrajové pokusy o ich spracovanie. Obe problematiky mali svoj počiatok na jeseň 1939, keď si velenie armády, v súvislosti s účasťou slovenskej armády na bojoch proti Poľsku po boku Wehrmachtu, uvedomilo isté nedostatky, ktoré sa rozhodlo, povedzme, operatívne vyriešiť. Osobná iniciatíva ministra národnej obrany generála Ferdinanda Čatloša v tomto zohrala zásadnú úlohu, podobne ako názory, ktoré až nekriticky preberali prvky Wehrmachtu do slovenskej brannej moci. V priebehu septembra 1939 začala totiž slovenská armáda používať tzv. vojenskú zástavu¹ a podľa vzoru Wehrmachtu aj automobilné/automobilové zástavky.

Gen. I. tr. Ferdinand Čatloš ako veliteľ poľného slovenského armádneho veliteľstva (krycie meno „Bernolák“) zoznámil 17. septembra 1939 podriadené vojenské zložky s vládnym nariadením zo dňa 11. septembra 1939 *o vojenskej zástave a o ochrane vojenských zástaviek na osobných automobiloch upotrebených vojenskou správou*.² Pre vtedajšiu armádu a jej fungovanie je až typické, že žiadne také vládne nariadenie nebolo oficiálne v Slovenskom zákonníku publikované. Ministerstvo národnej obrany sa totiž zachovalo nepochopiteľne. Po schválení jeho návrhu vládou, požiadalo o publikovanie upraveného znenia, teda iného ako bolo schválené vládou.³ Predsedníctvo vlády však konštatovalo, že neobstoja dôvody pre vydanie

1 Poznámka autorov: Dobové dokumenty nerozlišujú vždy správne zástavu a vlajku.

2 Vojenský historický archív (ďalej VHA) Bratislava, fond (f.) Veliteľstvo Bernolák, škatuľa (šk.) 5, č. j. 84/1.osob. 1939.

3 Prednosta 4. oddelenia (tlačového a kultúrneho) prezídia MNO Mikuláš Gacek si 14. septembra 1939 poznamenal: „Z rozkazu pána ministra posielam osnovu vládneho nariadenia o vojenskej zástave a o ochrane

Návrh vojenskej zástavy z roku 1939 (VHA)

právna úprava užívania osobitnej vojenskej zástavy a vojenských zástaviek bola uskutočnená len vtedy, ak je to nevyhnutelne treba a to len zákonom, lebo pro futuro niet takých okolností, z ktorých by v nedostatku okamžitej úpravy vznikla štátu nenahraditeľná škoda.“⁵ Zriadenie slovenskej vojenskej zástavy preto musíme chápať ako vnútorný vojenský akt slovenského velenia pochádzajúci z návrhu pre vládu, ktorá ho síce v pôvodnom znení schválila, ale nevyhlásila. Ani zákon z júna 1939 o štátnom znaku, štátnej pečati, štátnej vlajke a štátnej zástave neobsahoval zmocnenie pre vojenskú správu, aby zaviedla vo vlastnej réžii vojenskú vlajku, respektíve prápor.⁶ Vojenská zástava, ktorá sa v armáde presadila, sa líšila od štátnej tým, že mala z oboch strán uprostred čierne lemovaný štít s čiernym štylizovaným dvojitém krížom s rovnako dlhými ramenami. Zástava sa mala používať na vojenských objektoch namiesto štátnej vlajky⁷ vždy, keď bolo nariadené vyvesiť vlajky na vojenských objektoch. Vojenská zástava mala na šírku hodnotu 18 a na dĺžku hodnotu 30 a skladala sa z troch pozdĺžnych pruhov (odhora biely, modrý a červený), každý o šírke v hodnote 6, štít s hornou hranou o dĺžke v hodnote 10 a obrubou v hodnote 1,5, čo sa týkalo i obruby kríža.⁸ Práve údaje o rozmeroch zástavy bez presného udania dĺžkovej miery šírky a dĺžky jednotlivých prvkov podriadených zmiatli. Existovali totiž len nákresy, ktoré nemuseli byť správne či kresby

vládneho nariadenia s mocou zákona, ako to vyžaduje slovenská ústava.⁴ „Ak aj teraz sa javí ešte potreba osobitnej vojenskej zástavy a vojenských zástaviek, tak treba vec pre snem pripraviť vo forme vládneho návrhu zákona. Opatrenia, ktoré čo do vojenských zástavok boli učinené za nemecko-poľského konfliktu, možno považovať za také, ktoré v obore svojej vlastnej pôsobnosti mohol urobiť hlavný veliteľ a ktoré preto nepotrebujú dodatočnej sanácie právnym predpisom. Predsedníctvo vlády preto odporúča, aby

voj.[enských] zástaviek na osob.[ných] automobiloch voj.[enskej] správy. Vládne nariadenie prijala vláda na svojom zasadnutí dňa 11. sept.[embra] 1939. Túto konečnú osnovu hneď vymeniť za text, ktorý má šéf prezídia predsedníctva vlády Dr. Koso v pôvodnej osnove nákresov...“

VHA Bratislava, f. Veliteľstvo Bernolák, šk. 5, č. j. 46/1939.

4 „Ak na zamedzenie nenahraditeľnej újmy vážne hospodárske, finančné alebo politické záujmy štátu vyžadujú neodkladné opatrenia, vláda ich môže vydať nariadením s mocou zákona s výnimkou vecí, ktoré patria do výlučnej právomoci snemu, alebo ktoré podľa ústavy má upraviť zákon“, vyžaduje § 44 odst. 1 ústavy Slovenskej republiky.

5 VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Prezídium 1939 - 1940, Spisy obyčajné, šk. 3 (7), č. j. 11.038/I/1-1939.

6 Zákon zo dňa 23. júna 1939 č. 148 o štátnom znaku, štátnej pečati, štátnej vlajke a štátnej zástave, účinnosť odo dňa 4. júla 1939. Slovenský zákonník, ročník 1939, čiastka 34.

7 K slovenské štátnej vlajke: VRTEL, Ladislav: Štátne symboly v rokoch 1938 – 1945 : Česko-Slovensko, Slovensko, Protektorát Čechy a Morava, Podkarpatská Rus. Bratislava 2020, s. 60-61.

8 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo Bernolák, 1939, šk. 2, č. j. 15.243/1.odd.1939, 17. september 1939.

s pomermi strán a šírky pruhov.⁹

Po svojom sa záležitosti s vlajkou chopil aj pplk. del. Jozef Turanec, ktorý počas vojenského ťaženia proti Poľsku na ministerstve národnej obrany zastupoval gen. F. Čatloša. Zadal 20. septembra 1939 „veľmi súrnu“ objednávku u „Cirkevného umeleckého ústavu, úč. sp.“ v Bratislave na zhotovenie jednej vojenskej zástavy v štátnych farbách o veľkosti 80 x 120 cm: „látka: polohodváb-grosgrain, rozdelená v jednakých polách v národných farbách, v prostriedku odznak [...] z bieleného atlasu, v tomto čierny dvojité kríž a obrubenie odznaku z čierneho atlasu, vlajka samá z jednoplošného hedvábu, odznak však na oboch stranách, vlajka obšitá so šnourov z umelého hedvábu v národných farbách, žerd'-lhulka/- 3 metre dlhá, kulatá, dokola v špirálu v národných farbách natieraná/lakovaná/- na konci žrdi s posriebreným/lebo bielo-lakovaným/- drevením špicom. Pripevnenie vlajky na žrd' s mosadzníma a pozlatteníma karabýnkami...“¹⁰ Z pripojeného nákresu sa dozvieme, že štít (odznak) bol umiestnený 40 cm od ľavého, aj pravého okraja zástavy, k jeho hornej hrane, ktorá bola v polovici horného bieleho pruhu, zatiaľ čo špička štítu (odznaku) bola v polovici spodného červeného pruhu. Zostáva tajomstvom, prečo bol v štíte umiestnený dvojité kríž s dlhším ramenom hore a kratším dole (ponúka sa otázka, či nešlo o to, aby sa kríž vlastne do štítu vošiel – pozn. autora). Pretrváva preto neistota, či vojenská zástava v tomto prevedení bola vôbec zhotovená, pokiaľ áno, či bola použitá, prípadne pri akej príležitosti.

Ministerstvo národnej obrany vyhlásilo na jar 1940 súťaž na predloženie ideových návrhov na „vojenskú zástavu slovenskej armády“, ďalej na „plukovnú zástavu pechoty“, „zástavu vojenskej akadémie“, „standardy del. pluku, útočnej vozby, tel. vojska, cykl. vojska a na štandardu jazdeckého oddielu“. Lehota na podanie návrhov končila 15. mája 1940.¹¹ Slovenská vláda totiž prijala v apríli 1940 vládne nariadenie o používaní štátneho znaku, štátnej pečate, štátnej vlajky a štátnej zástavy, v ktorom splnomocnila ministerstvo národnej obrany, aby v oblasti vojenskej správy upravilo vo vlastnej kompetencii používanie štátnej vlajky a zástavy. F. Čatloš ako minister potom mohol vydať bližšie predpisy o vojenských (všeobecne vojenských, hodnostných, veliteľských a signálnych) vlajkách a ich používaní. Stanovené však bolo, že na slovenských vojenských plavidlách má byť štátna vlajka. Prechodne bolo tiež dovolené verejne vyvesovať pri príležitostiach širšieho významu aj iné vlajky ako štátnu vlajku, ale len v takom prípade, pokiaľ bola súčasne vyvesená na poprednom mieste aj štátna vlajka aspoň rovnakej veľkosti a prevedenia.¹²

9 Gen. Anton Pulanich, veliteľ veliteľstva „Jánošík“, navrhol, aby vojenská vlajka bola na vojenských objektoch vyvesená vždy, keď je tam vojsko ubytované a nie iba vtedy, keď to bude nariadené. Predpokladal, že by sa vlajka vždy ráno vytiahla na stožiar a večer stiahla, vojaci by si na ňu zvykli a mali by k nej väčšiu úctu. K tomu podnáčelník štábu veliteľstva „Bernolák“ mjr. gšt. Karol Pekník poznamenal, že rozmery vojenskej vlajky sú stanovené v pomere 2 : 3, jej veľkosť je podľa miestnych potrieb a upevnenie na žrdi rovnaké, ako prikazuje zákon z júna 1939 v prípade štátnej vlajky.

VHA Bratislava, f. Veliteľstvo Bernolák, 1939, šk. 3, č. j. 15.337/1.odd.1939, 27. september 1939.

10 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940 (HVV), šk. 106, č. j. 109296/aut.1939, 19. september 1939.

11 Slovenské vojsko, č. 9/1940, s. 148.

12 Vládne nariadenie zo dňa 30. apríla 1940 č. 118 o používaní štátneho znaku, štátnej pečate, štátnej vlajky a štátnej zástavy, účinnosť odo dňa 25. mája 1940. Slovenský zákonník, ročník 1940, čiastka 24.

Vojenská zástava, zhotovená podľa pôvodného návrhu.
(Od Tatier po Azovské more)

Z neskoršieho obdobia poznáme vojenskú zástavu v dvoch prevedeniach štítu uprostred listu. V prvom prípade je gotický štít s bielym poľom, čiernou obrubou a s čiernym štylizovaným dvojitým rovnoramenným krížom. V druhom prípade je gotický štít s čiernou obrubou bez bieleho poľa a teda čierny štylizovaný dvojitý rovnoramenný kríž je priamo na farbách. Obe varianty sa používali v zásade súběžne, čo je možné pozorovať aj na dobových propagandistických fotografiách a filmových záberoch. Používali sa jednak na Slovensku a taktiež u jednotiek nasadených v poľi. Len na záver možno podotknúť, že dnes je možné napodobeninu vojenskej zástavy zakúpiť aj na čínskych webových portáloch.

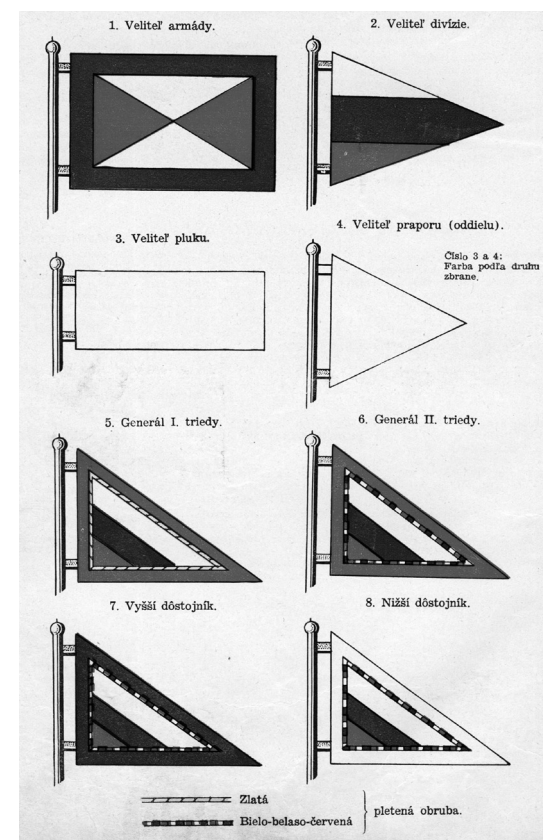
V úvode sme načrtli, že v rovnakom období sa riešilo aj zavedenie používania zástaviek, ktoré mali označovať vojenské automobily a veliteľské stanovištia. V tomto prípade bola nemecká inšpirácia jednoznačná. Zástavky mali už z diaľky podávať informáciu kto, v akej funkcii a v akej hodnosti sa v automobile nachádza. Samozrejme, problematika má aj širší rozmer, keďže používanie automobilových zástaviek prinášalo rôzne situácie, vyplývajúce z pôsobenia armády ako na Slovensku tak aj v poľných podmienkach.

Vojenské osobné automobily, určené pre potrebu armády a veliteľské stanovištia, sa označovali zástavkami veliteľskými a hodnostnými. Veliteľské zástavky sa umiestňovali na pravom boku, hodnostné zástavky na ľavom boku automobilu. Veliteľské a hodnostné zástavky sa mali používať súběžne, teda nikdy jedna bez druhej. Nárok na používanie zástaviek mali mať iba velitelia armády, divízií (vyšší velitelia), plukov a práporov (oddielov) a útvarov im na roveň postaveným. Následne bolo stanovené, že velitelia majú obe zástavky a ostatní iba hodnostné zástavky. K vojenským zástavkám musíme zdôrazniť, že sa vždy mala vzdávať pocta automobilu, nie osobe, ktorá v ňom cestovala. Pre podriadených bolo potom veľmi komplikované vzdávanie predpísanej pocty pri príjazde alebo pri stretnutí takto označeného vojenského automobilu. Každá vojenská osoba alebo jednotka mala vzdávať vždy poctu automobilu veliteľa armády, teda gen. F. Čatlošovi. Pri automobile veliteľa divízie, pluku a práporu potom každá vojenská jednotka a osoba, ktorá podliehala dotyčnému veliteľovi. Každá iná vojenská jednotka a osoba tak mala urobiť podľa hodnostnej zástavky. Okrem toho bolo stanovené, že z dôstojníkov poručíci, rotmajstri a osoby mužstva mali zdravieť každý automobil označený niektorou z vojenských zástaviek, ostatní dôstojníci mali zdravieť podľa hodnostných zástaviek, pričom osoby v automobile mala zdravieť alebo opäťovať pozdrav

podľa hodnostných zástaviek, alebo mimo automobilu idúce osoby podľa hodnosti.¹³ Táto komplikovaná úprava bola však vzápätí zrušená a zostala povinnosť vzdať poctu automobilu označenému zástavkami (pri príchode alebo stretávaní vojenského automobilu), pretože, ak bolo vozidlo takto označené, sedel v ňom vždy veliteľ.¹⁴

Nešlo o novinku, už začiatkom vojenského ťaženia proti Poľsku sa vojenské zástavky objavili na automobiloch. Veliteľstvo Bernolák 2. septembra 1939 určilo, ako sa majú označovať automobily veliteľa armády a automobily veliteľov vyšších jednotiek.¹⁵ „Nariaďujem dôstojníkom, rotmajstrom a mužstvu, aby zdravili automobil veliteľa armády a vyšších veliteľov i vtedy, keď nevidia kto sa v aute vezie. Automobil veliteľa armády má na chladiči obdialnikový tuhý práporček a automobil vyšších veliteľov trojuholníkový práporček.“¹⁶

Po novom však bolo nariadené, aby zástavky boli upevnené na najvyšších bodoch predných blatníkov, pokiaľ by to však bolo výhodnejšie, tak na reflektoroch.¹⁷ Veliteľská zástavka bola plechová a bola spojená s evidenčným číslom motorového vozidla. Hodnostné zástavky (plátené v celuloide) boli s obrubou červenou, s obrubou bielou a s obrubou modrou (belasou).¹⁸

Automobilové zástavky slovenskej armády, 1940.
(VV-MNO)

13 Vestník vecný ministerstva národnej obrany, 1940, roč. II, č. 2, čl. 19, *Automobilné zástavky*, 1941, roč. III, č. 2, čl. 13, *Automobilové zástavky – doplnok*; VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 1 – Veliteľstvo divíznej oblasti 1 1939 – 1945 (VDO-1), šk. 95, Rozkaz č. 57/1939, čl. B-422, *Vojenská zástava a zástavky na voj. automobiloch*.

14 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo Bernolák, 1939, šk. 3, č. j. 15.378/1.odd.1939, 26. september 1939; f. VDO-1, šk. 95, Rozkaz č. 62/1939, čl. B-439, *Vojenská zástava a zástavky na voj. automobiloch*.

15 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo Bernolák, 1939, šk. 5, Domáci rozkaz, č. 4/1939, čl. IV, *Označenie automobilov vel. Bernolák a vel. vyšších jednotiek*, tiež: Zvláštny rozkaz, č. 3/1939, *Označenie automobilov vel. Bernolák a vel. vyšších jednotiek*.

16 VHA Bratislava, f. Zbierka „55“, fasc. 55-59-3, Veliteľstvo Rázus, č. j. 92.490/1939, 7. septembra 1939.

17 Automobilové zástavky (veliteľské a hodnostné) tvorili súčasť výstroja motorového vozidla (tyčka na upevnenie zástavky s maticou a podložkou, veliteľská zástavka, hodnostná zástavka. VHA Bratislava, f. Delostrelecké pluky 1939 – 1942, šk. 1, Delostrelecký pluk 153, Denný rozkaz č. 144/1939, čl. 7, *Veliteľské a hodnostné zástavky – evidencia lautodst.*

18 VHA Bratislava, f. VDO-1, šk. 95, Rozkaz č. 78/1939, čl. B-512, *Práporčky na automobily – vydanie útvarom*; Rozkaz č. 81/1939, čl. C-529, *Zástavky hodnostné a veliteľské – zistenie správneho počtu*.

Umiestnenie zástaviek na civilných vozidlách používaných vojskovou správou sa muselo riešiť individuálne podľa typu vozidla, nesmela však byť na vozidle spôsobená ich umiestnením žiadna škoda, pretože vozidlo sa majiteľom do civilného sektoru vracalo.¹⁹ Zástavky mali byť na automobile len vtedy, keď v ňom bol dôstojník v rovnošate.²⁰ Netreba zdôrazňovať, že vzdávanie pocty slovenskými vojakmi sa týkalo aj veliteľsky označených automobilov nemeckej brannej moci. Vojskové osoby slovenskej armády zdravili nemecké automobily tak, že mužstvo a rotmajstri zdravili všetky vozidlá, dôstojníci potom podľa veliteľských označení.

Keďže v priebehu používania automobilových zástaviek došlo v rámci slovenskej brannej moci k viacerým organizačným zmenám, prejavilo sa to aj v používaní zástaviek. Zástavky zavedené v druhej polovici septembra 1939 sa objavili aj vo Vecnom vestníku Ministerstva národnej obrany a tiež v časopise Slovenské vojsko. V roku 1941 boli objednané nové zástavky nad zavedený rámec. Okrem už používanej zástavky pre veliteľa armády a ministra národnej obrany, bola vyrobená zástavka pre šéfa vojenskej správy, Vzdušného úradu a Vzdušných zbraní, veliteľa VPV, pre inšpektora armádneho školstva a zástavka vojenského attaché v Berlíne.²¹ Po vzniku Veliteľstva brannej výchovy (VBV), rozhodlo Ministerstvo národnej obrany – Vojsková správa, že automobilové zástavky prináležia aj vozidlám VBV, konkrétne veliteľovi, podriadenému šéfovi Civilnej protiletadlovej obrany a pre oblastných veliteľov brannej výchovy, avšak len zástavky hodnotné, nie funkčné.²²

Výroba automobilových zástaviek bola zadaná dielňam Sborového autoparku (SAP), kde sa vo Výrobnom oddelení SAP vyrábali priebežne podľa potreby od januára 1941, podobne aj v roku 1942. Výroba hodnotných zástaviek prebiehala priamo v SAP, zatiaľ čo zástavky veliteľské boli dočasne nakupované u bratislavských friem Auto-Moto-Velo Technia a Leo Pollak na úkor príslušného ročného úveru na nákup automobilového výstroja. Zástavky boli následne distribuované podľa potreby automobilových jednotiek.²³ Napríklad Premávková autokolóna (PAK) Autopráporu 1 prevzala 5. júna 1941 päť veliteľských zástaviek (pre veliteľa armády, šéfa vojenskej správy, Vzdušného úradu a Vzdušných zbraní, veliteľa VPV, pre inšpektora armádneho školstva a vojenského attaché v Berlíne) a k nim sedem záložných veliteľských zástaviek. Len par týždňov predtým Letecký pluk požadoval 108 zástaviek, v požadovanom termíne však dostal len 11 kusov. Keďže nebola žiadna zásoba zástaviek, ich používanie bolo dočasne obmedzené na automobily v činnnej službe a záložné automobily.²⁴ V nasledujúcom období prebiehala výroba a distribúcia automobilových zástaviek aj od automobilových práporov, respektíve ich dielní. V dôsledku zlej zásobovacej situácie a nedostatku pracovníkov a materiálu SAP nestíhal pokryť dopyt, a tak dielne a autoprápory napomohli pri výrobe, pričom bol použitý najmä materiál získaný vyradením vozidiel,

19 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo Bernolák, 1939, šk. 2, č. j. 15243/1.odd.1939, 19. septembra 1939.

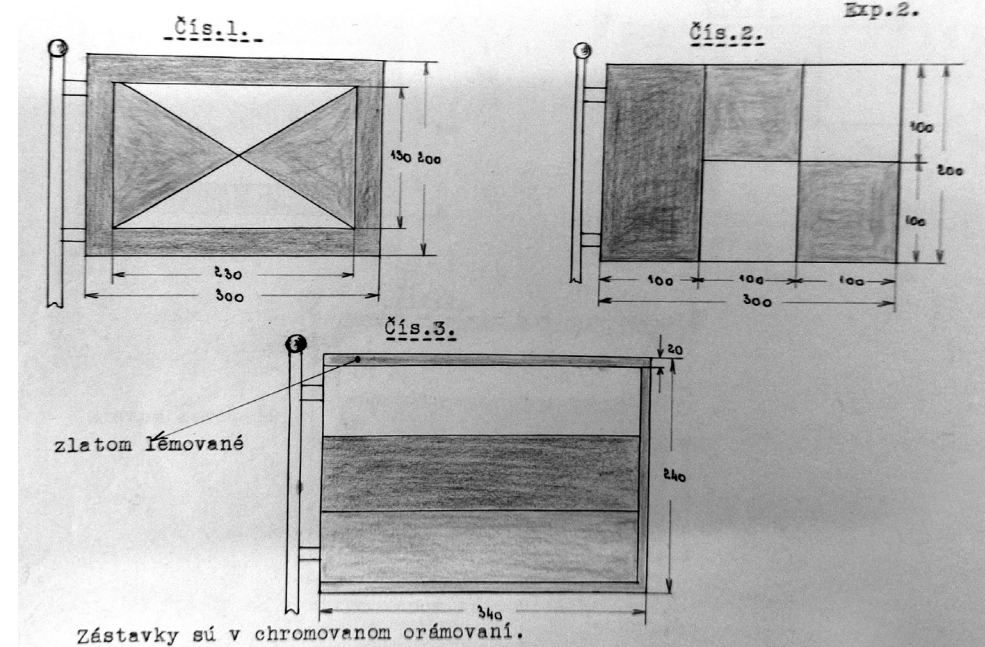
20 Slovenské vojsko, č. 4/1940, s. 52, *Automobilné zástavky slovenskej a nemeckej armády*.

21 VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – obyčajné (MNO Obyč.) 1941, šk. 109, č. 10.520/II/23.1941, 5.2.1941.

22 VHA Bratislava, f. MNO Obyč. 1944, šk. 699, č. 6807/výcv.-1944 z 3. 3. 1944.

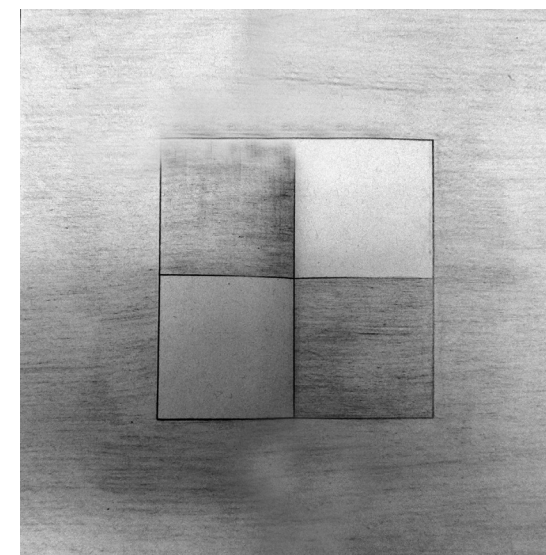
23 VHA Bratislava, f. MNO Obyč. 1941, šk. 109, č. 9098/II/23.1941, 24.1.1941; č. 2278/tech.III.1941, 12.4.1941; Obyč. 1942, šk. 302, č. 32733/Aut.1942, 12.8.1942.

24 VHA Bratislava, f. MNO Obyč. 1941, šk. 109, č. 10.520/III/23.1941, 5.2.1941; č. 20.431-III/23-1941, 2.5.1941

respektíve iných vojenských zariadení.

Gen. Anton Pulanich ako veliteľ 1. divízie musel už krátko po zavedení automobilových zástaviek upozorniť, že vojaci a poddôstojníci nezdravia vojenské vozidlá označené predpísanými zástavkami. Každá stotina mala preto školiť mužstvo denne pri vydávaní rozkazov a k tomu si namaľovať zástavky v skutočnej veľkosti. Gen. A. Pulanich sa zaviazal, že o dodržiavaní tohoto rozkazu sa osobne presvedčí.²⁵ Následne sa plk. gšt. Augustín Malár ako nový veliteľ 1. divízie poštáľoval, že napriek opakovaným upozorneniam nie je vidieť zlepšenie ani u vojenských gážistov, tým menej u mužstva ohľadne zdravenia vojenských automobilov opatrených vojenskými zástavkami. „Táto nevšímavosť voči zástavkám činí dojem, že ani gážisti, ani mužstvo ne-

Automobilové zástavky podľa objednávky z roku 1941. Zástavka č.1 predpísané pre šéfa vojenskej správy, Vzdušného úradu a Vzdušných zbraní, veliteľa VPV, pre inšpektora armádneho školstva, zástavka č. 2 pre veliteľa armády a ministra NO a zástavka č. 3 pre vojenského attaché v Berlíne. (VHA)

25 VHA Bratislava, f. VDO-1, šk. 95, Rozkaz č. 68/1939, čl. C-465, *Závady v zdravení a voj. vystupovaní*.

poznajú vojenské zástavky a nie sú riadne poučení o ich umiestnení na autách a o povinnosti zdravení.“ Nariadil preto, aby sa vysvetlilo gážistom a mužstvu, aké sú poznávacie znaky vojenských automobilov (teda, že vojenské auto má evidenčné číslo označené iba číslicami). Tento znak však zakrátko stratil opodstatnenie – (poznámka autorov²⁶) ďalej prakticky predviesť vojenské autá označené vojenskými zástavkami a ich umiestnenie na vozidlách, a v neposlednom rade pri denných apelových cvičeniach cvičiť poznávanie vojenských zástaviek.²⁷ Plk. gšt. Štefan Jurech ako veliteľ 2. divízie tiež zistil, že vojenské osoby nezdravia pred automobilmi označenými veliteľskými alebo hodnostnými zástavkami. Prikázal, aby takto označeným automobilom bola vzdávaná pocta a podobné prípady sa neopakovali. Veliteľom útvarov uložil, aby jeho rozkaz bol mužstvu jedenkrát mesačne prečítaný, a veliteľom každého stupňa, aby zakročili proti vinníkom na mieste.²⁸ Aký dopad to malo, je zrejmé z následného konštatovania plk. Š. Jurecha, že nezdravenie veliteľských zástaviek na vojenských autách je stále bežné a doposiaľ neprestalo. Mal za to, že nariadenie o zdravení veliteľských zástaviek nie je vôbec dobre známe a hlavne nie je dobre zažité. Podľa Š. Jurecha nepostačovalo vyvesenie veliteľských zástaviek ako obrazov na chodbách ubikácií, pokiaľ sa to nenacvičuje. Nariadil, aby si každá stotina ihneď zhotovila z tvrdého papiera zástavky všetkých stupňov v predpísanej veľkosti a jedenkrát do týždňa pri čítaní rozkazov zástavky ukázala mužstvu, pripomenula im ich povinnosti a prakticky to s nimi nacvičila.²⁹ Do veci sa vložil aj gen. F. Čatloš, ktorý na svojich služobných cestách po Slovensku zistil, že vojaci rozkazy k zástavkám vôbec nerešpektujú. Nariadil, aby každý dôstojník, ktorý pristihne takto konajúcu vojenskú osobu, tuto bezodkladne zistil a meno hlásil príslušnému útvaru, kde veliteľia proti týmto osobám mali čo najprísnejšie zakročiť.³⁰

S účinnosťou od 1. septembra 1942 ministerstvo národnej obrany rozhodlo, aby všetci veliteľia, ktorí majú predpísané funkčné a hodnostné zástavky na automobiloch, ich upevnili na svojich vojenských osobných automobiloch, a to funkčné a hodnostné zástavky nielen na bokoch čela vozidla, ale aj na prednej čelnej časti pred chladičom, napríklad na nárazníku a to tak, že protiúci chodec ich ľahko rozozná. Veliteľia mali vyžadovať bezpodmienečné zdravenie takto vybaveného vozidla a každého previnilca na mieste zistiť a prísne potrestať. To však nebolo všetko. Za dodržovanie vydaných nariadení bol zodpovedný aj dôstojník v rovnošate, ktorý sa viezol vo vojenskom osobnom automobile, pretože pred nasadnutím do vozidla bol povinný sa presvedčiť, že vozidlo je opatrené zástavkami určenými pro jeho osobu. Za jazdy mal pozorovať, či vojenské osoby vzdávajú poctu vztýčeným zástavkám na jeho

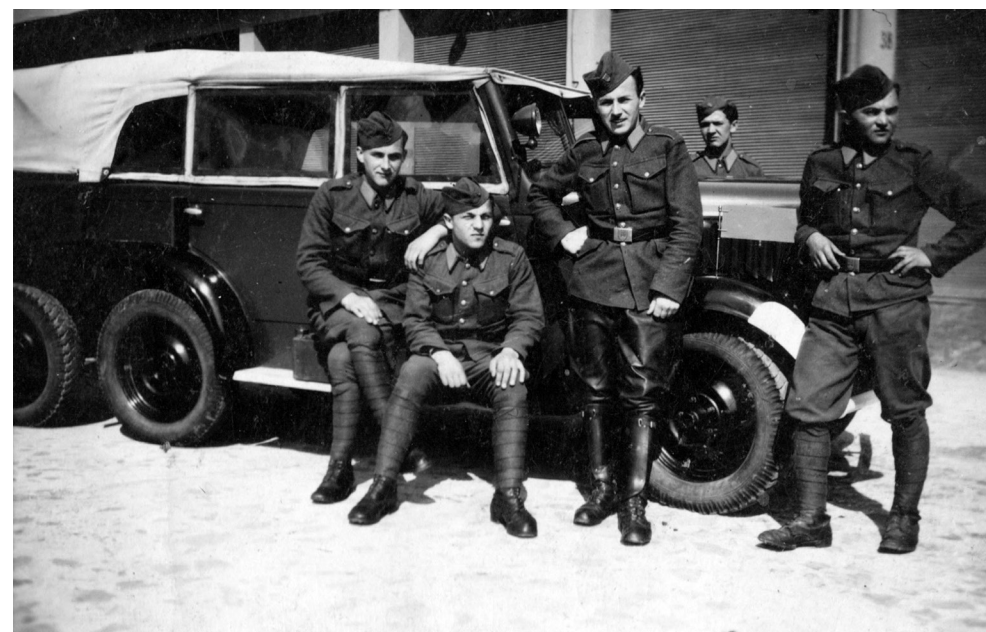
26 Od roku 1940 začala armáda pred evidenčné čísla vozidiel pridávať písmeno V – Vojsko a o niečo neskôr, najmä od roku 1943 aj písmeno L – ako Vzdušná zbraň, teda Letectvo. V období po SNP pribudli v slovenskej brannej moci tiež evidenčné čísla s písmenami HG pre Hlinkovu gardu.

27 VHA Bratislava, f. VDO-1, šk. 96, Rozkaz č. 83/1940, čl. C-509, *Závady gážistov i mužstva v zdravení voj. aut opatrených voj. zástavkami.*

28 VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 2 – Veliteľstvo divíznej oblasti 2, 1939 – 1940 (VDO-2), šk. 14, Rozkaz č. 53/1940, čl. C-288, *Automob. označené veliteľskou alebo hodnostnou zástavkou – zdravenie*; Rozkaz č. 57/1940, čl. 305, *Automob. označené veliteľskou alebo hodnostnou zástavkou – zdravenie – závady.*

29 VHA Bratislava, f. VDO-2, šk. 14, Rozkaz č. 69/1940, čl. C-391, *Zástavky na voj. autách – nezdravenie*; Rozkaz č. 71/1940, čl. C-401, *Zástavky na voj. autách – nezdravenie – doplnok.*

30 VHA Bratislava, f. VDO-2, šk. 14, Dôverný rozkaz č. 57/1940, čl. B-237, *Zástavy na voj. autách – neprísťnosti pri zdravení.*

Veliteľský automobil Praga AV od Pluku útočnej vozby. Na blatníku má zástavku predpísanú pre veliteľa pluku. (AM-SNP)

vozidle, a pokiaľ sa tak nestalo, tieto osoby mal zistiť a oznámiť príslušnej jednotke na prísne potrestanie. Ďalej sa musel pred opustením vozidla (nielen pri ukončení jazdy, ale aj pri kratšom zastavení vozidla, kedy vozidlo opustil) presvedčiť, že vodič zložil z vozidla zástavky. Žiadny dôstojník v rovnošate nesmel vykonať jazdu vo vojenskom osobnom automobile, ktoré nebolo vybavené predpísanými zástavkami. Na všetko mali dohliadať kontrolné hliadky a pri nerešpektovaní vydaných nariadení mal byť vzatý na zodpovednosť nielen vodič, ale v prvom rade vezený dôstojník. „*Treba upozorniť najmä mužstvo na vzdávanie pocty motorovým vozidlám opatreným voj.[enskými] zástavkami, pri čom výhovorku o zámene zástavky za civilnú vopred zavrhujem, pretože nebude od veci, ak vojak pozdraví i civ.[ilnú] zástavku na automobile omylom, aby s určitou vyhovovel nariadeniu o vzdávaní pocty zástavke vojenskej.*“ Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť, že pocta sa vzdávala zástavkám a na tie sa muselo pri vzdávaní pocty uprene dívať, nie však do vozidla, pretože vo vozidle sa s určitou musela nachádzať osoba, ktorej vyvesené zástavky prináležali. Dôstojníkovi v civilnom obleku, ktorý bol vezený vo vojenskom osobnom automobile, samozrejme zástavky neprináležali.³¹ Ako príklad je možné uviesť pohyb spravodajských dôstojníkov v civile.

Gen. F. Čatloš, ktorý všetko bral príliš osobne, opätovne v roku 1943 zistil nedisciplinovanosť vo veci zdravenia vojenských automobilov označených príslušnými hodnostnými a funkčnými zástavkami. Plk. pech. Eduard Lifka ako veliteľ Divíznej oblasti 1 a plk. pech. Pavel Kuna ako veliteľ Divíznej oblasti 2 tak museli nariadiť povinné, tentoraz denné cviče-

31 VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Domáce rozkazy 1939 – 1942, šk. 1, Domáci rozkaz č. 34/1942, čl. 14, *Automobilné zástavky – doplnok k VV č. 2, čl. 19*; Domáci rozkaz č. 39/1942, čl. 16, *Automobilné zástavky – doplnok k VV č. 2, čl. 19.*

Osobný automobil Tatra 75 na prehládke 14. marca 1944 v Bratislave.

Na pravom blatníku je vidieť zástavku predpísanú pre nižšieho dôstojníka. (Zb. M. Uhrin)

nie pozdravu vojenských automobilových zástaviek v rámci apelových cvičení.³²

Z predchádzajúcich riadkov je zrejmé, že používanie automobilových zástaviek nado-
budlo až tragikomický rozmer. Na jednej strane, najmä vyšší dôstojníci na čele s ministrom
gen. F. Čatlošom trvali na vzdávaní počt nižšími šaržami, no a mužstvo považovalo túto
činnosť, vrátane školení, za mrhanie časom, až šikanovanie.

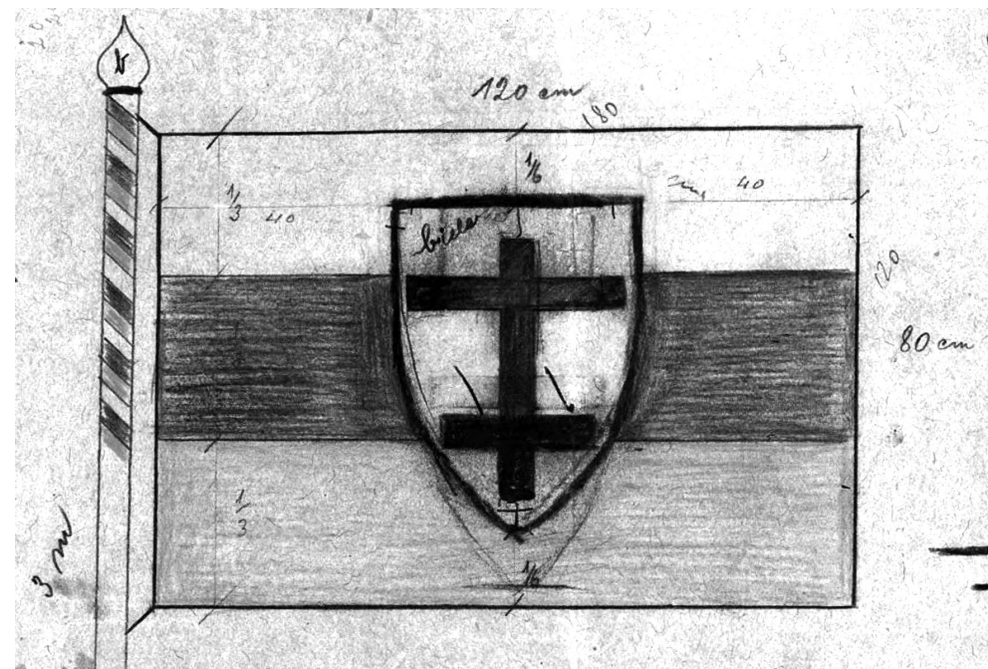
Nepoznáme dokument, ktorý by sa problematike automobilových zástaviek venoval počas
čas Slovenského národného povstania. Môžeme však predpokladať, že aspoň čiastočne sa
v kontinuite ich používania pokračovalo aj v rámci povstaleckej 1. čs. armády na Slovensku.

V rámci tzv. Domobrany sa v požívaní pokračovalo, samozrejme v obmedzenej mie-
re, nakoľko vozidlá poväčšine zabavila nemecká branná moc. Vzdávanie počty vojenským
zástavkám na automobiloch pokračovalo a k zrušeniu počty došlo takmer až v samotnom
závere existencie slovenskej brannej moc dňa 16. marca 1945.³³

Používanie vojenskej zástavy a automobilových zástaviek v rokoch 1939 až 1945 pred-
stavuje zaujímavú časť našej histórie. Téma má svoje nezastupiteľné miesto v dejinách našej

32 VHA Bratislava, f. VDO-1, šk. 99, Rozkaz č. 11/1943, čl. B-55, *Zdravenie automobilných zástavok – ne-
disciplinovanosť – upozornenie*; f. VDO-2, šk. 11, Rozkaz č. 10/1943, čl. B-42, *Zdravenie automobilných
zástavok – nedisciplinovanosť – upozornenie*.

33 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA – VHA) Praha, f. Sbíрка dokumentů armády
Slovenské republiky 1939 – 1945 (Sb.), kart. 61, inv. č. 35/5, Posádkové velitelstvo Bratislava, Důvěrný
rozkaz č. 21/1945, čl. 1, Posádkové pokyny číslo 8, čl. 1, *Zdravenie vlajok na autách – zrušenie*; VÚA
– VHA Praha, f. Sb., kart. 61, inv. č. 35/1, Peší pluk 1 Domobrany, Důvěrný rozkaz č. 14/1945, čl. 3,
Posádkové pokyny čís. 8 – uverejnenie, Čl. 1, *Zdravenie vlajok na autách – zrušenie*.

Návrh vojenskej zástavy podľa návrhu J. Turanca (VHA)

vojenskej symboliky. Navyše prípadovo pekne dokumentuje pomerne chaotické zavádzanie
nových prvkov do slovenskej armády, prílišný osobný vplyv velenia najmä ministra národnej
obrany gen. Ferdinanda Čatloša na tento proces, a tiež problémy s realizáciou týchto záme-
rov vo vojenskom živote. Zároveň na zavedení automobilových zástaviek je možné sledovať
nemeckú stopu ako inšpiráciu pre velenie slovenskej armády.

Prvotné návrhy vojenskej zástavy a automobilových zástaviek vznikli takmer na kolene
a nejednoznačnosť a vzhľad návrhov spôsobili viaceré nezrovnalosti pri ich realizácii. Dô-
sledkom toho bolo používanie nejednotných variácií vojenských zástav. Podobné problémy
boli so zhotovením automobilových zástaviek. Zborový autopark poverený ich výrobou,
neodkázal v dostatočne rýchlym čase pokryť potrebu armády, a tak sa na výrobe podieľal aj
súkromný sektor. Následne došlo k viacerým improvizáciám pri výrobe, ktoré však napokon
smerovali k viac-menej plošnému používaniu zástaviek v rámci slovenskej armády. Samo-
statnú kapitolu predstavuje vzdávanie počty vozidlám označených automobilovými zástav-
kami. Opakované ignorovanie zdravenia takýchto vozidiel viedlo k až komickým nariade-
niam, kto má ako vozidlá zdraviť, kto je za to zodpovedný a ako má byť vinník potrestaný.

Používanie vojenskej zástavy a automobilových zástaviek pomerne zaujímavým spôso-
bom dotváralo výzor armády či vzhľad vozidiel. Z dnešného pohľadu je problematika po-
užívania zaujímavá nielen z pohľadu skúmania vojenskej symboliky, ale aj ako spestrenie
prípadnej múzejnej prezentácie vojenskej techniky.

Správa veliteľa pešieho pluku 102 Zaisťovacej divízie pplk. pech. Michala Lokšíka o priebehu protipartizánskej akcie s krycím názvom ADI v auguste 1942

IGOR BAKA – JOZEF BYSTRICKÝ

V júni 1941 sa slovenská armáda po boku nacistického Nemecka spolu s ďalšími spojencami zapojila do agresie proti ZSSR. Tá mala od začiatku rasovo-vyhľadzovací charakter. Aj slovenskí vojaci, ktorí sa v lete 1941 ocitli na východnom fronte, boli teda od začiatku konfrontovaní s jej prejavmi. Išlo o prenasledovanie a následnú genocídu Židov zo strany okupačných orgánov, brutálne zaobchádzanie so sovietskymi zajatcami včítane ich masovej likvidácie, teror voči skutočným a tiež potenciálnym odporcom okupačného režimu atď.

Vyhľadzovací charakter vojny sa maskoval aj tzv. odvetnými opatreniami. Táto taktika bola súčasťou boja proti partizánom a ich pomáhačom, ktorých činy boli podľa inštrukcií Hlavného veliteľstva Wehrmachtu z mája 1941 vyňaté z právomoci vojenských súdov a trestané okamžitou smrťou. Od tohto výnosu sa tiež odvodzoval princíp kolektívnej odvety na celých obciach. Spôsob boja proti partizánom zo strany Wehrmachtu dokumentuje najmä činnosť zaisťovacích divízií (ZD).¹ Podľa ich vzoru boli vytvorené aj útvary spojencov, teda aj slovenská ZD, ktorá vznikla po reorganizácii poľnej armády v lete 1941. Na svedomí mali tisíce civilistov, včítane Židov. V dokumentoch sa tieto akcie kamuflovali ako ničenie partizánskych táborov a úkrytov či bunkrov, a to napriek tomu, že na prelome rokov 1941/42 bolo partizánske hnutie len v zárodku.² S májovým výnosom boli v júli oboznámené aj orgány slovenskej armády. Podozrivé osoby však spočiatku odovzdávali SS alebo Sicherheitsdienst (SD). Priamo zasahovať mali len v prípade „nebezpečia z premeškania“, čo sa však postupne vzťahovalo aj na exekúcie.³ Potvrďuje to aj postup velenia slovenského pešieho pluku 102 ZD (od októbra 1941 v priestore Žytomyr – Ovruch), ktorého jednotky sa už v tomto čase dopúšťali aj násilnia na civilistoch. Dokazuje to činnosť jazdeckej čaty por. pech. Jána Záhoráka, ktorou disponoval priamo veliteľ pešieho pluku 102 germanofil pplk. pech. Michal Lokšík. Podľa povojnového vyšetrovania táto jednotka od decembra 1941 do marca 1942 týrala a popravila niekoľko desiatok civilistov.⁴ Jedna rota pešieho pluku 102 dokonca minimálne v januári 1942 asistovala Nemcom pri vraždení Židov v bieloruskom Mazyre, a to tým, že uzatvárala východy z mesta.⁵

1 ARNOLD, Klaus Jochen. *Die Wehrmacht und die Besatzungspolitik in den besetzten Gebieten der Sowjetunion. Kriegführung und Radikalisierung im „Unternehmen Barbarossa“*. Berlin : Duncker & Humblot, 2005, s. 415-425.

2 CÜPPERS, Martin. *Wegbereiter der Shoa. Die Waffen-SS, der Kommandostab Reichsführer SS und die Judenvernichtung 1939 – 1945*. 2. Auflage. Darmstadt : WBG, 2011, s. 200-201.

3 BAKA, Igor. Účasť pešieho pluku 102 Zaisťovacej divízie na nemeckých protipartizánskych operáciách v juhovýchodnom Bielorusku v marci a začiatkom apríla 1942. In *Vojenská história*, roč. 21, 2017, č. 2, s. 86.

4 Štátny archív (ŠA) Bratislava, fond (f.) Ľudové súdy v Bratislavskom kraji 1945 – 1948, ES 440/48.

5 Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. Zaisťovacia divízia (ZD), škatuľa (šk.) 87, signatúra

Rozsah zapojenia tohto pluku do protipartizánskej vojny sa na začiatku roku 1942 ešte vystupňoval.⁶ Svedčí o tom už jeho účasť na veľkej protipartizánskej akcii Bamberg v juhovýchodnom Bielorusku pod nemeckým velením. Ako si pritom Nemci predstavovali boj proti partizánom, sa dozvedeli aj slovenskí vojaci v rozkaze veliteľa ZD z 8. marca, kde boli oboznamovaní s osvedčenou metódou kolektívnej odvety za spoluprácu s partizánmi (podpaľovanie obcí a povraždenie časti obyvateľstva). Pritom len počas akcie Bamberg na prelome marca a apríla 1942 bolo zastrelených 3 423 partizánov a ich pomocníkov. Najviac obetí pritom mali, paradoxne, na svedomí slovenské jednotky spolu s podriadeným nemeckým policajným práporom 315. Obetami boli väčšinou miestni občania, zajatci na úteku, ale aj Židia. Aj keď iniciatívu pri perzekúciách od začiatku vyvíjal najmä nemecký prápor, a exekúcie mala na starosti pridelená jednotka SD, viacerí slovenskí vojaci si v praxi tieto metódy osvojili. Napriek tomu, že po vojne väčšina z nich prenášala vinu na Nemcov, nájdeme aj výpovede o ostreľovaní celých usadlostí slovenským delostrelectvom či o účasti na lokálnych vraždách.⁷ Okrem toho, špecifický charakter pešiemu pluku 102 udával (na rozdiel od iných jednotiek ZD, ktoré neboli zďaleka tak aktívne) jeho veliteľ pplk. Lokšík, považovaný za germanofila.⁸

Protipartizánskych akcií sa jednotky ZD zúčastňovali aj v nasledujúcom období. Aktívny bol opäť najmä peší pluk 102, ktorého činnosť sa koncentrovala na ochranu železničnej trate Pinsk – Homel. Jeho veliteľstvo sa preto vo februári presťahovalo z Ovrucha do bieloruského Mazyru. Tento presun pluku ďalej na sever si vyžiadal v máji 1942 zmenu juhovýchodných hraníc oblasti ZD. Jednotky pešieho pluku 101 sa preto presunuli z ochrany železničnej trate Kozjatyn – Kyjev do priestoru Ovruch – Jeřsk. Jazdecký priezvedný oddiel (JPO) sa presunul do priestoru Korosteň – Ovruch. Snaha o koncentrovanie síl divízie na ochranu trate Pinsk – Homel pokračovala v júli 1942. Priamo k trati bol presunutý peší pluk 101. Veliteľstvo ZD so zabezpečovacími jednotkami sa presunulo do Ovrucha a JPO sa sústredilo v priestore Chojniki – Brahin – Lojev. Došlo tiež k nárastu početného stavu divízie, keďže koncom júla k nej dorazili tretie prápory pre pešie pluky a začiatkom augusta tiež III/31 delostrelecký oddiel. Divízia bola posilnená tiež lietadlami Skupiny vzdušných zbraní⁹ a na konci augusta čatou

(sign.) III/204, vojnový denník 5/102 roty.

6 Vo februári 1942 mala ZD vyše 5 700 príslušníkov (z toho 203 dôstojníkov). Jej veliteľstvo bolo s viacerými jednotkami v Žytomyre. Veliteľstvo Jazdeckého priezvedného oddielu bolo v Korostyšive, pešieho pluku 101 vo Vasilkive a pešieho pluku 102 v Ovruchi, odkiaľ sa však malo presunúť do bieloruského Mazyru. BYSTRICKÝ, Jozef. Zaisťovacia divízia na okupovanom území Ukrajiny a Bieloruska (september 1941 – november 1942). In *Vojenská história*, roč. 3, 1999, č. 4, s. 33-35.

7 Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, Sbirka Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V), archivne (arch.) č. V-1951 MV, I. časť, rozsudok Najvyššieho súdu z 9. 12. 1955, arch. č. V-2487MV, I. časť, protokol o výpovedi L. Gindla z 25. 4. 1955; f. Historický fond Státní bezpečnosti (H), arch. č. H 770-2, protokol o výpovedi T. Sama z 17. 3. 1955, s. 14; BAKA, I. *Slovenská armáda vo vojne proti Sovietskemu zväzu a slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945*. Bratislava : VHÚ, 2019, s. 305-312.

8 BAKA, I. *Slovenská armáda vo vojne, c. d.*

9 K operačnému nasadeniu slovenských vzdušných zbraní na podporu ZD došlo nariadením veliteľa slovenských vzdušných zbraní plk. gšt. Štefana Jurecha z 1. 6. 1942. Na front boli za týmto účelom vyslané: pozorovacia letka 1 (6 lietadiel Letov Š-328), stíhacia letka 11 (12 stíhacích lietadiel Avia B-534), 4. batéria delostreleckého protiletadlového pluku spolu s dvomi spojovacími čatami a dielenským družstvom z leteckého pluku. Jednotky boli začlenené do Skupiny vzdušných zbraní pri ZD. Do poľa odišla aj letka 2, ktorá do 23. 10. 1942 vykonávala kuriérnu službu. Jednotky robili prieskum, ostreľovanie a bombardovanie pozemných cieľov, pričom bolo vo viacerých prípadoch zasiahnuté aj civilné obyvateľstvo. Od

ľahkých tankov vz. 40. V priebehu júna a júla došlo tiež k posilneniu JPO, kde došlo k výmene jazdeckej eskadrony za cyklistickú a jeho posilneniu čatou obrnených automobilov. JPO sa tak reorganizoval na Zmiešaný priezvedný oddiel (ZPO). V auguste tak ZD dosiahla početné stavy 8 042 príslušníkov.¹⁰

Posilnenie ZD v lete 1942 odrážalo skutočnosť, že na rozdiel od predchádzajúceho obdobia čelili jej jednotky čoraz viac skutočným partizánom. Ich činnosť však bola naďalej v zmysle nemeckých rozkazov a inštrukcií spojená aj s represáliami voči civilnému obyvateľstvu. Tých sa naďalej dopúšťali najmä jednotky pešieho pluku 102. V hláseniach sa pritom stále ako partizáni označovali aj Židia, aj keď stále išlo najmä o chatrne ozbrojené, v lese sa ukrývajúce skupiny.¹¹ Po vojne vyplával na povrch otrasný prípad, kedy vojaci pešieho pluku 102 údajne na Lokšíkov rozkaz v jednej obci zastrelili tri židovské deti.¹² Možno preto predpokladať, že minimálne niektoré slovenské jednotky sa k Židom správali ako nacisti. Informácie o represáliách sa samozrejme dostali aj na MNO, ktoré však spočiatku nijako nereagovalo. Viacerí dôstojníci, ale aj vojaci ZD, však účasť na protipartizánskych akciách sabotovali. Aktívny tu bol najmä veliteľ JPO resp. ZPO pplk. jazd. Jaroslav Kmicikievič, pod tlakom ktorého veliteľ ZD plk. pech. Pavol Kuna násilnosti na bezbrannom obyvateľstve v máji 1942 zakázal. Ani to však nevyučovalo asistencie pri trestných akciách proti usadlostiam, napr. pri raziách atď.¹³ Vojaci ZD boli okrem toho paralelne oboznamovaní aj s nemeckými smernicami, podľa ktorých sa malo ďalej bezohľadne zakročovať proti odporu zo strany civilistov.¹⁴ Násilné akcie sa tak dali zaštitíť nemeckými rozkazmi.

Dokazujú to aj udalosti z 2. augusta 1942, kedy sa uskutočnila výprava roty pešieho pluku 102 (s podporou Skupiny vzdušných zbraní pri ZD) do bieloruskej obce Maladuša ako odvetva za zmasakrovanie 8 slovenských vojakov partizánmi. Tejto akcii, ktorá si vyžiadala minimálne 15 civilných obetí (včítane žien a detí) sa vďaka náhodnej prítomnosti vojakov ZPO dostalo neželanej publicity.¹⁵ K vyšetrovaniu však nedošlo, Lokšíka podporili nemecké orgány, ako aj nový veliteľ ZD plk. gšt. Rudolf Pilfousek. Ten naopak skritizoval Kmicikieviča a pasivitu veliteľa pešieho pluku 101 pplk. pech. Martina Palkoviča.¹⁶ V hlásení z 5. septembra pre Čatloša

októbra zostala v poli len letka 11 prispôbena zimným podmienkam, neskôr pôsobila ako Kombinovaná letka, a to až do októbra 1943. Bližšie pozri ŠUMICHRASŤ, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křídél, 2006.

10 BYSTRICKÝ, J. Zaisťovacia divízia na okupovanom území Ukrajiny a Bieloruska (september 1941 – november 1942), c. d., s. 38-39.

11 VHA Bratislava, f. Rýchla divízia (RD), šk. 35, inventárne (inv.) č. 89, správy ZD č. 1 od 1. do 7. 7. 1942.

12 ABS Praha, Sbíрка V, arch. č. V – 2487MV, I. časť, protokol o výpovedi L. Gindla z 25. 4. 1955, J. Belicu zo 14. 2. 1955, K. Janoviča z 25. 6. 1955.

13 Potvrďuje to aj záznam v denníku 4. roty pešieho pluku 101 ZD. Vyčlenená jednotka počas trestnej akcie 17. 7. 1942 obkolesila dedinu neďaleko Jeľska, v ktorej Nemci podpálili šesť domov a odvliekli príbuzných a spolupracovníkov partizánov (medzi nimi aj ženy a deti). Tých potom podľa záznamu pravdepodobne postrelali. VHA Bratislava, f. ZD, šk. 46, sign. II/193, Válečný denník 4. roty 11. 3. 1942 – 31. 8. 1943.

14 BYSTRICKÝ, J. Zaisťovacia divízia na okupovanom území Ukrajiny a Bieloruska (september 1941 – november 1942), c. d., s. 34.

15 VHA Bratislava, Zbierka protifašistického odboja (1937 – 1947) č. 3, arch. j. 69, hlásenie z 3. 8. 1942.

16 Z frontu odišiel až v novembri 1942. Neskôr bol penzionovaný, stíhaný však nebol. VHA Bratislava, f. ZD, šk. 1, sign. I/6, hlásenie Pilfouska z 5. 9. 1942.

obhajoval aj represálie na civilistoch ako nevyhnutnú odvetu „*po zákernom zavraždení Nemcov, alebo spojencov*.“ Exekúcie mali podľa jeho následného rozkazu vykonávať Nemci, „*odstreľovať mimo boj, aj zapalovať osady a domky záškodníkov a ich pomocníkov*“ výnimočne však mohli aj slovenské jednotky. Zakázal tiež akúkoľvek kritiku týchto praktík.¹⁷ Spolupráca s nemeckou políciou, SS, Wehrmachtom, ale aj domácimi milíciami podľa zaužívaných metód tak pokračovala ďalej. Ešte v prvej polovici augusta sa pritom prakticky celý peší pluk 102 zúčastnil na nemecko-slovenskej akcii s krycím názvom Adi v juhovýchodnom Bielorusku, ktorá bola spojená s vypalovaním dedín. K popravám niekoľkých zajatých partizánov sa v tomto čase uchýlil aj veliteľ Rýchlej divízie pôsobiacej na fronte – gen. II. tr. Jozef Turanec, o čom informoval aj MNO.¹⁸ Od roku 1943 však priama účasť slovenských jednotiek na takýchto akciách klesala. Naopak spolu s ich morálnym rozkladom pribúdala spolupráca s partizánmi a rástla aj pomoc obyvateľstvu.

Jednou z najväčších protipartizánskych akcií jednotiek ZD bola vyššie spomínaná akcia s krycím názvom Adi. Prebiehala od 4. do 9. augusta 1942 v juhovýchodnom Bielorusku. Ako už bolo naznačené, zúčastnili sa jej opäť vyčlenené jednotky pešieho pluku 102 spolu s Begleit-Bataillon Reichsführer-SS (sprievodným práporom ríšskeho vodcu SS). Tento útvar pritom patrila k Štábu velenia ríšskeho vodcu – SS, teda k útvarom, ktoré boli symbolom vyhladzovacej vojny. Táto trestná výprava bola reakciou na činnosť partizánskych skupín pozdĺž železničného úseku Kalinkavičy – Rečyca, teda v západnej časti trate Pinsk – Homeľ a v priestoroch na juh a sever od nej. Veliteľom celej akcie bol pplk. Lokšík. Z nemeckej strany boli k dispozícii tiež nemecký pancierový vlak 25 s posádkou a štyrmi tankmi, pionierska rota z Mazyru s tromi kanónovými člnmi.¹⁹ Akcie sa zúčastnil tiež Letecký detašmán Skupiny vzdušných zbraní z Kozeniek, ako aj improvizovaný pancierový vlak ZD. Lokšíkovým cieľom v prvej fáze akcie bolo obklúčenie priestoru Babičy – Karavacičy – Budka – Molčany – Rabusa – Dzemjachi, severovýchodne od Mazyru. V ďalšej etape mali byť prepátrané lesy a obce v tomto priestore a očistené od „nepriateľských živlov.“²⁰ Väčšie boje proti partizánom však znemožňoval fakt, že ich tábory boli v ťažko dostupných močaristých krajoch. Akcia bola opäť zameraná aj proti miestnemu obyvateľstvu, ktoré malo byť pod vplyvom nepriateľa.²¹ Jej výsledkom bolo vypálenie niekoľkých obcí nemeckým SS-práporom. Minimálne v dvoch z nich SS-maní pristúpili aj k likvidácii podozrivých civilistov, zvyšné obyvateľstvo sa zachránilo útekem do lesa.²² Slovenské jednotky od začiatku participovali na obklúčení vymedzeného priestoru a jeho prehľadávaní. V obci Krynki skupina npor. Ladislava Gindla podpálila niekoľko domov, v ktorých sa našli kusy vojenskej výzbroje a výstroja. Ich majiteľom sa však podarilo včas utiecť. Do kontaktu s partizánmi sa počas prieskumu dostala aj skupina npor. Jána Záhoráka. Partizáni mali byť „rozprášení

17 VHA Bratislava, f. ZD, šk. 1, sign. I/6, hlásenie Pilfouska z 5. 9. 1942.

18 VHA Bratislava, f. RD, šk. 46, s. 271, hlásenia z 24. 8., s. 275, z 28. 8., s. 276.

19 Bližšie pozri publikovaný dokument, s. 141.

20 VHA Bratislava, f. ZD, šk. 59, sig. III/5, č. 580/taj.1942, rozkaz pre akciu Adi z 3. 8. 1942.

21 Bližšie pozri publikovaný dokument, s. 140.

22 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha, f. Kommandostab Reichsführer-SS 1941 – 1943, šk. 8, sign. 83, Anlage 10/a. zum Tätigkeitbericht vom 7. – 14. 8. 1942; Dokument publikuje BAKA, I. Příprava a průběh protipartizánské akcie „Adi“ v auguste 1942 v kontexte participácie slovenskej armády na vyhladzovacej vojne proti ZSSR. In LEPIŠ, Juraj (ed.). *Nacistická politika voči slovenským národom*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2022, s. 22-25.

bez vlastných strát“. Počas akcie vystupovali tiež aktívne piloti Leteckého detašmánu Skupiny vzdušných zbraní v Kozinkách, ktorí podľa samotného Lokšíka „prieskumom i náletmi okrem bojovej činnosti pôsobili na nepriateľa i civilné obyvateľstvo deprimujúco a výstražne.“²³ Slovenské jednotky ukončili akciu 9. augusta, Lokšík však v Rečici ponechal Kleinertovu skupinu, keďže predpokladal, že partizáni v okolí Maladuše budú naďalej ohrozovať bezpečnosť na komunikáciách. Táto skupina krátko na to zlikvidovala aj s vlastnou leteckou podporou 42 „partizánov“ neďaleko obce Maladuša. Obeťami zásahu však pravdepodobne neboli len partizáni, ale aj bezbranní civilisti z vypálenej obce Maladuša. S týmto tvrdením korešponduje aj fakt, že jednotka mala len troch zranených.²⁴ Samotný Lokšík v elaboráte o priebehu akcie Adi otvorene vyzdvihol bezohľadný postup SS-manov pri prepade osád za pomoci ťažkých zbraní. Tie boli podľa neho „nezbytné, keďže proti zákernému chovaniu obyvateľov je treba postupovať so všetkou prísnosťou, ktorá sa nesmie zastaviť ani pred zničením celej osady.“ Nepriamo sa dokonca dožadoval ešte väčšej brutalizácie vojny proti partizánom. Navrhoval totiž používať v boji proti „zločinným bandám“ v ťažko prístupnom, močaristom priestore „trvalého plynu.“²⁵

Priebeh tejto akcie síce už je v slovenskej historiografii zdokumentovaný²⁶, dodnes však nebola ako celok publikovaná rozsiahla dobová správa, ktorú o nej vypracoval samotný pplk. Lokšík. Z tej možno čerpať množstvo bližších informácií nielen o jej príprave a priebehu, ale tiež aktéroch týchto udalostí na jednej, ako aj druhej strane. Ponúka však tiež reflexiu nálad a postavenia civilného obyvateľstva okupovaného územia, a to z pohľadu velenia ZD, resp. veliteľa pešieho pluku 102. Obsah dokumentu v tomto kontexte odráža postoj samotného Lokšíka k spôsobu vedenia vojny proti partizánom, a to v čase, keď sa prehlboval jej radikálny a brutálny charakter postihujúci čoraz viac aj bezbranné civilné obyvateľstvo. Zaujímavé sú tiež jeho zovšeobecnenia skúseností z dovtedajšieho boja proti partizánom a jeho návrhy na jeho zefektívnenie. Samotný dokument sa nachádza v Archive bezpečnostných složek v Prahe vo fonde Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky. Editori ho uverejňujú podľa zaužívaných pravidiel pre vydávanie prameňov k novším dejinám a v plnom znení. Keďže miestne či geografické názvy sú v texte uvedené v ich nemeckej podobe, v textovej poznámke pod čiarou (pri ich prvom výskyte) uvádzame ich správnu bieloruskú podobu. Na druhej strane nie vždy sa uvedené názvy podarilo dohľadať. Keďže na niektorých miestach je obsah dokumentu nečitateľný, na chýbajúci text tu graficky upozorňuje [...].

23 Bližšie pozri publikovaný dokument, s. 154; BYSTRICKÝ, J. Zaisťovacia divízia na okupovanom území Ukrajiny a Bieloruska (september 1941 – november 1942), c. d., s. 41-42.

24 Bližšie pozri BAKA, I. Príprava a priebeh protipartizánskej akcie „Adi“ v auguste 1942, c. d., s. 20; Tenže: Slovenská armáda vo vojne, c. d., s. 362.

25 Bližšie pozri publikovaný dokument, s. 157.

26 BAKA, I. Príprava a priebeh protipartizánskej akcie „Adi“ v auguste 1942, c. d.

Dokument

Správa veliteľa pešieho pluku 102 Zaisťovacej divízie pplk. pech. Michala Lokšíka o priebehu protipartizánskej akcie s krycím názvom ADI.

Peší pluk 102.

K čís.: 611/Taj.1942.

Relácia

o akcii ADI v dňoch 4. 8. až 9. 8. a 15. 8. 1942

v priestore:

Kalinkovitschi²⁷ – Leski²⁸ – Nachow²⁹ – Wasiljewitschi³⁰ – Babitschi³¹ – Demechi³² – Krinki³³ – Dubrowa³⁴ – Wasilkovo³⁵ – Budka Schibenka³⁶ – Soltanovo³⁷ – Karowotitschi³⁸ – Budka – Rietschitza³⁹ – Malodusch⁴⁰ – Chojniki – Jurewitschi⁴¹ – Bolschje Awtjuki⁴².

A./Časť všeobecná.

I. Situácia:

V ostatnom čase činnosť partizánskych a parašutistických skupín na železničnej trati a v blízkosti tejto v úseku Rietschitza – Kalinkowitschi a najmä v priestoroch južne a severne tejto, prejavuje sa vo zvýšenej miere.

Podľa dôverných správ nachádzajú sa partizánske skupiny v priestore Karowotitschi – Tischowka⁴³ – Budka, kde 1. 5 km východne Tischowka má byť lágér v sile asi 350 partizánov. V priestore Budka Schibenka – Dubrowa – Wasilkowo sa tiež nachádza väčšia skupina partizánov. Skupiny partizánov sa tiež objavujú v priestore Malodusch – Andrejewka⁴⁴ – Slob. Rawenskaja,⁴⁵ napokon menšie alebo väčšie skupiny partizánov šarapatia v priestore Jurewitschi

27 Kalinkavičy.

28 Lozki.

29 Nachov.

30 Vasiljeviči.

31 Babičy.

32 Dzemjachi.

33 Krynki.

34 Dubrowa.

35 Wasilkovo.

36 Budka Šibenka.

37 Soltanova.

38 Karavacičy.

39 Rečyca.

40 Maladuša.

41 Juravičy.

42 Vjalikija Aŭcjuki (výslovnosť Vjalikija Avcjuki).

43 Tiškovka.

44 Andrejeŭka (výslovnosť Andrejewka).

45 Rovenskaja Slabada.

– Bolschje Awtjuki, Gulewitschi⁴⁶ a v priestore Kalinkowitschi – Gorbowitschi⁴⁷ – Schalypa⁴⁸ – Buda.

V týchto priestoroch vyskytujúce sa partizánske skupiny rabujú u civilného obyvateľstva, toto silne terorizujú, spaľujú mosty, konajú sabotáže na železničnej trati, prepádajú transporty a menšie stráže, neustále ohrozujú riečnu dopravu po Pripjat⁴⁹, prepádajú naše zaistovacie doprovodné skupiny /napr. prepád v priestore Malodusch dňa 1. 8. 1942, kedy pri prepade nášho doprovodu v sile 1:10 mali sme 8 mŕtvych a 3 ranených/.⁵⁰ Starostovia niektorých obcí v uvedených priestoroch sú vo spojení s partizánmi a obyvateľstvo je partizánom tiež značne naklonené. V priestoroch je zistená činnosť shodených a armádou dôkladne vycvičených parašutistických buniek, ktoré sú zväčša ako organizátori a vedúci činnosti partizánskych bánd.

II. Úloha:

Uvedené priestory dôkladným prieskumom očistiť od nepriateľských živlov, vyskytnuvšieho sa nepriateľa so zbraňou v ruke bojom zničiť, miestnemu obyvateľstvu, ktoré je nám prajne naklonené poskytnúť ochranu a pomoc a týmto ho morálne posilniť a takto zaistiť v úseku pluku hladký chod premávky na železničnej trati, tak i dopravy po rieke Pripjat.

III. Úmysel:

Chcem využitím spolupracujúcich rýchlych skupín presunúť všetky prieskumové skupiny čo najrýchlejším spôsobom do priestoru Babitschi – Karowotitschi – Budka – Moltschany⁵¹ – Rabusa – Demschi,⁵² tento priestor dôkladne prepátrať, tam sa nachádzajúceho nepriateľa zničiť, obce a lesy očistiť od nepriateľských živlov. Podobne za súčinnosti všetkých spolupracujúcich skupín s let. detašmánom očistiť od nepriateľa a nepriateľských živlov aj ostatné priestory, kde sa tieto nachádzajú, pritiahnúť k spolupráci s nami lojálne smýšľajúce obyvateľstvo a zamedziť tak ďalším prepadom a sabotážam na železničnej trati, resp. pri riečnej doprave po Pripjat.

Pre prieskum na akciu boli k dispozícii tieto prostriedky:

1/ Slovenské jednotky:

a/ Skupina Kleinert: veliteľ npor. pech. Ladislav Kleinert, časť 7/102 roty, jedna čata 2/102 roty pod velením por. pech. v zál. Juraja Goliaša a zdravotná hliadka s prideleným lekárom.

b/ Skupina Gindl: veliteľ npor. pech. Ladislav Gindl, časť mužstva kanonovej roty ako pešiaci a časť mužstva 7/102 roty a zdravotná hliadka s prideleným lekárom.

c/ 9. a 10/102 roty.

d/ Pluk.⁵³ jazd. čata v sile 1 dôst.⁵⁴ /npor. pech. Ján Zahorák/ a 23 mužov ako doprevádzajúca skupina 4 tankov od železničného pancierového vlaku 25 /Panzerzug Nr. 25/.

46 Hulevičy.

47 Gorboviči.

48 Šalypy.

49 Bielorusky Prypiac.

50 Bližšie pozri MIČIANIK, Pavel. *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu II. (1941 – 1944).*

Zaistovacia divízia a železniční pionieri. Banská Bystrica 2008, s. 74-75.

51 Molčany.

52 Dzemjachi.

53 Plukovná.

54 Dôstojník.

e/ Let. detašmán SVZ⁵⁵ Kozinki⁵⁶.

f/ Improvizovaný pancierový vlak – IPV.

g/ Tri telef.⁵⁷ roje a 4 rdst.⁵⁸ vz. 31.

2/Nemecké jednotky:

Pri tejto akcii spolupracujú tieto jednotky nemecké:

a/ Begleit. Btl. RF-SS⁵⁹ pod vedením Sturmbannfuhrera Massell.

Výzbroj: 8 LG⁶⁰ skupín, 22 strojných pištolí⁶¹, 5 kusov 2 cm a 1 kus 3,7 cm protiletadlových diel, 3 kusy 3, 7 cm KPÚV⁶², spoj. čata, 2 rdst.⁶³ a 8 telefonných prístrojov.

b/ Nemecký železničný pancierový vlak 25 /ŽPV – 25 – Panzerzug Nr. 25/ z Luniniec, veliteľ stot. Oslialo s posádkou vlaku a 4 tankami, ktorým velia npor. Sommer a npor. Gelbaar.

c/ Nem. pion. rota /Pionierkompagnie/ v Mosyr⁶⁴ a 3 kanonovými člami, veliteľ stot. Böder.

Begleit. Btl. RF – SS bol poverený osobitnou úlohou a z vyššieho rozkazu mal právo v tom čase vykonať v úseku p. pl. 102 akcie proti partizánom a parašutistom. Po vzájomnom dohovore pri akcii pluku spolupracoval a bol podriadený mojmu veleniu.

Krycie mená jednotiek ADI:

Veliteľ akcie ADI,

Skupina Kleinert RIA,

Skupina Gindl LUNA,

Skupina Zahorák⁶⁵ SILVA,

ŽPV-25 /Panzerzug Nr. 25/ MAX,

Let. detašmán OROL,

IPV JÁNOŠÍK,

Begleit. Btl. RF-SS HOCHBAHN,

Nem. pion. rota /Pionierkompagnie/ NEPTUN,

Skupina tankov FELIX a MORIZ,

9/102 rota SUMEC,

10/102 rota DELFIN.

55 Skupiny vzdušných zbraní.

56 Kozenki (výslovnosť Kozjenki).

57 Telefónne.

58 Rádiostanice.

59 Begleit-Bataillon Reichsführer-SS.

60 Ľahkých guľometov.

61 Samopalov.

62 Kanónov proti útočnej vozbe.

63 Rádiostanice.

64 Mazyr.

65 Správne Záhorák.

SV.⁶⁶ ADI od 4. 8. do 7. 8. 1942 vo Wasiljewitschi, 8. 8. 1942 v Rietschitza, 9. 8. 1942 vo Wasiljewitschi, od 10. 8. do 15. 8. 1942 v Kozinki.

B. Priebeh akcie:

Akcia ADI započala dňa 4. augusta 1942 o 04.00 hod. podľa rozkazu čis. 580/Taj. 1942.

Begleit. Btl. RF-SS vyrazil z Kalinkowitschi po ceste smerom Glinnaja Sloboda⁶⁷ – Saschtschebje⁶⁸. O 06. 10 hod. hlásil Sturmbannführer Massell, že most 9,5 km vých. Saschtschebje je spálený a preto sa musí zdržať s opravou mostu najmenej 3 hodiny.

Opravovaním mostu všetky ostatné jednotky ADI boli zadržané, nakoľko až 10.00 hod. uzavrel Begleit Btl. RF-SS priestor južne Karowotitschi – Budka a odovzdal dohovorené heslo „Samo“ a až na to ostatné jednotky ADI vyrazily k prieskumu.

Spomínaný most 9,5 km vých. Saschtschebje bol spálený partizánmi ešte 1. 8. 1942. Ako veliteľ úseku požiadal som cez veliteľa 2/102 roty zástupcu Gebietskommissara vo Wasiljewitschi, aby tento most bol dňa 2. a 3. augusta 1942 opravený.

Vydaný požiadavok zástupca Gebietskommissara nesplnil. Celá akcia ADI sa preto o 5 hodín oneskorila a kotlovité obkolesenie partizánov s prekvapením pre ich výbornú zpravodajskú sieť, nemohlo byť uskutočnené.

Poukazujem na tento markantný prípad, kedy civilné úrady neplnia požiadavky vojenskej správy a pre spoluprácu nemajú porozumenia, čím sťažujú výkon bojových jednotiek.

Sturmbannführer Massell predmetnú vec sám vyšetril a o prípade podal zpravu na kompetentné nemecké miesta.

Dňa 4. augusta 1942:

a/ Skupina Gindl:

Prezkumala priestor Babitschi – Krasnyje Orly⁶⁹ – Bogdenowka⁷⁰ – Kaporowka⁷¹ – Moltshany – Pobeditelj⁷² – Nowyj Swet.⁷³ V obciach, ktorými skupina prešla, väčšia časť obyvateľstva utiekla do lesov a menšia časť pracovala na poli.

V Tischkowke starosta obce oznámil, že partizánsky lágér má byť asi 4 km severozáp. obce v močaristých lesoch. Toto isté udal i lesník z Tischkowka. I ďalším výsluchom civ. osôb bola potvrdená zpráva, že sa tam partizánsky lágér nachodí. Taktiež starosta z Demechi a lesné robotníctvo potvrdili zpravu, že v lesoch 7-8 km juhozáp. Demechi sa partizáni zdržiavajú. Počet týchto podľa udania civ. obyvateľstva, je asi 400-600 ozbrojených mužov, okrem žien.

66 Stanovište veliteľa.

67 Glinnaja Slabada.

68 Zaščob'e (výslovnosť Zaščobje).

69 Neidentifikované.

70 Bogdanovka.

71 Kaporovka.

72 Neidentifikované.

73 Neidentifikované.

b/ Skupina Kleinert:

Prezkumala priestor z Rietschitza smerom na Woltschja Gora⁷⁴ – Bjesujew⁷⁵ – Korostanj⁷⁶ – Antonowka⁷⁷ – Konje⁷⁸, kde došla o 21. 00 hod. a tam prenocovala. V obci Woltschja Gora zistené: dňa 3. 8. 1942 o 24.00 hod. prišlo do obce asi 20 partizánov, sobrali rôzne potravné články, ošípané a odišli smerom Bjesujew. V Bjesujew výsluchom obyvateľstva nebolo nič zistené. Obyvateľstvo sa zdráhalo o partizánoch vypovedať.

V obci Korostanj starosta oznámil, že v noci na 4. augusta prešlo cez obec asi 29 partizánov na vozoch. Ďalšiu stopu po nepriateľovi nebolo možné zistiť.

c/ Begleit. Btl. RF-SS:

Po vystavení mostu u Saschtschebje uzavrel priestor Korowotitschi – Budka – Gariwody⁷⁹ a prepátral príľahlý priestor a obce. Na odpor nenarazil.

d/ Skupina tankov /Sommer – Zahorák/:

Vykonala prieskum v priestore Demechi – Kosje⁸⁰ – Liski – Jasnaja Poljana⁸¹ – Lazarowka⁸² – Moltshany – Podmostje⁸³ – Garivody – Pereswätoje⁸⁴ – Rabusa – Novyj Borez⁸⁵ – Bugrej-mowka⁸⁶ – Nowyje Shary⁸⁷ – Kosja – Demechi, kde skupina prenocovala.

Skupina výsluchom civ. osôb potvrdila, že v tomto priestore sa partizáni stále pohybujú v skupinách po 30 – 40 mužov a že v lese juhozáp. Demechi majú mať svoj lágér.

e/ ŽPV-25 /Panzerzug Nr. 25/:

Previedol hliadkovanie na železničnej trati z Wasiljewitschi do Awramowskaja⁸⁸ – Choiniki⁸⁹ a uzavieral prezkúmaný priestor od západu.

f/ IPV:

Hliadkoval na trati Kalinkowitschi – Wasiljewitschi – Demechi – Rietschitza.

g/ Let. detašmán:

Vykonal 4 pozorovacie lety v preskúvanom priestore.

74 Voščaja Gara (výslovnosť Vowčaja Gara).

75 Bjazueŭ (výslovnosť Bjazujew).

76 Korostan'.

77 Neidentifikované.

78 Kozze (výslovnosť Kozje).

79 Vjoska Garyvada.

80 Kozze (výslovnosť Kozje).

81 Neidentifikované.

82 Lazarevka.

83 Padmosce (výslovnosť Padmoscje).

84 Perasvjatoe (výslovnosť Pjerasvjatoje).

85 Barec.

86 Buhrymaŭka (výslovnosť Buhrymawka).

87 Neidentifikované.

88 Neidentifikované.

89 Choiniki.

h/ 9. a 10/102 rota:

Od 06.00 hod. rozostavením stráží a stálym hliadkovaním uzavrely úsek na trati Babitschi – Liski – Demechi – Rabusa.

Počas prieskumu dňa 4. 8. 1942 jednotky ADI cez namáhavý a ťažký priezrkum na lágger, ani menšie skupiny partizánov nezistily. Preverily zprávu, že v priestore juhozáp. Demechi, v ťažko dosiahnuteľnom mieste je partizánsky lágger, dobre maskovaný a chránený.

Veliteľ akcie dňa 4. 8. 1942 od 22. 00 hod. do 05. 00 hod. 5. 8. 1942 vykonal s veliteľom I/102 práporu na IPV prehliadku úseku a kontrolu stráží na železničnej trati Wasiljowitschi – Demechi – Rietschitza.

Osobne zasiahol do boja pri prepade našej stráže asi 1,5 km záp. žel. stanice Demechi. Partizánov bolo asi 100 a útočili z juhu a západu. K umlčaniu a ich rozprášeniu bolo použité TG⁹⁰ a KPÚV. Pri prestrelke s partizánmi bol smrteľne zranený stk.⁹¹ Kolárik Jozef. Dňa 5. 8. 1942 o 02. 30 hod. sa nepriateľ stiahol do lesov juhozáp. Demechi. Ako z tohto prepadu našej stráže je vidieť, trúfalosť partizánov bola už taká, že na stráž útočili i vtedy, keď v Demechi boli sústredené skoro všetky jednotky akcie ADI.

Dňa 5. augusta 1942:

Na podklade dosť presných zpráw, ktoré boli získané priezrkumom dňa 4. 8. 1942 program akcie ADI na 5. 8. 1942 som pozmenil. Hlásenie vel. ZD rdgr.⁹² čís. 249 SD.

Ide o silnú skupinu partizánov v počte asi 600 osôb, ktorí majú mať lágger v lesoch 7 – 8 km juhozáp. Demechi.

Nariadeného prieskumu pre tento deň zúčastnili sa všetky jednotky ADI.

a/ Slúčené skupiny Gindl – Kleinert pod velením npor. pech. Kleinert Ladislava z východiska postupu Liski prezrášali oblukovite k Tischkovke les a všetky obce. V Tischkovke boli získaní sprievodcovia, ktorí postup k lággeru viedli.

Cez veľmi namáhavý priezrkum močiarami, hustým ťažko preniknuteľným lesom a vysokou trávou, bol lágger dosiahnutý o 19. 00 hod. a zistené, že bol len pred krátkym časom opustený.

Umiestnenie lággeru na mape 1: 100.000 je 4 km severne Tischkowka. Na mieste samotnom boli najdené rôzne predmety. Neďaleko lággeru najdené mnoho kostí z dobytku, mnoho handár a roztrhaných listov.

Samotný lágger nebol zvlášť budovaný. Boly tam len jednoduché koliby z mladých briez, ktoré boli pred odchodom zničené. V lággeri najdené 3 veľké ohniská. Rozprestieral sa na ploche 200×200 m. Pri obhliadke okolia byly najdené stanovištia pre východovú stráž. Tieto byly veľmi maskované a maly dobrý výhľad.

Kedy bol lágger opustený, nedalo sa presne zistiť. Mohlo to však byť behom minulého dňa, alebo minulej noci. Väčšie skupiny z lággeru sa pravdepodobne stiahly južne od cesty Karowotitschi – Budka. Menšie časti sa mohly snadno pokryť v blízkych okolitých lesoch. Tento predpoklad je potvrdený i tým, že po odchode našich jednotiek od lággeru k Demechi, bolo vidieť výstrely osvetlovacích rakiet, a to z východu i západu lággeru. Celkom bolo vystrelené i behom

⁹⁰ Ťažké guľomety.

⁹¹ Strelník.

⁹² Rádiogram.

nastalej noci asi 30 osvetlovacích rakiet. Je pravdepodobné, že týmto znamením sa partizáni svolávali a oznamovali koniec nebezpečia.

b/ Begleit.Btl. RF-SS:

Uzavierať južný priestor na ose Saschtschebje – Karowotitschi – Budka.

c/ Skupina tankov:

Uzavierať priestor Demechi – Kosja – Tischkowka a hliadkovala v blízkom okolí.

d/ ŽPV – 25 a IPV:

Hliadkovaly na železničnej trati v priestore Wasiljowitschi – Demechi.

e/ Let. detašmán:

Letec vykonal 3 priezrkumné lety a to v priestore juhozáp. Demechi a Budka Schibenka.

f/ 9. a 10/102 rota:

Uzavierať hliadkovaním železničnú trať v úseku Babitschi – Rabusa.

Dňa 6. augusta 1942:

Jednotky ADI vykonalý priezrkum bez zmeny podľa rozkazu čís. 580/Taj. 1942, ktorý bol určený na 5. 8. 1942.

a/ Skupina Gindl:

Na priezrkume v obci Krinki previedla prehliadku domov. Výsledok prehliadky: 2 nem. voj. opasky, 1 nem. poľná miska, rôzne náboje, pušný prach, rôzne broky, neznáma trhavina, ktorá bola zneškodnená.

Touto prehliadkou bolo potvrdené, že obyvatelia v obci Krinki sú partizánom naklonení a mnohé domy tu slúžia na prechovávanie streliva a trhavín. Domy, v ktorých bolo strelivo a trhaviny najdené, byly zapálené. Majitelia domov však nemohly byť zaistení, keďže títo prchli zavčasu z obce.

V Budka Schibenka bola preverená zpráva, že asi 4 km sev. vých. obce v hustých lesoch bol partizánsky odrjad, ktorý sa pred krátkym časom premiestil južne železničnej trate do okolia Demechi – Leski.⁹³

Skupina prenocovala v Krinki.

b/ Skupina Kleinert:

Vykonalá priezrkum z Kosje cez Demechi – Staré Krasnoje⁹⁴, Nove Krasnoje⁹⁵ – Soltanowo – Demechi.

Starosta v Stare Krasnoje hlásil, že dňa 24. 7. 1942 prišli k nemu 8 partizáni a pohrozili mu, že ho zabijú ak odošle ľudí na prácu do Nemecka. V ten deň zobrali partizáni so sebou 4 chlapcov a 3 dievčatá z obce. Prehliadky domov byly bezvýsledné. Taktiež v obci Nové Krasnoje bolo potvrdené, že sa partizáni z okolia Budka Schibenka presťahovali na juh od železničnej trate. Skupina prenocovala v Demechi.

c/ Begleit. Btl. RF-SS:

Vykonal priezrkum v priestore Tischkowka – Kaporowka – Podmostje – Gariwody a v priľahlom južnom priestore.

⁹³ Liski.

⁹⁴ Starakrasnae (výslovnosť Starakrasnaje).

⁹⁵ Novakrasnae (výslovnosť Novakrasnaje).

d/ Skupina tankov:

Skupina tankov vykonala prieskum spolu s jazd. čatou v priestore severozáp. Babitschi a v okolí obce Ch. Podkosel,⁹⁶ bez dotyku s nepriateľom.

e/ ŽPV – 25 /Panzerzug Nr. 25/:

Hliadkoval na trati Wasiljewitschi – Demechi a udržoval s tankami radiospojenie. Trať Demechi – Budka Schibenka nie je ešte celkom prestavaná na normálnu kolaj.

f/ IPV:

Bol v pohotovosti v Demechi.

g/ Let. detašmán:

Letec vykonal 4 prieskumné lety nad priestorom Krinki – Budka Schibenka v priestore juhozáp. Rietschitza – Malodusch.

h/ Nem. pion. rota /Pionierkompagnie/:

Hliadkovala s 3 delovými člmi na Pripjať a uzavierala priestor od Mosyru k Jurewitschi.

Zvláštne udalosti:

1/ Dňa 5. 8. 1942 pricestoval do Kosinki⁹⁷ Obersturmbannführer SS Hellwig⁹⁸ a hlavný veliteľ žandárstva pplk. žand. von Bredow s cieľom zistenia situácie. Veliteľ akcie a veliteľ Begleit. Btl. RF-SS Sturmbannführer Massell odcestoval z priestoru akcie do Kosinki, kde bola porada o situácii vlastnej a situácii nepriateľa. Sturmbannführer Massell dostal pre ďalšie konanie akcie v priestore južne Rietschitza na Malodusch osobitné pokyny od svojho predstaveného. Po skončení porady vrátil sa veliteľ akcie so Sturmbannführerom Massell a so stot. Cisaríkom⁹⁹ od vel. ZD do priestoru akcie.

Na ceste z Kalinkowitschi do Wasiljewitschi, asi 5 km záp. Glinnaja Sloboda bolo auto, v ktorom sa uvedené osoby nachádzali, prepadané partizánmi. Prepad bol kombinovaný hodením ručného granátu, explóziou míny namontovanej v ceste, silnou guľometnou a puškovou paľbou, auto bolo poškodené, bez osobných strát.

2/ v noci z 5. 8. na 6. 8. 1942 bola ostreľovaná stráž u Nachowa a Demechi. ŽPV – 25 použil v Demechi na zahnanie nepriateľa ťažkých zbraní.

3/ V ranných hodinách 7. 8. 1942 bol prevedený mínový atentát na transportný vlak asi 3 km západne Wasiljewitschi.

Dňa 7. augusta 1942:

Program akcie ADI na 7. 8. 1942 bol pozmenený na podklade danej situácie, že v priestore Wasiljewitschi – Nachow – Alexandrovka – Glinnaja Sloboda – Saschtschobje zdržiava sa silnejšia ozbrojená skupina partizánov, ktorá je slúčená s parašutistami.

Pozmenenie programu hlásené vel. ZD rdgr. č. 610 SD.

Doplnením situácie je preverená zpráva, že dňa 5. 8. 1942 bolo 8 parašutistov vysadených

⁹⁶ Neidentifikované.

⁹⁷ Kozenki (výslovnosť Kozjenki).

⁹⁸ SS-Oberführer Otto Hellwig (1898 – 1962), v tom čase inšpektor Bezpečnostnej polície a Bezpečnostnej služby (der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst) v Štetíne a od októbra 1942 veliteľ SS a polície v Žytomyre.

⁹⁹ Stot. gšt. Ján Cisarík.

u Schawlowskije¹⁰⁰, asi 9 km juhozáp. Saschtschobje. Táto skupina pravdepodobne podnikla 6. 8. 1942 prepad na auto veliteľa akcie a ďalšie atentáty na železničnú trať.¹⁰¹

Na podklade danej situácie nariadil som skupine tankov a jazd. čate prezkúmať priestor južne a juhozáp. Wasiljewitschi až po Chobnoje.¹⁰²

a/ Skupina Gindl:

Stiahnutá bola do Wasiljewitschi, kde bola pripravená zasiahnuť podľa potreby. Pri odchode z Krinki našla v jednom dome znovu trhaviny. Bolo zistené, že majiteľ domu je už dávnejšie u partizánov. Dom bol zapálený.

b/ Skupina Kleinert:

Bola stiahnutá spolu so skupinou Gindl do Wasiljewitschi, kde bola pripravená zasiahnuť podľa potreby.

c/ Begleit. Btl. RF-SS:

Vykonal podľa vyššieho rozkazu akciu v priestore Bjesujew – Malodusch. Zlikvidoval tam nepriateľské živly a paľbou zničil Bjesujew, Rownoje¹⁰³, Slob. Rowenskaja a Malodusch. Bolo zistené, že tieto obce boli hniezdom partizánskeho hnutia, ba čo viac nad očakávanie, arzenálom zbraní a trhavín. V zapálených domoch vybuchovalo strelivo a trhaviny.¹⁰⁴

Ako bolo ďalším vyšetrovaním zistené, uvedené obce boli organizované v partizánskom hnutí. V každej obci boli spolupracovníci partizánov, ktorí ich podrobne informovali o situácii, prechádzajúcich jednotkách a transportoch.

Ako dôkaz, že tieto obce boli vo spojení s partizánmi a boli nápomocnými prepadu našej hliadky dňa 1. 8. 1942, boli našimi jednotkami najdené zásobníky do nášho LG¹⁰⁵ v rumoch spálenej obce Bjesujew. Veliteľstvo p.pl. 102 má zoznam osôb, ktoré potvrdzujú, že uvedené obce boli organizované plánovite pre otvorený odboj a vzburu. Každá obec mala niekoľko organizátorov. Ústredie tajnej organizácie bolo v Rietschitzi, kde už niekoľko osôb bolo usvedčených a zastrelených.

Bolo ďalej zistené, že prepad našich vojakov u Bjesujew bol taktiež dielom partizánskej bandy, ktorá sa zdržiavala prechodne v uvedených obciach a najmä západne Malodusch. Spolupracovníci partizánov z Malodusch podali zprávu do lágra, že malá skupina vojakov odchádza na nákladných autách z Malodusch smerom Rietschitza.¹⁰⁶

Begleit. Btl. RF-SS po vykonaní akcie v priestore Malodusch sa presunul na vlastnej ose do priestoru Choiniki bez dotyku s nepriateľom.

d/ Skupina tankov:

Počas prieskumu skupiny tankov a jazd. čaty, tieto dotyk so silnejšou skupinou nepria-

¹⁰⁰ Neidentifikované.

¹⁰¹ K atentátu bližšie pozri MIČIANIK, P. *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu II*, c. d., s. 116.

¹⁰² Chobnoe (výslovnosť Chobnoje).

¹⁰³ Rownae (výslovnosť Rownaje).

¹⁰⁴ Porovnaj s nemeckým hlásením o činnosti sprievodného práporu. Odkaz v poznámke 22.

¹⁰⁵ Láhkeho guľometu.

¹⁰⁶ Lokšík sa týmto tvrdením snažil zdôvodniť prepad obce Maladuša 2. 8. 1942 a následné represálie, ktoré tu rozpútala jedna z rôt jeho pluku. Vzhľadom na to, že táto nehumánna akcia bola v tom čase predmetom ostrej kritiky veliteľa ZPO pplk. jazd. Kmicikieviča, pravdivosť Lokšíkových slov je otázna. O týchto udalostiach bližšie pozri BAKA, I. *Slovenská armáda vo vojne*, c. d., s. 337-346.

teľa nemaly. Asi 2 km južne Nachow narazily na slabšiu skupinu nepriateľa, pravdepodobne nepriateľskú rozvedku, ktorá sa pred nimi ukryla južne Glinnaja Sloboda. Prehliadky domov v Samostje,¹⁰⁷ Nachow, Chobnoje byly bezvysledné.

e/ ŽPV – 25 /Panzerzug Nr. 25/:

Hliadkoval na trati Kalinkowitschi – Wasiljewitschi – Demechi – Rietschitza. Mužstvo ŽPV – 25 zatкло v horárni u Demechi 4 osoby u ktorých v byte bola najdená puška bez preukazu. Dom pri zapálení vybuchol tam uloženými trhavinami. Osoby boli odovzdané nem. žandárstvu vo Wasiljewitschi a ako bolo oznámené, byly už aj zastrelené.

f/ IPV:

Hliadkoval na trati Kalinkowitschi – Wasiljewitschi – Demechi – Rietschitza.

g/ Let. detašmán:

Letec vykonal 7. 8. 1942 3 prieskumné lety a to do priestoru Malodusch a do priestoru Glinnaja Sloboda a Budka Schibenka.

h/ Nem. pion. rota /Pionierkompagnie/:

Nem. pion. rota v Mosyr hliadkovala v priestore Mosyr – Jurewitschi – Narowl.¹⁰⁸

Poznámky:

1/ Obce okolo železničnej trate slúžia partizánom a záškodníkom za skladišťa trhavín a streliva. Zistené miesta v Krinki a Liski byly radikálne vyčistené. Taktiež jednotlivé domy, hájovne – Chutory¹⁰⁹ – slúžia záškodníkom za prechodný útulok.

2/ Vlastnými dôverníkmi i letcom bola potvrdená zpráva, že západne Andrejewka, Malodusch sa cez energické čistenie priestoru skupinou Begleit. Btl. RF-SS stále zdržiava silnejšia skupina partizánov.

3/ Obyvateľstvo postihnutých obcí z priestoru Malodusch sa z väčšej čiastky porozutekalo po okolitých obciach k svojim rodinám.

K partizánom utiekli len tí – ak neboli odstrelení – ktorí skutočne už s nimi mali dávnejšie spojenie. Ako bolo zistené, energický zákrok skupiny Begleit. Btl. RF-SS mal za následok zdvihnutie odporu civilného obyvateľstva proti partizánom, na ktorých zvažujú zodpovednosť za všetky nešťastia spáchané na vojsku, žandárstve a civilnom obyvateľstve, ako aj za tajné organizovanie a huckanie obyvateľstva proti úradom a na prípravu pre hromadné vzbury a vraždy.

Dňa 8. augusta 1942:

Na podklade zprávy o nepriateľovi juhozáp. Rietschitza v priestore záp. Andrejewka – Malodusch, nariadil som slúčenie skupín Kleinert, Gindl, Záhorák /bez tankov/ s úlohou priestor Slob. Rowenskaja – Malodusch – Kaporowka – Budka – Pruditschi¹¹⁰ dôkladne vyčistiť od nepriateľských živlov a tam nachádzajúceho sa nepriateľa so všetkou rozhodnosťou zničiť.

Dňa 8. 8. 1942 o 04. 00 hod. presunuly sa skupiny Kleinert, Gindl, Záhorák z Wasiljewitschi do Rietschitza so všetkými im pridelenými prostriedkami. Presun obstaral IPV.

SV. veliteľa akcie bolo 8. 8. 1942 v Rietschitza.

¹⁰⁷ Zamosče (výslovnosť Zamosčje).

¹⁰⁸ Narowlja (výslovnosť Narowlja).

¹⁰⁹ Osamotené vidiecke osídlenia.

¹¹⁰ Neidentifikované.

a/ Slúčená skupina Kleinert:

Prieskum skupín pod velením npor. pech. Kleinerta zistil, že lágér partizánov pre 200 osôb bol umiestnený asi 3 km západne Andrejewka a pred krátkym časom opustený. Partizáni prchali na juhozápad. V lágri a v okolí ponechaný dobytok bol zaistený.

Slúčená skupina vrátila sa o 22. 30 hod. do Rietschitza.

b/ Begleit Btl. RF-SS:

Vykonal prieskum v priestore Choiniki.

c/ Skupina tankov:

Skupina tankov pod velením npor. Sommera vykonal samostatný prieskum v priestore juho-východne Saschtschbeje na Kobylewo – Borowojelabynj¹¹¹ – Osinowka¹¹² – Welikij Bor¹¹³ – Mokamilitshi, bez dotyku s nepriateľom.

d/ ŽPV – 25 /Panzerzug Nr. 25/:

Vykonal hliadkovanie na trati Wasiljowitschi – Awramowskaja¹¹⁴ – Choiniki

e/ IPV:

Vykonal hliadkovanie na trati Rietschitza – Demechi – Babitschi a zpäť.

f/ Let. detašmán:

Letec vykonal 2 prieskumné nálety do priestoru Malodusch a Welikij Bor.

g/ Nem. pion. rota /Pionierkompagnie/:

Previedla hliadkovanie po Pripjat v priestore Mosyr – Jurewitschi – Narowl.

Dňa 8. 8. 1942 od chyteného partizánskeho zveda bolo zistené: asi 5 km juhových. Leski je partizánsky lágér z ktorého bol zved vyslaný, aby zistil aké jednotky konajú akciu a aké nové jednotky došli do Babitschi a Demechi. Veliteľom odraďu je istý Kostrama z Rietschitza, v lágri má byť asi 500 osôb. Vyzbrojení sú 4 LG, 1 TG¹¹⁵ Maxim, 1 LG slovenský s niekoľkými zásobníkmi, 1 KPÚV so skazeným úderníkom. Majú mať jedno nákladné auto v ktorom vozia míny, trhaviny a granáty. Majú tiež jeden rádiopriestroj na poslech, jeden telef. priestroj pre zapojenie sa do telef. siete. Tento lágér svoje postavenie mení skoro každý týždeň.

Úloha Kostramovho odraďu:

Prepadávať slovenské stráže u mostov, podkladať míny na železničnej trati a trhavinami vyhadzovať mosty, prepadať malé hliadky a transporty, organizovať civ. obyvateľstvo k otvorenému odboju a sabotážam. Partizánsky zved menom V. A. Rudenko, je t. č. v Rietschitza, kde usvedčuje ľudí, ktorí partizánom nadržávajú, alebo majú s týmito priamo spojenie.

Veliteľ akcie previedol dňa 8. 8. 1942 na IPV prehliadku úseku III/102 práporu a veliteľom III/102 práporu.

Dňa 9. augusta 1942:

Na podklade zprávy o partizánskom lágri juhových. Leski presunuly sa skupiny Gindl, Kleinert, Záhorák do priestoru Leski na IPV.

¹¹¹ Neidentifikované.

¹¹² Neidentifikované.

¹¹³ Vjaliki Bor.

¹¹⁴ Neidentifikované.

¹¹⁵ Ťažkým guľometom.

a/ Slúčená skupina Kleinert:

Prieskumom lesa za vedenia partizánskeho zveda, pod vedením npor. Kleinerta, bolo potvrdené, že partizánsky lágér asi 5 – 6 km juhových. Leski skutočne bol, ale pred krátkym časom bol opustený. Partizáni sa rozprchli južne cesty Olinnaja sloboda¹¹⁶ a poskrývali sa v hustých okolitých lesoch. V samotnom lágri okrem zbytkov kostí nič nebolo najdené.

b/ Begleit. Btl. RF – SS:

Vykonal samostatnú akciu v priestore juhovýchodne Kalinkowitschi. Likvidoval obec Alexitschi¹¹⁷, kde narazil na nepriateľsky odpor. V tomto priestore a v okolí sev. Kalinkowitschi vykonal Begleit. Btl. RF – SS prieskum i dňa 10. 8. a 11. 8. 1942.

c/ ŽPV – 25 /Panzerzug Nr. 25/:

Presunul sa z Wasiljewitschi do Kalinkowitschi a odtiaľ na svoje SV.

d/ IPV:

Vykonal hliadkovanie na trati Wasiljewitschi – Leski – Kalinkowitschi a späť do Rietschitza.

e/ Let. detašmán:

Letic vykonal 2 prieskumné lety do priestoru Wasiljewitschi – Leski a Malodusch.

f. Nem. pion. rota /Pionierkompagnie/:

Hliadkovala po Pripjať v priestore Mosyr – Jurewitschi.

Vlastné jednotky po vykonaní prieskumu južne Leski boli presunuté v noci na 10. 8. 1942 do Kosinki. Skupinu Kleinert ako výpadovú jednotku akcie ADI som ponechal naďalej v Rietschitza, keďže som predvídal, že partizánsky lágér u Andrejewka – Malodusch bude stále ohrožovať bezpečnosť na cestách, na železnici, najmä mosty cez Dnjepr.

Že tento môj predpoklad ukázal sa byť správny, potvrdil sa prepadnutím železničného mostu cez Dnjepr pri Rietschitza v noci na 15. 8. 1942, kedy skupina Kleinert tam zasiahla a nepriateľa zahnila.

Dňa 15. augusta 1942:

Od dvoch chytených partizánskych zbehov bolo bezpečne zistené, že juhozáp. Rietschitza v blízkosti Andrejewka – Malodusch je partizánsky lágér asi s 200 osobami. Veliteľom tohto odraďu je Makar Fjodorovič Turčinský, pochádzajúci z Rietschitza. V lágri je asi 130 pušiek, 3 EG, mnoho ručných granátov a trhavín.

Nariadil som skupine Kleinert, aby dňa 15. 8. 1942 tento lágér bol s prekvapením zničený a tam nachádzajúci sa zbrojný a iný materiál zaistený. Skupina npor. Kleinerta, doplnená jednou čatou TG a jednou min. čatou, vyrazila z Rietschitza 15. 8. 1942 o 06. 30 hod. peším pochodom.

Presun bol zdržaný obchádzaním spáleného mostu južne Slob. Rowenskaja, takže skupina dorazila do spálenej obce Malodusch o 14.00 hod. Kone a mužstvo bolo už čiastočne vyčerpané dlhým pochodom bez akéhokoľvek oddychu alebo prestávky. Autá pre presun boli vyžiadané od civilnej správy Rietschitza, ktorá ačkoľvek ich mala, tieto nedodala, vyhovávajúca sa všemožne, že nemá pohonné látky atď. Na moj energický zákrok u Gebietskommissariatu

¹¹⁶ Neidentifikované.

¹¹⁷ Aljeksičy.

vo Wasiljewitschi boli autá dodané i s pohonnými hmotami, ovšem skupina ich mohla použiť len na spätočnej ceste. Tým opätovne dokazujem nepochopenie civilných úradov pre vojenské veci, nehovoriac o tom, že výsledok boja mohol byť oveľa úspešnejší a že mužstvo mohlo byť s čerstvými silami včas zasadené.

O 14. 30 hod. pokračovala skupina ďalej po ceste Malodusch – Krasnyj Ostrow,¹¹⁸ pre-pátrajúc hlavne les po severnej strane. Južná strana lesa bola zaistená jedným družstvom. Toto družstvo bolo o 15.30 hod. nastrelené z juhu mohutnou paľbou s automatických pušiek, pištoľí a LG z hustého, ťažko viditeľného podrostu. Keďže podľa palby bol v tomto mieste predvídaný lágér, boli palebné prostriedky i mužstvo usporiadané tak, aby lágér bol oblukovite obkolesený a zničený.

Z počiatku boja prevahu mali partizáni, pretože z huštiny mohli lepšie pozorovať. Až po zahájení palby z našich TG rozsevom na huštinu, bola prevzatá našou skupinou iniciatíva boja a po 1 a pol hodinovom boji podarilo sa lágér dobiť. Po naviazaní rádiospojenia bol vyslaný do priestoru letec, ktorý utekajúcich partizánov na juh zistil a účinne ostreľoval.

Prenasledovanie nepriateľa, ktorý sa odpútal, po 17. 00 hod. nebolo možné pre nastávajúcu tmu v lese a pre veľmi ťažko schodný močaristý terén.

Po skončení boja a po vyčistení lágru boli zistené ztráty nepriateľa a bolo napočítané 42 mŕtvych na mieste boja, alebo najbližšom okolí. Asi toľký počet bol aj ranených podľa zprávy obyvateľstva.¹¹⁹

Vlastné straty: ranení rtk.¹²⁰ z pov. Hencovský Ján, slob.¹²¹ Novák Matej a stk.¹²² Šimek Ján.

Soznam ukoristeného materiálu bol vel. ZD predložený pod vl. čís. 103/Taj. zbroj. 1942.

Partizánsky lágér nachádzal sa presne 2, 5 km záp. Malodusch v lese južne cesty na Krasnyj Ostrow s počtom asi 200 – 300 osôb. Partizáni, ktorí zostali na živé, boli nútení utiecť bez prostriedkov a zachraňovali hlavne zbrane, ktoré odoberali i od padlých.

Rozbitím tohto lágru priestor juhozáp. Rietschitza a okolie Malodusch je vyčistené.

Vzhľadom na statočné a energické počínanie si veliteľa celej skupiny npor. Kleinerta a iných príslušníkov akcie ADI, predložím osobitný návrh na ich vyznamenanie.

Presunutím skupiny Kleinert 18. 8. 1942 z Rietschitza do Michnowitschi¹²³ je akcia ADI ukončená.

C./ Záver:

1/ Zdravotný a morálny stav mužstva:

Počas celého prieskumu bol veľmi dobrý, berúc do ohľadu ťažké terénne prekážky, hustým lesom, močiarinami a vysokou trávou, ktoré každá pešia skupina musela prekonávať. Nemoc-

¹¹⁸ Neidentifikované.

¹¹⁹ Viac svetla do priebehu tejto akcie prinieslo povojnové svedectvo vtedajšieho veliteľa I/102 práporu mjr. pech. Martina Strapáka. Ten sa síce akcie nezúčastnil, na základe minimálneho počtu ukoristených zbraní však dedukoval, že obeťami namiesto partizánov museli byť civilisti ukrývajúci sa v lese. Porovnaj BAKA, I. *Slovenská armáda vo vojne*, c. d., s. 362.

¹²⁰ Rotník.

¹²¹ Slobodník.

¹²² Strelník.

¹²³ Neidentifikované.

ných počas prieskumu nebolo.

2/ Styk a spojenie:

Pre spojenie so zasadenými jednotkami bolo čo najmenej využité permanentného telef. vedenia. Stalo sa tak z dôvodov obranných, keďže je preverená zpráva, že partizáni naše telef. hovory odpočúvajú. Spojenie rádiotelegraficky uspokojovalo, hoci neraz pre dlhšie trvajúce atmosferické poruchy nemohly byť dôležité zprávy a rozkazy včas doručené. V takomto prípade vypomáhalo sa bzučákom u telef. prístroja, ktoré spojenie sa tiež dobre osvedčilo.

Pre spojenie s vlastnými i nemeckými jednotkami mal veliteľ akcie ADI vlastnú rádiostanicu, ktorá pracovala len so zasadenými jednotkami.

Spojenie s Begleit. Btl. RF – SS bolo udržiavané pomocou rádiostanice, ktorú som tejto skupine aj s naším personálom prideliť. Hoci táto jednotka s nami len spolupracovala, čo sa týka podávania hlásenia a zpráw, konala to najsvedomitejšie. Velitelia našich skupín cez všetko poučovanie stále ešte nevedia dostatočne pochopiť veľký význam včasného podávania správ a udržiavanie spojenia s nadriadeným veliteľstvom. Táto závada však v nasledovný deň akcie bola odstránená.

3/ Popis komunikácií a terénu:

Zemepisné spracovanie mapy 1: 300.000, 1: 100.000 nezodpovedá úplne. Z Kalinkowitschi do Rietschitz vedie nová, kamením dláždená hradská a prechádza cez malé Awtjusewitschi¹²⁴ – Glinnaja Sloboda¹²⁵ – Letoschaje¹²⁶ 1,5 km južne Karowotitschi na Budka – Bjesujew – Bronnoje.¹²⁷

Hradské Kalinkowitschi – Rietschitz, Rietschitz – Choiniki a Jurewitschi sú v každom ročnom období pri ošetrovaní sjazdné. V letnom období je možno prechádzať tankami a stredným delostrelectvom i po cestách, ktoré sú na mapách označené ako poľné.

Stará hradská z Kalinkowitschi do Rietschitz je pieskovitá a pre autá neprejazdná.

V zimnom období sú tieto cesty sjazdné len pri dobrom ošetrovaní.

Prezúmaný priestor severne i južne železničnej trate tvorí hustú zákernú sieť požiarov, ktoré ani v tomto letnom období nevysychajú. Lesné kultúry sú pokryté okrem starých stromov i hustým podrostom a vysokou trávou. Prechádzať týmito kultúrami možno len s domácim sprievodcom. V tomto období je močiaristý kraj plný komárov a všelijakého väčšieho i menšieho hmyzu. Keďže kraj je veľmi nezdravý a partizáni sa najviac tu prechovávali, bolo zistené, že mnoho partizánov je chorých na maláriu a iné nemoce.

4/ Spolupráca zbraní, zasadených na akcii ADI:

Akcia ADI bola složením zbraní, ktoré počas prieskumov vzájomne spolupracovali, doteraz u pešieho pluku 102 čo najlepšia.

a/ Begleit. Btl. RF – SS:

Ako najpohyblivejšia jednotka, ktorá s našimi jednotkami spolupracovala, priestor podľa potreby nie-len že rýchlo uzavrela, ale tento aj skoro vyčistila. Táto jednotka disponuje potrebným počtom mužstva so špeciálnym výcvikom, dostatočným počtom ťažkých zbraní, ktoré najmä pri rýchlom prepade osád sú nezbytné, keďže – „proti zákernému chovaniu obyvateľov je

124 Malyja Aucjuki.

125 Myslí sa Glinnaja Slabada.

126 Neidentifikované.

127 Bronnae (výslovnosť Bronnaje).

treba postupovať so všetkou prísnosťou, ktorá sa nesmie zastaviť ani pred zničením celej osady“ /P-I-2,¹²⁸ čl. 354/

Konštatujem, že Begleit. Btl. RF-SS preukázal vysokú disciplínu a iniciatívu u každého jednotlivca pre vzájomný súlad cítienia a spontánneho bojového prejavu.

b/ ŽPV – 25 /Panzerzug Nr. 25/:

Spolupracoval pri hliadkovaní na železničnej trati Kalinkowitschi – Wasiljewitschi – [...] Demechi a Wasiljewitschi – Choiniki.

Priestor, ktorým ŽPV – 25 prechádzal bol dobre prepátraný a s pekným výsledkom.

ŽPV – 25 vyzbrojený ťažkými zbraňami účinne zasiahol pri nočnom prepade stráže u Demechi a pri čistení priestoru okolo železničnej trati.

Porozumenie veliteľa ŽPV – 25 stot. Osislo pre potreby prieskumu, iniciatíva jeho, ako aj jeho mužstva boli od počiatku výtečné.

Nutno vyzdvihnúť psychologický moment, že naše mužstvo neraz priamo s ŽPV – 25 spolu jeden priestor prepátravali.

Táto skutočnosť pôsobila veľmi morálne na bojový duch nášho mužstva a taktiež i určila hrdosť môcť spolupracovať s takto moderne vystrojeným, najmä vyzbrojeným bojovým prostriedkom.

Mohutnosť prieskumu ŽPV – 25, doplnená prieskumom tankov a prieskumom jednotlivých peších jednotiek, slúčeného viackrát s pozorovaním letca, pôsobila na obyvateľstvo veľkým a zastrešujúcim dojmom.

c/ Skupina tankov a pluk. jazd. čata¹²⁹:

Počas celého prieskumu pracovali 4 tanky od ŽPV – 25 pod velením npor. Sommera a npor. Golhaara¹³⁰, doplnené mužstvom pluk. jazd. čaty.

Skupina tankov počas akcie buď prieskúvaný priestor uzavierala, alebo tiež konala samostatné prieskumné akcie.

Vzhľadom na zradný močiaristý, hustý a neistý terén, muselo sa hliadkovanie tankmi pridržovať aspoň poľných komunikácií a chodníkov, kým mužstvo jazd. čaty konalo v blízkom i širšom okolí prieskumy.

Prieskum skupiny tankov pôsobil na obyvateľstvo morálne a pôsobivo najmä v priestore južne Sachtschebje, kde ešte priestor nemohol byť skôr tak prezúmaný a obyvateľstvo vlastne prvý krát videlo slovenského a nemeckého vojaka.

d/ Nemecká pion. rota /Pionierkompagnie/:

Uzavierala a hliadkovala v dňoch 6. až 9. 8. 1942 v priestore Mosyr – Jurewitschi k Narowl a týmto hliadkovaním zamedzila preskupovaniu partizánskych bánd v čase akcie do nového priestoru. Že uzavieranie bolo potrebné, je vidieť tiež z toho, že paľbou z delových člnov zničila jeden drevený čln s 10 mužmi, ktorí sa pokúšali prejsť cez Pripjať. Vzájomné porozumenie pre spoluprácu s nem. pion. rotou najmä s jej veliteľom stot.¹³¹ Böderom bolo veľmi dobré a pre akciu prospešné a nutné.

e/ Pešie jednotky skupiny Kleinert a Gindl:

128 Vojenský predpis Cvičebný poriadok pechoty. Bojový výcvik.

129 Plukovná jazdecká čata.

130 Na strane 141 je uvedený ako Gelbaar.

131 Správne kapitánom.

Dokázaly i touto akciou, že rozhodnutie boja je v rukách pechoty. Naše mužstvo je nielen odvážne a statočné, ale i vytrvalé i pri najnamáhavejších a vysilujúcich priezkumoch. Treba vyzdvihnúť, že počas akcie ADI panovala sporná horúčava s prudkými búrkami a chladnými nocami. Mužstvo ponajviac prenocovalo pod stanami.

Bojový duch mužstva počas celej akcie bol výborný. Chovanie sa mužstva skupiny Kleinert pri útoku na partizánsky lágér záp. Malodusch bolo jedinečné a mužstvo zaslúži si plnú pochvalu a uznanie za skvelé výkony najmä v priamom boji s početne silnejším nepriateľom.

Spolupráca zasadených jednotiek akcie ADI vo vzduchu, na zemi i na vode bola účelná a zdarilá, keďže všetkým prideleným, alebo podriadeným veliteľom a jednotkám išlo skutočne o jeden cieľ – zničiť partizánske bandy.

f/ Letecký detašmán SVZ:

Prezkúmaný priestor bol dobre zaistený vzdušným pozorovaním letcov, ktorí boli pripravení každú chvíľu zasiahnuť svojimi palebnými prostriedkami do boja. Podľa doterajších mojich skúseností pre pozorovanie partizánov letcom, lepšie sa osvedčujú v tomto priestore lietadlá typu Storch.¹³² Naše pozorovacie lietadlá sú pre pozorovanie v tomto teréne veľmi rýchle a tak dôležité podrobnosti a zjavy im unikajú. Lietadlá typu Storch, ktoré pri minulých akciách s našimi jednotkami spolupracovali, ukázali sa pre pozorovanie byť veľmi dobré a nie menej pre spojenie pozemnej jednotky s letcom, keďže rádiostanice lietadla typu Storch môžu pomocou svojich rdst.¹³³ korešpondovať s rdst. pozemnej jednotky, čo u našich pozorovacích alebo stíhacích lietadiel nie je možné, pokiaľ nebudú kompletne vstrojené.

Kapacita bojovej sily našich pozorovacích, najmä stíhacích lietadiel je rozhodne lepšia. Podľa daných možností pozorovania i stíhacia letka zhostily sa počas akcie svojej úlohy veľmi dobre a priezkumom i náletami okrem bojovej činnosti pôsobili na nepriateľa i civilné obyvateľstvo deprimujúco a výstražne. Tento účinok najmä u civilného obyvateľstva nedá sa ani dobre oceniť.

Upozorňujem, že nie je možné šablonovite vydávať rozkazy pre nálety, ako napr.: „Nálety musia byť len v časných ranných hodinách, ako dôvod uvádzam rannú hmlu a prefikanosť nepriateľa.

g/ Improvizovaný pancierový vlak:

Počas akcie ADI bol najmä výborným dopravným a nie menej bojovým prostriedkom. Svojou pohyblivosťou predišiel ŽPV – 25 a bol preto používaný k rýchlemu zabezpečenému presunu našich jednotiek do nových priestorov. Počas celej akcie ADI pracoval s IPV veliteľ I/102 práporu mjr. pech. Martin Strapák, ktorý vlastne s posádkou IPV tvorí pohyblivú obranu železničnej trate nášho úseku. Mužstvo IPV už dokonale vycvičené v streľbe s TG, EG a KPÚV a v hádzaní ručných granátov bolo už viackrát zasadené pri nočných prepadoch našich stráží s veľmi dobrým úspechom. Treba zdôrazniť skutočnosť, že všetko mužstvo postavené k zodpovednej strážnej službe na železničnej trati, IPV posilňuje morálne a dáva nášmu mužstvu istotu, aby pri prepade vydržalo, keďže príchod IPV v nutných prípadoch je samozrejmy.

V danom prípade je ešte fakt, že mjr. pech. Martin Strapák na mužstvo v úseku vie blahodárne vlivať a jeho bojový elán udržať svojim pevným jednaním a rozhodnosťou.

¹³² Fieseler Fi 156 Storch (bocian) – nemecké ľahké prieskumné a spojovacie lietadlo.

¹³³ Rádiostaníc.

Prosím, aby mjr. pech. Martin Strapákovi bola divíznym rozkazom udelená osobitná pochvala.

5/ Spolupráca s miestnymi nemeckými veliteľstvami a úradmi:

V prvom rade ide o skutočnosť, že kraj okolo Pripjaťu až k Dnjepru je priestor, kde partizánske bandy stále šarapatia a kde proti nim stoja slovenské jednotky v otvorenom boji. Priestor, v ktorom sa stále bojuje a ktorý si vyžiadal už toľko obetí na životoch, nie je ešte vždy dosiaľ vyhlásený za operačné pásmo.

Vzájomná spolupráca, nie našou vinou v riešení najpodstatnejších otázok tohto priestoru sa rozbieha niekoľkými prúdmi. OK¹³⁴ Mosyr miestne a obvodné žandárske veliteľstvo, Gebietskommissariat, OT¹³⁵, Reichsbahn¹³⁶ riešia tú istú otázku každý svojim spôsobom a každý uvedený činiteľ chce niečo pre seba získať, zahrať sa na detektíva a svojim vlastným, azda i pochýbnym úspechom pochváliť sa pred svojimi vyššími inštanciami.

Takýto stav ale veci samotnej samozrejme škodí. K žiaducemu úspechu sa nedospeje a koniec koncov potieranie partizánskych band ponecháva sa, ba musí sa ponechať silnej jednotke. Do toho spadá samozrejme i rozvírená hladina života civilného obyvateľstva, pre utíšenie ktorého sa nerobia také opatrenia, aké sú v daných prípadoch nutné.

Nepriateľská propagačná služba pracuje stále, samozrejme rafinovane a kraj je zaplavovaný novými vlnami propagandy, ktorá predkladá civ. obyvateľstvu falošné zprávy, boje červenej armády zveličuje sľubovaním skorého návratu do tohto kraja. Na odstránenie tejto propagandy sa vôbec nič nepodniká, takže obyvateľstvo je bez novín, bez letákov a chce, či nechce, musí načúvať a nakoniec i uverí nepriateľskej propagande.

Obyvateľstvo nie je jednotné. Zistené, že 5 % obyvateľstva sú vlastne banditi, 35 % je naklonené partizánom a zbytok žije v nerozhodnosti, zastrašené pod tlakom nepriateľskej propagandy a partizánskych band. Obyvateľstvo svojou nerozhodnosťou stojí vlastne v službách nepriateľa a miestami priamo i nepriamo vykonáva to, čo mu je vodcami partizánov nariadené, alebo k čomu je donútené.

Že u mnohého obyvateľstva je skrytý i zjavný odpor proti partizánom, je zrejmé. No táto skutočnosť nie je dost dobre podchytená. Aby sa skutočného vojenského úspechu dosiahlo, t. j., aby kraj bol očistený od partizánskych band a ich živlov, je treba bezpodmienečne, aby bol jeden veliteľ oblasti vybavený potrebnou plnou mocou. Slovom, aby bola dosiahnutá centralizácia vo všetkých otázkach boja proti partizánskym bandám.

Terajší stav vyzerá tak, že i požiadavok vznesený na civ. správu v záujme skutočného boja proti partizánom nie je splnený, ako je vidieť z prípadu Gebietskommissariátu z Wasiljewitschi, ktorý spálený most za tri dni nenechal opraviť, čím úspech celej akcie ADI bol v samotnom počiatku podlomený. Kriklavým prípadom sa stáva tiež nedodanie aut civilnou správou dňa 15. 8. 1942 v Rietschitz – viď túto reláciu, strana 13, odstavce 3.

Pokiaľ ide o železničnú správu, je to tiež obdobné. Je predsa samozrejme, že najväčším záujmom železničnej správy musí byť, aby partizáni a záškodníci trať neohrožovali a kde sa len vyskytnú, aby rýchlym zásahom boli odrazení a rozbití. Napr.: pri vyžadovaní lokomotívy pre

¹³⁴ Asi Oberkommando (Hlavné veliteľstvo).

¹³⁵ Organisation Todt – paramilitantné stavebné oddiely v nacistickom Nemecku pomenované po ich veliteľovi Fritzovi Todtovi (1891 – 1942).

¹³⁶ Nemecká železničná spoločnosť.

IPV, ktorý ináč je vždy v pohotovosti, prejde niekedy hodina, aj 2, aj viac, kým lokomotíva je k IPV pristavená. Tu nejde o prípad, že lokomotívy v nádraží niet. Deje sa tak byrokratizmom železničnej správy. Je samozrejmé, že na miesto ohrozené prišiel IPV viackrát neskoro, kedy záškodníci – partizáni svoju zločinnú prácu už previedli.

Ide tu taktiež o dôležitý poznatok, preverený akciou ADI, že činnosť nepriateľa sa prevádza plánovite so stálym zdokonalovaním prostriedkov a presvedčenia. Keďže vedenie partizánskeho hnutia prevzali veľmi dobre školení bolševickí komisári, rozrastá sa činnosť nepriateľa na tajné organizovanie obyvateľstva, pre hromadné vzbury a odboj pre ideovú prípravu na príchod čerenej armády a bolševického režimu. Za takéhoto stavu je nutno chápať boj proti partizánom z vyššieho stanoviska a podriaďiť tento boj jednotnému zodpovednému vojenskému veleniu.

To, čo náš vojak v daných pomeroch vykonáva, za situácie v akej sa nachodí, je také hrdinstvo, ktoré len ťažko vieme oceniť. Zaisťovacia služba v tomto úseku vyčerpáva vojaka nervove, ktorý dňom i nocou je na strážni alebo v pohotovosti, že náš vojak svoju úlohu plní statočne a zodpovedne, cez viacnásobné ťažkosti, možno vďačiť jeho vysokej morálke a telesnej zdatnosti.

Treba si však všimnúť a vyzdvihnúť, že strážna služba v tomto priestore nemôže mať subjektívne blahodárny vplyv na morálku a kázeň mužstva, berúc do úvahy jeho odlúčenosť v širokom nepriateľskom úseku, súc ponechávané samo na seba bez kontaktu s kultúrnym prostredím.

Všetky tieto faktory však dosiaľ nepoškodily ani v tom najmenšom naše mužstvo. Toto zvlášť vyzdvihujem ako dôkaz vysokej hodnoty nášho muža – vojaka.

Strážna a zaisťovacia služba v tomto priestore vyčerpáva vojaka ďaleko viacej ako na priamom fronte, keďže vojak tu nikdy nemôže vedieť, odkiaľ, kedy a akým spôsobom zákerný nepriateľ ho môže napadnúť. Že je táto skutočnosť pravdivá, je potvrdené už doteraz veľkými a ťažkými obeťami, ktoré v tomto kraji priniesol peší pluk 102.

Pod týmto zorným uhlom treba chápať spoluprácu s nem. vel. a civilnými úradmi, aby obeť a úmorné boje boli korunované zdarom.

6/Taktické poznatky pre boj s partizánmi:

Boj vedený s partizánmi je pre ich nevypočítateľnú zákernosť a mnohorakosť prejavu ich boja veľmi ťažký. Vyžaduje vojakov veľmi skúsených, iniciatívnych oveľa viac ako boj s regulérnym vojskom.

a/ Priezku v partizánskych priestoroch:

Vyžaduje najväčšiu ostražitosť a opatrnosť. Partizáni majú svoje lágre umiestnené na ťažko dosiahnuteľných miestach, dobre maskované, na ostrovkoch barín a močiarov, ku ktorým prístup vedľa mnoho ráz len sami.

Rozostavenie strážni, vysielanie silných hliadok partizánmi je každodenné. V blízkych i vzdialenejších obciach majú veľa svojich prívržencov a spolupracovníkov, ktorí ich o situácii, približovaní vojenských priezkumov, prechádzaní transportov, stále informujú.

Zdôrazňujem, že nájsť obsadený láger partizánmi a prísť s nimi do priameho dotyku považujem za veľké šťastie pre vojaka.

Priezku pešími jednotkami do priestoru kde má byť láger, je skoro vždy predom odsúdený k nezdaru, keďže partizáni majú jedinečnú zpravodajskú sieť, vlastné stráženie a hliadkovanie. V ťažko dosiahnuteľných močiaristých krajoch je veľa a veľa možností, kde partizáni sa

môžu bezpečne kryť pred priezkumom peších jednotiek, ba i pred priezkumom letca. Keďže v tomto teréne sa boj rozpadne na boj a priezkum jednotlivca, pre neprehľadnosť terénu, je treba, aby každý vojak bol mimoriadne iniciatívny a odvážny.

Zdarilý priezkum partizánskeho priestoru je možno previesť rýchlym presunom motorizovaných úderných jednotiek. Obsadením obcí a ciest, aby nikto z civ. obyvateľstva zprávu o prítomnosti vojenskej jednotky im nemohol podať. Obkolesenie lágra – partizánskeho priestoru – treba previesť rýchle a najmä kotlovitým spôsobom, za použitia všetkých zbraní.

Doteraz sa osvedčili vhodne vybraní domáci sprievodcovia, ktorí obyčajne ukážu smer a miesto kde nepriateľský láger sa nachádza.

Boj s partizánmi spája všetky fázy boja cez najrôznejšie prekážky. Treba vždy počítať, že partizáni spália mosty a jednotka musí improvizovaným spôsobom prechádzať cez vodné toky, kanály a pod.

Predpis P-I-2 nevyčerpáva v popise ani jedného boja úplne podstatu boja s partizánmi. Je to kombinovaný boj proti partizánom – záškodníkom parašutistom, ktorí vedú svoj nápor na všetky dôležité miesta, ktoré môžu zdržať – ochromiť silu, či morálku vojenskej jednotky, zariadenia každého druhu vojensky a životne dôležitých.

Keďže boj proti partizánom, najmä v lesnatých priestoroch sa rozpadáva na boj jednotlivca, prestáva tu často jednotné velenie nad rotou, čatou, ako celkom. Víťazí rozhodne ten, kto je odvážnejší a iniciatívnejší.

Zbrane používajú partizáni rôzne. Počnúc od najmodernejších TG, LG, automatických pištolí, automatických pušiek, majú aj zbrane starého pôvodu a hodne loveckých pušiek a rakiet. Strelivo používajú každého druhu i dum-dum. Do loveckých pušiek používajú brokov väčšieho rozmeru. Bolo možno už pozorovať, že strelné rany mŕtvých i ranených našich vojakov sú veľké a nezodpovedajú morálnym strelám.

Partizáni už vyškolení parašutistami – sabotérmi používajú i trhavin hlavne na cestách a lesných priesekoch a to najviac pri obrane lágrou, alebo pri ústupe.

Chovanie sa partizánov k zajatým alebo raneným vojakom je nanajvyš beštialne a ukrutné.

Navrhujem, aby peším jednotkám, bojujúcim v lese boli pridelené tanky malej alebo strednej veľkosti. Dopravným kolonám je zahodno prideliť PA¹³⁷ a dôležité komunikácie taktiež zaistiť ich hliadkovaním.

V dôsledku veľkého lesnatého a močaristého priestoru, neschodnosti terénu a malého počtu zaisťovacích síl považujem za najúčinnějšíu zbraň proti zločinným bandám použiť v lese trvalého plynu.

b/ Prepad partizánmi – obrana:

Doteraz partizáni prepadávali všetko čo je vojensky a životne dôležité. Trúfalosť partizánov v posledných týždňoch bola až nadpriemerná. Najčastejšie prepadávajú partizáni jednotlivcov – hliadky, osamelé autá, malé transporty. Konajú tiež kombinovaný prepad na strážne u železničných mostov a dôležitých železničných objektov, spojených s podkladaním mín sabotážnej skupiny na inom neželezničnom moste.

Svojou zákernosťou pripravujú sa osamelé autá a malé transporty najrafinovanejšie triky a liečky.

¹³⁷ Myslí sa OA – obrnené automobily.

Samotné autá, alebo malé skupiny vojakov nemôžu sa púšťať na cestu. Najlepšie keď ide kolona a autá idú najmenej aspoň 100 m vzdialenosti za sebou tak, aby pri podminovaní prvého auta mohlo druhé auto zavčas zastaviť a prispieť pomocou prepadnutému vozidlu. Keď jedno auto zastaví, musia taktiež všetky autá stáť a naopak.

Doprovod vojakov musí byť primeraný, dobre vyzbrojený a pre tento boj aj dobre vškolený. Minimálne treba aspoň 2 LG a tieto účelne rozdeliť na prednú a zadnú časť kolony. Okrem pušiek je potrebné hodne ručných granátov, nakoľko prepad treba účinne a rýchle odraziť. V prípade prepadu doporučuje sa hádzať ručné granáty zdánlive bez cieľa na všetky strany, nakoľko treba nepriateľa morálne prevahou paľby deprimovať a zahnať.

Pozorovanie z auta – kolony pri prechádzaní partizánskym krajom je treba viesť na obidve strany, obzvlášť treba pozorovať koruny stromov. Taktiež i pri prepade treba si zaistiť paľbou i pozorovaním stranu zdánlive pokojnú.

Na prepad u mostov a dôležitých objektov musí byť strážna jednotka stále pripravená v pohotovosti. Podľa toho musí si svoje obranné postavenie a zariadenie čo najlepšie upraviť účelnými okopami, upravením strážnic, obklopením oblokov [...] zo všetkých strán, zavedením poplachového zariadenia a pod. Jednotka musí byť stále pohotová k obrane a k výpadu na útočiace skupiny. Doporučuje sa, aby dôležité objekty boli vyzbrojené tiež ťažkými zbraňami a pokiaľ možno i minometom. Priestor najmenej 300 – 500 m okolo objektu nesmie brániť vo výhlade, ani vo výstrele a podľa toho musí byť okolie objektu aj upravené.

Najhlavnejší dôraz však kladiem, aby každá i tá najmenšia jednotka sa zaistovala nielen obranou, ale i častým neunavným prieskumom blízkeho i širšieho okolia, zaistovaním podozrelých osôb a v pátraní po partizánskych špionoch a ich spojencoch. Vzhľadom na možnosť prepádov, najmä kolon je potrebné, aby prepady a zvlášť obrana boli predom cvičené tak, aby mužstvo nebolo prekvapené a prepad vedelo energicky zdolať.

7/Všeobecné:

Akcia ADI mala vysoký morálny účinok na obyvateľstvo v prezkúmanom i ďalšom priestore. I keď všetky partizánske lágre a hniezda nemohly byť zničené, bolo presvedčivo vojenským spôsobom preukázané, že zaistovacie jednotky disponujú dostatočnými silami a majú iniciatívu nad nepriateľom v ruke.

Ako bolo bezpečne zistené, civ. obyvateľstvo je od skončenia akcie ADI poslušnejšie a prejavuje dosť vážnosti k vojsku.

Chovanie civ. obyvateľstva napr. v Rietschitza sa veľmi zmenilo. Obyvateľstvo našich vojakov veľmi slušne pozdravuje a prejavuje im zvýšenú úctu, čo predtým celkom chýbalo.

V ďalšom konaní prieskumov sa musí stále pokračovať. Partizánom nesmie byť dopriane ani len trochu oddychu a stálymi výpadovými skupinami ich štváť a zničiť.

Akcia ADI mala veľký morálny a bojový úspech taktiež u vlastných príslušníkov pluku. Vlastné jednotky spolupracovali s výborne organizovanými a vyzbrojenými nemeckými kamarátmi a ukázaly sa v bojovom eláne ako rovnocenné, čo bolo s uspokojením konštatované i so strany spolupracujúcich veliteľov nemeckých jednotiek. Keďže toto bola už druhá väčšia samostatná bojová akcia pešieho pluku 102 vo spojení s nemeckými jednotkami¹³⁸ a k tomu teraz ešte doplnená i našim letectvom, dostala sa nášmu mužstvu jedinečná príležitosť preukázať

výšku svojich vojenských vedomostí a bojovať vo sväzku vysoko kvalitných zbraní nemeckých kamarátov.

Nechcem pri zhodnotení akcie ADI opomenúť na najhlavnejší úspech tejto akcie, že prepad a beštiálne zavraždenie našich 8 vojakov u Bjesujew bol okamžitou odvetou pre nepriateľa. Týmto energickým a bezohľadným zákrokom docielila táto akcia vysokú bojovú a morálnu hodnotu muža a dôstojníka pešieho pluku 102.

Veliteľ pluku:

pplk. pech. Michal Lokšík

ABS Praha, f. 302 (Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky), sign. 302 – 291 – 4/1 – 23.

¹³⁸ Prvou bola vyššie spomínaná akcia s krycím názvom Bamberg na prelome marca a apríla 1942.

Kontakty hodnostárov Slovenskej republiky s poľskou exilovou vládou na sklonku 2. svetovej vojny*

DUŠAN SEGEŠ

Zásadný zlom 2. svetovej vojny v zmysle obratu na bojiskách, predovšetkým na východnom fronte, postupne približoval víťazstvo Spojencov nad nacionálno-socialistickou Nemeckou ríšou a jej satelitmi. K nim patrila aj Slovenský štát, od júla 1939 nosiaci oficiálny názov Slovenská republika. Inak ako v prípade Talianska či Maďarska však porážka štátov Osi v prípade Slovenskej republiky otvárala nielen otázku potrestania štátnych predstaviteľov a kolaborantov, ale priamo jej ďalšej existencie či presnejšie zániku. Takzvané dočasné československé štátne zriadenie v exile reprezentované československou vládou a prezidentom Edvardom Benešom totiž v rokoch 1940 – 1943 dosiahlo od Veľkej Británie, Spojených štátov amerických a Sovietskeho zväzu plné diplomatické uznanie a taktiež plnú podporu pre hlavný vojnový cieľ: obnovu Československej republiky. V retrospektíve na historické udalosti je na mieste otázka, ako na obrat reagovali štátnici a diplomati Slovenského štátu. V tejto súvislosti je zaujímavá málo známa kapitola slovensko-poľských kontaktov či sondácií v zahraničí. Poľsko, presnejšie poľská exilová vláda pôsobiaca najprv vo Francúzsku a od roku 1940 v Londýne bola pevnou súčasťou spojeneckého tábora. V poľských exilových kruhoch vo všeobecnosti nebola núdza o politikov, publicistov a vojakov, ktorým nebolo potrebné vysvetľovať rozdiely medzi Slovákmi a Čechmi. Poľská vláda patrila k stúpencom myšlienky povojnových federácií a v tomto zmysle nadviazala blízku spoluprácu s československou politickou reprezentáciou, o čom svedčili spoločné deklarácie o úmysle vytvoriť po vojne poľsko-československú federáciu, resp. konfederáciu z novembra 1940 a januára 1942. Súčasne však poľskí politici v exile nestrácali zo zreteľa špecifikum tzv. slovenskej otázky v česko-slovenskom kontexte, čo súviselo nielen s plánmi poľsko-československej konfederácie, ale s ideou nového povojnového usporiadania strednej a stredovýchodnej Európy na federatívnom základe.

Postoj poľskej exilovej vlády k Slovenskej republike a jej oficiálnym predstaviteľom bol daný jasným, železným rámcem, ktorý vyplýval jednak z príslušnosti obidvoch strán do antagonistických táborov a jednak, pokiaľ išlo o všetky ďalšie otázky a alternatívy, diplomatickými vzťahmi so spojeneckou československou vládou. Poľská vláda neprekročila rámec tohto pomeru ani po vážnej kríze vo vzťahoch s čs. vládou, ktorá sa po prerušení sovietsko-poľských diplomatických vzťahov z rozhodnutia Josifa V. Stalina v dôsledku diania po odhalení sovietskeho vojnového zločinu (vraždy poľských dôstojníkov a vojakov príslušníkmi NKVD a nález masových hrobov okrem iného v Katynskom lese), rozhodla zanechať projekt spoločnej konfederácie s Poľskom. V decembri 1943 spečatila svoj blízky vzťah so Sovietskym zväzom podpísaním spojeneckej zmluvy v Moskve, ktorú kritizovali napr. aj poprední slovenskí politici v exile, Milan Hodža a Štefan Osuský.

Príslušnosť Poľska a Slovenskej republiky v proti sebe bojujúcich táboroch však nevyučovala isté výnimky. Najviac markantnou bol stály kontakt poľského veľvyslanca Kazi-

miera Papéeho so slovenským vyslancom vo Vatikáne Karolom Sidorom.¹ K zaujímavej a málo známej kapitole slovensko-poľských vzťahov patria intervencie slovenského vyslanca v ZSSR Fraňa Tisa v sovietskych úradoch vrátane komisára zahraničia Vjačeslava M. Molotova za uvoľnenie bývalého konzula Poľskej republiky v Bratislave Waclawa Łacińskiego z väzenia a tiež pokyn ministra vnútra Stanisława Kota pre poľský domáci odboj a poľských kuriérov, aby sa v prípade potreby pokúsili kontaktovať Júliusa Stana, ministra dopravy vo vláde Slovenskej republiky.² Predstavitelia Slovenského štátu však pri týchto a podobných kontaktoch narážali na limity, ktoré v rozhodujúcej miere určovali nielen ich diplomatické aktivity, ale zahraničnú politiku Slovenskej republiky vo všeobecnosti. Zásadnou determinantou a možno povedať alfou a omegou v tejto oblasti bol článok 4 v ochrannnej zmluve medzi Slovenskom a Nemeckom z 23. marca 1939, v ktorom sa slovenská vláda zaviazala uskutočňovať zahraničnú politiku v úzkej zhode s nemeckou vládou a svoje sily organizovať v úzkej dohode s nemeckou brannou mocou.³

O reflexii Slovenskej republiky v poľských politických kruhoch vypovedajú príležitostné a ojedinelé vyjadrenia politikov a štátnikov, resp. dokumenty oficiálneho rázu, ako napr. memorandum z októbra 1943 pre americký Štátny department a britský Foreign Office (ministerstvo zahraničných vecí), v ktorom poľská vláda vyjadrila stanovisko k satelitom nemeckej „tretej ríše“. ⁴ Z výpovedí poľských politikov na adresu hodnostárov Slovenskej republiky sú pozoruhodné slová prof. Olgierda Górkua z ministerstva informácií a dokumentácie zo septembra 1943. Josefa Hejreta, zamestnanca čs. ministerstva zahraničných vecí a odborníka na poľskú problematiku (a zároveň prvého vyslanca ČSR v Poľsku po 2. svetovej vojne), ktorý sa s ním rozprával a zaznamenal jeho výpoveď, iste zaskočilo, že Górka „*delal jasný rozdíł mezi zrádci (Tuka a pod.), to prý nejsou politicky zajímaví, to je záležitost trestní, – parafrázoval Hejret slova Górkua – a mezi Tisem, který se prý snaží najít východisko ze situace.*“⁵ Profesor Górka teda prejavil dobrý prehľad o vnútropolitickej situácii v Slovenskej republike, kde bol až do ústupu Vojtecha Tuku do politického úzadia pomerne živý boj medzi tzv. radikálnym a umierneným (respektíve konzervatívno-klerikálnym) krídlom, reprezentovaným Jozefom Tisom, a od tejto skutočnosti sa odvíjal aj spôsob, akým posudzoval jednotlivých slovenských politikov. Takéto rozlišovanie pochopiteľne nemohlo konvenovať československým politikom v exile, ktorí posudzovali všetkých čelných funkcionárov Slo-

1 Podrobne SEGEŠ, Dušan. Wspólna droga Kazimierza Papée z Karolem Sidorem – z historii stosunków polsko-słowackich w okresie II wojny światowej. In *Niepodległość*, 55. zväzok, 2005, s. 284-316.

2 ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. Pohľady na Východ (Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934-1944). Bratislava: Veda, 2002, s. 165-166, 176; GNIAZDOWSKI, Mateusz. Kontakty piłsudczyków ze Słowakami w latach 1939-1945. In *Niepodległość*, 55. zväzok, 2005, s. 116; SEGEŠ, Dušan. Poľská reflexia slovenskej otázky v kontexte súperenia medzi Česko-Slovenskou národnou radou a Československým národným výborom (1939 – 1940). In *Miles Semper Honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*, SEGEŠ, Vladimír – ŠEDOVÁ, Božena (eds.) Bratislava 2007, s. 206.

3 Slovenský preklad zmluvy uverejnil HUBENÁK, Ladislav. Politika nemeckej ochrannej zóny na Slovensku roku 1939. In *Sborník archivních prací*, 17, 1967, č. 2, s. 318-409.

4 *Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, 6. diel (lipiec 1943-kwiecień 1944). Kraków: Secesja 2003, dok. č. 200 B, s. 157-158.

5 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Praha, f. Fondy militaríí bývalého Studijního ústavu ministerstva vnitra, zbirka 20, sign. 20-3-24. Správa J. Hejreta pre MZV č. 6592/dův/43 z 20. 9. 1943.

venského štátu rovnakým metrom (Edvard Beneš a Jan Masaryk s obľubou používali pojem quislingové).

Popri Sidorovi a správach poľskej spravodajskej siete bol hlavným prameňom informácií o dianí na Slovensku Peter Prídavok, ktorý po úteku zo Slovenska do zahraničia najprv pôsobil vo formujúcom sa českom a slovenskom odboji v Poľsku a neskôr (1939 – 1940) ako tajomník Česko-Slovenskej národnej rady v Paríži vedenej Milanom Hodžom. V dôsledku denunciacie čs. spravodajskej skupiny plk. Františka Moravca ho britské bezpečnostné úrady internovali a po prepustení na slobodu patrilo Prídavok k neúprosným kritikom tzv. dočasného československého štátneho zriadenia v zahraničí.⁶ Vyhotoval prehľad tlače a literatúry vychádzajúcej na Slovensku, vypracoval charakteristiky hlavných predstaviteľov Slovenskej republiky a napokon udržiaval kontakt so slovenskými diplomatmi prostredníctvom poľskej diplomatickej siete. Pre poľskú vládu a jej inštitúcie to bola príležitosť nadviazať kontakt s týmito osobami, resp. podniknúť sondáž v tomto smere.

Možnosť kontaktovať niektorého zo slovenských diplomatov prichádzala do úvahy jedine v tých mestách, v ktorých mali diplomatické zastúpenie Poľsko aj Slovenská republika. Túto podmienku spĺňali iba neutrálne štáty. Jedným z nich bolo Švédsko. Krátko predtým, ako Peter Prídavok napísal list slovenskému generálnemu konzulovi v Štokholme Bohumilovi Pisskovi a požiadal Sylwestra Karalusa o jeho doručenie adresátovi, stala sa pozoruhodná vec. Slovenský diplomat totiž sám podnikol pokus o kontakt s Poliakmi. Vyplýva to zo správy poľskej vojenskej rozviedky z 23. februára 1944, doručenej Ministerstvu Spraw Zagranicznych (ďalej MSZ, Ministerstvo zahraničných vecí). Pissko podľa nej odkázal poľskému informátorovi, že „*má veľké propoľské sympatie, ale bojí sa stretávať s Poliakmi, pretože Nemci ho pozorne strážia.*” Pissko sa rozhodol vyriešiť tento problém tým, že v blízkej budúcnosti mal za ním do Štokholmu pricestovať jeho priateľ novinár, ktorý bude mať väčšiu slobodu pohybu ako on, a ten by podľa slovenského generálneho konzula „*mohol udržiavať tieto kontakty*”. Touto osobou bol Gabriel J. Danihel, bývalý legačný tajomník slovenského vyslanectva v Belehrade (do 30. marca 1942), v Záhrebe a Berlíne, inak syn poslanca Snemu Slovenskej republiky Štefana Danihela, ktorý na jar 1944 vycestoval do Švédska. Dostupné poľské pramene však nepotvrdzujú, že by Danihel pôsobil ako „spojka“ medzi slovenským generálnym konzulom a predstaviteľmi Poľska v Štokholme. Poľská spravodajská služba venovala Pisskovi bližšiu pozornosť, uviedla niekoľko faktov z jeho profesionálnej kariéry a na záver ho charakterizovala ako slovenského vlastenca, u ktorého sa nepreukázali prejavy germanofilstva.⁷

Poľskí diplomati v Švédsku venovali pozornosť aj členom slovenskej obchodnej delegácie, ktorá roku 1943 navštívila Štokholm. Tvorili ju riaditeľ firmy Slovakotour Ing. Eugen

6 Bližšie pozri SEGEŠ, Dušan. *Casus Peter Prídavok. In Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 : Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 80-108; Tenže. Internácia československých politikov vo Veľkej Británii v období druhej svetovej vojny ako prostriedok boja s opozíciou, alebo „...všichni musíme do jednotné fronty a intriky a malicherné pomlavy musí prestať”. In *Adepti moci a úspěchu. Etablovanie elit v moderných dejinách.* Bratislava : VEDA, 2016, s. 231-246.

7 Archiwum Akt Nowych (ďalej AAN), Varšava, f. Akta Instytutu Hoovera (ďalej AIH), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (ďalej MSZ), mikrofilm (ďalej mf.) č. 74, s. 114. Správa informačno-spravodajského oddelenia štábu najvyššieho veliteľa PSZ pre MSZ č. L.dz. 1418/WYW.KW/44 z 23. 2. 1944

Fodor a dvaja poslanci Snemu Slovenskej republiky, Štefan Danihel a Ján Líška.⁸ Popri personáliách to bola propaganda a tlač, ktorým pracovníci tunajšieho poľského zastupiteľského úradu venovali hlavnú pozornosť, pokiaľ išlo o slovenský aspekt. Neunikla im polemika medzi čs. rezidentom v Škandinávií a zmluvným zamestnancom čs. Ministerstva zahraničných vecí Josefom Pavlom Hodinom a švédskym novinárom Arvidom Fredborgom na stránkach týždenníka *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning*, v ktorej Fredborg zručnou argumentáciou kritizoval politiku čs. vlády a E. Beneša v slovenskej otázke.⁹ Na tomto mieste dodajme, že články Fredboga¹⁰ a švédskeho novinára Gunnara Phila o Slovensku získali odozvu v tlači na Slovensku.¹¹ Chargé d'affaires poľského vyslanectva v Štokholme Tadeusz Pilch posielal do politickej centrály v Londýne bulletin slovenského generálneho konzulátu s názvom *Slovakisk Korespondens*, venovaný najmä obchodným a kultúrnym otázkam. Prvé číslo bulletinu vyšlo 15. februára 1944 a Pilch mu podobne ako ďalším číslam venoval podrobné správy.¹² Pre exilové poľské ministerstvo zahraničia bol *Slovakisk Korespondens* cenným prameňom aktuálnych štatistík, týkajúcich sa napr. štruktúry priemyslu či obchodnej bilancie Slovenskej republiky.

Nedá sa vylúčiť, že istú formu diskrétného a nepriameho kontaktu udržiavalo aj poľské vyslanectvo v Švajčiarsku s pracovníkmi vyslanectva Slovenskej republiky v Berne. Česko-slovenské pramene vypovedajú o kontakte poslanca Snemu SR Jána Klinovského s poľským chargé d'affaires Alexandrom Ładošom v lete roku 1943.¹³ Faktom je, že poľský diplomat sa v telegramoch posielaných do Londýna nezmienil o tomto ani inom kontakte s niektorým z predstaviteľov Slovenskej republiky.¹⁴ Podobne je to aj v prípade jeho spomienok, napí-

8 Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. Gen. Sikorskiego (ďalej AIPMS), f. Akta Naczelných Władz Wojskowych, sign. A.XII.3/48, správa Norberta Żabu pre poľského chargé d'affaires v Štokholme Henryka Sokolnického z 29. 10. 1943.

9 AAN, f. AIH, MSZ, mf. č. 36, s. 237-244; tamže, mf. č. 37, s. 49-53. Správa T. Pilcha zo Štokholmu pre MSZ č. 52/S/76 z 20. 12. 1943. Fredborg v polemike s Hodinom napísal okrem iného: „Čo sa týka nálad na Slovensku, veľa indícií nasvedčuje, že určite žiadnych 99 % obyvateľstva nestojí za politikou Beneša. Česká propaganda, ako to vyplýva z článku p. Hodina, sa stále pozerá jednostranne na otázku Slovenska. Je to [pre ňu – D.S.] „vnútorná otázka“, alebo podľa výpovede Beneša „administratívna otázka“. Ani teoreticky sa neberie do úvahy myšlienka, že by slovenský národ chcel vytvoriť vlastný štát. Pritom zásadným východiskom je otázka, či Dr. Beneš a jeho kolegovia budú rešpektovať úsilie a rozhodnutie Slovákov pre plnú nezávislosť, prijaté bez teroru českej polície a vojska? Je najvyšší čas, aby dnes na českej strane pochopili, že slovenský národ vyrastá z detských plienok. Je veľký rozdiel medzi Slovákami z r. 1918 a dnešnými Slovákami.“ *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning* 9. 12. 1943.

10 Arvid Fredborg pôsobil ako korešpondent denníka *Svenska Dagbladet* v Berlíne. Napísal knihu *Bakom Stålvallen. Som Svensk Korrespondent i Berlin 1941 – 1943* (Stockholm : Norstedt, 1943), v ktorej nemecký nacionálno-socialistický režim podrobil kritickej analýze.

11 Švédsky hlas o Slovensku, *Gardista*, 11. 8. 1944, č. 181, roč. 3, s. 3.

12 AAN, f. AIH, MSZ, mf. č. 44, s. 145-148. Správa T. Pilcha pre vyslanectvo v Štokholme z 3. 3. 1944 doručená MSZ. Ďalšie správy a exempláre *Slovakisk Korespondens* pozri tamže, f. AIH, Poland. Poselstwo Czechoslovakia, mf. č. 7, s. 77-82, č. 2 z 15. 3. 1944 so správou T. Pilcha; tamže, s. 121-135. Správa T. Pilcha z 15. 5. 1944 o *Slovakisk Korespondens* č. 4; AAN, f. AIH, MSZ, mf. č. 44, s. 152-158. Správa T. Pilcha z 1944 .6 .22 s rozborom k *Slovakisk Korespondens* č. 5; tamže, s. 159-164. Správa T. Pilcha z 12. 8. 1944 o *Slovakisk Korespondens* č. 6.

13 Národní archiv, Praha, f. Ministerstvo vnitra – Londýn (skratka MV-L), šk. 42, sign. 2-1-663. Správa domáceho odboja zo Slovenska z 26. júla 1943 pre čs. úrady v Londýne.

14 Čo sa týka Ładošových kontaktov s inými diplomatmi štátov Osi, zachovali sa depeše o kontakte

saných po vojne, z ktorých sa na margo kontaktov so Slovákami nič nedozvieme. To však neznamená, že by poľské diplomatické zastupiteľstvo nevenovalo pozornosť slovenským záležitostiam. Podobne, ako vyslanectvo v Štokholme, aj poľské vyslanectvo v Berne zasielalo MSZ do Londýna propagačné materiály o Slovensku, ako napr. informačný bulletin *La Correspondance Slovaque* vydávaný slovenským vyslanectvom v krajine Helvétskeho kríža. Redakcia bulletinu bola v dikcii chargé d'affaires Jozefa Mariana Kirschbauma a tlačového ataše Arvéda Gréberta.¹⁵ Poľský zastupiteľský úrad v Berne si všimol tiež diplomatické úsilie Slovenskej republiky na medzinárodnom fóre: vyslanectvo informovalo poľské ministerstvo zahraničia začiatkom októbra 1944, že Slovensko dňa 24. mája 1944 pristúpilo ku Konvencii o ochrane literárnych a vedeckých práv z roku 1866 a vzhľadom na podiel vo financovaní medzinárodnej kancelárie v Berne, ktorá dbala o jej dodržiavanie, mu patrí šieste miesto v poradí. V MSZ to uznali za zaujímavé svedectvo formálneho medzinárodného postavenia Slovenskej republiky.¹⁶

Význam Slovenska pre Poliakov a poľskú konšpiračnú sieť vzrástol v marci 1944 po okupácii Maďarska Wehrmachtom. Bezprostredne potom totiž nemecké orgány zlikvidovali tábory poľských vojenských zajatcov a štruktúru poľskej odbojovej siete v Maďarsku. V júni 1944 vybudovali aktivisti poľského odboja s pomocou Slovákov konšpiračnú základňu „S“ v Bratislave.¹⁷ Memoárová literatúra a spomienkové pramene poskytujú svedectvo o tom, že Poliakom pomáhali v úteku pred terorom v Maďarsku pracovníci slovenského vyslanectva v Budapešti – vyslanec Ján Spišiak a Gejza Krno. Poľským utečencom vystavovali slovenské pasy na falošné mená, pomocou ktorých sa dostali na Slovensko.¹⁸ Hlavný problém spočíva v tom, že tieto kontakty takmer vôbec nemožno verifikovať archívnymi prameňmi. Vyplýva to z charakteru tejto formy slovensko-poľských kontaktov, pri ktorej sa museli prísne dodržiavať zásady konšpirácie.

Pomoc funkcionárov Slovenského štátu Poliakom je síce zaujímavým, no skôr druhoradým aspektom poľsko-slovenských vzťahov. Základná otázka znie, či a ako sa zmeny v Maďarsku premietli do celkového pohľadu poľskej vlády na Slovenskú republiku. Druhým problémom, ktorý s touto otázkou súvisí, je vývoj na bojiskách 2. svetovej vojny:

s Maďarmi. Pozri AAN, f. Poselstwo Berno, sign. 328, s. 165, depeša A. Ładoša č. 364 z 19. 9. 1944; tamže, s. 183, depeša č. 412 z 18. 10. 1944.

15 AAN, f. AIH, Poland. Poselstwo Czechoslovakia, mf. č. 15, s. 441-443. Zásielka vyslanectva s exemplárom *La Correspondance Slovaque* č. 4 z 15. 10. 1943; tamže, MSZ, mf. č. 44, s. 306-311, *La Correspondance Slovaque* č. 19, 1944.

16 Tamže, mf. č. 106, s. 628. Správa vyslanectva v Berne pre MSZ č. 183-n/2 z 3. 10. 1944.

17 GNIAZDOWSKI, Mateusz. Obraz vojnového Slovenska v poľskej ilegálnej brožúre Dziejście Słowacja z roku 1943. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov*. Ed. Martin Lacko. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2002, s. 117 a nasl.

18 Archív Múzea Slovenského národného povstania, Banská Bystrica, fond XII, sign. 51/97, Prof. Dr. Ján Spišiak: Spomienky z Budapešti. Doplnky, zv. 2, s. 48. Porovnaj MICHELA, Miroslav. *Ján Spišiak: Spomienky z Budapešti 1939 – 1944*. Bratislava: Slovak Academic Press, 2010; ČARNOGURSKÝ, Pavol. Wspomnienia (Przełożył i przypisałi opatrzył Janusz Berghauzen). In *Dzieje Najnowsze*, roč. 9, 1977, č. 4, c. d., s. 153; TENŽE: Maršalovo tajomstvo. In: *Smena na nedelju*, č. 36, 27. 9. 1968, s. 4 (1. časť); *Smena na nedelju*, č. 37, 4. 10. 1968, s. 6 (2. časť). Súhrnné spracovanie slovensko-poľských kontaktov a ich hlavných protagonistov od marca 1944 podáva: GNIAZDOWSKI, M.: Kontakty piłsudczyków, c. d., s. 143-148.

porážky Nemecka a jeho satelitov – čiže aj Slovenskej republiky, a rapídne sa zhoršujúca situácia v týchto krajinách. Od nacistického Nemecka sa odvrátilo Taliansko, o tajné rokovania so Spojencami sa (aj keď neúspešne) pokúšalo Maďarsko.¹⁹ Budapešť navyše začala aj nesmelú a vzhľadom k napätiu vo vzájomných vzťahoch limitovanú iniciatívu, ktorá mala smerovať k spoločnému vystúpeniu Maďarska a Slovenska z tábora Osi.²⁰ Zamýšľali sa azda aj v Bratislave nad podobným východiskom? Pri pokuse nájsť odpovede na tieto otázky čosi naznačuje depeša poľského domáceho odboja, ktorú dešifrovali v Londýne 10. júna 1944. Delegát poľskej exilovej vlády v okupovanom Poľsku Jan Stanisław Jankowski oznamoval vláde, že sa na neho obrátil Tiso – mysliac na slovenského prezidenta, a sondoval možnosť začať spoločné rozhovory. S otázkou, či premiér Stanisław Mikołajczyk zakázal politický kontakt so Slovákami, chcel delegát získať stanovisko poľskej vlády k návrhu, že rozhovory s Tisom by mohol viesť on, prípadne Rada národnej jednoty (Rada Jedności Narodowej – R.J.N.), čiže snem zoskupujúci predstaviteľov štyroch demokratických politických strán poľského domáceho odboja.²¹ Delegát vlády zdôraznil, že rozhovory sú potrebné zo zásadných a praktických dôvodov, súčasne však zdôraznil, že nemá žičlivé zázemie pre tento druh kontaktov. Žiadal poľskú vládu, aby mu súrne doručila vecné pokyny.²²

Možno sa len domnievať, ako na správy delegáta bezprostredne reagovali ministri poľskej vlády v Londýne, respektíve pracovníci MSZ. Vzhľadom na vývoj ich však pravdepodobne zaskočili. Pokus o kontakt hodnostárov Slovenskej republiky so Spojencami sa nedal vylúčiť, avšak prečo by ho mal podnikáť prezident Jozef Tiso? Prečo tak nespravil prostredníctvom diplomatických zástupcov Slovenskej republiky? Nebola to cieľená provokácia nemeckých spravodajských služieb, ktorá mala demaskovať najvyššie štruktúry poľského podzemného štátu? Tieto a možno aj iné otázky si museli položiť vyšší pracovníci poľského ministerstva zahraničia, ministri a všetci iní v „poľskom“ Londýne, ktorí sa nad obsahom depeše z domova vážne zamysleli. Premiér Mikołajczyk mal konečné slovo v redakcii odpovede, ktorú poľská vláda odoslala delegátovi prostredníctvom informačnej siete ministerstva vnútra. Premiér v nej uviedol, že v princípe neodmieta kontakty a rozhovory so Slovákami, ktorí sú rozhodnutí bojovať s Nemcami. Ďalej oznamoval, že rovnako neodmieta ani diskkrétne a nezáväzné kontakty, ktoré by mohli udržiavať delegáti Rady národnej jednoty. Ani tentoraz však neprekročil jasnú hranicu, keď uviedol: „*treba však pamätať, že sme uznali československú vládu v Londýne.*“ Zároveň prizvukoval, že „*za-*

19 K téme podrobne JUHÁSZ, Gyula. *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest : Kossuth, 1978; TENŽE. The Hungarian Peace-Feelers and the Allies in 1943. In *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 26, No. 3-4 (1980), s. 345-377.

20 JANEK, István. Pokus ministerského predsedy Miklóse Kállayho o zorganizování spoločného vystoupení z války s vůdci Slovenska v letech 1943 – 1944. In *Slovenský přehled*, roč. 92, č. 4 (2006), s. 533-551.

21 R.J.N. vznikla v marci 1944 na základe dekrétu delegáta poľskej vlády v okupovanom Poľsku. Tvorili ju zástupcovia Poľskej socialistickej strany (PPS), Ľudovej strany (PSL), Národnej strany (SN) a Strany práce (SP). Bola odpoveďou na komunistickú Krajinskú národnú radu (Krajowa Rada Narodowa – K.R.N.), ktorú založili 9. 1. 1944.

22 AAN, f. AIH, MSZ, mf. č. 65, s. 173. Správa delegáta poľskej vlády odoslaná do Londýna. Na jej prepise figuruje šifra ministra T. Romera z 10. 6. 1944 a vyslanca A. Tarnowského z 12. 6. 1944. O správe delegáta Jankowského písali: BERGHAUZEN, Janusz. Stosunki polsko-słowackie w latach 1938 – 1947. In *Przegląd Historyczny*, roč. 66, 1975, č. 3, s. 429; BORODOVČÁK, Viktor. Slovensko v nátlakovej diplomacii poľskej vlády v Londýne. In *Slovenský přehled*, č. 2, 1982, s. 114.

čítať rozhovory s osobnosťami, ktoré sa skompromitovali spoluprácou s Nemcami, považujem za nežiadúce a škodlivé.“²³

Táto epizóda poľsko-slovenských vzťahov už dlhšie púta pozornosť bádateľov.²⁴ Zatiaľ čo ešte v 80. rokoch 20. storočia mohli českí a slovenskí domáci autori dúfať, že jej detaily pomôže objasniť hĺbkový výskum v zahraničných archívoch, respektíve úplné sprístupnenie domácich archívov, dnes, keď už takáto možnosť existuje vyše tridsať rokov, možno konštatovať, že sa k tejto problematike nenašiel žiaden nový prameň zásadného významu, ktorý by zverifikoval svedectvá súdobých aktérov. Tie hovoria okrem iného o tom, že Ján Klinovský a Pavol Čarnogurský poskytovali Poliakom pomoc v doručovaní listových zásielok. Klinovský ich vždy prevzal v Budapešti od členov tunajšej poľskej konšpiračnej siete a priviezol ich na Slovensko, odkiaľ sa rozosielali ako diplomatické zásielky do Švajčiarska, prípadne Turecka. Čarnogurský v spomienkach tvrdí, že v niektorých prípadoch tieto zásielky osobne rozosiela prostredníctvom pošty slovenského Snemu (vraj s vedomím predsedu Snemu Martina Sokola).²⁵ Waclaw Felczak, ktorý po úteku z Maďarska prišiel v júli 1944 na Slovensko a zorganizoval tu politickú základňu (označovaná kryptonymom „S“) pre kontakt s Poľskom a poľskou vládou, si po vojne spomínal na rozhovory s J. Klinovským, ktorý mu údajne povedal, že poštu s poľskými zásielkami prenášal do Švajčiarska s vedomím a súhlasom J. Tisa.²⁶ Viktor Borodovčák si z tejto mozaiky indícií zložil nie veľmi kompaktnú myšlienkovú konštrukciu, v zmysle ktorej bola spomínaná depeša delegáta Jankowského pre vládu o údajnom pokuse J. Tisa o kontakt „protislužbou“ za pomoc v doručovaní poľských zásielok slovenskými kanálmi. Borodovčák ďalej vyjadril domnienku, že účasť Tisových emisárov na rokovaní s delegátom poľskej vlády nie je vylúčená, ba dokonca pripúšťa, že týchto rokovaní sa mohol zúčastniť Tiso osobne.²⁷ Neexistuje však nijaký dôkaz, ktorý by potvrdil tézu o protislužbe, a rovnako nereálne vyznieva možnosť, že by J. Tiso bol priamym aktérom rozhovorov so špičkami poľského odboja. Dostupné dokumenty neposkytujú svedectvo o tom, že by Jozef Tiso roku 1944 vyvinul akúkoľvek aktivitu s cieľom kontaktovať Spojencov.²⁸ V zrkadle tejto skutočnosti sa možnosť, že by kontaktoval delegáta poľskej vlády v okupovanom Poľsku, javí ako málo pravdepodobná, aj keď nemožno jednoznačne vylúčiť, že by sa pokúsil o takýto krok prostredníctvom svojich dôverníkov spolupracujú-

23 AAN, f. AIH, MSZ, mf. č. 65, s. 172. Depeša v anglickom jazyku pre delegáta vlády v okupovanom Poľsku s rkps. poznámkou ministra T. Romera z 1944 .6 .20. Porovnaj BERGHAUZEN, J. Stosunki, c. d., s. 429.

24 Tamže; GNIAZDOWSKI, M. Obraz vojnového Slovenska, c. d., s. 122.

25 Čarnogurský opisoval v tejto súvislosti incident z júla 1944, keď jeho činnosť vraj takmer odhalil Vojtech Tuca. Pozri ČARNOGURSKÝ, P. Wspanienia, c. d., s. 154-155.

26 FELCZAK, Waclaw. Echa powstania słowackiego w Polsce. In *Slovenské národné povstanie v histórii a kultúre Slovenska*. Bratislava : SPN, 1977, s. 123.

27 BORODOVČÁK, V. Slovensko, c. d., s. 114. Autor rozvinul túto a mnohé iné tézy v monografii (Poľský národ, c. d.). Na chyby a nepresnosti, ktoré sa v práci vyskytujú, upozornili už súdobí recenzenti. Ako príklad spomeniem recenziu Mareka K. Kamińskiego, uverejnenú v *Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej*, 1984, č. 20, s. 255-261.

28 KAMENEC, Ivan. Pokusy reprezentantov Slovenskej republiky v rokoch 1944 – 1945 o hľadanie výchoď disk v záverečnej etape druhej svetovej vojny. In *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy)*. Zborník materiálov zo sympózia v Častej-Papierničke 23.11. - 25. 11. 1993. Eds. Valerián Bystrický, Štefan Fano. Bratislava : HÚ SAV – NR SR, 1994, s. 36-49.

cich s poľským odbojom. Je preto veľmi zložitá, ak nie nemožná uspokojivo objasniť túto poľsko-slovenskú epizódu.

Negatívne stanovisko poľskej exilovej vlády k možnosti viesť rozhovory s predákmi ľudáckeho režimu korešpondovalo s odmietavým postojom k iným iniciatívam domáceho odboja, ktoré prichádzali do Londýna a súviseli so Slovenskom. Pritom nebolo pravidlom, že by všetky boli pozitívne, ako to dokumentuje správa od poľského domáceho odboja pre exilovú vládu z januára 1944. Informovala o zlej situácii Poliakov v slovensko-poľskom pohraničí a represióch slovenskej vlády. Správa oznamovala, že „slovenská vláda prostredníctvom svojej tlače, rozhlasu a oficiálnych i neoficiálnych prejavov vstúpuje slovenskému národu nenávisť k všetkému, čo je poľské.“ Zlá bola najmä situácia na území, ktoré Slovensko anektovalo roku 1939, kde boli Poliáci podľa správ poľského domáceho odboja vystavení slovakizácii a perzekúcii. Slovenské úrady vraj Poliakom zakázali, aby sa v sčítaní ľudu roku 1940 hlásili k poľskej národnosti. Autori správy ďalej upozorňovali na skutočnosť, že poľských obyvateľov anektovaných území povolávali do slovenskej armády a posielali na nútené práce do Nemecka. Na záver apelovali na poľskú vládu, aby nepripustila nepriaznivé zmeny vo chvíli, keď sa bude rozhodovať o južnej hranici Poľska a ubezpečovali, že „urobíme všetko, aby sme jej [poľskej vláde – D. S.] v tom pomohli“.²⁹

Skutočnosti uvedené v správe domáceho odboja nachádzajú potvrdenie v prameňoch, aspoň pokiaľ ide o obdobie rokov 1939 – 1941.³⁰ Na základe údajov zo sčítania ľudu na Slovensku v decembri 1940 sa v anektovaných územiach 99 % obyvateľstva prihlásilo k slovenskej národnosti.³¹ Je teda evidentné, že údaje boli sfalšované. Slovenské úrady, ktoré uplatňovali perzekučné opatrenia proti Poliakom na anektovaných územiach ako odplatu za polonizáciu Slovákov v Poľsku v medzivojnovom období, mali na základe nariadenia Ústredne štátnej bezpečnosti z mája 1941 vysídliť všetkých Poliakov, ktorí sa po roku 1920 usadili na území anektovanom Slovenskou republikou roku 1939, avšak uskutočňovanie tohto opatrenia v praxi stroskotalo na neochote nemeckých orgánov v Generálnom gouvrenemente prevziať tieto osoby.³²

Situácia sa zmenila až v posledných mesiacoch roku 1944 v dôsledku vojnového vývoja, keď sa výkonná moc na Slovensku postupne rozkladala. Disonantné tóny v poľsko-slovenskom pohraničí utíchli po tom, ako na Slovensku vypuklo povstanie. Správa veliteľa krakovského obvodu Krajinskej armády (A. K.) z 16. októbra 1944, keď sa povstanie na Slovensku chýlilo k neúspešnému koncu, informovala najvyššie poľské vládne orgány, že v súvislosti s poslednými udalosťami na Slovensku vznikla možnosť získať pre Poľsko obyvateľov Spiša a Oravy, ba dokonca celé obyvateľstvo Slovenska. Ako ďalej oznamoval, pod vedením K. Sidora sa rozvíjala na Slovensku myšlienka poľsko-slovenskej spolupráce a značná časť slovenského obyvateľstva očakávala väčšiu autonómiu od Poľska, než od Prahy. Ak by poľ-

29 AAN, f. AIH, MSZ, mf. č. 77, s. 698. Správa domáceho odboja č. KR-T-SŁO-1419 z januára 1944, adresovaná predsedovi vlády. Kancelária premiéra poslala správu MSZ 26. 4. 1944.

30 BAKA, Igor. *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006, s. 162-169. Autor uvádza príklady metód a konkrétne prípady perzekúcií poľského obyvateľstva slovenskými orgánmi.

31 Tamže, s. 168.

32 Tamže, s. 169.

ská vláda prijala pozitívne stanovisko k tomuto návrhu, žiadal vyčleniť podporu vo výške 200-tisíc zlotých štvrťročne. Ďalej informoval, že menšie subsidiá už udeľuje poľskej odbojovej organizácii na Slovensku. Žiadal tiež o pokyny, aké stanovisko má zaujať k slovenským partizánom, ktorí sa hlásia do A.K. na území okupovaného Poľska.³³ Aj v tomto prípade bola poľská vláda mimoriadne obozretná. Stanovisko ministra zahraničných vecí Tadeusza Romera z 25. októbra 1944 hovorí jasnou rečou: „Nemyslím, že by bolo v súčasných podmienkach vhodné angažovať sa do takej akcie.“³⁴

Pasívny monitoring situácie bol za týchto okolností jedinou formou reakcie poľskej vlády na dianie na Slovensku, ktoré prechádzalo prelomovým vývojom. Cennými informáciami disponoval už tradične veľvyslanec vo Vatikáne K. Papée. Zastupiteľský úrad, ktorý viedol, bol dôležitým medzičlánkom v kontakte exilovej vlády s domácim odbojom a *vice versa*. Kuriéri, ktorí prechádzali cez Rím, mu udeľovali cenné postrehy z územia Slovenska, cez ktoré viedli niektoré kuriérske trasy. Papéeho správa datovaná dňom 17. júla 1944 sumarizovala politickú situáciu a spoločenskú atmosféru na Slovensku. Podľa poľského veľvyslanca boli hlavnými determinantami vývoja jednak všeobecne rozšírená túžba zachovať štátnu samostatnosť po vojne a jednak pocit bezmocnosti vyplývajúci z vedomia, že Slovensko nebude mať vplyv na vývoj v Európe, ani na svoj osud. Bežný Slováč, ktorý prichádza každodenne do styku so štátnou správou a sleduje celkový rozvoj krajiny nepocituje nemecké rozkazy najvyšším predstaviteľom štátu, vníma slovenskú štátnosť ako realitu a je s ňou čoraz viac spätý, pričom pod pojmom štátnosť si v tomto prípade nemožno predstavovať vládnucu skupinu ľudí s pronemeckým politickým kurzom – konštatoval Papée v reflexii aktuálneho vývoja v Slovenskej republike.

Vzťah Slovákov k Nemcom bol daný ich pocitom bezmocnosti, ktorý v krajine prevládal od rozpadu Československa, avšak súčasne v krajine nie sú nijaké hlboké sympatie k Nemecku – práve naopak, je tu zakorenená „slovanská nedôvera ku germánovi“ – písal Papée. Na druhej strane si bežný Slováč, o ktorého myšlienkovom svete písal poľský veľvyslanec, uvedomoval potrebu takticky spolupracovať s Nemcami, aby zachránil, čo sa dá a aby zabránil väčšiemu útlaku dominantného suseda. „Príklad okupácie stiesneného Maďarska zapôsobil mimoriadne odstrašujúcim spôsobom“ – konštatoval Papée. Zaujímavé sú aj ďalšie jeho postrehy, napr. k vzťahu Slovákov k Spojencom. Články v zglajchšaltovanej tlači a rozhlasové prejavy nepovažoval za pravdivý obraz verejnej mienky. Napokon, ostrie štátnej propagandy bolo namierené hlavne proti Benešovi. Propaganda inštrumentalizovala najmä hrozby čs. vlády z Londýna adresované na Slovensko, v ktorých sa hovorilo o potrestaní Slovákov, a to podľa Papéeho vyvolávalo obrannú reakciu verejnej mienky. Ďalším aspektom bol pomer Beneša k Sovietskemu zväzu, ktorý slovenská inteligencia vnímala so zmiešanými pocitmi: strach pred boľševikmi sa miešal so satisfakciou pri pohľade na úspechy slovanského Ruska. Podľa Papéeho nenachádzali heslá boľševizmu silnú odozvu medzi slovenskými sedliakmi a robotníkmi, pod čo sa podpísalo päť rokov relatívneho hospodárskeho blahobytu a zlepšenie materiálnych podmienok väčšiny z nich. Dominantnou tendenciou boli podľa poľského

33 AAN, f. AIH, MSZ, mf. č. 65, s. 177. Správa veliteľa krakovského obvodu A.K. pre prednostu VI. (špeciálneho) oddelenia štábu hlavného veliteľa pplk. M. Utnika z 16. 10. 1944. Odpis správy dostala Kancelária premiéra a MSZ.

34 Tamže. Rukopisná poznámka T. Romera z 1944 .10 .25.

vyslanca hmlisté všeslovanské sympatie, ktoré sa však vzťahovali aj na Poliakov. Najmä rozhladenejší Slováci si vraj uvedomovali, že otázka Poľska je kľúčovým problémom usporiadania pomerov v stredovýchodnej Európe, pričom bez Poľska nebude existovať Slovensko ani iné menšie štáty v regióne. Prirodzené sympatie k Poľsku boli vlastne širším vrstvám slovenskej spoločnosti, istým problémom však bol nedostatok poznatkov o Poľsku. Obraz Slovákov o severnom susedovi kalil nános v podobe starých českých, ako aj novších nemeckých predsudkov o „feudálnom“ a „kastárskom“ Poľsku a pod. Papée považoval za „zarážajúce a poľutovaniahodné“, že väčšina Slovákov nepozná a nechápe význam obetí, ktoré prinášajú Poliáci a ideálov, za ktoré bojujú. Túto skutočnosť chcel korigovať prostredníctvom propagandy bezprostredne po vojne, pričom sa domnieval, že u Slovákov padne na úrodnú pôdu. Mal predstavu o hlavných obrysoch tejto propagandy: považoval za vysoko pravdepodobné, že ak budú Poliáci akcentovať katolícky aspekt a prináležitost Slovenska do západoeurópskeho kultúrneho spoločenstva, nebude zložitá „presmerovať“ hmlisté všeslovanské sympatie Slovákov do roviny poľsko-slovenského priateľstva, „najmä, ak problém Javoriny, ktorý je pre Poľsko nepatrný a ktorý tu vnímajú veľmi bolestne, bude vyriešený zmierlivo a priateľsky, podľa možnosti k spokojnosti oboch strán (napr. koncepciou nejakého spoločného národného parku)“ – dodal Papée. Zatesnenie priateľských pút medzi Poliakmi a Slováckmi považoval za cennú a dôležitú základňu pre federatívnu štruktúru v strednej Európe.³⁵

Obraz o aktuálnej situácii na Slovensku, ktorý načrtol veľvyslanec Papée, bol v mnohých aspektoch výstižný. Pozoruhodná je najmä jeho tendencia jasne rozlišovať medzi predstaviteľmi vládneho režimu a slovenskou spoločnosťou, respektíve v jeho chápaní „priemer-ným Slovákom“. Opäť, tak ako v predchádzajúcich správach, netajil optimistický pohľad na možnosti myšlienkového „spracovania“ Slovákov pomocou cielej poľskej propagandy, ktorá mala nenásilne modifikovať všeslovanské sympatie Slovákov na heslá slovensko-poľskej priazne a využiť spoločné hodnoty (antiboľševizmus, katolicizmus) a jednak rezervovaný postoj slovenskej spoločnosti k E. Benešovi a čs. exilovej reprezentácii. Jedným z prostriedkov, ako si získať dôveru Slovákov, malo byť v súlade s návrhom Papéeho konsenzuálne stanovisko poľskej vlády v povojnovom riešení sporu o Tatranskú Javorinu. Tieto kroky, pokiaľ by boli úspešné, mali vytvoriť priaznivú atmosféru pre myšlienku federácie v strednej Európe, ktorú mali tvoriť popri iných štátoch Poľsko a Slovensko. Zásadný problém však spočíval v tom, že zatiaľ čo ešte rok či dva predtým (1942 – 1943) by sa za istých podmienok dalo uvažovať o možnosti realizovať tento návrh, alebo aspoň jeho časť – stačí spomenúť živo diskutovanú možnosť invázie západných Spojencov na Balkán a koncepcie odvíjajúce sa od tohto predpokladu – medzinárodná politická a vojnová situácia roku 1944 takúto možnosť vylučovala.

V novej realite, danej situáciou na frontoch 2. svetovej vojny na prelome rokov 1944/1945 nechýbali spoločné prvky, ktoré vytvárali bázu pre kontakt poľských diplomatických predstaviteľov s funkcionármi Slovenskej republiky. Dôležitú úlohu tu zohrali viaceré faktory. Zrejme najdôležitejším bola obava oboch strán z boľševizmu, ktorý mal pre Poliakov i Slovákov konkrétnu a veľmi smutnú podobu: prítomnosť Červenej armády na území

35 AIPMS, f. MSZ, sign. A.11.E/95. Správa Papéeho pre MSZ č. 49/SA/7 z 6. 2. 1945 s informáciami o situácii na Slovensku z 17. 7. 1944.

Poľska (v noci 3./4. januára 1944 prekročila východnú hranicu Poľska) znamenala nielen oslobodenie od nemeckého okupanta, ale aj novú vlnu represí sovietskych orgánov proti civilnému obyvateľstvu, likvidáciu poľského podzemného štátu (Delegatúry vlády a jej orgánov, respektíve Krajinskej armády) a násilnú inštaláciu štruktúr komunistickej vlády. Stalin chcel uplatňovaním politiky *fait accompli* odsunúť poľskú exilovú vládu do úlohy štatistu, a vo veľkej miere sa mu to darilo. Z pohľadu funkcionárov Slovenskej republiky bol prienik Červenej armády na územie Slovenska (v novembri 1944 vojská 4. ukrajinského frontu prekročili hranice Slovenska) počiatkom konca štátu, ktorý reprezentovali. Postup Sovietov na Podkarpatskej Rusi, ktorý bol porušením čs.-sovietskej dohody z decembra 1943 a porušením záväzkov daných čs. exilovej vláde, mal byť mementom aj pre E. Beneša a ministrov československej vlády. Príklad Podkarpatskej Rusi naznačoval, že aj pre Slovensko môže mať Stalin v talóne alternatívny scenár.

Iniciátormi kontaktu s poľskými diplomatmi v zahraničí boli Slováci. Vyplyvalo to z dvoch základných skutočností. V dôsledku rozkladu mocenských štruktúr a vládneho režimu na Slovensku totiž slovenskí diplomatickí zástupcovia v zahraničí strácali kontakt s bratislavskou vládou. Chýbajúce pokyny z centrály a objektívna potreba hľadať východisko zo zložitej situácie osmelila niektorých z nich ku kontaktom so Spojencami. V sprostredkovaní kontaktu s poľskými diplomatmi zohral nosnú úlohu predseda Slovenskej národnej rady so sídlom v Londýne, Peter Prídavok. Vďaka poľskej diplomatickej pošte bol v kontakte so Sidorom, ktorý sa po oslobodení Rímu Spojencami nútene presťahoval do Vatikánu, a taktiež s Bohumilom Pisskom a Jozefom Ciekerom. Prídavok sa medzitým zapojil do federalistického hnutia a z jeho aktivít možno prijať záver, že diplomatom Slovenského štátu pripisoval ťažiskový význam v úsilí o záchranu slovenskej štátnosti v závere vojny.

Jozef Cieker, od mája 1944 vyslanec Slovenskej republiky v Madride, oslovil 3. februára 1945 vyslanca Poľska Józefa Potockého. Moment, ktorý si pre tento krok vybral, nebol náhodný: československá vláda totiž 30. januára 1945 uznala poľskú komunistickú vládu v Lubline, čo sa rovnalo prerušeniu diplomatických stykov reprezentácie ČSR s poľskou exilovou vládou. Oficiálne komuniké poľskej vlády k novej situácii v poľsko-československých vzťahoch, ktoré uverejnil neoficiálny tlačový orgán poľskej vlády *Dziennik Polski* 2. februára 1945, informovalo o tom, že prerušením stykov s čs. exilovou vládou sa nemení vzťah k slovenskému a českému národu, s ktorými chce poľská vláda aj v budúcnosti úzko spolupracovať. Tento strohý oznam, ktorý znamenal verejnú negáciu doktríny čechoslovakizmu, bol jednak frčkou do nosa čs. vlády a jednak osmelením pre slovenské a české politické zoskupenia, ktoré mali opozičný postoj k dočasnému čs. štátnemu zriadeniu a jeho hodnostárom.³⁶ Pre J. Ciekeru bol signálom, aby sa 3. februára 1945 telefonicky skontaktoval s poľským vyslancom Józefom Potockým a požiadal ho o stretnutie. Potockí súhlasil s podmienkou, že stretnutie bude mať súkromný charakter. Cieker ďakoval poľskému vyslancovi, že jeho vláda v komuniké o prerušení diplomatických stykov s čs. vládou vyzdvihla existenciu slovenského národa. V rozsiahlych vývodoch vysvetľoval, že politika E. Beneša je odsúdená na neúspech. Sovieti ho totiž podľa Ciekeru mohli postaviť pred hotové fakty aj v prípade

³⁶ Boli to predovšetkým Slovenská národná rada s predsedom Petrom Prídavkom a Česká národná jednota (od r. 1944 rada) vedená predsedom arm. gen. Levom Prchalom.

Slovenska, rovnako ako to spravili s Podkarpatskou Rusou. To nemuselo znamenať, že tým *expressis verbis* porušia zmluvy, pretože môžu operovať právom na sebaurčenie. „*Vtedy nepomôže odvolávanie sa na dohodu podpísanú s Moskvou, pretože tá povie, že nechce porušovať dohody – ale „čo už, keď si obyvateľstvo Slovenska želá byť súčasťou veľkého Sovietskeho zväzu“* – argumentoval Cieker. V prospech tejto možnosti podľa neho svedčil fakt, že Nemci pri likvidácii prvého ústredia „slobodného Slovenska“, riadiaceho povstanie, vyvraždili alebo odsunuli na bočnú koľaj elitu ľudí s národným cítením, zatiaľ čo komunisti, ktorí sa zachránili útekom, sa teraz vracajú na Slovensko spolu so sovietskym vojskom. Potockí čiastočne súhlasil s Ciekerovou argumentáciou. V komentári pre MSZ totiž konštatoval, že ak západní Spojenci nebudú rozhodne reagovať na politické zámery Sovietov, najbližší vývoj situácie na Slovensku môže byť veľmi podobný udalostiam na Podkarpatskej Rusi. Potockí sa spýtal Ciekeru, ako budú podľa neho reagovať Nemci v pre nich bezradnej situácii. Odpoveď slovenského vyslanca ho veľmi neuspokojila a považoval ju za protirečivú: tvrdil, že Nemci sa budú brániť až do konca, no zároveň povedal, že budú hľadať porozumenie so Západom, aby sa zachránili pred najväčším nebezpečenstvom, a tým bol podľa Ciekeru pre všetkých bez rozdielu Sovietsky zväz a sovietska ideológia. V priebehu rozhovoru sa odvolával na kontakt s Karolom Sidorom. Z formálneho hľadiska je zaujímavé, že poľský vyslanec označil správu z rozhovoru s Ciekerom pre MSZ za polooficiálnu. Svoje dojmy zo stretnutia sumarizoval poznámkou, že Cieker síce koná na vlastnú päsť, no jeho pokus o zblíženie s Poľskom je úprimný. Nazdával sa, že patrí k rovnakému smeru ako Sidor, chýbala mu však prestíž a reputácia slovenského vyslanca vo Vatikáne. Cieker chcel udržiavať kontakt s Potockým, ktorý žiadal centrálu v Londýne o stanovisko k tomuto návrhu. Sám podotkol, že vzhľadom na vojnovú situáciu nie je žiaduce, aby vláda poslala do Madridu špeciálneho delegáta pre kontakt so slovenským vyslancom a navrhol, že dôverným kontaktom súkromného charakteru by mohol poveriť jedného z pracovníkov poľského vyslanectva. Pre styky s umiernenými diplomatmi Slovenskej republiky považoval za smerodajné spojenie so Sidorom v Ríme, čím nepriamo naznačil, že ďalší kontakt s Ciekerom nie je veľmi dôležitý.³⁷ Faktom je, že Potockí už potom neposlal MSZ nijaký iný záznam z rozhovoru či zmienku o stretnutí so slovenským diplomatom. Akiste to súviselo aj so skutočnosťou, že Cieker v pokuse zachrániť svoju kariéru roku 1945 ponúkol služby československej vláde, čím nepríjemne prekvapil P. Prídavku a K. Sidora.³⁸

Kontakt poľskej vlády s funkcionármi Slovenskej republiky tak ani roku 1945 nenaobudol väčšiu dynamiku. S výnimkou okrajových epizód v Štokholme a v Madride bol obmedzený na Karola Sidora. Vzhľadom na Spojencami prijaté rozhodnutie o obnove Československa po vojne na jednej strane a podmienku bezpodmienečnej kapitulácie všetkých štátov Osi na druhej strane takéto kontakty pre poľskú vládu mohli mať jedine informatívny charakter. Slúžili ako autentický zdroj informácií o zmýšľaní oficiálnych kruhov jedného zo satelitných štátov Nemecka. Rešpektovanie národnej individuality Slovákov a v istých poľských kruhoch aj pochopenie pre úsilie Slovákov mať a udržať si samostatný štát v nijakom

³⁷ AIPMS, f. MSZ, sign. A.11.E/191. Prísne tajná správa J. Potockého pre MSZ z 5. 2. 1945. Rozhovor s Ciekerom sa uskutočnil 3. 2. 1945.

³⁸ BARTLOVÁ, Alena. Dr. Jozef Cieker, veľvyslanec Slovenskej republiky. In *Dr. Jozef Cieker*. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 67.

prípade neznamenalo, že by Poliaci akceptovali vládnu garnitúru Slovenskej republiky. Najvyšší štátni funkcionári Slovenskej republiky boli absolútne neprijateľní a ani žiaden zo Spojencov nebol ochotný s nimi rokovať. Stretnutia so slovenskými diplomatmi nemožno porovnávať s poľsko-maďarskými kontaktmi roku 1943, ktoré nadobudli charakter intenzívnej výmeny názorov obidvoch reprezentácií a mali mandát najvyšších politických miest Poľska a Maďarska.³⁹ V prípade Sídora, Pisska i Ciekera to boli individuálne iniciatívy, uskutočnené bez súhlasu bratislavskej vlády.⁴⁰ Jej ministri ani prezident Jozef Tiso neprejavovali nijakú vážnu iniciatívu ani sondáž orientovanú na Spojencov, ktorá by bola dokumentovaná archívnymi prameňmi. V pátraní po príčinách tejto pasivity veľa napovedá epizóda z novembra 1943, ktorú opísal Bohumil Pissko. Slovenský generálny konzul v Štokholme sa vtedy s podporou vyslanca J. Spišiaka pokúšal získať súhlas prezidenta J. Tisa s návrhom kontaktovať bývalého vyslanca ČSR v Švédsku Vladimíra Kučeru. Spolupráca B. Pisska s V. Kučerom mala spočívať vo výmene propagačných materiálov. Je zrejmé, že pri zrode tejto myšlienky stáli pochybnosti týkajúce sa budúceho osudu Slovenskej republiky a v ďalšej perspektíve aj vážna politická kalkulácia s obnovou Československa, resp. Česko-Slovenska. Zatiaľ čo Tiso podľa Pisskovho svedectva neodmietol túto možnosť, predseda vlády Vojtech Tuka sa vyslovil rozhodne proti kontaktu s Kučerom s veľavravným vysvetlením, že Slovensko musí stáť po boku Nemecka, aj keby nemecká „tretia ríša“ prehrala vojnu, pretože – argumentoval Tuka – je to „otázkou cti“.⁴¹

Tento v svojom dôsledku samodeštrukčný motív bol hybnou silou postoja politických špičiek Slovenského štátu k Nemecku aj v záverečnej fáze 2. svetovej vojny.⁴² Jozef Tiso a jeho najbližšie okolie aj po kolapse ľudáckeho režimu a úteku zo Slovenska živili nádej na pomoc amerických Slovákov. Aj to bol jeden z dôvodov, prečo hľadali útočisko v americkej okupačnej zóne Nemecka.⁴³ Tento motív napokon figuruje aj v kapitulačnom protokole slovenskej vlády z 8. mája 1945, ktorým sa odovzdala pod právomoc 3. armády XX. zboru Spojených štátov amerických.⁴⁴ Jej predseda Štefan Tiso sa spoliehal na vojnové vyústenie konfliktu

39 Podrobne pozri: SEGEŠ, Dušan. Slovakia as the subject of political contacts between Poland and Hungary in the neutral European states during World War II. In HUDEK, Adam et al. *Overcoming the old Borders: Beyond the Paradigm of Slovak National History*. Bratislava: HÚ SAV, 2013, s. 153-137.

40 Podrobne pozri: SEGEŠ, Dušan. „Záchrancovia slovenskej štátnosti“. Politické iniciatívy Karola Sídora a Petra Prídavka za 2. svetovej vojny a po jej skončení. In DUCHOŇOVÁ, Diana, HANULA, Matej (eds.). *Človek modernej doby*. Bratislava: Veda, 2020, s. 129-151.

41 Slovenský národný archív, Bratislava, f. Ministerstvo zahraničných vecí, šk. 967, bez paginácie. Záznam B. Pisska, bez dátumu.

42 Nemci však o úprimnosti tohto postoja slovenských politikov nemali nijaké ilúzie. Výstižne to charakterizoval legačný radca nemeckého vyslanectva v Bratislave Hans Gmelin, ktorý v marci 1944 v správe pre Auswärtiges Amt napísal: „Slovenskí politici už nemôžu dnes od nás odskočiť. Preto sa tvária, akoby sa nechceli s nami rozísť.“ *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. Dokumenty*, PREČAN, Vilém (ed.). Bratislava 1971, dok. č. 21 a, s. 71.

43 Karol Murín, osobný tajomník Jozefa Tisa, písal o udalostiach zo začiatku apríla 1945: „Ešte pred odchodom do Mníchova sme dôkladne diskutovali s Prezidentom, do ktorej z troch (okupačných) zón západných mocností by bolo najvhodnejšie sa uchýliť. Pri diskusiách sa zúčastnil aj Konšto Čulen, on bol jednoznačne pre americkú zónu aj preto, že silne dúfal, že americkí Slováci nám pomôžu.“ MURÍN, Karol. *Spomienky a svedectvo*. Bratislava: Garmond, 1992, s. 160.

44 *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 1998, dok. č. 268, s. 381. V texte sa píše: „Prosíme o úplnú ochranu armády Spojených štátov, ku ktorým má

medzi západnými Spojencami a Sovietskym zväzom, podobne ako Alexander Mach, ktorý aj po úteku zo Slovenska veril v dohodu medzi Nemeckom a západnými mocnosťami proti ZSSR, v dôsledku ktorej by sa Slovensko ocitlo „vo sfére anglo-americko-nemeckej“ a udržalo by sa ako samostatný štát, pravda, s pozmeneným režimom.⁴⁵ Článok s titulkou „Kedy sa začne tretia svetová vojna?“, ktorý sa krátko po potlačení Povstania na Slovensku objavil na titulnej strane denníka *Slovák*⁴⁶, bol čímsi viac ako len novinárskou úvahou. Očakávaná špička Slovenského štátu na globálny vojnový konflikt v dôsledku sporov medzi západnými Spojencami a Sovietskym zväzom, ktoré neboli cudzie ani časti poľských politických kruhov v emigrácii a okupovanom Poľsku, však boli iluzórne.⁴⁷ Podstatná časť reprezentantov ľudáckeho režimu, ktorým sa roku 1945 podaril útek do západných okupačných zón Nemecka, resp. Rakúska (najmä americkej zóny), živilo tieto nádeje aj po skončení 2. svetovej vojny.

* Štúdiá je doplnenou verzou kapitoly z publikácie SEGEŠ, Dušan.

Dvojkríž v siločiarach Bieleho orla. Bratislava: Veda, 2009.

slovenský národ tradičný vzťah, nakoľko v nich žije vyše štvrtiny členov nášho národa a títo prijali princípy demokracie: z ľudu, za ľud a s ľuďom.”

45 Štefan Tiso si v reakcii na správu o smrti Adolfa Hitlera, ktorá ho zastihla v Kremšmünsteri, zapísal 5. mája 1945 do denníka: „To, čo človek už dávno šípil, t. j. že Nemci vojnu prehrali je dnes skutkom. Tým ale vývoj vecí nie je ukončený. Zápas pôjde ďalej medzi tými, ktorí vojnu vyhrali, lebo zásadné ideové myšlienky ich nezjednocujú.“ MEDVECKÝ, Matej – HOLÁK, Martin (eds.) *Denník Dr. Štefana Tisu*. In *Pamäť národa*, roč. 3, 2006, č. 4, s. 67. K nádejiam A. Macha, ktoré opísal vo výpovedi pred Národným súdom pozri tamže, s. 67.

46 Kedy sa začne tretia svetová vojna?, *Slovák*, 3. 11. 1944, roč. 26, č. 250, s. 1. Podobných úvah však nachádzame viac. Autor na stránkach dvojtýždenníka *Náš boj* sebedome prognózoval: „Tretia svetová vojna je už na obzore.“ VOZÁR, Jozef. *Boj proti podsvetiu*. In *Náš boj*, 1. 7. 1944, roč. 2, č. 19, s. 441-442; *Povojnová spolupráca*, In *Gardista*, 28. 9. 1944, roč. 6, č. 214, s. 3; . Symptomatickým svedectvom sebaklamu a neochoty akceptovať realitu je článok v jednom z posledných vydaní denníka *Gardista*, symbolicky pár dní po tom, ako slovenská vláda a J. Tiso opustili svoje sídlo v Bratislave: *Jalta nie je rozhodujúca*, *Gardista*, 5. 4. 1945, roč. 7, č. 75, s. 1.

47 K tejto problematike bližšie pozri WOŹNICZKA, Zygmunt. *Trzecia wojna światowa w oczekiwaniach emigracji i podziemia w Kraju w latach 1944-1953*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1999.

Činnosť Technického zboru na území Slovenska v roku 1945

MILENA BALCOVÁ

Slovenská armáda v rokoch 1939 – 1945 prešla všetkými stupňami vlastného historického vývoja. Počínajúc horlivým utváraním vlastného štábu a jednotiek v roku 1939, víťazným vojnovým ťažením v Poľsku po boku nacistického Nemecka cez striedavé vzostupy a pády na bojových frontoch v rokoch 1941 – 1942 až po mnohé dezilúzie a dezercie z vlastných radov v rokoch 1943 – 1944 a končiac vlastným „oživovaním“, kým neprišiel úplný rozpad v roku 1945. Slovenský vojak si vo svojej bojovej jednotke na fronte musel vyskúšať veľa profesií – bol vojak, kuchár, krajčír, hrobár či stavbár. Práve toto posledné poslanie malo pre predstaviteľov slovenskej vlády na konci 2. svetovej vojny veľkú dôležitosť.

Na konci augusta 1944 vypuklo Slovenské národné povstanie a slovenská armáda sa fakticky rozpadla. Tých príslušníkov armády, ktorí zostali v stave a neboli internovaní v Nemecku, sa rozhodlo veliteľstvo Wehrmachtu prideliť na manuálne stavebné a technické práce. Na slovenskom území sa začali vytvárať stavebné pionierske jednotky, ktoré mali budovať opevnenia podľa potreby nemeckého velenia. Ich velitelia však boli stále formálne podriadení Pracovnému zboru národnej obrany (PZNO). Keď na začiatku poslednej dekády decembra 1944 vznikol v rámci MNO nový útvar – Technický zbor (faktickú činnosť začal až koncom decembra 1944 a začiatkom januára 1945), jeho veliteľstvo prijalo vlastné opatrenia pre výstavbu ďalších stavebných pionierskych rôt. Tie, ktoré boli vytvorené ešte v rámci PZNO, zostávali stále pod jeho velením. Pôsobnosť Technického zboru možno časovo ohraničiť koncom decembra 1944 až prvou polovicou mája 1945. Napriek tejto krátkej dobe pôsobenia predstavoval dôležitý nástroj v rukách slovenskej a prípadne i nemeckej brannej moci. V jeho radoch sa ocitlo množstvo slovenských mužov vrátane niektorých významných dôstojníkov.¹

1 Hoci počas sledovaného obdobia tvoril Technický zbor vďaka svojmu početnému stavu jadro slovenskej armády, doteraz sa nestal predmetom osobitného záujmu historikov. Pozornosť tejto téme čiastkovo venovali napríklad KORČEK, Ján. Vojensky organizované pracovné formácie v pôsobnosti MNO a MV Slovenskej republiky 1942 – 1945. In KNEŽO-SCHÖNBRUN, Bernard (eds.). *Pracovné jednotky a útvary Slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : ZING Print, 1996, s. 43-100; KOLLÁR, Pavol. Koniec slovenskej armády. In CSÉFALVAY, František – PÚČIK, Miloslav (eds.). *Slovensko a druhá svetová vojna*. Bratislava 2000, s. 313-325. Pracovné nasadenie slovenského obyvateľstva, organizované po vypuknutí Slovenského národného povstania nemeckými vojenskými orgánmi nájdeme v štúdiu BAKA, Igor. Nasadenie civilného obyvateľstva na Slovensku na opevňovacie práce v rokoch 1944 – 45. In *Vojenská história*, 2007, roč. 11, č. 1, s. 70-85. V tejto štúdiu je veľmi stručne načrtnutý aj vznik Technického zboru koncom roka 1944. M. Uhrin si vo svojom príspevku všima vyzbrojenie 2. technickej divízie v Taliansku (UHRIN, Marián: K problematike výzbroje slovenskej armády – Domobrany v rokoch 1944 – 1945. In: KOVÁČOVÁ Viera a kol. *Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2010, s. 45-74. Tiež v zahraničí, najmä v Českej republike, venujú vojenský historici pozornosť tejto časti dejín. Zaoberajú sa najmä vznikom a účinkovaním 1. československej divízie v Taliansku, ktorá sa vyvinula z 2. technickej divízie (plukovník Jaroslav Kmicikievič ju koncom apríla 1945 prevzal pod svoje velenie a vyhlásil za súčasť československého vojska v zahraničí). Kapitoly a štúdie tejto časti vojenských dejín nájdeme často v českých historických časopisoch, napr. ZUDO-

Po vypuknutí Slovenského národného povstania, na ktorom sa zúčastnili i viacerí vysoko postavení predstavitelia slovenskej armády, bolo zrejmé, že obnova slovenskej armády je nevyhnutná. V tomto zmysle sa vyjadril aj prezident Jozef Tiso v rozhlasovom prejave dňa 2. septembra 1944. Nemecko už Slovenskej republike nedôverovalo ako svojmu spojencovi, väčšina príslušníkov východoslovenskej armády bola odzbrojená², internovaná alebo v zajatí. Minister národnej obrany generál Ferdinand Čatloš odišiel na povstalecké územie a následne bol internovaný v Moskve.³ Prvého septembra 1944 bolo celé územie Slovenskej republiky vyhlásené za pole a všetky jednotky, úrady a ústavy Slovenskej armády na území Slovenska boli považované za jednotky patriace k armáde v poli. O deň neskôr boli všetci štátni zamestnanci s okamžitou platnosťou odvolaní z dovolení a do 30 dní museli vlastnoručne napísať a podpísať „Osvedčenie“ v tomto znení: „Zatrucujem akúkoľvek činnosť proti Slovenskému štátu a jeho predstaviteľom, nestotožňujem sa s osobami, výčinnmi a ideológiou, ktoré uvrhli Slovenský štát do povážlivého položenia, v ktorom sa nachádza. Odvolávajú sa na svoju služobnú prísahu slubujem vernosť a oddanosť Slovenskému štátu a poslušnosť jeho predstaviteľom a prehlasujem, že chcem slúžiť Slovenskému štátu oddane a zo všetkých síl ako sa patrí na riadneho občana Slovenskej republiky.“⁴ Čo sa týkalo Ministerstva národnej obrany, osvedčenie musel napísať každý aktívny dôstojník, dôstojník v zálohe a tiež každý civilný zamestnanec najneskôr do 4. októbra 1944. Následne bolo vložené do jeho osobného spisu. Nadriadení museli tiež hlásiť všetky osoby, ktoré toto osvedčenie nenapísali alebo nepodpísali a prečo. Vláda sa na svojom zasadnutí dňa 26. septembra 1944 tiež uzniesla, aby tí štátni zamestnanci, ktorí zložili sľub alebo prísahu partizánom či iným odbojným skupinám a boli k nej donútení terorom, boli odstránení z vedúcich miest. Tí, ktorí takúto prísahu zložili dobrovoľne, spadali pod § 64 Zákona o obrane štátu a boli trestne stíhaní.⁵

Všetky osoby vojenskej a pracovnej prezenčnej služby nástupných ročníkov 1944, 1943 a 1942, ktoré boli dňa 28. augusta 1944 v prezenčnej službe (a nemali ešte odslúžených 24 mesiacov vojenskej prezenčnej služby), alebo konali ďalšiu činnú službu (to znamená, že už mali odslúženú prezenčnú vojenskú službu a boli preložení do I. zálohy) počas brannej pohotovosti štátu a dňa 29. augusta 1944 opustili svoje vojskové jednotky, úrady a ústavy, boli

VÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica – NĚMEČEK Jiří. Vojaci 2. technickej divízie slovenskej armády na strane Spojencov. In *Historie a vojenství*, 2003, roč. 52, č. 3-4, s. 722-743; KLÍPA Bohumír. Československá legie v Itálii. In *Historie a vojenství*. 1993, roč. 42, č. 1, s. 17-97. Zverejnené boli aj niektoré denníky vojakov bojujúcich v predmetnom období v Taliansku – LACKO, Martin. Denník Vincenta Lofaja – príslušníka 2. technickej divízie v Taliansku v roku 1945. In *Vojenská história*, 2006, roč. 10, č. 4, s. 126-133 alebo JAKL, Tomáš – KRATOCHVÍL, Viliam (eds.). Vincenc Kaizer: deník ze zasazení ve Vládním vojsku v Itálii 7. února – 4. srpna 1945. In *Historie a vojenství*, 2006, roč. 55, č. 4, s. 101-110.

2 Dve východoslovenské divízie boli odzbrojené behom jedného dňa (31. 8. 1944) v nemeckej operácii s názvom Kartoffelernte mit Prämie (nem. zber zemiakov s prémieu, t. j. išlo o odzbrojenie a internovanie príslušníkov východoslovenskej armády). Pripravená bola i verzia Kartoffelernte ohne Prämie (nem. zber zemiakov bez prémie – t. j. odzbrojenie bez internácie. LACKO Martin. *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava : Slovart, 2008. 223 s.

3 ŠTEFANSKÝ, Václav. *Generál Ferdinand Čatloš (Biografický náčrt)*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1998, s. 72.

4 VHA Bratislava, f. Civilná protiletdecká ochrana (CPO), šk. 1, Dôverný rozkaz č. 1 zo dňa 30. 9. 1944.

5 Toto nariadenie bolo vydané vzhľadom na množstvo vracajúcich sa príslušníkov armády alebo civilných zamestnancov MNO, ktorí pri vypuknutí povstania odišli zo svojich pracovísk.

povinné najneskôr do 28. decembra 1944 nastúpiť do prezenčnej vojenskej služby alebo do ďalšej činnnej služby počas brannej pohotovosti štátu. Prezentať sa mali na najbližšom posádkovom veliteľstve. Tí, ktorí túto výzvu neuposlúchli, boli stíhaní ako zbehovia. Zoznam týchto osôb mali predložiť notárske úrady na MNO – Doplňovaciu správu aj s poznámkou, kde sa tieto osoby pravdepodobne zdržujú. Vojaci prezenčnej služby, ktorí dostali po 29. auguste 1944 potvrdenia o prepustení do pomeru mimo činnnej služby, boli povinní tieto odovzdať príslušným notárskym úradom. Po preverení si týchto dokladov u MNO – Doplňovacej správy boli neoprávnene prepustené osoby znova úradmi povolané povolávacím lístkom k najbližšiemu posádkovému veliteľstvu. Tie vojenské osoby, ktoré dostali svojho času poľnohospodársku alebo inú dovolenku a doteraz sa nevrátili ku svojim jednotkám, boli tiež povinné nastúpiť do činnnej služby. Branci odvodného ročníka 1944 a starší z evakuovaných oblastí Slovenska (okrem brancov, ktorých sa vyhláška netýkala) museli nastúpiť do 10. januára 1945 k najbližšiemu doplňovaciemu okresnému veliteľstvu (DOV).

Osoby v zálohe odvodného ročníka 1941 a staršie, ktoré boli v činnnej vojenskej alebo pracovnej službe počas brannej pohotovosti štátu a po 29. auguste 1944 opustili svoje jednotky, úrady a ústavy, museli sa do 10. januára 1945 hlásiť na svojom notárskom úrade za účelom evidencie a splniť si tak svoju ohlasovaciu povinnosť. V septembri 1944 platil pre celú slovenskú armádu tiež zákaz dovolení na oslobodenom území. Dovolenky sa mohli udeľovať len pre vážne dôvody, ako bolo ochorenie alebo smrť príbuzného. Podobne obmedzené boli i služobné cesty. Nemecké velenie nezabudlo však zdôrazniť, že po „vyčistení územia republiky od povstalcov“ možno počítať s benevolentnejším prístupom. V štáte sa z existujúcich formácií začali vytvárať rôzne polovojenské organizácie, ktoré boli so súhlasom slovenskej vlády postupne ozbrojované a začleňované do brannej moci. Začal sa pre ne používať názov Domobrana. Ako prvé sa začali formovať 1. a 2. peší pluk Domobrany (neskôr sa pre ne začal používať názov Peší pluk 1 Domobrany a Peší pluk 2 Domobrany).⁶ Novovymenovaný minister národnej obrany Štefan Haššík mal v úmysle zreorganizovať armádu do takého stavu, v akom bola pred vypuknutím povstania – t. j. aby mala rovnaké jednotky zbraní.⁷ Plánované zloženie Domobrany bolo: 2 pešie pluky, 1 delostrelecký pluk, pluk protiletadlového delostrelectva, letecký pluk, technický zbor (s automobilovou skupinou a dvomi prápormi), pracovný zbor národnej obrany a technické jednotky v zahraničí (dve technické divízie v Maďarsku a v Taliansku).

Ako prvý bol zorganizovaný 1. peší pluk Domobrany – už v septembri 1944. Veliteľstvo pod vedením pplk. Jána Šmigovského a štábná rota sídlili v Bratislave. Jeho dva prápory mali spolu sedem rôt (v Bratislave, Trnave a Nitre), avšak roty 1. a 2. neboli vôbec vyzbrojené a boli použité na stavbu opevnení okolo Bratislavy.⁸ O mesiac neskôr bol postavený 2.

6 Pojem Domobrana pochádza zrejme z nemeckého slova „Landsturm“ alebo „Landwehr“, ktoré označovalo pôvodne len istú časť armády, vybranú zložku. Pojem Domobrana sa vo vojenskej histórii Slovenska objavil aj v minulosti. Pokiaľ ide o brannú moc prvej Slovenskej republiky, tak pojem Domobrana je výhradne spojovaný s obdobím od septembra 1944 do mája 1945. Nemci ju v dobových hláseniach a rozkazoch označovali ako „Landeswehr“.

7 Išlo o jeho vlastnú iniciatívu, nad rámec požiadaviek nemeckého Wehrmachtu. Túto víziu sa mu však nepodarilo uskutočniť. Poslednou jednotkou, sformovanou s prívlastkom „Domobrana“ bolo Jazdecké a vozatajské stredisko Domobrany v Bratislave, so vznikom datovaným v polovici januára 1945.

8 Zvyšok práporu bol v decembri 1944 odveľený do Ružomberka a daný k dispozícii nemeckej 154. Feld

peší pluk Domobrany so sídlom v Trenčíne (veliteľ pplk. Anton Adamica). Tiež mal dva prápory, ale s ôsmimi rotami (v Trenčíne, Novom Meste nad Váhom, Žiline a Ružomberku). Delostrelecký oddiel Domobrany sídlil v Trnave a jeho štábná batéria bola jedinou aktívnou batériou pluku. Mal plánované i štyri hipomobilné batérie, avšak boli poslané na výcvik do Nemecka, kde zostali až do konca vojny. Pluk protiletadlového delostrelectva mal veliteľstvo v Bratislave, kde sídlila aj jeho štábná batéria. Skladal sa z troch skupín (I., II., III.) so sídlami v Bratislave, Považskej Bystrici a v Dubnici. Všetky jeho protiletadlové batérie podliehali rozkazom nemeckej Flak Untergruppe Pressburg (nemeckej protiletadlovej skupine v Bratislave). Existoval aj letecký pluk v Piešťanoch, ktorý síce mal k dispozícii letiská vo Vajnorochoch, Piešťanoch a v Nitre, nemal ale žiadne lietadlá.⁹ V Novom Meste nad Váhom sídlili Spojovací park Domobrany a Ženijný prápor, v Nitre bol Autoprápor Domobrany. Ďalej slovenská armáda disponovala 1. a 2. technickou divíziou, ktorých osudy sú rozobraté bližšie v nasledovných riadkoch. Do podriadenosti MNO boli začlenené aj príslušníci Hlinkovej gardy, Hlinkovej mládeže, žandárstva a Stráže bezpečnosti. MNO sa tak stalo „najsilnejším“ ministerstvom v štáte. Toto opatrenie si však vyžiadalo aj určenie nasledovného vzájomného poradia:¹⁰

Domobrana (t. j. DPL, CPO, hlásna a výstražná služba, technické jednotky)

Hlinkova garda (od 7. októbra 1944 na čele s Otomarom Kubalom)

Žandárstvo (veliteľ Timotej Ištok – od 18. 10. 1944)

Štátna polícia

Finančná stráž

Hlinkova mládež (hlavný veliteľ Alojz Macek).

Vládna moc sa po augustových udalostiach v roku 1944 sústredila najmä na vybudovanie nového Ministerstva národnej obrany (MNO). Podobne ako v roku 1939, keď nová republika zápasila s problémom nedostatku slovenských dôstojníkov, i teraz muselo ministerstvo vybrať tých správne politicky orientovaných. V Nitre bol za týmto účelom zriadený sústredovací tábor pre nespoľahlivých a menej spoľahlivých dôstojníkov. Preverovacia slovensko-nemecká komisia zamietla niekoľko stovák mužov a k 30. októbru 1944 degradovala 331 dôstojníkov.¹¹ Jadro novej armády vytvorilo 6 965 mužov z „verných“ posádok na západnom Slovensku (tie čo sa odmietli zapojiť do SNP) – Bratislava, Nitra, Topoľčany, Piešťany, Sereď, Nové Mesto nad Váhom, Trenčín, Zlatovce, 605 mužov prezenčnej pracovnej služby Pracovného zboru a asi 1 000 príslušníkov Slovenskej pracovnej služby. Na čelo MNO sa postavil bývalý nitriansky župan Štefan Haššík¹², náčelníkom hlavného štábu ministra obrany sa stal pplk. gšt. Jozef Parčan. Ku dňu 24. 9. 1944 bolo obsadenie funkcií dokončené a vyzeralo nasledovne:

Minister národnej obrany – stot. v zálohe Štefan Haššík

Ausbildung Division (poľnej výcvikovej divízií).

9 Všetky ostatné slovenské letiská boli od októbra 1944 pod kontrolou nemeckej Luftwaffe.

10 VHA Bratislava, f. CPO, šk. 1, Dôverný rozkaz č. 2 zo dňa 6. 11. 1944

11 Komisia ukončila svoju činnosť až v polovici januára 1945. Čo sa týka preverovania mužstva a poddôstojníkov, s ohľadom na vývin udalostí sa upustilo od dôkladných čistiek. CSÉFALVAY František a kol. *Vojenské dejiny Slovenska V. zväzok 1939 – 1945*. Bratislava: Magnet Press Slovakia 2008, s. 211.

12 Štefan Haššík sa prevzatím funkcie ministra národnej obrany nestal zároveň hlavným vojenským veliteľom, ako to bolo v prípade F. Čatloša.

Šéf Kabinetu ministra	– stot. gšt. Ladislav Gesteš
Náčelník štábu	– pplk. gšt. Jozef Parčan
Podnáčelník štábu	– neobsadené
1. oddelenie	– prednosta mjr. Emil Kolener
delilo sa na a) osobné, b) organizačné c) zahranično-politické, d) frontového vojska a e) odvolací kárny výbor	
2. oddelenie spravodajské	– prednosta stot. Ján Baláž
3. oddelenie	– prednosta mjr. gšt. Ondrej Hreblay
delilo sa na a) operačné, b) výcvikové a c) propagačné.	
4. oddelenie	– prednosta stot. gšt. Jozef Bevelaqua
delilo sa na a) materiálne a výcvikové, b) priemysel, c) doprava, d) asociálne osoby, e) starostlivosť o vojnových zajatcov	
Kancelárska správa	– prednosta npor. Jakub Hnidka
Intendancia	– prednosta plk. Filip Cramer
Zdravotná správa	– prednosta mjr. MUDr. Ľudovít Jakubec
Zbrojná správa	– prednosta mjr. Michal Biščo
Letecká správa	– prednosta stot. Jozef Rehuš
Pionierska správa	– prednosta stot. Otto Mareček
Spojovacia správa	– prednosta npor. Ladislav Balog
Automobilná správa	– prednosta npor. Edmund Cimprich
Doplňovacia správa civilných motorových vozidiel	– prednosta npor. Ján Poláček
Veterinárna správa	– funkcia prednostu neobsadená
Doplňovacia správa koní	– funkcia prednostu neobsadená
Lekárska správa	– prednosta mjr. Vilo Kraus
Doplňovacia správa	– prednosta plk. Július Syrový
Duchovná správa	– prednosta mjr. Jozef Mitošinka
Justičná a legislatívna správa	– prednosta plk. JUDr. Fridrich Wirth
Stavebná a ubytovacia správa	– prednosta pplk. Jozef Neuwirth
Veliteľ budovy	– mjr. gšt. Ondrej Hreblay
Veliteľ štábnej roty	– npor. Eugen Jamriška
Hospodár	– por. Jozef Rumanovský ¹³ .

Hlavné vojenské veliteľstvo, ktoré viedol do svojho odchodu na povstalecké územie gen. Čatloš, ostalo dočasne na pár mesiacov bez velenia (nebolo obsadené miesto veliteľa ani jeho pobočníka – t. j. zástupcu). V novembri 1944 bol jeho vedením poverený minister národnej obrany Š. Haššík. Tiež funkcia generálneho sekretára obrany štátu (po zatknutom generálovi Štefanovi Jurechovi) bola obsadená až 15. 11. 1944 – získal ju mjr. gšt. Ondrej Hreblay.¹⁴ Prezident Jozef Tiso bol ako najvyšší predstaviteľ štátnej moci zároveň aj najvyšší veliteľ slovenskej brannej moci. Pod MNO spadali aj nasledovné vojenské organizácie, útvary a zariadenia (bez prídomku „Domobrany“):

- Veliteľstvo divíznej oblasti 1 (VDO 1), ktorého veliteľ sídlil v Trenčíne a v nami sle-

¹³ CSÉFALVAY, F. a kol. Vojenské dejiny, c. d., s. 211.

¹⁴ Dňa 15. 2. 1945 ho vystriedal pplk. gšt. Ladislav Lavotha.

dovanom období (od septembra 1944) mu podliehali Doplňovacie okresné správy (DOV) v Bratislave, Nitre, Topoľčanoch, Trnave a Žiline.¹⁵ Dňa 10. januára 1945 bol do funkcie veliteľa ustanovený pplk. pech. Anton Adamica.

- Letecký park v Nitre
- Letecký pluk v Piešťanoch
- Civilná protiletecká ochrana (CPO) – sídlila v Bratislave. Spadali pod ňu miestne veliteľstvá po celom území Slovenska.¹⁶ Šéfom CPO v sledovanom období bol mjr. kanc. Július Záborský, jeho pobočníkom (zástupcom šéfa) bol npor. del. Ernest Hamar.
- Ústredňa hlásnej služby – mala veliteľstvo v Bratislave a podliehali jej stanice hlásnej služby. Spolupracovala s Ústredňou výstražnej služby.
- Ústredňa výstražnej služby v Bratislave. Spolupracovala s Ústredňou hlásnej služby.
- Posádkové veliteľstvá (PV) – mali sídla vo vyše osemdesiatich slovenských mestách. Veliteľ posádky mal vždy aj funkciu veliteľa pluku v danom meste. Najväčšie posádkové veliteľstvá v nami sledovanom období boli v Bratislave, Trenčíne, Novom Meste nad Váhom a v Nitre.

Vojenské školy a ústavy:

1. Vojenská akadémia v Bratislave
2. Vysoká vojenná škola v Bratislave – ponúkala záujemcom iba diaľkové štúdium. Škola nemala veliteľa, iba zástupcu školy.
3. Štátna slovenská vojenská reálka v Trenčíne
4. Hodnostnícke školy – plánované boli v Hlohovci a v Novom Meste nad Váhom¹⁷
5. Škola pre dôstojníkov v zálohe v Hlohovci
6. Vojenský vedecký ústav v Trenčíne – bol však zrušený 25. septembra 1944
7. Vojenský zemepisný ústav v Bratislave
8. Vojenský technický a chemický ústav v Zemianskych Kostolnoch – prakticky nefunkčný
9. Oddiel armádnych výtvarníkov v Piešťanoch – zrušený 26. septembra 1944.

Vojenská justícia:

1. Poľný súd
2. Vojenský súd I. stolice
3. Hlavný vojenský súd
4. Vojenská prokuratúra
5. Vojenská väznica v Bratislave

¹⁵ Počas existencie tzv. Haššíkovej armády určitú dobu existovali aj DOV v Prešove, Ružomberku a v Spišskej Novej Vsi. Na začiatku januára 1945 ale došlo k ich evakuácii na západ. V niektorých archívnych dokumentoch sú spomínané aj DOV Banská Bystrica a DOV Brezno nad Hronom.

¹⁶ Zaujímavosťou je, že na začiatku jesene 1944 na jej čele stál „veliteľ“ a neskôr sa táto funkcia premenovala na „šéfa“. Názov šéf sa ustanovil zrejme na prelome rokov 1944/45. Rozkazy od novembra 1944 sú už podpísané „šéfom“ CPO.

¹⁷ Ich činnosť bola plánovaná, či však skutočne existovali, sme nezistili.

6. Vojenská trestnica v Leopoldove
7. Vojenský internačný tábor v Nitre
8. Zaisťovací tábor pre Cigánov v Dubnici nad Váhom¹⁸
9. Sústreďovací tábor pre nespoľahlivých a menej spoľahlivých dôstojníkov v Nitre.

Vojenské zdravotnícke a sociálne zariadenia:

1. Vojenská nemocnica 1. v Bratislave
2. Vojenská nemocnica 2. v Prešove
3. Vojenský kúpeľný ústav v Piešťanoch
4. Domov frontových vojakov v Piešťanoch
5. Vojenský ústav pre choroby nervové a duševné v Trnave
6. Vojenský ústav pre choroby pľúcne vo Vysokých Tatrách
7. Karanténna stanica v Bratislave
8. Psychotechnický ústav v Bratislave
9. Tatranský vojenský domov v Smokovci
10. Vojenský zdravotnícky sklad v Liptovskom Mikuláši.

Zariadenia veterinárnej služby:

1. Vojenský žrebčín v Horných Motešiciach
2. Stredisko pre výcvik psov v Bratislave
3. Veterinárna pomocná čata 1

Sklady:

1. Ústredná zbrojnica Trenčín
2. Zbrojnica 1 v Bratislave
3. Proviantný sklad 1 v Bratislave
4. Sklad intendantného materiálu vo Vrútkach – zrušený 31. októbra 1944.

Okrem toho existovali ešte Čestný oddiel prezidenta v Bratislave, Posádkové veliteľstvo v Bratislave,¹⁹ Vojenské veliteľstvo prístavu v Bratislave, Štábná rota MNO v Bratislave, Strážna čata MNO, Náhradný oddiel delostreleckého pluku 1. v Topoľčanoch, Prevádzková autokolóna v Bratislave a Oddiel armádnych pretekárov v Pezinku.²⁰

V hospodárskej oblasti sa musela Slovenská republika v tomto období úplne prispôbiť potrebám Nemecka a jeho požiadavkám. Takáto situácia bola vlastne už od roku 1944. Nemecká okupácia po vypuknutí SNP spôsobila, že Slovensko stratilo poslednú možnosť samostatného rozhodovania o hospodárskych otázkach a Nemecko prišlo k úplnému ovládnutiu hospodárstva. Vlastné požiadavky presadzovalo aj bez súhlasu slovenských orgánov. Produkcia podnikov bola obmedzená alebo zastavená v dôsledku

vojnových operácií a nedostatku surovín. Zároveň prebiehala evakuácia strojného zariadenia. Konečným dôsledkom bolo, že dňa 9. októbra 1944 (so spätnou platnosťou od 1. septembra 1944) bola uzatvorená Slovensko-nemecká medzištátna dohoda o zásobovaní jednotiek nemeckej brannej moci na Slovensku.²¹ Nemeckí velitelia museli presvedčiť slovenské obyvateľstvo, aby ich vnímalo pozitívne, ako nádej do budúcnosti, a aby sa neobúrilo voči stupňujúcim požiadavkám fašistickej nadvlády. Slovenská propaganda preto masívne prezentovala nemeckú armádu ako úspešnú a modernú. Podporovala tiež vznik rôznych poľných protipartizánskych rôt na báze dobrovoľnosti. Od októbra do novembra 1944 boli jednotky Hlinkovej gardy, Hlinkovej mládeže, Slovenskej pracovnej služby (ďalej len SPS) a žandárstva podriadené Ministerstvu národnej obrany (ďalej MNO) – vláda takto mohla každého muža s povolávacím rozkazom zaradiť podľa potreby do ktorejkoľvek z týchto organizácií.

Pri výstavbe novej slovenskej armády sa tiež dbalo na požiadavky nemeckej strany, ktorá si žiadala vytváranie čoraz väčšieho počtu opevnení a zákopov. Nemci už počas roka 1944 spoznali, že hornatý terén Slovenska sa síce nehodí na vedenie útoku, je ale značnou výhodou pri obrane. Rozhodli sa tu preto vo veľkom stavať obranné opevnenia. Už dňa 7. augusta 1944 bola v dôsledku ústupu nemeckej armády z východného frontu na Slovensku rozšírená pracovná povinnosť.²² Veliteľstvo brannej výchovy (VBV) v Banskej Bystrici organizovalo pre civilné obyvateľstvo stavebné práce, avšak občania boli v rámci brannej výchovy povinní odpracovať len dve hodiny mesačne a VBV mohla disponovať s obyvateľmi len v obvode ich bydliska. Rastúci dopyt po pracovnej sile nestačilo pokryť len zostávajúcim torzom Pracovného zboru. Pracovný zbor národnej obrany (ďalej len PZNO), ktorý od svojho vzniku v roku 1941²³ mal na starosti stavebné a technické požiadavky slovenskej armády, zaznamenal pod vplyvom udalostí od leta 1944 jednoznačný úpadok. Keď bol 5. septembra 1944 menovaný nový minister obrany Š. Haššík, nejavil nielen on, ale ani ostatní vrcholní predstavitelia armády vôľu či snahu o reorganizáciu Pracovného zboru ako celku. Bolo však tiež treba riešiť situáciu s odzbrojenou slovenskou armádou, najmä jej poddôstojníckym a dôstojníckym zborom. Nový minister po augustových udalostiach nemal vôľu ani moc zveriť slovenským veliteľom vedenie bojových jednotiek. Zároveň ich však nebolo možné umiestniť do PZNO, pretože tam nebolo pre nich miesto. Prihliadnuť treba i na fakt, že PZNO bol počas celej svojej existencie (napriek početným výzvam a upozorneniam samotného ministra národnej obrany) považovaný všeobecne za menejcennú časť slovenskej brannej moci. Takéto premiestnenie by bolo teda pre dôstojníka ponižujúce.

Jednotky Červenej armády však neustále hlbšie a hlbšie prenikali od východu na slovenské územie a nemeckí dôstojníci pôsobiaci pri slovenskej vláde boli vážne znepokojení.

¹⁸ Vznikol na začiatku novembra 1944 a zanikol v apríli 1945. Na jeho čele stál stot. pech. Mikuláš Mičkovíc. Pozri aj JANAS, Karol. *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 91.

¹⁹ Veliteľom posádky v Bratislave bol pplk. pech. Augustín Kromer.

²⁰ Oddiel prestal existovať koncom septembra 1944.

²¹ Bližšie pozri HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav. Rozpad nemeckého hospodárskeho veľkopriestoru v roku 1944 a Slovenské národné povstanie. In SYRNÝ, Marek a kol. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2014, s. 485.

²² BAKA, Igor. Nasadenie civilného obyvateľstva na Slovensku na opevňovacie práce v rokoch 1944 – 45. In *Vojenská história*, 2007, roč. 11, č. 1, s. 72.

²³ Pracovný zbor Ministerstva národnej obrany vznikol na rozkaz gen. Čatloša v januári 1941. Od apríla 1943 sa jeho názov zmenil na Pracovný zbor národnej obrany. Pôvodná skratka bola PSb, alebo PSb NO.

Budovanie opevnení bolo hlavným bodom programu všetkých spoločných rokovaní. Naviac nemecký veliteľ na Slovensku oznámil prípisom zo dňa 14. 12. 1944, že vodca Veľkonemeckej ríše Adolf Hitler vyhlásil Bratislavu a okolie za pevnosť. Za veliteľa pevnosti bol menovaný plukovník Conrad von Ohlen. Bol zodpovedný za jej obranu a k tomu mu bola prepožičaná veliteľská (rozkazovacia) právomoc pre všetky slovenské a nemecké miesta a úrady v pevnosti Bratislava. Postup poverených ministerstiev vo veci výstavby obranných opevnení bol však laxný a vôbec nie podľa predstáv nemeckej strany. Ako oznámil šéf pohotovostnej skupiny H nacistickej bezpečnostnej polície a bezpečnostnej služby Dr. Witiska v ďalekopise Hlavnému úradu ríšskej bezpečnosti do Berlína dňa 17. decembra 1944: „... *Napriek všetkým námahám....nepodarilo sa slovenskú správu vymaniť z letargie, hoci bola dobrá vôľa a nasadili sa aj niektorí členovia vlády. ...*“²⁴ Nemci boli presvedčení, že oživenie môže nastať len aktivizáciou exekutívy. Všetky svoje nádeje vložili do rúk veliteľa HG Otomara Kubalu a navrhli ho začleniť do MNO ako štátneho sekretára pre bezpečnosť. Prezident Tiso ho síce do funkcie odmietol vymenovať,²⁵ no ponúkol mu post prezidiálneho šéfa MNO a Kubala toto miesto prijal. Čo sa týka samotnej Hlinkovej gardy, organizácia ako taká začala strácať lesk a Kubala strácal dôveru samotných gardistov. Začiatkom januára 1945 sa dokonca začalo hovoriť o jeho výmene. Na post veliteľa HG mal byť menovaný Štefan Tatarka alebo Anton Pulanich, viac sympatií však bolo na strane Tatarka.²⁶ Ten bol už v tomto období veliteľom samostatného TZ.

Základy Technického zboru²⁷ vznikli hneď v októbri 1944. Začiatkom jesene 1944 boli na žiadosť nemeckého vojenského atašé v jednotlivých slovenských posádkových mestách postavené pionierske²⁸ stavebné roty. Organizáciu mal na starosti PZNO, ktorý musel improvizovať s personálnymi zvyškami svojich troch praporev v Trnave, Pezinku a Podolínci. K 1. októbru 1944 bola zriadená Pionierska správa MNO. Pod túto správu spadalo 6 zložiek: Pioniersky praporek 1 v Trenčíne, Pioniersky praporek 2 v Novom Meste nad Váhom, Zborový

24 PREČAN, Viliam. *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1965, s. 912.

25 Prezident bol naklonený skôr Haššíkovi a nemecká strana preferovala Kubalu. Tiso chcel postaviť HG pod vojenské súdnictvo, aby sa mohlo zakročovať proti čoraz početnejším výčinom príslušníkov tejto organizácie. Ministra obrany Š. Haššíka mienil vymenovať hlavným veliteľom Hlinkovej gardy. Tamže, s. 913.

26 SOKOLOVIČ, Peter. *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009. s. 434.

27 Technický zbor ako samostatný organizačný útvar bol vytvorený už v lete 1944. Dvanásteho mája 1944 prebehli rokovania najvyšších predstaviteľov Nemecka a SR v Klessheime v Nemecku, kde OKW (Oberkommando der Wehrmacht – Hlavné veliteľstvo nemeckej brannej moci) presadilo svoju požiadavku vycvičiť a nasadiť jednotky a útvary Východoslovenskej armády na stavbu opevnení na východnom Slovensku. Slovensko malo postaviť dve samostatné brigády s 12 prápormi. V júni 1944 bol teda sformovaný Technický zbor, ktorý tvorili dve brigády. Veliteľom bol menovaný plk. gšt. Viliam Talský. Na budovanie obrany na rieke San však napriek požiadavke Nemcov boli posunuté len 4 pešie prápory pod vedením plk. pech. Viliama Kanáka. Zvyšok oboch slovenských technických brigád už Nemci k dispozícii nedostali. Technický zbor ako organizačný celok napokon fungoval len necelé dva mesiace a 1. 8. 1944 bolo veliteľstvo dočasne zrušené. Jeho úlohy prevzalo veliteľstvo 2. brigády. Mužstvo prvej brigády bolo dané k dispozícii Armádnemu veliteľstvu na doplnenie stavov. CSÉFALVAY, F. a kol. *Vojenské dejiny, c. d., s. 148-149.*

28 Slovo „pionier“ označuje ženistu, zákopníka. Tento pojem bol podobne ako slovo Domobrana prevzatý z nemeckého jazyka. Nemecké odborné vojenské pojmy sa začali do slovenskej armády zavádzať od septembra 1939, kedy sa Slovenská republika pripojila k nemeckému ťaženiu proti Poľsku.

pioniersky park tiež v Novom Meste nad Váhom, Posádkové veliteľstvo v Trenčíne a Posádkové veliteľstvo v Novom Meste nad Váhom. Všetky stavebné pionierske roty boli z hľadiska ich pracovného nasadenia podriadené nemeckému veleniu. V polovici októbra nariadil náčelník štábu Jozef Parčan, že stavebné roty v posádkach Bratislava, Nové Mesto nad Váhom, Trenčín a Žilina sú plne k dispozícii nemeckým „Pionier Sonder-štábom“ (Pioniersonderstab)²⁹.

Dňa 15. decembra 1944 bol za veliteľa všetkých stavebných pionierskych rôt na Slovensku ustanovený pplk. pion. Jozef Sedlický, ktorý mal kázeňskú právomoc veliteľa pluku³⁰. Súčasne bol menovaný styčným dôstojníkom medzi MNO a nemeckým opevňovacím referentom pplk. Daubnerom. Svoju prácu mal vykonávať podľa pokynov pplk. PSb. Ing. Jozefa Kručka, správcu Pracovného zboru národnej obrany. V decembri 1944 stanovili počet mužov v jednej pionierskej stavebnejrote na 300 a zároveň sa vyšpecifikovalo týchto jedenásť posádok: Bratislava – mala 3 roty s očíslovaním 31, 32 a 33, Trnava – 2 roty s očíslovaním 34 a 35, Hlohovec – 1 rotu s číslom 36, Piešťany – 1 rotu s číslom 37, Trenčín – 3 roty s očíslovaním 38, 39 a 40, Žilina – 3 roty s očíslovaním 41, 42 a 43, Nitra – 1 rotu s číslom 44, Topoľčany – 2 roty s číslami 45 a 46, Turčiansky Svätý Martin – 3 roty s číslami 47, 48 a 49, Ružomberok – 2 roty s očíslovaním 50 a 51 a nakoniec Liptovský Svätý Mikuláš mal 3 roty s očíslovaním 52, 53 a 54. Mužstvo bolo zložené najmä z odzbrojených vojakov z východného Slovenska, ktorí sa postupne hlásili vo svojich posádkach a z mužstva povolávaného zo zálohy. Ak niektorý patrilo do posádky mimo vyššie uvedeného zoznamu, bol odoslaný do najbližšej uvedenej spádovej posádky. Spolu malo byť postavených 24 rôt o sile 7 200 mužov.³¹

Slovenská vláda musela neustále odolávať tlaku vysokých nemeckých predstaviteľov, ktorí sa dožadovali, pokiaľ možno, čo najširšieho nasadenia slovenských vojakov na opevňovacie práce. Zriadenie Technického zboru slovenská vláda odďaľovala od jesene 1944 a ako dôvod uvádzala aj to, že nemá príslušný dôstojnícky káder. Týmto chcela dosiahnuť prepustenie slovenských dôstojníkov z nemeckej internácie, čo sa napokon aj stalo. Od konca novembra 1944 do začiatku januára 1945 Nemecko uvoľnilo zo zajatia niekoľko tisíc internovaných slovenských vojakov (bývalých príslušníkov odzbrojenej Východoslovenskej armády) s jediným zámerom – všetci musia okamžite vstúpiť do stavebných pionierskych rôt. Technický zbor ako samostatná jednotka vznikla 20. decembra 1944.³²

29 VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany SR 1939 – 1945 (MNO SR), spisy dôverné, šk. 475, inv. č. 326, č. 70 2/65.

30 Ustanovený bol náčelníkom štábu Ministerstva národnej obrany pplk. gšt. JUDr. Jozefom Parčanom. VHA Bratislava, f. MNO SR, spisy dôverné, šk. 475, inv. č. 326, č. 70 2/75. Je zaujímavé, že v inom archívnom dokumente je tiež toho istého dňa – 15. decembra 1944 ustanovený za inšpektora pionierskych stavených rôt, pozri VHA Bratislava, f. MNO SR, spisy dôverné, šk. 475, inv. č. 322, č. 70 2/4-45. P. Kralčák hovorí tiež o ustanovení Sedlického za veliteľa, pričom sa odvoláva na dokument z proveniencie Pracovného zboru národnej obrany (VHA Bratislava, f. Pracovný zbor národnej obrany 1940 – 1945, šk. 143, č. j. 423 473. Keď si však Sedlický po oslobodení v r. 1945 podal prihlášku do československej armády, nebola akceptovaná, a ako dôvod bol uvedený fakt, že po návrate z nemeckého zajatia v roku 1944 prijal funkciu inšpektora pionierskych stavebných rôt. Pozri VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 4. oblasti (VO4), šk. 26, zl. 22-2/2-19.

31 Tiež Karanténna stanica v Bratislave musela podľa rozkazu veliteľa PZNO odoslať ku každejrote 20 mužov, ktorí sa vrátili z Wilhelmsschule München.

32 VHA Bratislava, f. „53“, šk. 145, zn. 53/44-97/1, Dôverný rozkaz Posádkového veliteľstva Bratislava č. 2.

Slovenská armáda mala ku dňu 31. 1. 1945 nasledovných šesť zložiek:

1. Domobrana
2. Letecký pluk
3. Protiletadlový delostrelecký pluk
4. Civilná protiletadlová ochrana
5. Pracovný zbor národnej obrany
6. Technický zbor.

Celkový počet príslušníkov armády k uvedenému dátumu bol 41 533 osôb, z toho v TZ slúžilo 32 487 mužov (na území Slovenska ku dňu 25. 1. 1945 to bolo 20 200 vojakov, v zahraničí 12 287 vojakov), čo predstavuje neuveriteľných 78, 2 %. K 30. januáru 1945 MNO vykazovalo 877 aktívnych dôstojníkov, 810 záložných dôstojníkov a 482 rotmajstrov. Nástup nových brancov dňa 5. marca 1945 mal zvýšiť počty armády na 53 433 mužov – do TZ bolo odvelených 39 387 príslušníkov (z toho na území Slovenska 27 100, v zahraničí 12 287 vojakov), t. j. 73,7 %.³³ Je teda evidentné, že v sledovanom období mal TZ „pohltiť“ dve tretiny slovenskej armády. Dôležitý je pomer Domobrany a Technického zboru. Sám veliteľ Š. Tatarko to v rozkaze zo dňa 8. marca 1945 vysvetlil nasledovne: „Medzi jednotkami Domobrany a jednotkami Technického zboru je ten rozdiel, že jednotky Domobrany sú ozbrojené, ale jednotky Technického zboru sú predbežne nezbrojené, až na divíziu v Taliansku a Maďarsku. Na Slovensku nachádzajúce sa technické divízie doteraz nie sú ozbrojené. Jednotky Technického zboru sú pionierske stavebné jednotky slovenskej brannej moci Domobrany. Stavebné pionierske jednotky sú organizované v Technickom zbore.“³⁴

Veliteľstvo TZ sídlilo v Bratislave³⁵ a za veliteľa bol už dňa 20. decembra menovaný plk. gšt. Štefan Tatarko.³⁶ Na čele štábu stál náčelník mjr. gšt. Ján Cisárik.³⁷ Zbor tvorili pionierske stavebné skupiny očíslované rímskymi číslicami I. až VI. Veliteľom štábnej roty v Bratislave bol por. v zál. Pavol Šimek. Pod veliteľa TZ spadala aj Vozatajská eskadróna so sídlom v Bratislave, ktorej velil npor. jazd. Henrich Lipský. Technický zbor zastrešoval päť zložiek, a to Prvú technickú divíziu (1. TD; veliteľstvo sídlilo na severozápade Maďarska, veliteľom bol plk. spoj. Ján Morvic), Druhú technickú divíziu (2. TD, táto vznikla premenovaním Technickej brigády dňa 1. júla 1944, na jej čelo bol vymenovaný plk. jazd. Ján Veselý a veliteľstvo sídlilo na severe Talianska.³⁸). Ďalej sem patrili Tretia a Štvrtá technická divízia (3. TD a 4. TD), ktoré pôsobili na území Slovenska. Spolu zastrešovali 8 pionierskych staveb-

Pôvodný dobový názov bol Technický zbor a v rozkazoch a iných dokumentoch sa používala skratka TSb. 33 HOLOTÍK, Ľudovít – KROPILÁK, Miroslav. *Slovenské národné povstanie roku 1944*. Bratislava 1965, s. 557-565.

34 VHA Bratislava, f. Pionierska stavebná skupina III. (PSS III.), šk.1, dôverný rozkaz Veliteľstva Technického zboru č. 16 zo dňa 5.3.1945

35 VHA Bratislava, f. „53“, šk. 145, zn. 53/44-97/1, Dôverný rozkaz Posádkového veliteľstva Bratislava č. 2.

36 Veliteľa TZ v jeho neprítomnosti zastupoval veliteľ pionierskej stavebnej skupiny I. pplk. pech. Anton Vick. VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany 1939 – 1945 (ďalej len MNO), spisy dôverné, šk. 475, inv. č. 326,č. 70 2/76.

37 Je zaujímavé, že Tatarko a Cisárik slúžili spolu aj vo Východoslovenskej armáde pred jej odzbrojením – Tatarko bol veliteľ 2. divízie a Cisárik bol jeho náčelník štábu. Pozri aj PAŽUROVÁ, Helena. *Východoslovenská armáda. Horúce leto 1944 na východnom Slovensku*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012.

38 ŠTEFANSKÝ, Václav. *Slovenskí vojaci v Taliansku 1943 – 1945*. Bratislava : MO SR vo Vydavateľskej a informačnej agentúre, 2000, s. 41.

ných skupín. Obe divízie podliehali nemeckým vyšším ženijným správam „Höhere Pionier Führung“ – č. 110 v Piešťanoch a č. 107 v Topoľčanoch. Veliteľom 3. technickej divízie bol pplk. pion. Jozef Sedlický a veliteľom 4. TD bol plk. jazd. Jozef Gembala. Piatou zložkou TZ bola Karanténna stanica v Bratislave.³⁹ Posledné dve spomínané divízie mali každá po štyri pionierske stavebné skupiny, z ktorých každá sa delila na dva alebo tri prápory a prápory sa členili na viaceré rotý.⁴⁰ Roty mali od 180, 300 až 500 mužov. Na určené lokality sa presúvali podľa potreby nemeckej armády. Pre väčšiu prehľadnosť uvádzame ich organizáciu a vzájomnú podriadenosť v nasledujúcej tabuľke.

Názov, sídlo	Pionierska stavebná skupina	Podriadenosť nemeckému veliteľstvu	Pionierske stavebné prápory, sídlo	Pionierske stavebné rotý č.
3. technická divízia Piešťany	I.	Festungspionierstab 33, Bratislava	I., Bratislava	11, 16, 32, 34
			II., Bratislava	35, 61, 32, 63
	III.	Pionier Sonder Stab 114, Púchov	I., Trenčín	13, 26, 39, 68
			II., Trenčín	19, 20, 56, 57
	IV.	Pionier Sonder Stab 115, Žilina	I., Žilina	15, 24, 25, 28
			II., Žilina	41, 73, 74, 75
			III., Chtelnica	18, 27, 29, 30
VII.	Pionier Sonder Stab 113, Nové Mesto nad Váhom	I., Nové Mesto nad Váhom	14, 28, 70, 71, 72	
		II., Vrbové	12, 17, 22, 46, 69	
		III., Chtelnica	18, 27, 29, 30	
4. technická divízia Topoľčany	II.	Pionier Sonder Stab 116	I., Modra - Pezinok, Cífer	37, 43, 51, 52 Cífer - 33, 36, 40, 64, 65
			II., Martin	76, 77, 78, 85
	V.	Pionier Sonder Stab 106	II., Martin	83, 84, 86, 87
			I., Spišská Nová Ves	88, 89, 90, 92
	VI.	Körück 531, Levoča	II., ?	93, 94, 95
			III., Hlohovec	53, 54, 55, 56, 79
VIII.	Pionier Sonder Stab 130, Nitra	I., Nitra	21, 38, 44, 45, 57, 80	
		II., Topoľčany	47, 48, 49, 50, 81, 82	

39 Toto na prvý pohľad zvláštne zaradenie bolo spôsobené tým, že v karanténe sa sústreďovali všetci vojaci vracajúci sa zo zajatia či z poľa a veliteľstvo TZ takto mohlo ihneď podchytiť potrebných špecialistov, ako boli napr. obuvníci, krajčíri, kuchári a prerozdeliť ich podľa potreby do jednotlivých stavebných rôt. Veliteľom Karanténnej stanice bol určený npor. pech. Ľudovít Matúš.

40 Pozri tiež KORČEK, Ján. Vojensky organizované pracovné formácie v pôsobnosti MNO a MV Slovenskej republiky 1942 – 1945. In *Pracovné jednotky a útvary Slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : ZING Print, 1996, s. 70.

Technické divízie pôsobiace na Slovensku mali v správe nasledovných osem pionierskych skupín:

Pionierska stavebná skupina I.: sídlila v Bratislave a velil jej pplk. pech. Anton Vick.

Pionierska stavebná skupina II.: sídlila v Trnave. Veliteľom II. PSS v Trnave bol pplk. pech. Martin Strapák, ktorý bol zároveň trnavský posádkový veliteľ. K tejto stavebnej skupine bolo nariadené aj sústreďovanie maďarských vojenských zbehov slovenskej národnosti. V marci 1945 bol k tejto PSS v Trnave pridelený bývalý šéf Civilnej protiletadlovej ochrany mjr. kanc. Július Záborský. Veliteľ Technického zboru nariadil pplk. Strapákovi prideliť Záborskému miesto veliteľa práporu.⁴¹

Pionierska stavebná skupina III.: sídlila v Trenčíne. Velil jej pplk. pech. Vítazoslav Šupák.

Pionierska stavebná skupina IV.: sídlila v Žiline, veliteľom bol oficiálne pplk. del. Ján Kallo, ktorý bol však veliteľom posádky v Žiline, takže PSS IV. v skutočnosti velil mjr. del. Štefan Beniač.

Pionierska stavebná skupina V.: sídlila v Turčianskom Svätom Martine a velil jej od 28. januára 1945 pplk. pech. Ján Pulkrábek, od 15. februára 1945 velil mjr. pech. Vojtech Mládek.⁴²

Pionierska stavebná skupina VI.: sídlila v Spišskej Novej Vsi. Ako veliteľ bol určený pplk. Ľudovít Stalmaško, pred nástupom do funkcie ho zastupoval stot. König. Dňa 10. 2. 1945 bola zrušená⁴³ a jej patriace stavebné pionierske roty boli rozdelené do zvyšných pionierskych stavebných skupín alebo priamo podriadené vyššiemu veleniu nemeckých opevňovacích veliteľstiev. Pár dní pred týmto nariadením, v januári 1945, však už i tak prakticky nebola funkčná, nakoľko väčšina jej príslušníkov, ako aj velenia sa vzdala Červenej armáde.⁴⁴ Zvláštnosťou bolo, že táto skupina bola podriadená priamo Veliteľstvu Technického zboru.

Pionierska stavebná skupina VII.: sídlila v Novom Meste nad Váhom. Velil jej pplk. pech. Jozef Hamerle, neskôr ho vystriedal mjr. pech. Leopold Vosátka.

Pionierska stavebná skupina číslo VIII.: sídlila v Nitre a velil jej pplk. gšt. v. v. Ladislav Šišovský⁴⁵. Počas neprítomnosti ho zastupoval mjr. pech. Jozef Lehotský.

Každá pionierska stavebná skupina mala vlastnú hospodársku správu, ktorá kontrolovala stav živých vojakov, zariaďovala (početné) prevelenia a v neposlednom rade dbala na vyplácanie náležitostí v zmysle platných predpisov a nariadení. Pionierske stavebné skupiny boli podriadené po intendantnej aj veliteľskej stránke priamo veliteľovi TZ. Tento bol poverený zostavením nových pionierskych stavebných rôt, zriadením náhrady a výcviku

všetkých pracovných rôt, výmenou a zriadením náhrady pre technickú divíziu v Taliansku a Maďarsku a vôbec starostlivosťou o tieto jednotky, a najmä sa mal postarať o „pracovné nasadenie všetkých týchto do opevňovacích prác“.

Vytvorenie pionierskych stavebných rôt (psr) je úzko previazané s vývojom udalostí v slovenskej armáde a prípadne v Pracovnom zbore národnej obrany. Po vypuknutí SNP sa prevažná väčšina pracovných jednotiek rozpadla a veleniu PZNO zostal k dispozícii len Pracovný prápor 1 so sídlom v Pezinku, neskôr v Bratislave (predtým mal i Pracovné prápory 2 a 3). Ten mal začiatkom septembra 1944 dve pracovné roty, číslované 11 a 16. Dňa 5. októbra 1944 vydal veliteľ PZNO nariadenie na postavenie štyroch stavebných pionierskych rôt, konkrétne psr 12. v Trnave, psr 13. v Trenčíne, psr 14. v Novom Meste nad Váhom a psr 15. v Žiline. V nariadení sa vyslovene uvádza, že sa tak deje na ústny rozkaz ministra národnej obrany. Striktne boli stanovené aj počty každej psr: 2 dôstojníci, 17 poddôstojníkov, 5 rotmajstri a 162 príslušníkov mužstva.⁴⁶ Ďalej mala mať každá rota 9 koní, 4 vozy, 11 bicyklov a zo zbraní 2 pištole (len pre dôstojníkov).

Začalo sa i s výstavbou ďalších rôt a koncom októbra 1944 slovenské MNO nemeckej brannej moci prezentovalo, že disponuje celkovo trinástimi psr, a to: psr.11 v Bratislave, psr 12. v Trnave, psr 13. v Trenčíne, psr 14. v Novom Meste nad Váhom, psr 15. v Žiline, psr 16. v Bratislave, psr 17. v Piešťanoch, psr 18. v Trenčianskej Teplej, psr 19. v Dubnici nad Váhom, psr 20. v Považskej Bystrici, psr 21. v Nitre, psr 22. v Topoľčanoch a psr 23. v Sereďi. Tieto roty sa formovali stále v rámci PZNO a podliehali teda jeho veliteľovi (neboli však postavené v rámci obnovovania bývalých Pracovných práporov 2. a 3). Roty sa uvádzali s číslovaním vzadu a niekedy tiež v skratke s veľkými písmenami „PSR“.⁴⁷ Zaujímavosťou je, že spr boli formované ako samostatné zložky, priamo podriadené veliteľovi PZNO, bez nejakého „medzistupňa“ pre velenie rotám. Teda nedošlo ani k ich začleneniu do bývalých pracovných práporov, ani Pracovné prápory 2 a 3 neboli obnovené.⁴⁸ Pravdepodobne sa v tomto prípade bral ohľad na skutočnosť, že v zmysle existujúcich právnych noriem bol PZNO dopĺňovaný branchami odvedenými pre službu v pracovných jednotkách, ustanovizniach a organizáciách. Vojaci, ktorí sa vracali z internácie v Nemecku, boli však odvedencami do vojenských jednotiek, ustanovizní a organizácií.⁴⁹

Keď na začiatku poslednej dekády decembra 1944 vznikol TZ, jeho veliteľstvo prijalo vlastné opatrenia na výstavbu ďalších psr. Tie, ktoré boli sformované v rámci PZNO, zostávali však stále pod jeho velením. Koncom roka 1944 (konkrétne 29. 12. 1944) vykazovalo MNO existenciu 36 rôt.⁵⁰ O takmer dva mesiace neskôr, ku dňu 21. 2. 1945 už malo byť

41 Vykonalie toho rozkazu (t. j., ktorý prápor bol Záborskému pridelený) mal Strapák hlásiť písomne na veliteľstvo TZ. VHA Bratislava, f. PSS III., šk.1, dôverný rozkaz Veliteľstva Technického zboru č. 17 zo dňa 8. marca 1945.

42 VHA Bratislava, f. PSS III., šk.1, dôverný rozkaz Veliteľstva Technického zboru č. 16 zo dňa 5. marca 1945

43 VHA Bratislava, f. PSS III., šk.1, dôverný rozkaz Veliteľstva Technického zboru č. 15 zo dňa 3. marca 1945

44 PSS VI. pri prechode frontu cez Spišskú Novú Ves neuposlúchla rozkaz nadriadenej 18. nemeckej brigády, aby 19. januára 1945 ustúpila do Svitú, ale radšej sa vzdala Červenej armáde. KORČEK, J. Vojensky organizované, c. d, s. 72.

45 Tamže, s. 68.

46 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Nové Mesto nad Váhom (PV NMnV), šk. 4, č. 1358/dôv.

47 Ján Korček ich označuje skratkou PSR s veľkými písmenami; v archívnych dokumentoch sú označené jedným aj druhým spôsobom, dokonca aj na pečiatkach jednotlivých rôt možno nájsť oba typy písma. Pozri KORČEK, J. Vojensky organizované, c. d., s. 68.

48 Neboli však ani oficiálne zrušené, resp. žiadny archívny dokument v tejto veci sa nám nepodarilo dohľadať.

49 Už pred internáciou, počas služby v armáde, sa vojaci bránili porovnávaní svojej služby s príslušníkmi PZNO, ktorých zbraňou bola lopata. Pozri tiež BALCOVÁ, M. Vznik a výstavba Technického zboru. In SYRNÝ, M. a kol. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2014. s. 263-271.

50 VHA Bratislava, f. MNO SR, spisy dôverné, šk. 487, inv. č. 336, zl. 78 3/4

postavených 79 rôt,⁵¹ číslovaných od „11“ po „94“. Na inom meste sme však našli údaj o postavení 85 psr.⁵² Tento údaj je však rozporuplný, nakoľko ku dňu 10. 2. 1945 bola zrušená pionierska stavebná skupina VI. (PSS VI.), sídliaca v Spišskej Novej Vsi, a to z dôvodu vlastného rozkladu (dezercie). K začiatku februára mohla mať až sedem rôt. Po zrušení tejto stavebnej skupiny bola iba jediná rota začlenená inam, a to 89. psr – včlenená do PSS IV. so sídlom v Žiline.⁵³ Sformovanie ôsmich stavebných rôt číslovaných od 88 po 95 (v rámci PSS VI.) nariadilo Veliteľstvo TZ dňa 23. decembra 1944 s tým, že sa tak má stať do 1. januára 1945 pod vedením plk. Stalmaška. Žiadny archívny dokument či bibliografický odkaz, ktorý by hovoril o skutočnom sformovaní uvedených rôt nám však nie je známy.⁵⁴ Koncom januára 1945 však bola určite rozpustená 84. psr umiestnená v obci Likavka, a to z dôvodu „stratenia sa“ príslušníkov.⁵⁵

Zaradenie nováčikov do Technického zboru prebehlo podľa presných pokynov veliteľstva. Velitelia pionierskych stavebných skupín mali nariadené, aby ich nezaraďovali na doplnenie rôt, ktoré mali malý stav, ale radšej premiestnili staré mužstvo od jednej roty k druhej, takže nováčikovia by boli vo zvláštnych rotách.⁵⁶ Toto riešenie bolo nutné z viacerých dôvodov:

- a) udržanie pracovnej morálky a disciplíny aspoň u novo nastúpených vojakov
- b) možnosť zdokonaľovania sa v základnom výcviku vždy, keď to dovoľí pracovné nasadenie (i keď ide iba o poradový výcvik)
- c) uľahčenie vykonávania povinných prednášok nováčikom k predpisu A-I-1 (základný vojenský predpis).

Ak nebolo možné vytvoriť z nováčikov celú rotu, musela byť vytvorená aspoň zvláštna čata. Velitelia skupín boli povinní ihneď po nástupe nováčikov zistiť ich civilnú odbornosť a remeselnú zručnosť a neodkladne to nahlásiť na všeobecné oddelenie Veliteľstva TZ. Veľmi žiadani boli najmä drevorubači, tesári, stolári, murári, strojníci, zámočníci, pokrývači, elektrikári, maliari, inštalatéri, sklenári, klampiari, kuchári, kováči, šoféri, krajčíri, obuvníci, zvárači a studniari. Títo remeselníci nesmeli byť podľa rozkazu veliteľa TZ pridelení k žiadnej jednotke natrvalo. Dopyt bol tiež po tlmočníkoch nemeckého jazyka – velitelia boli povinní týchto nahlásiť veliteľstvu bezodkladne a menovite. Početný stav predkladali velitelia 3. a 4. TD a veliteľ Pracovného zboru NO šesťkrát do mesiaca – vždy 5., 10., 15., 20., 25. a 30. v mesiaci. Táto vysoká frekvencia hlásení bola vynútená jednak častou dezerciou príslušníkov TZ, ako aj potrebou možného okamžitého operatívneho nasadenia vojakov na opevňovacie práce. Personálne výkazy príslušníkov TD nasadených na Sloven-

sku však boli ešte ako-tak pravidelné. Iná situácia však bola s dvoma divíziami nasadenými v zahraničí. Počty osôb 1. a 2. TD bolo ťažké získať. Z dobových dokumentov vyplýva, že prednostovia intendantného či personálneho oddelenia MNO mali na prelome rokov 1944 – 1945 iba veľmi hrubý prehľad o tom, koľko ľudí príslušných ku stavebným rotám sa aktuálne pohybuje v zahraničí.

Výcvik mužstva prebiehal pomerne rýchlo – základný (podobne ako u PZNO) trval iba štrnásť dní. Výzbroj, ak vôbec bola, tvorili len ručné zbrane, aj to určené len pre malé percento príslušníkov, zväčša veliteľov pracovných rôt. Ozbrojená bola prakticky len 2. technická divízia, ktorej mužstvo pôsobilo v Taliansku. Keď však v októbri 1944 prideleno ministerstvo justičnému úradu tejto divízie nových dôstojníkov, vystal problém obstaráť im aj potrebné súčasti výzbroje a výstroja. V novembri 1944 bolo z nemeckej strany povolené aj 10-percentné vyzbrojenie 1. technickej divízie nasadenej v Maďarsku. Ministerstvo národnej obrany v tomto zmysle žiadalo nemecké vyslanectvo o pridelenie zbraní „zo zásob ukoristených na Slovensku“. Ozbrojení príslušníci konali aj strážnu službu. Ostatní sa museli zaobísť len s pracovným náradím, zväčša lopatami.

Čo sa týka územia Slovenska, nemecká vláda neustále urgovala nasadzovanie stále nových ženijných-stavebných jednotiek pre budovanie obranných línií na strednom Slovensku, pri Javorníkoch, aj na svahoch Malých a Bielych Karpát.⁵⁷ Vyžadovali vytvorenie nových pracovných rôt z radov slovenských vojakov. Tieto práce sa týkali 3. a 4. technickej divízie. Obe sa podieľali na stavbe opevnenej línie kniežata Pribinu („Pribinastellung“)⁵⁸ smerujúcej zo severu na juh, ktorá kopírovala nemeckú ochrannú zónu „Schutzzone“ vyžiadajú fašistickým Nemeckom ešte v roku 1939. Tvorila dve hlavné línie:

1. údolie Váhu – Žilina – Púchov – Trenčín – Nové Mesto nad Váhom – Trnava – Bratislava;
2. údolie Turčianskej kotliny – smer Nitrianske Pravno – Ponitrie – Topoľčany – Nitra – Hlohovec – Trnava.

V decembri 1944 sa k budovaným opevneniam pridala i Bratislava – Adolf Hitler ju vyhlásil za pevnosť (Festung Pressburg), súčasť pevnostného systému Tretej ríše. Práce na budovaní Pribinovej línie však v dôsledku časového oneskorenia meškali. V snahe vyriešiť stupňujúce sa sťažnosti nemeckých orgánov na pomalú a nekvalitnú prácu civilného obyvateľstva, rozhodol sa minister národnej obrany Š. Hašík presunúť možnosť nasadzovania civilného obyvateľstva na stavebné práce do kompetencie Technického zboru.⁵⁹ Veliteľ Tarko tak k 5. januáru 1945 prevzal zodpovednosť za všetky druhy opevňovacích prác, ktoré boli v kompetencii slovenských orgánov. Je paradoxné, že o pár týždňov neskôr podávali opäť nemeckí dôstojníci sťažnosti na to, že vojenský príslušníci TZ majú oveľa slabší výkon ako civilní pracovníci. K 5. marcu 1945 pracovalo na pevnostnom úseku „Ochranná zóna

51 KORČEK Ján. Ludácky režim a ozbrojené sily 1. SR počas oslobodzovania Slovenska. In *Záverčná fáza 2. svetovej vojny a oslobodenie Slovenska*. Bratislava : VHU, 1996. s. 76-81.

52 KORČEK, J. Vojensky organizované, c. d., s. 65.

53 VHA Bratislava, f. PSS III., šk.1, dôverný rozkaz Veliteľstva Technického zboru č. 15 zo dňa 3. 3. 1945. Sídlom veliteľstva PSS VI. – Spišská Nová Ves – bolo oslobodené už 27. januára 1945.

54 Pri hľadaní odpovede na otázku, koľko psr bolo skutočne sformovaných, sme narážali neustále na rozporuplné údaje. Nemožno posúdiť, či ide o nedostatok podkladov, preklepy či iné príčiny.

55 VHA Bratislava, f. „55“, signatúra 55-53-6, list č. 58. Koľko ešte ďalších rôt prestalo s postupom frontu existovať, nám nie je známe.

56 VHA Bratislava, f. PSS III., šk.1, dôverný rozkaz Veliteľstva Technického zboru č. 17 zo dňa 8. marca 1945.

57 Pri budovaní obranných postavení sa počítalo aj s nasadením civilného obyvateľstva. Veľké úsilie v tomto smere vyvíjal Úrad propagandy. BAKA, I. Nasadenie civilného obyvateľstva, c. d., s. 72.

58 Tento názov zaviedla Pionierska a stavebná správa Ministerstva národnej obrany (CSÉFALVAY, F. a kol. Vojenské dejiny, c. d., s. 220). Igor Baka uvádza pevnostný úsek Ochranná zóna Slovensko, ktorý viedol údolím Váhu od Žiliny cez Púchov, Trenčín, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany a Trnavu k Bratislave – pozri BAKA, I. Nasadenie civilného obyvateľstva, c. d., s. 72.

59 BAKA, I. Nasadenie civilného obyvateľstva, c. d., s. 83.

Slovensko“ 78 256 osôb (vrátane príslušníkov nemeckých pracovných organizácií). Je však otázne, či sú do tohto počtu zahrnutí aj príslušníci slovenskej armády či slovenských polovojenských organizácií. V nemeckom dokumente, z ktorého sa čerpal, sú totiž spomínaní len civilné nenemecké (cudzie) osoby.⁶⁰

Všetky technické jednotky budovali opevnenia pre potreby nemeckej armády, pričom gro práce tvorila manuálna práca s krompáčom a lopatou. Nemecké velenie pridelovalo miesto a čas ich pracovného nasadenia. Pionierske stavebné jednotky podliehali papierovo síce aj slovenským posádkovým veliteľom, avšak len v otázkach ubytovania, stravovania a disciplíny. Posádkoví velitelia nemohli svojvoľne disponovať týmito jednotkami a jej príslušníkmi. Len v prípade naliehavej potreby a ak nebola iná možnosť, mohli byť títo vojaci na žiadosť posádkového veliteľa nasadení na práce pre posádku – avšak len na určitú dobu a počet mužstva bol striktno určený.⁶¹ Pionierske stavebné roty boli rozmiestnené podľa potreby na západnom a strednom Slovensku, nakoľko v období vzniku TZ (koniec decembra 1944) už bolo východné Slovensko pod kontrolou Červenej armády.

Denný poriadok mužstva bol nasledovný:

Vo všedné dni:	6.00 hod.	– budíček
	7.30 hod.	– odchod do zamestnania
	14.30 hod.	– príchod zo zamestnania (pri jednoduchej frekvencii bez poludňajšej prestávky)
	16.00 hod.	– príchod zo zamestnania (pri dvojitej frekvencii s 1,5 hod. poludňajšou prestávkou)
	16.15 hod.	– raport (hlásenie)
	16.30 hod.	– čítanie rozkazu
	21.00 hod.	– večierka
V nedeľu:	7.00 hod.	– budíček
	8.00 – 10.00 hod.	– poradový a ukázačový výcvik
	10.00 – 12.00 hod.	– úprava ubikácií (ubytovania)
	12.00 hod.	– obed – poobede voľná vychádzka. ⁶²

Zamestnanie, t. j. miesto a spôsob stavebných prác určovalo, ako už bolo spomenuté, nemecké velenie. To však bolo často nespokojné s pracovným výkonom príslušníkov stavebných pionierskych rôt. Velitelia PSS boli neustále napomínaní, aby viedli mužstvo k usilovnejšiemu výkonu. Tiež im bolo vytýkané, že často ani nevedia, kde ich rota pracuje a pri náhodných kontrolách bolo nájdených len málo dôstojníkov na svojom pracovisku. Samotní slovenskí velitelia boli zo svojich oklieštených právomocí znechutení a nemali teda motiváciu zaujímať sa o konávané práce. Aby sa predišlo sťažnostiam z nemeckej strany, bola nariadená u všetkých PSS tzv. „akordná“ práca, a to v nasledovných normách:⁶³

60 Tamže, s. 79.

61 Toto nariadenie je dokonca uvedené v dôvernom rozkaze veliteľa 3. TD číslo 1 zo dňa 22. februára 1945.

VHA Bratislava, f. PSS III., šk.1.

62 Tamže.

63 Tamže.

1. Pri hĺbení zákopov a jám hlbších ako 1,5 metra musel každý pracovník vykopať denne 2,0 m³
2. Pri hĺbení zákopov do 1,5 metra musel každý pracovník vykopať denne 2,5 m³
3. V zamrzutej pôde a v skalnatej zemine sa mohol výkon znížiť na 1,5 m³, resp. na 2,0 m³ denne.

Normy práce boli pomerne vysoko nastavené a príslušníci stavebných jednotiek sa museli činiť, aby ich dodržali. Pracovný úsek vytýčil vždy na celý týždeň, alebo na niekoľko dní veliteľ roty po dohode s predstaveným nemeckým veliteľom. Pokiaľ mužstvo vykonalo prácu skôr ako v stanovenom čase, mohlo pracovisko v zomknutej jednotke opustiť. Jednotlivci nesmeli odchádzať oddelene. Ak pracovná čata nestihla danú prácu vykonať počas pracovných dní, muselo celé mužstvo pracovať i v nedeľu. Pri každej rote na pracovisku musel byť vždy prítomný dôstojník a veliteľ roty mal povinnosť byť aspoň dvakrát za týždeň osobne prítomný na pracovisku. Velitelia skupín, práporov a rôt mali podľa rozkazu udržiavať čo najužší styk s príslušným nemeckým vedúcim personálom, aby mohli okamžite reagovať na ich požiadavky. Materiálne zabezpečenie rôt však bolo katastrofálne, nakoľko väčšinu vecí zhabala nemecká armáda. Nedostatok oblečenia, zlé ubytovanie, málo dreva na kúrenie a pod. podporovali nárast dezercíí (podľa hlásenia veliteľstva 22. roty v Topolčanoch len k 1. decembru 1944 zbehlo sto osôb).⁶⁴ Počty mužov v pionierskych stavebných rotách sa preto často a rýchlo menili a po prechode frontu sa roty i priamo rozpadali.

Príslušníci 1. TD a 2. TD, ktorí pôsobili na cudzích územiach, teda v Maďarsku⁶⁵, Rumunsku a Taliansku⁶⁶ a boli nasadení na opevňovacie práce, boli so svojim zaradením

64 BAKA, I. *Pracovné nasadenie obyvateľstva*, c. d., s. 77.

65 Veliteľstvo 1. technickej divízie sídlilo na severozápade Maďarska a na jeho čele stál plk. spoj. Ján Morvic. Jeho náčelník štábu bol stot. gšt. Vojtech Boššányi. Pod ním patrili Peší pluk 20., Peší pluk 21. a Pioniersky prápor 41. Táto 1. technická divízia vznikla z 1. pešej divízie, ktorej predchodkyňou bola Rýchla divízia nasadená na prelome rokov 1942/1943 na východnom fronte. Na jeseň 1943 bola preorganizovaná na 1. pešiu divíziu a 30. 10. 1943 napriek nedôvere nemeckých orgánov nasadená do boja pri Melitopoli. Viac ako 2 000 (presne 2 731) jej príslušníkov okamžite prešlo do radov Červenej armády. Na čele 1. pešej divízie stál vtedy plk. Karol Pekník. Zvyšok 1. pešej divízie bol ešte na jar 1944 niekoľkokrát bojovo nasadený, no k 1. júnu 1944 bola divízia reorganizovaná na 1. technickú divíziu a prevelená do oblasti južného Maďarska a severného Rumunsku, kde velenie prevzal plk. pech. František Krakovský. Ten ju viedol až do konca januára 1945 a dňa 1. februára 1945 bol pridelený ku Kancelárii prezidenta republiky (KPR), kde sa o 9 dní neskôr stal prednostom vojenského oddelenia. Posledným veliteľom bol zrejme plk. spoj. Ján Morvic, ktorý velil 1. TD od konca januára 1945 do 25. marca 1945.

66 V roku 1941 slovenská vláda postavila pre front poľné jednotky združené pod názvom Zaisťovacia divízia (ZD). Pôsobila na východnom fronte od augusta 1941 do jesene 1943, a to najmä na území Ukrajiny. Prvým veliteľom Zaisťovacej divízie bol plk. Augustín Malár, ktorý bol tiež veliteľom Spojovacieho štábu poľnej armády. Ten však odišiel k Rýchlej divízii a dňa 20. novembra 1941 bol vymenovaný nový veliteľ divízie plk. Pavol Kuna. Na rozkaz ministra obrany F. Čatloša sa divízia premenovala od 1. 8. 1943 na 2. pešiu divíziu. Nemecko však bolo nespokojné s vývojom situácie v jej radoch (opakované dezercie, neuposlušnosť rozkazov, priateľské styky s domácim obyvateľstvom na východnom fronte) a rozhodlo sa menovať nového veliteľa, ktorý by bol oddaný fašistickej vláde. Toto kritérium splnil plk. gšt. Rudolf Pilfousek. Velil 2. pešej divízii v čase od 10. do 19. augusta 1943. Divízia bola pod jeho velením preložená z východného frontu na stavbu opevnení v zázemí do severného Talianska. Po 19. auguste 1943 sa jej veliteľom stal plk. Karol Pekník. Zbehnutie a nežiaduce styky s civilným obyvateľstvom však pokračovali a nemecké velenie nariadilo MNO reorganizáciu 2. pešej divízie na stavebnú brigádu. V novembri

často nespokojní. Dôvodom bola vzdialenosť od rodiny a tiež cudzie velenie. Po reorganizácii divízie na jeseň 1944 preto mnohí žiadali o zaradenie do novovzniknutej Domobrany, aby tak mohli byť aspoň na slovenskom území, bližšie k rodinám. Bývalý príslušník 1. technickej divízie Michal Machuč vo svojej žiadosti o prijatie do „zväzku národnej domobrany“ adresovanej MNO uvádza nasledovné: „... Dňa 21. júla 1944 bol som odoslaný od Automobilného práporu 1 Nitra do poľa s určením pre automobilovú správu 1. technickej divízie, ktorá v tom čase nachádzala sa v Rumunsku. Dňa 1. septembra 1944 ako príslušník 1. technickej divízie bol som dobrovoľne odzbrojený v Sedmohradsku pri meste Szasregénu. Odtiaľto sme boli prevezení do Désu, kde bolo veliteľstvo 1. TD znovu organizované. Zbytok veliteľstva 1. TD bol sústredený pri meste Dés, odkiaľ mal byť podľa rozhodnutia ôsmej armády odsunutý na Slovensko. Keďže sa nikto o tento zbytok dlhšiu dobu nestaral, mužstvo sa rozutekalo s tým, že sa prihlási na Slovensku do novootvorenej slovenskej armády. Ja so zbytkom jednotky p. por. Horňáka (s ktorým som odišiel) odišli sme na slovenské vyslanectvo v Budapešti, kde som udal príčinu svojho vzdialenia sa s odôvodnením, že sa chcem v Bratislave prihlásiť na MNO do novootvorenej slovenskej armády. Od vyslanectva v Budapešti dostal som potvrdenie, že môžem prekročiť maďarsko-slovenské hranice a hlásiť sa v Bratislave. Avšak na maďarsko-slovenských hraniciach bol som nemeckou staničnou strážou zadržaný a odtransportovaný dňa 23. septembra 1944 do tábora Keisensteinbruch, kde som bol až do 30. októbra 1944. V tento deň bol som odoslaný aj s tristo slovenskými vojakmi na opevňovacie práce v dedinke Prellenkirchen kde konám službu dodnes. ...“ Dňa 7. decembra 1944 personálne oddelenie MNO urobilo v spomínanej veci nápravu, t. j. urobilo „patričné kroky o prepustení menovaných“.

Čo sa týka transportov, treba poznamenať, že u vojakov na Slovensku neboli veľmi obľúbené. Podľa možnosti sa im väčšina snažila vyhnúť. Transporty do 1. a 2. TD pôsobiacich v zahraničí, organizovali pionierske stavebné skupiny. Veliteľstvo postavilo roty o počte 200 – 300 mužov (v zmysle konkrétneho nariadenia MNO). Všetci boli poučení o presnom postupe počas nakladania, vykladania a aj o správaní počas transportu.⁶⁷ Najstarší dôstojník v rote bol veliteľom roty počas transportu a niektorý ďalší dôstojník bol jeho zástupca. Ostatní dôstojníci a poddôstojníci boli velitelia čiat, z ktorých každá mala cca 50 mužov. Transport mal vlastného kuchára, účtovníka aj kancelársku silu. Veliteľ disponoval presným zoznamom mužov v transporte. Pred odchodom všetci muži určení do transportu absolvovali povinný výcvik, pričom sa v tejto dobe už nesmeli vzdalovať od ubytovacieho miesta. Toto nariadenie bolo dôležité jednak z dôvodu zvýšenej možnosti dezercie, jednak z dôvodu neznalosti presného dátumu a času odchodu. Tie boli nariadené zvláštnym rozkazom veliteľovi transportu. Počas výcviku do poľa mal veliteľ transportu povinnosť každý deň (!) skontrolovať počet mužov podľa menného zoznamu, ak to bolo nutné, robil to aj dvakrát denne – pri rannom aj večernom nástupe. Na nenastúpených

1943 boli jej príslušníci premiestnení na opevňovacie práce do severného Talianska a 15. novembra 1943 bola premenovaná na Technickú brigádu. Novým veliteľom sa stal plk. Ladislav Bodický (ten predtým dva roky zastával funkciu správcu Pracovného zboru Národnej obrany, takže mal zo všetkých veliteľov asi najväčšie skúsenosti so skutočnou náplňou práce divízie. Vymenovaný bol 20. 10. 1943. Porovnaj KRALČÁK Peter. *Pracovné jednotky slovenskej armády 1939 – 1945*. Bratislava : Pro Militaria Historica, o. z. – VHÚ, 2014, s. 71.

⁶⁷ VHA Bratislava, f. PSS III., šk. 3, č. j. 116/Taj.1945.

mužov sa ihneď podávalo trestné oznámenie. Počas výcviku mal byť každý vojak vybavený v zmysle intendantných predpisov súčasťami povinného výstroja (poľná čiapka, súkenná blúza, súkenné nohavice, plášť, remeň do nohavíc, dva nákrčníky, dve koše, dvojce nohavíc, dva páry onúc, brušný pás, jeden pár šnurovacích topánok alebo čižiem, omotky /pruh látky, ktorý sa omotával okolo čižiem/, jeden pár rukavíc, jeden sveter alebo vesta, opasok s prackou, torba /plecniak/, kukla, chlebník, prikrývka)⁶⁸ a tiež plechovou jedálnou miskou, poľnou fľašou a vreckovým obvazom.⁶⁹ Slovenská armáda však trpela často nedostatkom povinného výstroja, takže hoci bolo uvedené vystrojenie v zmysle papierového nariadenia ministra povinné, v praxi bolo veľmi ťažké ho uskutočniť, a tak vojaci odchádzali často do poľa zle oblečení aj obutí.

Počas transportu sa rote málokedy vyskytla možnosť pripraviť si teplú stravu, preto muži dopredu dostali studený proviant na 3 – 4 dni. Kuchár dostal suroviny cca na 10 dní a hospodárska správa príslušnej PSS pripravila slamu, uhlie a drevo do vagónov na kúrenie tiež na cca 10 dní. Konkrétne v januárovom transporte z PSS III. v Trenčíne bolo vyslaných 32 vagónov s príslušníkmi Technického zboru smerujúcich do Maďarska ako doplnky stavu k 1. TD. Každý transport mal prideleného tiež jedného nemeckého sprievodcu, dôstojníka alebo poddôstojníka, ktorý sa behom cesty staral o prípadné odobratie stravy z nemeckých skladov na jednotlivých staniaciach (v prípade, že transport trval dlhšie ako 10 dní).⁷⁰

Nemeckí dôstojníci sa od vzniku pionierskych stavebných rôt v roku 1944 opakovane sťažovali na slabú pracovnú morálku (jednotky slovenského TZ boli zasadené pri jednotkách nemeckej armády). V hláseniach uvádzali, že výkon príslušníkov TZ sa nedá ani porovnať s výkonom civilných zamestnancov nasadených na opevňovacie práce. Zmieňovali sa o vyslovenej sabotáži a podľa nimi odhadovaných výpočtov dosahoval výkon príslušníkov stavebných rôt sotva 20 % – 25 % výkonu civilných pracovníkov.

Slovenskí vojaci tiež neradi odchádzali na práce do zahraničia. Transporty vojakov mali slúžiť ako nové a čerstvé doplnky do 1. a 2. TD pôsobiacich v Maďarsku a v Taliansku. Z dobových dokumentov, najmä z pravidelných hlásení veliteľov rôt a čiat je badateľné, že najväčšia chorobnosť sa vyskytovala vždy tesne pred odchodom transportu za hranice štátu. Nikto, respektíve málokto tam chcel ísť dobrovoľne, a preto sa menný zoznam dával rozkazom. Takéto náhle „choroby“ sa nevyhýbali ani dôstojníkom. K odchodu boli preto prinútení ostrými trestami. Rôzne prečiny ako vyhýbanie sa službe, neuposlušnosť rozkazu, svojvoľné opustenie posádky, zbehnutie, a podobne boli také frekventované, že trestať všetkých čo len krátkodobým väzením bolo kontraproduktívne pre samotných veliteľov. Tresty pre dôstojníkov aj mužstvo sa tak často míňali účinkom, že i poľný prokurátor vracal trestné spisy späť k príslušnému veliteľovi PSS, aby „vec vybavil vo vlastnej pôsobnosti, pretože disciplinárne potrestanie považujem za dostačujúce.“⁷¹ Dialo sa tak však iste aj pod vplyvom postupujúceho frontu. Na prelome rokov 1944 – 1945 bolo už slovenské územie

⁶⁸ Pokiaľ bol nedostatok prikrývk, bol vydaný ešte jeden plášť navyše. Tamže.

⁶⁹ Tamže.

⁷⁰ Tamže.

⁷¹ VHA Bratislava, f. PSS III., šk. 3, spis č. Pp-2074/1945-II vo veci vzdialenia sa príslušníka mužstva TZ od útvaru.

počínajúc východom krajiny doslova zaplavené rýchlo postupujúcou Červenou armádou. Armády troch frontov uskutočnili od septembra 1944 do začiatku mája 1945 päť hlavných operácií, ktoré oslobodili celé územie Slovenska, vrátane významných miest ako Košice, Banská Bystrica a Bratislava. Jednotlivé mestá a obce boli teda deň za dňom zbavované fašistickej nadvlády a obyvatelia s radosťou vítali „bratských“ vojakov.

Slovenská branná moc (Domobrana) mala k 31. januáru 1945 sformované nasledovné zložky:

1. Peší pluk 1 Domobrany v Bratislave
2. Peší pluk 2 Domobrany v Trenčíne
3. Jazdecké a vozatajské stredisko Domobrany v Bratislave
4. Delostrelecký oddiel Domobrany v Trnave
5. Pioniersky prápor Domobrany v Novom Meste nad Váhom
6. Spojovací prápor Domobrany v Novom Meste nad Váhom
7. Autoprápor Domobrany v Nitre
8. Delostrelecký protiletadlový pluk v Bratislave
9. Pioniersky park Domobrany v Novom Meste nad Váhom
10. Autopark Domobrany v Zlatovciach.

Posledný nástup brancov (odvedených ešte v roku 1944) dňa 7. marca 1945 zastihol už len sedem okresov na západnom Slovensku. Maximálny počet slovenskej armády mal dosiahnuť 53 433 osôb.⁷² Velitelia jednotlivých technických práporov TZ vysielali v marci 1945 svojich ľudí na školenia do Nemecka, ktoré mali trvať dva mesiace (!). Minister Haššík si odmietal pripustiť blížiaci sa koniec nemeckej nadvlády a do poslednej chvíle veril, že Nemecko proti spojencom nasadí sľubované tajné zbrane V-1 a V-2.⁷³ Vnútorňý rozkol vo všetkých zložkách armády sa však stupňoval. V januári 1945 nariadil prezident novú mobilizáciu záloh až do ročníka 1944. Domobrana potom disponovala 41 533 mužmi⁷⁴, z čoho viac ako dve tretiny neboli ozbrojené a boli použité len na stavbu opevnení. Morálka týchto vojakov bola však veľmi nízka a väčšina premýšľala iba o tom, ako sa dostať späť ku svojim rodinám. Dezercie tvorili zrejme najpálčivejší problém predstaviteľov slovenskej vlády počas celého obdobia obnovenej slovenskej armády (počínajúc septembrom 1944).

Počas posledných dvoch marcových a prvých aprílových dní 1945 odišli z Bratislavy prezident, predseda a členovia Snemu, niektorí členovia vlády a centrálnych úradov, poslanci, vedenie HSLS a HG. Na Záhori a neskôr na Morave sa zdržoval aj veliteľ TZ Š. Tatarko.⁷⁵ S ním odišiel o. i. aj pplk. J. Sedlický, veliteľ 3. technickej divízie v Piešťanoch a plk. Krakovský, bývalý veliteľ 1. technickej divízie, vtedy prednosta vojenskej kancelárie prezidenta republiky. Veliteľ štábu TZ mjr. gšt. Ján Cisárik sa však k nim nepridal a rozhodol sa odísť do Prahy. Veliteľ HG Otomar Kubala dňa 4. 4. 1945 predniesol v miestnom kine v Holíči prejav pred zhromaždenými gardistami. Vyjadril sa v ňom, že stále pevne verí vo víťazstvo Nemecka a všetkých gardistov vyzval, aby sa hlásili do frontových jednotiek a bojovali

72 CSÉFALVAY, F a kol. Vojenská história, c. d., s. 250.

73 Tamže, s. 251.

74 Na území Slovenska z toho bolo len 26 633 mužov. KLIMENT Charles – NAKLÁDAL Břetislav. Slovenská armáda 1939 – 1945. Praha : Levné knihy KMa 2006, s. 134.

75 Štátny archív Bratislava (ŠA BA), f. Ludové súdy 1948.

v nich až do konca.⁷⁶ V ten istý deň bol Holíč spojencami bombardovaný.

Keď bolo v Holíči prijaté rozhodnutie o odchode prezidenta do Rakúska, padol i návrh, aby tam s ním odišla aj rota Čestného oddielu prezidenta (ČOP).⁷⁷ Veliteľ roty to ale odmietol. Služobne to nebolo potrebné, nakoľko o ochranu prezidenta sa už v tomto čase starala nemecká armáda. S prezidentom a s niektorými členmi vlády do Rakúska napokon odišiel veliteľ ČOP major E. Pecháček s dvomi členmi ČOP.⁷⁸ Rota pod velením nadporučíka Škrada bola zaradená do Technického zboru. Veliteľ TZ Š. Tatarko, sídliači v obci Unín, rozhodol, aby ČOP ostal v Holíči. Tam dňa 4. apríla 1945 veliteľ roty nadporučík Škrada rotu rozpustil. Jej príslušníci potom prečkali prechod frontu na Záhori. Časť prešla na Moravu s tým, že odtiaľ by sa ešte mohli dostať do svojich domovov na Slovensku. Sám npor. Škrada prechod frontu vyčkal v Skalici, kde sa potom na posádkovom veliteľstve Červenej armády sám prihlásil. Ocitol sa v zbernom zajateckom tábore Červenej armády v obci Vrádište, spolu so skupinou dôstojníkov „Haššíkovej“ armády. Do Technického zboru sa mali podľa rozkazu Ministerstva národnej obrany zo dňa 5. apríla 1945 včleniť tiež 1. pluk Domobrany a časť bratislavskej posádky. Ján Šmigovský (veliteľ 1. pešieho pluku Domobrany) ale už nesplnil nariadenie na presun na nové pôsobisko MNO v Kremsmünsteri pri Linzi. Dňa 3. apríla 1945 zložil svoju funkciu ministrovi Haššíkovi a odišiel za rodinou k manželkiným rodičom do Prahy, kde sa neskôr veľmi aktívne zapojil aj do pražského povstania (na strane antinacistov).

Čo sa týka divízie v Maďarsku, dňa 25. marca padlo do zajatia Červenej armády celé velenie 1. TD. Okrem toho bola zajatá takmer polovica jej príslušníkov. Išlo cca o 3 500 mužov. Zvyšky príslušníkov 1. TD boli dňa 8. mája 1945 zajaté v Rakúsku. Znamenalo to nielen koniec TZ, ale aj samotnej slovenskej brannej moci. V sovietskom zbernom zajateckom tábore v rakúskom Wiener Neustadt sa divízia ešte naďalej pokúšala viesť svoj vojenský život – podľa rozkazu veliteľa si vojaci zriadili tábornú stráž (strážnych mali vyčleňovať pešie pluky 20 a 21), v oboch plukoch fungoval dozorný dôstojník, dozorný dôstojník oddielu, dozorný desiatnik a dozorný vojak.⁷⁹ Dňa 25. mája 1945 sa na základe nariadenia veliteľa zajateckého tábora uskutočnila registrácia každého muža divízie.

Na dni 12. až 18. júna bol naplánovaný transport 1. TD do Československa.⁸⁰ Od začiatku júna si títo vojaci dokonca sami stavali poschodové posteľe do nákladných vagónov. Železnicou mali byť odvezení do Ostravy.⁸¹ Odtiaľ prešli v dňoch 19. – 22. júna do Malaciek, kde strávili cca 21 dní v karanténnej stanici, čo bol bežný postup pre vojakov,

76 KARPÁTY, Vojtech. Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy 1944 – 1945 (organizácia a aktivity). In *Vojenská história*, 2005, roč. 9, č. 4, s. 58.

77 Čestný oddiel prezidenta (ČOP) vznikol už v septembri 1939, v máji 1940 bol názov zmenený na „Vojenská stráž prezidenta republiky“ a 1. 12. 1940 bol názov upravený na Čestný oddiel prezidenta. Od októbra 1940 až do jeho rozpadu mu velil stotník (neskôr major) Ernest Pecháček. VHA Bratislava, f. 53, rok 1940, šk. 78, zv. 96.

78 S nimi tam odišiel aj plk. Krakovský.

79 VHA Bratislava, f. „55“, zn. 55-45-1, Obežník 8. roty Pešieho pluku 20.

80 Vznik Československej republiky v roku 1945 tento príspevok bližšie nerozoberá, iba v rámci týkajúcom sa témy.

81 VHA Bratislava, f. Rýchla divízia (RD), šk. 122, zv. 1, plukovný rozkaz Pešieho pluku 20 č. 5 zo dňa 11. júna 1945.

ktorí sa vracali z cudziny. Príslušníci 1. TD, ktorí boli koncom marca 1945 zajatí sovietskou armádou v severozápadnom Maďarsku, boli ako zajatci odtransportovaní z maďarského mesta Segedín (Szeget) do zajateckého tábora ČA v Rumunsku. Išlo asi o 1 000 príslušníkov mužstva a 24 dôstojníkov. Všetci boli presvedčení, že v meste Foscany, ktoré bolo zatiaľ ich nedobrovoľným domovom, budú iba krátko a vrátia sa späť na Slovensko. To sa žiaľ nestalo a muži boli loďou z rumunského prístavu Constanca prepravení do oblasti Novorossijska na Ukrajine. Odtiaľ prešli do Nového Donbasu, kde boli umiestnení v ďalšom zajateckom tábore. Ako zajatci pracovali v baníctve až do polovice februára 1946, kedy bola konečne väčšina mužov dopravená naspäť do Československa. Poslední príslušníci 1. TD, zväčša dôstojníci, prišli domov až v apríli 1947. Vojaci 2. technickej divízie v Taliansku sa od začiatku roka 1945 skupinovo pridávali na stranu talianskych partizánov, čo sa znásobilo vypuknutím talianskeho národného povstania v apríli 1945. Dňa 29. apríla 1945 bola divízia premenovaná na 1. československú divíziu v Taliansku a jej novým veliteľom sa stal pplk. Jaroslav Kmicikievič. Príslušníci tejto divízie, ktorí sa v máji postupne vracali na Slovensko, absolvovali tiež karanténny pobyt v Malackách.⁸²

⁸² Nariadením Veliteľstva 4. oblasti (VO4) v Bratislave sa všetkým tento pobyt skončil dňa 18. augusta 1945 a veliteľ VO4 zároveň danú stanicu zrušil. VHA Bratislava, f. Veliteľstvo VI. zboru (1543), šk. 21, inv. č. 62.

Zimný poľný výstroj príslušníka 1. československého armádneho zboru (Podľa figuríny vystavenej v múzejnej expozícii vo Svidníku)

GABRIEL BLAŠKO

Múzejné oddelenie vo Svidníku je súčasťou Vojenského historického múzea so sídlom v Piešťanoch, ktoré je organizačnou zložkou Vojenského historického ústavu Bratislava. Múzejné oddelenie Svidník svojou činnosťou nadväzuje na tradície Dukelského múzea, ktoré vzniklo v roku 1965. Jeho priestory boli slávnostne sprístupnené 4. októbra 1969 pri príležitosti osláv 25. výročia Karpatsko-duklianskej operácie. Pre verejnosť bola v roku 2011 sprístupnená zmodernizovaná centrálna expozícia pod názvom „*Vojenské dejiny Slovenska v rokoch 1914 až 1945*“. Autorom scenára obdobia 1914 – 1939 je plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD. a autorom scenára obdobia 1939 – 1945 je plk. v. v. doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. Reinštalovaná výstava dokumentuje dejiny Slovenska bezprostredne pred a počas prvej svetovej vojny vo Východných Karpatoch, v medzivojnovom období a v období druhej svetovej vojny, s dôrazom na priebeh Karpatsko-duklianskej operácie, partizánskeho hnutia a oslobodzovania územia Slovenska v rokoch 1944 a 1945. Expozícia je bohato doplnená trojrozmernými exponátmi, medzi ktoré patria aj figuríny v historických uniformách.¹

Jedna z figurín, ktoré sa tešia veľkej pozornosti, predstavuje bežný spôsob zimného poľného ústroja (výstroja) príslušníka 1. československého armádneho zboru, ktorý bol prispôsobený na nepriaznivé jesenné (daždivé) a zimné počasie. Ústroj vojaka tvoria zbierkové predmety zo zbierkového fondu VHÚ – Vojenského historického múzea – múzejného oddelenia Svidník, ktoré sú zaradené do zbierky č. XIV – Výstrojný materiál. Konkrétne ide o československý vojenský plášť a československé nohavice z amerického súkna vyrobené v ZSSR; československý vojenský kožený opasok s československou prackou vyrobený v ZSSR; ušianku, sovietsky vzor 1940 s československým odznakom; stanový dielec sovietskeho vzoru (plášč-palátka-nakidka); čižmy kirzové sovietskeho vzoru; sovietsky batoh, resp. torbu (veščevoj mešok) neskoršieho výrobného prevedenia; sovietsku sumku na granáty RGD 33, ako aj predmety anglickej proveniencie – anglický šál; anglická kožená sumka na náboje, vzor 1939 a chlebník s remeňom anglického vzoru.²

¹ PURDEK, Imrich a kol. *15 rokov Vojenského historického ústavu 1994 – 2009*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2009, s. 118. ISBN 978-80-969375-8-5. ŠUMICHRASŤ, Peter, vedúci aut. kol. *Vojenský historický ústav. Bulletin č. 7 Úradu logistického zabezpečenia Ozbrojených síl SR*. Trenčín 2017, s. 30; HO-LÍK, Peter. Zbrane v zbierkach VHÚ – Vojenského historického múzea Piešťany. In JURKOVÁ, Viera (ed.). *Zbrane a munícia v zbierkach múzeí*. Bratislava – Banská Bystrica : Vojenský historický ústav – Zväz múzeí na Slovensku, 2018, s. 43. ISBN 978-80-89523-52-8.

² Vojenské historické múzeum (ďalej VHM) Piešťany, Kniha prírastkov VHM Piešťany – Múzejné oddelenie Svidník (ďalej Mo) č. VHM-9/2 za roky 1967 – 1977; VHM Piešťany, Kniha prírastkov VHM Piešťany – Mo Svidník č. VHM-9/3 za roky 1977 – 2011; VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XIV – Výstrojný materiál, VM 81 S – Čiapka - ušianka, druhostupňová evidenčná karta; VHM Piešťany – Mo

Pokryvku hlavy tvorí zimná čapica (ušianka), sovietskeho vzoru (šapka-ušanka rjadovo sostava RKKa, 1940 g.). Vyrobená bola z antracitovej prírodnej česanej bavlnenej textílie, utkanej v keprovej väzbe, tzv. „bajky“. Tylová časť, bočné časti a čelo sú podšité syntetickým plyšom béžovej a maslovo-bielej farby. Ak tylové a bočné časti ušianky smerovali nahor, boli v oblasti temena hlavy zviazané dvomi šnúrkami. Na čele ušianky sa nachádza malý československý čapicový odznak z moreného kovu bielej farby, vyrábaný od 28. septembra 1944 dielňami zbrojného parku 1. československého armádneho zboru v Rymanuv Zdroj (Poľsko) alebo od 7. decembra 1944 v zbrojných dielňach v Malej Poľane (Slovensko). Na vnútornej strane temena čiapky, v strede, je nečitateľná pečiatka, resp. odtlačok výrobcu.³ Figurína má okolo krku šál, ktorý je anglickej proveniencie (Wool Cap Comforters). Pletený šál je z prírodnej vlnenej priadze sivej farby typu merino a má tvar úpletového rukáva (v tvare obdĺžnika), ktorého otvory sú na obidvoch koncoch zašité. Šál sa dal používať aj ako pokrývka hlavy, využívaná počas zhoršených poveternostných podmienok, najmä v zimnom období. Príslušníci 1. československého samostatného poľného práporu v ZSSR využívali šál aj ako pokrývku hlavy pod anglickú prilbu.⁴ Figurína predstavujúca príslušníka 1. československého armádneho zboru má na sebe československý súkenný plášť, ktorý bol vyrobený z prírodného vlneného súkna (typu molton) amerického pôvodu, a ktorý sa továrensky vyrábala v ZSSR. Súkno, z ktorého bol plášť vyrobený, má nevýraznú olivovozelenú farbu. Tento farebný odtieň moltonu bol v americkej armáde označovaný ako „Olive Drab“ a zodpovedal farebnému odtieňu O.D.33, ktorý najviac pripomínal odtieň tmavšej olivovozelenej farby až farby khaki. Z rovnakého typu súkna sa vyrábali aj plášte pre americkú armádu, ako aj Červenú armádu, resp. poľské vojenské jednotky na Východe, keďže americký molton sa do ZSSR dodával z USA v rámci Zmluvy o výpožičke a nájme (Lend-lease Act).⁵ Oddelenie výstrojného zásobovania hlavného intendačného odboru robotnícko-roľníckej červenej armády⁶ (UVS GIU RKKa) označilo americké súkno typu molton ako plášťové súkno khaki AM-6. Plášť má ležatý nepodšitý golier, ktorý obsahuje kovové očko a háčik z kovu lesklej čiernej farby na zapnutie goliera okolo

krku. Z vnútornej strany pláštá bolo do švu priekrčníka zašité pútko na vešanie, vyrobené z prírodnej bavlnenej textílie sivomodrej farby. Na ľavej rubovej strane goliera bola našitá 130 mm dlhá a 45 mm široká textilná spona, ktorej voľný koniec sa trojuholníkovo zbieha do špičky s gombíkovou dierkou. Ak sa plášť nosil s rozhalenkou, táto zostávala sklopená pod golierom a zapínala sa o malý rovnošatový gombík československého vzoru priemeru 14 mm, vyrobený na území ZSSR (gombík sa nezachoval). V prípade, že plášť bol za nepriaznivých poveternostných podmienok pri krku zapnutý a mal sa zopnúť stojatý golier pláštá, gombíková dierka golierovej textilnej spony sa zapínala o druhý malý rovnošatový gombík československého vzoru priemeru 14 mm, ktorý sa nachádzal na pravej rubovej strane goliera pláštá (gombík sa nezachoval). Náplečné pásky (tzv. náplecníky), dĺžky 135 mm a šírky 64 mm, boli zašité do ramenných švov. Každý náplecník obsahoval konfekčnú gombíkovú dierku a k plášťu sa pripínal pomocou veľkého rovnošatového gombíka československého vzoru priemeru 21,5 mm zo žltého kovu, ktorý bol továrensky vyrobený na území ZSSR. Gombík sa vyznačoval tým, že na jeho reliéfe vylisovaný pravý rímsky meč prekryval meč ľavý. Na ľavej prednej strane pláštá bolo prišitých šesť veľkých rovnošatových gombíkov československého vzoru priemeru 21,5 mm, zo žltého kovu, ktoré boli továrensky vyrobené na území ZSSR (horné dva gombíky sa nezachovali). Ľavá strana má aj šesť konfekčných gombíkových dierok, ktoré slúžia na zapnutie so šiestimi veľkými rovnošatovými gombíkmi československého vzoru priemeru 21,5 mm, zo žltého kovu, ktoré boli vyrobené na území ZSSR a sú našité na pravej strane pláštá. Ak bolo potrebné, horné dva gombíky sa nezapínali a plášť sa mohol nosiť s rozhalenkou. V oblasti pása sú na prednom diele pláštá umiestnené dve bočné šikmo vsadené vrecká, opatrené obdĺžnikovými príklopkami. Zadná časť pláštá bola vyrobená z jedného dielu látky, ktorý sa pod dolným okrajom dragúna smerom dole mierne rozširuje. Dolná časť zadného dielu pláštá má 400 mm dlhý rázporok. Jeho dĺžka sa mohla meniť, keďže pôvodne nezahnutý dolný okraj pláštá si často vojaci zahýnali, čím sa dosiahla aj zmena dĺžky pláštá. V oblasti pása sa nachádza cca 52 mm široký dragún, pozostávajúci z dvoch dielikov podšitých prírodnou bavlnou

Svidník, Zbierka č. XIV – Výstrojný materiál, VM 449 S – Šál (kukla), druhostupňová evidenčná karta; VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XIV – Výstrojný materiál, VM 1149 S – Čs. vojenský plášť, druhostupňová evidenčná karta; VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XIV – Výstrojný materiál, VM 955 S – Čs. vojenský opasok, druhostupňová evidenčná karta; VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XIV – Výstrojný materiál, VM 517 S – Sov. vojenská sumka, druhostupňová evidenčná karta; VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XIV – Výstrojný materiál, VM 392 S – Anglická brašňa, druhostupňová evidenčná karta; VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XIV – Výstrojný materiál, VM 518 S – Sovietsky vojenský tlumok, druhostupňová evidenčná karta; VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XIV – Výstrojný materiál, VM 563 S – Vojenská pláštenka, druhostupňová evidenčná karta; VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XIV – Výstrojný materiál, VM 571 S – Vojenské čizmy, druhostupňová evidenčná karta; VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XIV – Výstrojný materiál, VM 641 S – Čs. vojenské nohavice, druhostupňová evidenčná karta; VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XIV – Výstrojný materiál, VM 1063 S – Anglické vojenské sumky (puzdro), druhostupňová evidenčná karta.

3 MORAVEC, R. *Československé vojenské jednotky v ZSSR. Výstroj, labká pechatná výzbroj a iný intendantný materiál II. časť*. Turany : P+M , 2021, s. 312. ISBN 978-80-89694-97-6; MORAVEC, Roman. *Československé vojenské jednotky v ZSSR. Výstroj, labká pechatná výzbroj a iný intendantný materiál I. časť*. Turany : P+M , 2021, s. 169. ISBN 978-80-89694-96-9.

4 MORAVEC, R. *Československé, II. časť*, c. d., s. 82.

5 MORAVEC, R. *Československé, II. časť*, c. d., s. 267 a 283.

6 MORAVEC, R. *Československé, I. časť*, c. d., s. 287.

textíliou farby khaki. Dragún sa zapínal na tri veľké rovnošatové gombíky československého vzoru priemeru 21,5 mm, zo žltého kovu, ktoré boli továrensky vyrobené na území ZSSR. Rukávy pláštá sú rovné, bez manžiet a podšité prírodnou sivomodrou bavlnenou textíliou. Rubová strana pláštá má podšívku z prírodnej bavlnenej textílie sivomodrej farby, ktorá končí na úrovni pásu. Z rovnakej látky sú aj vreckové vacky obdĺžnikovitého tvaru. Na nich sú dva kovové háčiky, ktoré sa mohli spojiť s kovovými očkami, prišitými na dolných koncoch ľavého a pravého okrajového lemu obidvoch predných častí pláštá. Tieto kovové háčiky a očka sa využívali napríklad v situácii, ak mal vojak odetý do pláštá jazdiť na koni alebo motocykli. V danom prípade sa spodné konce pláštá prehli dovnútra a pár kovových očiek sa prepojil s párom háčikov. Pod plášťom mohli mať príslušníci 1. čs. armádneho zboru oblečenú československú súkennú blúzu.⁷

Plášť je prepásaný československým vojenským koženým opaskom s československou prac-kou. Opasok, vyrobený v ZSSR, je z tmavohnedej hovädzej usne, na lícnej strane s hladkým povrchom a na rubovej strane s jemným brúseným povrchom. Vyrábala sa štandardne v jednom rozmere, a to z usne dĺžky 1 220 mm a šírky 45 mm. Pravý voľný koniec opaska sa postupne zužuje a slúži na prevlečenie časťou pracky opaska. Ľavý koniec opaska je prehnúty a do prehnutia boli cez dva vydierované okrúhle otvory z vonkajšej strany vsunuté nožičky kovového drôtu žltej farby, v tvare písmena U a priemeru 3 mm. Nožičky sa následne vyhli do strán, čím vznikol zapínací komponent opasku (dĺžky 43 mm), ktorý v strednej časti obsahuje výbežok, vytvárajúci očko určené na zaháknutie kovového háku, nachádzajúceho sa na opaskovej pracke. Pevné zaistenie zapínacieho komponentu v prehnutí ľavého konca opasku bolo zabezpečené zošitím vzájomne prekrývajúcich sa častí ľavého konca opasku. Československá pracka navlečená na opasku bola z väčšej časti vyrobená z mosadzného plechu žltej farby, hrúbky 1,35 mm.⁸ Typologicky vychádzala zo spony vyrábanej pre vojensko-morskú flotilu Červenej armády.⁹ Na lícnu stranu pracky bol vyrazený plastický reliéf malého československého štátneho znaku. Na celý povrch pracky bola nanosená tenká vrstva striebra. Takto postriebrená pracka s odstupom času, po pôsobení vonkajších vplyvov, zoxidovala, čím jej povrch stratil lesk a získal matný odtieň. Používaním pracky sa tenká vrstva striebra postupne zredukovala a niekedy takmer stratila, a aj preto sa niektoré z nich začali ošetrovať trvácnejším chemickým morením (čerením). Pracka je široká 78 mm a vysoká 52 mm s celkovou hmotnosťou 63 g a má čiastočne zaoblené rohy. Pri vyrážaní malého československého štátneho znaku sa pracka mierne zaoblila. Na rubovej strane pracky sa nachádzajú dva valcovité kovové drôty s priemerom 3,6 mm, v tvare do šírky rozťahnutého písmena „U“, ktorých voľné konce boli tesne za sebou priletované k rubovej strane pracky a vytvárajú tak prichytávací mechanizmus opaska. Opasok sa k pracke prichytával takým spôsobom, že jeho pravý voľný koniec sa prevliekol otvormi prichytávacieho mechanizmu a jeho následným protipohybom sa dosiahlo zaistenie, ako aj nastavenie potrebnej dĺžky opasku. Na druhom konci rubovej strany pracky, vo vzdialenosti 15 mm od jej ľavého vertikálneho okraja, bol priletovaný kovový hák šírky

7 MORAVEC, R. *Československé, II. časť*, c. d., s. 267-269 a 283.

8 MORAVEC, R. *Československé, II. časť*, c. d., s. 141-142.

9 MORAVEC, R. *Československé, II. časť*, c. d., s. 141-142; MORAVEC, R. *Československé, I. časť*, c. d., s. 288; *Extra válka – bitvy: strategie, taktika, zbraně a vojáci největších střetů vojenských dějin : Dukla 1944 (reedice)*. BOREK, Vojtěch (ed.). Brno : Extra Publishing, s. r. o, 2017, s. 23.

16 mm so zaobleným koncom, ktorý sa zapínal do kovového oka zapínacieho komponentu, umiestnenom na čs. koženom opasku. Prvé pracky československého vzoru vyrobené v ZSSR boli intendancii československých vojenských jednotiek v ZSSR dodané dňa 19. decembra 1943 v množstve 6 898 kusov. Československá intendancia prevzala od sovietskych orgánov do konca marca 1944 spolu 8 373 kusov praciek československého vzoru.¹⁰ Na pravú stranu opaska je navlečená sovietska sumka na granáty RGD 33 (sumka dlhá ručných granátov RDG-33). Sumka má tvar obdĺžnika a pôvodne slúžila na uloženie dvoch sovietskych ručných granátov RGD-33. Bola vyrobená z prírodnej ľanovo-bavlnenej textílie strednej gramáže svetlej béžovej farby typu brezent, utkanej v hustej a pevnej plátrovej väzbe. Vnútro sumky tvorí okrem hlavnej priehradky aj jedna menšia priehradka, ktorá je našitá uprostred zadnej steny sumky v jej hornej časti. Sumka (jej zadná stena) je 150 mm široká a 220 mm vysoká. Horná príklopka puzdra je tvorená jeho predĺženou zadnou stranou, ktorá sa sklápala dopredu a na dolnom konci bola zaoblená. Do švu dolného konca príklopky bolo zašité očko z látky sumky, do ktorého sa zapínala prevlečením cez dierku podlhovastá valcovitá drevená oliva o dĺžke 30 mm, ktorá je z jednej strany zaoblená a z druhej strany mierne zaostrená. Takýmto spôsobom sa puzdro zatváralo. Oliva je upevnená do valcovitého textilného oka tvoriaceho vyústenie pútky, ktoré je prišité na prednej strane sumky a je 60 mm dlhé a 15 mm široké. Na zadnej strane sumky boli prišité dve pútky z látky sumky, pomocou ktorých sa sumka navliekala na opasok vojaka. Namiesto sovietskych granátov RGD-33, ktoré československé vojenské jednotky v ZSSR vo výzbroji nemali, sa v sumke nachádzalo niekoľko predmetov, ako spojársky, resp. ženijný nôž, kombinované kliešte, sada na vyznačenie zamínovaného priestoru, ktorá pozostávala z ľanového motúza, kusov červenej bavlnenej látky a kovových valcovitých tyčiek, na hornom konci vybavenými okrúhlymi očkami na prevlečenie ľanového motúza. Takto ad hoc zostavené mínerské náradie, spoločne aj s mínopichom, sa používalo pri vyhľadávaní a deaktivovaní nepriateľských protipechotných a protitankových mín a na vyznačovanie zistených mínových polí. Sovietske sumky na granáty sa používali aj na uloženie osobných vecí vojaka, na uloženie jeho hygienických potrieb, atď.¹¹

Na ľavej strane opaska je navlečená anglická kožená sumka na náboje vzor 1939 (Cartridge Carrier pattern 1939), ktorá bola súčasťou súpravy The Pattern 1939 Leather Equipment a za optimálnych okolností sa mal použiť pár týchto sumiek. V praxi sa stávalo, že sumky sa používali aj jednotlivo, ako aj v tomto prípade. Sumka bola vyrobená z prírodnej hovädzej usne, ktorá mala na lícnej strane vytlačenú kresbu (tzv. „dezén“ alebo „raster“), a postupným používaním, nanášaním prípravkov na ošetrovanie usní a zvetrávaním, useň sumky dosiahla odtieň tmavohnedej farby. Sumka je dvojkomorová, každá komora má vlastnú tvarovanú príklopku opatrenú vydierovaným narezaným okrúhlym otvorom, ktorý sa pretláčal cez plochú okrúhlu hlavu kovového nitu, pripevneného na prednej strane komory sumky. Cez rovnakú hlavu kovového nitu sa pretláčal aj vydierovaný narezaný okrúhly otvor prúžku z usne, nachádzajúci sa pod príklopkou komory sumky, slúžiaci na zaistenie nábojového pásika. Prúžok vystupoval z vnútra komory sumky, v tvare rovnoramenného lichobežníka zužujúceho sa smerom nadol, a jej zadná strana bola prinitovaná štyrmi kovovými nitmi z kovu žltej farby k nos-

10 MORAVEC, R. *Československé, II. časť*, c. d., s. 141-142.

11 MORAVEC, R. *Československé, II. časť*, c. d., s. 389.

nej konštrukcii sumky. Dolný pár nitov zároveň pripevňoval k nosnej konštrukcii sumky aj dolný koniec prúžku z usne. Nosná konštrukcia sumky má obdĺžnikový tvar, výšku 75 mm a šírku 150 mm so zaoblenými vrcholmi. V jej strede sa nachádza vydierovaný otvor v tvare sploštenej elipsy o výške 23 mm a šírke 110 mm. Na rubovej strane nosnej konštrukcie boli prinitované dve pútka, 12 mm široké a 85 mm dlhé, každé s otvorom, ktorý slúžil na navlečenie sumky na opasok. Na lícnu časť nosnej konštrukcie bol prinitovaný šikmý popruh, ktorý smeroval nahor a tam sa zužoval do rovnobežnej šírky 24 mm. Na konci popruhu v spodnej časti nosnej konštrukcie sumky bol pomocou páru kovových nitov z kovu žltej farby upevnený kovový komponent, tiež vo farbe žltého kovu, v tvare obdĺžnika so zaoblenými vrcholmi. Naň sa napájal pomocou páru kovových nitov z kovu žltej farby dvojmo preložený prúžok z usne, z ktorého druhej strany bola rovnako párom kovových nitov žltej farby pripevnená trojkomorová kovová spona z kovu žltej farby. Daný typ sumky na náboje bol pôvodne určený na jeden pásik s piatimi nábojmi typu Enfield.303-inch (British). Prax ukázala, že na Východe bolo používanie týchto sumiek nepraktické, keďže nebola schopná pojať ani jeden pásik s piatimi nábojmi typu Mosin 7,62 x 54 mm R, a tak bola z používania postupne vyradená.¹² Na pravom pleci šikmo cez prsia k ľavému boku má vojak chlebník s remeňom anglického vzoru (Haversack, resp. Small Pack pattern 1937/Brace Right pattern 1939), ktorý predstavoval spojenie dvoch súprav anglického výstro-

12 MORAVEC, R. *Československé, II. časť, c. d.*, s. 63-64.

ja. Chlebník bol súčasťou súpravy The Pattern 1937 Web Equipment a remeň k chlebníku patril do súpravy The Pattern 1939 Leather Equipment.¹³ Vlastný chlebník (malý poľný anglický vzor 1937)¹⁴ bol vyrobený z prírodnej bavlnenej textilie pieskovo-žltej farby vysokej gramáže. Predná strana chlebníka obsahovala 250 mm širokú príklopku so skosenými, resp. dovnútra zahnutými dolnými rohmi o dĺžke 40 mm, pričom celková šírka príklopky je 270 mm. Dolná rovnobežná časť príklopky má dĺžku 205 mm a z jej vnútornej strany je po bokoch rovnobežne našitý pár 180 mm dlhých a 20 mm širokých textilných prúžkov. Prúžky sa prevliekali cez dve 26 mm vysoké a 28 mm široké dvojkomorové kovové spony z kovu žltej farby. Spony boli mierne zaoblené a prišité na prednej strane chlebníka pomocou textilných prúžkov. Bočné strany chlebníka sú 110 mm široké a 200 mm vysoké. V hornej časti vytvárajú bočné príklopky, vyčnievajúce 70 mm nad telom chlebníka a sú v tvare pravouhlého lichobežníka. Zľava a sprava sa zaklápali do vnútorného úložného priestoru chlebníka zakrytého príklopkou. Dĺžka chlebníka je 280 mm. Vnútorň úložný priestor chlebníka nie je členený, jeden celok. Na vonkajšej strane spodnej časti chlebníka sú pomocou látkových prúžkov šikmo prišité dve kovové dvojkomorové spony z kovu žltej farby, šírky 35 mm a výšky 26 mm. Spony sú v rokoch mierne zaoblené a na jednej dlhšej strane majú uprostred medzeru. Podľa anglického predpisu boli tieto spony určené na prevlečenie ľavého a pravého remeňa (Shoulder Straps pattern 1939), ale československí vojaci toto riešenie nevyužívali. V hornej časti zadnej strany chlebníka sú šikmo prišité dve 52 mm široké a 140 mm dlhé textilné uši, zakončené kovovými z kovu žltej farby, ktoré boli prinitované pomocou páru dutých, otvorených nitov. Tieto textilné uši mali slúžiť na pripojenie ľavého a pravého remeňa (Shoulder Straps pattern 1939). Avšak v praxi sa ani tento spôsob pripojenia popruhov nevyužíval a chlebník sa nosil pomocou remeňa k chlebníku (Brace Right pattern 1939), ktorého šírka je 25 mm. Remeň k chlebníku bol vyrobený z prírodnej hovädzej usne, na lícnej strane s potlačeným dezénom. Postupným používaním, nanášaním prípravkov na ošetrovanie usní a zvetrávaním, useň remeňa dosiahla odtieň tmavohnedej farby. Voľné konce remeňa k chlebníku sa prevliekli cez dve dvojkomorové kovové spony, ktoré boli rovnakého typu ako spony nachádzajúce sa na spodnej časti chlebníka. Sú prišité na bočných stranách chlebníka pomocou textilných prúžkov.¹⁵ Na jednom z voľných koncov remeňa je kovová opasková spona 45 mm dlhá, 25 mm široká a 20 mm vysoká.

Na chrbte má vojak sovietsky batoh, resp. torbu (veščevoj mešok) neskoršieho výrobného prevedenia, tzv. „vešmešok“. Batoh bol vyrobený z prírodnej bavlnenej textilie farby khaki, utkanej v keprovej väzbe. Jeho pôvod siaha do obdobia cárskoho Ruska, kedy bol zavedený veščevoj mešok 1869 g., ktorý bol určený pre radové turkestánske prápory a preto mal spočiatku označenie ako veščevoj mešok turkestánskeho typu. Z dôvodu výrobných náročností začal sovietsky vojnový priemysel na konci roka 1941 v ZSSR masovú výrobu vešmeškov, ktoré najskôr len kopírovali vzor z roku 1869, ale v priebehu roka 1942 už došlo aj k niektorým úpravám jeho strihu.¹⁶ Mierne skrátili výšku a tiež došlo k pevnému našitiu obidvoch voľných koncov náplečných popruhov k zadnej strane batoha.¹⁷ Na náplečných popruhoch, ktoré boli

13 MORAVEC, R. *Československé, II. časť, c. d.*, s. 66.

14 Materiály a výskum zo súkromného archívu Daniela Huraia. OZ Prešovský KVH Dukla.

15 MORAVEC, R. *Československé, II. časť, c. d.*, s. 66-67.

16 MORAVEC, R. *Československé, II. časť, c. d.*, s. 438 a 440.

17 MORAVEC, R. *Československé, II. časť, c. d.*, s. 440; ZALOGA, Steven J. – VOLSTAD, Ron. Rudá ar-

prešité piatimi súbežne vedenými stehmi, boli navlečené dva vertikálne sa pohybujúce horizontálne textilné pásiky, ktoré sa v oblasti hrude vojaka mohli spolu zopnúť, a to za pomoci obdĺžnikovej jednokomorovej klznej kovovej spony z matného kovu bielej farby, výšky 50 mm a šírky 20 mm. Obdĺžnikové telo vešmešku malo šírku 390 mm a výšku 420 mm. V hornej časti má batoh otvor, ktorý sa sťahuje pomocou úzkej textilnej šnúrky šedej farby. Šnúrka je navlečená v textilnom tunelíku, ktorý sa tiahne po celom obvode horného okraja batohu. Masová výroba vešmešku vo forme zavedenej v roku 1942, trvala na území ZSSR do konca roku 1945.¹⁸ Na batohu je v dolnej časti obdĺžniková nečitateľná pečiatka, resp. odtlačok výrobcu. Súčasťou výstroja vojaka je aj stanový dielec¹⁹, resp. pláštenková celta sovietskeho vzoru²⁰ (plašč-palatka-nakidka). Stanový dielec je zložený takým spôsobom, aby ho vojak mohol nosiť naprieč cez ľavé plece k pravému boku, a jeho konce sú za týmto účelom zviazané vzadu v dolnej časti na chrbte textilnou šnúrkou. Stanový dielec bol vyrobený z nepremokavej pevnej prírodnej bavlnenej textilie farby khaki, utkanej v hustej plátnovej väzbe. Pozostáva z troch po 1 700 mm dĺžke zošitých obdĺžnikových textilných dielov. Využívanie stanového dielca bolo veľmi flexibilné a používal sa na viaceré účely. Primárne slúžil ako súčasť menšieho či väčšieho improvizovaného stanu alebo prístrešku pre vojakov v poli. Používal sa tiež ako pláštenka do dažďa, a to najmä mužstvom. Mohol sa použiť aj ako nepremokavá podložka, ktorú si vojak v ľahu umiestnil pod seba. Stanový dielec sa využil aj na maskovanie, napríklad ako maskovací prevlečník v zalesnenom teréne a pod. Má obdĺžnikový tvar s výškou 1 720 mm a šírkou 1 700 mm. Po celom jeho obvode sa nachádza okrajový záhyb, pomocou jedného švu prišitý k rubovej strane stanového dielca, čím sa vytvoril 43 mm široký okrajový lem. V mieste všetkých vrcholov stanového dielca sú okrúhle otvory priemeru cca 15 mm, po obvode spevnene obšitím, ktoré vytvára 10 mm široký šev kolmý na otvor. Tieto otvory sa v poľných podmienkach využívali pri stavbe improvizovaného prístrešku či stanu (napr. na umiestnenie vrcholov stanových tyčí). Po celom obvode krajovej lišty stanového dielca sa nachádzajú konfekčné gombíkové dierky, ktoré sa v poľných podmienkach väčšinou používali pri spájaní stanových dielcov do väčších celkov. Cez dierky sa zvyčajne prevliekal prírodný konopný motúz. Na lícnej strane stanového dielca sú prišité textilné tunelíky, ktoré svojim umiestnením pripomínajú tvar elipsy s kosenými vrcholmi. Tunelíky obsahujú textilnú šnúrku maslovo-hnedej farby. Vhodným sťahovaním šnúrok v tunelíkoch sa dala vymodelovať kapučňa, ktorá sa používala v prípade, ak sa stanový dielec využil ako pláštenka do dažďa. Pravá krajová lišta stanového dielca má na lícnej strane, okrem šiestich konfekčných gombíkových dierok, i štyri valcovité drevené olivky dĺžky 21 mm a priemeru 9 mm, ktoré sú horizontálne prišité vedľa prvej až štvrtej gombíkovvej dierky. Olivky sa využívali vtedy, ak sa stanový dielec poslužil ako pláštenka do dažďa. Vtedy sa zapínali do protíľahlých konfekčných gombíkových dierok ľavej krajovej lišty stanového dielca. Aby vojak mohol vystrčiť pravú ruku, stanový dielec mal zosilnený dotykový rázporok dĺžky 370 mm. Rázporok bol vybavený drevenou valcovitou olivkou dĺžky 20 mm a priemeru 10 mm, ktorá sa zapínala do konfekčnej gombíkovvej dierky rázporku.²¹

máda za druhé svetové války. Brno : Computer Press, 2007, s. 28 (ilustrácie). ISBN 978-80-251-1890-0.

18 MORAVEC, R. *Československé, II. část*, c. d., s. 440.

19 MORAVEC, R. *Československé, II. část*, c. d., s. 285.

20 Materiály a výskum zo súkromného archívu Daniela Huraia, OZ Prešovský KVH Dukla.

21 MORAVEC, R. *Československé, II. část*, c. d., s. 285-286 a 448.

Pod plášťom má vojak československé súkenné nohavice, ktoré boli vyrobené z prírodnej vlnenej textilie strednej gramáže, spadajúcej do kategórie obleková a kostýmová látka. Látka má americký pôvod a je olivovozelenej farby. Nohavice sa vyrábali v ZSSR. Primárne boli určené pre mužstvo, ale v dôsledku neustáleho nedostatku častí rovnošaty československého vzoru, ich s obľubou používali gážísti, keďže mali strih podobný rajtkám, ktoré sa hodili k jazdeckým čizmám. Na vonkajšom obvode pása nohavíc bolo našitých šesť pútok na remeň. Všetky pútky sú jednokomorové, šírky 11 mm. Štyri pútky dlhé 55 mm sú našité na prednej strane pása a dve dlhé 65 mm, resp. 70 mm na zadnej strane pása nohavíc. Uprostred zadného dielu nohavíc je pás nastrihnutý a vytvarovaný do široko otvoreného, 50 mm dlhého rázporku v tvare písmena V. Vnútorňa strana pása nohavíc je po celom obvode podšitá prírodnou bavlnenou textíliou sivomodrej farby. Na prednej strane nohavíc pod pásom sa nachádzajú dve šikmo umiestnené vsadené vrecká, ktoré v 25 stupňovom uhle smerujú k prekrytému rázporku prednej strany nohavíc. Vreckové vrecká nohavíc sú vyrobené z bielej prírodnej bavlnenej textilie. Vo šve medzi prednou časťou a pásom nohavíc sa nad pravým vreckom nachádza malé vsadené vrecko na hodinky. Prekrytý rázporok sa zapína piatimi kovovými gombíkmi z kovu bielej farby, priemeru 17 mm (gombíky sú nepôvodné a najhornejší gombík sa nezachoval). Rovnaké gombíky sa nachádzajú aj na páse nohavíc, štyri na prednej (tri gombíky sú nepôvodné s nápisom for gentlemen) a dva na zadnej strane, ktoré slúžili na pripnutie trakov. Na zadnej pravej strane nohavíc pod pásom sa nachádza vrecko s príklopkou (gombík sa nezachoval). Pod kolenami, v oblasti lýtok, sa sáry nohavíc lievikovito zužujú.²²

Vojak ma obuté čizmy kirzové sovietskeho vzoru (sapogi kirzovyje, resp. sapogi s kirzovými golenicami). Čizmy sú 400 mm vysoké a dĺžka chodila je 310 mm. Boli vyrobené z dvoch druhov usní: z prírodnej zvrškovej brúsenej hovädzej usne čiernej farby a z prírodnej zvrškovej bravčovej usne s vytlačnou kresbou, tzv. dezénom, ktoré boli použité na výrobu zvršku a päty čiziem. Tretím materiálom, ktorý bol použitý pri výrobe čiziem bolo pogumované plátno čiernej farby, tzv. kirza, ktorá bola použitá na výrobu sár čiziem.²³ Týmto umelým materiálom bol vyriešený v Červenej armáde nedostatok kože na výrobu armádných čiziem. Továrne vyprodukovali milióny párov tohto typu čiziem. Ku koncu vojny bol nimi vybavený takmer každý sovietsky a československý vojak.²⁴ V Červenej armáde boli čizmy kirzové určené pre mužstvo. Na vnútornej strane čiziem nebola stielka. Podpätky a podrážky boli vyrobené z liatej čiernej syntetickej gummy. Podrážka mala na sebe vylisované valcovité trakčné výbežky, tzv. pupyryški. Podpätky mal po obvode pravidelne vylisované okrúhle trakčné výbežky.²⁵

22 MORAVEC, R. *Československé, II. část*, c. d., s. 168

23 MORAVEC, R. *Československé, II. část*, c. d., s. 60

24 *Extra válka – bitvy : strategie, taktika, zbraně a vojáci největších střetů vojenských dějin : Dukla 1944 (reedice)*. BOREK, Vojtěch (ed.). Brno : Extra Publishing s. r. o, 2017, s. 23.

25 MORAVEC, R. *Československé, II. část*, c. d., s. 60.

Sovietsky Rad červenej hviezdy ako „tiché“ memento bojov o Dukliansky priesmyk

PETER HOLÍK

Na území súčasnej Slovenskej republiky sa nachádza množstvo rôznych zaujímavých lokalít, ktoré sú, okrem iného, bezprostredne spojené aj s udalosťami, ktoré sa odohrali v priebehu prvej alebo druhej svetovej vojny. Osobitné postavenie má z tohto hľadiska predovšetkým územie severovýchodného Slovenska, najmä okresy Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Humenné a Snina, ktoré boli zasiahnuté nielen prvým svetovým vojnovým konfliktom, ale s odstupom len troch dekád aj druhým. V rámci nich tu dochádzalo k viacerým ťažkým bojovým stretom medzi jednotlivými armádami, po ktorých pozostávalo aj pomerne veľké množstvo rôzneho vojenského materiálu.¹ Jednou z hlavných lokalít, kde bojové operácie prebiehali s mimoriadnou intenzitou a s pomerne veľkým počtom nasadených vojakov, je bezpochyby aj duklianske bojisko rozprestierajúce sa v širokom priestore medzi slovensko-poľským hraničným priechodom Vyšný Komárnik – Barwinek a okresným mestom Svidník. Osobitný význam tejto lokality z hľadiska vojenských dejín dokumentuje aj skutočnosť, že na základe uznesenia predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 24 zo dňa 27. februára 1961 bola zapísaná do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu ako národná kultúrna pamiatka Dukelské bojisko. Územne je rozdelené do troch hlavných častí: Dukla (katastrálne územie obce Vyšný Komárnik spolu so samotným Duklianskym priesmykom), Údolie smrti (katastrálne územia obcí Kapišová, Nižná Pisaná, Vyšná Pisaná, Dobroslava, Kružľová, Svidnička, Vápeník, Dlhoňa a Havranec) a Svidník.² Avšak dlho predtým, než sa vôbec začalo uvažovať o vytvorení priestoru duklianskeho bojiska ako ucelenej národnej kultúrnej pamiatky, vznikla krátko po ukončení druhej svetovej vojny prvotná myšlienka o vytvorení múzea, ktoré by uchovávalo pamiatku na ťažké oslobodzovacie boje prebiehajúce najmä počas Karpatsko-duklianskej operácie. Iniciátormi tohto zámeru boli samotní bývalí príslušníci 1. československého armádneho zboru v ZSSR spolu s ich niekdajším veliteľom, armádnym generálom Ludvíkom Svobodom. V prvotnom zámere sa pritom uvažovalo o výstavbe múzea priamo v priestore Duklianskeho priesmyku, v blízkosti bývalého vojnového cintorína padlých príslušníkov zboru. Z ekonomických dôvodov to však nebolo možné realizovať, keďže po vojne bola prioritou obnova vojnou zničeného hospodárstva. Avšak vzhľadom na nadpriemerne vysokú každoročnú návštevnosť pamätných miest duklianskych bojov, a z toho vyplývajúcu akútnu potrebu ucelene zdokumentovať historické bojové operácie v tomto regióne, sa o založení múzea začalo opätovne uvažovať na začiatku 60. rokov minulého storočia. A napokon, dňa 2. júna 1965 na základe uznesenia č. 177 prijatého na zasadnutí Rady Východoslovenského Krajského národného výboru v Košiciach

1 JURKOVÁ, Viera – HANICH, Tomáš – HOLÍK, Peter. *Zbrane a munícia v múzeu*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2022, s. 42.

2 PURDEK, Imrich a kol. *15 rokov Vojenského historického ústavu 1994 – 2009*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2009, s. 120-125.

sa idea zhmotnila do reality Dukelského múzea vo Svidníku.³ Novovzniknutá inštitúcia postupne prevzala celý priestor Duklianskeho bojiska do svojej starostlivosti, ktorý sa stal zároveň súčasťou jej exteriérovej expozície. Vznik múzea primárne zameraného svojou odbornou činnosťou na vojenskú históriu obdobia prvej polovice 20. storočia (1914 – 1945), týkajúcu sa oblasti východného Slovenska s hlavným dôrazom na Karpatsko-dukliansku operáciu, umožnil predovšetkým v rámci danej lokality postupne vykonávať koordinovanú zbierkotvornú, vedecko-výskumnú a kultúrno-vzdelávaciu činnosť. Výsledkom bolo jednak vytvorenie vlastného zbierkového fondu múzea a taktiež pomerne ucelené zdokumentovanie historických bojových operácií uskutočnených v priestore východného Slovenska.⁴ Pritom značná časť fondu súčasného Múzejného oddelenia Svidník (tvoriaceho súčasť Vojenského historického múzea v Piešťanoch) ako nástupcu uvedeného Dukelského múzea, ktorá momentálne (stav k 30. júnu 2022) pozostáva z 10 657 kusov zbierkových predmetov rozdelených do 21 múzejných zbierok, bola vytvorená množstvom nálezových artefaktov rôznej povahy a charakteru. Tie boli nájdené a postupne zozbierané priamo v teréne práve na viacerých, bojmi exponovaných miestach Duklianskeho bojiska. Do zbierok múzea sa tak postupne dostali väčšinou jednotlivé typy a druhy delaborovanej munície i streliva, rôzne muničné elementy, komponenty i torzá rôznych strelných zbraní, no taktiež aj predmety, ktoré možno zaradiť medzi proviantný, zdravotnícky, chemický, optický, spojovací i výstrojný materiál, písomnosti a podobne. Popri týchto všetkých artefaktoch predstavujú mimoriadne zaujímavú skupinu predmetov aj rady, vyznamenania a medaily.⁵ Práve tie je totiž možné vo väčšine prípadov s určitou spojitou spojiť s ich konkrétnym oprávneným nositeľom, ba dokonca ho na základe nich aj identifikovať. To sa napokon potvrdilo aj v prípade dvoch nasledujúcich príbehov, ktoré sa odohrali v jeseni roku 1944 v priestore dnešného Údolia smrti.

Začiatkom tretej septembrovej dekády 1944 vrcholili v rámci Karpatsko-duklianskej operácie boje o dnes už legendárnu výšinu s názvom Hyrowa hora, pričom sovietske i československé vojská sa postupne približovali k štátnej hranici v Duklianskom priesmyku. Zo vzduchu ich pritom podporovali predovšetkým jednotky 2. leteckej armády ZSSR. Zasahovali podľa potreby tam, kde si to momentálna situácia vyžadovala. Okrem prvej frontovej línie sa preto bojové lietadlá častokrát objavovali aj nad nemeckými pozíciami nachádzajúcimi sa v zázemí frontu.⁶ Dňa 22. septembra 1944 vzlietla z letiska v blízkosti poľského mesta Krosno zostava pravdepodobne šiestich až deviatich bombardovacích lieta-

3 HOLÍK, Peter. „Tiché“ mementá bojov v Karpatoch 1914 – 1915 zastúpené v zbierkovom fonde Vojenského historického ústavu – Múzejného oddelenia Svidník Vojenského historického múzea – pušky a karabíny používané ruskou cárskou armádou. In *Vojenská história*, 2021, roč. 25, č. 4, s. 140-141.

4 MINDOŠ, Ivan. Pamätné miesta bojových a revolučných tradícií poddukelského kraja. In MINDOŠ, Ivan – RODÁK, Jozef. *Dukla večne živá 10*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1988, s. 106.

5 Vojenské historické múzeum Piešťany (VHM PN) – Múzejné oddelenie Svidník (Mo SK), Dokumentačné oddelenie (DO), Knihy prírastkov (KP) VHM PN – Mo SK, KP č. VHM-9/2 za roky 1967 – 1977, KP č. VHM-9/3 za roky 1977 – 2011, KP č. VHM-15/2-21 za rok 2012, KP č. VHM-15/2-22 za rok 2013, KP č. VHM-15/2-23 za rok 2014, KP č. VHM-15-2/25 za rok 2015, KP č. VHM-15-2/24 za rok 2016, KP č. VHM-15-2/26 za rok 2017, KP č. VHM-15/2-27 za rok 2018, KP č. VHM-15/2-28 za rok 2019, KP č. VHM-15/2-29 za rok 2020, KP č. VHM-15/2-30 za rok 2021.

6 RODÁK, Jozef. *Vojnová minulosť zaviata časom*. Prešov : ADIN, 2014, s. 39.

Rad červenej hviezdy ZSSR

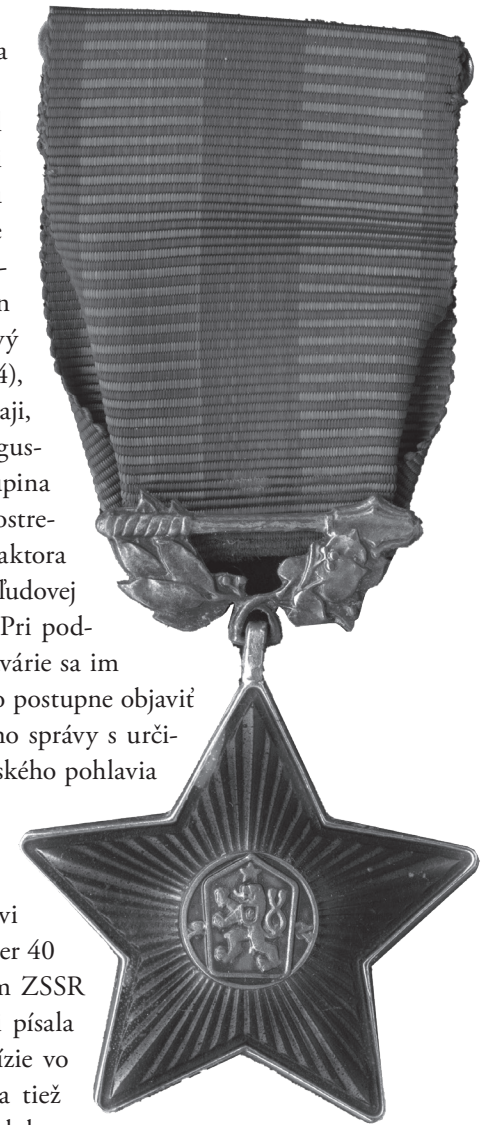
diel Petljakov Pe-2. Ako súčasť 80. gardového leteckého pluku 1. gardovej bombardovacej leteckej divízie 2. gardového bombardovacieho leteckého zboru 2. leteckej armády ZSSR bola poverená splnením jednej zo štandardných bojových úloh, ktorá spočívala v nájdení a zlikvidovaní nepriateľských tankov nachádzajúcich sa v priestore Svidníka. Avšak pri prelete nad obcou Dlhoňa (okres Svidník) sa na lietadlá z obranného postavenia nachádzajúceho sa v lesnom poraste zvanom Mazgalica spustila paľba z nemeckých protiletadlových kanónov a guľometov. Zostavu vzápätí opustili dva stroje. Jeden z nich pritom zamieril pomalým letom späť nad územie Poľska. Z toho druhého sa však začalo veľmi silno dymiť, rýchlo strácal výšku a asi tri kilometre severne od obce v blízkosti kóty 587 spadol neďaleko jedného z miestnych potokov do strmého lesného masívu a následne explodoval. Spojenie s jeho posádkou sa prerušilo o 12.10 hod. Velenie pluku pritom predpokladalo, že bolo zostrelené nepriateľskými stíhačmi, ktorí vyvíjali v tomto priestore v danom čase pomerne veľkú aktivitu.⁷ Trosky zostreleného bombardéra s identifikačným číslom 12-217, ktorý počas svojho nekontrolovaného pádu lámal stromy v priestore približne sto metrov, sa potom podarilo za pomoci miestneho obyvateľa a zároveň aj priameho svedka udalosti, Jána Riška (v tom čase mal 20 rokov) objaviť v roku 1981.⁸ Jednotlivé menšie či väčšie kusy pochádzajúce najmä z draku, krídel a kabíny lietadla boli roztrúsené na viacerých miestach v priestore o rozlohe niekoľko desiatok štvorcových metrov. Pri jednom zo stromov sa dokonca nachádzal veľký kus odlomeného krídla spolu s chvostovou smerovkou označenou číslom 17. V mieste pravdepodobnej explózie kabíny boli potom nájdené aj zvyšky ciferníkov i elektroinštalácie, časť rádiostanice i akumulátora, kontrolné žiarovky a množstvo kúskov plexiskla. V okolí miesta dopadu sa taktiež nachádzalo veľa streliva kalibru 7,62-mm a 12,7-mm väčšinou roztrhaného výbuchom. Zaujímavosťou je, že práve pod krídlom sa našli kostrové pozostatky jedného z členov posádky spolu s vyznamenaním, konkrétne Radom červenej hviezdy č. 195 173.⁹ Podľa záznamov vtedajšieho Ústredného archívu Ministerstva národnej obrany ZSSR patrili veliteľovi trojčlennej posádky lietadla, gardovému podporučíkovi Vladimírovi Grigorjevičovi Tokarevovi (1923 – 1944), pochádzajúceho z obce Voznesenka v Krasnojarskom kraji. Do armády narukoval v roku 1940, následne v roku 1941 ukončil letecké učilište v Omsku a od roku 1943 bol pridelený k spomínanému 80. gardovému leteckému pluku. Nájdené vyznamenanie mu bolo udelené dňa 1. septembra 1944. Na základe tejto informácie sa potom podarilo identifikovať

7 VHM PN – Mo SK, Zbierkový fond (ZF), Zbierka (ZB) č. XXII – Písomnosti, Zbierkový predmet (ZP) s evid. č. P 2103 S, P 2134-2144 S – Dokumentácia prípadu sovietskych letcov, ktorí padli v Dlhoňi dňa 22. septembra 1944.

8 MINDOŠ, Ivan. Tri príbehy z „Údolia smrti“. In MINDOŠ, Ivan – RODÁK, Jozef. *Dukla večne živá* 7. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 117.

9 DREBOTA, Jindřich. Záhadný let. In *Letectví a kosmonautika*, 1984, roč. 61, č. 22, s. 3.

aj ostatných členov posádky. Na pozícii navigátora sa v lietadle nachádzal gardový podporučík Nikolaj Ivanovič Aristov (1921 – 1944), pre ktorého to bol v poradí 47. bojový let. Pochádzal z obce Lidenki v Permskej oblasti a do armády sa dostal v roku 1940. O dva roky neskôr ukončil letecké učilište a v roku 1943 bol podobne ako veliteľ posádky pridelený k 80. gardovému leteckému pluku. Napokon na pozícii strelca-radistu v lietadle sedel aj gardový starší seržant Nikolaj Ivanovič Vovk (1922 – 1944), pochádzajúci z obce Pavlovka v Prímorskom kraji, ktorý v armáde slúžil od roku 1941.¹⁰ Koncom augusta 1982 sa na miesto dopadu vydala pracovná skupina vytvorená okolo, v tom čase známeho bádateľa zostrelených sovietskych lietadiel na území Čiech, redaktora časopisu hlavnej politickej správy Československej ľudovej armády s názvom Zápisník, Jindřicha Drebotu.¹¹ Pri podrobnom prehľadávaní terénu v mieste epicentra havárie sa im spolu s antropológom Tomášom Dacíkom podarilo postupne objaviť veľké množstvo kostrových pozostatkov. Podľa jeho správy s určitou pochádzajúci z troch dospelých jedincov mužského pohlavia vo veku 20 až 25 rokov, avšak nájdený kostrový súbor obsahoval aj fragment kľúčnej kosti nevyhnutne pochádzajúci zo štvrtej osoby. Na základe tohto zistenia sa rozbehlo pátranie po ďalšom členovi posádky lietadla. Objav jeho trosiek ležiacich takmer 40 rokov na neznámom mieste sa pritom v samotnom ZSSR stretol s veľkým ohlasom. Údajne o tejto udalosti písala moskovská Pravda a informovali o tom tiež televízie vo Vladivostoku, Krasnojarsku a Perme. Postupne sa tiež začali ozývať rodinní príslušníci dovtedy nezvestných letcov, ktorí našli svoju smrť v bojoch za oslobodenie Československa. Prihlásili sa však aj viacerí priami účastníci duklianskych bojov, pričom podľa výpovede jedného z nich, strelca-radistu toho istého pluku P. Perederina, sa na palube okrem štandardnej posádky nachádzal aj dôstojník, ktorý bol v inkriminovanom čase pri danej jednotke na sťaži. Údajne bol svedkom toho, ako mu veliteľ povoľoval let.¹² Napokon sa podľa záznamov Ústredného archívu Ministerstva národnej obrany ZSSR podarilo dodatočne zistiť, že išlo o kapitána Leva Vladimiroviča Grinberga

Rad červenej hviezdy ČSSR

10 VHM PN – Mo SK, ZF, ZB č. XXII – Písomnosti, ZP s evid. č. P 2103 S, P 2134-2144 S – Dokumentácia prípadu sovietskych letcov, ktorí padli v Dlhoňi dňa 22. septembra 1944.

11 RODÁK, J. *Vojnová*, c. d., s. 39.

12 DREBOTA, J. *Záhadný*, c. d., s. 3.

(1915 – 1944) pochádzajúceho z Charkova.¹³ Dňa 15. septembra 1984 bol potom na znak úcty k týmto štyrom padlým sovietskym letcom v obci Dlhoňa, v blízkosti obecného úradu, slávnostne odhalený pomník so symbolikou letectva. Z neznámych pilotov sa tak po rokoch stali známi hrdinovia. V roku 1988 bol pomník doplnený bronzovou sochou s názvom „Pamät“ od akademického sochára Michala Beleňa z Užhorodu.¹⁴ Celý komplex je ako národná kultúrna pamiatka (NKP) evidovaný v Ústrednom zozname pamiatkového fondu v registri nehnuteľných NKP pod číslom 4541/0.¹⁵ Časť nájdených trosiek lietadla previezli do vtedajšieho Dukelského múzea vo Svidníku a zaradili do zbierkového fondu. Momentálne sú umiestnené v depozitných priestoroch súčasného Múzejného oddelenia Svidník.¹⁶

Približne o mesiac neskôr ako opísaná udalosť sa v priestore obce Kapišová odohral už za úplne iných okolností druhý príbeh. Dňa 6. októbra 1944 sa podarilo jednotkám sovietskej 38. armády a 1. československého armádneho zboru v ZSSR po zdĺhavých bojoch prelomiť nemeckú obranu v priestore Duklianskeho priesmyku a postúpiť približne o 5 – 6 kilometrov južným smerom, kde však narazili na silné nemecké obranné postavenie nachádzajúce sa na čiare Vyšná Pisaná – Nižný Komárnik. Po následných neúspešných pokusoch o jeho čelné prelomenie sa veliteľ 38. armády, generálplukovník Kirill Semionovič Moskalenko, rozhodol viesť hlavný úder časti sovietskych vojsk v smere Vyšná Pisaná – Nižná Pisaná – Kapišová – Svidník s cieľom obsadiť úsek hlavnej cesty medzi Svidníkom a Ladomirovou. Útok mal viesť 67. strelecký zbor, ktorý po preskupení vojsk disponoval piatimi streleckými divíziami, ktoré mali k dispozícii okolo 700 mínometov. Podporu im mala poskytnúť aj 12. gardová tanková brigáda o sile 28 tankov. Na druhej strane sa v tom čase v súvislej obrane nachádzali útvary 68., 96. a 357. nemeckej pešej divízie, ktoré podporovalo 40 tankov, 17 delostreleckých a 20 mínometných batérií. V ranných hodinách 25. októbra 1944 prešli sovietske jednotky po 80 minútovej delostreleckej príprave do útoku. Do večera sa im podarilo obsadiť Nižnú Pisanú, pričom dokázali v ťažkých bojoch zničiť päť nepriateľských tankov, dve útočné delá a jednu mínometnú batériu. O urputnosti tohto tvrdého stretu svedčia aj početné straty na živej sile, keďže na sovietskej strane ostalo na bojisku ležať vyše 1 100 padlých a podobná strata sa odhaduje aj na nemeckej strane. Od rána 26. októbra 1944 pokračovali za podpory jednotiek 2. leteckej armády sovietske útoky smerom na Kapišovu a Dobroslavu i na Vápeník a Kružlovú. Vojaci sa pritom spolu s technikou prebýjali po výdatných dažďoch ťažko schodným rozbahneným terénom. Aj napriek tomu sa im popoludní podarilo obsadiť časť Kapišovej a získať úplnú kontrolu nad Dobroslavou, avšak stratili 12 tankov. Okrem toho boli útoky na Kružlovú a Vápeník odrazené. Dňa 27. októbra 1944 útoky pokračovali ďalej smerom na Svidník a Ladomirovou, no iniciatívu od skorého rána prevzali Nemci. Do priestoru Kapišovej prisunuli 168. pešiu divíziu a tylové jednotky 357. pešej divízie. Takto posilnení potom zvyčajne v sile práporu za podpory 6 až

12 tankov podnikali úspešné protiútoky na sovietske pozície. Sovieti okrem toho pri pokuse úplne obsadiť Kapišovu prišli o všetky tanky. Ich akýkoľvek ďalší postup tak bol definitívne zastavený a dňa 28. októbra 1944 po ukončení Karpatsko-duklianskej operácie prešli do dočasnej obrany.¹⁷ Celkovo si tieto ťažké boje vyžiadali len na sovietskej strane takmer 4 000 padlých. Dodnes sa v kraji pod Duklou na základe výpovedí očitých svedkov traduje, že po skončení bojov sa načas voda miestneho potoka Kapišovka sfarbila dočervena krvou padlých vojakov, ktorá stekala po svahoch. Podľa toho potom dostalo údolie dodnes používaný názov.¹⁸ V roku 1946 boli pozostatky padlých sovietskych vojakov, predtým narýchlo pochovaných do viacerých menších spoločných hrobov nachádzajúcich sa v priestore celého duklianskeho bojiska, exhumované a prenesené do Svidníka, kde boli uložené do štyroch veľkých masových hrobov. Pri nich bol následne postavený Pamätník sovietskej armády, ktorý bol spolu s už upraveným vojnovým cintorínom slávnostne odhalený v roku 1954 pri príležitosti osláv 10. výročia Karpatsko-duklianskej operácie. V hroboch našlo miesto svojho posledného odpočinku 9 000 sovietskych vojakov padlých v priebehu operácie a počas následných oslobodzovacích bojov.¹⁹ Z tohto počtu bolo až 1 117 vojakov prevezených z okolia Nižnej Pisanej, ďalších 581 z Dobroslavy, 481 z Vyšnej Pisanej, 369 z Kružlovej, 704 zo Svidničky, 471 z Kapišovej, 135 z Vápeníka. Avšak viacerí padlí, či už sovietski alebo nemeckí vojaci, zostali v Údolí smrti snívať svoj večný sen presne na tom mieste, kde ich život v danom momente prešla vojna. To bol aj prípad sovietskeho gardového podporučíka Pavla Andrejeviča Tolsteľa (* 14. november 1913), ktorý bol príslušníkom 894. streleckého pluku 211. streleckej divízie 101. streleckého zboru 38. armády (divízia bola dňa 23. októbra 1944 včlenená do zostavy 67. streleckého zboru).²⁰ Počas ťažkých bojov prebiehajúcich v obci Kapišová držal so svojou skupinou samopalníkov obranné pozície v tesnej blízkosti potoka Kapišovka. Všetci jeho spolubojovníci však museli pod silným náporom nepriateľa ustúpiť, no Pavel ako jediný z nich stále ostával na svojej pozícii a sústredenou paľbou odrážal nemecký útok. Potom ale v jeho tesnej blízkosti explodoval delostrelecký granát, ktorého črepiny ho usmrtili. Po mohutnej explózii vyletelo do vzduchu aj množstvo zeminy, ktorá ho úplne zasypala. Jeho spolubojovníci ho preto neskôr (po udržaní časti Kapišovej) pri hľadaní padlých a ranených už nedokázali nájsť. Vyhlásili ho preto za nezvestného, pritom na mieste svojho skonu ostal ležať prikrýty iba povrchovou vrstvou zeminy, a to vyše 30 rokov.²¹ Až napokon v jeden septembrový deň roku 1972 sa hrali bratia Jozef a Miroslav Fekovci z Kapišovej v blízkosti predtým rozvodneného potoka a v mieste podmytom vodou zbadali časť kostrových pozostatkov človeka. Po následnom odkrytí väčšieho množstva zeminy našli medzi nimi aj sovietsky gardový odznak (Gvardia) a Rad červenej hviezdy s číslom 352 230. Tieto zaujímavé nálezy potom odniesli do vtedajšieho Dukelského múzea vo Svidníku, kde boli zaradené do jeho zbierkového fondu.²² Múzeum urobilo na danom mieste vlastný

13 VHM PN – Mo SK, ZF, ZB č. XXII – Písomnosti, ZP s evid. č. P 2103 S, P 2134-2144 S – Dokumentácia prípadu sovietskych letcov, ktorí padli v Dlhoňi dňa 22. septembra 1944.

14 RODÁK, J. *Vojnová*, c. d., s. 40.

15 HOLÍK, Peter. Rad červenej hviezdy ZSSR. In JURKOVÁ, Viera a kol. *Zo zbierok Vojenského historického múzea*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2020, s. 120.

16 VHM PN – Mo SK, ZF, ZB č. VII – Letecká technika, ZP s evid. č. LT 7 S – Trosky pochádzajúce zo sovietskeho bombardéru Petljakov Pe-2, druhostupňová evidencia zbierkového predmetu.

17 GREČKO, Andrej Antonovič. *Cez Karpaty*. Bratislava : Pravda, 1973, s. 305-310.

18 MINDOŠ, Ivan. *Bojovali za socialistický dnešok*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 131-138.

19 RODÁK, Jozef. *Pozabudnutí hrdinovia. Vojnové a povojnové príbehy*. Prešov : ADIN, 2012, s. 130-131.

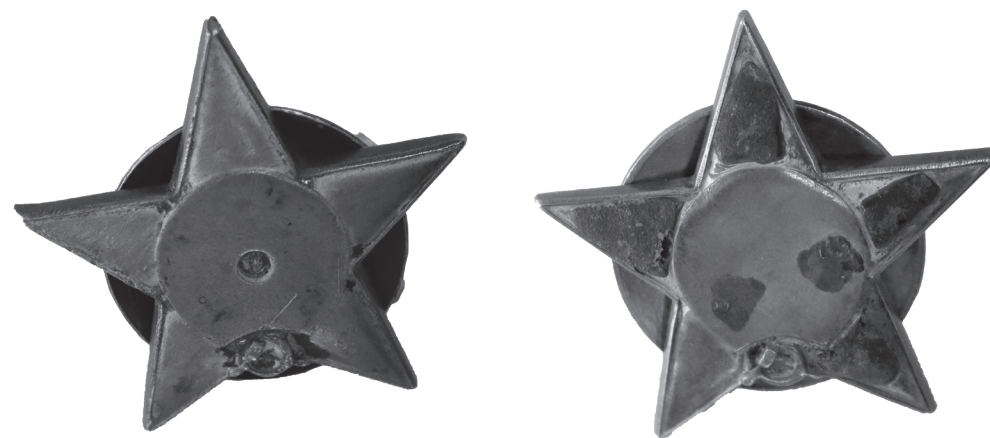
20 SLEPCOV, Igor. *Bojovali na Dukle*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1979, s. 45-53.

21 MINDOŠ, I. *Tri príbehy*, c. d., s. 118.

22 RODÁK, J. *Vojnová*, c. d., s. 40.

výskum, no okrem veľkého množstva nábojov sa tu nič viac nenašlo. Pozostatky zatiaľ neznámeho padlého vojaka boli potom prenesené na druhú stranu cesty a pochované v priestore medzi dvoma tankmi T-34/85, nachádzajúcimi sa v tom čase naproti budove družstva (takmer presne oproti miestu pôvodného nálezu).²³ Pracovníci múzea sa pokúšali zistiť čo najviac informácií o nositeľovi tohto vysokého sovietskeho štátneho vyznamenania. So žiadosťou o pomoc sa obrátili aj na vtedajšie veľvyslanectvo ZSSR v Prahe. Približne o pol roka dostali odpoveď od vojenského atašé ZSSR v Československu v nasledujúcom znení: „Podľa archívnych údajov ministerstva obrany ZSSR bol Radom červenej hviezdy č. 352 230 vyznamenaný Pavel Andrejevič Tolstel, narodený v roku 1913. Okrem toho ho vyznamenali Radom Vlasteneckej vojny prvého stupňa²⁴, ktorý bol odovzdaný v roku 1965 matke vojaka Jefrosinii Fjodorovne. Žije v Baškirskej ASSR, Čišminskij rajón, obec Černigovka.“ Následne sa rozbehlo pátranie po príbuzných nájdeného padlého vojaka.²⁵ Postupne sa zistilo, že v rodnej obci ho od konca roku 1944 považovali za nezvestného. Tiež, že jeho matka zomrela v roku 1966, a že jeden z jeho bratov (pochádzal z ôsmich detí), konkrétne Michail Andrejevič Tolstel, žije v ukrajinskom meste Záporožie.²⁶ Z následnej korešpondencie medzi ním a múzeom okrem iného vyplynulo, že v čase smrti svojho mladšieho brata sa taktiež zúčastnil bojov v danej lokalite, a to iba sedem kilometrov severozápadne od Kapišovej, pri obci Vápeník.²⁷ Po objasnení životného príbehu padlého, spolu s osudmi jeho blízkej rodiny, bol začiatkom septembra 1977 na mieste uloženia pozostatkov postavený náhrobný pomník, ktorý bol následne slávnostne odhalený aj za prítomnosti brata Michaila s manželkou. Počas aktu si so slzami v očiach kľakol pred hrobom a pomník pobožkal. Vo svojom následnom príhovore hovoril najmä o Pavlovi a o tom, ako celú ich rodinu trápilo, že je nezvestný. Zároveň ďakoval miestnym občanom za starostlivosť, ktorú venujú pamiatke padlých sovietskych hrdinov.²⁸ V roku 2020 boli vyššie spomenuté tanky premiestnené do centra Kapišovej. O rok neskôr k nim boli prenesené aj pozostatky padlého a vybudovaný bol tiež nový pomník pripomínajúci hrdinskú smrť sovietskeho podporučíka.

To, čo spája tieto dve zdanlivo vôbec nesúvisiace udalosti týkajúce sa hrdinskej smrti sovietskych vojakov bojujúcich za oslobodenie územia niekdajšieho Československa, je nielen lokalita Údolia smrti, v ktorej sa odohrali, ale predovšetkým nález Radu červenej hviezdy. Je to vysoké sovietske vojenské vyznamenanie, ktoré bolo zriadené na základe výnosu prezídia Najvyššieho sovieta ZSSR zo dňa 6. apríla 1930 predovšetkým za účelom ocenenia mimoriadnych zásluh a činov jednotlivcov i celých kolektívov preukázaných pri obrane a výstavbe vlasti. Podľa ustanovení tak bolo určené jednak pre vojakov, poddôstojníkov a dôstojníkov sovietskej Červenej armády, ďalej pre príslušníkov vojenského námorníctva, pohraničných a vnútorných vojsk a pracovníkov Výboru štátnej bezpečnosti i Ministerstva vnútra ZSSR, ako aj pre celé vojenské jednotky i útvary, posádky lodí, podniky, inštitúcie a organizácie ako ocenenie vynikajúcej služby a výnimočných zásluh pri obrane ZSSR v období vojny, ale

Rad červenej hviezdy ZSSR gard. ppor. P. A. Tolstela nájdený pri obci Dlhoňa a gard. ppor. V. G. Tokareva nájdený v obci Kapišová

aj v období mieru. Udeľovalo sa za jednotlivé hrdinské činy, vynikajúce velenie a organizáciu podriadených vojakov, vynikajúci priebeh služby, dlhodobú službu v rámci ozbrojených zložiek ZSSR, vynálezy a technické zlepšenia celoštátneho významu v oblasti vojenstva, vynikajúcu činnosť v rámci ochrany hraníc ZSSR a za ďalšie mimoriadne skutky, ktoré prispeli k celkovému zvýšeniu bojaskopnosti sovietskych ozbrojených zložiek a upevneniu obranyschopnosti ZSSR.²⁹ Toto vyznamenanie bolo bez rozdielu udeľované bežným sovietskym vojakom, dôstojníkom či generálom. Do roku 1947 ho dostávali aj civilné osoby. Celkovo bolo udelených 3 876 740 vyznamenaní. Avšak do júna 1941, teda za prvých o niečo viac ako 11 rokov existencie radu k tomu došlo približne iba 34 000-krát. Až následne v priebehu Veľkej vlasteneckej vojny bolo udelených ďalších viac ako 2 860 000 vyznamenaní, z toho viac ako 2 000 000 na jej samotnom konci. Ako prvý bol ním v máji 1930 vyznamenaný neskorší maršal ZSSR, Vasilij Konstantinovič Blucher (19. 11. 1889 – 9. 11. 1938). Poslednýkrát bolo udelené dňa 19. decembra 1991. Podľa ustanovení mohla byť tá istá osoba vyznamenaná týmto radom aj viackrát. Počas jeho vyše 61 ročnej existencie ho tak päť osôb dostalo šesťkrát, viac než 60 osôb päťkrát, viac než 900 osôb štyrikrát a viac než 5 000 osôb trikrát.³⁰ Zaujímavosťou je, že okrem sovietskych občanov mohlo byť toto vyznamenanie pri splnení rovnakých podmienok udeľované aj vojenským osobám, ktoré boli občanmi cudzích štátov. Týmto radom tak bolo za mimoriadne zásluhy v bitke pri Sokolove vyznamenaných 22 príslušníkov 1. československého samostatného poľného práporu v ZSSR a za mimoriadne zásluhy pri oslobodzovaní Kyjeva ho dostalo 27 príslušníkov 1. československej samostatnej brigády v ZSSR. Ďalšie desiatky československých občanov si ho potom vyslúžilo za mimoriadne skutky preukázané po boku sovietskych vojsk v bojoch Karpatsko-duklianskej operácie a pri následnom oslobodzovaní územia svojej vlasti.³¹ Vyznamenanie bolo razené zo striebra. Tvoria ho päťramenná hviezda s ramenami potiahnutými rubínovo červeným

23 SLEPCOV, I. *Bojovali*, c. d., s. 46.

24 Na základe rozkazu veliteľa 101. streleckého zboru č. 027 zo dňa 4. augusta 1944.

25 RODÁK, J. *Vojnová*, c. d., s. 40-41.

26 SLEPCOV, I. *Bojovali*, c. d., s. 46-47.

27 RODÁK, J. *Vojnová*, c. d., s. 41.

28 SLEPCOV, I. *Bojovali*, c. d., s. 53-54.

29 KOLÁŘ, Milan – ŠNAJDR, Oldřich. *Sovětská a československá vyznamenání*. Praha : Magnet, 1975, s. 27.

30 VHM PN – Mo SK, ZF, ZB č. XV – Rady, vyznamenania, medaily, ZP s evid. č. RVM 540 S – Rad červenej hviezdy ZSSR č. 3 763 530, druhostupňová evidencia zbierkového predmetu.

31 KOLÁŘ, M. *Sovětská*, c. d., 28 s.

smaltom. Do jej stredu je vsadený stredový kruhový medailón. Rozpätie medzi protíhlými vrcholmi hviezdy predstavuje 47,6 mm. Na medailóne je reliéfnym spôsobom vyobrazený príslušník Červenej armády v zimnej rovnošate nesúci pušku so vztyčeným bodákom. Pod vojacom je uvedený nápis: „СССР“ (ZSSR) a okolo neho nápis: „ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН СОЕДИНЯЙТЕСЬ!“ (Proletári všetkých krajín, spojte sa!). Pod nápisom „СССР“ bol v strede medzi dvoma spodnými ramenami hviezdy umiestnený strieborný symbol znázorňujúci kosák a kladivo. Reverzná strana je hladká, pričom v jej strede sa nachádza závitnica s naskrutkovanou širšou tenkou upevňovacou kruhovou maticou. Nad závitnicou je v dvoch riadkoch vyrazený nápis: „МОНЕТНЫЙ/ДВОР“ (Mincovňa) a pod ňou je vyryté, resp. vyrazené číslo vyznamenania (pri skôr udelených bolo vyryté a malo podobu tenších rukou písaných číslic, pri ďalších už bolo razené a číslice mali štandardnú tlačenu podobu). K radu nebola nikdy zriadená štandardná stuha a hviezda sa teda nosila upevnená cez závitnicu vždy na pravej strane prs v poradí za Radom Vlasteneckej vojny II. stupňa. Spolu s vyznamenaním sa dávala aj 24 mm široká vínočervená látková stužka s 5 mm širokým stredovým pruhom striebornej farby.³²

Zaujímavosťou je, že tento rad sa po takmer 25 rokoch od svojho založenia stal ideovou predlohou pre vznik obdobného vyznamenania v povojnovom Československu, ktoré bolo zriadené na základe vládneho nariadenia č. 6/1955 Sb. zo dňa 8. februára 1955. Jeho ustanovenia boli vo všeobecnosti takmer totožné s tými sovietskymi, samozrejme odhliadnuc od nutnosti ich prispôbenia na československé pomery. Na jeho výtvarnom návrhu, inšpirovanom sovietskym ekvivalentom, sa podieľali až traja umelci, konkrétne zaslúžilý umelec Otakar Španiel (navrhol celkový vzhľad), zaslúžilý umelec Antonín Kybal (navrhol stuhu) a akademický sochár Jiří Prádl (medailónik so štátnym znakom). Vyznamenanie bolo razené zo striebra. Tvorí ho päťramenná hviezda s rozpätím hrotov 45 mm. Takmer celý jej povrch je obojstranne potiahnutý červeným smaltom. Do jej stredu je vsadený strieborný medailónik, na ktorého averznej strane je vyobrazený československý štátny znak. Na reverznej strane medailónika bol najskôr do roku 1960 uvedený nápis „За социалистическую власть“, ktorý potom nahradil nápis „ČSSR“. Na vrchnom hrote hviezdy je naletovaný závesný krúžok, do ktorého je vsadený, umelecky vypracovaný záves tvorený dvoma vavrínovými vetvičkami, ktoré sú vzájomne spojené vodorovne položeným palcátom. Na hladkom reverze závesu bola vyrazená puncová značka a matričné číslo. Hviezda sa nosila na 38 mm širokej a 55 mm dlhej stuhe červenej farby s dvoma 3 mm širokými okrajovými a jedným 10 mm širokým stredovým tmavočerveným pruhom. Rovnakej farby a šírky bola aj stužka, ktorá mala dĺžku 10 mm a od roku 1958 bola doplnená miniatúrou hviezdy.³³

Rad červenej hviezdy ZSSR č. 352 230, ktorý sa našiel v katastri obce Kapišová spolu s kostrovými pozostatkami gardového podporučíka Pavla Andrejeviča Tolsteľa, bol do zbierkového fondu niekdajšieho Dukelského múzea zaevidovaný pod prírastkovým číslom 1972/00578 S (pôvodný tvar čísla bol 578/72) dňa 11. septembra 1972, pričom jeho hodnota bola stanovená na 30,- Kčs. Stav daného exempláru zodpovedal skutočnosti, že počas

32 VHM PN – Mo SK, ZF, ZB č. XV – Rady, vyznamenania, medaily, ZP s evid. č. RVM 540 S – Rad červenej hviezdy ZSSR č. 3 763 530, druhostupňová evidencia zbierkového predmetu.

33 PULEC, Vladivoj. *Československá státní vyznamenání, státní čestná uznání a ceny*. Praha : SNTL – Nakl. technické literatury, 1980, s. 28, 125-126, 130.

takmer troch dekád bol bezprostredne vystavený degradačnému pôsobeniu poveternostných vplyvov v daných klimatických podmienkach. Napriek tomu však ostal jeho vzhľad pomerne dobre zachovalý a kovové časti nenesú, napriek vyššie uvedeným okolnostiam za akých padol jeho nositeľ, takmer žiadne známky po mechanickom poškodení. Medzi samotnou hviezdou a jej upevňovacou maticou sa údajne našiel hrubší kus takmer úplne rozpadnutej textílie, čo naznačuje, že v čase smrti ju mal jej nositeľ s určitou upevnenú na svojej rovnošate. Avšak obdobie, počas ktorého ležalo toto vyznamenanie úplne nechránené pod tenšou vrstvou zeminy vo veľmi vlhkom prostredí sa v plnej miere prejavilo na všetkých piatich ramenách jeho averznej strany, z ktorých sa úplne stratilo ich rubínovo červené smaltovanie. Malá časť smaltu sa pritom zachovala iba v priehlbínke nachádzajúcej sa medzi emblémom ZSSR a miestom pre osadenie strieborného stredového kruhového medailónu. Je zaujímavé, že ten na hviezde úplne absentuje. S ohľadom na materiál, z ktorého bol vyrobený, je veľmi málo pravdepodobné, že by mohlo dôjsť k jeho úplnému znehodnoteniu vplyvom poveternostných podmienok. Medailón však s určitou netvoril spolu s hviezdou jeden celok. Preto je oveľa viac pravdepodobnejšie, že počas inkriminovaného silného výbuchu delostreleckého granátu, ktorý údajne zanechal na danom mieste kráter badateľný aj po takmer 30 rokoch, muselo dôjsť pod vplyvom tlakovej vlny k vzájomnému oddeleniu týchto dvoch častí vyznamenania. Tomu nasvedčuje aj samotný pohľad na úplne hladké miesto, na ktorom sú viditeľné iba štyri menšie stopy po bodovom upevnení predmetného medailónu. Tento komponent vo veľkosti malej mince sa však v okolí miesta nálezu, ako už bolo spomenuté vyššie, nepodarilo dohľadať. Vo veľmi dobrom stave sa zachovala reverzná strana hviezdy, na ktorej nie sú, okrem menšieho prirodzeného povrchového začernenia spôsobeného oxidáciou striebra, viditeľné takmer žiadne stopy po mechanickom poškodení. Veľmi dobre je tak čitateľný dvojriadkový nápis „МОНЕТНЫЙ/ДВОР“, ako aj spomenuté vyrazené (novšie prevedenie) poradové číslo, na základe ktorého sa podarilo padlého identifikovať. Okrem toho je približne v polovici každého ramena hviezdy, aj napriek oxidácii, viditeľná výrazná stopa po dotiahnutí upevňovacej matice, ktorá sa taktiež zachovala vo veľmi dobrom stave a bez poškodenia. Povrch jej vonkajšej strany je výraznejšie zoxidovaný, pričom na vnútornej strane sú najviac zoxidované iba miesta, ktoré neboli prekryté ramenami hviezdy. Možno teda povedať, že práve látka rovnošaty (pokým sa výraznejšie nerozpadla), pevne stlačená medzi reverznou stranou hviezdy a vnútornou stranou matice, zrejme najviac pomohla ochrániť tieto časti pred pôsobením negatívnych vplyvov prostredia z hľadiska možnej oxidácie. Pri averznej nechránenej strane vyznamenania je totiž možné na základe výraznejších stôp čiernej farby nachádzajúcich sa v okrajových priehlbínkach ramien hviezdy, v kombinácii s viacerými viditeľnými stopami po dôkladnejšom očistení ich povrchu, takmer s istotou predpokladať, že vplyvom silnej oxidácie došlo najskôr k úplnému poškodeniu smaltu a následne k takmer celkovému povrchovému začerneniu. Na základe týchto indícií možno predpokladať, že hviezda bola pri svojom nájdení otočená svojou averznou stranou smerom nahor.³⁴ Rad červenej hviezdy ZSSR č. 195 173, ktorý sa našiel v katastri obce Dlhoňa spolu s kostrovými pozostatkami gardového podporučíka Vladimíra

34 VHM PN – Mo SK, ZF, ZB č. XV – Rady, vyznamenania, medaily, ZP s evid. č. RVM 171 S – Rad červenej hviezdy ZSSR č. 352 230, druhostupňová evidencia zbierkového predmetu.

Grigorjeviča Tokareva bol do zbierkového fondu niekdajšieho Dukelského múzea zaevidovaný pod prírastkovým číslom 1982/00085 S (pôvodný tvar čísla bol 85/82) dňa 8. novembra 1982, pričom jeho hodnota bola stanovená na 175,- Kčs. V porovnaní s predchádzajúcim, skôr vydaným vyznamenaním, sa táto hviezda ocitla na mieste svojho nálezu o viac ako jeden mesiac skôr s tým, že degradačnému pôsobeniu poveternostných vplyvov bola v približne rovnakých klimatických podmienkach zase vystavená o takmer jednu dekádu dlhšie. Vzhľad tohto vyznamenania však ostal rovnako ako v predchádzajúcom prípade pomerne dobre zachovaný. Jeho kovové časti taktiež prekvapivo nenesú, vzhľadom na vyššie spomenuté okolnosti za akých padol jeho nositeľ, takmer žiadne známky po deformácii. No aj napriek dlhšiemu pôsobeniu vplyvov vonkajšieho prostredia sa práve toto vyznamenanie zachovalo v podstatne lepšom stave ako to, ktoré bolo nájdené v Kapišovej. Aj túto hviezdu mal pritom jej oprávnený nositeľ v čase úmrtia s určitou upevnenú na svojej rovnošate, keďže sa medzi ňou a jej upevňovacou maticou našiel kus polorozpadnutej textílie. Avšak podstatný rozdiel medzi oboma vyznamenaniami spočíval v tom, že Tolstelovo vyznamenanie sa našlo síce pod tenšou vrstvou zeminy, no v blízkosti potoka v neprímerne vlhkom prostredí, a Tokarevovo bolo naproti tomu objavené priamo na povrchu terénu, pričom navyše bolo zhora pred nepriazňou počasia do istej miery chránené kusom odtrhnutého krídla havarovaného lietadla. Najmä vďaka tomu sa tak nepriaznivé vplyvy vonkajšieho prostredia na jeho celkovom stave odrazili v podstatne menšej miere ako v prípade jeho ekvivalentu objavenému v Kapišovej. A preto kým v prvom prípade sa na všetkých piatich ramenách averznej strany hviezdy úplne stratilo smaltovanie, tak v tom druhom kompletne absentuje iba na ľavom spodnom ramene, pričom na všetkých ostatných je síce výraznejšie ošúchané a vyblednuté, no takmer úplne zachované. Rovnako ako na Tolstelovom vyznamenaní, tak aj tu úplne absentuje stredový kruhový medailón. Aj v tomto prípade je najviac pravdepodobné, že počas inkriminovaného pomerne dlhého nekontrolovaného tvrdého pádu zostrelného lietadla, ktorý skončil explóziou, muselo pod vplyvom nespočetných nárazov dôjsť k jeho oddeleniu od samotnej hviezdy. Nasvedčuje tomu aj samotný pohľad na úplne hladké miesto, na ktorom sú viditeľné iba dve väčšie výrazne stmavnuté stopy po bodovom upevnení predmetného medailónu.³⁵ Na rozdiel od prvého prípadu sa o desať rokov neskôr táto hypotéza aj reálne potvrdila, keďže podľa vyššie spomínaného Jindřicha Drebota sa koncom augusta 1982 podarilo v mieste epicentra havárie pri jeho údajnom podrobnom prehľadávaní „centimeter po centimetri“ nájsť oddelený stredový medailónik, ktorý bol navyše len veľmi málo poškodený.³⁶ Či sa tento malý nález dostal aj do priestorov niekdajšieho Dukelského múzea (čím by prirodzene došlo k skompletizovaniu celého vyznamenania) sa doposiaľ nepodarilo zistiť, no s určitou možnosťou povedať, že ako samostatný zbierkový predmet do jeho zbierkového fondu nebol zaradený.³⁷ Pri pohľade na averznú stranu hviezdy je napo-

35 VHM PN – Mo SK, ZF, ZB č. XV – Rady, vyznamenania, medaily, ZP s evid. č. RVM 256 S – Rad červenej hviezdy ZSSR č. 195 173, druhostupňová evidencia zbierkového predmetu.

36 DREBOTA, J. *Záhady*, c. d., s. 3.

37 VHM PN – Mo SK, Dokumentačné oddelenie (DO), Knihy prírastkov (KP) VHM PN – Mo SK, KP č. VHM-9/2 za roky 1967 – 1977, KP č. VHM-9/3 za roky 1977 – 2011, KP č. VHM-15/2-21 za rok 2012, KP č. VHM-15/2-22 za rok 2013, KP č. VHM-15/2-23 za rok 2014, KP č. VHM-15-2/25 za rok 2015, KP č. VHM-15-2/24 za rok 2016, KP č. VHM-15-2/26 za rok 2017, KP č. VHM-15/2-27 za rok 2018, KP č. VHM-15/2-28 za rok 2019, KP č. VHM-15/2-29 za rok 2020, KP č. VHM-15/2-30 za rok

kon ešte potrebné skonštatovať, že na nej nie sú viditeľné takmer žiadne stopy čiernej farby, ktoré by naznačovali proces oxidácie, pričom sa tu zároveň nenachádzajú ani prípadné známky po ich odstránení. Vzhľadom na okolnosti nálezu sa vo veľmi dobrom stave zachovala reverzná strana vyznamenania, ktorej stredná časť je úplne bez poškodenia a nie sú na nej badateľné ani stopy po prípadnom zaoxidovaní. Veľmi dobre je preto čitateľný dvojriadkový nápis „МОЛЕТНЫЙ/ДВОР“, ako aj spomenuté vyryté (staršie prevedenie) poradové číslo. Avšak silné znečistenie striebra oxidáciou je na tejto strane hviezdy zreteľné na konci každého z jej ramien v mieste neprekrytom upevňovacou maticou, ktorá sa taktiež zachovala vo veľmi dobrom stave a bez poškodenia. Zaujímavosťou však je, že jej vnútorná strana je takmer úplne nezaoxidovaná a nie sú na nej viditeľné ani známky po dodatočnom očistení, avšak jej vonkajšia strana je takmer úplne celá začiernená. Na základe všetkých týchto uvedených skutočností možno teda povedať, že hviezda s najväčšou pravdepodobnosťou ležala v mieste nálezu skoro 40 rokov otočená svojou reverznou stranou smerom nahor.³⁸ V rámci oboch nájdených vyznamenaní možno celkovo skonštatovať, že neobmedzené dlhodobé pôsobenie poveternostných podmienok v mieste ich nálezu sa v negatívnej miere podpísalo prekvapivo iba na určitom znehodnotení ich averzných strán. Stupeň znehodnotenia pritom navyše nezávisel ani tak od celkovej dĺžky pôsobenia negatívnych poveternostných vplyvov, ale viac od charakteru prostredia, ktorého vplyvom boli vystavené. Vonkajší vzhľad ani jedného z vyznamenaní však okrem absentujúceho stredového emblému nebol narušený natoľko, aby ich nebolo možné bez problémov jednoznačne identifikovať už na základe prvotného pohľadu. Ostatné časti oboch hviezd neboli totiž, okrem istého stupňa prirodzenej povrchovej oxidácie striebra, skoro vôbec poškodené a hlavne neboli zdeformované. Kompletne zachované tak ostalo aj ich označenie nachádzajúce sa na reverznej strane. A práve označenie bolo mimoriadne rozhodujúce jednak z hľadiska možnosti určenia presnej totožnosti nájdených kostrových pozostatkov uvedených sovietskych vojakov, a taktiež aj z hľadiska následného objasnenia ich životných osudov predčasne ukončených na duklianskom bojisku. Pri pozostatkoch P. A. Tolstela bol totiž spolu s príslušným Radom červenej hviezdy objavený aj štandardný odlišovací sovietsky gardový odznak, ktorý bol do zbierkového fondu múzea zaevidovaný pod prírastkovým číslom 1972/00579 S (pôvodný tvar čísla bol 579/72). Na jeho reverznej strane, ktorá je v podstate otláčenou kópiou averzu, sa nenachádza žiadne identifikačné číslo či iné konkrétne označenie.³⁹ Ak by bol teda na inkriminovanom mieste objavený iba tento odznak, tak o predmetných pozostatkoch by bolo možné skonštatovať iba to, že s najväčšou pravdepodobnosťou patria neznámemu sovietskemu vojakovi, príslušníkovi niektorej z gardových jednotiek, ktorý zrejme zahynul počas Karpatsko-duklianskej operácie.

Práve v tejto súvislosti je potrebné na záver podotknúť, že podobný osud postihol väčšinu vojakov a dôstojníkov sovietskej armády, ktorí padli počas oslobodzovacích bojov prebiehajúcich na prelome rokov 1944 – 1945 v priestore Duklianskeho bojiska. Tomu zodpovedá

2021.

38 VHM PN – Mo SK, ZF, ZB č. XV – Rady, vyznamenania, medaily, ZP s evid. č. RVM 256 S – Rad červenej hviezdy ZSSR č. 195 173, druhostupňová evidencia zbierkového predmetu.

39 VHM PN – Mo SK, ZF, ZB č. XV – Rady, vyznamenania, medaily, ZP s evid. č. RVM 172 S – Odznak sovietsky gardový „Gvardia“, druhostupňová evidencia zbierkového predmetu.

aj skutočnosť, že drvivú väčšinu z 9 000 príslušníkov sovietskej armády pochovaných vo Svidníku predstavujú neznámi vojaci, keďže doposiaľ bolo s určitou identifikovanými iba niečo viac ako 500 z nich.⁴⁰ Príslušníci sovietskej armády totiž na rozdiel od nemeckých či československých vojakov nenosili štandardné identifikačné známky. Keď padli, ich mená sa síce objavili v príslušnom zozname, avšak telesné pozostatky bolo možné priamo na bojisku rozpoznať iba na základe osobných dokladov, prípadne osobnej známosti či neskôr v osobitných prípadoch aj podľa čísla udeleného vysokého štátneho vyznamenania, ak sa samozrejme pri pozostatkoch padlého našlo a zároveň bolo zaznamenané aj jeho poradové číslo. Doposiaľ však stále neexistuje komplexná evidencia tisícok obetí, ktoré na oltár slobody priniesla sovietska armáda počas Karpatsko-duklianskej operácie a tiež v následne pokračujúcich bojoch. Aj v súčasnosti sa iba občas podarí zistiť mená niektorých padlých vojakov, a to väčšinou priamo od ich rodinných príslušníkov, ktorí s informáciou, že s určitou zahynuli v duklianskych bojoch (na základe uvedenia názvu obce, kóty či výšiny, kde daný vojak padol a kde bol prvotne pochovaný), pátrajú po miestach ich posledného odpočinku. Na základe týchto zistení sa potom zakaždým dopĺňa aj zoznam padlých sovietskych vojakov vedený v múzeu. Totožnosť piatich vyššie uvedených hrdinov sa však aj s prispením náhody podarilo s istotou určiť práve na základe šesťmiestneho čísla, v jednom prípade vyrytého a v tom druhom vyrazeného do relatívne malého kúska striebra, umelecky spracovaného do podoby vysokého štátneho vyznamenania. Spolu s tým bola poodhalená aj časť životných osudov dovtedy nezvestných vojakov. Všetko okolo nich totiž ostávalo počas niekoľkých desaťročí zahalené rúskom tajomstva. Ich blízki príbuzní mali dovtedy len veľmi minimálnu nádej, že sa im vôbec niekedy podarí dopátrať sa k osudu svojich rodinných príslušníkov. Aspoň oni tak dostali na svoje dlhodobo kladené, ale nezodpovedané otázky definitívnu odpoveď. Nikto ale netuší, koľko ďalších nezvestných bojovníkov sníva svoj večný sen na neznámych miestach v lone karpatskej prírody, pričom generácie príbuzných sa nedočkali správ o naplnení ich osudu ani po takmer 80 rokoch od ukončenia vojny.

40 VHM PN – Mo SK, DO, Dokument – Zoznam padlých vojakov pochovaných v areáli Pamätníka sovietskej armády vo Svidníku (zoznam vedený v písomnej a v elektronickej podobe).

Zneužitie armády proti takzvanému vnútornému nepriateľovi („Prvé výročie udalostí z 21. augusta 1968“)

MILOSLAV PÚČIK

Prvé výročie „21. 8. 1968“ predstavovalo nielen test sily nového straníckeho centra na čele s Gustávom Husákom, ale aj preverenie spoľahlivosti zložiek bezpečnostného systému štátu. Mocenský režim prípravu nepodceňoval. Naopak, zvažoval aj extrémny scenár predpokladaného stretu s občianskou spoločnosťou a ďalšími zložkami opozície a intenzívne sa naň pripravoval.

Zasadnutie ÚV KSS, ktoré sa konalo v dňoch 21. a 22. decembra 1968, posudzovalo závery novembrového a decembrového pléna ÚV KSČ a pokúšalo sa ich aktualizovať na podmienky Slovenska. Na tomto zasadnutí sa zúčastnil aj Alexander Dubček. Na základe informácií o „operatívnej štátno-bezpečnostnej situácii“ v spoločnosti a armáde, ktoré mu poskytli ŠtB a VKR sa postupne začal stotožňovať s niektorými dezinformáciami o „vnútornom nepriateľovi“. V záverečných pasážach svojho vystúpenia už pripustil možnosť použitia rozličných „...aj represívnych foriem opatrení...“ proti „...rôznym akciám...nastolujúcim neriešiteľné úlohy...“.¹ Bližšie nešpecifikované opatrenia, na ktorých mali participovať vyčlenené zložky ozbrojených síl, obhajoval A. Dubček slovami: „...tieto opatrenia, ak ich budeme nútení prijať, ale ak ich bude nutné použiť, budú zdanlivo nedemokratické, ale budú v záujme demokracie...“.²

Na druhý deň zasadnutia ÚV KSS vystúpil s referátom G. Husák, ktorý podporil myšlienky vyslovené A. Dubčekom „...ako vážne varovanie silám, ktoré narušujú konsolidačný proces u nás...“.³ V závere referátu G. Husák vykresľoval propagandisticky formulované hrozby o údajnej protištátne zameranej činnosti šesťdesiatich vysielateľov, ktoré vyprovokovali „...vznik rizík nemajúcich svoje centrum na Slovensku...“.⁴

V záverečných slovách, ktoré si G. Husák neželal medializovať, aby „...mohol hovoriť trochu otvorenejšie...“.⁵ zhodnotil situáciu na Slovensku ako konsolidovanejšiu (nepoužil sovietsky výraz „normalizácia“, ale československý ekvivalent „konsolidácia“ – pozn. M. P.) v porovnaní s celoštátnym trendom. Na základe informácií zložiek rezortu vnútra, ktorými disponoval, hovoril o údajnej existencii „...anonymných skupín a kabinetných vlád a kabinetnej politiky...“.⁶ Ubezpečoval, že „...nikto tu nechce ísť na kriminály, na bezpečnosť, ja neviem na aké represálie, ale vidíte kam až sa dostávame s dobrým slovom...“.⁷ Podľa jeho názoru sa

1 A KV SR Bratislava, f. A – ÚV KSS, Bratislava, f. 02, zv. 1, ar. j. 96, Stenografický záznam zasadania ÚV KSS 21. – 22. decembra 1968, s. 127.

2 Tamže, s. 175.

3 Tamže, s. 194.

4 Tamže, s. 260.

5 Tamže, s. 261.

6 Tamže.

7 Tamže.

„...v mnohom opakuje situácia a vývin vecí pred augustom...“ a ak „...niektoré skupinky chcú vynútiť zápas – a niektorí ľudia, niektoré skupinky to chcú – hoci my sa vyhýbame tomuto zápasu, nechceme tento zápas, tak potom treba otvorene povedať, že máme dosť faktov na to, aby sme tento zápas prijali, ale bude niektorým veľmi nepríjemný... potom nech nikto neplače a nenarieka...“.⁸

Štátna bezpečnosť a vojenská kontrarozviedka na základe svojich zdrojových informácií pravidelne hodnotili bezpečnostnú situáciu v spoločnosti a v armáde (označovali ju ako „štátno-bezpečnostná situácia“ a „operatívna situácia“ – pozn. M. P.). Zvlášť po skúsenostiach s tzv. hokejovými udalosťami v marci 1969 s predstihom vytypovali dôležité objekty pre režim, ktoré rozdelili do rôznych kategórií z hľadiska dôležitosti ochrany, ale aj rizikovosti. Niektoré objekty sa mohli podľa ich vyhodnotení stať rizikovými už len z toho hľadiska, že predstavovali symbol odporu alebo tragických udalostí spojených s vojenskou intervenciou. Súčasne museli byť priebežne monitorované aj tzv. problematické osoby. Nešlo o kriminálne živly, ale o osoby, ktoré režim odsunul na okraj spoločnosti, pretože minimálne spochybňovali jeho hodnoty a princípy. Obával sa ich, pretože mali disponovať potenciálom oslovit' časť spoločnosti a vyvolať rôzne formy odporu (nevylučoval ani priame násilné strety) voči procesu tzv. normalizácie a jeho aktérom. Preventívnym opatrením sa stalo aj rušenie rozhlasového vysielania zo „Západu“, ktoré sa podarilo dosiahnuť až po poskytnutí sovietskej pomoci. S blížiacim sa dátumom „prvého výročia 21. augusta“ ŠtB a vojenská kontrarozviedka disponovali čoraz väčším množstvom relevantných informácií indikujúcich vysokú pravdepodobnosť masových protestných demonštrácií.

Totalitný režim sa s dostatočným časovým predstihom pripravoval na predpokladané protesty a celoštátne nepokoje v súvislosti s „prvým výročím“ vojenskej intervencie v auguste 1968. Disponoval takým množstvom poznatkov zo všetkých vrstiev spoločnosti, že scenár ich vypuknutia dostal hodnotenie „vysoko pravdepodobný“.

Na základe dôkladnej analýzy protestných demonštrácií a rôznych iných foriem protestov, ktoré prebiehali v období od konca augusta 1968 až po tzv. hokejové udalosti, rozhodla vláda ČSSR svojím uznesením č. 66 zo dňa 2. apríla 1969 „...vytvoriť na prechodnú dobu operatívnu skupinu...“ z určených členov vlády.⁹

Na riadenie príprav represívnych akcií predsedníctvo vlády ČSSR vytvorilo 16. júna 1969 „operatívnu skupinu“ (v niektorých archívnych dokumentoch sa uvádza „pracovná skupina predsedu vlády) na čele s Oldřichom Černíkom. Jej členmi sa v uvedenom období stali: minister vnútra ČSSR Jan Pelnář, minister národnej obrany ČSSR Martin Džúr, predseda Výboru pre tlač a informácie J. Havelka. Sekretárom komisie sa stal genmjr. Alois Gross (vedúci branného a bezpečnostného odboru vlády ČSSR)¹⁰. S pracovnou skupinou, ale najmä s O. Černíkom spolupracoval vedúci odboru obrany a bezpečnosti PV ČSSR (v niektorých zachovaných archívnych dokumentoch je uvádzaná funkcia „riaditeľ odboru pre ochranu a bezpečnosť pri PV ČSSR“ – pozn. M. P.) genmjr. Jozef Činčár¹¹.

8 Tamže, s. 264.

9 Tamže, f. Sekretariát ministra národnej obrany ČSSR, 1969, sign. 50 /1 – 5, č. j. 00291/69 – 15, s. 2.

10 Generálporučík Alois Gross vykonával do júla 1968 funkciu zástupcu náčelníka HPS ČSLA, nastúpil do Úradu PV ČSSR a potom vystriedal vo funkcii genmjr. Jozefa Činčára.

11 Generálporučík Jozef Činčár vykonával funkciu riaditeľa odboru (vedúceho odboru) obrany a bezpečnosti

V súvislosti s pravdepodobnosťou uvedeného scenára sa zvyšovala aj miera pravdepodobnosti nasadenia vyčlenených a pripravených zložiek tzv. tvrdej sily. Operatívna skupina predsedu vlády ČSSR zvažovala ako optimálny variant podriadenie týchto zložiek operatívnym štábom na všetkých úrovniach a rozhodla, že organizačnú koordináciu celej akcie eliminácie odporu voči režimu bude mať v kompetencii operačný štáb, ktorý zriadila pri ministerstve vnútra ČSSR. Na základe jej rozhodnutia ho tvorili: štátny tajomník MV ČSSR, náčelník GŠ ČSLA a zástupca Hlavného štábu EM. Na úrovni Generálneho štábu ČSLA pôsobil prvok, ktorého úlohou malo byť operatívne riadenie všetkých vyčlenených síl a prostriedkov ČSLA. Príslušníci tohto ad hoc zriadeného „prvku“ mali určenú nepretržitú pohotovosť.

Zvláštnu zložku tvorili príslušníci straníkopolitických orgánov, ktorí plnili niektoré úlohy samostatne (od 15. augusta 1969 mali nariadené „politické služby“ – pozn. M. P.). V súčinnosti s vojenskou kontrarozviedkou plnili špeciálne úlohy v rámci udržania motivácie vyčlenených vojakov pre variant zásahu proti civilnému obyvateľstvu. Súčasne spoločne monitorovali a vyhodnocovali „morálno-politický stav“ príslušníkov ČSLA, ktorých vytypovali a pripravili (prebiehala aj špeciálne zameraná politická príprava – pozn. M. P.) ako represívnu silu, ktorá jednoducho nemohla v čase „Č“ zlyhať.

V procese príprav na zásahy represívnych zložiek zohrávala dôležitú úlohu fáza získavania a vyhodnocovania relevantných informácií o bezpečnostnej situácii. Oblasti a objekty záujmu určila ŠtB v spolupráci s ďalšími zložkami spravodajskej a bezpečnostnej komunity. Špecializované analytické zložky informácie vyhodnotili, výsledky monitorovania spracovali do požadovanej formy a v pravidelnom cykle predkladali sekretariátu ministra vnútra ČSSR. Ten po zvážení informoval najvyšších straníckych a štátnych predstaviteľov. Na základe týchto pravidelných vyhodnotení bezpečnostnej situácie v štáte sa prijímali rôzne opatrenia na elimináciu potenciálnych hrozieb. Jedným z nich boli plány na vytvorenie „zmiešaných hliadok“, do ktorých GŠ ČSLA vyčlenil potrebný počet príslušníkov ČSLA.¹²

Predsedenstvo vlády ČSSR pod vedením predsedu O. Černíka nepodcenilo spravodajské informácie, ktoré upozorňovali na hrozbu nepokojov. Naopak, reagovalo a vytvorená „operatívna skupina“¹³ riadila a koordinovala všetky akcie bezpečnostných a represívnych zložiek na eliminovanie hrozby akýchkoľvek nepokojov. Podľa preberanej tematiky sa niektorých rokovaní „skupiny“ zúčastňovali aj vybraní funkcionári z rôznych zložiek bezpečnostného systému štátu. Najčastejšie na rokovania pozývali napríklad štátneho tajomníka rezortu národnej obrany genpor. V. Dvořáka, náčelníka Hlavného štábu EM R. Hořčica a štátneho tajomníka ministerstva vnútra ČSSR J. Majera (funkciu vykonával v období od 1. januára 1969 do 27. apríla 1970 – pozn. M. P.).

O aktuálnej bezpečnostnej situácii a pripravovaných preventívnych alebo represívnych opatreniach informoval členov „operatívnej skupiny“ vždy predseda vlády ČSSR O. Černík. Vývoj udalostí a prax fungovania „skupiny“ si vyžadovali jej operatívnu funkčnosť, k čomu

ti od septembra 1968 do júla 1969 (v PV ČSSR). Po návrate do rezortu národnej obrany sa stal náčelníkom Hlavnej správy letectva a vojsk PVOŠ – zástupcom ministra národnej obrany.

12 ABS Brno – Kanice, f. A 30, inv. j. 44, 336.

13 BÁRTA, Milan – BŘEČKA, Jan – KALOUS Jan. *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 88. ISBN 978-80-87211-73-1.

musela disponovať relevantnými informáciami. Z tohto dôvodu vznikla pri „skupine“ pohotovostná služba (v podstate plnila funkciu porovnatelnú so situačným centrom). Jej úloha spočívala v zhromažďovaní a vyhodnotení informácií, ktoré jej poskytovali špeciálnym informačným kanálom podobné operatívne skupiny vytvorené v jednotlivých rezortoch a národných výboroch. Vyhodnotené situačné správy a verifikované informácie pohotovostná služba predkladala „operatívnej skupine“, ktorej predsedal O. Černík. V podmienkach Slovenska pôsobila „operatívna skupina“ na čele s predsedom vlády SSR P. Colotkom (4. mája 1969 vystriedal Š. Sádovského a funkciu predsedu vlády SSR vykonával až do 12. októbra 1988 – pozn. M. P.). Na úrovni krajov a okresov tieto „skupiny“ viedli predsedovia krajských a okresných národných výborov.

„Operatívna skupina“ využívala na svoju činnosť podklady a správy z funkčných informačných systémov, ktoré boli vybudované na úrovni ÚV KSČ, Federálneho informačného strediska pri PV ČSSR, Ministerstva národnej obrany ČSSR a ďalších federálnych ministerstiev, výborov a inštitúcií.¹⁴

Na zabezpečenie funkčnosti jednotnej informačnej sústavy po línii štátnej moci a správy, vláda ČSSR svojím uznesením č. 66 zo dňa 2. 4. 1969 rozhodla vytvoriť komplexný informačný systém, ktorý by obsahoval relevantné informácie z viacerých zdrojov. Tento informačný systém obsahoval nasledujúce informácie a spravodajské informácie: 1. Informácie o vývoji politickej situácie, ktoré boli vyhodnocované na úrovni ÚV KSČ. 2. Informácie o bezpečnostnej situácii v ČSSR („...*štátno-bezpečnostné a verejno-bezpečnostné*...“) súhrnne spracovávané Ministerstvom vnútra ČSSR. 3. Informácie o celkovej situácii v ČSLA, súhrnne spracovávané Ministerstvom obrany ČSSR (vrátane spravodajských informácií Spravodajskej správy GŠ ČSLA). 4. Informácie všeobecno-politické, hospodárske, medzinárodnopolitické – súhrnne spracovávané Federálnym informačným systémom pri PV ČSSR (obsahovali tiež informácie súhrnne spracovávané vládami ČSR a SSR a federálnymi ministerstvami, výbormi a inštitúciami – okrem MV ČSSR a MNO ČSSR – pozn. M. P.).¹⁵

Na základe priebežných spravodajských informácií predsedníctvo vlády ČSSR vyvodilo záver, že vývoj „vnútropolitickéj a bezpečnostnej“ situácie dosiahol už rizikový stupeň „...*narastania nelegálnej činnosti protisocialistických síl*...“. Ich údajným cieľom mali byť rozsiahle protestné akcie a v konečnom dôsledku, vyvolanie „...*stavu novej krízovej situácie*...“.¹⁶ Spravodajskí analytici HS – ŠtB vyhodnotili prejavy F. Kriegla, K. Kyncla a letáky „Drahí spoluobčania“ a „Výzva našim národom“ ako jednoznačný výstražný indikátor začiatkovej vývojovej fázy vznikajúcej novej krízovej situácie.

Gustáv Husák na porade s ministrom vnútra ČSSR, ktorá sa konala v druhej polovici júla 1969 nepodceňoval informácie, ktoré mu poskytovali zložky bezpečnostnej a spravodajskej komunity. Naopak, stotožnil sa s nimi a vyslovil vážne obavy z „...*prebudenia sa*...“ občianskej verejnosti.¹⁷

Minister vnútra J. Pelnáň v informácii o aktuálnej bezpečnostnej situácii určenej predsedom vlády ČSSR hodnotil leták „Výzva k protestným akciám na deň 21. augusta 1969“

ako „...*mimoriadne nebezpečný*...“.¹⁸ Zdôvodnil to argumentmi, ktoré použili v hodnotení analytici ŠtB. Závažnosť hrozby podľa nich predstavovalo jeho desať bodov, ktoré obsahovali „výbušný“ potenciál vzniku krízovej situácie. Nosná idea spočívala vo výzve občanov na účinné formy boja s totalitnou mocou. Štátna bezpečnosť medzi najpravdepodobnejšie a najúčinnnejšie formy zaradila napríklad pasívnu rezistenciu, bojkotovanie dennej tlače, verejnej dopravy, kultúrnych akcií, symbolické zastavenie práce v podnikoch a podobne. Krajným scenárom, ktorý analytici ŠtB vyhodnotili ako vysoko pravdepodobný, mali byť rôzne formy aktívnej rezistencie s vyústením až do násilných stretov s represívnymi zložkami.

Obavy predstaviteľov mocenského centra sa potvrdili ako opodstatnené, pretože mnohé formy odporu, ktoré inicioval uvedený leták dosiahli účinný efekt aj proti intervenčným vojskám Varšavskej zmluvy v auguste 1968.

Predstavitelia demokratických síl vypracovali a rôznymi spôsobmi distribuovali leták s názvom „Priatelia“. V ňom vyzývali občanov, aby adresovali OSN listy, v ktorých mali žiadať „...*okamžitý odchod sovietskych okupačných vojsk a uskutočnenie slobodných demokratických volieb*...“ pod dohľadom tejto medzinárodnej organizácie. Množstvo listov sa podarilo odoslať prostredníctvom zastupiteľských úradov Rakúska a Švajčiarska so sídlom v Prahe.¹⁹

Predsedníctvo ÚV KSČ na svojom zasadnutí 24. 7. 1969 prijalo návrhy predsedníctva vlády ČSSR, ktoré obsahovali komplex rôznych návrhov a scenárov na potlačenie očakávaných protestných akcií občianskej verejnosti. Osobitným bodom zasadnutia bolo prednesenie spravodajskej informácie z dielne HS – ŠtB, ktorá doslova strašila predstaviteľov komunistického mocenského centra o zistených prípravách „...*teroristických akcií proti členom komunistickej strany a proti príslušníkom sovietskych jednotiek dočasne umiestnených na území ČSSR*...“.²⁰

Vykonštruované klamstvá a účelové dezinformácie vyvolali u komunistických predstaviteľov strach, ktorý sa okrem iného premietol aj do základných smerníc politického charakteru prijatých P ÚV KSČ na už spomínanom júlovom zasadnutí v roku 1969. Potom nasledoval zaužívaný proces a mechanizmus rozpracovania a aplikovania „smerníc“ na úrovni republikových vlád, federálnych ministerstiev atď.

Predsedníctvo vlády ČSSR prijalo 28. 7. 1969 rozsiahly komplex opatrení (A. – F.), ktorých zámerom bolo eliminovať vyhodnotené bezpečnostné hrozby.

A. Federálny výbor pre tlač a informácie mal prostredníctvom republikových vlád ČSR a SSR prijať také opatrenia, ktoré by účinne zamedzili zverejneniu správ „...*narúšajúcich internacionálne vzťahy medzi socialistickými krajinami*...“.²¹

V priebehu augusta Federálny výbor pre tlač a informácie naplánoval a postupne aj realizoval prostredníctvom informačných médií vystúpenia predstaviteľov vedy a kultúry k problematike „...*našich životných záujmov založených na dobrých susedských vzťahoch*...“ s krajinami tzv. východného bloku.²² Tlač systematicky a metodicky zverejňovala ideolo-

14 Tamže.

15 Tamže, s. 2-3.

16 Tamže, f. V/P – 1, inv. č. 336, s. 1.

17 Tamže, s. 2.

18 Tamže.

19 Tamže, s. 7.

20 Tamže, s. 2.

21 Tamže.

22 Tamže.

gicky zamerané dezinformačné články, ktorých cieľom bolo umelo zvyšovať mediálny tlak očierňovaním zvyškov demokratických síl pripravujúcich predpokladaný odpor občianskej verejnosti. Krátko pred blížiacim sa prvým „výročím“ vojenskej intervencie vojsk niektorých štátov Varšavskej zmluvy do ČSSR rozhlas a televízia zaradili do svojich programov relácie a reportáže so zámerom odvrátiť pozornosť verejnosti od angažovania sa na pripravovaných formách rezistencie.

Zvláštna komisia ÚV KSČ pod vedením J. Kempného pripravovala rozsiahle spektrum opatrení na úseku spojov, telekomunikácii a pôšt, ktoré mali „...zabezpečiť ich spoľahlivú a bezporuchový chod...“.²³ Ďalším a pomerne častým opatrením tejto komisie boli operatívne porady šéfredaktorov všetkých denníkov a hlavných časopisov s cieľom manipulovať s verejnou mienkou a operatívne reagovať na prípadný vznik nežiaducej situácie alebo ju ovplyvniť tak, aby ochránila „hodnoty totalitného režimu“.

V tomto období už fungovala prísna cenzúra filtrujúca informácie, ktoré by mohli akýmkoľvek spôsobom spochybniť oficiálne proklamovanú celospoločenskú realitu. Totalitný režim spojený s Husákovou „novou politikou“ však potreboval tzv. normalizačnú pridanú hodnotu, ktorej podstata spočívala v cielenom dávkovaní poloprávdy a dezinformácií. Mnohé z nich vypracovali vyškolení odborníci zo spravodajskej komunity. Časť produktov tzv. čiernej propagandy bola určená západným médiám so zámerom uviesť ich do informačnej neistoty, zmiast' ich a prezentovať iný obraz spoločenskej atmosféry.

B. Federálne ministerstvo zahraničných vecí zaslalo všetkým zastupiteľským úradom ČSSR inštrukcie, aby v súvislosti s očakávanými „...rozsiahlymi augustovými nepokojmi...“ sledovali a vyhodnocovali priebeh „...všetkých akcií v krajinách pôsobnosti... a aby neboli propagáčne zneužit' proti záujmom ČSSR...“.²⁴ Ďalej mali nariadené aktívne „...pôsobiť proti nám nepriaznivej publicite...“. Zastupiteľské úrady mali ťažkú úlohu, pretože museli presvedčať verejnosť vo vyspelých demokraciách „...v zmysle záverov májového pléna ÚV KSČ...“.²⁵

Zo zachovaných archívnych dokumentov vyznievajú obavy najvyšších predstaviteľov komunistického mocí aj zo „...zneužitia a internacionalizácie tzv. československej otázky...“.²⁶ Vybrané zastupiteľské úrady tých krajín, v ktorých sa v auguste predpokladal „...zvýšený záujem o cesty do ČSSR...“²⁷, dostali oficiálnou diplomatickou cestou internú smernicu, podľa ktorej sa s okamžitou platnosťou na prechodný čas (do 31. augusta 1969) zrušila právomoc zastupiteľských úradov udeľovať vo vlastnej kompetencii všetky druhy víz novinárom.

C. Ministromi kultúry ČSR M. Brůžkovi a ministromi kultúry SSR M. Válkovi boli zaslané smernice, podľa ktorých museli okamžite prijať „...nevyhnutné účinné opatrenia k zamedzeniu možností...“²⁸ výjazdov kultúrnych, školských a vedeckých pracovníkov do tzv. kapitalistickej cudziny. Všetky pripravované akcie podrobne preverovali pracovníci HS –

23 Tamže, s. 5.

24 Tamže.

25 Tamže.

26 Tamže.

27 Tamže.

28 Tamže, s. 8.

ŠtB. Podľa inštrukcií z predsedníctva ÚV KSČ kladli mimoriadny dôraz najmä na „...ideový a politický obsah všetkých akcií...“.²⁹

D. Ministerstvo vnútra ČSSR začalo v polovici júla 1969 vytvárať „zvláštny systém“ získavania, zhromažďovania a vyhodnocovania dát, poznatkov a informácií, ktoré po vyhodnotení slúžili na operatívne riadenie všetkých foriem preventívnych perzekučných a represívnych opatrení zložiek ministerstva vnútra a vyčlenenej časti síl armády voči tzv. vnútornému nepriateľovi. Niektoré vybrané poznatky a informácie sa zároveň zneužívali ako účelová argumentácia pri presadzovaní alebo obhajobe „...iných preventívnych opatrení stranických a štátnych...“ orgánov (úzka súčinnosť ministerstva vnútra efektívne fungovala predovšetkým s rezortom národnej obrany a Generálnou prokuratúrou – pozn. M. P.).³⁰

V rezorte vnútra sa interne členili na „línii Štátnej bezpečnosti“ a „línii Verejnej bezpečnosti“.

Činnosť ŠtB sa zameriavala na tieto oblasti.

1. Získavanie poznatkov a informácií o „...protištátnej trestnej činnosti...“ a predpokladaných pripravovaných „...protištátnych vystúpeniach...“.³¹

2. Sledovanie a „...odhalovanie zámerov a cieľov nepriateľských rozvediek a centier...“³² ktoré sa údajne v duchu ideologickej propagandy usilovali o „...účinnú podporu protisocialistických akcií...“.³³

3. Činnosť zameranú na „...účinnú ochranu...“ stranických a vládnych predstaviteľov ČSSR.³⁴ Zložka ŠtB získavala, zhromažďovala a podľa potreby aj umelo vyrábala dôkazy o pripravovaných „...teroristických akciách a atentátoch...“ na komunistických funkcionároch.³⁵ Permanentne a zámerne ich udržiavala v umelo vytvorenej atmosfére určitého napätia a strachu z tzv. vnútorného nepriateľa. V období aplikovania ústavného zákona o československej federácii (Ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii) vznikol v podmienkach Slovenska federálny útvar ŠtB – XII. Správa FMV. V septembri 1968 federálna vláda vymenovala do jeho čela genmjr. E. Pepicha (námestníkom sa stal J. Gazdík), ktorý sa neskôr po vytvorení Ministerstva vnútra SSR stal ministrom vnútra (odvolaný z funkcie v júli 1973). Na jar 1969 vláda na návrh ministra E. Pepicha vymenovala za jeho námestníka pre úsek ŠtB V. Ožvoldu³⁶. S novou schválenou organizačnou štruktúrou HS ŠtB MV SSR³⁷ nahradil J. Pobehu (od februára 1969) vo funkcii náčelníka O. Dovina. Od roku 1971 začal na HS ŠtB SSR pôsobiť sovietsky poradca plk. I. F. Skripov, ktorý podobne ako

29 Tamže.

30 Tamže, s. 9.

31 Tamže.

32 Tamže.

33 Tamže, s. 10.

34 Tamže.

35 Tamže.

36 Bývalý príslušník vojenskej kontrarozvedky, ktorý v rámci 2. VO a neskôr VVO vykonával rôzne funkcie. Po absolvovaní odbornej školy KGB v Moskve mohol zastávať funkciu náčelníka odboru VKR 2. vojenského okruhu a po vytvorení VVO (1965) aj tohto okruhu.

37 V dôsledku schválenia zákona č. 1970/133 Zb. sa zmenil názov na „HS ŠtB SSR“.

ostatní poradcovia – spravodajskí dôstojníci pôsobil pod legalizačným krytím pracovníka veľvyslanectva alebo konzulátu.

Zložka VB pripravila tento komplex opatrení.

1. Vytvorené „poriadkové hliadky“ VB posilnili na základe dohovoru s rezortom národnej obrany vyčlenení príslušníci ČSLA aj s vopred určenou technikou (mohla byť aj bojová). Dohoda rezortu MV ČSSR s rezortom MNO ČSSR zabezpečovala jednotlivým správam VB a MS – VB posilnenie príslušníkmi ČSLA s obrnenou a automobilovou technikou.³⁸

2. Na úrovni všetkých okresných oddelení v ČSR museli byť urýchlene zriadené „poriadkové jednotky“ VB v počte 20 až 50 príslušníkov.³⁹

Pri Mestskej správe VB v Prahe zriadilo MV ČSR 5 poriadkových jednotiek VB s minimálnym počtom 100 príslušníkov VB. Mestské správy VB vo veľkých mestách ako napríklad v Brne, Ostrave a v Plzni mali v týchto špeciálnych jednotkách 50 až 100 príslušníkov VB.⁴⁰ Ministerstvo vnútra SSR posilnilo základné útvary VB v Bratislave, Košiciach a v Banskej Bystrici frekventantmi odborných škôl ministerstva vnútra na Slovensku v počte 420 príslušníkov. Súčasne vytvorilo zálohy v počte 320 príslušníkov VB a 200 vojakov CO ČSSR.⁴¹

3. Ministerstvo vnútra ČSSR rozhodlo, aby podriadené stupne organizovali výkon „operatívnych pátracích hliadok“. Súčasne mali republikové ministerstvá vnútra určenú povinnosť vypracovať a zabezpečiť realizáciu „metodiky rušivých akcií“. Ich zámer spočíval v systematickom zastrášaní tzv. vnútorného nepriateľa. Na dni 19. až 21. 8. 1969 naplánovali bezpečnostné zložky režimu „špeciálne rušivé akcie“ celoštátneho rozsahu.

4. V súčinnosti s rezortom národnej obrany pripravilo ministerstvo vnútra preventívne opatrenie s cieľom zosilniť výkon poriadkovej služby v mestách a miestach dislokácie vojsk, kde v priebehu vojenskej intervencie časťou vojsk Varšavskej zmluvy došlo k usmrteniu občanov. Súčasne boli strážené prístupové cesty k posádkam sovietskych vojsk.⁴²

Predsedníctvo vlády ČSSR stanovilo termín ukončenia všetkých vyššie uvedených priprav podľa poradia dôležitosti na dni 10. až 18. augusta 1969.

V súvislosti so schváleným procesom plnenia opatrení organizačného a „výkonného“ charakteru vznikol na Slovensku „operačný štáb“. Skladal sa zo zástupcov MV SSR, HS ŠtB, Hlavného veliteľstva VB, Veliteľstva VVO, veliteľstva 11. brigády PS, štábu CO SSR, štábu LM a Zväzu protifašistických bojovníkov.

Základnou úlohou „operačného štábu“ bolo na základe „...presného informačného systému... operatívne riešiť zásadné otázky akcieschopnosti a konkrétne opatrenia jednotlivých zložiek...“.⁴³ Ďalšie operačné štáby vznikli na úrovni všetkých podriadených útvarov.

38 Tamže, f. A MV – Levoča, f. V/P 1 – 393, s. 9.

39 Tamže, s. 9-10.

40 Tamže.

41 Tamže.

42 Tamže.

43 Tamže.

E. V zmysle uznesenia vlády ČSSR číslo 83 z 10. apríla 1969 prijal rezort národnej obrany tieto nižšie uvedené opatrenia.⁴⁴

1. V období od 15. do 25. 8. 1969 MNO ČSSR vyčlenilo na posilnenie „zmiešaných poriadkových hliadok“ VB celkom 3 700 vojakov a pre prípad okamžitého zásahu vyčlenil 14 kusov bojovej techniky (obrnenej), 15 vozidiel typu GAZ s rádiostanicami a 2 rozhlasové vozy.

2. Minister národnej obrany M. Dzúr vydal dňa 2. apríla 1969 pre príslušníkov ČSLA tajný rozkaz MNO ČSSR číslo 02/1969.⁴⁵

3. S cieľom zabezpečiť bezprostredné a operatívne riadenie jednotiek ČSLA na potlačenie odporu občianskej verejnosti vznikol na úrovni GŠ ČSLA „operatívny orgán“ s nepretržitou pohotovosťou v období od 18. do 23. augusta 1969.

4. Mocenský zásah vyčlenených jednotiek ČSLA sa plánoval podľa vopred vypracovaných generických scenárov. Finálne verzie museli byť ešte upravené v súlade s Uznesením vlády ČSSR číslo 66 (2. apríla 1969) a závermi z porady predsedníctva vlády ČSSR zo dňa 16. 7. 1969. V auguste 1969 súčasne vznikla „...pracovná skupina ku koordinácii opatrení zabezpečujúcich likvidáciu prípadných nepokojov a protispoločenskej činnosti...“.⁴⁶ Súhrnné informácie a hodnotenia aktuálnej bezpečnostnej situácie dostával zmiešaný OŠ na pravidelnej báze, a to dvakrát denne a v inkriminovaný deň 21. augusta 1969 vo zvýšenej periodicite dokonca každú hodinu.

Finálny scenár predpokladal použitie vyčlenených príslušníkov ČSLA. Variant nasadenia 3 700 vojakov do „zmiešaných poriadkových hliadok“ a 14 obrnených transportérov (4 obrnené transportéry v Bratislave) nebol konečný a v prípade zhoršenia bezpečnostnej situácie predpokladal nasadenie záloh v počte ďalších 6 400 vojakov s obrnenou technikou. Vyčlenená záloha tzv. tvrdej sily mala určenú dobu uvedenia do pohotovosti v časovom limite 20 minút.

V krajom prípade „operatívna skupina“ predsedu vlády ČSSR mala k dispozícii na ochranu sovietskych objektov (miesta dislokácie sovietskych vojsk) už nie tzv. zmiešané, ale organické vojenské jednotky s obrnenou (zachovaný archívny dokument uvádza „bojovú techniku“) technikou v počte 3 150 vojakov. Na ochranu sovietskych posádok bola vyčlenená záloha v počte 1 000 vojakov. Scenár ochrany sovietskych vojenských objektov mal vypracované dva varianty, prvý ako prevenciu na elimináciu potenciálnej hrozby vzniku nepokojov a druhý na elimináciu rizika už vypuknutých nepokojov.

F. Federálne ministerstvá a výbory kládli dôraz na splnenie nasledujúcich opatrení.

1. Všetky verejné zhromaždenia v závodoch, úradoch a inštitúciách sa mohli organizovať len so súhlasom predsedov organizácií KSČ a Revolučného odborového hnutia a riaditeľov podnikov alebo závodov.

2. Vydanie striktného zákazu vstupu zahraničných redaktorov a korešpondentov do závodov a „...zvlášť vyhodnotených inštitúcií...“.⁴⁷ Túto úlohu plnili závodné stráže a príslušníci LM.

44 Tamže, s. 11.

45 Tamže.

46 Tamže.

47 Tamže, s. 12.

3. Všetky závody, úrady a inštitúcie mali direktívne určenú povinnosť zabezpečiť neustálu kontrolu spojovacích zariadení, závodných rozhlasov, polygrafických prostriedkov s cieľom „...zabrániť ich zneužitiu pravocívnymi silami a zabrániť nepriateľskou propagandou...“.⁴⁸ Zvláštna pozornosť sa venovala vedeckým a výskumným pracoviskám.

Predsedníctvo ÚV KSČ v júli (24. 7. 1969) rozhodlo o prijatí súhrnu „pokynov“ pre orgány a organizácie KSČ. Tieto administratívne opatrenia mali podľa predstáv komunistickej mocenskej špičky zabezpečiť „...rozhodné politické, propagandistické, organizačné a kádrové opatrenia, ktoré nenechajú nikoho na pochybách, že strana je v ofenzíve...“.⁴⁹

V ľudových milíciách na čele s komunistickými funkcionármi prebiehala príprava na splnenie úloh v súlade so straníckymi uzneseniami. Celostátny aktív LM, ktorý sa konal 18. 8. 1969 v Prahe, podporil opatrenia P ÚV KSČ. Hlavný štáb LM ČSSR odporúčal organizovať podporné aktivity v krajoch, prípadne okresoch a so zvláštnym zreteľom „...vybraných politicky pevných závodoch...“.⁵⁰

Hlavný štáb ľudových milícií na základe pokynov P ÚV KSČ prijal tieto opatrenia bezpečnostného charakteru: štáby LM všetkých stupňov, vrátane územných štábov a štábov veľkých závodov, mali povinnosť zabezpečiť stálu službu, spoľahlivé náhradné spojenie a zaistiť ochranu zbrojných skladov. Súčasne vykonávali ochranu budov a zariadení KSČ a vyhodnotených objektov „zvláštnej dôležitosti“, vytvorili tzv. pohyblivé pohotovostné jednotky, ktoré vyčlenili k dispozícii okresným výborom KSČ, krajským výborom KSČ, ÚV KSS a ÚV KSČ. Na základe „zvláštného plánu“, ktorý schválil G. Husák, disponovali tieto jednotky LM zbraňami, dopravnými a spojovacími prostriedkami.⁵¹

V súlade s nariadením náčelníka GŠ ČSLA a predbežným dohovorom so zástupcom MV SSR plk. J. Gazdíkom (v zmysle Zákona o obrane ČSSR č. 40/1961 Zb. zo dňa 18. apríla 1961 a uznesenia vlády ČSSR číslo 83 zo dňa 18. apríla 1969 – pozn. M. P.) nariadil veliteľ VVO genpor. S. Kodaj „...k zabezpečeniu výpomoci orgánom Verejnej bezpečnosti pri udržaní kludu a poriadku...“ na teritóriu Slovenska „...vyčleniť vojakov a jednotky ČSLA...“.⁵² Vyčlenenie bolo realizované podľa zásad rozkazu MNO ČSSR č. j. 007312 zo dňa 17. apríla 1969.

Na „...preventívne zabezpečenie verejného kludu a poriadku...“ s dôrazom na politické a hospodárske centrá, vyhodnotené objekty „zvláštnej dôležitosti“ a miesta dislokácie vojsk Sovietskej armády „...organizovať zmiešané poriadkové hliadky...“ zložené z príslušníkov VB a vojakov ČSLA.⁵³

V súvislosti s plnením takto formulovaného rozkazu veliteľa VVO muselo byť od 15. augusta 1969 do 1. septembra 1969 z vojenského okruhu vyčlenených pre potreby Západoslovenského kraja celkom 230 vojakov, 15 vozidiel typu GAZ s rádiostanicami a obsluhou, 4 OT s vodičmi a 2 rozhlasové vozy s obsluhou do posádok Bratislava a Nitra.⁵⁴ Vojakov

a techniku zabezpečovali tieto útvary VVO: 8. msp – Bratislava, 186. protiletadlový raketový pluk – Pezinok, Výcviková základňa letectva – Kuchyňa, útvar CO – Malacký a 6. ženijný pluk – Sereď. Technika a všetci vojaci určení pre Západoslovenský kraj sa sústredili v priestoroch 8. msp v Bratislave.⁵⁵

Stredoslovenský kraj mal k dispozícii celkom 160 vojakov vyčlenených zo Školského výcvikového strediska tyla v Žiline, z Vyššieho delostreleckého učilišťa v Martine, z niektorých vojenských útvarov dislokovaných v posádke Zvolen⁵⁶, z 10. ženijného práporu v Banskej Bystrici a z Technického učilišťa v Liptovskom Mikuláši.⁵⁷

Východoslovenský kraj mal k dispozícii celkom 90 vojakov vyčlenených z Vyššieho leteckého učilišťa, leteckých útvarov dislokovaných v posádke Košice a z divízy útvarov a jednotiek 14. tankovej divízie.

V prípade požiadaviek orgánov ministerstva vnútra a zložiek poverených prípravami na represívne zásahy bolo povinnosťou veliteľov jednotlivých posádok „...organizovať pomoc týmto orgánom...“ podľa konkrétnych podmienok a možností v danej posádke.⁵⁸

Stav príprav na očakávané augustové dni posudzovala Vojenská rada ministerstva národnej obrany ČSSR dňa 1. augusta 1969. Na základe jej záverov prijala po svojej „línii“ opatrenia aj HPS ČSLA. Jej náčelník genpor. F. Bedřich vydal 5. augusta nariadenie o politickej príprave vyčlenených vojakov do „zmiešaných hliadok“. Zvláštny dôraz kládol na politický aspekt predpokladaných zásahov proti civilnému obyvateľstvu.⁵⁹

Ideologické „vymývanie mozgov“ vo viacerých prípadoch neprinieslo želaný efekt a niektorých vybraných vojakov museli vymeniť. Za ideologickú prípravu zodpovedal príslušný politický pracovník. Svoju činnosť podľa potreby koordinoval s vojenskou kontrarozvedkou a s miestnymi orgánmi KSČ, a to podľa dislokácie vojenského útvaru, z ktorého boli vojaci určovaní do hliadok a miesta ich nasadenia.

V augustových dňoch kompetentné zložky bezpečnostného systému na dennej báze hodnotili bezpečnostnú situáciu nielen v spoločnosti, ale aj v armáde. Podobne ako v spoločnosti, tak aj v armáde spracované informácie obsahovali závažné varovné indikátory nárastu hrozieb prejavov antisovietizmu a rastúceho odporu voči predstaviteľom tzv. normalizačnej línie na všetkých úrovniach spoločnosti. Analytici kontrarozvedok ŠtB (vojenskej a civilnej – pozn. M. P.) konštatovali trend rôznych foriem rezistencie. Dochádzalo najmä k zvyšovaniu počtu protištátne a protisovietsky zameraných letákov, nápisov, hesiel, poplašných správ a dezinformácií. Celospoločenská atmosféra sa špecificky preniesla aj do armádneho prostredia.⁶⁰

Vojenská kontrarozvedka identifikovala ako nositeľov týchto hrozieb vo vojenskom prostredí najmä študentov vojenských katedrií vysokých škôl. Od začiatku roka 1969 evidovala 122 prípadov emigrácií a dezercí vojakov z povolania, vojakov základnej vojenskej

48 Tamže.

49 Tamže, s. 13.

50 Tamže, s. 14.

51 Tamže, s. 13-14.

52 Tamže, f. V/P – 1, inv. č. 419, č. j. 00131/1969, s. 1.

53 Tamže, inv. č. 261, s. 1.

54 Tamže, s. 1 – 2.

55 Tamže.

56 Napríklad z 64. rádiotechnického práporu z 2. divízie PVOŠ (Brno) a 1. výcvikového práporu rádiotechnického vojska (7. A PVOŠ).

57 Tamže, s. 2.

58 A KV SR Bratislava, f. V/P – 1, inv. č. 336, s. 1., s. 3.

59 Tamže, f. 0855, A Č-SA, šk. 117.

60 Tamže, s. 13. ABS Brno – Kanice, f. A 30, inv. j. 46.

služby a občianskych zamestnancov. Vyskytlo sa 20 mimoriadnych udalostí – prípadov útoku so zbraňou. Vojská kontrarozvedka získala aj informácie o mimoriadne závažných prípadoch strát alebo odcudzenia zbraní, nábojov a výbušnín. Niektoré z nich Verejná bezpečnosť z nich úspešne dohľadala.⁶¹

Rezort národnej obrany zabezpečil do 11. augusta 1969 vypracovanie variantov konkrétnych plánov vyčleňovania vojakov ČSĽA do zmiešaných poriadkových hliadok na základe špecificky vyhodnotených posádok.⁶² Vytvorený ad hoc tím pracovníkov ministerstva národnej obrany a GŠ ČSĽA ich určil na základe pracovných rokovaní s príslušníkmi VKR. Jedným z rozhodujúcich kritérií sa stalo kvantifikovanie rizika podľa stupnice rizikovosti. Táto stupnica musela byť vždy aktualizovaná na základe získaných poznatkov a informácií, ktoré obsahovali varovné indikátory vo vzťahu ku konkrétnej posádke (nielen o mierové posádky ČSĽA, ale aj posádky sovietskych vojsk – pozn. M. P.).

Okrem stanoveného počtu vojakov a techniky vyčlenených do zmiešaných poriadkových hliadok malo Veliteľstvo VVO povinnosť vytvoriť aj „pohotovostné jednotky“ určené na priamy zásah.

V Západoslovenskom kraji sa takéto jednotky vytvorili v posádkach Trenčín (50 vojakov z 2. prevádzkového práporu, 42. spojpr, 2. spojovacej letky a 13. vrtuľníkovej letky), Topoľčany (50 vojakov z útvarov 13. td), Nové Mesto nad Váhom (50 vojakov zo spojovacieho učilišťa), Piešťany (50 vojakov z posádkových útvarov), Senica (25 vojakov z 3. dp), Trnava (25 vojakov zo 63. rtp), Sereď (100 vojakov zo 6. žp a 1. žpr) a Levica (50 vojakov zo 64. tp a 13. pspr).⁶³

V Stredoslovenskom kraji vznikli v posádkach Martin (150 vojakov z útvarov 13. td) a Brezno (25 vojakov z 49. dp a školy dôstojníkov v zálohe).⁶⁴

Vo Východoslovenskom kraji sa vytvorili v posádkach Košice (50 vojakov z Vyššieho leteckého učilišťa a leteckých útvarov dislokovaných v posádke), Prešov (50 vojakov z divízijských útvarov a ďalších jednotiek dislokovaných v posádke), Michalovce (50 vojakov zo 63. tp), Humenné (50 vojakov zo 103. tp), Trebišov (50 vojakov z 55. msp) a Kežmarok (50 vojakov zo 60. tp).⁶⁵

V období niekoľkých dní pred 21. augustom 1969 (v dňoch 14. – 15. augusta) velenie armády rozhodlo o vykonaní aktívov na úrovni armád a divízií s cieľom ideovo pripraviť a „stmeliť“ príslušníkov ČSĽA na „1. výročie“ vojenskej intervencie, ktoré režim očakával s obavami. Zámerom zorganizovania aktívov mala byť demonštrácia lojality vojakov novému straníckemu centru moci. Tieto aktívy dôsledne monitorovali príslušníci vojenskej kontrarozvedky a jej rozsiahla agentúra (operatíva) – tajní spolupracovníci z armádneho prostredia. Pôsobili priamo medzi vojakmi a mali za úlohu pozorne monitorovať a vyhodnocovať akékoľvek signály zmien v názoroch a správani. Ich činnosť mohla podľa VKR „infikovať“ svoje okolie. Takéto potenciálne hrozby museli byť eliminované ešte pred samot-

ným „škodlivým prejavom“.⁶⁶

Veliteľstvo VVO vytvorilo a vyčlenilo pohotovostné jednotky na obdobie od 18. augusta 1969 do 1. septembra 1969. Použitie „pohotovostných jednotiek“ sa predpokladalo po „... vyčerpaní možnosti všetkých síl a prostriedkov...“⁶⁷ federálneho ministerstva vnútra republikových ministerstiev vnútra.

Zásah vytvorených síl z vojakov ČSĽA mal právo vyžiadať minister vnútra ČSSR, minister vnútra SSR a náčelníci krajských správ ZNB. Súhlas s ich použitím mala v kompetencii „operatívna skupina“ vytvorená na základe vládneho uznesenia číslo 66/1969.⁶⁸ V prípade vzniku „mimoriadne nebezpečnej situácie“ mohol minister vnútra žiadať od veliteľa príslušného vojenského okruhu poskytnutie vojenskej jednotky v sile 300 vojakov s desiatimi OT, tridsiatimi nákladnými autami. Určení vojaci mali vo výzbroji ručné zbrane s potrebnými spojovacími prostriedkami a pohotovostnou dávkou munície.⁶⁹ Za výber vojakov do pohotovostných jednotiek priamo zodpovedali velitelia útvarov. Rozhodnutia a preventívne bezpečnostné opatrenia prijímali aj v súčinnosti s orgánmi VKR.

Bezpečnostné a spravodajské zložky v podmienkach Slovenska venovali mimoriadnu pozornosť najmä Bratislave, pretože na základe informácií HS ŠtB „...sa v meste očakávajú rozsiahle protestné demonštrácie...“⁷⁰ „Operatívna skupina“ vytvorila v rámci hlavného mesta SSR štyri obvody, v ktorých hliadkovali obrnené transportéry so „zmiešanými posádkami“ príslušníkov VB a ĽM. Ďalej rozhodla o vytvorení deviatich obvodov, v ktorých mali bezpečnostnú situáciu garantovať vojenské vozidlá typu GAZ so „zmiešanými posádkami“ príslušníkov VB a vojakov ČSĽA. Zálohu tvorili štyri motohliadky z Pohotovostnej jednotky MS VB.⁷¹

Na základe konzultácií ministra vnútra E. Pepicha s členmi P ÚV KSS musel byť „Plán bezpečnostných opatrení...“ v Bratislave ešte čiastočne prepracovaný. Vo finálnej verzii „operatívna skupina“ rozdelila hlavné mesto SSR na 40 obvodov, ktoré obsadili „zmiešané hliadky“ zložené z príslušníkov VB, ĽM a vojakov ČSĽA z VVO.⁷²

Systém výkonu služby bol organizovaný tak, že hliadky mali mať 8 hodín „priamy výkon služby“. Riadiace zložky podobne rozpracovali aj výkon služby príslušníkov ĽM a vojakov ČSĽA. Hliadky sa museli sriedať v pravidelných časových intervaloch vždy o 6:00 hod., 14:00 hod. a 22:00 hod.⁷³

Súčasťou „Plánu“ sa stali aj scenáre realizácie troch rozsiahlych „represívno-bezpečnostných“ akcií, ktoré sa uskutočnili 15., 19. a 28. augusta 1969. Cieľom týchto represívnych akcií, na ktorých sa zúčastnilo 300 príslušníkov VB a 100 vojakov ČSĽA, bolo aplikovať

61 Tamže, f. A 30, inv. j. 44.

62 Tamže, s. 1.

63 Tamže, s. 3.

64 Tamže.

65 Tamže, s. 4.

66 ABS Brno – Kanice, f. A – 2/3, inv. j. 389.

Tamže, f. A – 30, inv. j. 346.

67 A KV SR Bratislava, f. V/P – 1, inv. č. 419, č. j. 00131/1969, s. 4.

68 Tamže, f. R – 013 – 6, s. 2.

69 Tamže.

70 Tamže.

71 Tamže, s. 3.

72 Tamže.

73 Tamže.

osvedčenú taktiku zastrašovania občanov a eliminovania predpokladanej hrozby aktivít demokratických síl na Slovensku.⁷⁴

V prípravách na „1. výročie“ augustovej vojenskej intervencie časti vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR využili najvyššie vládne a stranické orgány skúsenosti, ktoré získala delegácia Ministerstva vnútra ČSSR (vedená ministrom J. Pelnárom) počas rokovaní s predsedom Výboru štátnej bezpečnosti ZSSR a ministrom ochrany verejného poriadku ZSSR v Moskve.⁷⁵ Vojenský charakter represívnych akcií konzultovali v poslednej tretine júna 1969 na spoločnom zasadnutí členovia vojenských rád Ministerstva národnej obrany ČSSR a sovietskej Strednej skupiny vojsk dislokovanej na území ČSSR. Dôveru a „...plnú podporu ČSLA...“⁷⁶ vyslovili počas tzv. pracovnej návštevy aj prezident L. Svoboda a G. Husák.⁷⁷ Po počiatkovej nedôvere voči ČSLA, ktorú vyjadrila sovietska strana na rokovaníach s predstaviteľmi Ministerstva národnej obrany ČSSR (začiatkom júla 1969 v Moskve – pozn. M. P.), nakoniec vyslovila súhlas s použitím ČSLA. Sovietske centrum moci na prelome júna a júla 1969 presadzovalo variant potlačenia prípadných nepokojov vlastnými silami – sovietskymi vojskami dislokovanými na území ČSSR, resp. za asistencie ČSLA.⁷⁸

Mocenský aparát sa po rozsiahlych masových vlnách personálnych čistiek podarilo v letných mesiacoch natoľko stabilizovať, že v prípade očakávaných protestov v súvislosti s tzv. 1. výročím vojenskej intervencie do ČSSR nebolo potrebné, aby zasahoval sovietsky vojenský kolos. Realita protestov a ich potlačenie represívnymi zložkami bezpečnostného systému ČSSR potvrdila vyššie uvedený predpokladaný variant.

V závere júla 1969 podnikli stranické a vládne orgány rôznych stupňov celý rad plánovaných „ideovo-politických“, „štátno-bezpečnostných“ a represívnych opatrení. Ich rozsah museli často zvažovať na základe súhrnných informácií získavaných väčšinou prostredníctvom Orgánu vnútorného spravodajstva⁷⁹ pri HS ŠtB MV ČSSR, ktorý mal vo svojom štatúte garantovanú relatívnu samostatnosť. V tom čase sa organizačne skladal z týchto základných odborov: I. Vnútorné spravodajstvo, II. Zahraničné nepriateľské centrá, III. Analyticko-koordináčna a kontrolno-právna činnosť, IV. Objasňovanie a dokumentácia trestnej činnosti.⁸⁰

74 Tamže, s. 7-8.

75 Delegácia ministra vnútra ČSSR v zložení: minister vnútra ČSSR Jan Pelnář, námestník ministra vnútra ČSSR Ján Majer, námestník pre ŠtB František Vašek, genmjr. Egd Pepich (zastupoval Slovenskú správu MV), vedúci tajomník Hlavného výboru KSC na MV ČSSR Miroslav Homoláč a náčelník sekretariátu MV ČSSR Jaroslav Šilhavý. Delegácia rokovala v Moskve v dňoch 5. – 6. decembra 1968.

A KV SR Bratislava, f. A MV – Levoča, f. P – 5, inv. č. 63, s. 1.

76 VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. Vojenská rada MNO ČSSR, 1969, sign. 1 /12 – 1.

77 Tamže.

78 Tamže, f. Štátny tajomník MNO ČSSR, 1969, sign. 002509/61.

79 Vznik „Orgánu vnútorného spravodajstva pri Hlavnej správe – ŠtB“ („Orgán“) zdôvodnilo vládne stanovisko zo septembra 1968. Jeho úloha spočívala v „...preventívnom sledovaní nositeľov tendencií k provokáciám, namiereným proti plneniu moskovských dohôd, či iných protizákonných a podvratných činností protisocialistických síl...“. Za pomerne krátky čas svojho pôsobenia bol „Orgán“ hodnotený ako „...výnimočne účelový...v oblasti najmä politickej informácie a kontroly protisocialistických zoskupení a živlov...“. Obsah a rozsah jeho činnosti schvaľovala výhradne vláda ČSSR a jeho náčelník bol priamo podriadený náčelníkovi Hlavnej správy ŠtB. A KV SR, Bratislava, f. A MV – Levoča, f. P – 1, č. j. 00101/1 – 68, s. 2-7.

80 Tamže.

Za signál začatia akcií namierených proti ČSSR zo „zahraničných centrá“ Hlavná správa ŠtB považovala pohyb tzv. valutových cudzincov. Pravidelné súhrnné informácie poskytovala Správa pasov a víz Ministerstva vnútra SSR (funkciu náčelníka vykonával pplk. T. Harag – pozn. M. P.). Kompetentné zložky systematicky monitorovali a vyhodnocovali pohyb osôb zo zahraničia. Vyplývalo to aj zo zámeru umelo vytvárať napätie v spoločnosti. Krátko pred „1. výročím“ intervencie a okupácie sa očakával príchod najpočetnejších skupín z USA, Francúzska, Nemecka a Rakúska.⁸¹

Približne v polovici júna 1969 bezpečnostné a spravodajské zložky získali niekoľko poznatkov a informácií o „...začiatku letáckej kampane...“.⁸² Najmä ŠtB ju vyhodnotila ako indikátor „predprípravy“ protestných akcií, ktoré mali vyvrcholiť v období od 21. – 22. 8. 1969.⁸³ Informačné správy (napríklad formou súhrnných informácií o „Vývoji štátno-bezpečnostnej situácie na území SSR“), ktoré vypracovávalo Ministerstvo vnútra SSR umelo vytvárali scenár vyostrenej atmosféry „...nebezpečenstva výtržníckych vystúpení, sabotáží, terorizmu, použitia zbraní...“.⁸⁴ Vládny režim spustil mašinériu permanentných verejných varovaní, rozsiahlych mimoriadnych bezpečnostných príprav a preventívnych represívnych policajných opatrení.⁸⁵

Základné smernice politického charakteru prijalo P ÚV KSC na svojom zasadnutí 24. 7. 1969. Potom nasledoval zaužívaný a osvedčený proces rozpracovania a aplikovania rôznych smerníc na úrovni republikových vlád, federálnych ministerstiev atď.

Na Slovensku prebiehali preventívne opatrenia v rovnakom štýle. Po zasadnutí P ÚV KSS 29. 7. 1969 nasledovalo rokovanie vlády SSR, ktorá svojím Uznesením zo dňa 1. augusta 1969, č. 232 uložila v bode b) „...vytvoriť operatívnu komisiu vlády na koordináciu a kontrolu opatrení, prijatých v súvislosti so zabezpečením kludu, poriadku a bezpečnosti...“.⁸⁶

Vytvorená „Operatívna komisia vlády...“ pôsobila v zložení: prof. Dr. P. Colotka, CSc. – predseda vlády SSR, doc. Ing. J. Zrak, CSc. – podpredseda vlády SSR, genmjr. E. Pepich – minister vnútra SSR, Dr. F. Vašečka – minister spravodlivosti SSR, M. Válek – minister kultúry SSR, Š. Šebesta – minister dopravy, pošt a telekomunikácií, genpor. S. Kodaj – ve-

81 Správa pasov a víz MV SSR evidovala na území Slovenska ku dňu 20. augusta 1969 celkovo 2 949 tzv. valutových cudzincov. Podľa údajov „Správy...“ vzrástol ich počet od 19. augusta 1969 približne o 250 až 300 osôb. Ku dňu 21. 8. 1969 ich počet kulminoval a predstavoval 4 211 osôb. Z hľadiska krajov „...sa ich najviac pohybovalo...“ v Západoslovenskom kraji (2 319 osôb), vo Východoslovenskom (1 373 osôb) a v Stredoslovenskom kraji (529 osôb). Po 21. auguste 1969 počet tzv. valutových cudzincov klesal a ku dňu 22. 8. 1969 dosiahol ich počet 3 786 osôb. Z nich najpočetnejšou skupinou boli občania Rakúska (678 osôb).

A KV SR, Bratislava, f. A MV – Levoča, f. P – 5, inv. č. 336, s. 3.

82 Tamže, s. 2.

83 Tamže, s. 2.

84 Preventívne bezpečnostné opatrenia boli sprísnené dňom 15. augusta 1969, a to nariadením 59 percentnej dosiahnuteľnosti všetkých príslušníkov VB a 20 percentnej pohotovosti príslušníkov ŠtB. Dňa 18. 8. 1969 už došlo k zvýšeniu dosiahnuteľnosti a pohotovosti na úroveň 50 % pre všetkých príslušníkov MV SSR. O dva dni neskôr už platila 100 percentná pohotovosť pre všetkých príslušníkov MV SSR. Tamže, inv. č. 336, s. 11.

85 Tamže.

86 A KV SR Bratislava, f. Archív Úradu vlády Slovenskej republiky, f. Zasadnutia vlády, „Uznesenie vlády SSR z 1. augusta 1969.“, inv. č. 232.

liteľ Východného vojenského okruhu, Dr. Š. Ozimy – námestník generálneho prokurátora pre Slovensko a Dr. O. Grieš – riaditeľ Slovenského úradu pre tlač a informácie.⁸⁷

Popri „Operatívnej komisii vlády...“ paralelne vyvíjala činnosť v Bratislave pôsobiaca komisia pod vedením tajomníka ÚV KSS L. Pezlára. Ústredná politická komisia v zložení: Š. Sádovský, P. Colotka, V. Pavlenda, O. Klokoč, S. Kodaj, E. Pepich a V. Daubner vznikla na základe rozhodnutia P ÚV KSS dňa 15. augusta 1969.⁸⁸

Komisie konštatovali „...nutnosť posilnenia...“ vyčlenených príslušníkov ministerstva vnútra a Ludových milícií⁸⁹ vojakmi ČSLA z počtov Východného vojenského okruhu. Na základe podkladov z Celoštátnej porady náčelníkov krajských štábov Ludových milícií (uskutočnila sa na ÚV KSČ 10. 7. 1969) musela byť urýchlene analyzovaná situácia v jednotkách LM a vyhodnotená ich spoľahlivosť. Na Slovensku malo splniť kritérium spoľahlivosti pri nasadení proti protestujúcim demonštrantom približne 75 až 80 % príslušníkov LM.⁹⁰ Preto „Operatívna komisia vlády...“ rozhodla o zvýšení smerného čísla vyčlenených vojakov VVO do „zásahových jednotiek“.

„Operatívna skupina“ pod vedením predsedu vlády ČSSR O. Černíka poverila Generálny štáb ČSLA vypracovaním plánu vojenských opatrení. V tom čase ich už považovala za integrálnu súčasť prebiehajúcich celoštátnych „preventívnych“ a represívnych opatrení. Úlohy armády pri jej použití proti tzv. vnútornému nepriateľovi riešil prísne tajný R MNO č. j. 007312 zo dňa 17. 7. 1969. Na Generálnom štábe ČSLA zodpovedal za vypracovanie „Plánu vojenských opatrení“ genmjr. J. Voštera, náčelník OS GŠ ČSLA. V druhej polovici júla 1969 tím autorov konzultoval „Plán...“ na veliteľstve Strednej skupiny vojsk. Sovietski vojenski predstavitelia mali k nemu tieto pripomienky: 1. Posilniť jednotky ČSLA na ochranu vybraných sovietskych posádok (na teritóriu VVO zvýraznili posádku Trenčín – pozn. M. P.). 2. Klásť dôraz na výber veliteľov uvedených jednotiek. 3. Väčšiu pozornosť venovať politickej práci vo vyčlenených jednotkách. 4. Podávať pravidelné denné informácie ministromi národnej obrany ČSSR a predsedovi vlády ČSSR od 1. augusta 1969.⁹¹

Schválený „Plán...“ (18. 7. 1969 ho schválila aj Vojenská rada Strednej skupiny vojsk) predložil N GŠ ČSLA genpor. K. Rusov predsedovi vlády ČSSR a predsedovi „Operatívnej

skupiny...“ O. Černíkovi. Predsedníctvo ÚV KSČ dňa 22. 7. 1969 schválilo „Plán...“ vo forme správy, ktorú predniesol predseda vlády ČSSR.

Paralelne s prípravou „Plánu...“ prebiehala špeciálna príprava vyčlenených jednotiek po politickej línii, ktorej odborným garantom sa stala HPS ČSLA a jej podriadené politické správy jednotlivých vojenských okruhov a politické oddelenia armád. Tieto prípravy vyvrcholili v závere júla a v prvej polovici augusta 1969, a to rôznymi politickými podujatiami (schôdza a aktívy na vyjadrenie podpory zámerov ústredných orgánov – pozn. M. P.). Očakávanými a neprekvapivými výsledkami uvedených kampaní sa stávali prijaté rezolúcie, ktoré podľa schválených scenárov obsahovali výzvy na „...udržanie pokoja a poriadku, na využitie všetkých prostriedkov proti pravicovoopportunistickým, protisocialistickým a proti sovietskym rozvratníkom...“⁹² a na podporu tzv. zdravých síl v komunistickej strane a spoločnosti. Rezolúcia z Veliteľstva VVO okrem iného obsahovala požiadavku „...dôsledne očistiť všetky stranícke orgány od pravicovoopportunistických živlov...“⁹³ Účastníci aktívu veliteľstva okruhu v závere jednoznačne vyjadrili „...odhodlanie komunistov veliteľstva Východného vojenského okruhu, ako nástroja moci socialistického štátu, rozhodne vystúpiť všetkými prostriedkami...a pripravenosť splniť úlohy, ktoré nám vedením strany, štátu a velením armády budú uložené...“⁹⁴ Aktívy organizované v réžii HPS ČSLA v prípravnej fáze na „1. výročie“ vojenskej intervencie do ČSSR splnili svoje poslanie.⁹⁵

Tempo príprav na uvedené „výročie“ vrcholilo v druhej polovici augusta 1969. „Operatívna skupina“ ako riadiaci orgán si pod vplyvom často skreslených informácií, dohadov a odhadov vytvorila (8. augusta) „Spoločný operačný štáb ministerstiev vnútra ČSSR, ČSR a SSR“. Koordinoval samotné represívne akcie silových zložiek ministerstiev vnútra ČSSR a obidvoch republík. Pôsobil ako odborné centrum pre plánovanie a koordinovanie „vojensko-politických akcií“ (ďalej „operačný štáb“). „Operačný štáb“ pracoval na čele so štátnym tajomníkom ministerstva vnútra ČSSR J. Majerom. Tvorili ho: genpor. K. Rusov – N GŠ ČSLA a 1. námestník MNO ČSSR, plukovník F. Vašek – námestník MV ČSSR, plukovník J. Kubík – námestník MV ČSR, plukovník J. Gazdík – námestník MV SSR, J. Sližka – vedúci odboru bezpečnostnej politiky ÚV KSČ, M. Novák – zástupca Hlavného štábu LM, genmjr. B. Kučera – zástupca N GŠ ČSLA, plukovník gšt. V. Pícek⁹⁶ – zástupca náčelníka OS GŠ ČSLA pre operačné veci, podplukovník Kovář – tlačový tajomník MV ČSSR a pod-

87 Tamže.

88 A KV SR Bratislava, f. ŠÚA, f. ÚV KSS, f. 03, „Predsedníctvo ÚV KSS 1969 – Schôdza 15. 8. 1969“.

89 Príslušníci LM mali „Zvláštnym rozkazom Hlavného veliteľa Ludových milícií v ČSSR na august 1969“ (ďalej „Zvláštny rozkaz...“) nariadenú „...pohotovosť k zásahu...“ v miestach ich dislokácie do 30 minút. Pohotovostným jednotkám Ludových milícií bolo nariadené „...podľa potreby vykonávať demonštračné prejazdy na vozidlách...“ už od prvej tretiny augusta 1969. „Zvláštny rozkaz...“ podpísali v zastúpení Hlavného veliteľa Lubomír Štrougal a náčelník Hlavného štábu LM v ČSSR Rudolf Horčic. (Hlavný veliteľ LM G. Husák bol v tom čase na dovolenke – pozn. M. P.)

Tamže, f. A MV – Levoča, f. V/P – 1, inv. č.314, „Zvláštny rozkaz Hlavného veliteľa Ludových milícií v ČSSR na august 1969“, s. 5.

90 Na základe dokladu Š. Sádovského, ktorý odznel už na spomínanej porade na ÚV KSČ dňa 10. júla 1969 boli ako „nespoľahlivé“ vyhodnotené tieto jednotky LM v závodoch: Duslo Šaľa, S. M. Kirov Levice, Lodenice Komárno, Zvráčsky ústav Bratislava, Film Koliba, Slovena Čadca, Prefa Sučany, Tesla Nižná, Chemko Strážske, Chemosvit Poprad, Chemlon Humenné a Tehelne Košice“.

Tamže, f. A MV – Levoča, f. V/P – 1, inv. č. 314, „Správa o situácii v jednotkách Ludových milícií na Slovensku z hľadiska ich pripravenosti a riešenia úloh august – september 1969.“, s. 2, 3.

91 VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. Štátny tajomník MNO ČSSR, 1969, sign. 002509/61.

92 A KV SR, Bratislava, f. 0855, A Č-SA, šk. 27, „Fonogramy 1969. Rezolúcia z aktívu komunistov Veliteľstva VVO z 15. 8. 1969“, s. 1.

93 Tamže.

94 Tamže, s. 2.

95 Zmysel aktívov vysvetľoval vo svojom fonograme „ATOM – 61“ (plk. Cyril Rabušic – pozn. M. P.) takto: „1. Dať politickú podporu vystúpeniu 1. tajomníka ÚV KSČ G. Husáka na aktíve komunistov – funkcionárov Prahy a Stredočeského kraja dňa 13. 8. 1969 a súčasnému vedeniu strany. 2. Mobilizácia aktívu príslušných zväzových a zväzkových organizácií v plnej realizácii záverov aprílového a májového pléna ÚV. 3. Ukázať verejnosti, že armáda plne podporuje ÚV a je rozhodnutá politicky a v prípade nutnosti i inak vystúpiť na podporu ÚV, vlády a velenia armády...“.

A KV SR Bratislava, f. 0855, A Č-SA, šk. 117, „Politická situácia 19. – 21. 8. 1969“, Fonogram od „ATOM funkcia 61“ s. 1.

96 Generálmajor Vladimír Pícek vykonával funkciu zástupcu do novembra 1969 a potom prevzal funkciu náčelníka OS GŠ ČSLA – zástupcu náčelníka GŠ ČSLA, ktorú vykonával do júna 1970.

plukovník P. Velický – pracovník MV ČSSR. Náčelník GŠ ČSLA – prvý zástupca ministra národnej obrany ČSSR genpor. K. Rusov koordinoval pomoc zo strany ČSLA a zástupca náčelníka Hlavného štábu LM M. Novák mal na starosti koordináciu výpomoci vyčlenených príslušníkov LM. „Spoločný operačný štáb ministerstiev vnútra ČSSR, ČSR a SSR“ zostal funkčný až do prerokovania správy pod názvom „Rozbor úrovně bezpečnostných opatření v auguste 1969“ v Rade obrany ČSSR (v septembri 1969).⁹⁷

Ďalšie „Operačné štáby“ vznikli podľa nariadenia „Operatívnej skupiny...“ O. Černíka na jednotlivých ministerstvách vnútra ČSR a SSR, na všetkých krajských správach ZNB, Mestských správach VB v Prahe, Bratislave, Brne, Ostrave a Plzni a na úrovni všetkých oddelení VB.⁹⁸

„Plán...“, ktorý schválilo P ÚV KSČ dňa 22. júla 1969, obsahoval dva najpravdepodobnejšie varianty s dvomi generickými scenármi použitia ozbrojených síl.

Prvý variant riešil scenár vytvárania „spoločných poriadkových hliadok“ a síl na stráženie určených dôležitých objektov. Vypracovaný generický scenár kalkuloval s represívnou silou, pre ktorú ČSLA musela vyčleniť 3 273 vojakov a LM poskytli 2 299 príslušníkov do poriadkových hliadok. Ďalších 5 210 príslušníkov LM malo byť určených na ochranu dôležitých objektov. Poriadkové hliadky v Prahe posilňovalo 400 príslušníkov Pohraničnej stráže. Velenie ČSLA na základe požiadavky veliteľa sovietskej Strednej skupiny vojsk generála Litovceva vyčlenilo 800 vojakov na hliadkovanie v miestach dislokácie sovietskych vojsk. Súčasne prebiehal proces vyčleňovania stanovených počtov záloh spomedzi príslušníkov ČSLA a LM.⁹⁹

Druhý variant rozpracovával prípady nasadenia vyčlenených ozbrojených síl na potlačenie miestnych nepokojov. Podľa „Plánu...“ ČSLA mala poskytnúť 6 480 vojakov, 71 OT a 191 nákladných áut s 20-minútovou pohotovosťou na presun a nasadenie, a to počnúc dňom 18. augusta 1969.¹⁰⁰ (Záloha pre mestskú správu VB – Praha predstavovala silu v počte 10 OT a 180 nákladných áut¹⁰¹ – pozn. M. P.). Do blízkosti posádok sovietskych vojsk boli vyvedené organické jednotky s bojovou technikou v celkovom počte 2 480 vojakov s úlohou „...ochrániť objekty sovietskych vojsk a zabrániť provokáciám proti nim...“.¹⁰² Velenie ČSLA vytvorilo zálohu útvarov predurčených „na udržiavanie pokoja a poriadku“. Útvary

97 Tamže, f. A MV – Levoča, f. V/P – 1, inv. č.313.

98 „Operačné štáby“ krajských správ ZNB „...riešili súčinnosť otázky s ČSLA, Ludovými milíciami. Rozhodovali v rámci právomocí stanovených uznesením vlády ČSSR č. 83/1969 o použití vyčlenených síl a prostriedkov...“.

„Operačné štáby“ Mestských správ v Prahe a v Bratislave boli podriadené priamo „operačným štábom“ vytvoreným na úrovniach Ministerstiev vnútra ČSR a SSR. Priamo riadili všetky bezpečnostné opatrenia na území Prahy a Bratislavy.

„Operačné štáby“ okresných oddelení VB riadili všetky bezpečnostné opatrenia na území svojich okresov, vrátane „opatrení“ v krajských mestách, kde neboli dislokované mestské správy VB „...bola zabezpečená súčinnosť s určenými zástupcami ČSLA a LM...“.

Tamže, f. A MV – Levoča, f. V/P – 1, inv. č. 419, „Rozbor úrovně bezpečnostných opatření v auguste 1969 – pre schôdzu Rady obrany ČSSR“, č. j. 00131/1969, s. 8-9.

99 Tamže, s. 10.

100 Tamže.

101 Tamže, s. 9, 10.

102 Tamže, s. 11.

9. tankovej divízie „na plných počtoch“ (veliteľstvo sa nachádzalo v Táboře a divízia bola organicky začlenená do 4. armády) určilo ako zálohu pre Prahu. Celková sila predstavovala 3 456 vojakov, 147 tankov a 94 OT.¹⁰³ Ďalšie vojenské jednotky zo 4. tankovej divízie „na znížených počtoch“ v sile dvoch tankových plukov velenie ČSLA určilo pre Brno.¹⁰⁴

Ministerstvo vnútra ČSSR pod vedením J. Pelnáča sa stalo ďalším veľmi dôležitým nástrojom na presadenie vplyvu nového stranického vedenia a v konečnom dôsledku aj nekompromisných požiadaviek Kremľa. Pod vplyvom rôznych spravodajských a operatívnych informácií obidva varianty neustále modifikovalo, pričom pracovalo s rôznymi scenármi, vrátane scenára tzv. divokej karty, ktorý môžeme označiť ako extrémny. Jeden zo scenárov dokonca nevyklúčoval ani protestné demonstrácie značného rozsahu.¹⁰⁵ Jedným z opatrení, ktoré malo zabrániť riziku ich vzniku a nevládnutia, malo byť vyhlásenie stanného práva. V tomto scenári by boli použité aj bližšie nešpecifikované „zásahové jednotky“. Nevyklúčovalo sa ani rozsiahle zatýkanie či výnimočne tvrdé tresty. Tento extrémny scenár G. Husák neuplatnil v plnej miere, ale bol s ním oboznámený a pravdepodobne sa obával jeho úplného aplikovania, pretože si asi uvedomil prípadné dôsledky.

Predseda federálnej vlády O. Černík predložil 24. júla 1969 finálnu verziu návrhu „Opatření na zabezpečenie verejného kludu, poriadku a bezpečnosti v ČSSR k 21. augustu 1969“.¹⁰⁶ Návrh obsahoval dva varianty: použitie tzv. mäkkej (príslušníci Pohraničnej stráže, Verejnej bezpečnosti, Ludových milícií, Civilnej obrany) a tzv. tvrdej sily (vojaci ČSLA). Tieto varianty predpokladali aj nasadenie vyčlenených vojakov ČSLA s obrnenými transportérmi, tankami, vrtníkmi a nákladnými automobilmi. Podľa O. Černíka to mala byť dostatočujúca sila (v kritický deň 21. augusta ČSLA vyčlenila 19 513 vojakov, 200 OT, 310 tankov, 2 309 nákladných áut, 5 rozhlasových vozidiel, 37 kusov rôznej žienijnej techniky). Druhý variant predpokladal lokálne nepokoje a násilné strety. V schválenom návrhu mali úlohy rozdelené všetky zložky bezpečnostného systému štátu. Z hľadiska prijatia preventívnych opatrení plnila dôležitú úlohu spravodajská komunita, keďže prostredníctvom svojich agentúrnych prostriedkov (agentúrnych sietí) monitorovala a vyhodnocovala všetky varovné indikátory. Jej produkty sa využívali najmä vo fázach prípravy jednotlivých operácií a akcií s cieľom eliminovať aktérov potenciálnej hrozby nepokojov.¹⁰⁷

Veliteľstvo Východného vojenského okruhu vyčlenilo pre druhý variant celkom 2 500

103 Vyčlenené vojenské útvary pre Prahu: 17. tp (Týn nad Vltavou), 18. tp (Tábor), 14. tp (Písek), 79. msp (Benešov) a ďalšie delostrelecké a špeciálne jednotky z Písku a Jistebnic.

VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. Hlavná správa pozemného vojska, 1969, sign. 4 /4 – 14.

104 Z učiteľov, veliteľov a poslucháčov Vojenskej akadémie v Brne a Vysokej vojenskej školy pozemného vojska vo Vyškove bola vytvorená jednotka v celkovej sile 223 osôb, 3 tanky a 5 OT ako záloha, ktorá zasiahla v Brne.

Tamže, f. Štátny tajomník MNO ČSSR, 1969, sign. 002509/18.

105 ABS Brno – Kanice, f. A 30, inv. j. 322.

Tamže, f. A 30, inv. j. 338.

106 BÁRTA, Milan – BŘEČKA, Jan – KALOUS Jan. *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 92-99. ISBN 978-80-87211-73-1.

107 ABS Brno – Kanice, f. A 30, inv. j. 322.

Tamže, f. A 30, inv. j. 338.

vojakov s bojovou a dopravnou technikou.¹⁰⁸ Do „zmiešaných poriadkových hliadok“ nasadilo v priemere 175 až 450 vojakov s 15 až 35 vozidlami. Pre potreby ochrany objektov sovietskych vojsk veliteľ okruhu genpor. S. Kodaj určil 280 až 330 vojakov denne.¹⁰⁹ Príslušníci mali za úlohu strážiť sklady Civilnej obrany (91 vojakov a 15 vozidiel – pozn. M. P.), televízne štúdiá v Bratislave, Banskej Bystrici a v Košiciach (50 vojakov a dôstojníci z KVS – pozn. M. P.). Sily a prostriedky vyčlenené z VVO dopĺňalo 86 zásahových jednotiek, do ktorých „Operačný štáb“ zaradil ešte 3 386 príslušníkov VB.¹¹⁰

Operatívna skupina vlády ČSSR rozhodla poveriť velením priamo vyčlenených vojenských jednotiek genmjr. E. Blahuta.¹¹¹

Všetky akcie vojenského charakteru už museli byť konzultované aj s velením sovietskej Strednej skupiny vojsk.¹¹² Extrémny scenár, ktorý malo pripravené centrum moci v Moskve predpokladal variant nasadenia vyčlenených sovietskych vojsk.¹¹³ Vychádzal z účelových dezinformácií o pripravovaných protestoch extrémistických síl v súvislosti s tzv. prvým výročím vojenskej intervencie.

V tomto období muselo stranícke mocenské centrum ovládnuť aj armádu, ktorá predstavovala pre režim dôležitý mocenský pilier. Mohla totiž nielen stabilizovať, ale aj destabilizovať. To bol pragmatický dôvod, aby sa v ďalších mesiacoch sústredilo na jej ovládnutie. Zásadnou otázkou sa stala miera spoľahlivosti, a to nielen pre nové stranícke centrum moci, ale aj pre Kremel.

Posúdiť túto spoľahlivosť mala napríklad aj veľká vojenská delegácia, ktorú viedol náčelník Hlavnej politickej správy Sovietskej armády armádny generál A. A. Jepišev (priletela 6. augusta a zotrvala v ČSSR až do obdobia tesne pred „1. výročím“ vojenskej intervencie – pozn. M. P.). Sovietske mocenské centrum rozhodlo, že členovia delegácie navštívia nielen vybrané vojenské útvary a jednotky, ale zúčastnia sa aj na niektorých dožinkových slávnostiach. Jednou z príčin tohto opatrenia mohla byť istá nedôvera k informáciám, ktoré prichádzali zo zdrojov z ČSSR. Pravdepodobne chceli situáciu vnímať priamo a nie sprostredkované. Termín však nebol náhodný, ale zvolený zámerne, pretože sa blížil „21. august“ a predpokladali sa rôzne scenáre vývoja udalostí. Navyše informácie, ktoré prichá-

dzali z ČSSR si aj vzájomne protirečili. Záviselo od toho, kto bol ich zdrojom a s akým cieľom ich poskytoval. Z tohto pohľadu je zaujímavým doklad predsedu vlády O. Černíka Predsedníctvu ÚV KSČ o stave bezpečnostnej situácie v Československu. Doklad – analýzu bezpečnostnej situácie nevypracoval samotný O. Černík, ale relevantné zložky bezpečnostného systému štátu na základe informácií, ktoré mali z vlastných zdrojov.¹¹⁴ Ich varovanie nepodceňovať bezpečnostnú situáciu ovplyvnili poznatky sovietskej delegácie, ktorá v tom čase bola v Československu. Obavy sa ukázali opodstatnené, pretože občianska verejnosť nebola ešte zlomená a paralyzovaná.

Väčšinu úloh spojených s prípravami a aktívnymi opatreniami na potlačenie protestov mala podľa schválených variantov plniť VB. V danom konkrétnom historickom období táto tzv. mäkká sila ešte nebola dostatočne vycvičená a vybavená na účinné represívne zásahy. Špeciálne prostriedky ako napríklad ochranné štíty, prilby a obušky, museli byť dovezené zo zahraničia.

Legitimitu použitia tzv. mäkkej sily a tzv. tvrdej sily režim zabezpečil „zákonnými normami a predpismi“. Napríklad proces samotnej prípravy a nasadenia vyčlenených vojakov a techniky ČSĽA zabezpečovalo Nariadenie vlády ČSSR č. 83/1969 zo dňa 10. apríla 1969 o použití síl a prostriedkov na posilnenie Verejnej bezpečnosti. Toto „Nariadenie“ postavilo legitimitu nasadenia vojakov ČSĽA na paragrafe 1, odsek 2, písmeno c) branného zákona č. 92/1949 Zb. podľa znenia Zákona č. 19/1958 Zb. a paragrafu 60 nariadenia vlády č. 21/1958 Zb., ktorým sa vykonával branný zákon. Vytváranie „zmiešaných poriadkových hliadok“, vyčlenenie pohotovostných jednotiek a nasadenie „organických celkov“ z ČSĽA tak nebolo nezákonné.

Vyčleňovanie vojakov a techniky umožňoval aj rozkaz ministra národnej obrany M. Dzúra zo dňa 17. apríla 1969, ktorý komplexne riešil celú problematiku „použitia síl a prostriedkov ČSĽA“ na pomoc orgánom bezpečnosti za účelom likvidácie kontrarevolučných síl (predseda vlády ČSSR O. Černík ich na rokovaní operatívnej skupiny predsedu vlády dňa 22. 8. 1969 označil za „pravícové a antisocialistické sily“ – pozn. M. P.).¹¹⁵ M. Dzúr rozhodol o troch variantoch použitia síl a prostriedkov ČSĽA. Prvý umožňoval vyčleniť vojakov s technikou do „zmiešaných poriadkových hliadok“. Druhý umožňoval vyčlenenie a použitie „pohotovostných jednotiek“ ČSĽA na elimináciu lokálnych nepokojov s tým, že za tento zásah mali zodpovedať orgány Verejnej bezpečnosti. Tretí variant už riešil prípravu a vyčlenenie „organických celkov“ ČSĽA s cieľom ich nasadenia na elimináciu rozsiahlych nepokojov. V období prípravy na „1. výročie vstupu“ vydalo velenie armády niekoľko rozkazov a nariadení. Napríklad: Nariadenie GŠ ČSĽA z júla 1969 na zabezpečenie pohotovosti štábov a vojsk pre obdobie od 18. 8. do 23. 8. 1969, doplnok k nariadeniu N GŠ ČSĽA o opatreniach na zabezpečenie kludu a poriadku z 3. 8. 1969, nariadenie MNO z 8. 8. 1969 a fonogram N GŠ ČSĽA z 20. 8. 1969 na uvedenie vojsk do bojovej pohotovosti.¹¹⁶

Federálna vláda na svojom rokovaní (11. augusta 1968) posudzovala komplexnosť pripravených opatrení na eliminovanie vyhodnotených hrozieb rôznych foriem protestov. Je-

108 A KV SR Bratislava, f. A MV – Levoča, f. V/P – 1, inv. č. 264, „Použitie síl a prostriedkov ČSĽA k poskytnutiu pomoci VB pri udržaní kludu a poriadku – Veliteľstvo Východného vojenského okruhu“, č. j. 0011069/69, s. 1.

109 A KV SR Bratislava, f. 0855, A Č-SA, šk. 27, „Doklad veliteľa Východného vojenského okruhu Rade obrany SSR“, č. j. 0023703/VR, s. 17.

110 Ďalšie zálohové jednotky tvorilo 350 príslušníkov VB škôl Ministerstva vnútra SSR a 118 príslušníkov Civilnej obrany. Podľa plánovaných kalkulácií chýbalo ešte 670 príslušníkov VB. A KV SR Bratislava, f. A MV – Levoča, f. V/P – 1, inv. č. 419, č. j. 00131/1969, s. 17.

111 Predtým pôsobil vo funkcii veliteľa 20. msd a v období príprav na tzv. 1. výročie augustových udalostí pracoval na Hlavnej správe pozemného vojska. 20. motostrelecká divízia „na plných počtoch“ bola organicky začlenená do zostavy 1. armády. Veliteľstvo divízie sa nachádzalo v Karlových Varoch.

112 MADRÝ, Jindřich. Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969 – 1970 a role ozbrojených sil, s. 102.

113 VONDROVÁ, Jitka. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Dokumenty ÚV KSS 1966 – 1969*. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, díl 4, sv. 4. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk, 2011, s. 98-99.

114 ABS Brno – Kanice, f. A 30, inv. j. 322, 338.

115 CHRASTIL, Sylvestr. *Normalizace Československé armády na počátku 70. let*. Brno : Vojenská akademie, 2002, s. 82-83. ISBN 978-80-87528-02-0.

116 ABS Brno – Kanice, f. A 30, inv. j. 332.

den z problémov sa jej podarilo odstrániť, keď na druhý deň po rokovaní bola do ČSSR dovezená z Poľska požadovaná zásielka nevyhnutnej výzbroje a výstroja pre zásahové jednotky. Zásielka obsahovala vrhače slzotvorných granátov, slzotvorné granáty, dlhé obušky, ochranné okuliare, ochranné prilby a ochranné štíty. Značnú časť z celkového množstva 7 000 ručných slzotvorných granátov spotrebovali príslušníci zásahových jednotiek pri výcviku, ktorý nebol z hľadiska časového priestoru dostatočný. Spotrebované slzotvorné granáty sa už nepodarilo nahradiť a pri zásahoch jednotkám chýbali. Neadekvátne vybavenie a nedostačujúci časový priestor na výcvik ostro kritizovali nielen stranícke kruhy, ale aj predstavitelia silových zložiek.¹¹⁷

Niekoľko dní pred očakávanými protestnými akciami vydali vlády ČSSR, ČSR a SSR spoločné vyhlásenie (14. augusta 1969), v ktorom varovali pred akýmkoľvek aktivitami smerujúcimi proti politickej línii májového zasadnutia ÚV KSČ. Poznatky a informácie zo zdrojov ŠtB obsahovali varovné indikátory o pripravovaných rôznych formách nielen pasívneho, ale aj aktívneho odporu časti verejnosti. Vyčlenené silové zložky dostali od straníckeho centra moci mandát na ich tvrdé eliminovanie. Už v ten istý deň minister národnej obrany M. Dzúr svojim rozkazom nariadil vojakom ČSLA plnú súčinnosť s príslušníkmi Verejnej bezpečnosti a ľudových milícií.

Operačné štáby začali svoju činnosť na všetkých úrovniach dňa 15. augusta 1969. Súčasne začali operatívne nasadzovať „zmiešané hliadky“ vyčlenené zo silových zložiek. Špecifikum výberu a pôsobenia vojakov ČSLA v týchto hliadkach bolo, že ako určitý aktívny bezpečnostný filter fungoval tzv. odborný dohľad príslušníkov vojenskej kontrarozvedky. Títo sa stali súčasťou nielen hliadok, ale pôsobili aj v jednotlivých operačných štáboch. Súčasne plnili špecifickú úlohu koordinátora spolupráce so sovietskou vojenskou kontrarozvedkou.¹¹⁸

Náčelník HPS ČSLA genpor. F. Bedřich¹¹⁹ zverejnil v úvodníku zvláštného čísla armádneho denníka Obrana lidu (19. augusta) ideologicky motivované výzvy a pokyny určené pre príslušníkov vojenských jednotiek – členom zmiešaných hliadok.

V súvislosti „1. výročím vstupu vojsk“ zintenzívnila činnosť aj VKR, pretože podľa náčelníka HS VKR mal nastať scenár „energických opatrení“ s použitím armády proti očakávaným akciám „kontrarevolučných síl“. V tejto súvislosti orgány VKR venovali mimoriadnu pozornosť „...bojaschopnosti ČSLA, hlavne morálno politickému stavu jej príslušníkov...“.¹²⁰ Zamerali sa na sledovanie a ovplyvňovanie tohto faktora. V podstate agentúru orientovali na „...odhalovanie všetkých foriem ideologicko-rozkladného ovplyvňovania ČSLA...“.¹²¹

Vojenská rozvedka spoločne s civilnou rozvedkou (1. správa ŠtB) monitorovala prostredníctvom agentúrnych prostriedkov pôsobiacich v hlavnom záujmovom priestore vtedajšej NSR agentúrnu situáciu. Zvlášť mala nariadené vyhodnotiť činnosť nemeckých bez-

pečnostných zložiek v prihraničných oblastiach. Od 18. augusta zaznamenávala indikátory zmien v ich rutinnom správaní. Civilná a vojenská spravodajská komunita vyhodnotila ako jeden zo závažných indikátorov, napríklad na základe „agentúrnej dokladovej situácie“, trend zmiernenia režimu západonemeckých hraničných kontrol. Velenie armády s časovým predstihom prijímalo aj špeciálne opatrenia. Už na začiatku roku 1969 Operačná správa GŠ ČSLA v úzkej súčinnosti so Spravodajskou správou GŠ ČSLA realizovala niekoľko opatrení, ktorých cieľom bolo zvýšiť režim bezpečnosti na štátnych hraniciach s vtedajšou NSR a neutrálnym Rakúskom. V tomto pásme začali nepretržite plniť špecifické úlohy jednotky rádiového a rádiotechnického prieskumu a vojskového prieskumu ČSLA. Stanovištia rádiového a rádiotechnického prieskumu sa umiestnili na vonkajšej strane ženíjno-technických prekážok, ktoré strážili jednotky Pohraničnej stráže. V krátkom čase museli byť v priestore týchto stanovišť vybudované ďalšie ženíjno-technické prekážky, zátarasy a vojskové signálne steny.¹²²

Letné mesiace v roku 1969 charakterizovala intenzívna príprava vybraných zložiek tzv. mäkkej a tvrdej sily, prokuratúry a súdov na eliminovanie vyhodnotených a nepretržite monitorovaných potenciálnych hrozieb protestov voči režimu a cudzej moci. Výkonná moc – federálna vláda, stranícke centrum – P ÚV KSČ a Federálne zhromaždenie ČSSR sa pripravovali prejsť do rozhodnej ofenzívy. Zhodli sa na realizácii variantu rýchlej a nekompromisnej reakcie nielen vyčlenených silových zložiek bezpečnostného systému štátu, ale aj prokuratúry a súdov.

Napriek rozsiahlym prípravám a vyčleneným značným silám a prostriedkom na zásah proti obyvateľom došlo na mnohých miestach ČSSR k masovým a spontánnym protestným demonštráciám. Najmasovejšie protestné akcie rôzneho charakteru prebehli najmä v Čechách a na Morave.

Na území Slovenska v tomto období bezpečnostné zložky zaznamenávali vo väčšej miere menšie protestné akcie. Najväčšie z nich sa uskutočnili v Bratislave a v Žiline. V priebehu týchto protestov príslušníci zásahových jednotiek zadržali na území ČSSR 2 414 občanov, z toho na Slovensku 311 občanov.¹²³

Najväčšia protestná demonštrácia občanov na Slovensku bola v Bratislave. Prvé bezpečnostné incidenty v podobe „stretov s pohotovostnými jednotkami“ spontánne vypukli v blízkosti objektu veliteľstva sovietskych vojsk už 19. augusta 1968. Proti protestujúcim demonštrantom, z ktorých väčšinu tvorili mladí ľudia, tvrdo zasiahli príslušníci VB. Protestnú akciu s použitím sily rozohrali.¹²⁴

Účinnosť opatrení a bezpečnostné incidenty príslušníkov VVO v priebehu „1. výročia“ vojenskej intervencie vyhodnotilo zasadnutie byra PS VVO v septembri 1969. V hlásení

112 VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. Operačná správa, 1980, sign. č. 026365.

123 Podľa hlásení, ktoré vyhodnocovali na Ministerstve vnútra SSR, malo byť údajne u 311 zadržaných občanov zistených 16 pištoľí, 1 poplachová pištoľ, 92 kusov nábojov, 2 dýky, 2 zápalné fľaše a balíček výbušnín TNT a travexu. Spravodajskú informáciu s účelovo zdramatizovaným komentárom o pripravovanom a úspešne odhalenom variante ozbrojených akcií tzv. protisocialistických živlov dostali členovia septembrového zasadnutia P ÚV KSČ. A KV SR Bratislava, f. A MV – Levoča, f. V/P – 1, inv. č. 336, s. 30.

124 Tamže, f. V/P – 1, inv. č. 326, s. 1.

117 A KV SR Bratislava, f. A MV – Levoča, f. V/P – 1, inv. č. 336, s. 2., inv. č. 419, č. j. 00131/1969, s. 7.

118 ABS Brno – Kanice, f. A 30, inv. j. 332.

119 František Bedřich pred ustanovením do funkcie náčelníka HPS ČSLA – zástupcu MNO (júl 1968) vykonával funkciu náčelníka Krajskej vojenskej správy – Ostrava. Vo funkcii skončil v novembri 1969.

120 ABS Brno – Kanice, f. A 30, inv. j. 332.

121 Tamže.

HPS ČSLA konštatovala, že „...augustové dni prebehli na teritóriu VVO kľudne, bez výraznejších rušivých javov...“.¹²⁵ V období od 15. do 26. augusta 1969 Veliteľstvo VVO evidovalo celkovo 9 incidentov, ktorých sa dopustili príslušníci okruhu a 3 incidenty, keď sa stali objektom provokácií alebo fyzického útoku.¹²⁶

Protestné akcie začali s predstihom, a to už v stredu 20. augusta 1969. Prvotný impulz dalo zhromaždenie asi 20 000 ľudí na Václavskom námestí v Prahe. V tom čase už platili preventívne opatrenia ako napríklad uzatvorenie štátnych hraníc, intenzívne rušenie rozhlasových staníc zo „Západu“, rôzne formy demonštrácie sily a previerky pripravenosti vyčlenených „zásahových síl“ z nadriadených stupňov a niektorých stranických orgánov. Išlo o generálku na „21. august“.

Túto akciu analytici bezpečnostných zložiek kategorizovali ako „závažný bezpečnostný incident“. Na základe tohto hodnotenia, posúdenia celkovej bezpečnostnej situácie a dodatočnej analýzy získaných poznatkov zo dňa 20. 8. 1969 rozhodol „Operačný štáb“ nariadiť pohotovosť všetkých príslušníkov ministerstva vnútra na úroveň 100 %. Súčasne rozhodol aj zintenzívniť naplánované preventívne represívne opatrenia. Ďalším opatrením bolo obmedzenie vydávania tranzitných a krátkodobých turistických víz na hranici s Rakúskom (dňom 20. 8. 1969 o 00:00 hod.). „Operačný štáb“ rozhodol o uzavretí Bratislavy a ďalších veľkých miest v SSR s cieľom „...zabrániť sústreďovaniu osôb v týchto mestách...“¹²⁷ a o blokovanie všetkých prístupových ciest k „...miestam, kde boli dislokované sovietske vojská...“.¹²⁸

V priebehu 20. augusta 1969 pokračovali pokojné spomienkové demonštrácie občanov pri pamätných tabuliach obetí augustovej vojenskej intervencie z roku 1968. Vyčlenené jednotky VB opäť s použitím neadekvátnej sily a rôznych donucovacích prostriedkov zasiahli proti účastníkom pokojných spomienkových akcií. Časť z nich zatkli, vypočúvali a ostatných rozohnali.¹²⁹

Armáda mala vypracované scenáre a podľa jedného z nich aj reagovala. Minister národnej obrany M. Dzúr vydal v ten deň o 21: 40 hod. rozkaz nasadiť vopred vyčlenené armádne sily a prostriedky. Na druhý deň sa však armádne sily začali postupne sťahovať a prenechali zodpovednosť za zvládnutie situácie príslušníkom tzv. mäkkej sily. Tí však situáciu nedokázali zvládnuť. Preto sa na mimoriadnom zasadnutí hneď 22. augusta zišlo Predsedníctvo Federálneho zhromaždenia a jednomyselne schválilo návrh vlády ČSSR – tzv. zákonné opatrenie.

Najväčšiu protestnú akciu očakávali riadiace zložky v pamätný deň – 21. augusta 1969. Už od ranných hodín sa v Bratislave na námestí Slovenského národného povstania a vo večerných hodinách na Vajanského nábřeží zhromaždilo niekoľko tisíc občanov.

Riadiaci „Operačný štáb“ rozhodol o zásahu s použitím sily. Zúčastnilo sa ho 430 príslušníkov VB, 180 vojakov ČSLA – príslušníkov VVO a 120 členov ľudových milícií. Zasahujúce jednotky nasadili proti pokojne demonštrujúcim občanom obrnené transportéry a vrhače slzotvorných granátov (celkovo použili 40 slzotvorných granátov RG 200 a 98 gra-

125 VHA Bratislava, f. 0855, šk. 207, Sp. kat. II., č. j. 014504/9.

126 Tamže.

127 Tamže, f. V/P – 1, inv. č. 326, s. 12.

128 Tamže, s. 3, 4.

129 Tamže, inv. č. 419, č.j. 00131/1969, s. 7.

nátov RG 100 – pozn. M. P.).¹³⁰ Časť prostriedkov a výzbroje príslušníkov zásahových jednotiek použitých pri zásahu pochádzala z augustovej zásielky z Poľska.¹³¹ Tvrdé potlačenie uvedenej protestnej akcie neodradilo niekoľko stoviek občanov od účasti na ďalšej protestnej demonštrácii, ktorá sa konala nasledujúci deň na Vajanského nábřeží.

Účinnosť použitia silových zložiek vyhodnocovali priamo na mieste aj pracovníci XIII. oddelenia ÚV KSČ a v reálnom čase zasielali svoje poznatky do mocenského centra KSČ. Napríklad vedúci oddelenia štátnej administratívy JUDr. M. Benčík vo svojej správe informoval, že zásah vyčlenených silových zložiek hodnotí „...ako dobrý...“.¹³²

V rámci ČSSR sa zásahov proti protestujúcim občanom podľa zvoleného druhého variantu „Plánu...“ zúčastnilo okrem príslušníkov VB, ŠtB, príslušníkov Zboru požiarnej ochrany, CO aj 19 513 vojakov ČSLA a 27 437 príslušníkov LM.¹³³ Renomovaný historik Jindřich Madry uvádza, že ČSLA poskytla okrem vojakov aj rôzne druhy techniky, a to 310 tankov, 200 OT, 2 309 automobilov, 5 rozhlasových vozov a 37 kusov rôznej ženínej techniky.¹³⁴ Podľa zachovaných archívnych dokumentov nebol plánovaný počet dodržaný. Nad limit bolo vyčlenených 7 262 vojakov. Analýza ministerstva vnútra sa zhoduje s niektorými údajmi J. Madryho. Rozdiel je v tom, že uvádza 196 kusov rôznej obrnenej techniky a ďalšiu nešpecifikovanú techniku z útvarov 7. A PVOŠ a 10. LA. Uvádza aj vyšší počet vyčlenených vojakov nad pôvodne plánovaný limit. Ministerstvo vnútra uviedlo počet nižší o 60 vojakov.¹³⁵

Nasadenie vojakov schválila federálna vláda svojim nariadením z 15. augusta 1969. V dôsledku stretov s protestujúcimi utrpelo rôzne zranenia 31 vojakov, z nich 4 ťažké. Najviac zranených si vyžiadali zásahy v Prahe (v dňoch 19. – 21. augusta bolo ľahko zranených 19 vojakov a 1 ťažko – pozn. M. P.). V situačných hláseniach sú aj údaje o čiastočnom poškodení niekoľkých kusov rôznej vojenskej techniky.¹³⁶

Strety medzi silovými zložkami a protestujúcimi občanmi si vyžiadali rôzne zranenia u zasahujúcich príslušníkov týchto zložiek. Z vyčlenených zásahových jednotiek utrpelo pri represívnych zásahoch rôzne zranenia spolu 318 príslušníkov ZNB¹³⁷, 74 príslušníkov LM, 31 vojakov ČSLA¹³⁸ a 13 príslušníkov Zboru požiarnej ochrany. Zničená alebo poškodená

130 Tamže, inv. č. 336, s. 2.

131 Tamže, inv. č. 419, č. j. 00131/1969, s. 7.

132 Tamže.

133 Tamže.

134 MADRY, Jindřich. *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969 – 1970 a role ozbrojených sil*. Sešity ÚSD AV ČR, sv. 16. Praha : ÚSD AV ČR, 1994, s. 119.

135 A KV SR Bratislava, f. A MV – Levoča, f. V/P – 1, inv. č. 336, s. 35.

136 A KV SR Bratislava, f. A MV – Levoča, f. V/P – 1, inv. č. 419, č. j. 00131/1969.

137 Prehľad počtov zranených príslušníkov ZNB: v Prahe 189 (10 ťažko, 29 stredne ťažko, 150 ľahko), v Bratislave 2 (2 ľahko), v Stredočeskom kraji 10 (10 ľahko), v Juhočeskom kraji 4 (1 stredne ťažko, 3 ľahko), v Západočeskom kraji 5 (5 ľahko), v Severočeskom kraji 39 (4 ťažko, 1 stredne ťažko, 34 ľahko), vo Východočeskom kraji 1 (1 ľahko), v Juhomoravskom kraji 66 (3 ťažko, 63 ľahko) a v Severomoravskom kraji 2 (2 ľahko). „Spoločný operačný štáb“ evidoval celkom 318 zranených príslušníkov ZNB, z nich 17 ťažko, 31 stredne ťažko a 270 ľahko.

A KV SR Bratislava, f. A MV – Levoča, f. V/P – 1, inv. č. 336, s. 31.

138 Prehľad počtov zranených vojakov ČSLA: v Prahe 25 (4 ťažko, 21 ľahko), v Severomoravskom kraji 2 (2 ľahko) a v Juhomoravskom kraji 4 (4 ľahko). „Spoločný operačný štáb“ evidoval celkom 31 zranených vojakov ČSLA, z nich 4 ťažko a 27 ľahko.

bola aj technika zásahových jednotiek: 22 vozidiel ministerstva vnútra, 9 kusov nešpecifikovanej techniky ČSLA, 2 OT ČSLA, 1 vozidlo LM, 9 vozidiel Zboru požiarnej ochrany a 3 vozidlá CO.¹³⁹

Informácie o celkovom počte nasadených príslušníkov tzv. mäkkej a tvrdej sily sú odlišné v niektorých detailoch.¹⁴⁰ Spôsobili to najmä pracovníci, ktorí vypracovali súhrnné analýzy podľa priebežných hlásení. Najväčšie rozdiely sú v počte nasadených príslušníkov Verejnej bezpečnosti, pretože celkový počet sa zachoval len v odhadoch (pravdepodobne 26 000 príslušníkov VB¹⁴¹ a po doplnení pracovníkmi republikových rezortov vnútra a federálneho rezortu mohol počet dosiahnuť až 30 000 – pozn. M. P.). Na zásah bolo pripravených približne 27 500 príslušníkov Ľudových milícií (akcií a hliadok sa aktívne zúčastnilo približne 13 000 – pozn. M. P.)¹⁴².

Zásahy vyčlenených silových zložiek mali v ČSSR rôznu intenzitu. Počet protestných akcií pozvoľna klesal. Ministerstvo vnútra na prelome mesiacov augusta a septembra mohlo konštatovať stabilizovanie bezpečnostnej situácie. Federálny minister vnútra J. Pelnář dokonca už 24. augusta hodnotil, že bezpečnostná situácia „je kludná“. Nevylúčil však lokálne zhoršenie v niektorých oblastiach a objektoch, z ktorých pochádzali príslušníci Ľudových milícií. Zmiešané hliadky už neboli posilňované vyčlenenými príslušníkmi ČSLA a v niektorých menej rizikových miestach ich počet ministerstvo národnej obrany a generálny štáb znížili. Hodnotenie federálneho ministra vnútra neznamenal, že ukončuje proces represívnych opatrení. Naopak, pokračovalo intenzívne pátranie po osobách, ktoré sa akýmkoľvek spôsobom angažovali v protestných akciách.¹⁴³

Na rozdiel od hodnotenia ministra J. Pelnářa VKR analyzovala množstvo poznatkov, z ktorých vyhodnotila, že dňa 25. augusta 1969 vznikla kritická situácia, pretože mohli dôjsť „...k pomerne rýchlemu poklesu morálne politického stavu v pohotovostných jednotkách ČSLA...“.¹⁴⁴ Náčelník HS VKR túto situáciu potvrdil na základe dôkladného vyšetrovania. Spúšťačom sa stala informácia o znížení stupňa pohotovosti pre príslušníkov VB a LM (rozhodnutie ministra vnútra ČSSR). Zvlášť negatívne na ňu reagovali vojaci z povolania. Aj tento prípad potvrdil, že napriek dôkladnému výberu VZP do „pohotovostných“ a zvlášť „zásahových“ jednotiek nemohli zatiaľ tzv. zdravé sily v armáde jednoznačne potvrdiť, že armáda ako celok je lojálna novému straníckemu centru moci a bude pilierom obnoveného neokonzervatívneho totalitného modelu spoločnosti.

Dňa 25. augusta 1969 mohol G. Husák telefonicky informovať Kremel o zvládnutí situácie a o jej plnej kontrole. V porovnaní s protestnými demonstráciami v auguste 1968

Tamže, inv. č. 336, s. 31.

139 Tamže.

140 CHRASTIL, Sylvestr. *Normalizace Československé armády na počátku 70. let*. Brno : Vojenská akademie, 2002, s. 80. ISBN 978-80-87528-02-0.

141 BĀRTA, Milan – BŘEČKA, Jan – KALOUS Jan. *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 265-266. ISBN 978-80-87211-73-1.

142 A KV SR Bratislava, f. A MV – Levoča, f. V/P – 1, inv. č. 336, s. 31.

143 BĀRTA, Milan – BŘEČKA, Jan – KALOUS Jan. *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 265. ISBN 978-80-87211-73-1.

144 ABS Brno – Kanice, f. A 30, inv. j. 332.

nemali protestné akcie z roku 1969 taký rozsiahly a masový charakter. V spoločnosti sa už totiž s plnou mierou realizoval tzv. Husákov malý akčný program a špecificky pôsobil aj silnejší strach občanov. Obidva fenomény sa logicky prejavili. Napriek tvrdému potlačeniu rôznych druhov protestov, pri ktorých bolo usmrtených 5 občanov, 4 ťažko a 33 ľahko zranených,¹⁴⁵ vývoj ukázal ako hlboko sa „normalizátori“ zmýlili, keď oslavovali svoje politické víťazstvo.

Členovia „Spoločného operačného štábu“ navrhli a „Operatívna komisia“ vedená O. Černíkom na svojom zasadnutí 1. 9. 1969 rozhodla o rôznych formách odmien pre tzv. hrdinov a hrdinské kolektívy, ktoré silou potlačili protesty občanov pri „1. výročí vstupu“. Finančne, vecnými darmi a vyznamenaniami odmenila celkovo 3 610 príslušníkov zásahových jednotiek.¹⁴⁶

Analýzy zásahov vyčlenených represívnych síl vypracovali jednotlivé zložky a stupne vedenia do 25. augusta 1969. Tieto analýzy sa stali kľúčovými v procese príprav a prijímaných opatrení na elimináciu predpokladaných protestných akcií v nasledujúcom roku. Napriek zisteným nedostatkom a kritike nedostatočného vybavenia a logistického zabezpečenia zasahujúcich síl a záloh prevládla v straníckom centre a vládnych orgánoch spokojnosť s výsledkami zásahov proti protestujúcim, čomu zodpovedali aj spomínané odmeny a ocenenia (finančné odmeny, vecné dary, mimoriadne povýšenia, rôzne vyznamenania, poukazy na rekreácie, liečenia a zájazdy do ZSSR – pozn. M. P.). Najväčšia kritika smerovala voči krajským a okresným národným výborom, ktoré často váhali alebo sa nedokázali samostatne rozhodnúť a vydať nevyhnutné povolenie na vykonanie zásahu. Niektoré museli dokonca čeliť obvineniam z porušenia vydaných pokynov a nariadení.

Atmosféru umelo vytvorenej eufórie z porážky „...kriminálnych a fašistických živlov, antisocialistických, protistraníckych a kontrarevolučných síl...“¹⁴⁷ a vykonštruovaných obvinení systematicky veľmi účinne vytvárali médiá. Vládnou mocou ovládané spravodajstvo doslova zahltilo domácu občiansku verejnosť a zahraničie ideologickými dezinformáciami a pseudoudalosťami, ktoré sa totalitný režim snažil produkovať. Nie vždy sa mu to darilo. Najmä zahraničné spravodajstvo dokázalo odhaliť a zverejniť celý mechanizmus manipulovania s verejnou mienkou. Časť obyvateľstva sa stotožnila s dezinformáciami, ktoré režim produ-

145 A KV SR Bratislava, f. A MV – Levoča, f. V/P – 1, inv. č. 336.

146 Pre MV ČSSR a republikové ministerstvá vnútra predstavovala celková suma finančných prostriedkov vyčlenených na „odmeny“ 600 000 Kčs a pre príslušníkov LM 400 000 Kčs. Vyznamenania „Za statočnosť“ dostalo 331 jednotlivcov zásahových síl. Vyznamenaniami „Za službu vlasti“ ocenili 1 175 jednotlivcov a kolektívov a „Za obranu vlasti“ 425 jednotlivcov a kolektívov. Z celkového počtu rôznych druhov vyznamenaní bolo až 40 % vyčlenených pre príslušníkov zásahových jednotiek nasadených v Prahe. Zo Slovenska dostali štátne vyznamenania: Mestská správa VB Bratislava, KS VB Banská Bystrica, Správa ŠtB Banská Bystrica, Požiarny útvar Bratislava a 13 príslušníkov VB. Vecné dary dostali 3 školy ministerstva vnútra. Navyše 35 príslušníkov VB a ŠtB zo Slovenska dostalo vysoké finančné odmeny. V rezorte MNO ČSSR dostalo vysoké štátne vyznamenania 56 dôstojníkov. Traja dôstojníci boli povýšení do hodnosti „plukovník“. Ďalších 158 dôstojníkov dostalo vysoké finančné odmeny alebo vecné dary z úrovne ministra národnej obrany, náčelníka GŠ ČSLA a zástupcov ministra. Nižšie veliteľské stupne odmenili finančnými odmenami 1 407 príslušníkov ČSLA.

A KV SR Bratislava, f. A MV – Levoča, f. V/P – 1, inv. č. 313, s. 3-5.

147 Práce, 26. augusta 1969.

koval, pretože nemala prístup k objektívnemu spravodajstvu a fakty, ktoré sa stali piliermi dezinformácií, nedokázala verifikovať.

Režim mal podporu moskovského centra moci, ktoré propagandisticky zneužilo fakt, že proti protestujúcim zasahovali represívne zložky bezpečnostného systému ČSSR. Kremel zvlášť zvýrazňoval aspekt víťazstva „zdravých síl“ Husákovho tzv. realistického krídla (konzervatívne krídlo v komunistickej strane žiadalo tvrdší zásah – pozn. M. P.). Touto taktikou sa snažil rýchlo zbaviť nežiaducej nálepky agresora z augusta 1968 a následne posilniť oslabený vplyv v medzinárodnom komunistickom a robotníckom hnutí.¹⁴⁸

Propaganda účelovo informovala o rozsiahlych a organizovaných protestných akciách s podporou „Západu“. Naopak, protestné akcie neboli dobre organizované a koordinované. Mali skôr charakter živelnosti a spontánnosti. Režim a jeho bezpečnostné zložky tieto akcie predpokladali a s dostatočným predstihom sa systematicky pripravovali na ich eliminovanie s použitím akýchkoľvek prostriedkov. Protesty sa však napriek spravodajským odhadom vyznačovali masovosťou a zapojením všetkých zložiek spoločnosti. Predstavitelia režimu a bezpečnostných zložiek tento scenár nepredpokladali. Navyiac ich zaskočili informácie o vysokej miere účasti mladých ľudí, a nie iba vysokoškolákov. Všetky pôvodné scenáre naopak predpokladali, že základ účastníkov protestných akcií sa sústreďí najmä na vysokoškolské prostredie a ostatné zložky spoločnosti sa zapoja len okrajovo.

Nakoniec musel vládny režim nasadiť väčší počet síl a prostriedkov, ako predpokladal samotný extrémny scenár. Analýzy a hodnotenia použitia sily voči protestujúcim občanom potvrdili, že značná časť občianskej spoločnosti nepodľahla „normalizácii“, vzdorovala a stále bránila posledné zvyšky odkazu tzv. pokusu o demokratizáciu.

Štátna bezpečnosť a vojenská kontrarozviedka a ich zdroje zlyhali, pretože nedokázali poskytnúť relevantné informácie a na ich základe vypracovať odhad o závažnosti a veľkosti potenciálnej hrozby vzniku protestov. Nedokázali správne odhadnúť mieru odporu časti občianskej spoločnosti voči novému režimu. Bezpečnostný systém a jeho hlavné zložky však straníckemu centru moci na čele s G. Husákom dokázali svoju politickú spoľahlivosť rozhodnosťou v použití sily. Napriek tomu stranícke centrum moci v reakcii na celkové vyhodnotenie zásahu vyčlenených zložiek ministerstva vnútra, LM a ČSLA prejavilo aj nespokojnosť. Predsedníctvo ÚV KSČ na svojom zasadnutí skonštatovalo, že vyčlenené zložky situáciu „nezvládli“. Disponovalo relevantnými informáciami z armádneho prostredia, ktoré neskreslene zachytávali nálady a názory mnohých, najmä radových príslušníkov ČSLA. Stranícke centrum moci sa tak dozvedelo, že v armáde stále pôsobili sily odsudzujúce mocenské zneužitie vojakov, a to aj napriek systematickej ideologickej príprave so zámerom vyčleneným vojakom „vymyť mozog“ a ovplyvniť ich.¹⁴⁹

Takéto hodnotenia museli byť utajené a disponoval nimi len úzky okruh ľudí z centra moci. Propaganda pracovala na plné obrátky a doslova zahltala spoločnosť a armádne prostredia dezinformáciami, ktoré vytvoril umelý obraz spokojnosti, vysokého stupňa „morálno-politického stavu“, „ideologickej a morálnej pevnosti“ v priebehu potlačenia antisocialistických síl. Autori dezinformačnej kampane zašli až do extrémneho tvrdením o pozitívnom

vplyve vyčlenených vojakov na ďalších príslušníkov ČSLA. Reálny obraz nebol žiaduci, pretože nové stranícke mocenské centrum rozhodlo, že pre verejnosť bude vytvorený produkt propagujúci armádu v súlade s jeho záujmom, bez akéhokoľvek náznaku kritiky. Spoločnosť dostala propagandistický obraz, ktorý armádu prezentoval ako „skonsolidovaný a konsolidovaný prvok“ nielen bezpečnostného systému, ale aj spoločnosti. Reálne však ešte nebol tento stav dosiahnutý, ale armádni „normalizátori“ nezaháľali. Tlak na armádu sa zvyšoval.

148 BÁRTA, Milan – BŘEČKA Jan – KALOUS Jan. *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s 265. ISBN 978-80-87211-73-1.

149 Tamže, f. V/P – 1, inv. č. 313.

„Sivé sedemdesiate“ v rovine rozporov na linke Praha – Washington

SLAVOMÍR MICHÁLEK

Augustovú inváziu vojsk ZSSR (a ďalších štyroch členov Varšavskej zmluvy) do Československa v lete roku 1968 vyhodnotil demokratický Západ na čele s USA ako vnútornú vec sovietskeho bloku a v podstate sa, okrem verbálnych prejavov, v prospech Prahy neangažoval.¹ Uvedenému postoju napomohlo niekoľko faktorov: ČSSR bola považovaná na Západe za najpevnejšieho spojenca Kremľa, bola tretím najväčším vývozcom vojenského materiálu a zbraní (po ZSSR a Číne) do Severného Vietnamu.² A navyše, v tomto čase atlantickú veľmoc k nej nič neviazalo, hoci na začiatku sedemdesiatych rokov ostalo medzi Prahou a Washingtonom niekoľko nosných bilaterálnych problémov, ktoré sa tiahli ako nevyriešené a navzájom prepojené otázky. Prím v nich hrali kompenzácia za znárodnený americký majetok v Československu v roku 1945 a Spojenými štátmi zablokované československé menové zlato na pôde Tripartitnej komisie pre reštitúciu menového zlata (TCRMG – Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold) o váhe 18,4 ton. Uvedené nosné problémy sa nevyriešili pre rôzne príčiny, najmä pre neochotu či neschopnosť nájsť kompromisné stanovisko jednej či druhej strany.

Otázka kompenzácie za znárodnený a skonfiškovaný majetok amerických občanov a firiem v Československu sa objavila takmer súbežne s prijatím prvých československých znárodňovacích dekrétov v roku 1945. Po rokovaníach a výmene návrhov a dodatkov v sektore diplomacie oboch krajín predložil 8. júla 1946 Štátny department USA Prahe nótu, ktorá bola návrhom obchodnej dohody medzi oboma štátmi.³ V článku 7 hovoril o náhradách za znárodnený a skonfiškovaný americký majetok. Sporným bodom bola otázka kompenzácie nielen Američanom, ale aj československým občanom žijúcim v USA a tam i naturalizovaným.⁴

1 Štúdiá je čiastkovým výsledkom projektu VEGA: č. 2/0014/23 „Transfer ideí a cezhraničné migrácie v rozdelenom svete: aktéri a štruktúry. Spoločnosť v Československu v období štátneho socializmu“.

2 Československú politickú podporu a hospodársku pomoc Severnému Vietnamu a Vietkongu (a neskôr aj dočasnej revolučnej vláde Južného Vietnamu) v uvedenom období treba vnímať predovšetkým ako výraz vnútroblokovej poslušnosti Moskve a podriadenosti jej geopolitickým záujmom.

3 Archív Ministerstva zahraničných vecí ČR (A MZV ČR), Praha, f. USA Teritoriálny odbor-obyčajné (TOO), 1945 – 1951, č. kart. 16, č. m. 7894/46.

4 Otázku pomeru naturalizácie československých štátnych príslušníkov v USA a ich predchádzajúcej československej štátnej príslušnosti upravovala dohoda medzi ČSR a USA zo 16. júla 1928 (č. 169/29 Zb. zákonov a nariadení). Podľa čl. 1 tejto dohody občania Československa, ktorí boli alebo budú v USA naturalizovaní, strácajú svoju pôvodnú príslušnosť a stávajú sa občanmi USA. Toto ustanovenie však neplatilo podľa uvedeného článku v odseku 3 pre tých československých občanov, ktorí dosiahli naturalizáciu v USA v čase, keď ich štát viedol vojnu. Títo občania sa preto naďalej považovali za československých štátnych občanov, teda nevzťahovali sa na nich československé predpisy pre cudzincov a nemali nárok na kompenzáciu za znárodnené majetky. Library of Congress, Washington DC, f. Steinhardt Papers, box 83.

V akej hodnote sa pohyboval znárodnený americký majetok v Československu? Podľa úradnej správy amerického ministerstva financií (Treasury Department) o výsledkoch sčítania amerického majetku v cudzine, vydané v decembri 1947, mal americký majetok v ČSR k 31. máju 1943 hodnotu 148 miliónov USD. Išlo najmä o účasti v podnikoch (67,1 miliónov USD), kovy, mince a vklady (13,75 miliónov USD), reality (28,4 miliónov USD), cenné papiere (11,7 miliónov USD), súkromné majetky, životné poisťky, anuity a pozostalostné úschovy.⁵ Medzi znárodnené podniky patrili Vacuum Oil Company, International Telephone and Telegraph Corp., Remington Rand, Standard Oil Company, Paramount, International General Electric Company a Universal Oil Product Company, ktorá mala podiel v Apollo Bratislava. Najväčšiu kapitálovú účasť v československom priemysle mala Vacuum Oil Company, ktorej vlastníkom bola newyorská Socony Vacuum Oil Company.⁶ Vláda ČSR vysvetľovala, že ich znárodnenie si vraj vyžiadala celková zlá povojnová hospodárska situácia v štáte a zároveň sľubovala, že keď bude určená celková výška kompenzácie za znárodnenie, začne rokovať s americkou stranou a zaplatí jej spôsobené škody. Štátny department USA zdôrazňoval pripravenosť rokovať a vyjadroval presvedčenie, že aj československá strana uznáva dôležitosť adekvátnej a efektívnej náhrady (adequate and effective compensation) pre rozvoj vzájomne výhodných obchodných vzťahov. Na jeseň 1946 dospeli obe strany k oficiálnej podobe textu prehlásenia v podobe „Deklarácie o obchodnej politike a náhradách za znárodnenie“, ktorú podpísali americký štátny tajomník Dean Acheson a československý veľvyslanec vo Washingtone Juraj Slávik 14. novembra 1946.⁷

Kompenzáciu za znárodnený a skonfiškovaný majetok riešil v deklarácii článok čl. 7, v ktorom sa hovorilo, že „vláda USA a vláda ČSR poskytnú primeranú a účinnú náhradu druhej krajine vzhľadom na ich práva alebo záujmy k majetku, ktorý bol alebo bude znárodnený, alebo skonfiškovaný vládou druhého štátu.“⁸ Účinnou náhradou sa rozumela náhrada v dolároch alebo v inej voľne zmeniteľnej mene. Hoci podstatnú časť deklarácie tvoril československý záväzok, že americkí štátni príslušníci, ktorých majetok československá vláda znárodnila alebo skonfiškovala, dostanú náhradu, samotná náhrada zostala len na papieri. Preto bola predmetom ďalších rokovaní v rokoch 1947 – 1948 a neskôr, pričom existovali dve cesty jej riešenia: individuálna a globálna. Washington najprv preferoval individuálnu, neskôr sa zasadzoval o globálnu. Tá sa mala určiť percentom z celkového vývozu z ČSR do USA s podmienkou, že na účet náhrady sa najprv zloží jedna splátka v hotovosti. USA navrhli kompenzáciu vo výške 45 miliónov USD, Praha nechcela ísť nad sumu 18 – 20 miliónov USD a navyše odmietala kompenzáciu československým občanom naturalizovaným v USA. Nájsť východisko z uzavretého kruhu mali nové rokovania v apríli 1949. Opäť neúspešne, nakoľko v tomto období ČSR kompenzáciu v dôsledku politických aspektov ani riešiť nemienila. Ďalšie rokovania o odškodnenie navrhovala americká strana až v roku 1956, a to vo výške 18 miliónov USD. Aj tie v podstate skrachovali na neochote či neschopnosti oboch strán nájsť kompromisné riešenie. Pre Washington to potvrdilo fakt, že ak chce

5 A MZV ČR, f. Zastupiteľský úrad – Washington (ZÚ-W), kart. 1946 – 1947, č. m. 11979/47.

6 Národný archív ČR (NAČR), Praha, f. 100/1, č. kart. 82, a. j. 612.

7 A MZV ČR, f. USA TOO 1945 – 1951, č. kart. 33, č. m. 11949/46.

8 A MZV ČR, f. USA Teritoriálny odbor-tajné (TOT) 1945-1954, č. kart. 11, č. m. 412411/54-ABO/1 alebo NA ČR, f. 100/24, č. kart. 102, a. j. 1157/1.

kompenzáciu dosiahnuť, má v rukách silný tromf: neuvolniť na pôde Tripartitnej komisie pre reštitúciu menového zlata spomenutý československý prídel 18,4 ton.

Na konci roka 1945 rokovalo 18 krajín protihitlerovskej koalície na Parížskej reparačnej konferencii, ktorá vyústila do podpisu „Dohody o reparáciách od Nemecka, o zriadení Medzispojeneckého reparačného úradu a o vrátení menového zlata“. Vo svojej tretej časti táto dohoda, uzavretá 21. decembra 1945 a podpísaná 14. januára 1946, v jednom článku a v siedmich bodoch formulovala reštitúciu zlata, ktoré európskym krajinám ukoristilo nacistické Nemecko počas druhej svetovej vojny, a ktorého časť našla postupujúca 90. divízia 3. americkej armády v soľných baniach pri Aachene v Nemecku. K signatárom parížskej dohody patrilo aj Československo. Jej aktéri sa zároveň dohodli na vytvorení americko-britsko-francúzskej TCRMG (skrátene Tripartite Gold Commission, TGC), ktorej úlohou bolo po predložení vlastníckych dokumentov a ich verifikovaní ukoristené a nájdené zlato vrátiť pôvodným majiteľom. Samotná TGC bola ustanovená 27. septembra 1946.

Pôvodná požiadavka 10 krajín o navrátenie menového zlata (okolo 700 ton) vysoko prekročovala hmotnosť zlata, ktoré Spojenci zachránili na konci vojny v soľných baniach Merkers pri Aachene (okolo 336 ton), preto sa pristúpilo k stanoveniu alikvotného podielu 55 – 60 % z celkového nájdeného balíka zlata (tzv. „poolu“). Medzi uchádzačmi o navrátenie svojho menového zlata (tehly a mince) nechýbalo Československo, ktoré sa hlásilo o 45 ton, bezprávné ukoristených nacistickým Nemeckom v rokoch 1939 – 1940. Priznaný podiel predstavoval 24,5 ton. V máji 1948 TGC odovzdala Prahe 6,1 ton mincí (tzv. predbežný prídel), zostávalo vrátiť ešte 18,4 ton najmä zlatých tehál, ktoré boli uložené v trezoroch Federal Reserve Bank v New Yorku (10,2 ton) a Bank of England v Londýne (8,2 ton).

USA odmietli dať súhlas v tripartitnej komisii na vrátenie spomenutých 18,4 ton a podmieňovali ho vyriešením otvorených dvojstranných československo-amerických problémov. V nich hrala prím v úvode spomenutá neriešená adekvátna a efektívna kompenzácia americkým občanom a firmám za znárodnený a skonfiškovaný majetok v Československu v roku 1945, respektíve nechota československej vlády tento svoj záväzok splniť. Washington nepochybňoval fakt, že menové zlato patrí Československu a treba mu ho ako ostatným krajinám vrátiť, avšak využil jeho zablokovanie na to, aby Československo donútil riešiť kompenzáciu. Samozrejme, ak chceme pochopiť postoje USA voči Československu v súvislosti s blokovaním menového zlata na pôde TGC, treba okrem kompenzácie spomenúť aj iné otvorené problémy: československé nesplácanie amerických úverov a pôžičiek, suspendovanú doložku najvyšších výhod pre ČSR na pôde GATT, zablokovanú širokopásovú valcovňu v hodnote 16 miliónov USD, uväznenie amerického novinára Williama N. Oatisa v Prahe a jeho obvinenie zo špionáže, národnú správu nad majetkom IBM v Československu a podobne. Ich neriešenie totiž predstavovalo, popri širších ideologicko-politických bipolárnych sovietsko-amerických rozporoch, nosný kameň budúcich problémov. Hoci sa Praha bránila spájaniu kompenzácie s navrátením zlata, pre Washington predstavovalo hlavný tromf – vráti zlato iba v prípade adekvátnej a efektívnej náhrady. A tento „spor“ sa vliekol 37 rokov.

V akej výške a štruktúre sa pohybovala československá požiadavka na navrátenie Nemeckom ukoristeného menového zlata? Po výzve tripartitnej komisie v marci 1947 sa Československo prihlásilo o 45 008,2784 kg zlata v štyroch hlavných položkách:

14.536,2040 kg v zlatých tehľach (tzv. sudetské zlato) ako náhrada na krytie bankoviek

stiahnutých z obehu na sudetskom území po Mníchove, transferovaná Ríšskej banke (RB) pre tento účel na začiatku marca 1939;

23.087,304 kg zlata tiež v tehľach, pôvodne držané Československom na účte Banky pre medzinárodné platby (BIS – Bank for International Settlements) v Bank of England (BOE) (tzv. bazilejské zlato), z účtu BIS prevedené po nátlaku Berlína na účet RB v BOE na konci marca 1939;

6.375,8588 kg v minciach, časť československej menovej rezervy, fyzicky transferovaná z Prahy do RB v Berlíne v júni 1940;

1.008,9146 kg zlata v tehľach, pôvodne v držbe Škodových závodov a Zbrojovky a využívané na ich vlastný obchod pod licenciami československej vlády, násilne ukoristené Berlínom v auguste 1940 (TCG ho neuznala za majetok národnej banky, a preto toto tzv. autonómne zlato odmietla ako neoprávnenú požiadavku štátu).⁹ V roku 1949 TGC priznala ČSR zo zlatého „poolu“ 43 999,3638 kg menového zlata.

Zopakujem len, že príčinou nevráteného podielu 18,4 ton bolo nesúhlasné stanovisko USA na pôde TGC. Zdržovaciú taktiku Štátneho departmentu neinformovať Československo, odďaľovať a podmieňovať vydanie zlata kompenzáciou, potvrdzovali ďalšie rokovania TGC a Prahy ako aj Prahy a Washingtonu, čo československá strana na konci roku 1952 označovala oprávnené za prejav neopodstatnenej diskriminácie. Proti tejto diskriminácii sa chcela brániť (a aj sa bránila) protestnými nótami adresovanými tripartitnej komisii (pred rozhodnutím komisie o výške celkového prídelu „tripartitného“ zlata) a diplomatickou cestou voči vládam USA, Veľkej Británie a Francúzska (po rozhodnutí o podiele „tripartitného“ zlata). Takéto kroky však mali len propagandistický a politický, ale nie praktický efekt.

Dvojstranné rokovania medzi USA a Československom boli prerušené na konci 40. rokov a po šiestich „zmrazených“ rokoch pokračovali v stereotypnom duchu – obe strany držali zákopy a prejavovali málo ochoty ku kompromisom. Napokon v roku 1961 predsa len vyústili do prijatých „zásad“ o riešení všetkých otvorených otázok, v roku 1964 dokonca parafovanú dohodu. Avšak, pre nízky náhradový globál ich americká strana odmietla a žiadala renegociáciu. Stav nevyriešenej kompenzácie a zablokovaného zlata sa nezmenil.

Nové kolo rokovaní o otvorených hospodárskych a finančných otázkach medzi ČSSR a USA a „tripartitnom“ zlate iniciovala na jeseň 1972 československá strana. Ako impulz na nadviazanie kontaktu ministrov zahraničných vecí Bohuslava Chňouпка a Williama Rogersa poslúžilo zasadnutie Valného zhromaždenia OSN. Po návrate do Prahy predložil Chňoupek o rokovaní s americkým štátnym tajomníkom správu, ktorú prijalo na zasadnutí 3. novembra 1972 predsedníctvo ÚV KSČ a súhlasilo s obnovením prerušených rokovaní o vyriešení majetkoprávných otázok. Súhlasilo tiež so zahájením rokovaní o uzavretí konzulárnej dohody a o dohode o vedecko-technickej spolupráci. Zároveň ministra Chňouпка poverilo, aby v spolupráci s rezortmi financií a zahraničného obchodu rozpracoval súhrnný materiál ďalšieho československého postupu.

Po následnom prerokovaní všetkých aspektov majetkoprávných otázok dospeli pred-

⁹ National Archives and Records (NAR), College Park, Va, f. Tripartity Commission for the Restitution of Monetary Gold, skrátene Tripartity Gold Commission (TGC), box 18, Memorandum Czechoslovak Gold Claim, July 7, 1950.

stavitelia zainteresovaných pražských rezortov k záveru, že by bolo vhodné i možné obnoviť rokovania s USA v priebehu prvého štvrťroka 1973. Podľa ich analýzy sa plne preukázala nevyhnutnosť spojenia majetkových otázok s navrátením doložky najvyšších výhod (MFN – Most Favored Nation)¹⁰. Zároveň predpokladali, že USA budú pravdepodobne ochotné vrátiť doložku iba v rámci obchodnej dohody. Preto bolo nutné, aby platnosť dohody o majetkových otázkach bola podmienená navrátením doložky v rámci obchodnej dohody. Túto väzbu bolo možné zaistiť tým, že bude zakotvená priamo v dohode o majetkových otázkach alebo súčasným podpisom oboch dohôd alebo ich súčasným vstupom do platnosti. To prakticky znamenalo, že by malo dôjsť k rokovaniam o uzatvorení obchodnej dohody s USA, ktorá upraví obchodno-politické vzťahy a zaistí normalizáciu československo-amerických obchodných a hospodárskych stykov. Uvedená analýza troch rezortov išla ešte ďalej: pri predpokladanom postupnom zvýšení československého vývozu do USA v podmienkach zrušenia obchodnej diskriminácie (navrátenie MFN) by bolo možné všetky československé záväzky vyplývajúce z majetkovej dohody s USA (a tiež s Veľkou Britániou) pokryť iba z čistých úspor a zefektívnením vývozu v období 5 až 10 rokov podľa výsledkov majetkových rokovaní a rozsahu československého vývozu do USA. Z analýzy tiež vyplývalo, že podľa interného ocenenia odhadovala československá strana americké požiadavky na náhrady za znárodnený majetok v čiastke 23 miliónov USD. Naproti tomu československé nároky voči USA robili 18,7 miliónov USD, takže doplatok československej strany mal predstavovať 4,3 miliónov USD. Podľa „zásad“ z roku 1961 a dohody z roku 1964 mala ČSSR vyplatiť Spojeným štátom americkým 2 milióny USD. Dokumenty z rokov 1961 a 1964 však nepredpokladali väzbu na navrátenie MFN. Vzhľadom k zamýšľanému novému komplexnému riešeniu dvojstranných vzťahov, k predpokladanej normalizácii obchodných stykov a k predpokladanému nesúhlasu americkej strany s pôvodne dohodnutými finančnými výsledkami, sa dalo očakávať, že bude nutné československý doplatok zvýšiť. Československý odhad bol vo výške 10 miliónov USD. Berúc do úvahy všetky faktory a argumenty, odporučila pracovná skupina zložená zo zástupcov troch rezortov (zahraničných vecí, zahraničného obchodu a financií) československej vláde i predsedníctvu ÚV KSČ schváliť nasledovnú smernicu pre rokovania s USA:

1. V priebehu majetkových rokovaní s USA sa bude československá delegácia snažiť získať čo najvýhodnejšie podmienky vzájomného urovnania a splácania československých záväzkov. Maximálna výška doplatku náhradového globálu po kompenzácii amerických náhradových požiadaviek a československých protinárokov je pre československú delegáciu čiastka 10 miliónov USD.

2. USA musia okamžite po vstupe dohody do platnosti uvoľniť zadržané československé menové zlato, čo musí byť podmienkou pre plnenie dohody z československej strany.

3. Podmienky uvoľnenia blokovanej československého majetku v USA, amerických účtov v ČSSR a československých dlhopisov znejúcich na americké doláre dojednať v zmysle dohody z roku 1964.

¹⁰ Doložku najvyšších výhod si priznávali obe krajiny v spomínanej deklarácii o obchodnej politike a kompenzácii z novembra 1946 a rovnako aj ako spolusignatárske krajiny Všeobecnej dohody o clách a obchode (GATT – General Agreement on Tariffs and Trade) z jesene 1947. V auguste 1951 však USA na pôde GATT doložku Československu jednostranne suspendovali.

4. Československá delegácia môže dojednať podmienky pre splácanie záväzkov zo surplusového úveru, prípadne i v korunách a snažiť sa znížiť tieto záväzky a úroky.

5. Najvýhodnejšou formou splácania československých záväzkov je odštepovanie z československého vývozu do USA vo výške 4 – 5 % z československého vývozu ročne (t. j. podľa vtedajšieho objemu okolo 1,5 milióna USD).

6. V prípade priaznivého vývoja rokovaní v zmysle uvedených bodov je československá delegácia oprávnená parafovať nový text dohody. Parafovanú dohodu pred konečným podpisom schváli vláda ČSSR.

7. Z dohody o majetkových otázkach musí jasne vyplývať, že jej plnenie nastane iba v prípade navrátenia MFN.¹¹

I keď viazanosť súčasného zahájenia rokovaní o majetkových otázkach a o obchodnej dohode nebola nevyhnutná, predsa len bolo v československom záujme, aby rokovania o obchodnej dohode začali v horizonte majetkových. Gestorom pre prvé rozhovory malo byť federálne ministerstvo zahraničného obchodu, pričom malo vychádzať z dohôd, ktoré USA podpísali v októbri 1972 so ZSSR a Poľskom, ako aj z pripravovaných americko-maďarských rokovaní. Ministerstvo sa pri rokovaní malo usilovať o to, aby obchodná dohoda zaistila československému obchodu s USA rovnocenné postavenie a aby odstránila diskrimináciu. Zároveň mala obsahovať: vzájomné poskytovanie MFN a pre obchodné transakcie, vrátane úverov a záruk od Exim Bank, vzájomnú ochranu priemyselných práv (tá bola zaručená členstvom oboch krajín v medzinárodných konvenciách), možnosť, aby sa v sporoch z obchodných transakcií konalo rozhodcovské konanie (arbitráž) v tretích krajinách a zlepšenie podmienok pre vstup československých námorných lodí do amerických prístavov, napr. skrátenie ohlasovacej povinnosti zo 14 na 4 dni.¹²

Československá strana tiež predpokladala, že Washington bude presadzovať niektoré požiadavky, ktoré budú pre Prahu komerčne nevýhodné. Také požiadavky mala československá delegácia odmietiť. Ak by mal taký postoj ohroziť podpis obchodnej dohody, bude sa československý postup revidovať, respektíve posudzovať v širších súvislostiach, najmä v prepojení s majetkovou dohodou, t. j. s riešením otvorených hospodárskych a finančných otázok.

Pre sledovanie nosnej línie (t. j. československého menového zlata) otázka obchodnej dohody nebola prioritná. Tou bola problematika otvorených hospodárskych a finančných otázok, resp. otázka majetkovej dohody. Ako som už uviedol, majetkové rokovania začali krátko po znárodnení amerického majetku v roku 1945, pokračovali v rokoch 1948 – 1949, potom v roku 1955. V decembri 1961 boli výsledky rozhovorov zakotvené v „prehlásení o zásadách“. Na jar 1964 bol delegáciami pripravený a odsúhlasený text dohody, ktorý americká strana odmietla podpísať. V roku 1965 uviedli USA ako hlavný dôvod svojho postoja nízky náhradový globál a v novembri 1967 predložili nový návrh riešenia vo forme memoranda, ktorého prijatie by znamenalo zvýšenie efektívneho platenia náhradového globálu z 2 miliónov USD na 27 miliónov USD. Navyše americká strana podmienila vydanie československého menového zlata zaplatením československých záväzkov z titulu úveru na

¹¹ A MZV ČR, f. USA TOT 1970 – 1974, č. kart. 5, č. m. 026.625/72-6. Návrh dôvodovej správy pre predsedníctvo ÚV KSČ a vládu ČSSR o rokovaní s USA.

¹² A MZV ČR, tamže.

nákup vojnových prebytkov (US surplus), čo československá strana ešte aj v máji 1968 odmietla. Ako v tejto situácii vyzerali východiskové pozície a možnosti československej strany pre ďalšie rokovania s USA?

Pri akceptovaní predpokladu, že americká strana bude vychádzať pri ďalších rokovaníach s ČSSR z obsahu svojho memoranda z novembra 1967, by predstavovali požiadavky USA z titulu náhrad 44 miliónov USD, surplusu 7,8 miliónov USD, plzeňského a filmového účtu 1,2 milióna USD a dolárových pôžičiek 3,9 miliónov USD. Sumárne 56,9 miliónov USD.¹³ Plzeňský a filmový účet boli síce v korunách, no i tieto platby bolo treba považovať za platby devízovej povahy, nakoľko mali byť z tejto časti krátené dolárové dotácie pre potreby amerického zastupiteľského úradu v ČSSR. Na druhej strane československé nároky voči USA tvorili: cena valcovne 17 miliónov USD, blokové pohľadávky 1,6 miliónov USD, finančné prostriedky zabavené československým subjektom v súdnom spore s Augsteinmi (spor Živnostenská banka vs. Otto Augstein) jeden milión USD a škoda vzniknutá pri predaji československých strojov, na ktoré americké úrady odmietli vydať vývozné povolenia 0,7 milióna USD. Celkovo 20,3 miliónov USD. Československé pasívne saldo by tak predstavovalo sumu 36,6 miliónov USD, ktorá by mala byť podľa amerických návrhov postupne splácaná. Naproti tomu by ČSSR obdržala svoje menové zlato podľa súčasného úradného ocenenia vo výške 22 miliónov USD.

Pokiaľ by Československo vychádzalo zo svojho interného ocenenia amerických náhradových požiadaviek v čiastke 23 miliónov USD a bralo do úvahy iba československý surplusový záväzok bez úrokov (4,9 miliónov USD), zaplatenie 60 % československých záväzkov z dolárových pôžičiek (2,3 miliónov USD), potom by predstavovali československé pasíva spolu s plzeňským a filmovým účtom (1,2 milióna USD) celkovo 31,4 miliónov USD. Pri vzatí do úvahy československých aktív v plnej výške (20,3 miliónov USD) by znamenala táto alternatíva dopĺňanie z československej strany vo výške 11,1 miliónov USD a navrátenie zlata v hodnote 22 miliónov USD. Táto alternatíva by však znamenala zníženie amerických náhradových požiadaviek na 50 %, čo sa javilo z americkej strany ako neakceptovateľné.

Čiastočne iná situácia by z hľadiska uvedených súm nastala, keby Praha vzala za základ svojej kalkulácie kompromisné ocenenie amerických náhradových požiadaviek vo výške 33,5 miliónov USD, predstavujúcej priemer medzi československým ocenením a poslednou americkou požiadavkou, úhradu kapitálu zo surplusu 4,9 miliónov USD, zaplatenie 60 % hodnoty dolárových pôžičiek (2,3 miliónov USD) a uvoľnenie plzeňského a filmového účtu (1,2 miliónov USD). Vtedy by dospela k celkovým československým záväzkom vo výške 41,9 miliónov USD. Ak by sa pri tejto alternatíve ponechali československé aktíva v plnej výške 20,3 miliónov USD, dospela by československá strana k svojmu pasívnemu saldu 21,6 miliónov USD, ktoré by bolo – pri obdržaní menového zlata v hodnote 22 miliónov USD – potrebné postupne splatiť.

Uvedená finančná kalkulácia, a aj dôsledky majetkových rokovaní medzi Československom a USA mali priamu súvislosť s finančnými dôsledkami rokovaní medzi ČSSR a Veľkou Britániou. Uzatvorenie československo-amerického dohody a uvoľnenie československého menového zlata by totiž automaticky vyvolali zahájenie majetkových rokova-

13 MICHÁLEK, Slavomír. *Československé menové zlato 1982 – 1938*. Bratislava : VEDA, 2021, s. 259.

ní s Londýnom vzhľadom na československo-britský protokol z 12. novembra 1964. Podľa neho vyslovila britská vláda súhlas s uvoľnením československého zlata a súčasne si vyhradila, že Praha prevedie do týždňa po obdržaní zlata hodnotu 1 milión Lstg (okolo 2,4 miliónov USD) na spoločný československo-britský účet ako zálohu na československé finančné záväzky z titulu medzivládnych dlhových a do šiestich týždňov zahájí o týchto záväzkoch rokovanie. Ďalej bolo v protokole stanovené, že ak sa nedosiahne rokovaniami do 6 mesiacov dohoda, bude čiastka 1 milión Lstg prevedená na samostatný britský účet.

V akom stave a aké boli otvorené finančné otázky medzi Československom a Veľkou Britániou?

V prvom rade išlo o medzivládne dlhy kontrahované v priebehu vojny, ktoré podľa československo-britskej dohody z 28. septembra 1949 predstavovali 20,9 miliónov Lstg, t. j. okolo 50,6 miliónov USD. Z tejto sumy tvoril tzv. mníchovský úver, poskytnutý pôvodne ako finančná pomoc na hospodársku rekonštrukciu krajiny po mníchovskom diktáte, vo výške 4,4 miliónov Lstg, ďalej tzv. vojnový úver, ktorý bol určený na krytie vojenských a civilných výdavkov v zahraničí počas vojny, vo výške 13,4 miliónov Lstg a úroky v sadzbe 1 % do roku 1954 vo výške 3,1 miliónov Lstg. Ďalej zostali otvorené britské požiadavky na náhradu za majetky dotknuté po uzatvorení náhradovej dohody v roku 1949, pozemkovou reformou a národnou správou, ako aj hodnoty zrušené v roku 1953 československou peňažnou reformou, celkovo vo výške 5,3 miliónov Lstg, t. j. okolo 12,8 miliónov USD. Tretí „balík“ otvorených otázok predstavoval československý nárok na uvoľnenie hodnôt československých subjektov, ktoré boli v období vojny blokované podľa britských predpisov o tzv. nepriateľskom majetku vo výške 0,5 milióna Lstg, t. j. okolo 1,2 milióna USD.¹⁴ Československé pasíva v plnej výške tak predstavovali čiastku 63,4 miliónov USD. Pri odčítaní československého aktíva vo výške 1,2 milióna USD robilo celkové československé pasívne saldo 62,2 miliónov USD.

Z uvedených údajov vyplývalo, že keby sa v rokovaníach s Veľkou Britániou podarilo československej strane vylúčiť platenie tzv. mníchovského úveru a vojnový úver by sa podarilo znížiť na polovicu, dospela by Praha k sume okolo 8,25 miliónov Lstg, t. j. okolo 20 miliónov USD. Keby sa jej ďalej podarilo vylúčiť z nových britských požiadaviek hodnoty zrušené peňažnou reformou v roku 1953 a ďalšie sporné položky, dospela by k čiastke okolo 2 milióny USD. V tomto prípade by celkové československé pasívum voči Veľkej Británii predstavovalo len okolo 22 miliónov USD a po odčítaní aktíva z titulu československého blokovaného majetku vo výške 1,2 milióna USD by celkové československé pasívne saldo tvorilo sumu 20,8 miliónov USD. Oveľa lepšia pozícia by pre ČSSR nastala v druhom prípade, ak by sa podarilo v rokovaníach s Londýnom znížiť platenie úrokov z uvedených úverov na 20 % (t. j. čiastka 3,3 miliónov Lstg, čo predstavovalo okolo 8 miliónov USD). Pri ostatných nezmenených položkách, ako sú uvedené v prvom prípade, by celkové československé pasívne saldo voči Veľkej Británii predstavovalo čiastku 8,8 miliónov USD.¹⁵

Uvedenie všetkých týchto štatistických údajov nie je samoúčelné. Ak by sme totiž porovnali dôsledky prípadných ďalších majetkových rokovaní s USA a Veľkou Britániou

14 A MZV ČR, f. USA TOT 1970 – 1974, č. kart. 5, Návrh dôvodovej správy pre predsedníctvo ÚV KSČ a vládu ČSSR o rokovaníach s USA. Tajné.

15 A MZV ČR, f. USA TOT 1970 – 1974, č. kart. 5, tamže.

spoločne, vyplývali by pre ČSSR nasledovné závery:

a) pri úvahe československých aktív a pasív v plnej výške by predstavovalo československé pasívne saldo okolo 98,8 miliónov USD,

b) pri braní do úvahy možnosti, že by sa podarilo Prahe jej základné pasívne položky znížiť na polovicu, robilo by celkové československé pasívum čiastku okolo 42,4 miliónov USD,

c) v prípade možnosti, že sa podarí rokovaniami dosiahnuť maximálne zníženie československých pasív, dospeli by sme k celkovému československému pasívu voči USA a Veľkej Británii vo výške 20 miliónov USD.

Pri všetkých alternatívach by bolo Československu uvoľnené menové zlato v hodnote 22 miliónov USD.

Pri hodnotení uvedených troch možností treba konštatovať, že prvá neprichádzala do úvahy, nakoľko sa dalo predpokladať, že rokovaniami sa predsa len podarí československé záväzky znížiť. Naproti tomu tretia možnosť vyznievala príliš optimisticky alebo skôr nereálne. Jej prijatie zo strany Washingtonu a Londýna bolo nepravdepodobné. Najreálnejšie sa javila druhá možnosť, avšak jej výsledok predpokladal ešte náročné a komplikované dvojstranné vyjednávanie.

Záujem československej strany uzavrieť úspešne rokovania o otvorených hospodárskych a finančných otázkach mal príčiny nielen v snahe navrátenia menového zlata, či uzavretia riadnej obchodnej dohody, ale aj v znovuzískaní doložky najvyšších výhod. Jej absencia, popri širších ideologických či bipolárnych otázkach, bola základným negatívnym faktorom, ktorý obmedzoval a často i znemožňoval rast československo-amerického obchodu. Na československý vývoz do USA sa vzťahovali od roku 1951 autonómne americké clá a nie clá podľa MFN. Tento stav bol výsledkom spomenutej jednostrannej suspendácie tejto doložky vládou USA v rámci spomenutej GATT.¹⁶ Navrátenie MFN by znamenalo pre ČSSR nielen zefektívnenie vývozov, ale i viac priestoru a rozšírenie sortimentu tovarov.

¹⁶ Treba však poznamenať, že colná diskriminácia československých tovarov v porovnaní s krajinami požívajúcimi MFN nebola rovnaká. Podstatne sa rôznila u jednotlivých tovarových položiek v americkom colnom sadzobníku. Vo svojom celku postihovala v roku 1970 viac než 70 % vývozných položiek, pričom celkové colné zaťaženie bolo na úrovni 32,02 % v porovnaní s 11,3 %, ktoré platil americký dovozca za existencie MFN. Na konci 60. a na začiatku 70. rokov minulého storočia bol československý tovar v USA postihovaný colným rozdielom ročne okolo 3 milióny USD. V tejto situácii boli preto československí vývozcovia značne diskriminovaní. Napr. podľa rozboru československého vývozu do USA v roku 1967 z hľadiska colnej diskriminácie museli americkí dovozcovia zaplatiť clo vo výške 69,2 miliónov Kčs, t. j. v priemere 35,46 % z hodnoty československého vývozu. V prípade, ak by sa tovar v tom roku prečlieval podľa MFN, zaplatili by americkí dovozcovia iba 33,1 miliónov Kčs, t. j. 16,97 % colných poplatkov. Vzniknutý rozdiel 36,1 miliónov Kčs potom platili československí vývozcovia vo forme nižších vývozných cien. Pre porovnanie s rokom 1967 sa situácia v roku 1970 v podstate pre ČSSR takmer nezmenila. Československý vývoz do USA v tomto roku dosahoval výšku 169 miliónov Kčs, pričom americkí dovozcovia zaplatili navyše za clo o 38 miliónov Kčs. Percentuálny rozdiel v roku 1970, t. j. 32,02 % proti 11,3 % spôsobili colné zľavy v rámci iných colných koncesií v GATT. Strata v roku 1970 išla opäť úplne na vrub československých vývozných podnikov. Uvedený prehľad colných rozdielov dokumentoval, že diskriminácia československých tovarov znižuje ich efektívnosť a že ročné straty sa pohybovali v objeme 2,5 – 3 milióny USD.

A MZV ČR, f. USA TOT 1970 – 1974, č. kart. 5, Príloha k č. m. 026.625/72-6, Colná diskriminácia a perspektívy obchodu s USA.

Do nových rokovaní o vyriešení otvorených hospodárskych a finančných otázok a zlata vstupovala československá strana s neľahkou pozíciou. Navyše i s otáznikom, nakoľko dokáže sledované problémy pretaviť vo svoj prospech. Nevýhodnú pozíciu Prahy potvrdzovala správa Martina J. Hillenbranda z európskeho oddelenia Štátneho departmentu z 8. septembra 1969, v ktorej sa venoval problematike československého menového zlata a československo-americkým rokovaniam o otvorených hospodárskych a finančných otázkach. Hillenbrand v tejto správe najprv zmapoval históriu československého zlata od roku 1939, jeho nájdenie v roku 1945 a povojnové rokovania v Paríži. Ďalej spomenul problematiku valcovne, rokovania v rokoch 1961 a 1964 a nízky náhradový globál. V pomere k menovému zlatu sa odvolal na americké memorandum z 8. novembra 1967 a sumu 44 miliónov USD ako náhradový globál označil za primeranú a vyváženú americkú požiadavku (ČSSR ju odmietla v máji 1968). Hillenbrand ďalej spomenul americký návrh z augusta 1968, podľa ktorého by bola z globálu 44 miliónov USD zaplatená suma 2 – 3 milióny USD ihneď po dosiahnutí dohody, zvyšok po rozšírení MFN (tento návrh USA nakoniec nepredložili). Prišla však invázia „spriatelenej“ vojsk, preto podľa Hillenbranda vyhodnotili v Štátnom departemente rokovania o náhradách a zlate ako neaktuálne. Po schválení tohto amerického postupu, pokračoval Martin Hillenbrand vo svojej správe, na jar 1969 nasledovalo tzv. Kissingerovo memorandum zo 16. augusta 1969.¹⁷ To jasne hovorilo, že dokiaľ Kongres USA neschváli doložku najvyšších výhod pre všetky komunistické krajiny, nebude administratíva ani prezident iniciovať, resp. určovať rokovania s ČSSR ohľadne menového zlata a kompenzačných nárokov.¹⁸ Ak mala americká strana tento Kissingerov postup dodržať, iniciatívu musela vyvíjať ČSSR. Pri nástojčivom československom trvaní na navrátení MFN, však posun vo vyriešení problémov okolo zlata a kompenzácie nehrozil. Určite nie v bezprostrednej dobe.

Nové návrhy americkej strany na rokovania, smerujúce k nájdeniu kompromisu v otvorených hospodárskych a finančných otázkach sa objavili až 10. septembra 1973 a pokračovali do júla 1974. Opätovným impulzom týchto rokovaní bolo stretnutie ministrov zahraničných vecí USA a ČSSR Williama P. Rogersa a Bohuslava Chňouška v Prahe v júli 1973, ktoré naštartovali nové kolá rozhovorov expertných delegácií oboch krajín od 1. februára 1974, a ktoré vyústili do dohody dňa 4. júla 1974, parafovej nasledujúci deň 5. júla 1974.

Rokovania v Prahe na začiatku februára 1974 odštartovala československá iniciatíva, resp. návrh spájajúci otvorené hospodárske a finančné otázky s menovým zlatom a doložkou najvyšších výhod. S týmto návrhom plne nekorešpondoval americký postoj, ktorý prezentoval veľvyslanec Albert W. Sherer 12. februára 1974 v rozhovore s ministrom zahraničných vecí B. Chňouškom. V krátkom časovom slede, 20. februára, k týmto otázkam zasadli expertné delegácie. Československú viedol šéf amerického odboru ministerstva zahraničia Jaroslav Žantovský, americkú chargé d'affaires veľvyslanectva v Prahe Robert Wortzel.

Už úvodné rokovanie „Žantovský – Wortzel“ naznačilo, že k spoločnému postupu v blízkej dobe nedôjde. Na československý návrh ustanovenia, ktoré malo byť v majetkoprávnej dohode, o väzbe splácania globálu na MFN Wortzel prehlásil, že v súčasnej dobe nie je americká vláda schopná riešiť túto záležitosť. Neznamená to vraj odmietnutie česko-

¹⁷ Kissingerovo memorandum zo 16. augusta 1969 sa nenachádza v dokumentoch Štátneho departmentu viazucich sa k Československu, jeho obsah je známy iba z Hillenbrandovej správy.

¹⁸ NAR, f. State Department and Czechoslovakia 1967 – 1969, box 8, No. 2040, No. 13590.

slovenského návrhu a ani zmenu amerického postoja k udeleniu doložky Československu. Podľa Wortzela sa tento americký postoj nedotýkal československo-amerických vzťahov, ale vzťahoval sa len na americké legislatívne problémy, ktoré má americká vláda vo vzťahu k právomociam voči Kongresu. Preto navrhol pokračovať v rokovaniach s tým, že americká vláda potvrdzuje svoju politiku vrátiť doložku ČSSR, akonáhle bude k tomu oprávnená. Inými slovami, keď bude s týmto krokom súhlasiť aj Kongres.

Druhý československý návrh sa týkal technickej procedúry navrátenia československého menového zlata. Americká vláda plne súhlasila s týmto návrhom, podľa ktorého by podobne ako v roku 1964, bolo zlato dodané Tripartitnou komisiou pre reštitúciu menového zlata do banky v Zürichu, banka by potom odovzdala americkej vláde prvú splátku z globálu a zostatok zlata by bol následne daný k dispozícii československej vláde. Washington však bol ochotný prijať i iný postup, keď by po uzatvorení dohody bolo zlato dodané československej vláde priamo do ČSSR a po jeho obdržaní by Praha zaplatila prvú splátku za náhradový globál. Wortzel tiež upozornil na značné zvýšenie ceny zlata. Táto poznámka v skutočnosti naznačovala, že americká strana bude v tejto súvislosti žiadať vyšší náhradový globál. Odmietavá odpoveď Žantovského bola zmesou rozhorčenia a výčitiek – nové americké podmienky zhoršujú československú pozíciu, USA zahrnujú do splácania surplusový úver, odmietajú do dohody zahrnúť MFN, žiadajú dvojnásobne zvýšiť prvú splátku za globál. Toto všetko podľa neho ovplyvní československú verejnú mienku a to tak, že československí pracujúci majú platiť neúmerne čiastky štátu, ktorý sa považuje za najbohatší na svete. Na MFN má podľa Žantovského ČSSR stále eminentný záujem, pričom nejde o jednostrannú výhodu pre ČSSR. Praha je však ochotná rokovať ďalej aj bez zahrnutia doložky do agendy, čo však nech americká strana chápe ako mimoriadne závažný ústupok. Žantovský predstavil Wortzelovi päť prioritných bodov československého postoja:

1. Mala by byť prijatá zásada, že dohoda vstúpi do platnosti až keď ČSSR obdrží svoje menové zlato.
2. Americká strana má preskúmať svoju požiadavku stanoviť československý doplatok na 21 miliónov USD.
3. Americká strana by mala súhlasiť s predĺžením splátok doplatku z 10 na 15 rokov.
4. Československá strana by uvítala, keby americká strana súhlasila s platbou za surplusový úver v korunách.
5. Československá strana súhlasí so stanovením fixných súm na ročné splátky a je ochotná ich urýchliť odštepovaním, ak budú existovať medzi oboma štátmi normálne obchodné vzťahy, t. j. MFN.¹⁹

Z uvedených piatich bodov bol pre československú stranu nosný ten prvý. Zlato sa znovu stalo pražskou prioritou, avšak najmä pre nereálnosť vrátenia MFN. Ostatné, akokoľvek prezentované takticky ako dôležité, nemali „váhu zlata“. A to najmä preto, lebo v tomto období už bola cena zlata uvoľnená, resp. na svetových trhoch podstatne vyššia.

Hoci nájdenie spoločnej dohody v tomto období bolo viac-menej v nedohľadne, československá politická a stranícka elita už mala scenár podpisu pripravený. V marci 1974

19 A MZV ČR, f. USA TOT 1970 – 1974, č. kart. 5, č. m. 011.372/74-6. Záznam zo schôdzky delegácií na majetkoprávných rokovaniach medzi ČSSR a USA dňa 20. februára 1974.

informoval minister Chňoupek tajomníka ÚV KSČ Vasila Biľaka, ako by mal podpís dokumentu prebiehať, resp. čo by z tohto aktu mohla ČSSR propagandisticky vyťažiť. Chňoupek navrhol prijať politické rozhodnutie o pozvaní prezidenta Nixona do Prahy, čo by znamenalo zvýšenie politickej prestíže ČSSR na medzinárodnom poli a „*bolo by významným príspevom k celkovému úsiliu krajín socialistického spoločenstva o zmiernenie medzinárodného napätia medzi štátmi s rozdielnym spoločenským zriadením*“²⁰, resp. je potrebné tieto veci okolo návštevy sondovať a pripravovať s predstihom. Dohodu by parafovali ministri zahraničných vecí vo Washingtone a k podpisu by došlo na najvyššej úrovni, t. j. v súvislosti s plánovanou cestou prezidenta Richarda M. Nixona do Moskvy v júni 1974. Chňoupek Biľaka v liste ďalej nabádal, že náhradová dohoda je málo, že treba pripraviť aj dohodu o vedecko-technickej spolupráci, kultúrnu dohodu, konzulárnu dohodu, leteckú dohodu, resp. že Nixonovu návštevu treba využiť na získanie príslubu, že po schválení obchodného zákona Kongresom bude Československu navrátená MFN a že pre ČSSR budú uvoľnené úvery od Exim Bank.²¹ Navrhnuté kroky na dosiahnutie podpisu uvedených dohôd v krátkom čase boli skôr výplodom fantázie či „chcenia“, než triezveho úsudku československého ministra zahraničných vecí. Na druhej strane bolo nepochybne prezieravé, ak československá strana rátať s alternatívou podpisu na najvyššej úrovni s predstihom a že sledovala tým tri ciele – ekonomický, politický i propagandistický. Avšak, k podpisu dohody na škodu ČSSR v tomto roku nedošlo, majetkoprávne rokovania boli prerušené na ďalších takmer sedem rokov.

Pri krátkom zhodnotení tohto ďalšieho kola československo-amerických rokovaní o náhradách a zlate je potrebná jeho krátka rekapitulácia. Uskutočnilo sa na základe uznesení predsedníctva vlády ČSSR z 1. februára 1973 a zo 6. septembra 1973. Trvalo od 10. septembra 1973 do 4. júla 1974 a konalo sa v Prahe. Dňa 5. júla 1974 dohodu šéfovia rokovacích tímov parafovali. Prvá fáza rokovania ukázala, že USA ustúpili v kľúčových otázkach, t. j. z pôvodného československého nedoplatku na náhrady za znárodnenie vo výške 26 miliónov USD súhlasili so sumou 21 miliónov USD. Túto sumu považovali za medznú hranicu, nakoľko predstavovala málo cez 40 % z požiadaviek nárokovateľov, čo bol podiel v rokovaniach aj s ostatnými socialistickými krajinami. USA však odmietli väzbu dohody s doložkou najvyšších výhod a boli pripravené súhlasiť s odovzdaním československého menového zlata. Nad rámec rokovaní oproti roku 1964 išli československé záväzky z úverovej dohody na nákup prebytkov americkej armády v Európe z roku 1946, ktorá dávala Československu možnosť využiť tento tovar až do výšky 50 miliónov USD. Až do jednostranného zastavenia nákupov bolo vyčerpaných 7,6 miliónov USD a v ďalších rokoch splatených 2,73 miliónov USD. Dlžný kapitál k 1. júlu 1974 predstavoval 4 869 868,10 USD a dlžné úroky z neplateného kapitálu 2 894 697,45 USD. Ďalej delegácie dospeli k zhode v tom, že ak získa Štátny departament z Kongresu poverenie udeliť MFN Sovietskemu zväzu, nebude problém jej navrátenie ani Československu. Preto československá delegácia netrvala na požiadavke navrátenia MFN a v rokovaní sa koncentrovala plne na získanie svojho menového zlata. Nakoniec vlastne československá strana:

- dosiahla zníženie globálu na 20,5 miliónov USD,

20 A MZV ČR, f. USA TOT 1970 – 1974, č. kart. 5, č. m. 011.924/74-6, Tajné.

21 A MZV ČR, f. USA TOT 1970 – 1974, tamže.

- predĺžila kompromisom dĺžku splácania zostatku náhradového globálu, t. j. 16,5 miliónov USD v 12 ročných splátkach po 1,375 miliónov USD s tým, že pri vstupe dohody do platnosti ČSSR zaplatí najprv 4 milióny USD,
- presadila zásadu že dohoda vstúpi do platnosti až po obdržaní menového zlata,
- surplusový úver bol rozdelený na splátky – 2,8 miliónov USD v momente vstupe dohody do platnosti, 2 milióny USD v dvoch splátkach v rokoch 1975 a 1976, 2,9 miliónov USD v korunách v troch splátkach – po 750.000 USD v korunách v rokoch 1974 a 1975 a 1,4 milióna USD v korunách v roku 1976,
- USA súhlasili s platbou za znárodnený majetok odštepovaním 4 % z československého exportu do USA s odkladom dvoch rokov.

V otázke fyzického navrátenia zlata prijali obe delegácie text prílohy, ktorá popisovala, ako sa prostredníctvom švajčiarskej banky uskutoční prevod zlata. Druhá príloha hovorila o „technike“ prevodu československých šekov vláde USA v hodnote 4 milióny USD a 2,869.868,10 USD.

Československej delegácii sa podarilo v rokovaní dosiahnuť ďalší významný úspech, ktorým bolo, že dohoda vstúpi do platnosti až po prevode menového zlata. Práve toto vrátenie 18,4 tony zlatých tehál a mincí bolo možné chápať ako hlavné československé rokovacie víťazstvo. A to nielen pre jeho fyzické navrátenie, ale aj pre jeho súčasnú trhovú hodnotu. Tá dosahovala na začiatku júla 1974 sumu 97,6 miliónov USD, t. j. trhovú cenu sa pohybovala v hodnote 165 USD za jednu trojskú uncu v tehálach alebo prútoch. Keďže medzi zlatom bolo aj 10,3 tony mincí, ich cena pri prípadnom predaji by stúpila o okolo 25 %, t. j. navyše približne 24,3 miliónov USD.²² Celková suma, resp. hodnota zlata tak mohla byť v stanovenom kurze vyššia, pričom cena zlata na svetových trhoch stále rástla.

Rast ceny zlata tak spôsobil zaujímavý jav – zlato v pôvodnej cene 35 USD za trojskú uncu (t. j. okolo 22 miliónov USD) ako súčasť československých aktív výsledne znamenalo vo vzťahu k USA československé pasívne saldo. Avšak, pri raketovom náraste jeho ceny (na 165 USD za trojskú uncu) sa jeho pozícia zmenila – československé aktíva vo vzťahu k USA boli vyššie ako pasíva.

Dohoda z 5. júla stanovila, že vláda ČSSR zaplatí efektívny doplatok na náhradu za znárodnenie 20,5 miliónov USD po odpočte 8,5 miliónov USD za skonfiškovanú československú valcovňu; zaplatí za tzv. surplusový úver 7,8 miliónov USD vrátane úrokov; uvoľní vláde USA korunový účet americkej armády a tzv. filmový účet v celkovej výške 8 miliónov Kčs a do 6 mesiacov po vstupe dohody do platnosti zahájí rokovanie o vysporiadaní záväzkov z československých dolárových pôžičiek vo výške 3,9 miliónov USD vrátane úrokov. Celkovo sa Československo zaviazalo uhradiť USA čiastku 42,6 miliónov USD. USA pôvodne požadovali 75 miliónov USD. Vláda USA naproti tomu, podľa dohody, nebude ďalej brániť v prevode československej pohľadávky v USA vo výške 1,43 milióna USD. Ďalej bolo stanovené, že dohoda vstúpi do platnosti dňom, kedy vláda ČSSR obdrží 18,4 tony menového zlata, spravovaného tripartitnou komisiou. Súčasne s prevzatím zlata, ako je už uvedené, mala zaplatiť vláda ČSSR vláde Spojených štátov 4 milióny USD v šekoch ako prvú splátku na zhora uvedený globálny doplatok 20,5 miliónov USD; 2,9 miliónov USD v šekoch ako

²² A MZV ČR, f. USA TOT 1970 – 1974, č. kart. 5, č. m. 016.432/74-6.

prvú splátku na dlžnú istinu tzv. surplusového úveru a 750.000 USD zloží na účet vlády USA v ČSSR ako prvú splátku na dlžné úroky z tohto tzv. surplusového úveru. Platobné podmienky ďalších splátok boli zložitejšie, avšak pre obe strany prijateľné. Splatenie zostatku náhradového globálu bolo rozložené na 12 rokov s urýchľovacou podmienkou, viazanou na eventuálny zvýšený výnos z československého vývozu do USA. Pokiaľ by 4 % tohto výnosu presiahli ročnú fixnú splátku 1,35 milióna USD, potom by sa táto čiastka zvyšovala a doba splácania skracovala. Globálna náhradová čiastka predstavovala 42 % z uplatnených amerických nárokov. S parafovaným textom dohody ako aj s jej podpisom vyslovili súhlas Predsedníctvo ÚV KSČ 6. septembra 1974 a vláda ČSSR 12. septembra 1974 v uznesení č. 262. Podpis dohody bol oboma stranami pripravovaný na október 1974.

Do uvedených československých príprav však negatívne zasiahlo rozhodnutie finančného výboru Senátu USA, ktorý 11. septembra 1974 odhlasoval dodatok č. 408 k vtedy prerokovávanej reforme obchodného zákona USA.²³ Išlo o tzv. Long-Gravelov dodatok, ktorý uložil americkej administratíve dohodnúť s ČSSR novú dohodu, výhodnejšiu pre USA. Tá bude znovu predložená Kongresu USA s tým, že zlato nebude uvoľnené pred schválením dohody Kongresom.

Čo presne hovoril návrh „československého“ dodatku č. 4 k reforme obchodného zákona (H. R. 10710 – Trade Reform Act of 1974) ohľadne obchodných vzťahov s krajinami, ktoré nemali MFN? „*Nehľadiac na iné právne predpisy, nie je žiaduce aby Československo dostalo doložku najvyšších výhod alebo aby participovalo na akomkoľvek programe vlády USA, ktorým rozširuje úvery alebo úverové garancie, priamo alebo nepriamo, a vláda USA nedá súhlas na uvoľnenie žiadneho československého menového zlata, ktoré kontrolujú USA podľa ustanovení Parížskej reparačnej dohody zo 14. januára 1946 alebo ďalších ustanovení dokiaľ československá vláda najprv nezaplatí dlžné čiastky, ktoré dlhuje občanom alebo firmám USA a ktoré boli doteraz ňou odmietané a ktoré boli priznané Komisiou pre urovanie zahraničných nárokov USA podľa ustanovení verejného zákona č. 85-604*“.²⁴

Ako som už uviedol, finančný výbor Senátu 11. septembra 1974 tento dodatok schválil. Dôvody, ktoré ho viedli k tejto akcii boli tie, že parafovanú dohodu z 5. júla 1974 označil za jednostrannú, nevýhodnú a zvlášť nebezpečnú pre USA a ich občanov v čase, keď aj iné štáty ohrozujú americký majetok znárodnením a neplnením kompenzácie. Táto politická argumentácia bola namierená v prvom rade do domácich politických radov a pre amerických občanov. Voľby do Senátu boli pred dverami.

Samotný priebeh rokovania finančného výboru predložili o tri dni ministromi zahraničných vecí USA Henrymu Kissingerovi šéfovia hospodárskeho, právneho a kongresového oddelenia Štátneho departmentu v dôvernom memorande. Konštatovali, že akcia senátneho výboru zablokovala uzatvorenie vyrokovanej náhradovej dohody. Výbor naliehal, aby administratíva, t. j. Štátny department, rokovala o novej dohode, ktorá by riešila otázky náhrad v pomere 100 centov za dolár, nakoľko súčasná trhovú cenu zablokovaného zlata bola okolo 90 miliónov USD. Na rokovaní výboru uvedení traja šéfovia oddelení Štátneho

²³ A MZV ČR, f. MPO, A MZV ČR, f. MPO, Rokovania o vrátení československého menového zlata 1980 – 1982, zv. II, diel B. Informácia k majetkoprávnemu vyrovnaniu so Spojenými štátmi americkými.

²⁴ NAR, f. Legal Advisor and Tripartite Commission, reel 1, Proposed Amendment to Title IV. – Trade Relations with Countries Not Enjoying Most-Favored-Nation Treatment.

departmentu oponovali, že takýto návrh československá strana odmietne s argumentáciou, že iné krajiny platili len okolo 40 % (t. j. 40 centov za dolár) z požadovaných kompenzačných nárokov, že uvedený návrh dodatku nepodporia Veľká Británia a Francúzsko, ktoré už dlho súhlasia s uvoľnením zlata, že zlato je československý majetok a nemôže byť použité na splnenie amerických nárokov na odškodnenie. Senátori Russell B. Long, Maurice R. Gravel a Harry F. Byrd, Jr. nechceli akceptovať fakt, že zlato patrí Československu a argumentovali, že znárodnenie amerického majetku bolo nelegálne. Avšak, vraj uznávali argument, že na nelegálnosť na československej strane by nemala byť odpoveď druhou nelegálnosťou krokov americkej strany. V diskusii Gravel poznamenal, že USA nemusia predať to zlato, stačí ak budú na ňom sedieť. Long a Byrd vyjadrili nádej, že Štátny department by mal pochopiť postoj výboru a boli by veľmi nešťastní, ak by sa formálne uzavrela vyrokovaná dohoda s ČSSR napriek vyjadreným námietkam výboru. Analýza troch top-úradníkov Štátneho departmentu vyjadrovala sklamanie, že vďaka dodatku celý legislatívny proces nemá v rukách Štátny department, a že dohodu s Československom vlastne potopí Long a jeho výbor. Nevzdávali sa však nádeje, nakoľko verili, že ich presvedčivé argumenty nakoniec finančný výbor uzná. Upozornili na dôsledky a Kissingerovi zároveň navrhovali čo a ako ďalej – československá odpoveď bude silná a negatívna (strong and negative), a preto im treba dať vedieť, že zlato je legálne ich a že Štátny department podporuje vzájomné rozšírenie obchodu. Veľvyslanec Albert Sherer z Prahy vraj označil dodatok za vysoko nešťastný, ak by bola ČSSR vyňatá z benefitov reformy obchodného zákona. Aj preto označila spomenutá analýza dodatok za krajne škodlivý.²⁵

O dva dni neskôr podnikol Štátny department priamy pokus zvrátiť rozhodnutie výboru. Zástupca štátneho tajomníka pre kongresové záležitosti Linwood Holton odovzdal šéfovi finančného výboru Russellovi B. Longovi list, v ktorom najprv poďakoval za možnosť prezentovať výhrady proti dodatku na pôde výboru. Zopakoval stanoviská Veľkej Británie a Francúzska, ktoré boli v rozpore s „československým“ dodatkom reformy obchodného zákona, ako aj ich nesúhlas s odpredaním zlata tripartitnej komisie a jeho využitím na kompenzáciu. Opakovane sa odvolával na Parížsku reparačnú dohodu a vyjadril presvedčenie, že dodatok prijatý výborom nedosiahne predpokladaný účinok a neverí, že v blízkej budúcnosti bude československá vláda ochotná takúto kompenzáciu za predané zlato akceptovať. Československé stanovisko ohľadom navrátenia zlata označil za oprávnené, ukoristilo im ho nacistické Nemecko, keď boli americkým spojencom. Parafovanú dohodu zo začiatku júla 1974 označil za uspokojivú, nakoľko uznanie platby 29,5 milióna USD sa rovná 42 % z požadovaného znárodneného majetku a predpokladané materiálne výhody z dodatku označil za nesplniteľné. V závere Longa vyzval, že „Štátny department by sa rád nádejal, že výbor prehodnotí prijaté rozhodnutie v predmetnej veci“.²⁶ Avšak, finančný výbor Senátu svoje rozhodnutie nezmenil.

O komplikáciách, ktoré vznikli zásahom finančného výboru Senátu USA pri prero-

25 NAR, f. Legal Advisor and Tripartite Commission, reel 1, Arthur A. Hartman, Linwood Holton, J. Wallace Hopkins, Briefing Memorandum to the Secretary, September 16, 1974.

26 NAR, f. Legal Advisor and Tripartite Commission, reel 1, Linwood Holton, Assistant Secretary for Congressional Relations to Russel B. Long, Chairman, Committee on Finance, United States Senate, September 16, 1974.

kování obchodného zákona tesne pred pripraveným podpisom „Dohody medzi vládou USA a vládou ČSSR o vysporiadaní niektorých otvorených nárokov a finančných otázok“ informovalo ministerstvo zahraničných vecí predsedníctvo ÚV KSČ 20. septembra 1974. Stranícka elita bola zároveň oboznámená s niektorými návrhmi na ďalší československý postup v záujme dosiahnutia podpisu dohody. V tejto informácii ministerstvo zahraničných vecí konštatovalo, že takmer dvojročné prerokovávanie obchodného zákona v USA sprevádzali diskusie o udelení MFN Sovietskemu zväzu a ostatným socialistickým krajinám, a že s tým spojený zásah senátneho finančného výboru vo forme tzv. československého dodatku je prejavom vnútorných rozporov v americkej zahraničnej politike. Na jednej strane silné konzervatívne sily, ktoré chcú utlmiť a spomaliť proces znižovania medzinárodného napätia, ku ktorému smerovala na strane druhej – hoci (podľa MZV) v deformovanom americkom poňatí – činnosť realistických skupín, vrátane administratívy prezidenta Nixona a ku ktorému sa prihlásil i nový prezident Gerald Ford. Konzervatívne kruhy v americkej politike vyhodnotili majetkoprávnu dohodu ako výhodnú pre ČSSR, a to hlavne v dôsledku nárastu trhovej ceny zlata a požadovali, aby vyrovnanie za znárodnenie bolo úmerné súčasnej cene zlata. Na druhej strane dohodu bránil Štátny department. Do tejto vnútornej rozpornej situácie v USA zasiahli i voľby do Senátu a do Snemovne reprezentantov, ktoré sa uskutočnili 5. novembra 1974 a v ktorých získali viac než dvojtretinovú väčšinu členovia Demokratickej strany, ktorí – posilnení ochranárskymi tendenciami vedenia amerických odborov AFL-CIO, ktoré silne ovplyvňovali hospodársku politiku USA – boli vraj v zahraničných vzťahoch s krajinami svetovej socialistickej sústavy krajne neústupní. Na jednej strane teda odporcovia obchodného zákona (silná skupina okolo senátorov Longa, Byrda, Gravela), na druhej strane Štátny department brániaci situáciu, kedy akýkoľvek návrh opozičných skupín v Senáte by mohol vyvolať okamžitú zmenu v politike americkej vlády. Postoj Štátneho departmentu, t. j. podpora pre podpis majetkoprávnej dohody – potvrdil i menom štátneho tajomníka Henryho Kissingera jeho námestník Robert S. Ingersoll v liste zaslanom ministrovi zahraničných vecí B. Chňoupkovi 29. októbra 1974 a odvolal sa na svoje prehlásenie vo finančnom výbore Senátu z 26. septembra 1974.²⁷ O čom toto stanovisko Ingersolla hovorilo? Bolo priamou akciou na prerokovávanie IV. časti Zákona o reforme obchodu, ktorá sa týkala ČSSR. Ingersoll konštatoval, že pozmeňovací návrh zákona stanovil, že československá vláda by mala plne vyrovnať všetky otvorené nároky, priznané Komisiou pre urovnanie zahraničných nárokov. Vychádzal z toho, že menej než „100 centov za dolár“ by nebolo v záujme amerických nárokovateľov a že zlato, MFN a úvery by sa nemali uvoľňovať až do takéhoto urovnania. Toto stanovisko Ingersoll označil za samozrejmé a pochopiteľné, avšak uzákonenie pozmeňujúceho návrhu by neprineslo tieto výsledky. Ingersoll pred finančným výborom potom rozobral 4 základné okruhy – československé tripartitné zlato, parafovanú

27 Rokovania finančného výboru Senátu 26. septembra 1974 sa zo 17 členov zúčastnili len piati senátori, z nich traja – Long, Gravel a Byrd – stabilne presadzovali prijatie dodatku. Podľa Longa komunisti v Československu pošliapali všetku slobodu, ukradli americkým občanom majetok a Štátny department im chce vrátiť 18,4 ton zlata. On vraj v žiadnom prípade nedopustí, aby americkí daňoví poplatníci doplácali na jednostrannú dohodu, naopak, ak Československo ukradlo americkým občanom ich majetok, môžu USA ukradnúť Československu jeho zlato. In TRHLÍK, Zdeněk. *Spojené státy a Československo. Vzťahy v létech 1918 – 1988*. Praha : Ústav mezinárodních vztah , 1988, s. 619.

dohodu, hladiská nárokovateľov na náhradu a celkové československo-americké vzťahy.

V otázke zlata zaujal Ingersoll jasné stanovisko – odmietol ho viazať či predať a uspokojiť tak domácich amerických nárokovateľov. Upozornil, že zlato bolo Nemcami ukoristené, právo má naň Československo nesporné a pevné. Poznamenal i povinnosť tripartitnej komisie z roku 1946 zlato vrátiť. Viazanie zlata na plné vyrovnanie nárokovateľov, t. j. tlak na československú vládu, aby pristúpila na iné vyrovnanie než bolo dohodnuté, podľa neho ČSSR k rokovaniu nedotlačí. Podľa neho je ďalej československej strane jasné, že USA majú povinnosť toto menové zlato vrátiť, čakajú na to takmer 30 rokov, a tak ako sa cena zlata zvyšuje, Praha bude ochotná čakať ďalej. Bol to realistický postoj, československej strane ani iné neostávalo. Parafované urovnanie nárokov označil Ingersoll za uspokojivé z hľadiska amerických nárokov, československá vláda súhlasila s 20,5 miliónmi USD, čo spolu s valcovňou robilo 29,5 miliónov USD. Za dôležité označil i to, že Praha súhlasila s americkým stanoviskom, že na konto urovnania bolo prijatých 9 miliónov USD a nie 17 miliónov USD, ktoré Československo za valcovňu pôvodne zaplatilo. Zmiených 29,5 miliónov USD predstavovalo v súvislosti s náhradou za znárodnenie okolo 42 centov za dolár istiny stanovenej Komisiou pre urovnanie zahraničných nárokov. To porovnal s Poľskom (39 centov) a Rumunskom (37 centov) a so západoeurópskymi krajinami, kde urovnanie (kompenzácia) väčšinou nepresiahlo 25 centov. Aj doba splatnosti 12 rokov bola podľa Ingersolla pre Washington výhodná napríklad oproti Poľsku (1960) a Maďarsku (1974), kde bola až 20 rokov. Tiež zdôraznil, že tzv. urýchľovacia klauzula by v prípade ČSSR skrátila splatenie náhradového globálu na 8 rokov. Hoci sa takáto klauzula viazala na vrátenie MFN v prípade Maďarska, v československom prípade táto väzba v dohode nebola. Ingersoll obhajoval parafovanú dohodu aj preto, lebo zahŕňala aj plné vyrovnanie nárokov v súvislosti so surplusovým úverom. K otázke nárokovateľov v senátnom finančnom výbore konštatoval, že väčšina žiadateľov bola v spojení so Štátnym departmentom a boli spokojní s podmienkami náhrad. K problematike československo-amerických vzťahov prezentoval pohľad, že schválenie československého dodatku v obchodnom zákone bude mať negatívny dopad a politický účinok v ČSSR a odvolal sa na slová štátneho tajomníka Kissingera, ktorý na otázku senátora Claiborne Pella v zahraničnom výbore, aký má názor na návrh blokovať uzavretie dohody s ČSSR, odpovedal, že by to bolo nešťastné riešenie, nakoľko proces détente so ZSSR by mal byť sprevádzaný zlepšením vzťahov s celou východnou Európou. Inak povedané, nebolo by vhodné zlepšovať vzťahy so ZSSR a ponechať bokom jeho satelitné krajiny, s ktorými majú USA tradične dobré historické putá. V závere svojho vystúpenia Ingersoll vyhlásil, že nadišiel čas, aby bola dohoda podpísaná a aktivity, ktoré sú vo finančnom výbore proti tomu, sú kontraproduktívne.²⁸

Ako reagoval na Ingersolla senátor Harry Byrd? To čo urobila československá vláda, bola nelegálna akcia, keď skonfiškovala americký majetok bez adekvátnej a efektívnej náhrady. Preto naďalej odmietal zmeniť názor a obhajoval dodatok č. 408. „*My to uznávame*“, kontroval Ingersollov zástupca Kempton Jenkins, „*avšak uskutočnenie jedného nelegálneho aktu sprevádzané podobne nelegálnou protiakciou nie je najlepší spôsob na obnovu medzinárod-*

28 A MZV ČR, f. USA TOT 1970 – 1974, č. kart. 5, Prehlásenie Roberta S. Ingersolla, námestníka štátneho tajomníka v súvislosti s prerokovaním IV. časti zákona o reforme obchodu v Senáte, ktorá sa týka Československa, z 26. septembra 1974.

neho práva a spravodlivosti“.²⁹ Inak povedané, je nespochybniteľným československým právom narábať so svojím zlatom na základe uznávanej doktríny suverénnej imunity štátneho majetku.

Ingersolla, Pella či Kissingera určite nemožno pokladať za obhajcov komunistického Československa. Skôr treba v tomto prúde americkej zahraničnej politiky vidieť realistickú predstavu, ktorá prihliadala, ba považovala za dominantné, presadzovať vyvážené a nekonifliktné bipolárne vzťahy. Ingersoll, Kissinger a ďalší v Štátnom departmente vychádzali v súvislosti s dohodou s Československom tiež z faktu, že domáci nárokovatelia na kompenzáciu za znárodnený majetok majú záujem, aj vzhľadom na časový odstup znárodnenia i na svoj vek, dostať náhrady ihneď. V tejto súvislosti, ako aj s ohľadom na posilnenie pozície Štátneho departmentu voči Senátu, prišiel s novým návrhom pre československú stranu zástupca námestníka Štátneho departmentu John Armitage. Armitage informoval veľvyslanectvo vo Washingtone, že v záujme presadenia podpisu majetkoprávnej dohody medzi ČSSR a USA, by Štátnemu departmentu v jeho snahe o odstránenie tzv. československého dodatku k obchodnému zákonu veľmi pomohlo určité gesto dobrej vôle československej strany, spočívajúce v tom, že dohodnutá čiastka náhrad za americký majetok v Československu (20,5 miliónov USD) by bola zaplatená v troch splátkach (prvý rok 10 miliónov USD, druhý 5 miliónov USD, tretí 5,5 miliónov USD), prípadne vo ôsmich pri uplatnení urýchľovacej klauzuly, závislej na československom exporte do USA, ako predpokladala parafovaná dohoda. Toto gesto by podľa neho mohlo byť použiteľné ako argument proti názoru, že USA sa zaväzujú odovzdať československé menové zlato ihneď, zatiaľ čo ČSSR splatí náhradový globál za 12 rokov.³⁰ Armitage uznal, že realizácia tohto „gesta“ by prichádzala do úvahy za predpokladu, že by z americkej strany bolo zaručené splnenie všetkých československých nárokov (menové zlato, MFN a úvery od Exim Bank).

Vzhľadom na komplikovanosť situácie a na narastajúci tlak konzervatívnych síl a na ich stúpajúci vplyv v Kongrese nebolo ťažké odhadnúť predpoklad, či prevládne stanovisko Štátneho departmentu alebo nie. Realizácia československo-americkej majetkoprávnej dohody tak bola fakticky postavená do priamej závislosti na pozitívnom ukončení prerokovania obchodného zákona, ktorý svojím významom ďaleko presahoval rámec československo-amerických obchodných vzťahov.

Aké stanovisko malo v tejto súvislosti zaujať Československo? Nepochybne správny krok znamenalo využiť všetky prijateľné možnosti z hľadiska naplnenia československých záujmov. Vzhľadom na to, že námet z americkej strany o československom geste, prednesený J. Armitageom, síce znamenal zásah do režimu dohodnutých splátok, avšak nedotýkal sa ostatných rozhodujúcich „prvkov“ vyjednaných v dohode (globál 20,5 miliónov USD a vstup dohody do platnosti až po fyzickom československom prevzatí menového zlata), ukazovalo sa ako želateľné s ním súhlasiť. Praha mohla použiť i iný postup, napr. ponechať námet USA

29 *Settlement of Claims Against Czechoslovakia. Hearing and Markup before the Subcommittees on Europe and the Middle East and on International Economic Policy and Trade of the Committee on Foreign Affairs House of Representatives Ninety-Sixth Congress, Second Session on H.R. 7338, August 19 and September 30, 1980.* Washington DC : US Government printing Office, 1981, s. 196.

30 A MZV ČR, f. USA TOT 1970 – 1974, č. m. 017.662/74-6, Tajné, list ministra zahraničných vecí B. Chňouпка predsedovi vlády ČSSR Lubomírovi Štrougalovi z 18. novembra 1974.

bez povšimnutia s tým, že presadenie parafovej dohody je v súčasnosti vecou Štátneho departmentu, čo by predstavovalo pasivitu československej strany, alebo viazať československú ochotu len k priamej väzbe s MFN. Aký postup federálne ministerstvo zahraničných vecí predsedníctvu ÚV KSČ, t. j. rozhodujúcej „hlave“ a štátu v štáte, navrhlo? Išlo o pragmatické ideologické stanovisko:

1. V československej argumentácii vychádzať z toho, že za vzniknuté komplikácie okolo podpisu dohody plne zodpovedá americká strana a je vecou Štátneho departmentu, aby hľadal v Senáte východisko. Ministerstvo navrhlo ponechať plnú zodpovednosť na Štátnom departmente a v Kongrese za prebojovanie politiky voči ČSSR.

2. Dať americkej strane najavo, že ČSSR sa obišla bez normálnych kontaktov s USA viac než 25 rokov, a ani jej ďalší vývoj nezáleží na tom, či získa alebo nezíska späť nacistami ukradnuté a Američanmi zadržované zlato. Preto ministerstvo navrhlo oddalovať československú odpoveď na americké námety (napr. odložiť odpoveď na americké žiadosti, ktoré sa týkali otvorenia konzulátu v Bratislave, eventuálne návrhy na pokračovanie rokovaní o kultúrnej dohode či o dohode o vedecko-technickej spolupráci) až do konečného rozhodnutia Kongresu.

3. Do konečného vyriešenia situácie zachovávať v publicite v československej tlači primeranú zdržanlivosť.

4. Súhlasiť s námetom Štátneho departmentu na prísľub československej strany na zvýšenie prvej splátky za náhradový globál zo 4 na 10 miliónov USD, s ďalšími ročnými splátkami vo výške 5 a 5,5 miliónov USD s podmienkou, že americká strana presadí odstránenie tzv. československého dodatku v Kongrese a urýchlí podpis a realizáciu parafovej dohody, vrátane fyzického odovzdania menového zlata.

5. Pokiaľ by sa nepodarilo zvrátiť alebo prijateľne upraviť tzv. československý dodatok k obchodnému zákonu a pre ČSSR by celé rokovanie skončilo negatívne, bude treba po konzultácii posúdiť novú situáciu a koordinovať postup voči USA v rámci spoločného postoja socialistických krajín.³¹ Uvedené stanovisko bolo výsledkom medzirezortnej porady (federálnych ministerstiev zahraničného obchodu, zahraničných vecí a financií a ŠBČS) na tzv. 6. teritoriálnom (americkom) odbore ministerstva zahraničných vecí 19. novembra 1974 pod vedením Jaroslava Žantovského. V postate sa na tejto porade objavili tri alternatívy možného československého stanoviska.

1. Vyčkáť na konečné prerokovanie obchodného zákona v tzv. konferenčnom konaní (t. j. spoločné rokovanie a hlasovanie oboch komôr Kongresu). Toto stanovisko neodporučila porada z toho dôvodu, že po ukončení prerokovania zákona už nebude možnosť ovplyvniť jeho znenie.

2. Ponúknuť gesto americkej strane na skrátenie zaplatenia náhrady na 3 roky, avšak viazať tento krok na podpis dohody a na vrátenie menového zlata, ako aj na udelenie MFN a úveru od Exim Bank. Väzbu formulovať tak, že Praha by mala právo zastaviť splácanie, pokiaľ by nebola vrátená MFN. Takýto postup tiež porada odmietla s tým, že podobná väzba na doložku najvyšších výhod už bola viackrát americkou stranou pri rokovaníach

³¹ A MZV ČR, f. USA TOT 1970 – 1974, č. kart. 5, č. m. 017.351/74-6, Dôvodová správa federálneho ministerstva zahraničných vecí, príloha č. 3.

s ČSSR odmietnutá s poukazom, že nemá autorizáciu od Kongresu tak urobiť. Táto alternatíva mohla viesť k ohrozeniu podpisu dohody, na ktorej mala československá strana záujem.

3. Ponúknuť zmienené „urýchľovacie“ gesto a viazať jeho realizáciu na podpis majetkoprávnej dohody a presadzovať v rokovaníach, že v momente keď bude mať administratíva na to obchodným zákonom dané predpoklady, aby tak urýchlene urobila. Táto alternatíva najviac vyhovovala československej strane a zmienená medzirezortná porada ju odporúčala 19. novembra 1974 predsedníctvu ÚV KSČ akceptovať.³² Hoci československá stranícka špička navrhnutý postup odobrila, nič jej to nebolo platné. Všetky možné československé kroky totiž v krátkej dobe „vyriešil“ Kongres USA, keď schválil konečné znenie reformy obchodného zákona. A v ňom nechýbal práve tzv. československý (Gravelov) – pre Prahu kontroverzný či skôr nepriaznivý – dodatok. Jeho prijatie fakticky zablokovalo realizáciu vrátenia zlata, udelenia doložky najvyšších výhod i kompenzácie za americký znárodnený majetok a bolo označené za akt, ktorý svojím významom presiahol majetkoprávny problém medzi ČSSR a USA. Pôvodný návrh tohto dodatku stanovil, že ČSSR, ktorá dlhuje americkým občanom čiastku 105 miliónov USD za vyvlastnenie v roku 1945, nebude mať nárok na udelenie MFN, amerických pôžičiek, úverov alebo uvoľnenie zlata, ktoré vláda USA zadržovala ako istotu do zaplatenia dlhu za vyvlastnenie, dokiaľ táto krajina nezaplatí základnú čiastku, ktorú dlhuje občanom USA. Za základnú čiastku sa označovalo 64 miliónov USD. Obnovenie MFN totiž môže znamenať pre ČSSR nové obchody a trhová hodnota československého zlata sa zvýšila z 20 miliónov USD v roku 1946 na okolo 100 miliónov USD v roku 1974. Z tohto dôvodu sa javila navrhnutá suma československo-americkej dohody za vyvlastnený majetok ako neprijateľná. Ďalší návrh senátora za Aljašku Gravela bol, aby sa československé zlato použilo na úhradu základnej čiastky, t. j. 64 miliónov USD, ak ČSSR nezaplatí. Tento druhý Gravelov dodatok – súhlas s predajom československého zlata – kompetentný výbor Kongresu odmietol. Konečný text Gravelovho dodatku obsahoval zmenu v tom, že požiadavka na úplné zaplatenie tzv. základnej čiastky (principal amount) 64 miliónov USD bola vypustená. Kongres si ponechal právo rozhodnúť o tom, či bude dosiahnutá primeraná náhrada, až mu bude nový návrh zmluvy predložený na schválenie. Hoci právo uzavierať náhradové a majetkoprávne dohody s cudzími štátmi mal od roku 1799 americký prezident, po druhej svetovej vojne sa rozšírila „doktrína koordinovanej kontroly“, ktorej výsledkom bola ústavná právomoc Kongresu schvaľovať legislatívne opatrenia, ktorými môže obmedziť prezidenta USA pri uzatváraní medzivládnych dohôd. Avšak podľa názoru československých právnych expertov na ministerstve zahraničných vecí, keby Kongres USA pristúpil k zamýšľanému kroku rozpredať československý majetok (zlaté tehly a mince), porušil by všeobecnú zásadu medzinárodného práva „dobrej viery“. Zásada „dobrej viery“ bola americkou stranou podľa československého názoru navyše porušená pri prerokovaní československo-americkej dohody tým, že:

- dohodnutú dohodu parafovala bez toho, že by jej podmienky konzultovala s inými ústavnými orgánmi pred jej parafovaním;

- vládu ČSSR neupozornila, že dohoda musí byť schválená americkými ústavnými orgánmi (Kongres, prezident), a že nemožno jej podmienky považovať za konečné.

³² A MZV ČR, f. USA TOT 1970 – 1974, č. kart. 5, Medziministerská porada z 19. novembra 1974.

Pokiaľ išlo o renegociáciu dohody, experti československého ministerstva zahraničných vecí ju označili za jediný spôsob, ako zachrániť československé zlato a zabrániť, aby ČSSR zaň nedostala inflačné americké doláre, v prospech ČSSR by vyznela účelne poskytnutá záruka americkej strany, že prerokované a dohodnuté podmienky dohody budú pre americké ústavné orgány prijateľné. Týmto postupom mohla podľa československých expertov československá strana ukázať, resp. demonštrovať, že vláda USA dosiaľ pristupovala k rokovaniam s ČSSR nerespektovane a pri rešpektovaní podmienok zmluvy z roku 1974 nerešpektovala zásadu „dobrej viery“. Ak by došlo k parafovaniu novej dohody, malo by sa podľa expertov ČSSR zväziť, či by československá strana nemala žiadať, aby USA dali súhlas k tomu, aby:

a) bolo zlato ČSSR v USA a Veľkej Británii dané buď do úschovy tretieho štátu mimo tripartitnej komisie (napr. do Švajčiarska),

b) alebo požadovať, aby USA dali súhlas na vydanie zlata uloženého vo Veľkej Británii,

c) prípadne, aby bola Československu ako dôkaz „dobrej viery“ vydaná zo zlatého pokladu aspoň časť obsahujúca zlaté mince.³³

Americký obchodný zákon bol prijatý 20. decembra 1974 a československo-americká majetkoprávna dohoda bola vrátená Štátnemu departmentu na nové rokovanie. Tento postup bol odôvodňovaný tým, že parafovaná dohoda je pri porovnaní výšky československej náhrady s trhovou cenou menového zlata pre USA nevýhodná. Podľa vplyvného finančného výboru Senátu bol z amerického hľadiska vyrokovaný nízky náhradový globál. Preto bol v obchodnom zákone finančným výborom Senátu schválený dodatok č. 408 nasledovne:

„a) dohoda parafovaná z 5. júla 1974 v súvislosti s vyrovnaním nárokov štátnych príslušníkov a občanov USA voči vláde Československa bude renegociovaná a predložená Kongresu ako súčasť akejkoľvek zmluvy, dosiahnutej s Československom v súlade s týmto zákonom,

b) USA neuvoľnia žiadne zlato patriace ČSSR a kontrahované priamo alebo nepriamo Spojenými štátmi podľa ustanovenia Parížskej reparačnej dohody z 24. januára 1946³⁴ alebo inej dohody dokiaľ táto zmluva nebude schválená Kongresom“.³⁵

Základným, výsostne negatívnym výsledkom pre ČSSR bol fakt, že otázka navrátenia československého zlata zostala nevyriešená.

Priestor na manévrovanie mala za daného stavu československá strana minimálny. Vychádzala zo stanoviska, že k stroskotaniu majetkoprávnych rozhovorov došlo vinou USA, preto je na nich, aby prišli s novým realistickým oficiálnym návrhom na vyvedenie rokovaní zo slepej uličky. Na strane druhej, vláda USA argumentovala politicky. Zdôrazňovala, že

33 Otázka spravovania zlata tretím štátom (Švajčiarsko) nebola nová. Československé ministerstvo zahraničných vecí v nóte Tripartitnej komisii pre reštitúciu menového zlata dňa 24. júla 1974 navrhlo, resp. formálne požiadalo, aby toto zlato, keď bude k dispozícii, bolo najprv fyzicky uložené v Švajčiarskej banke v Zürichu na účte otvorenom menom tripartitnej komisie a potom odovzdané vláde ČSSR.

A MZV ČR, f. MPO, Rokovania o ..., zv. II, diel A. Československé menové zlato – právne aspekty.

34 Hoci tento dodatok hovorí v súvislosti s Parížskou reparačnou dohodou o 24. januári 1946 a ostatné dokumenty sa odvolávajú na 14. január 1946, nie je v tom rozpor. Dňa 14. januára bola dohoda podpísaná a 24. januára vstúpila do platnosti.

35 *Settlements of Claims Against Czechoslovakia*, s. 190.

Okrem toho bol zákon o reforme obchodu doplnený o ďalšiu klauzulu. Išlo o dodatok č. 402 nazvaný „sloboda emigrácie“, známy ako dodatok kongresmanov Henry M. Jacksona a Charlesa A. Vanika, v ktorom sa mali v československo-amerických rokovaníach zohľadniť aj majetkové záujmy československej pofebruárovej emigrácie.

nepriaznivú atmosféru vo vzťahoch vyvolal odmietavý postoj americkej verejnosti k porušovaniu ľudských práv v ČSSR.

Ako sa záležitosti okolo zlata a kompenzácie vyvíjali ďalej? V podstate sa na niekoľko rokov stav opäť zakonzervoval, nedošlo k posunu v prospech či neprospech Prahy. Československé menové zlato ostávalo aj naďalej v amerických (a britských) trezoroch. V tomto čase však nik nevedel reálne odhadnúť, kedy a za akých okolností vystrieda patovú situáciu nový, obojstranne konsenzuálny, postoj.

Zásadné oživenie v riešení bilaterálnych problémov, najmä tých, ktoré sa týkali vývoja riešenia sporov o československom menovom zlate a v majetkoprávnych záležitostiach medzi ČSSR a USA, nastalo v roku 1980. Washington na jednej strane nejavil záujem o Prahu, nakoľko vychádzal z toho, že ČSSR je štát s tvrdým komunistickým režimom a verne a dôsledne podporuje zahraničnú politiku Kremľa. Na strane druhej, po takmer šesťročnom americkom čakaní, či viac-menej obojstrannom „tichu“, USA prišli k razantnému riešeniu celej problematiky podľa vlastných predstáv, a napokon aj jej úspešnému vyriešeniu na začiatku roka 1982.

Bibliografia publikačnej tvorby Dr. Imricha Purdeka, PhD.

Monografie

- PURDEK, Imrich: Československá vojenská symbolika v rokoch 1914 – 1939. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, 158 s., fotogr., obr. ISBN 978-80-89523-23-8.
- PURDEK, Imrich – VITKO, Pavol: Naši v Perzskom zálive. Slovenskí a českí vojaci v operáciách Púštny štít a Púštna búrka 1990 – 1991. Bratislava : Komunikačný odbor MO SR – VHÚ, 2014, 170 s., fotogr., príl. ISBN 978-80-89261-44-4.
- PURDEK, Imrich: Československá a slovenská vojenská symbolika v priesečníku heraldiky, faleristiky a vexilológie (1914 – 1945). Bratislava : Vojenský historický ústav, 2015, 322 s., fotogr. ISBN 978-80-89523-31-3.

Spoluautorstvo na kolektívnych prácach

- BYSTRICKÝ, Jozef – ČAPLOVIČ, Miloslav – PURDEK, Imrich – ŠTAIGL, Jan. Ozbrojené sily Slovenskej republiky : The armed forces of the Slovak republic : História a súčasnosť 1918 – 2005 : Past and present 1918 – 2005. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2005, kapitola: Do euroatlantických štruktúr (1993 – 2005), s. 166-205. ISBN 80-89169-07-4.
- PURDEK, Imrich – ZELIŽNÁK, Peter a kol.: Vojenská symbolika Slovenskej republiky : Vojenské zástavy, rovnošaty, hodnosti, vyznamenania, znaky a odznaky. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2006, s. 34-36, 113-146. ISBN 80-89169-09-0.
- SEGEŠ, Vladimír a kol.: Slovensko. Vojenská kronika. Bratislava : Perfekt, a. s. – Vojenský historický ústav, 2007, kapitola: Súčasná Slovenská republika 1993 – 2006, s. 156-185. ISBN 978-80-8046-381-6.
- BYSTRICKÝ, Jozef – ČAPLOVIČ, Miloslav – PURDEK, Imrich – ŠTAIGL, Jan: Ozbrojené sily Slovenskej republiky : The armed forces of the Slovak republic : História a súčasnosť. 90 rokov: 1918 – 2008 : Past and present. 90 years: 1918 – 2008. 2. dopl. vyd. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2008, kapitola: Do euroatlantických štruktúr (1993 – 2008), s. 166-229. ISBN 978-80-89169-12-2.
- PURDEK, Imrich a kol.: V službách vlasti, demokracie a mieru : In the Service of Country, Democracy and Peace : 15 rokov Ozbrojených síl Slovenskej republiky 1993 – 2008 : 15 Years of Slovak Armed Forces 1993 – 2008. Spoluautori: Lichner, Ján; Nižňanský, Jaroslav; Šmida, Milan; Vitko, Pavol. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2008, s. 8-43, 186-217, fotogr. ISBN 978-80-89169-14-6.
- ŠTAIGL, Jan a kol.: Generáli. Slovenská vojenská generalita 1918 – 2009. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2009, s. 7, 25, 27, 33, 38, 51-52, 71, 81-82, 98-99, 127-128, 134, 142-143, 195-196. ISBN 978-80-89169-17-7.
- SEGEŠ, Vladimír a kol.: Slovakia. Military Chronicle. Bratislava : Perfekt, 2009, kapitola: The Slovak Republic Today 1993 – 2009, s. 158-189. ISBN 978-80-8046-443-1.
- PURDEK, Imrich a kol.: 15 rokov Vojenského historického ústavu (1994 – 2009). Bratislava : Vojenský historický ústav, 2009, 167 s., fotogr. ISBN 978-80-969375-8-5.

MINÁR, Miroslav – PURDEK, Imrich – VANGA, Milan – VITKO, Pavol: Vojenské misie : Military Operations : Slovenskí vojaci v službách mieru, stability vo svete a v boji proti terorizmu : Slovak Soldiers in the Service of Global Peace, Stability and in the Fight Against Terrorism. Bratislava : Magnet Press Slovakia, s. r. o., 2010, s. 50-174, 176-187. ISBN 978-80-89169-20-7.

ŠTAIGL, Jan a kol.: Generáli. Slovenská vojenská generalita 1918 – 2012. 2. akt. a spresn. vyd. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2012, s. 5, 24, 25-26, 31-32, 38, 52-53, 72-73, 82-83, 86, 105, 134-135, 141, 149-150, 161-162, 203. ISBN 978-80-89169-25-2.

SEGEŠ, Vladimír a kol. Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom. Bratislava : MO SR – Vojenský historický ústav, 2013, kapitoly: ČSLA a Varšavská zmluva; Pono-vembrový vývoj v r. 1989 – 1992; Súčasná Slovenská republika 1993 – 2012, s. 332-379. ISBN 978-80-89523-18-4.

CSÉFALVAY, František a kol.: Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 14, 20, 57, 63-64, 66, 71-72, 93, 95, 104, 107, 173, 187, 200, 269, 272. ISBN 978-80-89523-20-7

PURDEK, Imrich: Súčasná Slovenská republika od roku 1993. In: Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov / Segeš, Vladimír, Vojtech Dangl, Miloslav Čaplovič, Jozef Bystrický, Jan Štaigl, Michal Štefanský, Imrich Purdek. Praha : Ottovo nakladateľství, s. r. o., 2015, s. 508-554, fotogr. ISBN 978-80-7451-469-2.

DUDEKOVÁ, Gabriela – MANNOVÁ, Elena a kol.: Vojak medzi civilmi, civil medzi vojakmi : Vzťah armády a spoločnosti v období modernizácie : Pocta Vojtechovi Danglovi. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2017, kapitola: Československá vojenská symbolika v rokoch 1918 – 1939, s. 289-312 : obr. ISBN 978-80-89910-01-4.

ŠUMICHRAS, Peter a kol.: Slovensko proti fašizmu : Slovensko na strane demokracie : Životné jubileum Jozefa Bystrického. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2020, kapitola: Vojenská symbolika československého zahraničného a domáceho vojska v rokoch 1939 – 1945, s. 144-173.

Vedecké štúdie a state v domácich a zahraničných periodikách a zborníkoch

- Vznik a vývoj vojenskej symboliky Armády (Ozbrojených síl) Slovenskej republiky. In: Vojenská história. Roč. 9, č. 4 (2005), s. 109-130. ISSN 1335-3314.
- Vojenská symbolika Slovenskej republiky krstená v Deň ozbrojených síl Slovenskej republiky 22. septembra 2006. In: Vojenská história. - Roč. 10, č. 4 (2006), s. 156-157. ISSN 1335-3314.
- Nové aspekty vývoja vojenskej symboliky po roku 2004. In: Vojenská história. - Roč. 12, č. 4 (2008), s. 137-159. ISSN 1335-3314.
- Odkaz generála Štefana Jurecha v národných a vojenských tradíciách Ozbrojených síl Slovenskej republiky. In: Štefan Jurech (1898 – 1945). Zborník príspevkov z odborného seminára k 110. výročiu narodenia generála Štefana Jurecha uskutočneného dňa 24. júna 2008 v priestoroch Veliteľstva pozemných síl OS SR v Trenčíne. Eds.: Čaplovič, Miloslav – Stanová, Mária. Bratislava – Trenčín : VHÚ – Veliteľstvo pozemných síl OS SR, 2008, s. 69-80. ISBN 978-80-969375-6-1.
- Československý protichemický prápor vo vojne v Perzskom zálive 1990 – 1991. In: Vojenská

história. - Roč. 15, č. 4 (2011), s. 139-164, tabl., mp. ISSN 1335-3314.

Československá vojenská symbolika v rokoch 1918 – 1939. In: Vojenská história. - Roč. 16, č. 3 (2012), s. 121-158, fotogr. ISSN 1335-3314.

Vojenská symbolika československých légii 1914 – 1920. In: Vojenská história. - Roč. 16, č. 2 (2012), s. 157-180, fotogr. ISSN 1335-3314.

Slovaks and Slovak Armed Forces in the Peacekeeping Operations in the Balkans, 1993 – 2010: The Process of Extending the Zone of Stability and Safeguarding Peace. In: Past through Present: Thoughts on Military History at the Strategic, Operational, and Tactical Levels of War. Euro Atlantic Conflict Studies Working Group Conference 2012. 21 – 25 May 2012 Viena, Austria. Ed.: Raugh, Harold, E., Jr. Wien : Heeresgeschichtliches Museum, 2013, s. 319-335. ISBN 978-3-902551-35-1.

Vojenská symbolika prvej Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 v priesečníku heraldiky, faleristiky a vexilológie. In: Vojenská história. - Roč. 17, č. 1 (2013), s. 119-163. ISSN 1335-3314.

Metodologické a terminologické problémy výskumu vojenskej symboliky z aspektu heraldiky, faleristiky a vexilológie. In: Vojenská história. - Roč. 18, č. 2 (2014), s. 89-100. ISSN 1335-3314.

Vojenská symbolika československého zahraničného a domáceho vojska v rokoch 1939 – 1945. In: Vojenská história, roč. 19, č. 2 (2015), s. 30-72. ISSN 1335-3314.

Vojenská symbolika československých légii v rokoch 1914 – 1920. In: Historica XLIX. Zborník k 65. narodeninám profesora Leona Sokolovského. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, s. 156-178 : obr. ISBN 978-80-223-3921-6.

Vojenská symbolika Ministerstva obrany SR a Ozbrojených síl Slovenskej republiky v priesečníku heraldiky, faleristiky a vexilológie po roku 2002. In: Vojenská história. - Roč. 20, č. 4 (2016), s. 76-110 : fotogr. ISSN 1335-3314.

Osobitné a špecifické symboly vojenskej symboliky Ozbrojených síl Slovenskej republiky. In: Vojenská história. - Roč. 21, č. 4 (2017), s. 140-161 : obr. ISSN 1335-3314.

25 rokov Ozbrojených síl Slovenskej republiky. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 2 (2018), s. 114-144 : fotogr. ISSN 1335-3314.

Odborné a populárnovedné články

LIŠKA, Jozef – PURDEK, Imrich: Úcta k obetiam je znakom kultúrnosti : Prvá medzinárodná konferencia na tému Starostlivosť o vojnové hroby v SR. In: Verejná správa. Časopis vlády pre štátnu správu a samosprávu. - Roč. 61, č. 13 (2006), s. 14-19, fotogr. ISSN 1335-7182.

Protifašistický odboj na Slovensku a Slovenské národné povstanie. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 6, č. 2 (2009), s. 82-88. ISBN 978-80-89423-00-2.

Karpatsko-duklianska operácia na pomoc Slovenskému národnému povstaniu. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 6, č. 2 (2009), s. 89-93. ISBN 978-80-89423-00-2.

Vojenská symbolika : Použitie vojenských symbolov od minulosti po súčasnosť. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 9, č. 1 (2012), s. 3-43, obr. ISBN 978-80-970322-7-2.

Vývoj československej armády po druhej svetovej vojne, vznik a vývoj Armády Slovenskej republiky. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 9, č. 2 (2012), s. 41-76, fotogr. ISBN 978-80-89609-00-0.

20 rokov Ozbrojených síl Slovenskej republiky. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 10, č. 1 (2013), s. 3-29, obr., sch. ISBN 978-80-89609-01-7.

Symbolika légii v prvej svetovej vojne. In: Hospodárske noviny, príl. História, 22. 9. 2015, s. 17-20. ISSN 1335-1996.

Vojenská symbolika Ministerstva obrany SR a Ozbrojených síl SR po roku 2002. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 14, č. 2 (2017), s. 16-44 : obr. ISBN 978-80-89609-15-4.

Na poctu zbraň! Čestné stráže slovenských ozbrojených síl a prezidenta republiky. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 16-20 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Vojenská symbolika. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 27, č. 1 (2019), s. 26 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Spravodajská symbolika. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 27, č. 7 (2019), s. 21 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Brigáda bojového zabezpečenia Trenčín : Vojenská symbolika. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 27, č. 7 (2019), s. 30. ISSN 1336-1910.

Vojenské symboly 1 – 12 : Veliteľstvo síl pre špeciálne operácie Trenčín. 2. mechanizovaný prápor Nitra. Vojenský ústav hygieny a epidemiológie Bratislava. Úrad hlavného lekára Ružomberok. Taktické krídlo Sliač. 21. mechanizovaný prápor Trebišov. Ústredná vojenská nemocnica Ružomberok. Vrtuľníkové krídlo Prešov. 13. mechanizovaný prápor Levice. Dopravné krídlo Kuchyňa. Raketometný oddiel Rožňava. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 28, č. 1 – 12 (2020), s. 31, 31, 31, 30, 31, 31, 31, 31, 40, 40, 40 : obr. ISSN 1336-1910.

Vojenské symboly 1 – 12: Ženijný prápor Sereď. 23. motorizovaný prápor Trebišov. Tankový prápor Trebišov. Samohybný delostrelecký oddiel Michalovce. Prápor radiačnej, chemickej a biologickej ochrany Rožňava. Základňa výcviku a mobilizačného doplňovania. Vojenské centrum Dukla Banská Bystrica. Prápor podpory velenia Pozemných síl OS SR. Základňa nasaditeľných komunikačných a informačných systémov. Základňa stacionárnych komunikačných a informačných systémov Trenčín. Prápor ISTAR. Vojenský historický ústav Bratislava. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 29, č. 1 – 12 (2021), s. 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 21, 31, 31, 31, 31: obr. ISSN 1336-1910.

Vojenská symbolika 1 – 12: Úrad logistického zabezpečenia Ozbrojených síl SR : (od 31. 12. 2021 4. pluk logistiky Trenčín); 701. centrum vojenskej dopravy Bratislava; 52. výsadkový prápor Trebišov; Štátne symboly Ukrajiny; 905. centrum špecializovanej bojovej podpory Nováky. Základňa výcviku a mobilizačného doplňovania Martin; 53. prápor poľných služieb Hlohovec; Spoločné operačné veliteľstvo Ozbrojených síl SR; Čestná stráž Ozbrojených síl Slovenskej republiky; Vojenský topografický ústav Banská Bystrica; 14. tankový prápor Trebišov. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 30, č. 1 – 12 (2022), s. 37, 31, 31, 39, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31: obr. ISSN 1336-1910.

Zostavovateľská činnosť a ostatné práce

ŠTEFANSKÝ, Michal – PURDEK, Imrich (zost.): Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí : Zborník referátov z vedeckej konferencie v Bratislave 15. – 16. októbra 2002 Bratislava : Vojenský historický ústav, 2003, 261 s., tabl.

ZELIZŇÁK, Peter: Vojenská symbolika Slovenskej republiky 1993 – 2009 : Vojenské rovnosťaty, vojenské hodnosti, vojenské odznaky a znaky, vojenské vyznamenania, vojenské a bojové zástavy. Zost.: Peter Zelizňák, úvodný text a recenzent: Imrich Purdek, aut. fotogr.: Peter Zelizňák. Bratislava : Komunikačný odbor MO SR, 2009, 95 s. fotogr. ISBN 978-80-89261-31-4.

Krízový stav na Balkáne : Medzinárodná vojensko-politická situácia na Balkáne koncom 80. a začiatkom 90. rokov 20. storočia. In: Roštecký, Bernard – Jangl, Štefan – Szabó, Imrich: Slovegbat : Slovenský žienijný prápor mierových síl OSN v misii UNPROFOR a UNTAES 1993 – 1998 : Spomienky a fakty. Bratislava : Magnet Press, Slovakia s. r. o. : 2018, s. 18-25 : fotogr.

Tam, kde kvitnú divé maky : Vojnový cintorín z prvej svetovej vojny Banská Bystrica – Majer. Odb. garant: Imrich Purdek; zost.: Roman Hradecký, Jana Pelikánová. Banská Bystrica : Mesto Banská Bystrica v spolupráci s VHÚ Bratislava, 2018, 231 s. : fotogr., príl. ISBN 978-80-972989-7-5.

PURDEK, Imrich (zost.): Historia mea vita. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vladimíra Segeša. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2020, 277 s. : obr. ISBN 978-80-89523-63-4.

Zostavila Božena Šedová

Autori príspevkov

PhDr. Igor Baka, PhD.,

Odbor vojensko-historických výskumov Vojenského historického ústavu, Bratislava

PhDr. Milena Balcová,

Vojenský historický archív VHÚ Bratislava, zástupkyňa riaditeľa

Mgr. Gabriel Blaško,

Múzejné oddelenie Vojenského historického múzea VHÚ, Svidník

plk. v. v. doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc.,

Odbor vojensko-historických výskumov Vojenského historického ústavu, Bratislava

Mgr. Lukáš Danko,

Múzejné oddelenie Vojenského historického múzea VHÚ, Piešťany

Mgr. Peter Holík,

Múzejné oddelenie Vojenského historického múzea VHÚ, Svidník

PhDr. Viera Jurková,

Múzejné oddelenie Vojenského historického múzea VHÚ, Piešťany

pplk. v. v. RSDr. Ján Krajkovič,

výsluhový dôchodca

pplk. v. v. Ján Lichner,

výsluhový dôchodca

pplk. v. v. Dr. Josef Mičan,

výsluhový dôchodca

PhDr. Slavomír Michálek, PhD.,

Historický ústav SAV, v. v. i., Bratislava, riaditeľ

PhDr. Katarína Mináriková,

Vojenský historický archív VHÚ Bratislava

JUDr. Oldřich Pejs,

niekdajší dlhoročný pracovník Ministerstva vnútra ČR

pplk. v. v. PhDr. Jozef Petráš,

Vojenský archív – centrálna registratúra, Trnava, riaditeľ

plk. v. v. Dr. Miloslav Púčik, CSc.,

Odbor vojensko-historických výskumov Vojenského historického ústavu, Bratislava

Mgr. Dušan Segeš, M. A., PhD.,

Historický ústav SAV, v. v. i., Bratislava, vedúci oddelenia

doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD.,

Odbor vojensko-historických výskumov Vojenského historického ústavu, Bratislava

prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc.,

emeritný profesor

Mgr. Božena Šeďová,

Odbor vojensko-historických výskumov Vojenského historického ústavu, Bratislava

PhDr. Pavel Šimunič, CSc.,

niekdajší dlhoročný pracovník Vojenského historického ústavu

pplk. v. z. PhDr. Peter Šumichrast, PhD.,

Vojenský historický ústav Bratislava, zástupca riaditeľa VHÚ a riaditeľ Odboru vojensko-historických výskumov VHÚ

pplk. v. v., Dr. Peter Švanda, CSc.,

niekdajší riaditeľ Vojenského historického archívu, Trnava

PhDr. Marian Uhrin, PhD.,

Múzeum Slovenského národného povstania, Banská Bystrica, riaditeľ

PhDr. Pavol Vitko,

Komunikačný odbor Kancelárie ministra obrany SR, šéfredaktor mesačníka MO SR Obrana

ISBN 978-80-89523-95-5

9 788089 523924